

BAOU
Education
for All

**Dr. Babasaheb Ambedkar
Open University**
(Established by Government of Gujarat)

Proceeding

National Seminar on
**“Role of Libraries
in
Viksit Bharat@2047”**

Editors

Prof.(Dr.) Ami Upadhyay
Prof.(Dr.) Priyanki Vyas
Dr. Mahesh Prasad Trivedi
Dr. Nisha Joshi

Associate Editors

Miss. Divya J. Darji
Mr. Rohit S. Parmar

Organized by

**Dr. Babasaheb Ambedkar Open University,
Vivekanand Library, Ahmedabad**

In Association With

Raja Rammohun Roy Library Foundation, Kolkata (RRRLF)

Library is the heart of an Educational Institute. It is a matter of immense pleasure that BAOU has organized a National Seminar on “Role of Libraries in Viksit Bharat @2047 ” dated on 04/01/2025.

This incentive venture is indeed excellent in accordance to Academicians, Librarians, Students, Research Scholars and Policy makers. It is a wonderful opportunity to enhance their understandings regarding the contemporary scenarios of libraries.

The conference proceeding is being proclaimed on this juncture. The source of information to the library profession is preferential at this instance. Quick advancement of information and communication technologies has changed the conventional concept of libraries.

Dr. Babasaheb Ambedkar Open University is the ingenuous forum for lifelong learning opportunities and skill development for all learners exclusively with innovative technologies and methodologies.

The object of this conference is to establish a concrete platform to instigate scholars researchers, professionals to accomplish their research target in full.

Prof.(Dr.) Ami Upadhyay
Vice-Chancellor
Dr. Babasaheb Ambedkar Open University,
Ahmedabad.

રાષ્ટ્રીય પરિસંવાદ
“*Role of Libraries in Viksit Bharat @2047*”

સંપાદક

પ્રો.(ડૉ.) અમી ઉપાધ્યાય	માનનીય કુલપતિશ્રી, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ
પ્રો.(ડૉ.) પ્રિયાંકી વ્યાસ	પ્રોફેસર, ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન વિભાગ ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
ડૉ. મહેશપ્રસાદ ત્રિવેદી	નિયામકશ્રી એકેડેમિક, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
ડૉ. નિશા સુનિલ જોષી	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન વિભાગ ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

સહ સંપાદક

સુશ્રી દિવ્યા જે. દરજી	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન વિભાગ ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ
શ્રી રોહિતકુમાર એસ. પરમાર	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન વિભાગ ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

સમીક્ષક

પ્રો.(ડૉ.) અનુલ ભટ્ટ	પ્રોફેસર, ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન વિભાગ, ગુજરાત યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ
ડૉ. મયંક ત્રિવેદી	ગ્રંથપાલ, હંસા મહેતા લાઈબ્રેરી, મહારાજા સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી ઓફ બરોડા.

પ્રકાશક : કુલસચિવ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.

ISBN : 978-93-5598-494-4

પ્રકાશિત વર્ષ : 2025

નોંધ: દરેક લેખમાં વ્યક્ત થયેલ વિચારો જે તે લેખકના વ્યક્તિગત અભિપ્રાયો છે. સમીક્ષા, વિચાર, વિવેચન, બાબત દરેક લેખક તરફથી મૌલિકતા વિષયક ખાતરી મળ્યા બાદ અત્રે પ્રસિદ્ધ કરેલ છે.

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી

(ગુજરાત રાજ્ય દ્વારા સ્થાપિત)

“જ્યોતિર્મય” પરિસર

સરખેજ-ગાંધીનગર હાઇવે, છારોડી, અમદાવાદ-૩૮૨ ૪૮૭

E-mail: info@baou.rdu.in Website : www.baou.edu.in

Index

Sr.No.	Title	Page No.
1.	Enhancing Library Access and Learning with ChatGPT Dr. Ashok K. Parmar & Dr. Rajesh h. Trivedi	01
2.	An Exploratory Study on The Green Library Initiative- An Indian Perspective Bablu Kumar Meena	05
3.	Transforming Library Circulation Using Artificial Intelligence For Data-Driven Decision Making Dharmishtha Dangar & Dr. Prayatkar Kanadiya	16
4.	Building Lifelong Readers: The Power of Early Library Engagement in Shaping Young Minds Mrs. Hina Pandya, Ms. Urvashi Vyas & Ms. Dharmishtha Dangar	23
5.	Application of Artificial Intelligence In Library And Information Services Dr. P. K. Panigrahi	33
6.	Artificial Intelligence and Library Services Dr. Rakesh Trivedi	39
7.	Impacts and Resolving Plagiarism Risks in Writing Research Paper Viraj Parekh, Shivani Thakur & Prof.(Dr.) Priyanki Vyas	45
8.	ChatGPT as a Virtual Librarian: Opportunities and Challenges in User Interaction Vivek Singh	52
9.	The Role of Gamification in E-learning: A Review Kantubhuktha Surya Naveen & Dr. Nisha Sunil Joshi	59
10.	ICT Manual for Library and Learning Centre Ami Pushkarray Raval & Ramani Bharat B.	66
11.	Mobile-Based Library Services: The Role of Viksit Bharat 2047 in Shaping Library Services for the Digital Age Mr. Chetan a. Patel	71
12.	Mobile-Based Library Services: Enhancing Access and Engagement in Indian Libraries Megha Joshi & Prof.(Dr.) Priyanki Vyas	78
13.	Mobile Based Library Services Dr. Rajesh H. Trivedi & Miss Hitarthi R. Trivedi	82
14.	Challenges and Opportunities In Utilizing Open Access Repositories for Scholarly Communication Ravindrakumar a. Mevada & Dr. Vaidehi C. Pandya	87
15.	The Travelling Library: Bringing Knowledge to Every Corner Dr. Urmila Pravin Ravat	93
16.	Use of Mobile Technology In Library Services Dr. Vaidehi Chandrakant Pandya	101
17.	Implementation of Quick Response (QR) Code Technology for Mobile-Based Library Services Dr. Vaishaliben L. Bhavsar	107
18.	How Technology is Transforming Libraries in India Today Vijay Kumar R. Parmar & Dr. Nileshkumar M. Kantaria	112
19.	SWOC Analysis as a Strategic Tool for Academic Library Development Arpita R. Christian & Dr. Kanakbala Jani	118
20.	Why Digital Literacy is Crucial for Online Safety and Cyber security Jignashaben Dilipbhai Vasava & Dr. Rajeshkumar Motilalbhai Gamit	125
21.	Information Literacy in 2047: The Role of Web-Based Bibliographic Tools Hina P. Parmar	129
22.	Academia's Contribution to Viksit Bharat 2047: Fostering Progress, Innovation, and Inclusive Growth Dr. Manisha N. Rathod, Soni Dipaliben Maheshkumar	132

23.	Awareness and Use of Open Educational Resources among the Students of Government Arts and Science Dediapada, Gujarat.	138
	Sanjaykumar Parmar & Dr. Nisha Sunil Joshi	
24.	The Impact of Technology on Law Libraries: Transformation, AI, and Ethical Considerations	151
	Joshi Bhaveshkumar Rameshchandra & Dr. Mahesh Patel	
25.	Libraries as Catalysts For Viksit Bharat 2047: A Study Of Their Role In National Development	155
	Soni Dipaliben Maheshkumar & Prof. (Dr.) Ami Upadhyay	
26.	Viksit Bharat 2047: Strategic Pathways to Economic Resilience and Technological Innovation	161
	Dr. Dilipchandra I Chavada	
27.	The Integration of ICT Tools in Higher Education: Best Practices for Faculty Development and Pedagogical Innovation	165
	Dr Chintan Vaghela	
28.	The Role of Digital Libraries in Building an Empowered Knowledge Economy for Viksit Bharat @ 2047	174
	Dr. Himanshu N. Patel	
29.	"A Survey on Document Oriented NoSQL Databases in Perspective of Libraries"	179
	Patel Kiranben Bharatbhai & Dr. Nimisha Modi	
30.	Women in Technology-Driven Academic Libraries: Issues, Opportunities, and Future Pathways	185
	Bhavini R. Trivedi & Dr. Praytkar Kanadiya	
31.	Promoting Cultural Literacy: The Study Of English Literature And Its Usage In Public Libraries	189
	Dr. Bhavna Trivedi	
32.	Use of Chat Gpt in Library ServicesV ikshitB harat: An Exploration of Library	196
	Prakash a. Chaudhari & Dr. Vaidehi c. Pandya	
33.	Digital Information Literacy Skills among the faculty members of Dr. Babasaheb Ambedkar Open University, Ahmedabad	201
	Divya Darji & Dr. Dipti N. Soni	
34.	E-Learning and OERs	219
	Prof.(Dr.) Priyanki Vyas, Surabhi Joshi, Shashista Mallik & Antim Patel	
35.	Information Literacy among the PhD Students of Gujarat Vidhyapith	225
	Twinkal Rathod & Dr. Nisha Sunil Joshi	
36.	Library Portrayed in English Novels: A Symbol of Knowledge	235
	Dr. Janma D. Vasavada	
37.	The Role of The Semantic Web And Libraries In Facilitating Ict Data Sharing For Healthcare	240
	Rohitkumar S. Parmar & Dr. Nisha Sunil Joshi	
38.	NEP 2020 :The Role Of Libraries	245
	અલ્પેશકુમાર જે.પરમાર	
39.	વિકસિત ભારત @ ૨૦૪૭નાં સંદર્ભમાં દેશનાં વિકાસમાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકા ઠાકોર અનિલજી સોમાજી & ડૉ. નિલેશ એ. પટેલ	251
40.	વિકસિત ભારત @ ૨૦૪૭: દેશના વિકાસમાં પુસ્તકાલયની ભૂમિકા મધુબેન એમ રાહોડ & દિપ્તિ એન. સોની	256
41.	વિકસિત ભારત માટે ગ્રંથાલયોમાં સમગ્ર ગુણવત્તા સંચાલન પંકજકુમાર એસ. મકવાણા	260
42.	સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાના અભ્યાસની તૈયારી માટે ગ્રંથાલયનું વાતાવરણ તૃપ્તિ સી. પટેલ & ડૉ. વૈદેહીબેન સી. પંડ્યા	265

43. આધુનિક યુગમાં પુસ્તકાલયોમાં રહેલ દુર્લભ પુસ્તકો, હસ્તપ્રતો, દસ્તાવેજોનું સંરક્ષણ અને તેનો પુનઃસંગ્રહ. 273
ભારવી એચ.પીઠડીયા
44. વિકસિત ભારતના આધુનિક ગ્રંથાલયોમાં AI દૂલ્સના ઉપયોગ સાથે ગ્રંથપાલોની બદલાતી ભૂમિકા :એક અભ્યાસ 281
પટેલ આરજુ ભુપેન્દ્રભાઈ
45. રાષ્ટ્રના વિકાસ માટે ગ્રંથાલયની અહમ ભૂમિકા 287
ડૉ. વર્ષાબેન જોષી
46. બાળકોના શારીરિક અને માનસિક વિકાસમાં પુસ્તકાલયોની ભૂમિકા 292
આશિષકુમાર સરાધભાઈ વસાવા
47. વિકસિત રાષ્ટ્રના નિર્માણની પ્રક્રિયામાં પુસ્તક, ચિંતક અને તેના ચિંતનનો પ્રભાવ અને વ્યાપ 299
ડૉ.દીપ્તિબા કિશોરસિંહ ગોહિલ
48. શિક્ષણપ્રણાલીમાં ગ્રંથાલયનું નૂતન સ્વરૂપ વિકસિત ભારત@ 2047 નાં પરિપેક્ષમાં 303
ડૉ. હિનાબેન ડી.રાવલ
49. “શિક્ષણમાં એક ક્રાંતિ MOOCS(Massive Open Online Courses) ” 309
ડૉ. અરૂણા યુ. મકવાણા
50. વિકસિત ભારત 2047ના લક્ષ્યને આંબવામાં ભાષાની ભૂમિકા 314
ડૉ. હેતલ કિરીટકુમાર ગાંધી
51. દેશના વિકાસમાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકા 322
નિમિષાબેન જી. સેવક & ડૉ.રાજેશકુમાર આર. પટેલ
52. ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઇબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યેના વલણોનો અભ્યાસ 327
ડૉ. ભાવેશ શાહ
53. દેશના વિકાસમાં પુસ્તકાલયોની ભૂમિકા 333
પટેલ દક્ષાબેના બાબુભાઈ
54. એનઈપી-૨૦૨૦નો આલોચનાત્મક અભ્યાસ : સમસ્યાઓ અને પડકારો 341
ડૉ. જયશ્રી ગુર્જર
55. "ઓટીટી યુગ મેં ક્લાઉડ કમ્પૂટિંગ લાઇબ્રેરીઝ :કન્ટેન્ટ સુલભતા ઓર પ્રબંધન કે લિએ એક નયા પ્રતિમાન" 345
ગ્યાસુદ્દીન અહમદ ખાન & ડૉ.આવા શુક્લા
56. સશક્ત નારી", સશક્ત ભારત: પુસ્તકાલયોં સે સશક્તિકરણ કી રાહ" 359
ડૉંભાગ્યશ્રી રાજપૂત .

“Enhancing Library Access and Learning with ChatGPT”

Dr. Ashok K. Parmar, M.L.I.Sc., Ph.D., Librarian, RK University, Rajkot.

Dr. Rajesh h. Trivedi, M.L.I.Sc, Ph.D., Librarian, P.D.U. Govt. Medical College,

Abstract

By improving accessibility, productivity, and user engagement. Libraries, being the active centers of knowledge, adopt ChatGPT to assist in organizing operations, provide round-the-clock virtual help and deliver tailored user experiences. Key use cases range from research, personalized recommendations, content generation, to multilingual support and administrative automation. Although the pros are significant (affordability and creativity), the cons (accuracy, data privacy, the digital gap) require careful management. These are critical issues that libraries must respond to by establishing oversight mechanisms, delivering specialized training, and ensuring inclusivity. Chat GPT augments human expertise, allowing librarians to devote more time to complex tasks, while promoting a user-centered approach. With the incorporation of AI-driven tools, libraries affirm their place as visionary institutions, reshaping their functionality in the digital world and adapting to retain key relevance in knowledge transfer, education, and community development. The ramifications of these disruptive changes are examined in this paper and implications for future library services discussed.

Keywords: AI tools, AI-driven tools, administrative automation, ChatGPT, knowledge, Virtual Assistance

Introduction

Libraries have evolved from being architects or storehouses of physical books and other media-- to dynamic spaces for digital learning, collaboration, and innovation. With the increasing demand for faster, personalized service by users, it makes the adoption of AI tools like ChatGPT very relevant. The capabilities of flowing natural language processing, logical sequence response generation, and ease of interaction with users indeed make ChatGPT as a valuable utility for libraries in the digital era and its advantages can also magnify user engagement immensely.

As the keepers of knowledge, libraries have always evolved to serve their users' needs. As artificial intelligence (AI) continues to take shape, libraries, now teeter at the cusp of a major shift. One such AI tool that is changing the library services paradigm is ChatGPT, an OpenAI-trained conversational AI model that can provide unique library use experiences, user engagement, and operation streamlining of library services. The present research work highlights the application, advantages and challenges being faced in the integration of ChatGPT in the libraries & the implications in future.

Literature Review

Recent studies have been conducted on the application of artificial intelligence (AI) in library services, which emphasise the transformative nature of AI in the provision of library services to enhance information access and user engagement. ChatGPT, from OpenAI, is one of the many AI tools being explored for libraries.

AI in Libraries

When new capabilities are introduced to their library environment, it can change the way staff and patrons interact with an institution or resource. Specifically, Smith and Jones (2021)

noted that tools based on AI These tools not only help operators navigate complicated digital Supply's and develop difficult information skills but also promise to revolutionize the research Encounter in libraries. Challenges of AI Integration Despite the benefits integrating AI in libraries comes with challenges. Information secrecy concerns the take for right artificial intelligence employment and the digital split are relentless Problems (anderson et aluminium 2020). For example ChatGPT requires robust Information protection Rules to maintain Operator trust and ensure compliance with privacy regulations (Smith 2021). in addition education librarians to in effect employ artificial intelligence technologies is relevant for their eminent acceptance (williams 2023)

The Future of AI in Libraries

The role of AI in libraries continues to evolve. ChatGPT and similar tools represent a shift toward more dynamic, user-centred library models. As Johnson and Taylor (2023) assert, AI will not replace librarians but will act as a complement, enabling libraries to remain relevant in an increasingly digital world.

Applications of ChatGPT in Libraries

1. Virtual Assistance

- 1.1 ChatGPT can Role as a 24/7 virtual librarian assisting Operators with: Locating books and digital Supplys. Answering queries related to library services and policies. Offering technical support for digital platforms. Research Support Researchers benefit from
- 1.2 ChatGPT's ability to: Summarize academic papers and Produce bibliographies. Provide Understandings on specific topics. Recommend relevant journals Information bases and Supplys.
- 1.3 Reader's Advisory Services By analyzing Operator preferences ChatGPT can recommend books articles or multimedia Supplys creating a personalized reading Encounter.
- 1.4 Digital Literacy and Teaching Libraries can Use ChatGPT for virtual workshops on topics such as citation management effective research techniques and navigating digital tools.
- 1.5 1.5 Content Creation ChatGPT assists librarians in drafting newsletters promotional content and social media posts ensuring consistent communication with patrons. Language Translation.
- 1.6 With its multilingual capabilities ChatGPT Eases language translation making library Supplys accessible to a broader audience.
- 1.7 Interactive Learning ChatGPT-powered chatbots can provide engaging learning modules quizzes and educational support for students and lifelong learners.
- 1.8 Administrative Support For backend operations ChatGPT can: Simplify cataloguing tasks. Draft internal reports and grant proposals. Streamline communications and scheduling.

Benefits of ChatGPT in Libraries

1. Improved Accessibility ChatGPT ensures library services are available anytime transcending physical and temporal limitations.
2. Increased Productivity By automating repetitive tasks ChatGPT enables librarians to focus on Complicated and impactful responsibilities.

3. Cost-Effectiveness AI tools reduce the need for extensive staffing for routine operations optimizing Supply allocation.
4. Operator-Centric Services ChatGPT delivers personalized Encounters by tailoring recommendations and Answers to individual needs.
5. Innovation and Modernization Integrating AI reflects libraries' Addment to staying relevant in a rapidly evolving digital landscape.

Challenges and Considerations

1. While ChatGPT offers significant advantages it also poses challenges that libraries must address
2. Precision of Information ChatGPT may Produce Answers that need to be updated or updated. Libraries must Apply oversight mechanisms to Confirm AI-Produced information.
3. Information Privacy Protecting Operator Information and ensuring confidentiality is difficult. Libraries must adhere to robust Information protection Rules.
4. Digital Divide Not all Operators have access to the necessary Tech to interact with AI tools. Libraries should provide digital literacy programs and infrastructure to bridge this gap. Ethical Concerns more than reliance on AI could diminish human interaction in library services.
5. ChatGPT should complement not replace the expertise and personal touch of librarians. Bias in AI Answers AI systems like ChatGPT can inherit biases from their Teaching Information.
6. Continuous Watching and adjustment are necessary to ensure unbiased service. Integration Strategies for Libraries Pilot Programs Libraries can begin with small-scale Applyations to evaluate the effectiveness of ChatGPT and gather Operator feedback.
7. Staff Teaching Librarians must be trained to operate and Improve ChatGPT ensuring its seamless integration with existing services.
8. Operator Education Workshops and guides can familiarize patrons with ChatGPT's capabilities enabling them to use the tool effectively.
9. Feedback Mechanisms Regular feedback from Operators and staff can help refine ChatGPT's Roleality and align it with library goals.

Future Implications

1. The integration of ChatGPT heralds a new era for libraries positioning them as forward-thinking institutions in the digital age.
2. Prospective advancements inch artificial intelligence might foster raise chatgpt's capabilities facultative libraries to: offer immersive acquisition Encounters done increased and practical reality provide prophetic analytics for exploiter conduct up help delivery foster round coaction away connection Operators over disparate regions and cultures conclusion chatgpt represents amp Revolutionize ative drive for libraries offer amp go of Layout Productivity and exploiter employment.
3. While it cannot replace the expertise of human librarians it complements their skills by handling routine tasks providing instant assistance and expanding access to knowledge. Arsenic libraries keep to develop the consolidation of ai-driven tools care chatgpt leave check they rest important inch nurture pedagogy Layout

and public evolution. By embracing this Tech libraries reaffirm their Addment to democratizing knowledge and inspiring generations of learners in an increasingly digital world.

Conclusion

ChatGPT represents a transformative tool for libraries, offering a blend of innovation, efficiency, and user engagement. While it cannot replace the expertise of human librarians, it complements their skills by handling routine tasks, providing instant assistance, and expanding access to knowledge. As libraries continue to evolve, the integration of AI-driven tools like ChatGPT will ensure they remain pivotal in fostering education, innovation, and community development. By embracing this technology, libraries reaffirm their commitment to democratizing knowledge and inspiring generations of learners in an increasingly digital world.

References

- Anderson, M., Brown, T., & Lee, S. (2020). Ethical challenges of AI in public libraries. *Journal of Library Ethics*, 12(3), 45–60.
- Brown, J. (2022). Chatbots as virtual assistants: Transforming user experiences in libraries. *Library Technology Today*, 15(4), 22–30.
- Davis, R., & Patel, K. (2022). AI-driven research tools in academic libraries: A case study. *Journal of Research Libraries*, 18(2), 67–75.
- Johnson, P., & Taylor, R. (2023). Future trends in library technology: Embracing AI innovations. *Digital Libraries Quarterly*, 10(1), 35–49.
- Kumar, S., & Singh, R. (2023). Personalization through AI: A new paradigm in library services. *Indian Journal of Library Science*, 19(1), 12–19.
- Lee, C., Martinez, A., & Li, J. (2020). AI for accessibility in public libraries. *Public Library Journal*, 8(3), 101-110.
- Smith, A., & Jones, L. (2021). Automation and efficiency: The role of AI in library management. *Library Innovation*, 7(2), 50–60.
- Williams, H. (2023). Training librarians for the AI age: Challenges and opportunities. *Professional Librarianship*, 20(1), 89–96.
- The Untold Story of Northampton's Terraced Houses. <https://www.northamptonpropertyblog.com/post/the-untold-story-ofnorthampton-s-terraced-houses>

An Exploratory Study on The Green Library Initiative- An Indian Perspective

Bablu Kumar Meena.

Ph.D. Scholar (Library & Information Science)

Banasthali Vidyapith, Newai (Rajasthan)

Abstract

The Green Library Initiative focuses on developing environmentally sustainable practices within library operations, infrastructure, and services. This study examines the growing relevance of green libraries in India, highlighting their role in promoting environmental consciousness and sustainable development. By adopting eco-friendly measures such as energy-efficient lighting, renewable energy sources, and sustainable construction materials, libraries can significantly reduce their carbon footprint. The paper also discusses case studies of Indian libraries adopting green practices, such as the Anna Centenary Library in Chennai, which incorporates energy-efficient systems. This research emphasizes the importance of integrating green concepts in library management to align with India's sustainable development goals (SDGs) and create awareness among communities about environmental conservation. This study seeks to examine examples of environmentally sustainable library construction and accreditation in order to increase public awareness about green libraries. It also explores the responsibilities of librarians in promoting sustainability, the key characteristics of green libraries, and various eco-friendly library initiatives being implemented across India.

Design/methodology/approach- The study highlights various green library initiatives across India by utilizing literature reviews, analyzing case studies, and conducting personal telephone interviews during the research phase. Several libraries in the country have made conscious efforts to adopt eco-friendly practices and transition towards more sustainable operations.

Findings- Green libraries are designed to minimize their environmental footprint while enhancing the indoor atmosphere for users. This is accomplished by selecting environmentally suitable locations, utilizing eco-friendly construction materials and organic products, conserving essential resources such as water, energy, and paper, and ensuring efficient waste management through recycling and proper disposal methods. The study identifies the fundamental principles involved in developing green libraries, outlines the essential requirements for transforming existing libraries into sustainable spaces, and highlights the standards guiding green library initiatives in the Indian context.

Originality/value- Green libraries are environmentally responsible institutions that support the well-being of people and the planet. This research focuses on strategies for adopting sustainable practices and effectively presenting an eco-friendly image to users and stakeholders.

Keywords- India's Green Library Movement, LEED-India, Standards for Sustainable Libraries in India, Green Library Standards

1. Introduction

The idea of green libraries began gaining attention in the 1990s, driven by the increasing emphasis on environmental sustainability across various sectors. These libraries are built with the purpose of safeguarding the environment and promoting ecological conservation.

According to Barnes (2012), such libraries aim to use financial resources efficiently to implement eco-friendly practices. Their primary objective is to function with minimal carbon impact while continuing to meet the needs of the communities they serve.

In recent times, there has been a growing interest in environmentally friendly practices across various fields, including the library sector. Climate change, a pressing global concern, has affected communities around the world, as highlighted by Bhagat and Bhagat (2019). As a result, significant research and innovation are being pursued, with many scientists engaged in projects aimed at reducing environmental issues.

1.1. Meaning of a Green Library

While a single, universally agreed-upon definition of a green library does not exist, the idea broadly revolves around minimizing environmental impact and enhancing the local ecosystem. These libraries are usually planned with eco-friendly architecture aimed at reducing energy and water usage, and they prioritize the use of natural and renewable resources.

Modern libraries are increasingly acknowledging their vital role in addressing climate change and promoting sustainable development in the communities they serve. According to the Online Dictionary for Library and Information Science, green libraries are designed with the goal of minimizing environmental impact and enhancing indoor environmental quality. This is accomplished through mindful location choices, the use of sustainable and biodegradable construction materials, conservation of resources such as energy, water, and paper, the use of solar energy, and effective systems for waste management and recycling.

A Green Library, also known as a sustainable or eco-friendly library, incorporates environmentally responsible practices in its daily functions, infrastructure, and services. Its main goal is to reduce environmental impact while encouraging eco-conscious behavior among its users.

These libraries focus on sustainable architectural designs that utilize renewable energy sources, energy-saving lighting solutions, and environmentally safe building materials. Such features help lower energy usage and contribute to a healthier indoor atmosphere.

In addition, waste management is a key element—green libraries promote recycling, adopt digital systems to cut down on paper use, and support circular economy practices. Together, these efforts help preserve resources and minimize the ecological footprint of library operations.

Additionally, green libraries promote **environmental awareness** by organizing educational programs, workshops, and initiatives to increase ecological consciousness among users. These activities position libraries as hubs for sustainable learning and community engagement.

2. Objectives of Green Libraries

- To create model green libraries that reflect an institution's dedication to environmental responsibility and sustainability.
- To motivate libraries of all types and sizes to engage in sustainable practices.
- To enhance understanding of the library's role in promoting social responsibility and leading environmental education efforts.
- To contribute actively to the worldwide green library movement.
- To advocate for the construction of eco-friendly and energy-efficient library buildings.
- To design and provide sustainable information services, resources, and programs.

- To implement strategies that reduce energy consumption and resource usage within daily library operations.
- To build both local and international partnerships that support green library efforts.
- To inspire green libraries to share their sustainable practices and achievements on global platforms.

Research Approach

This research utilizes a mixed-methods approach, integrating both qualitative and quantitative methods to examine the Green Library Initiative in India. Primary information was gathered through structured interviews and surveys with professionals such as librarians, architects, and environmental experts involved in eco-friendly library projects. Secondary data was sourced from government documents, case studies, and publications by bodies like the International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA) and the Indian Library Association (ILA). A longitudinal study was conducted to observe the expansion of green libraries in India from 2010 to 2024, using data from official sources, institutional websites, and sustainability assessments. Additionally, focus group discussions helped highlight key areas such as sustainable architectural designs, strategies for minimizing waste, and environmental education efforts.

Statistical tools were used to analyze quantitative data, helping to identify growth patterns and assess contributions toward the Sustainable Development Goals (SDGs). To present the findings clearly, visual tools such as bar charts, pie charts, and line graphs were utilized. On the qualitative side, thematic analysis was conducted to examine policies and practices, offering deeper insight and context. This combined approach provides a well-rounded understanding of the initiative's influence on sustainability and its significance within the Indian setting.

3. Flexible and Adaptive Design

Although green libraries are a part of the larger green building movement, they face unique challenges related to their purpose and operations. One of the key concerns is protecting books from environmental factors such as sunlight, moisture, and temperature fluctuations (Sornasundari & Sara, 2016). Though natural light is often favored by visitors, it must be carefully controlled to prevent damage to library materials. Sunlight is a crucial element in sustainable design, as it helps reduce dependence on artificial lighting. With recent advancements in glass technology, libraries can now integrate more adaptable designs that effectively block harmful ultraviolet rays (Hong & Noh, 2014).

Brown identifies several key green design elements suitable for implementation in green libraries-

- Lighting systems designed to maximize the use of natural light while reducing energy consumption.
- Use of sustainable construction and furnishing materials, including recycled resources and paints with low volatile organic compounds (VOCs).
- High-efficiency HVAC (Heating, Ventilation, and Air Conditioning) systems that reduce energy usage.
- Strategies for water conservation, such as the installation of water-efficient plumbing fixtures and the use of rainwater harvesting systems.
- Comprehensive waste management systems that emphasize recycling and composting practices.

These features help establish eco-friendly libraries that promote sustainability while ensuring a comfortable experience for users.

3.1. Community Collaboration

The library is a central hub in any educational institution or university, requiring a location away from noisy spaces like clubs, auditoriums, and entertainment halls to provide a quiet environment conducive to focused study (Shah et al., 2015). Efficient use of community resources helps maintain public support and strengthens the library's role in promoting a productive learning atmosphere. Maximizing the use of natural daylight reduces dependence on artificial lighting, conserving energy and ensuring a well-lit study space for students throughout the day. The use of renewable materials, such as wood, bamboo, linoleum, and cork, supports sustainability in both library construction and furnishings. A green roof, covered with plants, helps manage stormwater runoff and reduces cooling expenses. Integrating natural ventilation throughout the library allows sunlight to enter, improving indoor air quality and overall comfort. Installing a solar energy system on the premises reduces energy costs and contributes to sustainability efforts.

4. Eco-friendly Library

Green design is a comprehensive approach where every component of a building's structure contributes to its overall sustainability (Meher & Parabhoi, 2017). Early integration during the planning phase is essential to ensure stability and optimize the advantages of sustainable design. The LEED (Leadership in Energy and Environmental Design) system categorizes sustainability into five key areas, promoting a comprehensive approach to environmentally friendly building practices.

4.1. Site Location

Selecting an appropriate site is critical before commencing library construction as it significantly impacts the library's environmental footprint. LEED provides guidelines to aid in the site selection process, posing several key questions-

- What impact will the site have on the local environment, including potential degradation?
- How can storm water management be effectively integrated?
- Is the site already green or can it be restored to enhance ecological benefits?

Additionally, positioning the library near other service-related buildings in densely populated areas promotes accessibility and community engagement.

4.2. Water Conservation

Green libraries employ various strategies to conserve water, many of which hinge upon selecting an appropriate site. Effective rainwater harvesting can be implemented when the site is chosen judiciously. Additionally, the use of low-flow faucets, water-efficient fixtures, and waterless urinals are practical techniques to minimize water consumption within the library.

4.3. Optimizing Energy Use

Green libraries can generate energy from renewable sources like solar, wind, and hydroelectric power. Solar panels, usually placed on the library's roof, convert sunlight into electricity. Wind turbines, typically located in rural or less populated areas, effectively capture wind energy. LEED ratings strongly emphasize the use of these sustainable energy

sources. Solar panels on the roof directly capture sunlight, while the library can also store and use energy from natural airflow within its interior.

4.4. Building Materials

Selecting the right building materials can greatly improve a library's construction and longevity, reducing dependence on mechanical systems and enhancing indoor environmental quality. It is important to choose materials that minimize waste production. Using locally sourced materials also helps lower transportation costs and reduce carbon emissions.

Modern advancements in building technology offer eco-friendly materials that should be prioritized in new library constructions. In India and internationally, various standards and protocols promote the use of recycled materials and environmentally durable options in green building practices.

4.5. Indoor Air Quality

In addition to energy efficiency concerns, modern building designs often result in poor indoor air quality, especially in tightly sealed, temperature-controlled environments. Insufficient ventilation can lead to the accumulation of harmful pollutants that pose risks to respiratory health. Materials commonly found in libraries, such as paints and carpets, can emit volatile organic compounds (VOCs) and contribute to ground-level ozone formation when exposed to sunlight and nitrogen.

To enhance indoor air quality, green libraries prioritize the use of low-VOC materials and implement CO₂ monitoring systems to ensure safe air conditions for occupants.

5. The Importance of Sustainable Libraries -

Librarians are key to advancing the green library movement by utilizing various online platforms like social media. Known as eco-librarians, they oversee budgets that support sustainable initiatives (George, 2013). Striking a balance between economic viability and ecological responsibility is crucial for building resilient, environmentally conscious libraries. Librarians need to focus on these aspects while also enhancing the library's contribution to social and community development.

Green libraries can improve sustainability by using bamboo instead of steel for areas like reading rooms, children's sections, and reference collections, including books, maps, and atlases. Additionally, the Online Public Access Catalog (OPAC) should be easily accessible on the ground floor for convenience.

Librarians can encourage their peers to adopt green library practices through discussions, seminars, and conferences, fostering broader engagement and commitment to sustainability.

5.1. Indian Green Building Council

The Indian Green Building Council (IGBC), established in 2001 by the Confederation of Indian Industry (CII), is headquartered at the CII Green Business Center in Hyderabad, which is India's first platinum-rated green building (Bangar, 2018). IGBC is the primary organization in India for certifying green buildings and provides collaborative services.

According to IGBC standards, a green building uses less water than traditional buildings, enhances energy efficiency, conserves natural resources, minimizes waste, and provides healthier environments for its occupants. IGBC plays a key role in advancing the green

building movement in India (Patil, 2018), working closely with the US Green Building Council (USGBC) to promote the adoption of sustainable technologies and green building practices.

5.2 Sustainable Library Practices in India

Table 1: Sustainable Library Practices in India

Name of the Library	Location	Features
Library of Karnataka University	Dharwad	A green space where students can unwind beneath the trees and borrow books from the library for their academic work.
Library of Mumbai University	Mumbai	The library incorporates wood for its shelving, while expansive windows improve airflow and allow ample natural light into the reading area.
Anna Centenary Library	Chennai	The library is outfitted with advanced technology and effectively utilizes light, air, and wood. It is recognized as one of the prominent green libraries in India, having earned a gold rating from LEED.
Library of Delhi University	Delhi	The building will remain naturally cool and provide a comfortable environment.
Library of Calcutta University	Kolkata	The reading rooms are large, featuring broad open spaces and solid, thick walls.
Library of National Institute of Technology (NIT)	Silchar	The reading rooms are spacious, with expansive open areas and strong, thick walls.
Library of Perma Karpo	Ladakh	The library features solar panels and is encircled by a green area, enhanced by a white lotus garden.

6-Data Representation

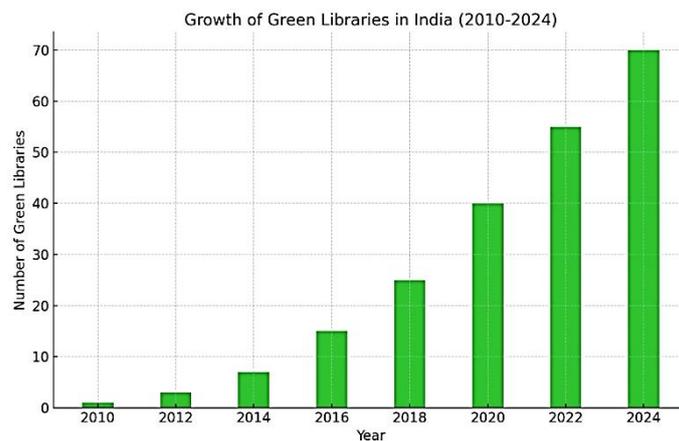
Table 2: Characteristics of Sustainable Libraries

Feature	Description	Example in India
Green Building Designs	Use of solar panels, energy-efficient systems	Anna Centenary Library (Chennai)
Waste Reduction Practices	Recycling programs, digital systems	Delhi Public Library
Environmental Awareness	Workshops, green campaigns, and sustainability drives	Central Library, JNU, New Delhi

Table 3: Adoption of Green Library Practices in India

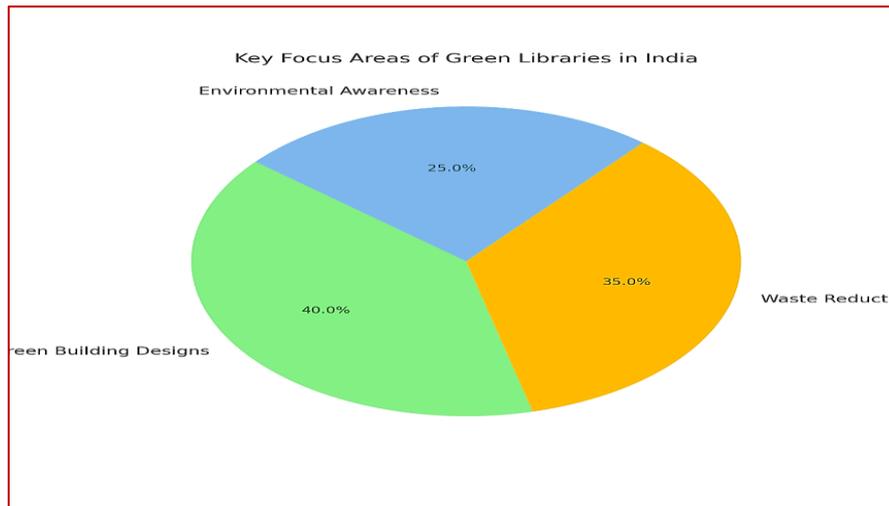
Library Name	Location	Green Practices Adopted	Year Implemented
Anna Centenary Library	Chennai	Solar power, rainwater harvesting	2010
Delhi Public Library	New Delhi	Paperless operations, recycling programs	2015
Central Library, JNU	New Delhi	Green building design, eco-friendly lighting	2017

6.1. Development of Sustainable Libraries in India (2010-2024)

The bar chart illustrates a consistent growth in the number of green libraries in India from 2010 to 2024. Beginning with only one green library in 2010, the figure has risen to 70 by 2024. This increase is largely due to heightened awareness about sustainability and the integration of eco-friendly practices in public infrastructure. Government efforts and alignment with global objectives, such as the UN’s Sustainable Development Goals (SDGs), have played a significant role in this expansion..

6.2 Key Focus Areas of Sustainable Libraries in India

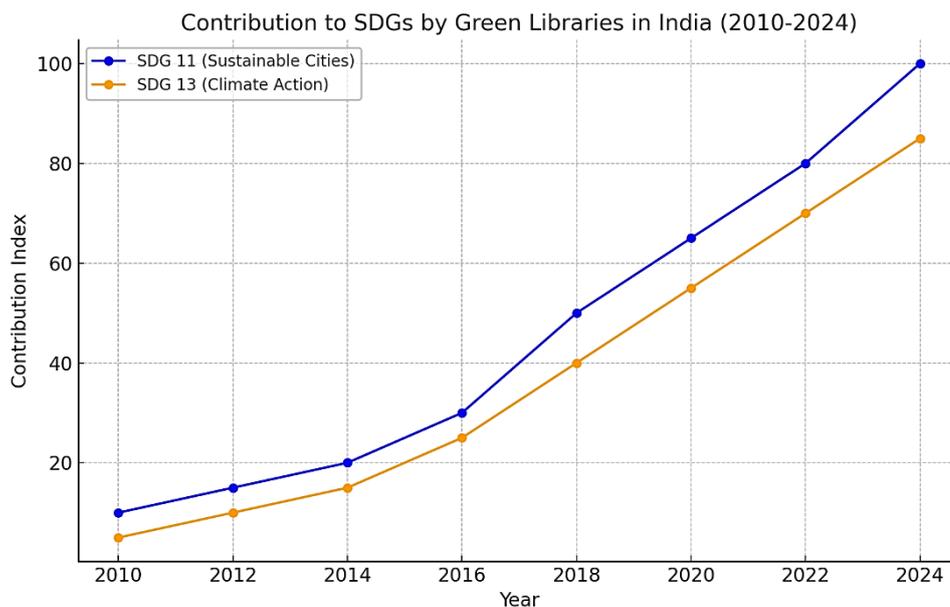
This chart illustrates the distribution of efforts among key areas of focus for green libraries in India:

Green Building Designs (40%): The largest focus area, emphasizing the use of energy-efficient designs, solar panels, natural lighting, and eco-friendly materials. Examples include libraries adopting solar energy and rainwater harvesting systems.

Waste Reduction Practices (35%): Libraries are implementing digital systems to reduce paper usage and recycling programs to minimize waste.

Environmental Awareness (25%): Efforts include organizing workshops, campaigns, and sustainability drives to educate users about eco-friendly practices.

6.3 Contribution to SDGs by Green Libraries in India (2010-2024)

The graph tracks how green libraries have contributed to two Sustainable Development Goals over time:

SDG 11 (Sustainable Cities and Communities)

A sharp increase in contributions is evident, reflecting the integration of eco-friendly designs in urban library infrastructures. The contribution index grew from 10 in 2010 to 100 in 2024, showcasing the impact of sustainable practices in promoting livable cities.

SDG 13 (Climate Action): Contributions toward climate action also grew steadily, from 5 in 2010 to 85 in 2024. The rise correlates with efforts to reduce carbon footprints through renewable energy and energy-efficient solutions.

7. One example of a sustainable library in India is the Karnataka University Library.

Library of Karnataka University

The Anna Centenary Library is Asia's largest and most environmentally sustainable library.

Library of Perma Karpo in Ladakh

8. Recommendations and Final Thoughts

Libraries can adopt various strategies to promote the "green concept" and raise awareness among users about the sustainable features of their buildings. These strategies could include organizing exhibitions, publishing informative materials, and running sustainability-focused campaigns. The University Grants Commission should mandate that all colleges and universities obtain approval for visits to green libraries. Furthermore, efforts should be made to support green libraries through government recognition and financial aid for their maintenance. Libraries can also arrange strategic sessions to ensure long-term sustainability. Governments and universities should actively pursue transforming libraries into green buildings wherever possible.

Libraries often face challenges such as limited budgets, dust, moisture, and fungus, all of which require careful attention. The impacts of global warming, including rising greenhouse gas emissions, melting glaciers, and changing weather patterns, are becoming more evident. The ongoing global environmental crisis demands urgent action to conserve and protect ecosystems. Libraries can play a crucial role in inspiring individuals to take steps toward environmental preservation. The government should actively support the development of green libraries. Several libraries in India have already implemented green initiatives successfully, and librarians should continue to contribute to the green library movement.

References:

- Bangar, M. S. (2018). Green Libraries in India- An Overview. National Conference on Transforming Libraries into Knowledge Resource Centres, 222–230. <http://www.klibjlis.com/sp2018jan37.pdf>
- Barnes, L. L. (2012). Green buildings as sustainability education tools. *Library Hi Tech*, 30(3), 397–407. <https://doi.org/10.1108/07378831211266546>
- Bhagat, P. A., & Bhagat, A. A. (2019). Green Library- An Innovative Approach. *Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ)*, 6(5), 194–197. https://www.aiirjournal.com/uploads/Articles/2019/06/3832_40.Mrs._Pradnya_A._Bhagat&Mr.Arvind_A.pdf

- George, J. (2013). Green libraries are more than just buildings. *Electronic Green Journal*, 1(35).<https://doi.org/10.5070/G313514058>
- Hellsten, I. (2002). From “Burning Library” to “Green Medicine” The Role of Metaphors in Communicating Biodiversity. *Science Communication*, 24(2), 229–245. <https://doi.org/10.1177/107554702237848>
- Hong, S., & Noh, Y. (2014). A Study on Green Library Construction Status and Awareness. *Journal of the Korean BIBLIA Society for Library and Information Science*, 25(4), 79–108. <https://doi.org/10.14699/KBIBLIA.2014.25.4.079>
- Meher, P., &Parabhoi, L. (2017). Green Library - An Overview, Issues With Special Reference To Indian Libraries. *International Journal of Digital Library Services*, 7(2), 62–69. <http://www.ijodls.in/uploads/3/6/0/3/3603729/7ijodls217.pdf>
- Patil, S. (2018). Green libraries- The need of the day. National Conference on Transforming Libraries into Knowledge Resource Centres, 244–249.<http://www.klibjlis.com/sp2018jan41.pdf>
- Shah, L., Kumar, S., & Shah, M. K. (2015). Green Libraries In Academic Institutions- Need Of The Hour. *International Journal of Research-Granthaalayah*, 3(9), 1–5. <https://doi.org/https://doi.org/10.29121/granthaalayah.v3.i9SE.2015.3129>
- Sornasundari, R., & Sara, C. (2016). Green Library- A Study. *International Journal of Research Instinct*, 3(2), 616–621. <https://inji.andavancollege.ac.in/Archivesfile/2016/librariyscience/40.pdf>
- Vaidya, S. (2018). Green Libraries in India- A Status Report. National Conference on Transforming Libraries into Knowledge Resource Centres, 2394, 250–257.<http://www.klibjlis.com/sp2018jan42.pdf>
- Varatharajan, N., &Chandrashekar, M. (2007). Digital Library Initiatives at Higher Education and Research Institutions in India. *Library Philosophy & Practice*, 9(2), 1–7. <https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/157/>
- Gaffar, A., & Gunjal, B. (2019). Access and usage of e-journals by research scholars in National Institute of Technology (NIT) Rourkela, Odisha- A case study. *Journal of Indian Library Association*, 52(1&2).

Transforming Library Circulation Using Artificial Intelligence For Data-Driven Decision Making

**Dharmishtha Dangar, Research Scholar, Gujarat Vidyapith, Ahmedabad.
Librarian, Dr. H. R. Gajwani College of Education, Gandhidham &
Dr. Prayatkar Kanadiya, Professor & Head, Department of Library and Information
Science, Gujarat Vidyapith, Ahmedabad.**

Abstract:

Artificial intelligence (AI) is reshaping libraries function, especially in circulation services. This study explores how AI can simplify and improve tasks such as Circulation of reading resources, sending reminders for overdue items, managing fines, and offering personalized support services to members. With AI tools, the research highlights features such as analyzing borrowing trends, automating reminders, creating user-friendly dashboards, and providing tailored book recommendations, resource allocation, staff arrangements etc. The findings show that AI not only makes routine tasks more efficient but also enhances the overall library experience with instant assistance and smarter resource planning and trend analysis. By adopting AI, libraries can offer faster, more personalized services and stay relevant in today's digital world.

Key Words : Artificial Intelligence (AI), Data-Driven Decision Making, Library Circulation, Personalized Book Recommendations, Trend Analysis,

1.0 Introduction

Artificial Intelligence (AI) is revolutionizing library services, transforming how circulation processes are managed and decisions are made. Traditional library systems often rely on fixed procedures that struggle to keep up with the fast-changing needs of users. In contrast, AI introduces flexibility, using real-time data and predictive tools to optimize operations and deliver personalized experiences. Analyzing borrowing trends and user preferences, AI helps libraries manage collections more effectively, ensuring the right resources reach the right audience at the right time. Automated systems streamline repetitive tasks, freeing up staff to focus on creating meaningful interactions with patrons. This evolution isn't just about efficiency—it's about making libraries more responsive and user-focused. By embracing AI, libraries can adapt to the needs of modern communities, remaining vital hubs of learning and innovation for future generations.

2.0 AI and Five Laws of Library Science

Integrating Artificial Intelligence (AI) into library practices is crucial for modern libraries to fully adopt Dr. S.R. Ranganathan's five laws of library science.

The First Law : "Books are for use," by utilizing personalized chatbots to make library resources more accessible and user-friendly. Technologies like machine learning and natural language processing enable libraries to provide tailored recommendations and improve resource discovery, thus enhancing user engagement and bringing the principle of "Books are for use" to life in a digital context.

The Second Law : AI-powered search systems bring Ranganathan's law, "Every reader his or her book," to fruition by matching readers with resources that best meet their needs. Automated cataloging, predictive analytics, and data-driven insights optimize library

operations, supporting the principle of "Every book its reader" by ensuring efficient and relevant resource access.

The Third Law : AI facilitates "Every book its reader" by using trend analysis to improve resource discoverability, ensuring materials reach the appropriate audience. Additionally, it supports "Every reader his/her book" by helping librarians connect users with relevant resources quickly and effectively, meeting individual needs with precision.

The Fourth Law : AI plays a crucial role in fulfilling the fourth law of library science: "Save the time of the user." By automating routine tasks like check-ins, check-outs, and fine management, AI reduces wait times and streamlines circulation processes. Predictive analytics ensure popular materials are readily available, while real-time dashboards provide instant updates on resource availability. Personalized book recommendation systems further enhance efficiency by connecting users to relevant resources quickly. These AI-driven advancements ensure that users spend less time navigating systems and more time engaging with the knowledge and experiences libraries offer.

The Fifth Law : "The library is a growing organism," is reflected in AI's adaptability to evolving user needs, allowing libraries to expand services and stay relevant. AI-driven digital solutions promote scalability and accessibility, making this principle achievable in today's data-rich environment as libraries continuously adjust to the changing demands of users and society.

Integrating Artificial Intelligence into library practices not only aligns with Dr. S.R. Ranganathan's five laws of library science but also enhances the accessibility, efficiency, and relevance of library services in the digital age. AI helps personalize user experiences, optimize resource discovery, and ensure that libraries can continuously adapt to the evolving needs of their users. By embracing AI, libraries can stay true to their core principles while evolving to meet the challenges of the future.

3.0 Literature Review

Artificial Intelligence (AI) is changing the face of library services, helping librarians make smarter decisions and provide a more engaging experience for users. Libraries, once defined by their stacks of books and manual operations, are evolving into dynamic spaces where technology drives efficiency and personalization.

Imagine a library that almost runs itself—AI-powered systems can now handle book checkouts, returns, fine management, and even security tasks like theft detection. Tools like RFID tags make shelving books faster and more organized. These "smart libraries" also use machine learning to suggest books to users based on their past reads, much like streaming platforms recommend shows or movies. This mix of automation and personalization makes libraries more user-friendly and modern (Jayawardena et al., 2021).

The way AI is being adopted in libraries isn't the same everywhere. In Hungary, for instance, academic libraries see AI as a chance to innovate, using it for tasks like digitization and online services. Still, research shows that adoption is slower in some parts of Eastern Europe, largely because of funding or technical challenges. Even so, experts predict that AI will steadily become a standard feature in libraries across the region (Winkler & Kiszl, 2021).

Globally, librarians have mixed feelings about AI. Some embrace it wholeheartedly, while others are cautious. A study by Lund et al. (2020) shows that library leaders play a significant role in shaping how staff perceive and utilize AI. When library leaders actively promote the benefits of AI, it's easier for teams to adopt these tools.

As the world moves into the era of the Fifth Industrial Revolution (5IR), technologies like AI, IoT (Internet of Things), and cloud computing are becoming central to library services. These

"intelligent libraries" are more efficient, but they also face ethical questions. For example, how do we make sure user data stays private? And how do we prevent AI from making biased decisions? Balancing these concerns with innovation is a challenge libraries are actively tackling (Adigun, Ajani, & Enakrire, 2024).

While AI can automate repetitive tasks and improve decision-making, not every library has the resources or technical know-how to implement it. Funding is often tight, and some staff might resist changes, worried about job security or learning new systems. That said, many libraries are finding ways to train their staff and gradually introduce AI in areas where it adds the most value (Hussain, 2023).

Some libraries are already making great strides. At the University of Rhode Island, AI is being used to personalize services and support research efforts. By analyzing borrowing patterns and user behaviour, libraries can tailor their services to what people actually need. However, as AI becomes more common, it raises questions about what happens to traditional librarian roles. Balancing automation with a personal touch is key (Massis, 2018).

AI is opening up exciting possibilities for libraries—making them smarter, more efficient, and better equipped to meet the needs of today’s users. But with these opportunities lead to challenges, from funding and technical hurdles to ethical questions about privacy and equity. To make the most of AI, libraries must strike a balance between embracing innovation and staying true to their core mission: serving as inclusive and trustworthy spaces for learning and discovery.

4.0 AI-Driven Approaches in Circulation Services

Artificial Intelligence (AI) is transforming the way libraries manage their resources and services, making operations more efficient and user-friendly. By using AI-driven technologies, libraries can streamline their processes, better engage with users, and ensure that resources are distributed where they’re needed most. From analyzing borrowing patterns to offering real-time insights and personalized book recommendations, AI is helping libraries respond quickly and effectively to the changing needs of their patrons. This section delves into the AI-driven strategies that are reshaping circulation services, highlighting how data analysis, resource management, and operational improvements are enhancing the library experience.

4.1.1 Circulation History Analysis

Libraries are increasingly leveraging artificial intelligence (AI) to analyze borrowing patterns and enhance their services. Machine learning techniques, such as clustering, can segment users based on borrowing habits, while regression models can predict future demand for specific materials. These insights enable libraries to manage collections more effectively, ensuring popular resources are readily available and personalized services are designed to user preferences. AI can also help identify underutilized materials, allowing libraries to spotlight resources like fiction or biographies during vacation periods to maintain user engagement and attraction. Additionally, these tools can guide customized promotions and optimize resource allocation based on previous user behaviour. While AI brings significant benefits, libraries must address ethical concerns like data privacy and fairness. Balancing technological innovation with a commitment to equity and trust is essential to ensure that AI-driven solutions enhance both user satisfaction and accessibility (Mannheimer et al., 2024).

4.1.2 Real-Time Dashboards

Real-time dashboards have become indispensable tools for modern libraries, enabling them to monitor activities, analyze data, and brief their value to stakeholders. Platforms like

LibInsight offer robust capabilities to integrate data from various sources, including Integrated Library Systems (ILS) and electronic databases. This integration helps libraries gain actionable insights into resource usage and user engagement. For instance, tools like LibCal and LibAnswers can connect to these dashboards, tracking event bookings, reference inquiries, and other metrics to reveal usage patterns and areas for improvement. Libraries can tailor dashboards for internal analysis or share them with the public, enhancing transparency and accountability. For example, the Georgia Tech Library Dashboard showcases real-time data, emphasizing its commitment to engaging stakeholders and ensuring resources are optimally utilized (Georgia Tech Library, n.d.).

These tools enable libraries to allocate resources efficiently, track digital content usage, and engage users more effectively while reinforcing their role as transparent and adaptive institutions in a data-driven world (Springshare, n.d.).

4.1.3 AI-Based Book Recommendation Systems

AI-powered book recommendation systems are transforming how libraries connect readers with resources by providing personalized suggestions. These systems leverage two key approaches:

- Collaborative filtering, which analyzes user data to recommend books that people with similar interests have enjoyed. For example, if a group of users with similar reading habits highly rates a novel, the system suggests it to others in the group.
- Content-based filtering, which focuses on the characteristics of books, such as genre, author, or keywords, to suggest items similar to those a user has previously liked.

By offering tailored recommendations, libraries have reported increased engagement and borrowing rates, demonstrating the value of these systems in enhancing user satisfaction. However, challenges remain, including the potential for algorithmic biases that may inadvertently limit the diversity of suggestions. Transparency in how data is used and fairness in algorithm design are essential for building user trust and ensuring inclusivity (CARLI, n.d.).

These systems not only enrich the reading experience but also exemplify how AI can bridge the gap between traditional and digital library services.

4.1.4 AI-Enhanced Staffing and Scheduling

AI-powered staffing and scheduling systems enhance library operations by predicting demand through analytics of circulation trends and foot traffic. These systems help libraries adjust staffing levels based on peak periods, such as exam seasons, ensuring sufficient personnel for material requests and technical support, while redirecting staff during quieter times toward innovative activities or more productive tasks. Libraries using such tools report improved patron experiences, better alignment of staff with demand, and the ability to provide personalized assistance during busy periods. Additionally, AI identifies trends like increased digital resource usage during holidays, enabling efficient allocation of staff for digital and in-person support. By streamlining operations, these systems demonstrate AI's transformative role in meeting evolving library needs.

4.1.5 Data-Driven Weeding and Resource Allocation

Artificial intelligence is reshaping how libraries manage collections and allocate resources by offering smarter, data-informed solutions. By studying factors like borrowing trends, the age of materials, and evolving user interests, AI helps libraries identify books and resources that are rarely used, outdated, or redundant. This allows for a more thoughtful weeding process

that balances removing unnecessary items with maintaining a well-rounded and diverse collection. Predictive tools also aid in resource planning, helping libraries prepare for high-demand periods, such as exam seasons, by prioritizing essential materials or increasing digital resources. Research, including findings from CARLI (n.d.) and Omame et al. (2020), demonstrates how these technologies enhance space usage, improve user satisfaction, and enable libraries to manage budgets effectively while keeping pace with emerging trends.

4.1.6 Data insights from circulation statistics

AI-powered analysis of circulation data enables libraries to make strategic decisions about collection development, space optimization, and user engagement programs. By identifying trends, such as frequently borrowed items or underutilized resources, libraries can ensure their offerings are both relevant and diverse. For instance, recommender systems use borrowing patterns to provide personalized suggestions, fostering engagement and improving the user experience. AI also identifies rarely used materials, facilitating resource reallocation and optimizing library space. Studies by Khademizadeh et al. (2022) demonstrate that such data-driven approaches enhance user satisfaction and operational efficiency by aligning collections with user needs and preferences.

5. AI in data driven decision making

AI technology greatly improves the analysis of data on library dissemination, allowing for more effective, data-driven resource management decision-making. The following are some of the primary ones:

1. By identifying high-demand resources through the analysis of the book-issue pattern, AI algorithms assist libraries in selecting acquisitions that meet user needs and optimizing their collections accordingly.
2. By forecasting usage patterns, predictive models help libraries foresee the need for particular content kinds or styles and give them time to adapt their resources to meet those demands, particularly at busy times like Exam duration and holidays.
3. Libraries are able to keep precise records of item availability, whereabouts, and status thanks to AI-powered systems that are coupled with RFID and other monitoring tools to monitor item circulation in real-time.
4. In addition to reducing bottlenecks in popular resources and optimizing circulation flow, real-time data helps manage check-ins, check-outs, and item renewals more effectively, which lessens the workload for librarians.
5. AI data analysis analyzes how particular materials are used over time, giving libraries much-needed assistance in allocating resources. Then, libraries can avoid wasting money on books that aren't used by redistributing materials to branches with greater demand. It makes every location as accessible as possible.
6. Libraries may better understand and meet user needs by using AI tools to analyze user behavior and learn about patterns, preferences, and borrowing habits.
7. This information enables the development of customized loan rules or personalized recommendations for particular user groups, among other focused services.
8. AI-powered systems automate data reporting and display circulation data and trend analysis in dashboards to help stakeholders and library employees make well-informed decisions. The library staff can use the prepared information directly.
9. Circulation rules, including loan tenure, fines, and renewal limitations, are evaluated with the aid of automated analysis, which makes policy revisions more pertinent and data-driven.
10. AI-powered data analysis lowers the cost of replacement and binding, helps libraries anticipate and manage wear and tear on regularly sent goods, and proactively identifies resources that require maintenance.

11. Library operating costs can be decreased without sacrificing service quality by automating personnel optimization and streamlining circulation procedures.

These AI-powered distribution data analysis solutions enable libraries to employ data insights to improve service effectiveness, adapt to changing user needs, and make more strategic, economical resource management decisions.

6. Conclusion

Bringing Artificial Intelligence (AI) into library circulation services offers exciting opportunities to make library operations more efficient and improve the experience for users. By automating routine tasks, AI frees up time for staff to engage more deeply with patrons, which leads to greater satisfaction. Technologies like predictive analytics, personalized book recommendations, and chatbots help libraries serve users better by handling things like overdue reminders and fine payments automatically. This not only makes every day processes smoother but also helps libraries stay ahead by analyzing circulation data to predict future needs, manage collections more effectively, and optimize staffing. As libraries continue to evolve in the digital age, embracing AI will help them stay relevant and responsive to the needs of their communities. In the end, AI's potential to make libraries more efficient, accessible, and personalized ensures they remain vital, welcoming spaces for learning and information in our increasingly digital world.

References

1. Adigun, G., Ajani, Y., & Enakrire, R. (2024). The intelligent libraries: Innovation for a sustainable knowledge system in the fifth (5th) industrial revolution. *Libri*, 74(3), 211–223. <https://doi.org/10.1515/libri-2023-0111>
2. Consortium of Academic and Research Libraries in Illinois (CARLI). (n.d.). Weeding e-books: Evaluation practices for academic libraries. Retrieved from <https://www.carli.illinois.edu>
3. Georgia Tech Library. (n.d.). Library Dashboard. Retrieved from retrived November, 5, 2024 <https://library.gatech.edu>
4. Hussain, A. (2023). Use of artificial intelligence in library services: Prospects and challenges. *Library Hi Tech News*, 40(2), 15–17.
5. Jayawardena, C., Reyal, S., Kekirideniya, K. R., Wijayawardhana, G. H. T., Rupasinghe, D. G. I. U., & Lakranda, S. Y. R. M. (2021). Artificial intelligence-based smart library management system. In 2021 6th IEEE International Conference on Recent Advances and Innovations in Engineering (ICRAIE) (pp. 1–6). <https://doi.org/10.1109/ICRAIE52900.2021.9703998>
6. Khademizadeh, S., Nematollahi, Z., & Danesh, F. (2022). Analysis of book circulation data and a book recommendation system in academic libraries using data mining techniques. *Library & Information Science Research*, 44(4), 101191. <https://doi.org/10.1016/j.lisr.2022.101191>
7. Lund, B. D., Omame, I. M., Tijani, S., & Agbaji, D. A. (2020). Perceptions toward artificial intelligence among academic library employees and alignment with the diffusion of innovations' adopter categories. *College & Research Libraries*, 81, 865–882. <https://doi.org/10.5860/crl.81.6.865>
8. Mannheimer, S., Bond, N., Young, S. W. H., Kettler, H. S., Marcus, A., Slipher, S. K., & Sheehy, B. (2024). Responsible AI practice in libraries and archives: A review of the literature. *Information Technology and Libraries*, 43(3). <https://doi.org/10.5860/ital.v43i3.17245>

9. Massis, B. (2018). Artificial intelligence arrives in the library. *Information and Learning Sciences*, 119(7/8), 456–459. <https://doi.org/10.1108/ILS-02-2018-0011>
10. Omame, I., & Alex-Nmecha, J. (2020). Artificial intelligence in libraries. In A. K. M. Najmul Islam et al. (Eds.), *Handbook of Research on Digital Transformation, Industry Use Cases, and the Impact of Disruptive Technologies* (pp. 96–110). <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-1116-9.ch008>
11. Springshare. (n.d.). LibInsight: Library data analytics platform. Retrieved November 11, 2024, from <https://www.springshare.com/libinsight/>
12. Winkler, B., & Kiszl, P. (2021). Views of academic library directors on artificial intelligence: A representative survey in Hungary. *New Review of Academic Librarianship*, 28(1), 1–17. <https://doi.org/10.1080/13614533.2021.1930076>

Building Lifelong Readers: The Power of Early Library Engagement in Shaping Young Minds

**Mrs. Hina Pandya, Librarian, Dr. Subhash University, Junagadh,
Ms. Urvashi Vyas, Librarian, Harivandana College, Rajkot**

Ms. Dharmishtha Dangar, Librarian, Dr. H.R. Gajwani College of Education, Kutch

Abstract

Reading is a fundamental skill that fosters lifelong learning and personal growth. Yet, encouraging young children to build strong reading habits can be a challenging task. This article provides a theoretical framework for promoting reading in early childhood, highlighting the ways early engagement with books can lead to positive social outcomes. Libraries play a vital role in this process, creating an environment where children can explore a wide variety of stories, attend interactive sessions, and engage with diverse reading materials. These experiences not only stimulate cognitive growth but also develop resilience and commitment to achieving meaningful goals, like success in all sectors, such as competitive exams for roles like civil service positions.

As the Gujarati saying goes,

"કાચા માટી ના ઘડા પર જ કાઠા બેસાડી શકાય, પાકા ઘડા પર કાઠા ના બેસે."

It means early impressions are easier to make than later ones. The study presents practical methods for librarians, teachers, and parents to work together to make libraries inspiring learning centers. By fostering a culture of reading, libraries can help children grow into informed and empathetic citizens, bridging social divides. Regular library use helps students gain research skills, information literacy, and a lifelong interest in learning, contributing to their academic and professional success. In this era of the fast-paced digital world, libraries are essential for preserving cultural knowledge and providing everyone with equal access to learning. This article argues that national policies should support early reading programs to build an educated, compassionate, and resilient society.

Keywords

Cognitive Development, Early Reading Habits, Lifelong Learning, Social Impact, School Libraries,

1. Introduction

"Reading is to the mind what exercise is to the body." – Sir Richard Steele

Reading is an important skill that helps us learn, grow, and explore new ideas. It improves our vocabulary, strengthens language skills, and teaches us to think critically. For children, reading is even more valuable as it helps them understand the world, improve their writing, and dream big. When kids develop a love for reading early on, they grow up to be informed, creative, and empathetic individuals. School libraries play a big part in making this happen. According to the National Library Board, libraries with good books and resources help students improve their language, think critically, and learn how to research on their own.

The National Education Policy (NEP) 2020 also highlights how libraries are great places for sparking curiosity and supporting overall growth. But sadly, many school libraries, especially in villages or poorer areas, don't have enough money, good facilities, or trained staff. This makes it hard for children to get access to quality books and build strong reading habits.

To solve this, programs in India like the Raja Rammohan Roy Library Foundation (RRRLF) have been working to improve library facilities. Government initiatives like Sarva Shiksha Abhiyan (SSA) also help set up libraries in underprivileged areas. These programs aim to give all children, no matter where they're from, the chance to enjoy reading and learning. By creating welcoming spaces and making books easy to access, school libraries in India are helping kids discover the joy of reading, learn new things, and become curious, confident, and capable individuals.

2. School Libraries in the Present Scenario

In today's digital world, school libraries are changing to meet the needs of modern students. They are no longer just about physical books. Libraries now offer e-books, online resources, and digital tools, making it easier for students to find information anytime, anywhere. Today, school libraries also teach students how to use the internet wisely and safely, helping them understand and evaluate online information.

According to the School Library Journal (2021), modern libraries are doing much more. They provide multimedia resources, create spaces for group work, and run programs that encourage STEM learning, creativity, and critical thinking. However, many libraries, especially in rural areas, face problems like low budgets, not enough staff, and poor digital facilities. Even with these challenges, school libraries play a very important role. They are safe and welcoming spaces where students can learn, explore, and discover new ideas. Libraries help students see the world from different perspectives, develop a love for reading, and prepare for a future where knowledge is key. They inspire curiosity, build confidence, and encourage lifelong learning.

2.1 The Relationship between Librarians and School Children

Librarians play a big role in helping children discover the joy of reading and building a lifelong love for books. They do much more than just hand out books; they guide students like mentors, introducing them to exciting stories, new ideas, and different perspectives.

According to the IFLA School Library Guidelines (2015), librarians teach kids how to think critically, find reliable information, and enjoy learning in a friendly and inclusive space. They bring books to life through fun activities like interactive reading sessions, personalized book recommendations, and research projects. This makes the library a place where students feel excited and supported. Studies show that students who work closely with librarians often do better in school and become stronger readers. Librarians understand each child's needs and help them learn in ways that suit them best. This special connection between librarians and students not only boosts learning but also helps kids grow socially and emotionally, shaping them into kind, thoughtful individuals.

2.2. Importance of Early Reading Habits

Starting the habit of reading early is very important for a child's learning, emotions, and overall growth. Studies show that kids who enjoy reading from a young age often do better in school and develop strong language skills. Reading early helps them learn more words, understand better, and think deeply about what they read.

Introducing books to children early in life builds the base for good reading and learning skills. It helps them focus, think critically, and explore new ideas. Reading also sparks creativity and teaches kids to understand and care about others by letting them experience

different characters and stories. When kids are encouraged to read early, it becomes a habit that lasts a lifetime. This not only helps them succeed in school but also makes them grow as thoughtful, curious, and understanding individuals.

2.3 Role of School Libraries in Literacy and Personal Growth

School libraries play an important role in helping children become good readers. They are key resources for schools, helping students reach learning goals and develop a love for reading. Kids who enjoy reading learn a lot and grow their imagination. Since many young children naturally want to understand new ideas or read on their own, schools aim to encourage this interest early on. The school library is essential in this effort. By organizing fun activities and showing a variety of books, libraries help kids discover the joy and benefits of reading. However, a love for reading doesn't happen by chance—it needs planned programs and activities that support both reading and writing.

2.3.1 Helping Children Think Better (Cognitive Development)

School libraries help children improve their thinking and learning skills by providing books, digital tools, and videos. These resources encourage kids to explore topics beyond the classroom, helping them learn how to think critically and solve problems. With strong literacy programs, libraries also boost creativity and prepare students for academic challenges, helping them become confident and curious lifelong learners.

2.3.2 Supporting Feelings and Emotions (Emotional Development)

Libraries are safe spaces where students can feel comfortable and supported. Through storybooks and social-emotional learning materials, students learn to understand their own feelings and empathize with others. Libraries also have resources on mental health and stress relief, helping students manage emotional challenges. Activities like book clubs create friendships and help kids feel they belong, boosting their confidence and self-esteem.

3. Research Objectives

1. To explore the role of school libraries in fostering early reading habits and literacy development.
2. To identify best practices and initiatives for improving access to library resources for children.
3. To provide recommendations for future research and policy enhancements.

4. Literature Review

Research shows that school libraries have a big impact on improving reading and academic success. Ketchel and Lance (2013) found that students in schools with good libraries and trained librarians perform better on reading and literacy tests than those without libraries. Their study highlights that libraries not only help children enjoy reading but also teach them how to find and use information, which is important for school and life. Libraries, according to the study, play a key role in shaping informed and active citizens.

Arnold and Colburn (2012) explained how storytelling activities in libraries help young children learn better. Interactive storytelling boosts language skills, expands vocabulary, and improves listening abilities. Unlike regular reading, storytelling involves actions and expressions that make learning more fun and engaging. This method is especially helpful for young learners as it combines sounds and visuals to capture their attention and imagination.

Krashen (2004) studied what motivates children to read more. He found that activities like reading challenges with small rewards encourage kids to read often and with interest. These challenges make reading enjoyable and give students a sense of achievement. Krashen's work

shows that when libraries provide a variety of books and fun activities, kids are more likely to develop a strong reading habit.

Vygotsky's (1978) social development theory introduced the idea of peer reading programs. He believed that children learn better in social settings, especially when older peers guide younger ones. In libraries, buddy reading programs use this idea by pairing older students with younger ones to read together. These programs improve reading skills, build friendships, and make children feel more at home in the library, turning it into a friendly and cooperative space for learning.

Elverman (2002) focused on how digital tools can make libraries more appealing in today's tech-driven world. She suggested that libraries should include resources like e-books and digital storytelling to connect with young readers who love technology. Digital tools make reading easier and more interactive, especially for children who might not enjoy traditional books. Elverman found that using digital platforms helps children read more fluently and keeps them interested by offering personalized and engaging experiences.

5. Best Practices to Foster a Love for Reading"

In the fast-paced world of today, school libraries serve as much more than just book loan locations. They have grown to be extremely significant locations that support kids' academic, social, and emotional development. A variety of tools, resources, and enjoyable activities are now available in school libraries to help teachers in their work as well as engage students. These are cutting-edge educational facilities where students can discover, produce, and learn in novel and engaging ways.

In order to meet the varied requirements of students and complement contemporary teaching strategies, school libraries are increasingly implementing creative activities. Among the instances are:

5.1 Story-time Sessions with a Twist

Storytime Sessions with a Twist are an excellent way to boost early-age reading habits by making stories come to life. Using interactive elements such as puppets, props, or costumes transforms traditional storytelling into an engaging and immersive experience. This not only captures children's attention but also enhances their listening and comprehension skills. The addition of themes like "Festivals" or "entertainment" adds an exciting element of surprise, sparking curiosity and a desire to read more. By combining fun and learning, these sessions foster a love for books and reading in young children, helping to build strong foundational skills early on.

5.2 Read and Draw

Read and Draw is a highly effective activity for enhancing early-age reading habits. In this activity, a short story is read aloud to the children, and they are then asked to draw their favorite scene or character from the story. This exercise boosts their comprehension skills as they reflect on key details from the narrative and encourages creative expression through art. By engaging both their listening and artistic abilities, children are able to process the story more deeply, helping to solidify their understanding and foster a love for reading. Research supports that integrating art and reading improves cognitive skills and encourages children to make connections between what they read and their creative interpretations (Arnold & Colburn, 2012).

5.3 Library Sleepover Stories Under the Stars

Organizing a library sleepover where children bring their sleeping bags and enjoy stories under a makeshift "starry sky" with dim lighting and star cutouts can create a magical and

immersive reading experience. This activity fosters a love for books by making storytime exciting and social, reinforcing bedtime reading habits, and stimulating imagination. Children experience the joy of storytelling in a cozy group setting, promoting the idea that reading is fun and can be shared with friends. Activities like these not only enhance literacy skills but also nurture a lifelong appreciation for books and storytelling (Neuman, 1999).

5.4 Parent-Child Reading Circles

Organizing parent-child reading circles in the library encourages shared reading experiences that strengthen family bonds and foster a collaborative learning environment. In these sessions, parents and children read a story together and creatively present it through performances or presentations. Making it a friendly competition adds excitement, boosting engagement and participation. Such activities enhance literacy skills, build confidence, and emphasize the importance of family involvement in reading, which is crucial for children's academic success and personal growth. Studies have shown that parent-child literacy interactions significantly improve children's motivation to read and their overall literacy development (Sénéchal & Young, 2008).

5.5 Create a 'Book Garden' Wall

A 'Book Garden' Wall featuring a vibrant tree mural where each child adds a "book leaf" with their name and the title of a book they've read can inspire collective engagement and excitement about reading. This activity not only celebrates individual reading milestones but also serves as a dynamic recommendation board, sparking curiosity about books enjoyed by peers. By visually representing group achievements, it fosters a sense of community and encourages children to explore diverse literary genres. Such collaborative and interactive approaches to reading are effective in promoting sustained interest in books and peer-influenced reading choices (Guthrie et al., 2006).

5.6 Audio Story Stations

Setting up audio story stations with pre-recorded stories created by students introduces an engaging way for children to explore books through auditory learning. By giving credit to the student narrators, this activity boosts their confidence, hones communication skills, and enhances language proficiency. For listeners, it provides an alternative to traditional reading, especially appealing to reluctant readers or auditory learners, while fostering a sense of connection with peer storytellers. Research indicates that incorporating audio learning into literacy activities can improve comprehension, vocabulary, and fluency, making reading more accessible and enjoyable for diverse learners (Wolf & Katzir-Cohen, 2001)

5.7 Chai pe Kahaani

The "Chai & Tales" initiative is a unique and immersive activity designed to connect children with India's rich storytelling heritage. By creating a cozy corner adorned with traditional seating arrangements, children can relax and enjoy comforting drinks such as milk, lassi, or hot chocolate while listening to folk tales and mythological stories. This initiative fosters a sense of cultural belonging, promotes historical learning, and ignites a love for reading through engaging narratives. Storytelling, an integral part of Indian tradition, has been a timeless medium for imparting values, knowledge, and cultural identity. Storytelling not only enhances a child's cognitive and emotional development but also nurtures an appreciation for heritage. "Chai & Tales" thus becomes a holistic approach to cultural education, blending relaxation, interaction, and learning.

5.8 Outdoor Book Picnic

The Outdoor Book Picnic is a creative activity that blends the joys of outdoor play with the magic of storytelling. Set in the school playground or under the shade of a tree, children bring

their favourite books to read or listen to captivating tales. A game of "Passing the Book" adds an interactive element, where children pass books around to the tune of music, and when the music stops, the child holding a book shares a story with others. This activity ensures every child gets a chance to narrate, fostering confidence, creativity, and communication skills. According to Ahmad, Zaheer; et.al.(2021), outdoor reading activities enhance children's engagement with books while promoting social interaction and holistic development. The Outdoor Book Picnic combines learning with leisure, making storytelling a communal and enjoyable experience.

5.9 Festival-Themed Book Displays

Festival-Themed Book Displays create an enriching blend of cultural celebration and literary exploration. This activity curates books centered on Indian festivals such as Diwali, Holi, and Eid, bringing their vibrant stories and traditions to life. Short readings are paired with festival-themed activities, including presentations, skits, or dramas depicting the stories behind these celebrations. A small festival celebration further immerses students, fostering cultural understanding and appreciation. Children are encouraged to write or draw their favorite festival moments, allowing for creative expression and personal connection. Integrating cultural themes into educational activities enhances engagement and helps children develop a deeper appreciation for diversity and traditions. This initiative not only promotes reading but also strengthens cultural identity and teamwork among students.

5.10 Miniature Library in Local Settings

The Miniature Library initiative transforms everyday spaces into welcoming reading nooks, encouraging children to explore books in a variety of settings such as the school verandah, shaded courtyards, playgrounds, canteens, balconies, or gardens. These informal yet accessible setups allow children to read during their free time, fostering a habit of spontaneous reading and creating an atmosphere where books become an integral part of daily life. By decentralizing the library concept, this initiative ensures that children can enjoy stories in comfortable, relatable environments. According to Gupta, R., & Mehta, A. (2022) creating versatile reading spaces significantly increases children's exposure to books and strengthens their motivation to read. Miniature libraries thus empower young readers by merging accessibility with comfort, turning every corner into a gateway to knowledge and imagination.

5.11 Indian Heroes Story-time

Indian Heroes Storytime is a captivating initiative aimed at introducing children to the extraordinary lives of India's freedom fighters, scientists, and historical figures such as Bhagat Singh, Rani Lakshmibai, APJ Abdul Kalam, and Kalpana Chawla. Through storytelling, students learn about the sacrifices, achievements, and values of these iconic personalities, fostering a sense of pride, resilience, and inspiration. These narratives not only instill a love for reading but also help build confidence by highlighting the power of perseverance and courage. Sharing stories of national heroes plays a crucial role in shaping young minds, encouraging them to adopt positive practices and dream big. Indian Heroes Storytime thus combines historical education with moral development, motivating students to strive for excellence in their lives.

5.12 Floating Book

The Floating Book initiative, also known as Book Exchange Day, is an engaging activity where children bring their old books to exchange with their peers, creating a cost-free way to explore new titles recommended by friends. This activity promotes the value of sharing, strengthens bonds through peer recommendations, and introduces children to a diverse array

of genres and authors. By participating in this exchange, children not only enhance their reading habits but also experience the joy of community and collaboration. According to Verma and Singh (2023), book exchange programs encourage resourcefulness and broaden literary exposure, making reading both accessible and enjoyable. Library Bazaar transforms the simple act of sharing into a meaningful journey of discovery and connection.

5.13 Grandparents' Story-time

Grandparents' Storytime is a heartwarming activity that invites grandparents to share stories they read or were told as children, creating a beautiful connection between generations. These stories often carry cultural wisdom, traditional values, and personal experiences, making them deeply relatable to young listeners. The activity not only fosters an appreciation for family history and heritage but also strengthens bonds between children and their grandparents. According to Desai and Sharma (2021), intergenerational storytelling enriches children's understanding of their cultural roots while enhancing their emotional well-being through the warmth of familial ties. By hearing stories from their grandparents, children develop a deeper sense of belonging and a lasting connection to their family's legacy, making reading a more meaningful part of their lives.

5.14 Craft a Story Bookmark

The "Craft a Story Bookmark" activity encourages children to design personalized bookmarks featuring their favorite illustrations from the books they've read. Each bookmark is accompanied by a recommendation for another book, along with the child's name, allowing them to take pride in their creative contributions. For every book they read, children submit one bookmark, and a friendly competition can be organized to celebrate the most imaginative designs. This initiative not only keeps children motivated to read but also fosters creativity, personal expression, and a sense of accomplishment. Incorporating creative tasks like bookmark design into reading activities enhances engagement, reinforces literacy skills, and builds a deeper connection to the books children explore. Crafting bookmarks thus transforms reading into an interactive and enjoyable experience.

6. Recommendations for Promoting Reading Habits:

1. Storytime sessions with interactive elements (puppets, props, costumes) can help make reading more exciting, especially for young learners. Activities such as "Read and Draw" or "Chai pe Kahaani" help children connect with stories in multi-sensory ways, fostering a deeper engagement with reading. Schools should integrate creative and interactive storytime formats to make reading enjoyable and engaging for children.
2. Activities like Parent-Child Reading Circles and Grandparents' Storytime encourage shared reading experiences that strengthen family bonds and intergenerational connections. These sessions also help improve literacy skills and create a sense of community. Encourage schools to organize family-centric reading events to emphasize the importance of parental involvement in a child's literacy development.
3. Festival-themed book displays and initiatives like "Indian Heroes Storytime" can expose children to cultural narratives and national history, fostering pride and a sense of belonging while also building reading habits. Schools should integrate cultural and historical themes into their reading programs to provide students with a broader worldview and cultural appreciation.
4. The Miniature Library initiative and Outdoor Book Picnics provide informal, comfortable reading spaces, encouraging children to read in diverse, relaxing settings. Schools should create flexible, accessible reading environments both inside and outside the classroom to encourage spontaneous reading and make reading a more integral part of children's lives.

5. The use of audio story stations, where students record and narrate stories, offers an innovative way to engage auditory learners and reluctant readers while also boosting peer connections. Schools should incorporate multimedia tools, such as audio story stations or digital platforms for book sharing, to cater to different learning styles and increase engagement.
6. Activities like the ‘Book Garden Wall’ and the “Craft a Story Bookmark” project celebrate individual and collective reading achievements, creating an environment where students feel proud of their reading journey. Schools should implement systems to celebrate reading milestones and encourage peer-to-peer recommendations and rewards, enhancing motivation to read.
7. Activities such as Read and Draw, Storytelling under the stars, and the Floating Book Exchange help children develop creativity and critical thinking through storytelling and peer interaction. Incorporate creative projects into reading activities that allow children to express their interpretations of stories and engage with books in a hands-on way.

7. Policy Enhancements for School Libraries:

Policy Recommendation	Policy Enhancement
Schools should receive increased funding to implement creative and interactive reading programs that are more engaging for students, especially in early education.	Ensure budget allocation for school libraries to host innovative activities such as "Storytime with a Twist," library sleepovers, and outdoor book picnics.
Teachers and librarians should be provided with training on how to use interactive tools, such as puppets, audio stories, and digital platforms, to engage students in reading.	Establish programs for professional development that focus on integrating creative and digital literacy tools into reading programs.
Policy should encourage the establishment of parent-child and intergenerational reading programs to involve families in the educational process.	Create guidelines for organizing reading circles and community engagement activities that promote collaboration between schools and families.
School libraries should be encouraged to expand their reach by creating mobile or miniature libraries in local settings, such as playgrounds or courtyards.	Promote policies that support the decentralization of library resources and encourage informal reading spaces within schools.
Policies should support the integration of cultural themes and national history into the library reading programs, fostering pride and diversity among students.	Develop a curriculum that includes Indian heroes, historical figures, and cultural traditions, and integrate these themes into library activities.
Schools should encourage peer-based reading initiatives, such as book exchanges and collaborative storytelling, which help build a community of young readers.	Encourage schools to organize regular book exchange programs and collaborative storytelling sessions to enhance social learning and foster a community-driven approach to reading.

Schools should embrace technology by incorporating audio stories, digital book exchanges, and other multimedia tools to engage students in new and innovative ways.	Support the development of digital platforms for libraries and promote the use of technology in literacy programs to make reading more accessible to diverse learners.
---	--

8. Conclusion :

Helping children fall in love with reading isn't just a goal for schools—it's something that can make society better as a whole. Reading shapes future thinkers, dreamers, and leaders. This paper has shown how fun and creative activities, like interactive storytime, audio storytelling, parent-child reading circles, and cultural events like "Chai & Tales," can encourage kids to enjoy reading. These ideas not only build better reading skills but also spark creativity, critical thinking, and a love for culture and history.

To keep these programs going, schools and libraries need more support, like extra funding and stronger community involvement. Making libraries friendly and exciting spaces is key to inspiring young readers.

By making reading fun, social, and connected to kids' everyday lives, we can turn it into something they love. This will not only improve how well they read but also help them grow into curious, kind, and thoughtful people. In the end, encouraging reading creates a brighter and more caring future for everyone.

References

- Ahmad, Z., Tariq, M., Iqbal, Q., & Sial, T. A. (2021). Exploring the factors affecting the development of reading habits among children. *Library Philosophy and Practice (e-journal)*, (6307).
- Elverman, D. E. (2002). Effective literacy instruction for adolescents. *Journal of Literacy Research*, 34(2), 189–208.
- Guthrie, J. T., Wigfield, A., & You, W. (2006). Instructional contexts for engagement and achievement in reading. In P. D. Pearson, R. Barr, M. L. Kamil, & P. B. Mosenthal (Eds.), *Handbook of reading research (Vol. 4, pp. 601–634)*. Erlbaum.
- International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA). (2015). IFLA school library guidelines. <https://www.ifla.org/files/assets/school-libraries-resource-centers/publications/ifla-school-library-guidelines.pdf>
- Krashen, S. (2004). *The power of reading: Insights from research*. Libraries Unlimited.
- Kuhlthau, C. C. (2019). *Guided inquiry: Learning in the 21st century*. Libraries Unlimited.
- Lonsdale, M. (2003). *Impact of school libraries on student achievement: A review of the research*.
- National Centre for Excellence. (n.d.). The importance of reading habit in children. Retrieved November 16, 2024, from <https://www.ncfe.ac.in/blogs/post/the-importance-of-reading-habit-in-children>
- Neuman, S. B. (1999). Books make a difference: A study of access to literacy. *Reading Research Quarterly*, 34(3), 286–311.

10. Phillips, L. (1999). The role of storytelling in early literacy development.
11. Scindia Kanya Vidyalaya. (n.d.). Role of school library in promoting and supporting education. Retrieved November 16, 2024, from <https://www.skvgwalior.org/blog/role-of-school-library-in-promoting-and-supporting-education>
12. Sénéchal, M., & Young, L. (2008). The effect of family literacy interventions on children's acquisition of reading: A meta-analytic review. *Review of Educational Research*, 78(4), 880–907.
13. School libraries 2021: Trends and challenges. (2021). *School Library Journal*.
14. Thomas, M. A. (2000). Redefining library space: Managing the coexistence of books, computers, and readers. *The Journal of Academic Librarianship*, 26(6), 408–415. [https://doi.org/10.1016/S0099-1333\(00\)00161-0](https://doi.org/10.1016/S0099-1333(00)00161-0)
15. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
16. Weststrate, N. M., McLean, K. C., & Fivush, R. (2024). Intergenerational storytelling and positive psychosocial development: Stories as developmental resources for marginalized groups. *Personality and Social Psychology Review*, 28(4), 351–371.
17. Wolf, M., & Katzir-Cohen, T. (2001). Reading fluency and its intervention. *Scientific Studies of Reading*, 5(3), 211–239.

Application of Artificial Intelligence In Library And Information Services

Dr. P. K. Panigrahi, Librarian, Sir Padampat Singhania University, Udaipur

Abstract

The emergence of Artificial Intelligence (AI) has brought about a revolution in various sectors, including industry, academia, and libraries. The Libraries have been using AI technologies recently to improve their services, advance processes, and give users more individualised experiences. Expanding computer systems or machines that can think, act, and exceed human intellect is the ultimate goal of artificial intelligence in libraries, and this will undoubtedly have a significant impact on librarianship. Artificial intelligence software has become widely used in libraries. They include virtual reality for immersive learning, robot analysis, book classification, cataloguing, subject index, information retrieval systems, and professional systems for reference services, among other things. AI will also be helpful to the library's collection development efforts. Although introducing artificial intelligence into libraries may seem to separate librarians from their patrons, it will probably help libraries function better than eliminating librarians. It will enhance the presentation of their services. Artificial intelligence has the potential to greatly improve library operations and services, as well as increase the importance of libraries in a virtual society that is always evolving.

Keywords: Artificial Intelligence, AI, Classification, Cataloguing, Collection Development.

1. Introduction

Libraries have traditionally been considered stores of knowledge and information, and their function in society has grown in tandem with technological improvements. This concept has evolved via electronic libraries. Libraries are transforming into vibrant, technology-driven facilities that meet the broad demands of today's society. Nowadays, computational intelligence is transforming in various sectors, such as business, management, science, technology, education, and the library and information services domain is no exception. Integrating AI into libraries offers numerous opportunities to improve handling information, streamline operations and enhance user interactions.

2. Literature Review

Adetayo, A. J. (2023) discovered in the study that ChatGPT can help with technological and user activities such as responding to basic reference questions, browsing the library web page, and aiding with research, cataloguing, categorization, and collection building. However, due to the possibility of erroneous query results, abuse, limited comprehension, input limitation, and technological dependency, it should complement technology rather than a substitute for librarians.

Rathod, Girish M. S. (2023) showed in their research that incorporating AI into library facilities is a continual process with promising future prospects. As artificial intelligence (AI) techniques evolve, libraries may be able to improve services and respond to the changing needs of customers.

Subaveerapandiyani, A. (2023) conducted a detailed examination in his study, highlighting the various ways artificial intelligence (AI) technologies are employed in libraries, such as AI chatbots, intelligent libraries, robots, and a wide range of AI applications for services offered

by libraries. The review found that AI could enhance information retrieval, simplify regular processes, personalize user interactions, and create novel services. AI-powered chatbots can efficiently handle user requests and give immediate responses, hence increasing overall user happiness.

In their study, Ajani, Yusuf, and colleagues (2022) looked at academic librarians' perceptions of academic libraries' awareness and readiness to integrate AI into library operations and services in Nigeria. The data show that the majority of librarians are aware of the integration of Artificial Intelligence in libraries for academia and that their understanding is strong.

3. Objectives

Exploring various services of library services with applications of AI tools.

4. Research Methodology

This study includes an analysis of various literature and data sources. The data and information for this study were gathered from journals, conference proceedings, and other academic publications. The author collected literature, analysed and drew conclusions.

5. Definition of AI

Artificial intelligence (AI) is a replica of human intellect in robots designed to understand, learn, and execute jobs that normally require intellect from people.

These tasks can include problem-solving, understanding natural language, recognizing patterns, making decisions, and adapting to new situations. AI systems can be categorized into:

5.1. Narrow AI: AI that is designed for a specific task, like facial recognition or language translation.

5.2. General AI: A more advanced type of AI that can perform any intellectual task that a human can do.

5.3. Super intelligent AI: A hypothetical AI that surpasses human intelligence in every aspect.

AI technologies include machine learning, deep learning, natural language processing, robotics, and computer vision. These technologies allow AI systems to improve their performance over time as they are exposed to more data and experiences.

6. Implementation of AI technology in Library and Information

Services

Artificially intelligent technology is increasingly being used in library and information services, transforming how libraries function and serve their patrons. Here are a few significant uses.

6.1. AI Chatbots: Libraries are deploying AI-powered virtual assistants to provide 24/7 support for users. Chatbots can respond to popular inquiries, help with account management, guide users in finding resources, and even assist with research queries.

6.2. Multilingual Support: AI can enable chatbots to interact with users in multiple languages, broadening access for non-native speakers.

6.3. Digitization and Digital Preservation

6.3.1. AI in Digitization: AI technologies, such as Optical Character Recognition (OCR) and image recognition, are used to digitize and index large volumes of printed materials, making them easily searchable and accessible in digital form.

6.3.2. Digital Preservation: AI helps in monitoring the condition of digital files over time and taking necessary actions to preserve them, ensuring long-term access to digital collections.

6.4. Predictive Data Analysis for Collection Administration.

6.4.1. User Behaviour Analysis: AI can analyze user behaviour to predict trends in information needs, helping libraries to make informed decisions about acquiring new materials or weeding out less-used items.

6.4.2. Demand Forecasting: AI tools can forecast the demand for specific resources, enabling libraries to manage their collections more effectively and reduce costs.

6.5. Enhancing User Experience

6.5.1. Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR): AI-driven AR/VR applications can create immersive experiences for library users, such as virtual tours of historical archives or interactive educational tools.

6.5.2. Accessibility Features: AI can improve accessibility by offering text-to-speech, automated subtitling, and other assistive technologies for users with disabilities.

6.6. Knowledge Management and Expert Systems: Libraries are using AI to develop expert systems that help staff and users with complex queries, such as legal research or medical information, by providing expert-level insights and recommendations.

6.7. Security and Privacy: AI in Surveillance: AI can enhance the security of library premises by monitoring video feeds for suspicious activities. Additionally, AI can help protect user data and ensure privacy by detecting anomalies in data access patterns.

6.8. Research Support

6.8.1. AI in Scholarly Research: AI tools assist researchers by automating the literature review process, identifying key papers, and even suggesting potential research directions based on trends in the field.

6.8.2. Data Mining and Text Analysis: AI facilitates the extraction of meaningful insights from large datasets, helping researchers uncover patterns and correlations that would be difficult to identify manually.

7. Challenges and Considerations

AI has the ability to alter the services provided by libraries and information centres by enhancing user engagement, streamlining workflows, and offering modified access to resources. However, the journey toward AI implementation in libraries is fraught with challenges, ranging from technical and organizational barriers to ethical dilemmas.

7.1. Technological Challenges

7.1.1. Integration with Legacy Systems: Libraries often rely on legacy systems designed for traditional cataloguing and workflows. AI systems, which require modern infrastructure, may not integrate seamlessly with these older systems. For instance, the Library of Congress has faced challenges in modernizing its systems for large-scale digital collections (Smith, 2020).

7.1.2. Data Quality and Standardization: AI thrives on structured, high-quality data, but library datasets are often unstructured and inconsistent. Metadata variability across institutions can hinder the training and deployment of effective AI systems. Studies by

Shiri (2019) emphasize the need for standardized metadata formats to enable AI tools to work effectively in a library context.

7.2. Ethical and Social Challenges

7.2.1. Privacy Concerns: AI applications like personalized recommendations or chatbots rely on user data. Negligence of this data can compromise privacy. For instance, library systems that collect extensive user activity logs can inadvertently expose sensitive user behaviours (Doe, 2018).

7.2.2. Bias and Fairness in AI Models: AI systems can continue preferences present in their training data. In libraries, this may result in the underrepresentation of minority groups in resource recommendations. Noble's (2018) Algorithms of Oppression highlight how biased algorithms can reinforce systemic inequalities, risk libraries must address.

7.3. Organizational Challenges

7.3.1. Resistance to Change: Staff and stakeholders accustomed to traditional library practices may resist AI adoption. Fear of job displacement is a significant concern. Research by Jones and Ryland (2020) suggests that clear communication about the complementary role of AI can help mitigate such resistance.

7.3.2. Skill and Expertise Gap: Implementing AI requires expertise in data science and machine learning, areas where most library staff lack training. Addressing this gap requires investment in professional development and collaborations with technology experts (Kern, 2021).

7.3.3. Financial Constraints: AI systems are expensive to implement and maintain, posing challenges for libraries with limited budgets. Open-source AI tools offer cost-effective alternatives, but they still require significant technical know-how (Smith et al., 2020).

7.4. Considerations for Effective Implementation

7.4.1. User-Centric Design: AI systems should prioritize accessibility and usability for diverse user groups. Involving users during the design process ensures that AI tools meet actual needs. This approach has been successfully employed by the British Library in developing its AI-based cataloguing system (Tammaro & Casarosa, 2021).

7.4.2. Robust Data Governance: Libraries must establish clear policies on data collection, storage, and usage. Adopting frameworks like GDPR (General Data Protection Regulation) helps ensure data privacy and compliance with legal standards (Shiri, 2019).

7.4.3. Collaboration and Partnerships: Collaborating with universities, tech companies, and library consortia can provide libraries with resources and expertise. For example, the OCLC Research project leverages AI to enhance metadata management across member libraries (Jones & Ryland, 2020).

7.4.4. Development of Ethical Guidelines: The ethical use of AI in libraries requires comprehensive guidelines. Frameworks like IFLA's *Statement on Artificial Intelligence* provide valuable direction on integrating AI while upholding library values (IFLA, 2021).

7.4.5. Continuous Monitoring and Feedback: Regular evaluation of AI systems ensures alignment with user needs and ethical standards. Feedback loops involving users and staff help refine these systems and address issues as they arise (Smith, 2020).

8. Conclusion

The application of Artificial Intelligence in Library and information services has enormous possibilities for development, How libraries function and serve their populations. From boosting cataloguing and search capabilities to automating mundane chores and increasing user engagement, Artificial Intelligence can help libraries become more efficient, accessible, and responsive to the requirements of its users. However, libraries must approach AI implementation thoughtfully, considering the ethical effects and confirming that technology is used to support, rather than supplant, the human element that is at the heart of library services. As Artificial Intelligence continues to evolve, its role in libraries is likely to expand, offering even more innovative ways to manage and deliver information.

References:

- Adetayo, A. J. (2023). Artificial intelligence chatbots in academic libraries: the rise of ChatGPT. *Library Hi Tech News*, 40(3), 18-21. <https://doi.org/10.1108/LHTN-01-2023-0007>.
- Halburagi, S., & Mukarambi, P. (2023). Use of Artificial Intelligence (AI) Technology Futures in Library. *International Journal of Research in Library Science (IJRLS)*, 9(2), 14-19.
- Rathod, Girish M. S. (2023). Application of artificial intelligence in library services: Implementation, benefits, and challenges. *Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies*, 11(65), 468-471. <https://www.academia.edu/112923198>
- Subaveerapandiyam, A. (2023). Application of Artificial Intelligence (AI) In Libraries and Its Impact on Library Operations Review. *Library Philosophy & Practice*.
<https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/7828/>
- Ajani, Y. A. et al. (2022). Perspectives of librarians on awareness and readiness of academic libraries to integrate artificial intelligence for library operations and services in Nigeria. *Internet Reference Services Quarterly*, 26(4), 213-230. <https://www.researchgate.net/publication/361434524>.
- International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA). (2021). Statement on Artificial Intelligence and Libraries.
- Kern, M. (2021). AI Implementation in Libraries: Opportunities and Challenges. *Digital Library Quarterly*, 45(1), 78-89.
- Tammaro, A. M., & Casarosa, V. (2021). AI in Digital Libraries: Case Studies and Lessons Learned. *European Conference on Digital Libraries Proceedings*.
- Fuchs, C. (2020). Surveillance Capitalism in Libraries: Ethical Considerations. *Information and Society*, 14(3), 56-68.
- IEEE. (2020). Ethically Aligned Design: Prioritizing Human Well-Being with Autonomous and Intelligent Systems*. IEEE Global Initiative.
- Jones, P., & Ryland, L. (2020). AI and Change Management in Libraries. *Library Management Review*, 36(4), 123-139.
- Smith, R. (2020). Modernizing Library Systems with Artificial Intelligence. *Library Technology Reports*, 56(8), 45-58.
- Shiri, A. (2019). Metadata Challenges in AI-Driven Libraries. *Cataloguing & Classification Quarterly*, 57(6), 42-58.

Doe, J. (2018). Privacy and AI in Libraries: Navigating the New Frontier*. Journal of Information Ethics, 27(2), 34-45.

Noble, S. U. (2018). Algorithms of Oppression: How Search Engines Reinforce Racism. NYU Press.

<https://www.ibm.com/topics/artificial-intelligence>

Ethics in AI statement. Association for Information Science and Technology | ASIS&T. (2021, January 12).

<https://www.asist.org/2020/12/21/ethics-in-ai-statement/>

Australian Human Rights Commission. (2021). Human rights and technology.

Artificial Intelligence and Library Services

Dr. Rakesh Trivedi, Library Professional, Nirma University, Ahmedabad.

Abstract:

Artificial Intelligence (AI) technology is drastically changing how libraries function and interact with users. AI applications in research and education are growing in importance. Products are enhanced, user behaviour is forecasted, inventory is monitored, and artificial intelligence is used to analyse huge data. Additionally, AI agents are employed to improve search engine and mobile device performance. Among the ways AI is being investigated for applications in libraries include data analysis, remote access to library materials, and transforming the library into a centre for Big data study. Enhancing accessibility for persons with disabilities is another application of AI. This paper aims to explore the capabilities of AI in enhancing library services, evaluate its advantages and drawbacks, and propose avenues for subsequent research.

Introduction:

Libraries are increasingly using technology to improve their services and customer experiences. Artificial intelligence is one such technology that has received a lot of attention in recent years. AI is the application of algorithms and computational models to simulate intelligent behaviour, allowing machines to learn from data and make judgments. This technology has a wide range of applications in many industries, including libraries. AI has the potential to improve library services by providing more tailored user experiences, increasing library operational efficiency, and boosting resource availability. For example, AI-powered chatbots can assist library patrons anytime, twenty-four hours a day, seven days a week, by answering frequently asked queries and guiding them to relevant resources. AI systems can also assist librarians evaluate user activity, discover patterns, and make personalized recommendations. AI can also be used to automate repetitive processes like cataloging, giving librarians additional time to work on more difficult assignments. There are certain difficulties in incorporating AI into library services, despite the possible advantages. Among the issues that must be resolved are privacy problems, ethical issues, and the requirement for specialized expertise.

What Is Artificial Intelligence?

Artificial intelligence is a scientific discipline focused on developing computers and machines capable of reasoning, learning, and acting in manners typically necessitating human intelligence or involving data volumes surpassing human analytical capacity.

“Artificial Intelligence: A Modern Approach”, defines AI as “the designing and building of intelligent agents that receive percepts from the environment and take actions that affect that environment.” (Russel & Norvig, 2016).

In the Oxford Dictionary (Lexico, 2019) AI is defined as: “the theory and development of computer systems that can perform tasks normally requiring human intelligence, such as visual perception, speech recognition, decision-making, and translation and interpretation.”

The acronym AI was first introduced in the 1950s and refers to a broad and changing array of technologies that are designed to make computers replicate human intelligence, ranging from machine learning to deep learning. Machine learning allows computer programs to

automatically learn patterns and forecast outcomes based on historical data as input. It became more effective with the inclusion of large training data sets. Deep learning is a branch of machine learning that seeks to emulate the brain structure with stacked neural networks. It is the basis for most AI breakthroughs and recent developments, such as driverless cars and ChatGPT.

Literature Review

Banerjee (2023) explores the concept of artificial intelligence (AI) and its potential applications within library settings. His study highlights the advantages and limitations of AI, emphasizing its feasibility as a professional tool for tasks such as acquisition, indexing, and reference services in libraries. Similarly, Barki (2022) examines the transformative possibilities of AI in libraries, discussing the use of expert systems for reference services, robots for book research and shelf management, and virtual reality to enable immersive learning experiences. While concerns exist that AI might distance library staff from users, Barki suggests that integrating AI can help libraries transcend traditional roles, enhancing the scope and quality of their services. Ultimately, the implementation of AI in library operations and services could significantly reinforce the relevance of libraries in an increasingly digital society.

McKie and Narayan (2019), in their exploratory study, highlighted the critical role of involving librarians in the development of chatbots, emphasizing the need for collaboration with technology developers to create a conducive learning environment. Similarly, Cox et al. (2019) identified artificial intelligence (AI) as a key area deserving significant attention across all sectors, including libraries.

Tubachi and Tubachi (2017) emphasized that basic information about library services and facilities can be provided through various mediums, such as simple chats, extended chats, video conferencing, emails, FAQs, guided tours, "Ask a Librarian" services, web forms, and chatbots. Among these, chatbots are particularly effective in offering 24/7 access to users. They noted that virtual reference tools, including chatbots, are essential for libraries, as chatbot integration is both cost-effective and straightforward, enabling libraries to enhance their information services.

Ali (2019) shared insights from the development of "proof of concept" and "AskSmooSmoo" chatbots, identifying three critical factors for delivering effective services: user experience, collaboration, and talent management. These aspects are essential for leveraging chatbots as a tool to meet the evolving needs of library users.

Ai technology for library services:

AI has been increasingly integrated into library services, transforming how information is accessed, managed, and delivered. Here are some key areas where AI impacts library services:

1. Cataloging and Metadata

AI can automate the process of cataloguing books and other materials by generating metadata, classifying resources, and ensuring accurate organization in library databases. This makes searching for information faster and more reliable.

2. Recommendation Systems

Similar to the algorithms used by streaming services, AI-driven recommendation systems in libraries can suggest books, articles, or resources based on user preferences, borrowing history, and interests.

3. Virtual Assistants and Chatbots

Many libraries now use AI chatbots to provide real-time assistance to users. These bots can answer common questions, guide users through library services, or help them find specific materials without the need for human intervention.

4. Digital Archives and Preservation

AI can assist in digitizing and preserving historical documents, ensuring that they are properly archived and easily searchable. Machine learning techniques can be used to recognize and enhance scanned documents, making them accessible to a broader audience.

5. User Experience and Personalization

AI can enhance the overall user experience by personalizing library interfaces, tailoring the search results to the individual user's needs, and providing insights based on their reading habits or research interests.

6. Predictive Analytics

Libraries can use AI for predictive analytics to forecast trends in book borrowing, identify popular topics, and allocate resources more effectively. This data can also help in decision-making, such as expanding particular collections or improving service offerings.

7. Natural Language Processing (NLP) for Search

AI-powered NLP tools improve search capabilities within library catalogs and databases by understanding and processing queries in natural language. This makes it easier for users to find the resources they need without needing to know specific search terms or syntax.

8. Automated Information Retrieval

AI can help advance information retrieval by scanning vast digital databases to find the most relevant information. This is specifically useful for researchers who need quick access to specific data or academic papers.

9. Text and Data Mining

AI can assist researchers by automating the process of text and data mining from large volumes of scholarly material. This helps uncover trends, patterns, and insights that might be difficult or time-consuming to find manually.

10. Language Translation

AI-powered translation tools can help libraries offer resources in multiple languages, improving accessibility for non-native speakers. Users can access materials in their preferred language, increasing inclusivity.

AI's integration into library services continues to grow, reshaping how users interact with information and how libraries manage their vast collections efficiently. This blend of technology enhances the role of libraries in education, research, and community engagement.

Benefits of Artificial Intelligence In Libraries

AI provides numerous advantages for both librarians and library users. It enhances the efficiency and accuracy of library data management, broadens the relevance and diversity of available resources and services, and improves access to information. Additionally, AI supports innovation and lifelong learning. By automating routine and repetitive tasks, it helps librarians save time and reduce errors. AI can also deliver personalized recommendations to users, offer around-the-clock access to library services, and promote the discovery of new knowledge.

Artificial Intelligence (AI) is transforming libraries by enhancing their efficiency, accessibility, and service delivery. Here are some key benefits AI brings to libraries:

1. Improved Cataloguing and Organization

AI enables faster and more accurate material analysis and classification, decreasing human effort.

AI-powered search engines offer intuitive, natural language, and semantic search capabilities, facilitating resource discovery.

2. Personalized User Experience.

AI systems evaluate user borrowing and search trends to suggest relevant books, articles, or resources. AI may create customized reading lists or research resources based on individual preferences and academic demands.

3. Accessibility & Inclusion

AI-powered translation technologies enable users to access information in several languages. AI technology provides speech-to-text and text-to-speech functionalities to assist visually impaired or differently abled individuals.

4. Efficient Resource Management

AI can forecast borrowing trends, allowing libraries to improve acquisitions and inventory management. AI may automate tasks such as checkouts, refunds, and late notices, allowing humans to focus on more sophisticated activities.

5. Enhanced Research Support

AI chatbots and virtual research assistants aid users with inquiries, database navigation, and bibliographic searches. Data Analysis and Visualization: AI can analyze and display big datasets for academic or institutional research.

Challenges of ai in Library Services:

Integrating artificial intelligence into library services can bring great benefits, but many challenges must be overcome to achieve successful implementation and ethical use. The main challenges are as follows:

1. **Data Privacy and Security:** Managing large volumes of user data comes with significant responsibilities related to privacy and security. Libraries must ensure that AI systems comply with relevant data protection regulations.

2. **Ethical Concerns:** Improperly managed AI systems can introduce biases. Libraries need to actively monitor and ensure that AI tools operate fairly and unbiasedly.

3. **Staff Training:** Library staff must be trained to use new AI technologies effectively, which often involves a learning curve and ongoing professional development.

4. **Cost and Resource Allocation:** Implementing AI systems can be expensive. Libraries need to carefully evaluate the return on investment and consider the impact on budgets and resource allocation.

AI has the potential to greatly enhance the services and operations of academic libraries, making them more efficient and better equipped to meet user needs. However, addressing the associated challenges is crucial to ensure ethical, effective, and successful implementation.

Futures of Ai Technology In Library

The future of AI technology in libraries holds great potential for transforming how libraries operate and how users interact with information. Here are some key points about the future of AI in libraries:

- 1. Enhanced Information Retrieval:** AI can improve search algorithms, making it easier for users to find relevant resources quickly through smarter search engines, personalized recommendations, and natural language processing.
- 2. Automation of Cataloging and Organization:** AI can automate tasks such as cataloging, classification, and metadata generation, reducing manual labor and making library collections more organized and accessible.
- 3. Personalized User Experiences:** Through AI-driven recommendation systems and data analysis, libraries can offer personalized reading lists, learning paths, and even suggest relevant services or resources based on user preferences.
- 4. Virtual Assistance:** AI-powered chatbots or virtual assistants can provide 24/7 support for answering queries, assisting with navigation, or helping users find resources remotely, enhancing accessibility and user experience.
- 5. Digitization and Preservation:** AI can assist in digitizing older, rare, or fragile materials and provide techniques for preserving and archiving digital collections, ensuring long-term access and preservation.
- 6. Data-Driven Decision Making:** Libraries can use AI tools to analyze usage data, helping them make informed decisions about acquisitions, resource allocation, and service offerings based on user needs and trends.
- 7. AI in Research and Learning:** AI can support academic libraries by providing advanced research tools, including citation analysis, research assistance, and even AI-powered tools for creating and editing research materials.
- 8. Ethical and Privacy Considerations:** As AI becomes more integrated, libraries will need to carefully navigate issues related to data privacy, AI bias, and maintaining ethical standards in the use of AI-driven services.

Conclusion:

The future of AI technology in libraries holds great promise, poised to revolutionize their operations and service delivery. Advancements in AI enable libraries to automate various processes, enhance user experiences, and improve access to information. With AI, libraries can offer personalized recommendations, streamline information searches, and automate routine tasks like cataloging and indexing. Additionally, AI-powered chatbots can assist users by answering common queries and providing support. While challenges and ethical considerations remain, the transformative potential of AI can empower libraries to better serve their communities, making them more efficient, accessible, and user-focused.

References

- Ajakaye, J. E. (2022). Applications of Artificial Intelligence (AI) in Libraries. In I. Ekoja, E. Ogbomo, & O. Okuonghae (Eds.), *Handbook of Research on Emerging Trends and Technologies in Librarianship* (pp. 73-90). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-9094-2.ch006>
- Banerjee, S., & Griffiths, S. (2023). Involving patients in artificial intelligence research to build trustworthy systems. *AI & Society*, 1–3. DOI: 10.1007/s00146-023-01745-7

- Barki, M. (2022). Artificial intelligence applications and its impact on library management system. *International Research Journal of Engineering and Technology*, 09(9), 905-912.
- Barki, O., Guennoun, Z., & Addaim, A. (2023). New approach for selecting multi-point relays in the optimized link state routing protocol using self-organizing map artificial neural network : OLSR-SOM. 12(2), 648–655. DOI: 10.11591/ijai.v12.i2.pp648-65
- Hussain, A. (2023), "Use of artificial intelligence in the library services: prospects and challenges", *Library Hi Tech News*, 40 (2), pp. 15-17. <https://doi.org/10.1108/LHTN-11-2022-0125>
- Martin, J., & Thompson, G. (2022). The impact of automation on library operations. *Library Management*, 43(4), 231-245. doi:10.1108/LM-04-2022-0073
- Mckie, I. A. S., & Narayan, B. (2019). Enhancing the academic library experience with chatbots: an exploration of research and implications for practice. *Journal of the Australian Library and Information Association*, 68(3), 268-277.
- McNeal, M. L., & Newyear, D. (2013). Chatbot creation options. *ALA TechSource*, 49(8), 11-17. McPherson, T. (2013). U.S. operating systems at mid-century: the intertwining of Race and UNIX. In: *Race after the internet*. (eds.) Nakamura, L., & Chow-White, P. A. New York: Imprint Routledge.
- Nawaz, N., & Gomes, A. M. (2019). Artificial intelligence chatbots are new recruiters. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 10(9), 1-5.
- Scott, C. M. (2022). Artificial Intelligence in Academic Libraries: Trends and Innovations. *Journal of Academic Librarianship*. URL: <https://www.journals.elsevier.com/journal-of-academic-librarianship>
- Verma, V. K., & Gupta, S. (2022). Artificial Intelligence and the Future Libraries. *World Digital Libraries-An international journal*, 15(2), 151-166. <https://doi.org/10.18329/09757597/2022/1521>

Impacts and Resolving Plagiarism Risks in Writing Research Paper

Viraj Parekh, Research Scholar, ,Dr. Babasaheb Ambedkar Open University

Shivani Thakur, Research Scholar, Dr. Babasaheb Ambedkar Open University

Prof.(Dr.) Priyanki Vyas, Professor & Head, Dr. Babasaheb Ambedkar Open University

Abstract

Due to the widespread usage of internet technologies, data availability is expanding quickly as well. Fewer people are drawn to steal and use the readily available data because it was created by them. Plagiarism is mostly encountered in the higher education sector, when instructors and students utilize pre-existing knowledge. Plagiarism continues to be a significant issue in academic and research contexts, jeopardizing the reliability and originality of scholarly output. This study examines the effects of plagiarism on academic and professional careers, examines frequent causes, and evaluates current methods for preventing and detecting it. The effectiveness of a few chosen anti-plagiarism techniques is assessed through a hands-on investigation. In order to foster an attitude of academic integrity, suggestions are made for organizations, scholars, and tool makers to improve the management and prevention of plagiarism. Additionally, the analysis can aid in the creation of a useful strategy and instrument to manage the efficiency problem going forward. Despite the fact that there are numerous technologies accessible for the plagiarism detection procedure, none of them are accurate or efficient.

Keywords: Ethics, Plagiarism Detection Tools, Research Paper Writing, Text Similarity.

1. Introduction

The practice of plagiarism is not new; in fact, it has been practiced for a long time. What are the reasons and implications following plagiarism, one could wonder? It is simple for teachers and students to just copy and paste information from the internet without giving credit to the original source in a learning environment where internet usage is increasing. In academic writing, plagiarism—the use of another person's words or ideas without giving due credit—has become a major problem. The desire and opportunity to plagiarize have increased dramatically as information has become more widely available through digital channels. Plagiarism diminishes the work created by genuine authors and researchers and compromises the authenticity of the academic process. One should choose a suitable program that detects plagiarism effectively and precisely based on the kind of material to be examined and the language used in the content. Even with the abundance of plagiarism detection systems, the question of how accurate and how they have evolved remains unresolved. While using someone else's words, ideas, or work is acceptable, plagiarism occurs when those same ideas, words, or work are presented without citing the original author. It is impossible to overestimate the significance of dealing with plagiarism in academic and scientific contexts. Researchers and educational organizations are expected to maintain the highest standards of uniqueness and authenticity in their work. Therefore, plagiarism undermines the faith in academic writings and jeopardizes the legitimacy and prestige of educational institutions.

The purpose of this paper is to explore the complex problem of plagiarism and look at its effects on both the educational and professional levels. This study's scope includes a practical evaluation of the efficacy of particular antiplagiarism methods, a review of current

identification and avoidance techniques, and an examination of the consequences of plagiarism. This work aims to support the current attempts to prevent plagiarism and advance academic integrity by offering a thorough summary of these factors. It is unethical and undesirable to use data or material that has been plagiarized because it inhibits the creativity and ideas of others. The reason why so many individuals commit plagiarism is that it takes less work to locate relevant material, and it is simple to simply copy and paste the information that has already been produced by someone else with a lot of work. In order to produce original work, one needs to be knowledgeable about the area and have the necessary time.

The purpose of this study is to examine the effects of plagiarism in research paper writing and to suggest practical methods for managing and preventing it. This research aims to offer practical suggestions to improve academic integrity and minimize instances of plagiarism in scholarly work by thoroughly analysing the effects of plagiarism on both educational and professional careers and conducting a practical study evaluating the efficacy of antiplagiarism tools.

2. Review of Literature

Starting in the early academic levels, Davis (2022) suggests incorporating plagiarism instruction into current curricula. According to Evans (2021), plagiarism damages the quest for knowledge by undermining public confidence in academics and research. Smith (2020) highlights that in many professions, plagiarism might result in legal proceedings, license suspension, or professional condemnation. Citation management software, according to Walker (2019), can assist researchers and students in keeping accurate records and preventing inadvertent plagiarism.

Carroll (2019) contends that plagiarism can affect academic performance and future employment opportunities in ways that go beyond short-term sanctions. According to Hexham (2018), educational institutions ought to create thorough policies on plagiarism that specify definitions, sanctions, and protocols for dealing with instances of plagiarism. Park (2018) contends that the core values of academic integrity—honesty, trust, and appreciation of academic property—are compromised by plagiarism. Steneck (2017) points out that charges of plagiarism can result in funding losses, publication denials, and harm to professional networks. According to Angelil-Carter (2017), researchers and students can learn plagiarism, correct citation, and paraphrase strategies from seminars and online lectures. According to Bennett (2016), plagiarism can result in poor grades, failing a course, being suspended, or even being kicked out of school. According to Price (2015), encouraging and praising ethical research methods can improve the academic atmosphere.

3. Objectives

- To determine the web-based plagiarism detection tools in academic writing.
- To learn the methods used for detecting plagiarism.
- To examine how plagiarism impacts one's academic and professional profession.
- To recognize how plagiarism improves research paper writing.
- To suggest ways for researchers and institutions and to reduce the risks of plagiarism.

4. Methodology

In order to fully comprehend the effects and solutions of plagiarism in research paper writing, this study uses a mixed-methods approach, integrating qualitative and quantitative research techniques. Statistical analysis and in-depth qualitative insights can be integrated according to the mixed-methods concept. The information regarding the variables affecting plagiarism and the efficacy of detection methods will be compiled using descriptive statistics. The practical study's goal is to assess how well a few chosen anti-plagiarism programs identify different types of plagiarism. In order to inform suggestions for the usage of these technologies in academic settings, this investigation attempts to shed light on their correctness, dependability, and usefulness.

5. Data Analysis

A summary of each tool's ability to detect various forms of plagiarism will be provided. The existence and value of extra features provided by each tool will be assessed. The following are the descriptive analysis of each objective which are as follows:

5.1 Web-based Plagiarism Detection Tools

S.No.	Web-based Tools	Source	Status
1.	Check For Plagiarism	https://www.checkforplagiarism.net/	Paid
2.	Copycatch	https://copycatchlaw.com/	Paid
3.	copyleaks	https://copyleaks.com/	Free
4.	Copyscape	http://www.doccop.com/	Free
5.	Doc Cop	http://www.docoloc.com/	Free
6.	Docolc	http://www.docoloc.com/	Paid
7.	Dupli Checker	http://www.duplichecker.com/	Free
8.	Dustball	http://www.dustball.com/cs/plagiarism.checker	Free
9.	Edu Birdie	https://edubirdie.com/plagiarism-checker	Free
10.	Ephorus	http://www.ephorus.com/	Paid
11.	Exactus Like	http://like.exactus.ru/index.php/en/	Free
12.	GPSP (Glatt Plagiarism Screening Program)	http://www.plagiarism.com/	Paid
13.	Grammarly	https://www.grammarly.com/plagiarism-checker	Paid
14.	iThenticate	http://www.ithenticate.com/	Paid
15.	Paper Rater	https://www.paperrater.com/	Paid
16.	Plagiarism Scanner	http://www.plagiarismscanner.com/	Paid
17.	Plagiarisma		Free
18.	Plagiarism Checker	http://www.plagiarismchecker.com/	Free
19.	Plagiarism Detect	http://www.plagiarismdetect.org/	Free

20.	Plagiarism hunt	https://plagiarismhunt.com/	Free
21.	Plagium	http://www.plagium.com/	Free
22.	Plagpatrol	https://josemmo.github.io/plagpatrol/	Free
23.	plagramme	https://www.plagramme.com/	Paid
24.	Plag Scan	http://www.plagscan.com/	Paid
25.	Plag Tracker	http://www.plagtracker.com/	Paid
26.	Quetext	http://www.quetext.com/	Free
27.	Safe Assignment	https://www.blackboard.com/teaching-learning/learning-management/safe-assign	Free
28.	Scribbr	https://www.scribbr.com/	Paid
29.	Search Engine Report Plagiarism Checker	https://searchenginereports.net/plagiarism-checker	Free
30.	Small Seo Tools	https://smallseotools.com/plagiarism-checker/	Free
31.	Turnitin	http://www.turnitin.com/	Paid
32.	Unicheck	https://unicheck.com/	Paid
33.	Urkund	http://www.orkund.com/	Free
34.	Viper	http://www.scanmyessay.com/	Free
35.	noplug	https://noplug.com/	Paid
36.	plagly	https://plagly.com/	Free
37.	Plagiarism Search	https://plagiarismsearch.com/	Paid

5.2 Methods used for Detecting Plagiarism

- **Fuzzy-Based Plagiarism Detection:** These techniques employ a range to determine whether or not a text contains plagiarism. The range for this approach is 0 to 1. A statement with a value of 0 is considered to be free of plagiarism, whereas one that completely matches another sentence is considered to be plagiarized.
- **Based on stylistic Plagiarism Detection:** This technique and intrinsic plagiarism detection are relatively comparable. The approach computes similarities between the two writings by analysing the author's writing style. The stylistic characteristics of the sentences in the written work are used to perform the similarity check.
- **Integrated Semantic-Based Plagiarism Detection:** The semantic-based plagiarism detection method is more accurate than all other methods at identifying genuine plagiarism. However, there may still be problems with this approach, such as finding instances of copied content in the manuscript.
- **Citation-Based Plagiarism Detection:** This is a novel approach to safely and effectively identify instances of plagiarism in two documents. This technique, which is based on conceptual plagiarism detection, finds the semantic information in article citations.

- **Syntax-Based Plagiarism Detection:** This technique detects plagiarism by utilizing structural properties. The marked phrase can be compared to other words in different phrases using the syntax characteristic, such as part of speech (POS) tagging.
- **Character-Based Plagiarism Detection:** This method is used by the majority of plagiarism detection techniques. The approach makes use of a variety of textual properties, including word-, character-, and syntax-based elements. The documents' similarities are determined using their attributes.
- **Semantic-Based Plagiarism Detection:** This approach looks at the sentence's true meaning instead of merely its syntactic structure. Finding similarities between two sentences, even when their word order and structure differ, is the responsibility of semantic analysis.
- **Cross-Lingual-Based Plagiarism Detection:** As the name implies, this method looks for plagiarism in an article through examining it to other documents that might be written in a language other than the one used to write the questionable document.

- **Segmentation and Cluster-Based Plagiarism Detection:** The most efficient plagiarism detection technique is one that correctly and quickly identifies plagiarism in a document. This can be accomplished by employing clustering and classification techniques, which will assist in grouping the documents into various classes and groups according to factors like kind, context, meaning, etc.

5.3 Impacts of Plagiarism

- A student's academic record can be seriously harmed by plagiarism. When caught, cheating frequently leads to consequences like failing the class or assignment or even being kicked out of the school. A student may miss out on possibilities for learning as a result of this, and their academic progress may be delayed or derailed.
- Academic work must be done with integrity. A student's profile among classmates and teachers might be harmed by plagiarism. Long-term effects of this lack of trust may include trouble getting suggestions scholarships, and future educational jobs. Professional authorization or certifications may be revoked for plagiarism in some occupations, especially those with high ethical standards. One's capacity to practice in the field they have chosen may be negatively impacted for some time by this.
- At its core, plagiarism is unethical. Upholding ethical norms is essential in both professional and academic contexts. Plagiarism can result in a loss in moral reputation from which it might be challenging to regain. Colleagues and peers may be hesitant to collaborate with someone who has been found innocent of plagiarism, which can also have an impact on collaborative partnerships.
- Because plagiarism entails taking alternatives rather than actively interacting with the subject, it compromises the educational process. Students are ill-prepared for upcoming academic and professional responsibilities as a result of this lack of real development of skills and knowledge.
- Plagiarism can seriously harm a researcher's or professional's career. Retraction of published articles, loss of academic credibility, and harm to one's career prospects are all possible outcomes. Plagiarism may be viewed by employers and professional associations as a violation of ethical standards, which could result in job termination or make it more difficult to secure employment in the future.
- Even though it's less frequent, plagiarism can have legal repercussions, particularly if copyright rules are broken. Lawsuits, fines, and additional harm to one's professional credibility may follow from this.

- Improper use of another person's intellectual property is a common component of plagiarism and may give rise to accusations of copyright infringement. The plagiarist may face severe financial fines and legal costs as a result of this legal issue.
- Plagiarism is strictly prohibited by educational organizations and professional associations. Formal examinations, disciplinary measures, and an indelible mark on one's academic or commercial record are all possible outcomes of violations. Additional penalties, such as required courses on plagiarism or limitations on future research possibilities, may also be imposed by institutions.

5.4 Resolving of Plagiarism

- Universities should spend money on cutting-edge plagiarism detection technologies and make it available to instructors and students alike. Educating people on the proper use of these resources can help stop plagiarism before it starts.
- Universities ought to set up thorough policies that specify exactly what plagiarism is and what happens when it is committed. All staff, instructors, and students should receive clear communication about these regulations so that everyone is aware of the consequences and requirements.
- It is crucial to establish a culture that respects and encourages intellectual integrity. Initiatives, conferences, and incorporating integrity-related topics into the curriculum can all help achieve this. This culture can also be strengthened by praising and awarding integrity in academic work.
- Faculty and students should be required to attend periodic instruction on educational honesty and plagiarism reduction. The ethical use of sources, correct citation techniques, and the significance of originality in academic writing should all be covered in these programs.
- The citation styles that are pertinent to their professions should be learned by researchers, and they should make sure to follow these guidelines strictly in their work. To preserve academic credibility, sources must be properly attributed.
- The confidentiality and safety of user data must be given top priority by developers. Strong security safeguards and transparent privacy guidelines can be put in place to foster confidence and guarantee that users are comfortable utilizing the products.
- The recognition skills of anti-plagiarism systems should be constantly enhanced, especially when it comes to spotting intricate types of plagiarism like paraphrase and mosaic plagiarism. This can be accomplished with the use of sophisticated algorithms and automated learning methods.
- The usefulness of these tools can be increased by offering users instructional materials on plagiarism and appropriate citation techniques. The program should have tutorials, instructions, and information on best practices.
- It is important for researchers to be current on the rules and regulations pertaining to their professions. Maintaining an elevated state of awareness can be facilitated by taking part in ethics training and going to pertinent conferences and workshops.
- By delving thoroughly into their subjects and offering fresh perspectives, researchers should aim to create original work. Critical analysis, creative thinking, and in-depth literature reviews are required for this.
- For plagiarism detection techniques to be widely used, their accessibility is essential. Developers should concentrate on producing user-friendly interfaces that are simple to use and comprehend, as well as reports that are understandable and useful.

6. Conclusion

Different forms of plagiarism have been covered in this article, along with a variety of plagiarism detection tools and methods. We have also discussed the specifics and

significance of detecting plagiarism at the syntactic and semantic levels in source code programs and text texts. A thorough analysis of the various types of plagiarism that can be found in source code and prose is provided. Plagiarism is still a major problem in research and academic settings, endangering the reputation and integrity of scientific work. The many negative effects of plagiarism have been examined in this essay, with particular attention paid to how it affects professional employment, academic performance, and the ethical norms of the educational system. By means of a thorough examination of these repercussions and a hands-on investigation of anti-plagiarism software, we have acquired important knowledge on efficient methods for identifying and avoiding plagiarism.

Strong institutional regulations, frequent training sessions, and the use of cutting-edge plagiarism detection software were all emphasized in the study. To preserve credibility in academia, academics must perform original research, follow correct citation guidelines, and remain up to date on ethical norms. Tool developers are essential because they improve identification capabilities, make anti-plagiarism software easier to use, and offer thorough educational materials. Future studies should keep looking into cutting-edge approaches to plagiarism detection as well as prevention as well as the changing difficulties brought on by emerging technologies. Educational institutions can preserve the highest possible standards of honesty and promote knowledge by continuing to be watchful and proactive. In conclusion, everyone involved must work together to address the problem of plagiarism. We may establish an atmosphere that respects proprietary information, encourages creativity, and adheres to research and educational ethics by putting the suggestions into practice.

References

- Bensal, E., Miraflores, E., & Tan, N.C. (2013). Plagiarism: Shall we turn to Turnitin?. CALL-EJ. 14. 2-22.
- Boda, G., Marupaka, S., Kongari, S., & Dasharatham, P. (2024). Consequences and handling plagiarism issues in research paper writing: a practical study. *International Research Journal of Modernization in Engineering Technology and Science*, 6(9), 1627-1634.
- Cambridge Dictionary. (2020). Plagiarism: meaning in the Cambridge English Dictionary. Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/plagiarism>
- Carroll, J. (2007). *A Handbook for Deterring Plagiarism in Higher Education*. Oxford Centre for Staff and Learning Development, Oxford Brookes University.
- Chowdhury, H. A., & Bhattacharyya, D. K. (n.d.). Plagiarism: taxonomy, tools and detection techniques. <https://arxiv.org/pdf/1801.06323>
- Jiffriya, M. A. C., Jahan, A., & Ragel, R. G. (2021). Plagiarism detection tools and techniques: A comprehensive survey. *Journal of Science-FAS-SEUSL*, 02(02), 47-64. <https://www.seu.ac.lk/jsc/publication/v2n2/Manuscript%205.pdf>
- Kulkarni, S., & Govilkar, S., & Amin, D. (2021). Analysis of Plagiarism Detection Tools and Methods. *Proceedings of the 4th International Conference on Advances in Science & Technology (ICAST2021)*. <https://ssrn.com/abstract=3869091> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3869091>
- Lagutina, K., et al. (2019). A Survey on Stylometric Text Features. *Conf. Open Innov. Assoc. Fruct*, 184–195. doi: 10.23919/FRUCT48121.2019.8981504.
- Macfarlane, B., Zhang, J., & Pun, A. (2014). Academic Integrity: A Review of Literature. *Studies in Higher Education*, 39(2), 339-358.
- Park, C. (2003). In Other (People's) Words: Plagiarism by University Students—Literature and Lessons. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 28(5), 471-488.
- PlagScan. (2019). Online Plagiarism Checking. <https://www.plagscan.com/en/>.

ChatGPT as a Virtual Librarian: Opportunities and Challenges in User Interaction

Vivek Singh, Library Assistant, Gujarat National Law University Silvassa Campus

Abstract

The paper explores the use of ChatGPT, an artificial intelligence language model, in improving library services and user engagement. It highlights its benefits, such as answering questions and providing academic assistance, and its potential to enhance operational efficiency. However, it also addresses challenges like data privacy, accuracy, and bias. The paper emphasizes the importance of training AI systems on reliable data and human oversight. It provides practical recommendations for libraries considering ChatGPT integration, including creating AI usage guidelines, allocating budget for system improvements, mitigating privacy issues, and fostering a cooperative relationship between AI and library professionals. Despite the potential for transformative AI, libraries should exercise caution and adopt a balanced approach.

Keywords: Artificial Intelligence (AI), ChatGPT, Libraries, Users

1. Introduction

Open AI has introduced ChatGPT, an extensive language model engineered to emulate human-like dialogues and comprehend user inquiries. This interactive functionality positions it as a viable candidate to serve as a "virtual librarian," assisting patrons in libraries and thus representing a promising application of artificial intelligence.

ChatGPT significantly enhances library user services by offering round-the-clock access, personalized recommendations, and support in multiple languages. ChatGPT represents a significant advancement over traditional knowledge base-based chatbots, allowing for more flexible and natural language conversation (Panda, 2023).

Even then, it Produce ethical dilemmas and concerns regarding veracity, which could affect the traditional roles of librarians. This situation provides a compelling topic for scholarly discussion regarding its implementation in library services, illuminating both the potential advantages and inherent challenges.

This manuscript investigates the feasibility of ChatGPT as a virtual librarian, analysing its advantages and disadvantages while incorporating diverse perspectives on the potential of AI to enrich user engagement and the concomitant challenges in library administration and ethical considerations.

2. Background

2.1 Evolution of Library User Services

User Studies are one of the most important and most researched areas in library and information Science (Srivastava). Libraries have transitioned from conventional physical locations to hybrid spaces that provide both printed materials and electronic resources, with an increasing emphasis on technological advancements. They now furnish sophisticated instruments such as online catalogues, virtual reference desks, and remote access to digital content. The escalating intricacy of user requirements has necessitated the provision of immediate, precise, and contextually aware assistance. This evolution has catalysed the integration of artificial intelligence (AI) within libraries, notably through the utilization of

chatbots and virtual assistants, aimed at enhancing user interactions and fulfilling these emerging demands.

2.2 AI in Libraries

Artificial intelligence (AI) is fundamentally transforming libraries by streamlining processes such as cataloguing, resource recommendation, and reference services. Conversational AI, developed by OpenAI, has demonstrated considerable potential in augmenting library engagement via enabling natural language interactions. AI offers unparalleled openings to upgrade productivity, customise administrations, and protect the social legacy (Ram, 2024).

ChatGPT, a model for natural language processing, is particularly adept at addressing user inquiries, suggesting resources, and facilitating multilingual dialogues. Nonetheless, its tendency to generate inaccurate information persists as a notable limitation, despite its inherent flexibility and adaptability. In summation, AI is fundamentally altering the modalities through which libraries engage with their patrons.

2.3 The Role of ChatGPT in Libraries

ChatGPT functions as a multifaceted virtual librarian that enriches user services through substantive dialogue. However, it faces competition from alternative tools such as Gemini and Copilot, which provide specialized functionalities. This section investigates the dynamic landscape of AI instruments and their prospective applications in libraries, underscoring the distinctive opportunities and challenges presented by ChatGPT within the library ecosystem.

3. Opportunities Offered by ChatGPT

ChatGPT integration within library systems possesses the potential to fundamentally transform user services by effectively addressing the limitations inherent in traditional frameworks, thereby presenting significant opportunities in the capacity of a virtual librarian. Chat GPT can be used to automate certain tasks such as answering reference questions, providing recommendations for books or articles, and assisting with information retrieval (Mali, et al. 2023).

3.1 Enhanced Accessibility

ChatGPT provides a distinct advantage by facilitating continuous assistance, thereby enabling libraries to address user inquiries at any time, in contrast to human librarians who operate under predetermined schedules. By integrating ChatGPT into their operations, librarians can allocate more time to higher-value tasks such as guiding researchers and curating specialized collections (Lund et al., 2024). This 24/7 availability guarantees uninterrupted support for students, researchers, and casual patrons.

3.2 Efficiency in Handling Routine Queries

ChatGPT's Role in Library Management

- Responds to frequently posed questions.
- Offers guidance for locating resources.
- Aids in managing user accounts.
- Allows human librarians to concentrate on intricate inquiries.

3.3 Personalized Assistance

ChatGPT harnesses user input to generate tailored recommendations, such as books, articles, or databases, aligned with user interests or research subjects. This approach significantly enhances user satisfaction and engagement by delivering highly pertinent outcomes. For

instance, in the context of renewable energy research, ChatGPT can propose recent journal articles, relevant texts, or associated conferences.

3.4 Multilingual Support

ChatGPT's multilingual functionalities empower libraries to communicate with patrons in their preferred language, thereby diminishing language obstacles and fostering more inclusive services, which is particularly advantageous for international students and non-native speakers within diverse communities. By engaging ChatGPT in natural language interactions, the study aims to uncover its self-awareness and grasp of its role in facilitating information access, thus contributing to the ongoing discourse on the ethical and practical implications of integrating language models into academic library environments (Ramabina, 2024).

3.5 Promoting Information Literacy

ChatGPT's Role in Information Literacy • Instructs users on the evaluation of source credibility.

- Illustrates effective search methodologies for library resources.
- Aids in the accurate citation and referencing processes.
- Empowers users to attain independence and confidence in their research endeavors.

3.6 Supporting Specialized Queries

Although ChatGPT does not possess domain-specific expertise, it can adeptly manage moderately complex inquiries by processing and synthesizing extensive volumes of information, which is especially beneficial for users engaged in interdisciplinary research.

3.7 Bridging the Digital Divide

As a conversational interface, ChatGPT simplifies library access in developing regions by enabling users who may be unfamiliar with intricate search systems to engage through natural language, rendering it an intuitive resource.

3.8 Cost-Effective Scaling of Services

ChatGPT offers a financially viable solution for libraries operating with constrained resources, particularly in smaller or rural locales, to efficiently manage substantial volumes of inquiries, thereby alleviating staff workload and ensuring prompt assistance.

3.9 Enhancing User Engagement

The interactive nature of ChatGPT significantly bolsters library user engagement by facilitating human-like dialogues, fostering a welcoming and approachable atmosphere, and encouraging active exploration of library resources.

Conclusion of Opportunities

ChatGPT possesses the capability to enhance user services, improve accessibility, and augment the roles of librarians, thereby reinforcing libraries' positions as inclusive, user-centered knowledge hubs in the digital era.

4. Challenges and Limitations

ChatGPT presents a intensively of opportunities for the enhancement of library services; however, its implementation entails challenges and constraints that necessitate thorough examination to ensure both effective and ethical utilization.

4.1 Accuracy and Reliability

As a tool within library settings, ChatGPT may occasionally furnish false or misleading information, attributable to its reliance on pre-existing data. This phenomenon can culminate in the dissemination of inaccurate or obsolete information, unverified outputs, and complications in addressing intricate or specialized queries. To mitigate these issues, libraries ought to establish connections between ChatGPT and validated databases while instituting protocols to curtail the propagation of misinformation.

4.2 Ethical Concerns

Artificial intelligence instruments such as ChatGPT introduce ethical dilemmas, encompassing potential biases within responses, risks to user privacy arising from data breaches and misuse, as well as the challenge of assigning accountability for inaccuracies or adverse outcomes stemming from their recommendations, which can prove difficult to ascertain due to their intricacies.

4.3 Dependence on Technology

An overreliance on ChatGPT within library services may result in the erosion of the personal engagement and expertise that human librarians offer, consequently leading users to perceive library services as impersonal and diminishing opportunities for mentorship and knowledge exchange. Striking a balance between artificial intelligence and human expertise is imperative for the preservation of community-oriented environments.

4.4 Integration Challenges

The incorporation of ChatGPT within libraries presents a multitude of challenges, including the necessity for technical expertise, compatibility concerns, and associated deployment costs. The integration of existing systems and digital catalogue may prove formidable, particularly for smaller libraries that might struggle with licensing, integration, and ongoing maintenance. Moreover, libraries may lack the requisite expertise to navigate these complexities.

4.5 Language and Cultural Sensitivity

Despite its capacity for multilingual support, ChatGPT may encounter difficulties in grasping regional dialects, cultural subtleties, or context-specific significances, which could result in responses that are misinterpreted or culturally insensitive.

4.6 Limitations in Complex Problem-Solving

While ChatGPT demonstrates proficiency in generating conversational responses, it is deficient in deep critical analysis, creativity, or specialized domain knowledge, rendering its assistance inadequate for users possessing highly specialized requirements when contrasted with human librarians.

4.7 Risk of Redundancy

An excessive dependence on ChatGPT for fundamental inquiries may precipitate the underutilization of other library resources, such as user guides, frequently asked questions, and librarian expertise. This trend could lead to a deterioration in users' information literacy and self-sufficiency.

4.8 Resistance to Adoption

The introduction of ChatGPT into libraries may encounter resistance from both staff and users due to concerns regarding job displacement and perceived undervaluation. Users may exhibit reluctance to trust artificial intelligence over human interaction, particularly for sensitive inquiries. Adequate training, effective communication, and collaborative efforts can help alleviate these apprehensions.

4.9 Managing User Expectations

Users often harbour unrealistic expectations regarding the capabilities of ChatGPT, which necessitates management in order to sustain user satisfaction and trust.

Conclusion of Challenges

To effectively address these challenges, libraries must adopt a balanced strategy that harmonizes the strengths of artificial intelligence with the expertise of human librarians, implementing comprehensive strategies such as clear usage policies, continuous monitoring, and collaboration between AI and human professionals.

5. Discussion

ChatGPT's integration into library systems might greatly improve user experience, expand service accessibility, and maximize operational effectiveness. For its full potential to be realized, however, its advantages must be properly balanced with its drawbacks. In addition to addressing the inherent difficulties and enhancing service accessibility, this section attempts to offer a thorough analysis of the potential integration of ChatGPT as a virtual librarian.

5.1 Enhancing User Experience Through AI-Librarian Collaboration

ChatGPT, functioning as a virtual librarian, possesses the capacity to enrich the library user experience by delivering instantaneous responses to inquiries, thereby fostering a more interactive environment. However, its intrinsic value resides in its ability to augment the competencies of human librarians by managing routine inquiries and administrative responsibilities. This synergistic model could result in a "hybrid framework" whereby AI addresses fundamental tasks such as answering frequently asked questions and guiding users to pertinent resources, while librarians concentrate on specialized functions such as conducting research consultations and offering tailored guidance. This framework has the potential to enhance operational efficacy without compromising the human-centric essence of library services.

5.2 Overcoming the Challenge of Accuracy and Reliability

ChatGPT, as a sophisticated instrument for generating text that closely resembles human communication, has elicited apprehensions regarding the potential dissemination of inaccurate or unreliable information. The outputs produced by this AI are contingent upon the quality and comprehensiveness of the training data and are devoid of independent fact verification. To remediate this issue, libraries can synergize ChatGPT with library management systems and digital repositories for real-time fact-checking and cross-referencing against authoritative databases. Furthermore, the systematic monitoring and updating of the AI model's responses, particularly for dynamic information such as library hours or policy changes, can contribute to enhancing its reliability.

5.3 Ethical Considerations: Privacy, Bias, and Accountability

The deployment of AI technologies in library settings engenders ethical dilemmas concerning user privacy, data protection, and bias. ChatGPT, as an algorithmic entity that processes user inputs, poses risks related to data misuse or breaches. To safeguard users' personal information, libraries are required to enact stringent data privacy policies and adhere to regulations such as the General Data Protection Regulation (GDPR). Additionally, AI systems may perpetuate biases rooted in their training data, thereby reinforcing stereotypes and creating disparities in access to information. Libraries must ensure the inclusion of diverse and inclusive training datasets and conduct regular audits of AI systems to identify and mitigate biases. Accountability becomes paramount when AI-generated outputs result in

inaccuracies or adverse consequences. It is crucial to delineate explicit protocols concerning the obligations of both AI systems and human librarians, which include notifying users about the constraints of AI tools, guaranteeing the availability of human interaction, and offering accessible avenues for the escalation of concerns.

5.4 The Role of Libraries in Information Literacy and User Empowerment

ChatGPT has the potential to advance information literacy within libraries by offering real-time support for resource navigation, elucidating research methodologies, and advising on citation best practices. Nonetheless, libraries must exercise caution regarding the overdependence on AI tools, as human librarians can provide a greater depth of engagement and mentorship. By ensuring that AI serves to complement the efforts of human librarians, libraries can preserve their identity as environments conducive to learning, exploration, and intellectual development, thereby promoting autonomy in information-seeking behaviours.

6. Conclusion and Recommendations

6.1 Conclusion

ChatGPT, an AI tool, can significantly improve library services by automating routine tasks, providing 24/7 support, and offering personalized recommendations. It can enhance user experience and optimize library staff workload. However, the deployment presents challenges such as accuracy concerns, ethical implications, and the risk of over-reliance on AI technologies. Additionally, integrating ChatGPT with existing library systems requires technical expertise and careful planning. As libraries embrace AI, they must balance technology use with human-centered services. The future of libraries lies in a hybrid model where AI and human expertise collaborate to provide more efficient, personalized, and accessible services. The use of AI tools like ChatGPT should not replace human librarians but rather complement them.

6.2 Recommendations

The observations and analysis presented in this work lead to the following suggestions for libraries thinking about integrating ChatGPT or other AI tools:

1. Libraries should develop clear AI usage guidelines for ChatGPT, ensuring that users are aware of their interactions and controlling expectations. This openness can allay worries about how trustworthy information produced by AI is. Libraries should also develop methods for escalation complex queries to human librarians while preserving a mix of AI and human involvement.
2. Libraries should invest in regular updates and training for ChatGPT to maintain its accuracy and relevance. This includes integrating the AI system with existing databases, reflecting changes in policies, resources, and services, and providing librarians with training on effective usage and supervision of AI systems.
3. Libraries should prioritize ethical considerations when implementing AI tools, including robust data privacy policies and GDPR compliance. Regular audits should identify and mitigate biases in AI systems, ensuring fairness and inclusivity. Libraries should be transparent about user data handling and ensure informed consent for AI-powered services.
4. ChatGPT can enhance human librarians' work by assisting with routine tasks, while human librarians provide personalized research support and mentorship. A hybrid model should be adopted, where AI assists with routine tasks while human librarians provide expertise and mentorship. This collaboration can optimize resources and improve service quality.

5. Libraries should conduct pilot projects to test the effectiveness of ChatGPT and other AI tools before full-scale implementation. User feedback and staff feedback during these trials can provide valuable insights into system performance and areas for improvement. This iterative approach helps refine AI integration strategies and ensures technology meets user needs.
6. As AI technology advances, libraries must stay updated on new trends and developments to incorporate the latest features, enhance service offerings, and maintain competitiveness. They should also be flexible, adapting their strategies as AI tools and user needs change.
7. Libraries can enhance users' information literacy by utilizing ChatGPT's ability to assist with tasks like evaluating sources, understanding research methodologies, and mastering citation practices. This tool can enhance research skills and help navigate the information landscape more effectively.

6.3 Final Thoughts

ChatGPT's potential as a virtual librarian can improve user engagement, streamline operations, and offer personalized support. However, successful integration requires careful planning, ongoing monitoring, and ethical practices. By adopting a collaborative approach, libraries can leverage AI to enhance their role as knowledge hubs and community engagement in the digital age.

References

1. Panda, S., & Kaur, N. (2023). Exploring the viability of ChatGPT as an alternative to traditional chatbot systems in library and information centers. *Library Hi Tech News*, 40(3), 22–25. <https://doi.org/10.1108/lhtn-02-2023-0032>
2. Evolution of user studies – library use and user studies. (n.d.). <https://ebooks.inflibnet.ac.in/lisp15/chapter/evolution-of-user-studies/>
3. Ram, B. (2024). Transforming libraries: The impact of artificial intelligence. *IP Indian Journal of Library Science and Information Technology*, 8(2), 74–75. <https://doi.org/10.18231/j.ijlsit.2023.012>
4. Mali, T. S., Deshmukh, R. K., Anantrao Pawar College Of Engineering & Research, & Shikshan Maharshi Guruvarya R.G. Shinde Mahavidyalaya. (2023). USE OF CHAT GPT IN LIBRARY SERVICES [Article]. *International Journal of Creative Research Thoughts (IJCRT)*. <https://doi.org/10.1729/Journal.33816>
5. Lund, B. D., Khan, D., & Yuvaraj, M. (2024). ChatGPT in medical libraries, possibilities and future directions: An integrative review. *Health Information & Libraries Journal*, 41(1), 4–15. <https://doi.org/10.1111/hir.12518>
6. Ramabina, M. (2024). Exploring the utilisation of ChatGPT in academic libraries: a self-reflection perspective. In North-West University, *Regional Journal of Information and Knowledge Management* (Vols. 9–9, Issue 1, pp. 47–60).

The Role of Gamification in E-learning: A Review

**Kantubhuktha Surya Naveen, Assistant Librarian,
Gujarat National Law University, Silvassa Campus**

**Dr. Nisha Sunil Joshi, Assistant Professor,
Dr. Babasaheb Ambedkar Open University, Ahmedabad**

Abstract

In the field of library and information science, e-learning and online learning have grown in popularity because to the recent developments in artificial intelligence and the COVID-19 pandemic. The key idea in this day and age is e-learning. The researcher studied the literature and investigated gamification in e-learning in this study. The goal of gamification components for e-learning is to alter the manner that learning is conducted. The game components, such as quests, leaderboards, badges, certificates, points, and levels, are also examined in this study. The researcher also discussed the gamification designing principles in E-learning and common gaming components used in the popular mobile applications. These components are essential for overseeing the educational process. For a better gaming experience, the author also proposed combining these components with AI, machine learning, big data, blockchain technology, virtual reality, augmented reality, the Internet of Things, and other cutting-edge technologies.

Keywords: Distance Learning, E-Learning, Gamification, Mobile Applications, Virtual Reality

Introduction

Gamification in eLearning uses video game mechanics and design to create engaging content, resembling video games. It encourages learners to complete tasks, improves information retention, and increases productivity. Implementing gamification requires combining engaging content with competitive challenges, fostering a sense of community. Gamification is a trend in learning, utilizing game elements, mechanics, and thinking to engage and motivate individuals. It aims to increase user motivation, experience, and engagement. Gamification uses intrinsic and extrinsic motivations to encourage productive behaviour in e-learning systems, and has been used in teaching for years. Gamification in online learning in higher education, focusing on the use of game design elements to address student distraction and engagement. Levels, and feedback are commonly used, along with deeper elements like challenges and storytelling. However, motivational theories and theoretical frameworks are not widely used. Despite advancements in technology and lifestyle changes, education systems have remained traditional, ignoring digital generation characteristics. Gamification in e-Learning is a recent development that has proven effective in teaching and learning methods. Technology significantly impacts education, particularly e-learning. The COVID-19 pandemic has shifted students to e-learning platforms, but disengagement remains a challenge. Gamification, a concept coined in the digital media sector, is gaining popularity in education to engage students through games and AI. Gamification in e-learning improves the efficacy, potency, and motivation of e-learning, resulting in increased ease of use, user engagement, knowledge retention, learning, and usability. Distance learning with gamification elements boosts the learning abilities of the students. Mobile learning involves

the graphical interfaces with virtual reality and technologies that are needed for the development of learning abilities. Gamification enhances learning by making it less intimidating and more enjoyable, reducing the pressure to produce error-free results and empowering learners to give their best shot. Gamified learning enhances motivation by making learning more approachable and enjoyable, creating a sense of competition among coworkers, turning learning from a necessity into a desire. Gamification enhances e-learning content's user experience by allowing learners to interact and form meaningful takeaways, enhancing the quality of content and adapting to changing learner needs.

Objectives

1. Examine the literature review on Gamification and its use in E-Learning
2. Identify the gamification designing principles and components utilized in E-Learning
3. To examine the role of gamification in E-Learning and technical improvements for the future

Literature Review

Based on the objectives of the study, literature was reviewed on Gamification in E-learning in past few years.

Alshammari (2019) presents a gamification design model for e-learning systems, demonstrating improved learning effectiveness in gamified systems compared to non-gamified ones, highlighting future research opportunities.

Batooli (2019) studies on gamification in e-learning, focusing on its effectiveness in education. It analyzes 60 relevant articles, focusing on game elements, gamified e-learning courses, and purpose. Results show that gamified e-learning environments increase learning, engagement, and motivation. The study suggests that further research is needed to design long-term gamified e-learning environments. The findings can be applied to Iran, but more detailed research is needed.

Rebelo (2020) examines the relationship between gamification tools and engagement in e-Learning websites. Results show that most websites use gamification and engagement elements, with more commonly used tools being considered the most effective. The deployment of more elements enhances engagement, improving e-Learning effectiveness.

Naaman Saleem (2021) explores the use of gamification in online education, highlighting its benefits and challenges. It found that points, badges, feedbacks, and challenges are the most common gamification elements, and that these elements motivate students and contribute to engaging educational environments.

Awais Hassan et al., (2021) explained E-learning platforms attract millions of learners, but they face a significant dropout rate due to lack of motivation. Gamification has improved engagement, but it doesn't induce intrinsic motivation. A framework identifies students' learning styles and provides an adaptive gamification experience. Experiments show that this approach increases motivation by 25% and reduces dropout rates by 26%.

Chung Man Leung (2022) has emphasized COVID-19 pandemic and the importance of online learning, with gamification interventions aimed at improving self-regulated learning (SRL) engagement. However, mixed results suggest that gamification's efficacy may be attributed to a lack of attention to individual learner traits during design. The study suggests that task improvements and meaningful engagement require thoughtful gamification design.

Behl, A (2022) examines gamification trends in e-learning for young learners, focusing on personalization, game elements, learner styles, and engagement. It provides a future research

agenda and a theory, characteristics, context, and methodology framework for education policy making and gamification-based software companies.

Aguilos (2022) explores the usefulness and challenges of gamified learning in higher education, revealing that competitive behavior significantly impacts student marks and instant feedback is highly motivating. The findings have implications for educators and policymakers.

Pradana et al. (2023) in his research explores the development of Gamification-based e-learning to increase student engagement and motivation in HTML and CSS web design. The approach, based on Student-Centered Learning (SCL), requires self-motivation and self-directed learning. The study involved 264 computer students and found an average level of user satisfaction of 4.3 out of 5.0, indicating the system's readiness for integration into learning. The aim is to address low student engagement in programming concepts and syntax.

Ezzoubair et al., (2023) Researchers have proposed models for gamified e-learning systems, including adaptive gamification and personalized gamification. These models can be static or dynamic, offering elements based on learners' information or learning style. This paper proposes a new model that displays game elements based on intrinsic (intrinsic) or extrinsic (extrinsic) visibility. The goal is to help designers and teachers choose the right game elements to maintain learner motivation.

Mariga Bogonko (2023) investigates gamification elements' impact on students' academic performance and their theoretical foundations in higher education. It uses bibliometric analyses and self-determination theory to confirm widespread use of badges, levels, points, and leaderboards.

Mahanta Barua (2023) study investigates computer science learners' perception of gamification at Krishna Kanta Handiqui State Open University and identifies challenges in implementing gamified teaching-learning processes in open and distance learning. Results show gamification positively influences learners' participation and engagement, but challenges include communication, technical skills, and study duration.

Khaldi (2023) explores gamification in online learning in higher education, focusing on the use of game design elements to address student distraction and engagement. It found that PBL elements, levels, and feedback are commonly used, along with deeper elements like challenges and storytelling. However, motivational theories and theoretical frameworks are not widely used. The study also highlights the trend towards customization and personalization.

Hebbar (2024) examines students' perception of gamification in e-learning, revealing its impact on motivation, engagement, and perceived quality of learning, and its direct and indirect effects on satisfaction. The findings can inform effective implementation of gamified e-learning systems.

Ghoulam et al., (2024) This research explores the use of gamification in e-learning to address educational challenges in developing countries. It uses a mixed-methods approach, combining quantitative and qualitative data. The study evaluates the effectiveness of gamification in enhancing student engagement, motivation, and knowledge retention. It also assesses the adaptability of gamified platforms to diverse cultural and linguistic contexts. The findings contribute to the discourse on technology for educational advancement in resource-constrained settings.

Gejandran (2024) reviewed 37 studies from 2014-2023 explores the benefits and challenges of gamification in e-learning systems, revealing improved student motivation and engagement. It suggests further research to align gamified elements with learning objectives.

Gamification Designing Principles in E-Learning:

Fig:1 Gamification Designing Principles in E-Learning

Freedom to fail: Learning games should offer learners the freedom to fail, with low risk associated with certain submissions and multiple attempts to succeed. This approach, similar to video games, can eliminate the focus on final grades and fear of failure, encouraging experimentation and risk-taking.

Rapid feedback: Games provide learners with immediate feedback and rewards, providing targeted feedback after tasks are completed or at the end of each level.

Progression: Learners should visually track their progress in mastery through games divided into levels, allowing them to practice recent skills and build up requirements for completing a final level.

Storytelling: Successful games often involve a narrative, involving players in content creation and structuring content within the narrative.

Gaming Components Utilized In E-Learning:

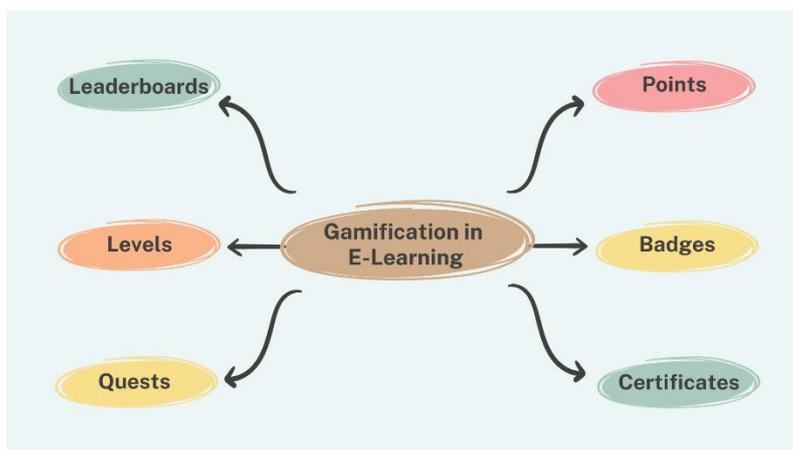

Fig:2 Gamification Components in E-Learning

Leaderboards: These are required in the learning method to know how the candidate or the student performs the activities or games in daily manner. There are many games that involves

the leaderboards that gives the position based on the performance and the tasks that an individual performs.

Levels: Levels are a key gamification feature in learning technology, motivating learners to engage with the platform and online learning. They act as targets and rewards, improving learner engagement by up to 60%. These are required to show the difference of difficulty and other circumstances in the gamified E-Learning services. There are many such aspects in the learning process in order to show the difference in the activities or tasks that are designed to manage the services involved in the learning process. Levels in games and LMS motivate learners by providing a structured progression through content and courses. They can indicate promotions, authority, or milestones, helping employees understand their career progression and serve as implicit mentoring.

Quests: Quests are journeys or expeditions where challenges are overcome to result in rewards. They can be used in recruitment, marketing, sales, training, and e-learning to introduce new people to a company, teach them about the business, and engage them with various motivations. Quest mechanics can be seen in game shows, treasure hunts, and other applications to engage players and engage with the brand. Missions, challenges, and quests in gamification involve users performing specific gameplay actions, either sequentially or randomly, with tasks ranging from reading posts to commenting on them. Application of quest-based gamification in a mandatory software engineering course, revealing that it boosts student engagement and leads to higher grades while maintaining satisfactory motivation and engagement levels.

Certificates: Certificates, similar to badges, are often awarded at the end of a course or module, often holding more weight than badges. Effective use can motivate students to complete their learning.

Badges: Colourful, decorative items representing achievements or skills, often displayed on profiles for bragging rights. They provide social motivation, help identify training levels, and are popular for eLearning. Badges are crucial in gamification-driven learning, but overuse can decrease strategy impact. Growth Engineering offers expert guidance to help overcome this issue.

Points: Gamification uses points for grading, tracking progress, ranking top-performing students, and collecting them for rewards, with the service allowing students to collect points for various rewards.

Gaming components that are commonly used in E-Learning Mobile Applications:

Hemmer (2024) elaborated that, Gamification involves adding game-like elements to non-game environments, such as leaderboards, point systems, and badge awards, to enhance user engagement. It can be applied to e-learning strategies, providing a friendly competition environment and rewarding learners with badges for completing goals. Most mobile applications incorporate gaming elements based on their service and usage, with some important applications being explained below.

Duolingo, a language mobile app, offers "Wildfire" achievement badges to help learners practice new languages. Earning badges involves using the app three days in a row, completing a seven-day streak, and a 14-day streak. The highest level is 10, rewarding learners who use the app daily for a year. These badges provide affirmation and recognition.

Grasshopper, a JavaScript education site, offers a fun and approachable way for learners to learn the complex language. By turning skill assessments into games, learners can break down complex concepts into bite-sized building blocks, reducing pressure to produce flawless results.

Codecademy is an online coding learning platform that uses challenges, quizzes, and badges to motivate learners. It offers instant feedback, timed challenges, and instant feedback to help learners improve their coding skills.

Kahoot! is an educational quiz platform that uses competitive game mechanics like points and leaderboards to make learning interactive. Teachers create custom quizzes, students join, and top performers are displayed on a real-time leaderboard. This encourages focus, collaboration, and instant feedback.

Conclusion

Gamification in eLearning is an important part of attracting students and keeping them engaged throughout the learning process. Familiarity with gamification components and proper tactics can increase learning outcomes and retention. However, not every eLearning platform features should be included, and understanding how to mix them may benefit both students and instructors. The game mechanics used to create effective learning games should improve the gaming experience and contribute positively to the learning process, which entails testing and refining many game features to assure success. The future requires improvement in the field of gamification so that it can be more useful to users as well as students in higher education institutions.

References

- Aguilos, V., & Fuchs, K. (2022). The Perceived Usefulness of Gamified E-Learning: A Study of Undergraduate Students With Implications for Higher Education. *Frontiers in Education*, 7, 945536. <https://doi.org/10.3389/feduc.2022.945536>
- Alshammari, M. T. (2019). Design and Learning Effectiveness Evaluation of Gamification in e-Learning Systems. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 10(9). <https://doi.org/10.14569/IJACSA.2019.0100926>
- Amasya University, Institute of Sciences, The Department of Computer Education and Instructional Technologies, Öztürk, Ç., Korkmaz, Ö., & Amasya University, The Faculty of Technology, The Department of Computer Engineering, Amasya. (2020). The Effect of Gamification Activities on Students' Academic Achievements in Social Studies Course, Attitudes towards the Course and Cooperative Learning Skills. *Participatory Educational Research*, 7(1), 1–15. <https://doi.org/10.17275/per.20.1.7.1>
- Barua, A. M., & Bharali, S. S. (2023). Gamification and its challenges in e-learning: A case study of computer science learners in KKHSOU. *Asian Association of Open Universities Journal*, 18(3), 233–245. <https://doi.org/10.1108/AAOUJ-01-2023-0001>
- Behl, A., Jayawardena, N., Pereira, V., Islam, N., Giudice, M. D., & Choudrie, J. (2022). Gamification and e-learning for young learners: A systematic literature review, bibliometric analysis, and future research agenda. *Technological Forecasting and Social Change*, 176, 121445. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121445>
- Ezzoubair, Z., Mohammed, O., & Ismail, E. H. (2023). A GAMIFIED E-LEARNING MODEL BASED ON THE ONE SIZE FITS ALL MODEL AND THE STATIC AND DYNAMIC ADAPTATION MODEL. . . Vol., 22.
- Ghoulam, K., Bouikhalene, B., Babori, A., & Falih, N. (2024). Gamification in E-learning: Bridging Educational Gaps in Developing Countries. *International Journal of Advanced Corporate Learning (iJAC)*, 17(1), 85–95. <https://doi.org/10.3991/ijac.v17i1.47631>

- Hebbar, S., Manohar, S., & Hungund, S. (2024). Examining gamification's impact on perceived satisfaction through learning parameters: A preliminary perception-based study among prospective users. *Interactive Learning Environments*, 1–20. <https://doi.org/10.1080/10494820.2024.2417719>
- Hemmer, A. (2024, November 26). Gamification in e-learning: What is it? Examples and benefits. Create an Online Course Easily | Easygenerator. <https://www.easygenerator.com/en/blog/e-learning/gamification-in-elearning/>
- Mariga Bogonko, B., Keng'ara Tombe, R., Cherono Maina, J., & Benard Maake Magara, B. M. (2023). Integration of gamification tools in learning management systems for augmenting students' academic performance in higher education. *Regional Journal of Information and Knowledge Management*, 8(2), 222–239. <https://doi.org/10.70759/zhdyf879>
- Movchan, S. (2024, December 16). The complete Guide to E-Learning Gamification. Raccoon Gang. <https://raccoongang.com/blog/designing-efficient-elearning-gamification/#>
- Pradana, F., Setyosari, P., Ulfa, S., & Hirashima, T. (2023). Development of Gamification-Based E-Learning on Web Design Topic. *International Journal of Interactive Mobile Technologies (IJIM)*, 17(03), 21–38. <https://doi.org/10.3991/ijim.v17i03.36957>
- Rebelo, S., & Isaías, P. (2020). Gamification as an Engagement Tool in E-Learning Websites. *Journal of Information Technology Education: Research*, 19, 833–854. <https://doi.org/10.28945/4653>
- Saleem, A. N., Noori, N. M., & Ozdamli, F. (2022). Gamification Applications in E-learning: A Literature Review. *Technology, Knowledge and Learning*, 27(1), 139–159. <https://doi.org/10.1007/s10758-020-09487-x>
- Strmečki, D., Bernik, A., & Radošević, D. (2015a). Gamification in E-Learning: Introducing Gamified Design Elements into E-Learning Systems. *Journal of Computer Science*, 11(12), 1108–1117. <https://doi.org/10.3844/jcssp.2015.1108.1117>
- T. Alshammari, M. (2020). Evaluation of Gamification in E-Learning Systems for Elementary School Students. *TEM Journal*, 806–813. <https://doi.org/10.18421/TEM92-51>

ICT Manual for Library and Learning Centre

**Ami Pushkarray Raval, Ph. D. Research Scholar,
Bhakta Kavi Narsinh Mehta University, Junagadh**

**Ramani Bharat B., Librarian/ PhD Research Guide,
J.K.M. B.Ed./ M.Ed. College, Junagadh**

Abstract: Creating an ICT (Information and Communication Technology) manual for library science involves outlining best practices, tools, and technologies that can enhance library services and operations. This manual can serve as a guide for library staff as well as an educational resource for students and professionals in the field of library and information science. Below is a structured outline of what such a manual might include.

This ICT (Information and Communication Technology) manual is designed to guide staff and users of the Library and Learning Centre in effectively using technology resources and services. It covers the essentials for managing library systems, digital resources, and ensuring smooth operations in a tech-driven learning environment.

Keywords: Housekeeping Operation; IT Equipment; Library Management Systems (LMS), Library Service; Library Automation;

1. Introduction to ICT in the Library and Learning Centre

The Library and Learning Centre serve as hubs for accessing academic resources, collaborative learning, and research support. In the modern era, ICT plays a central role in enhancing access to information, improving administrative efficiency, and supporting interactive learning environments.

- Key ICT Components in Library and Learning Centre:
- Library Management Systems (LMS)
- Digital Learning Platforms
- Networking & Wi-Fi Services
- Online Databases & E-Resources
- IT Equipment (Computers, Printers, etc.)
- Audio-Visual Equipment
- Learning Management Systems (LMS) for eLearning
- Collaboration Tools (e.g., Google Workspace, Microsoft Teams)

2. Library Management System (LMS)

The Library Management System (LMS) is the backbone of modern library operations, providing tools for managing and cataloging books, journals, and other resources.

Key Features of LMS:

- **Cataloging:** Creation and management of bibliographic records.
- **Circulation:** Check-in and check-out services, overdue management, and renewals.
- **Acquisition:** Managing procurement of books, journals, and other materials.
- **Reports:** Generating usage reports, inventory management, etc.
- **User Accounts:** Maintaining records of library users, their borrowing history, etc.
- **Search Interface:** Allowing users to search library resources through OPAC (Online Public Access Catalog).

Standard Procedures:

1. Adding New Resources:

- Use the cataloging module to input new resources.
- Ensure accurate metadata (title, author, publication year, ISBN).
- Assign appropriate subject headings and classification codes (e.g., Dewey Decimal, Library of Congress).

2. Loaning Process:

- Verify user ID and resource availability.
- Update the system with borrowing details (due date, fines for overdue items).

3. Returning Materials:

Check for damage or missing parts.

Update system upon return of the item.

Troubleshooting:

- System Downtime: Contact IT support for server issues.
- User Account Problems: Reset passwords or update user records through the admin portal.

3. Digital Learning Platforms

Learning platforms enable students and staff to access educational content, collaborate, and track learning progress.

Common Platforms Used:

- Moodle (for course management)
- Google Classroom
- Blackboard
- Canvas

Functions:

- Course content delivery (videos, notes, assignments).
- Discussion boards and collaborative learning spaces.
- Quizzes and grading.
- Virtual classrooms and video conferencing (Zoom, Microsoft Teams).
- Student progress tracking and reporting.

Best Practices:

- Regularly update course materials and resources.
- Encourage students to use the platform for communication and submission of assignments.
- Ensure students have the necessary access to the platform.

4. Networking & Wi-Fi Services

Effective networking ensures that all users can access library resources and internet services seamlessly.

Components:

- Local Area Network (LAN): Internal network connecting computers, printers, and servers.
- Wi-Fi Access Points: Provide wireless internet access to students and staff.

- VPN: Virtual Private Network for secure remote access.

Managing Wi-Fi:

- Set clear Wi-Fi access rules for users (e.g., bandwidth limits).
- Ensure all devices have proper network configuration (IP address, security settings).
- Troubleshoot connection issues (e.g., signal drops, slow speeds).

Network Security:

- Implement strong passwords for accessing the network.
- Use firewalls and antivirus software to prevent malware and hacking.
- Regularly monitor and update network settings.

5. Online Databases & E-Resources

The library subscribes to various online databases and e-resources that provide access to journals, e-books, and other academic content.

Popular Databases:

- JSTOR
- ProQuest
- Elsevier ScienceDirect
- SpringerLink

Access and Usage:

- Users should access databases via the library's web portal or direct login credentials.
- Tutorials on how to search and use databases should be available in the library.

Keep track of licensing agreements and access restrictions.

Troubleshooting Access Issues:

- Verify user credentials.
- Ensure remote access setup via VPN or proxy.
- Contact database provider for technical issues.

6. IT Equipment Management

The Learning Centre may provide access to a range of IT equipment for student and staff use, including computers, printers, and projectors.

Hardware Management:

- Ensure regular maintenance of computers, printers, and other peripherals.
- Inventory management: Keep a record of all IT assets (computers, laptops, printers, projectors, etc.).
- IT Support: Provide support for equipment malfunctions and repairs.

Usage Policies:

- Set clear usage guidelines (e.g., time limits on computers, printing quotas).
- Provide a booking system for equipment like projectors and multimedia tools.

Maintenance Schedule:

- Schedule regular checks for software updates, hardware diagnostics, and troubleshooting

7. Audio-Visual Equipment

In the learning environment, audio-visual (AV) equipment like projectors, smartboards, and sound systems are essential.

Common AV Equipment:

- Projectors
- Smartboards
- Audio Systems
- Document Cameras
- Video Conferencing Equipment

Setup and Usage:

- Ensure all equipment is properly installed and connected to the network.
- Test all devices before use in classrooms or meetings.
- Provide user training or guides for operating AV equipment.

Troubleshooting AV Issues:

- Check cables, connections, and power.
- Ensure that software (e.g., presentation tools) is compatible with AV systems.
- Contact technical support for complex issues.

8. User Support Services

Provide training and assistance to library users for better access to ICT resources.

Training:

- Regular workshops and online tutorials on how to use library databases, digital resources, and software.
- One-on-one support for students and staff requiring technical assistance.

Helpdesk Services:

- A dedicated team to answer queries related to library systems, digital platforms, and technical issues.
- Set up a ticketing system for reporting and tracking issues.

Feedback Mechanism:

- Collect feedback from users on the effectiveness of ICT resources and services.
- Regularly update ICT systems based on user suggestions.

9. ICT Security and Data Protection

Ensuring data privacy and security is essential in any ICT environment, especially in educational institutions.

Security Protocols:

- Regularly update antivirus software on all systems.
- Implement password policies for staff and student accounts.
- Back up library data and e-resources regularly.

Data Protection:

- Follow regulations like GDPR (General Data Protection Regulation) for handling personal data.
- Encrypt sensitive data stored on servers.
- Limit access to confidential user information to authorized personnel only.

10. Future Developments in ICT for Libraries

Technology in libraries is continuously evolving, and it is essential to stay updated on emerging trends.

Trends to Watch:

- AI-Powered Search Systems: AI can help improve resource discovery and recommendation systems.
- Cloud-Based Library Systems: Shifting to cloud-based solutions for better scalability and access.
- Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR): For immersive learning experiences and virtual library tours.
- Blockchain Technology: For secure and transparent management of academic records and publications.

Planning for Future Upgrades:

- Regularly assess the needs of library users.
- Invest in scalable infrastructure to support growth in user base and technology.
- Keep up with technological innovations and plan for future integration.

Conclusion

This ICT manual provides a comprehensive guide to managing and utilizing technology resources in the Library and Learning Centre. By following these guidelines, library staff can ensure a smooth and efficient environment that supports learning and academic success. This manual can be expanded with diagrams, screenshots, and practical examples to enhance understanding. By following this outline, libraries can create a comprehensive ICT manual that will help staff and users maximize the technology available to them, ensuring efficient operations and improved service delivery.

1. Ghavifekr, S., & Rosdy, W. a. W. (2015). Teaching and Learning with Technology: Effectiveness of ICT Integration in Schools. *International Journal of Research in Education and Science*, 1(2), 175. <https://doi.org/10.21890/ijres.23596>
2. Akanbi, D. K. (1988). "Selection, Utilization and Evaluation of Instructional Media." In I. Agun and I. Imogie (ed.) *Fundamentals of Educational Technology*. Ibadan: Y-Books.
3. O'Leary, T. J. and O'Leary, L. I. (2005). *Computing Essentials 2005 Complete Edition*. Boston: McGraw Hill Technology Education.86-100
4. Amoo, B. O., Ayodele, E. O. and Egbowon, S. E. (2005). *Educational Technology Handbook: Classroom Application (Revised Edition)*. Lagos: Antoine Concern Publications. 201-210.
5. Gilbraith, J. K. (1967). *The Industrial State*. Boston: Houghton Mifflin.
6. Williams, B. K. and Sawyer, S. C. (2005). *Using Information Technology: A Practical Introduction To Computers and Communications (6th Ed.)*. Boston: McGraw Hill Technology Education.145-178.

Mobile-Based Library Services: The Role of Viksit Bharat 2047 in Shaping Library Services for the Digital Age

**Mr. Chetan a. Patel, Assistant Librarian, Mehsana Urban Institute of Science,
Ganpat University Mehsana.**

Abstract

Mobile library services transcend geographical limitations, enabling access to resources anytime, anywhere, especially benefiting remote users. Personalized recommendations, reading lists, and notifications, enhancing user engagement, students, researchers, and individuals with disabilities. Through mobile applications, libraries offer convenience and satisfaction. Key interactive features, such as digital borrowing, mobile catalogs, and self-checkouts, empower users to manage library activities independently. Social integration allows users to share, review, and discuss resources, fostering a community-driven experience. Additionally, forums, reading clubs, and direct librarian communication channels support collaborative engagement.

Mobile libraries often provide learning support through video tutorials, educational apps, and online courses, catering to lifelong learners and academic institutions alike. With advancements in mobile technology, libraries can now offer diverse content formats, including audiobooks, podcasts, and video lectures, enriching the user experience for varied learning styles. Real-time notifications for due dates, events, and library updates ensure users remain informed, while chatbots and live librarian support enhance accessibility. Prioritizing user data privacy, mobile library apps implement secure authentication and privacy policies, safeguarding sensitive information in the digital landscape.

Keywords Geographical limitations, Mobile library services, Personalized recommendations, Remote users, User engagement.

Introduction

In the evolving digital landscape, mobile technology is at the forefront of transforming information access and dissemination, particularly within library services. Mobile-based library services provide users with convenient, on-demand access to a wide array of resources—books, journals, multimedia, and research materials—through smartphones and tablets. These services extend the reach of traditional libraries, accommodating the diverse needs of users, including students, researchers, and lifelong learners who increasingly depend on mobile devices for information.

The initiative of Viksit Bharat 2047 (Developed India 2047) envisions a progressive India leveraging technology to enhance public services, including libraries. With the goal of fostering a knowledge-driven society, Viksit Bharat 2047 aligns with the national agenda to digitize public resources and make knowledge universally accessible. By integrating mobile technology into libraries, this initiative strives to modernize library infrastructures, improve digital literacy, and ensure equitable access to information for all sections of society.

Through Viksit Bharat 2047, the framework for mobile-based library services emphasizes both technological innovation and social inclusion. This approach supports various functionalities like digital book borrowing, remote access to research repositories, virtual reference services, and mobile app integration, which enable a seamless user experience. By

making information accessible from anywhere, mobile library services under Viksit Bharat 2047 have the potential to reshape learning and bridge the knowledge gap across urban and rural areas, ultimately empowering individuals and communities.

As India moves towards 2047, marking a century of independence, initiatives like Viksit Bharat underscore the importance of digital libraries in fostering an informed citizenry prepared for the challenges and opportunities of a global, knowledge-based economy. The following sections will explore the impact, implementation, and future prospects of mobile-based library services within this transformative framework.

Review Literature

The transformation of library services through mobile technology has gained considerable traction in the global digital landscape. Numerous studies highlight the role of mobile-based services in enhancing accessibility, fostering digital literacy, and meeting the evolving needs of information seekers. Within the Indian context, initiatives like Viksit Bharat 2047 present a significant opportunity to extend these benefits to diverse populations, leveraging mobile technology to drive inclusivity and modernization in library services.

Research shows that mobile technology has greatly expanded the scope of library services by enabling users to access information remotely and interact with digital resources seamlessly (Kim, 2018; Liu et al., 2020). Studies have illustrated how mobile applications can support various library functions, from digital lending and catalog searches to personalized recommendations and digital literacy programs (Ahmed & McKnight, 2019). These developments underscore the growing demand for mobile-optimized library services, as they allow users to engage with libraries at any time and from any location.

In India, the adoption of mobile-based library services has been gradual, with urban libraries often leading the way. Literature on Indian digital libraries suggests that although there is progress in digitizing resources, there remains a significant gap in mobile accessibility, particularly in rural areas (Rao & Singh, 2021). According to Kumar and Reddy (2022), the potential of mobile services in rural India remains untapped due to infrastructural challenges and limited digital literacy. However, government initiatives, like Digital India, aim to improve technological infrastructure, which has begun to positively impact the reach of mobile library services.

The Role of Viksit Bharat 2047 in Library Modernization

The Viksit Bharat 2047 initiative sets a bold vision for a digitally empowered India, with accessible public services at its core. Literature on similar national development programs highlights the transformative power of policy frameworks in expanding digital infrastructure, raising digital literacy, and providing equitable access to information (Singh & Sharma, 2021). Research suggests that Viksit Bharat 2047 could bring about a systematic integration of mobile library services, facilitating online book lending, e-learning modules, and virtual reference services in urban and rural libraries alike (Chopra, 2023).

Social Inclusion and Accessibility

Mobile-based library services have significant potential to support social inclusion by providing resources to underserved populations (Jones & Brine, 2020). Studies on digital inclusion indicate that mobile platforms can help bridge access gaps for marginalized communities, particularly in low-income and rural areas where physical libraries are scarce (Banerjee, 2020). Viksit Bharat 2047's focus on equitable access aligns with this objective, emphasizing digital accessibility for all citizens regardless of location or socioeconomic status.

Impact on Learning and Digital Literacy

Mobile library services contribute to fostering digital literacy and lifelong learning. Literature has documented how digital libraries and mobile resources help users improve information literacy skills, offering them tools to engage critically with digital content (Patel & Joshi, 2019). Under the Viksit Bharat 2047 framework, the focus on digital literacy programs could empower users to utilize library resources effectively, thus supporting the national agenda for a knowledge-based society.

Challenges and Considerations

Despite the potential of mobile-based library services, challenges persist in their implementation. Research identifies issues such as limited funding, infrastructural constraints, and privacy concerns as barriers to adoption (Verma, 2020). Furthermore, integrating mobile technology with traditional library services may require new strategies in user training and outreach, particularly in regions with limited digital infrastructure.

Emerging Technologies in Libraries

The rapid advancement of technology has dramatically reshaped the library landscape, especially with the emergence of mobile-based library services. These technologies extend the reach of libraries beyond physical spaces, providing users with 24/7 access to a vast range of resources and services through their mobile devices. In India, the Viksit Bharat 2047 initiative has underscored the importance of harnessing these innovations to modernize libraries and make them more accessible to all citizens. This section explores the emerging technologies that are pivotal to the evolution of mobile-based library services, as well as the role of Viksit Bharat 2047 in facilitating this transformation.

Mobile Applications for Library Services

Mobile applications (apps) have become a primary tool for accessing library services, allowing users to borrow books, access research materials, engage in e-learning, and communicate with library staff. These apps often integrate advanced features such as personalized recommendations, digital bookmarking, and push notifications to enhance user engagement. Libraries worldwide are adopting mobile app-based services to increase convenience, and Viksit Bharat 2047 aims to support similar technological advancements in India, providing funding and infrastructure to make such mobile library services widely available across the country.

Cloud Computing and Digital Libraries

Cloud computing has revolutionized library services by enabling digital content storage and access without the need for substantial on-site infrastructure. Libraries can store vast amounts of information in the cloud, making resources accessible anytime and from anywhere, which is especially beneficial for mobile users. Under Viksit Bharat 2047, cloud-based digital libraries are being promoted as a means to democratize access to information and reduce barriers for rural populations, where traditional libraries may be limited.

Artificial Intelligence (AI) for Personalized Learning and Information Retrieval

Artificial Intelligence (AI) has a profound impact on library services, especially in mobile applications that provide personalized user experiences. AI-powered algorithms analyze user behavior to offer personalized book recommendations, assist with complex queries, and facilitate efficient information retrieval. Viksit Bharat 2047's framework supports AI-based solutions in libraries, helping to optimize services by tailoring resources to individual learning needs and improving the accuracy of search results for mobile users.

Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR) in Library Services

AR and VR technologies are opening new avenues for user engagement within libraries. Through mobile devices, users can experience AR overlays to explore library spaces, access additional information on books, and interact with educational content in an immersive manner. VR can also support virtual library tours and digital exhibits, allowing users in remote areas to engage with cultural and educational resources. By promoting AR and VR in library services, Viksit Bharat 2047 is paving the way for innovative and inclusive educational experiences for all citizens.

5G Technology and Enhanced Connectivity

The rollout of 5G technology holds tremendous potential for mobile-based library services by providing high-speed internet access, especially in underserved areas. High-speed connectivity enables users to access multimedia-rich resources, such as e-books, audio resources, and video content, without delay. Viksit Bharat 2047's push for nationwide 5G coverage is a critical component in bridging the digital divide and expanding the reach of mobile library services to rural and remote areas.

Internet of Things (IoT) for Smart Libraries

IoT is enhancing the functionality of libraries by enabling smart libraries, where devices are interconnected to streamline operations and enhance the user experience. In a mobile context, IoT-enabled libraries can offer location-based services, such as automatic check-ins, notifications about available resources, and interactive maps to help users navigate the library. Viksit Bharat 2047 encourages the integration of IoT in libraries as part of its vision to create smart, efficient library ecosystems.

Big Data Analytics for User Insights and Service Optimization

Big data analytics helps libraries understand user preferences, track engagement, and improve service offerings based on user behavior. By analyzing large datasets, libraries can refine their collection management and personalize user services. In alignment with Viksit Bharat 2047's goal to build user-centered library services, big data analytics provides insights that can help libraries optimize their resources and develop targeted programs that meet user needs.

Digital Transformation of Libraries in India

India's libraries are undergoing a profound transformation as they adapt to the demands of the digital age. Traditionally seen as physical spaces for knowledge preservation and access, libraries are now embracing digital platforms to meet the evolving needs of users. This shift is particularly prominent in mobile-based library services, which allow users to access a wealth of information and resources on the go. Within this context, the Viksit Bharat 2047 initiative—a vision for a developed India by its 100th year of independence—serves as a guiding framework to modernize libraries, enhance digital inclusivity, and make knowledge accessible to all.

Expanding Digital Libraries and Resources

Digital libraries form the basis of mobile-based library services, with initiatives like the National Digital Library of India (NDLI) demonstrating India's dedication to digital educational resources. Viksit Bharat 2047 supports these efforts by promoting digital infrastructure investment, enabling institutions to digitize collections for remote access.

Promoting Digital Literacy and Inclusivity

Viksit Bharat 2047 aims to bridge the digital divide through digital literacy programs. This includes training sessions, mobile tutorials, and local workshops, particularly targeting rural and marginalized communities to help them effectively use digital library platforms.

Implementing Mobile Libraries in Rural Areas

Mobile-based library services address limited physical library infrastructure in rural India. Through Viksit Bharat 2047, digital libraries are being made accessible via smartphones and mobile networks, bringing educational resources to remote areas.

Enhancing User Experience with Digital Innovation

Libraries are implementing AI, machine learning, and data analytics to improve user experience. Viksit Bharat 2047 supports these technological adoptions, including AI-powered features like personalized recommendations and voice search.

Developing Collaborative Digital Library Networks

Viksit Bharat 2047 encourages the creation of collaborative library networks, enabling resource sharing across regions and institutions. Users can access multiple libraries' resources through mobile applications, creating an interconnected knowledge ecosystem.

Ensuring Data Privacy and Security

Data privacy and security are prioritized under Viksit Bharat 2047, with implementations of cyber security measures and data privacy standards. Blockchain technology and encryption are being explored to protect user information and secure digital content.

Evaluating the Impact of Digital Library Services

Viksit Bharat 2047 includes systematic assessment of mobile-based library services, measuring user engagement, accessibility improvements, and resource usage to help libraries refine their digital strategies.

Electronic Resource Management (ERM)

Digital Licensing and Access

ERM involves managing digital licenses and ensuring compliance with copyright laws while providing easy mobile access to resources. Viksit Bharat 2047 supports libraries in securing digital licenses and creating centralized ERM systems that enable remote access while maintaining legal compliance.

Usage Analytics and Optimization

Libraries use analytics to understand user behavior, identify popular resources, and make data-informed decisions about resource acquisition. This helps optimize mobile-based services by revealing usage patterns and peak access times.

Cloud-Based Solutions

Cloud technology provides scalable, cost-effective storage for digital resources, making it easier to manage large collections accessible from any device. Viksit Bharat 2047 encourages the use of cloud-based solutions to help Indian libraries expand their digital reach.

Emerging Technologies and Future Directions

RFID Implementation

RFID technology integration with mobile-based services aims to modernize and improve service efficiency, aligning with Viksit Bharat 2047's vision of digitally accessible libraries.

Big Data and Visualization

Libraries use big data analysis to understand community interests and track engagement, while data visualization makes complex insights accessible. This helps libraries make informed decisions and remain responsive to user needs.

AI and Machine Learning Applications

These technologies enable predictive analytics, virtual assistance, and personalized recommendations, making library experiences more efficient and accessible. AI-powered chatbots and ML-driven insights help libraries understand usage trends and adapt to community needs.

Conclusion

Libraries are evolving to meet digital society's demands while maintaining their traditional mission of knowledge dissemination. Through mobile libraries, cutting-edge technology, and digital platforms, they are removing access barriers and enabling diverse populations to engage with library resources. As libraries adopt innovative tools and platforms, they remain committed to educating, informing, and inspiring—working toward a future where knowledge is truly accessible to everyone, everywhere.

This transformation, supported by initiatives like Viksit Bharat 2047, ensures that libraries remain vital centers of learning in the digital age while promoting digital literacy, social inclusion, and lifelong learning. The integration of mobile-based services with emerging technologies creates a robust framework for future library development, supporting India's vision of becoming a knowledge-based society by 2047.

Bibliography :

Asif, M., & K. Singh, K. (2019). Emerging trends and technologies for digital transformation of libraries. *IP Indian Journal of Library Science and Information Technology*, 4(2), 41–43. <https://doi.org/10.18231/j.ijlsit.2019.011>

Asim, M., Arif, M., & Rafiq, M. (2022). Applications of Internet of Things in university libraries of Pakistan: An empirical investigation. *The Journal of Academic Librarianship*, 48(6), 102613.

Chari, D. S. N. (2023). From Shelf To Screen : Innovations And Emerging Technologies For From Shelf To Screen : Innovations And Emerging Technologies For Modern. *International Journal of Information Movement*, 8(October), 9–16.

Gaikwad, M., & Bilawar, P. (2023). Transforming Academic Libraries: Exploring Emerging Trends and Technologies. 9(June), 1–9.

Nepali, S., & Tamang, R. (2022). A Review on Emerging Trends and Technologies in Library. *American Journal of Information Science and Technology*, 6(1), 8. <https://doi.org/10.11648/j.ajist.20220601.12>

Poluru, L., Vaghora, P., & Naveen, K. S. (2018).

Emerging Trends in Libraries of Design Institutes : A Case Study. *Envisioning Digital Transformation In Libraries For Nextgen Academic Landscape*, 245–254.

Racheal, A. F. (2020). Global trends and emerging technologies in libraries and information science. *Library Philosophy and Practice, e-journal*, (January), 1–14.

Sandhu, G. (2018). The Role of Academic Libraries in the Digital Transformation of the Universities. 2018 5th International Symposium on Emerging Trends and Technologies in

Libraries and Information Services (ETTLIS), 292–296.
<https://doi.org/10.1109/ETTLIS.2018.8485258>

Shashikumar, A., Manu, T., Chaudhary, P., Asjola, V., & Muduli, P. K. (2019). Emerging Technology Trends for Libraries and Library Professionals. 2ND International Conference On Librarianship Development through Internet of Things & Customer Service (LDITCS-2019), February.

Ahmed, S., & McKnight, S. (2019). Enhancing Library Services through Mobile Technology. *Library Quarterly*, 89(3), 220-238.

Banerjee, M. (2020). Digital Inclusion in Rural India. *Indian Journal of Library and Information Science*, 45(4), 112-120.

Chopra, R. (2023). The Digital India Initiative and its Impact on Library Services. *Journal of Digital Information Science*, 14(2), 89-97.

Jones, M., & Brine, R. (2020). Social Inclusion through Digital Libraries. *Library Trends*, 68(2), 184-200.

Kumar, P., & Reddy, S. (2022). Challenges in Implementing Digital Libraries in Rural India. *Journal of Information Management*, 22(1), 32-45.

Patel, A., & Joshi, T. (2019). Digital Literacy in the Age of Mobile Libraries. *Education and Information Technologies*, 24(4), 901-919.

Rao, K., & Singh, D. (2021). Mobile Library Services in India: Current Trends and Future Directions. *Library Science Journal*, 67(3), 105-118.

Singh, A., & Sharma, P. (2021). National Development Programs and Digital Access. *Government Technology Review*, 7(1), 45-58.

Verma, G. (2020). Privacy and Security Challenges in Mobile Library Services. *Information Systems and Security Journal*, 8(3), 76-88.

Mobile-Based Library Services: Enhancing Access and Engagement in Indian Libraries

Megha Joshi, Ph D Research Scholar Science, Dr Babasaheb Ambedkar Open University
Prof.(Dr.) Priyanki Vyas, Professor & Head, Dr. Babasaheb Ambedkar Open University

Abstract

Mobile-based library services have emerged as a transformative solution to enhance accessibility and engagement among users. In the Indian context, these services are particularly impactful due to the country's diverse population, widespread adoption of mobile technology, and significant challenges in accessing traditional library infrastructure. This paper explores the development, implementation, and impact of mobile-based library services in India. It emphasizes their role in bridging the gap between urban and rural areas, fostering user engagement, and addressing challenges related to digital literacy, language diversity, and technological infrastructure. The paper concludes with recommendations for future research and best practices tailored to the Indian library system.

Keywords: Digital libraries, Information access, Mobile library services, library technology, User engagement

1. Introduction

Libraries in India have historically played a crucial role in knowledge dissemination and community development. However, access to these institutions remains uneven, particularly in rural and underserved areas. Mobile-based library services offer a potential solution to overcome these barriers by leveraging the widespread availability of smartphones and mobile internet.

India is home to over 1.4 billion people, with more than 700 million smartphone users as of 2023. The rapid growth of mobile technology provides an opportunity for libraries to reach users who were previously excluded due to geographical, economic, or social constraints. This paper investigates the potential of mobile-based library services in India, highlighting their benefits, challenges, and impact on education and literacy.

2. Literature Review

2.1 Evolution of Library Services in India

The Indian library system has undergone significant transformation over the decades. From traditional physical libraries serving small communities to digital repositories catering to global audiences, the evolution has been shaped by technological advancements and changing user needs. Key milestones include the establishment of the National Digital Library of India (NDLI) and various state-level e-library initiatives.

2.2 Benefits of Mobile-Based Library Services in India

Mobile-based library services offer several benefits tailored to the Indian context:

- **Enhanced Accessibility:** Rural areas with limited physical libraries can access resources through mobile platforms.

- **Language Diversity:** Mobile apps can support regional languages, catering to India's multilingual population.
- **Cost Efficiency:** Digital services reduce the dependence on physical infrastructure and printed materials, making them more sustainable.
- **Increased Reach:** Mobile platforms enable libraries to reach users across socioeconomic strata.

2.3 Challenges in Implementation

Despite the potential benefits, there are significant challenges in implementing mobile-based library services in India:

- **Digital Divide:** While smartphone penetration is high, many users lack access to stable internet connections, particularly in rural areas.
- **Lack of Digital Literacy:** Many potential users are unfamiliar with mobile apps and digital resources.
- **Infrastructure Limitations:** Outdated library systems and inadequate funding hinder technological advancements.
- **Cultural Barriers:** Resistance to adopting digital tools among certain user groups and staff members.

3. Methodology

This study employs a mixed-methods approach, combining qualitative and quantitative analyses. Data were collected through:

- **Surveys:** Conducted among library users in urban and rural areas to understand their preferences and challenges.
- **Case Studies:** Analyzing Indian libraries that have successfully implemented mobile-based services, such as the NDLI and Delhi Public Library.
- **Interviews:** Insights from librarians, policymakers, and IT professionals involved in library digitization efforts.

4. Findings and Discussion

4.1 User Preferences and Trends

Surveys conducted among 1,500 library users across India reveal the following trends:

- **High Demand for E-Books and Audiobooks:** Users prefer digital formats due to their convenience and accessibility.
- **Multilingual Support:** A significant portion of users expressed a need for content in regional languages such as Hindi, Tamil, and Bengali.
- **Notifications and Alerts:** Users appreciate reminders for due dates, new arrivals, and events.

4.2 Successful Case Studies

4.2.1 National Digital Library of India (NDLI)

The NDLI is a flagship initiative aimed at creating a knowledge repository accessible to all. Its mobile app features:

- Over 80 million resources in multiple formats.

- Multilingual support.
- Customizable user interfaces for different educational levels.

4.2.2 Delhi Public Library (DPL)

DPL has launched a mobile app offering services such as book reservations, event registrations, and access to digital archives. Its outreach programs include workshops to educate users about the app's features.

4.3 Addressing Challenges

4.3.1 Bridging the Digital Divide

To address the lack of internet access in rural areas, libraries can collaborate with telecom providers to offer subsidized data plans. Offline access features, such as downloadable e-books, can also be incorporated.

4.3.2 Promoting Digital Literacy

Workshops and training sessions for both users and library staff are crucial. Partnerships with educational institutions can further promote digital literacy.

4.3.3 Enhancing Infrastructure

Government funding and public-private partnerships can help modernize library systems. Mobile platforms should be designed to be lightweight and compatible with low-end devices.

4.4 Expanding Engagement Strategies

Engagement is a critical component of the success of mobile-based library services. Libraries must create interactive experiences to retain users. These strategies include:

- **Gamification:** Introducing reward systems for reading milestones or completing educational modules.
- **Virtual Events:** Hosting webinars, book discussions, and author interactions via mobile apps.
- **Personalized Recommendations:** Utilizing AI-driven algorithms to suggest books and resources based on user preferences.

4.5 Mobile Libraries and Education

Mobile libraries play an instrumental role in supporting education, especially in remote areas. Case studies from Karnataka and West Bengal show how mobile libraries, coupled with mobile-based apps, have reduced dropout rates and improved literacy. These services bridge gaps in educational resources, offering e-textbooks, past papers, and reference materials at the click of a button.

4.6 Role of Public-Private Partnerships

Public-private partnerships (PPPs) have been pivotal in the success of digital library initiatives. Collaborations with technology companies like Infosys and TCS have brought technical expertise and funding to library projects. Additionally, philanthropic contributions from organizations like the Bill & Melinda Gates Foundation have enabled libraries to expand their mobile services.

5. Recommendations

Based on the findings, the following recommendations are proposed:

1. **Invest in Multilingual Content:** Develop resources in regional languages to cater to India's diverse population.
2. **Collaborate with Educational Institutions:** Integrate mobile-based library services into school and college curriculums.
3. **Leverage Government Initiatives:** Align with programs like Digital India to secure funding and technical support.
4. **Develop Offline Capabilities:** Ensure apps offer offline access to key resources for users with limited internet connectivity.
5. **Continuous User Feedback:** Regularly update platforms based on user feedback to improve usability and relevance.
6. **Enhance Training Programs:** Offer workshops and certifications to train librarians and users in effectively utilizing mobile-based services.
7. **Expand Outreach Campaigns:** Increase awareness of mobile library services through social media, local advertisements, and community engagement programs.
8. **Implement Data Analytics:** Use analytics to understand user behavior and improve service delivery.
9. **Focus on Accessibility:** Ensure mobile apps are accessible to differently-abled users by incorporating features like text-to-speech and screen readers.
10. **Create Hybrid Models:** Combine physical and digital services to cater to a wider audience.

6. Conclusion

Mobile-based library services hold immense potential to transform the library ecosystem in India. By addressing accessibility, language diversity, and digital literacy challenges, these services can significantly enhance user engagement and democratize access to knowledge. The success of initiatives like the NDLI demonstrates the feasibility of such projects, but sustained efforts are needed to overcome infrastructural and cultural barriers. Future research should focus on exploring innovative solutions to these challenges and scaling successful models across the country.

The path forward involves a collective effort from government agencies, private stakeholders, librarians, and the public. With a strategic approach, mobile-based library services can serve as a cornerstone for a more inclusive and literate society in India.

Bibliography

1. Basu, S., & Gupta, R. (2020). Digital Libraries in India: Challenges and Opportunities. *Journal of Library and Information Science*, 12(4), 45-62.
2. National Digital Library of India. (2023). About NDLI. Retrieved from <https://ndl.iitkgp.ac.in>.
3. Ministry of Electronics and Information Technology. (2021). Digital India: Transforming India into a Knowledge Economy. Government of India.
4. Sharma, P., & Singh, K. (2019). "Adoption of Mobile Technology in Indian Libraries." *Library Progress (International)*, 39(2), 110-125.
5. Delhi Public Library. (2023). DPL Mobile App: Features and Usage Statistics. Retrieved from <https://dpl.gov.in>.
6. Reddy, S. V., & Prasad, A. (2018). "Bridging the Digital Divide in Rural India: Role of Libraries." *International Journal of Library*

Mobile Based Library Services

Dr. Rajesh H. Trivedi, Librarian, P.D.U. Govt. Medical, College , Rajkot .

Miss Hitarthi R. Trivedi, Student of Library & Information Science, Surendranagar University

Abstract :-

In the present article we will get detailed information about how social media and library service complement each other. Weaving (integrating) social media with library services adds value to the services provided in the library. It is important to know how important the contribution of social media is to the library service and its impact on the user community.

Key Words :-

Digital Age , Digital Generation , Library Service , Social Media -.

Introduction :

From social media these days, everyone from children to the elderly is aware. Stay updated. Now when it comes to updates, everyone is ready to adopt new ideas, new things. Today's prevailing age is the age of technology, the dominance of digital age is increasing. The paper presented will discuss library services and social media.

What is a library service?

It is a universally accepted statement that the service provided by the library is called library service. But it is important that the type of service provided by the library as well as the needs of the user is available in a proper, timely manner. We are providing most of the library services through social media. Newspaper Clipping in Library, Current Awareness Service, S.D.I. Services like service, new arrival desk, etc. are available from the library. You can also get this information through social media.

What is social media?

Social means social media is a blessing in the modern age, but even a little carelessness can be detrimental. Social media such as Whats App, Face book, MySpace, Blogs, Twitter, LinkedIn, YouTube, Library Thing etc. are popular.

Contribution of Mobile Based library services

In general, library services are traditionally provided, but in today's digital age, library services have also gained a foothold through social media. This medium is a blessing in disguise for users who are unable to access the library. Books, journals, newspapers, etc. are available in digital form via mobile and other gadget . Remember we were all becoming more familiar with this service?

Social media contributed immensely to the fulfillment of the library service during the Corona epidemic and everyone was eager to take advantage of the digital service. In addition the library and the literature contained in it can be encouraged. Social media remains the means of communication between the library and its user base. New improvements in the field of library and information science can be made available to the user through social media by creating a link for new projects, events, library activities, as well as the activity of the services provided in the library. In addition, new emerging authors, new literature in the

library, National Cultural Heritage, book-review, primary information of the new book, many such information can be communicated with the library users and readers through this medium.

In addition to the user or group of readers, the library which the trustee of the organization also conveys any suggestions or notes through social media. For researchers, the library and social media are a great blessing, their important time is saved. It is no exaggeration to say that the present society is a digital society. Important, accurate, information can be easily conveyed to the user community through social networking through information organizations and libraries. Social media or network is a link between user group and library or information centers. Many services or activities are done through this medium. Just as the SDI service has to fill out a feedback form from the end user group, it also bridges the gap between us. Library marketing, promotion of general library service, quick update of message for user, library information and user's friends, image of library modernity, identification of library vision outside library, creating discussion media group for interesting information. Delivering information to the desired group.

The purposes of social media via Mobile Based library Services

- To promote various services provided in libraries and information centers
- To provide knowledge sharing, additional reference services
- Marketing of programs and services for older users.
- Matters of outlining the services program for children as well as youth
- To modernize the image of the library and enhance its reputation at the electronic level
- To coordinate the knowledgeable user
- For raising or augmenting financial funds
- Immediate delivery of updates on events happening in the country to the user

The Goal of The Library

Librarians are always ready to promote themselves and their library as well as the services provided in it. Newsletters published by the organization may include recent conferences, seminars, or research papers presented in journals, as well as development reports for library staff, as well as information on upcoming events or new services in the library. The librarian and co-worker can take advantage of the knowledge base of the students and the group connected with the education of the institution as well as other users (public library) besides other employees.

- To share library model service and ideas.
- To promote library resources as well as library professionals.
- Serving internal organizations (inter loans).
- Using the communication of social networking tools to organize and provide information to the users who do not reach the library.
- Increase the user base.

- Promote the library from time to time.
- Stay in touch with the founder, manager or trustee of the organization.
- Deliver complete information of newly launched service to the user through link.
- To gather different valuable feedback.
- Introduce newcomers to the primary tools used to find information sources.
- Create a New Arrival Desk to highlight new books, magazines or journals at the entrance of the library.
- Deliver an update on the activities and services provided in the library, as well as all matters relating to expenses to the head of the organization.
- 'Create' ASK A LIBRARIAN 'for any other queries like library services, activities, book collection, journal, etc.

The importance of Mobile Based library Services and its activities, promotion (advertising) of services.

Social media helps to identify not only the current but also future library users and what useful services it will be, there by raising the level of social community thinking. The responsibility of inquiring about various information related to information, such as regional history, etc., is disseminated by the media channel, which gives the impression of a well-organized, well-organized and well-organized library.

Information Connects Interested Communities :-

At a time when the number of people living online is increasing, social media is an easy way to gather information from interested groups by filling out a feedback form. Through which this group should be collected and activities taking place in the library or information center, information of the event should be exchanged. In addition to the well-known and great writers, painters, industrialists, information about the lives of many such as well as their photographs etc. should be exchanged through this medium. This is an easy way to promote the library and its activities.

To Promote The Use of Information Resources :-

Social media is better for accessing information. Information about any event or art fair or book signings can be easily posted through social media. The resources of other libraries can also be provided through inter loans. Nowadays, the currency of social media has increased so much that if a post is updated in the morning, there is a lot of expansion in a short time.

Huge Opportunities To Learn New Things :-

We all know that nowadays many educational courses are also done online. Oops! Spoken English, Cooking Class, Music Class, Drawing Class, Dance Class. Social media can also be used to create videos, as well as provide blogs about the rich library and other activities of our libraries or information centers. You can also make SKYPE calls with authors and record them and share them with the user in the media.

Use of Social Networking Tools In The Library :-

S.N.S. (Social Networking Sites) is the latest and most effective medium among libraries and users. The library uses SNS for services, events and promotions. Twitter can also be considered an important source of information. The S.N.S. maintains a knowledgeable connection between the library and the user community between numerous users. Users can contribute their knowledge to how to enhance library services or, if necessary, recommend a

new service, many of which are popular social networking sites such as Face book, MySpace, Ning, Blog, Wikis, Twitter, you tube, flicker .. etc ...

Face Book :-

Face book is very popular because it is friendly with ISTOR Search, World Cat, and many other applications. The librarian may interact with users to find out the information needed.

My Space :-

The librarian uses My Space to take advantage of calendars, custom, catalogs, search tools and blogs to improve the current situation where there are students in the educational institution.

Blogs :-

Blogs allow librarians to post messages from time to time, such as on a specific topic or subject, allowing users to contribute to content in which they can write articles on relevant topics.

Wikis :-

This can be considered as a free encyclopedia, through which the subject matter definition and in-depth knowledge can be gained. Wikis provides a platform for users to contribute (add or modify information).

Linked In :-

Librarians can connect with celebrities in specific fields through Linked In. Librarians can use this platform for special services like S.D.I. (Selective Dissemination of Information)

Twitter :-

Twitter is a micro-blogging application that uses the tool to update the library's updated collection, daily activities, etc., as well as staff. This tool allows users to ask questions on a specific topic. Instant messaging (IM), as well as instant feedback.

You Tube :-

We are all aware of you tube. Library programs like video making, lectures, conferences, workshops can be broadcasted through this tool.

Flicker :-

The library collection can be shared with users using this tool. The cover pages of new books and journals can be displayed to the users through Flicker. This tool can also be used for event seminars or lectures held in public, educational or special libraries.

Library Things :-

This tool enriches the library OPEC. Once the account is created in this tool, a list of books with ISBN is sent to Library Things, which then sends a code, pasted into the footer of Library OPEC, through which the librarian can send a list of current publications to users.

The Benefits of Using Social Media Via Mobile Based Library Services :-

- Social media is an integral part of the library
- The library user can be reached through social media.
- Social media helps students to use the library.
- Create new users through social media, connect and even discuss topics.

- Helps to bring users closer to the library.
- Helps to attract new users to the library.
- Social media also facilitates knowledge sharing (knowledge communication).
- Social media provides a lot of encouragement to students studying in distance education system.

Disadvantages of Using Social Media Via Mobile Based Library Services :-

- Lack of time to use social media
- Lack of privacy
- Insufficient staff in the library
- Inadequate training opportunities for library staff
- Slow internet speed.
- Lack of financial grant

The Best Implementation of Social Media Via Mobile Based Library Services :-

- Integrate with the website of the library
- Cross platform promotion
- Use the right tool for accessing information
- Keep information content up to date
- Have a consistent logo with each piece of information.

Conclusion:-

Social media via Mobile Based Library Services information proves to be a boon for the aspiring user. Provides a change in the information or news that the user seeks to read. Good communication enhances the value-added service between the library and its users. The traditional library service has taken on a new look with the use of social media resulting in an increase in users and satisfaction with the library service. The use of social media has given rise to a new form of library in the digital environment.

Reference :-

- https://www.researchgate.net/publication/337673976_Use_of_Social_Media_to_Promote_Library_Services_in_the_Digital_Age
- Casey, M., & Savastinuk, L. (2006). Library 2.0: Service for the next-generation library. *Library Journal*, 131(14), 40-42.
- Hendrix, D., Chiarella, D., Hasman, L., Murphy, S., & Zafron, M.L. (2009). Use of Face book in academic health sciences libraries. *Journal of the Medical Library Association*, 97(1), 44-47.
- http://southernlibrarianship.icaap.org/content/v08n02/mack_d01.htm
Social Media and Libraries

Challenges and Opportunities In Utilizing Open Access Repositories for Scholarly Communication

Ravindrakumar a. Mevada, Research Scholar, Department of Library and Information Science, Hemchandracharya North Gujarat University, Patan

Dr. Vaidehi C. Pandya, Librarian & Research Guide, Law College, Himatnagar.

Abstract

Open Access Repositories (OARs) have become indispensable portals in the scholarly communication system by offering free and open access to academic research outputs. This paper discusses the bicornuous dimensions of problems and opportunities involved in the use of OARs as means to promote knowledge sharing and research sharing. Major challenges are technical issues, economic challenges, and cultural issues. Regional policy differences therefore also add to these problems in limiting the global effect of OARs. On the other hand, OARs also offer many opportunities such as higher visibility and impact of research, knowledge democratizing, and interdisciplinary collaboration, etc. Technological advances including AI for metadata tagging and blockchain for secure access, coupled with increasing policy support and collaborative global infrastructures present transformative potential. The authors stress the crucial ways in which OARs can contribute to increased accessibility, efficiency, and impact of scholarly communication. Through the overcoming of priorities and the utilization of opportunities, OARs can change the academic landscape and create a more equitable and innovative global academic research community.

Keywords: Academic, Collaborative, Communication, Metadata, Open Access Repositories

1. Introduction

The evolution of digital technologies and the Internet has changed up the way academic discourse functions in such a way that researchers and their institutions can now access new means to share information. From all these innovations Open Access Repositories (OARs) have become one of the core elements of sharing scholarly productions. Open Access Repositories (OARs) are digital platforms that collect, preserve, and provide free access to academic research outputs such as articles, theses, datasets, and conference papers. Such repositories are usually institutional or discipline-based, with a view to improve the exposure and availability of scholarship to the international community (Suber, 2012). In contrast to conventional paywalled publishing models, OARs will provide access to research for every individual who has an internet connection, thus achieving the democratization of knowledge sharing.

In the scholarly communication ecosystem, OARs play a pivotal role by bridging the gap between researchers and the wider community. They serve as a sustainable alternative to paywalled journals, enhancing the visibility of research outputs and facilitating collaborations across disciplines. Additionally, OARs enable the long-term preservation of research, guaranteeing that important academic information is available to future generations (Willinsky, 2006). Through creating an open fair exchange platform, OARs not only encourage academic exchange, but also enable evidence-based policies and innovation through fully disseminating the findings of research.

However, the full potential of OARs is hindered by a multitude of challenges, which make it difficult to implement them on a large scale. There remain roadblocks in the development process as a result of problems including lack of standardization, lack of institutional

mandates, and technical hurdles (Swan Chan, 2019). Moreover, cultural resistance from some academic communities, alongside concerns about intellectual property rights, underscores the need for robust strategies to address these challenges. Conversely, the opportunities presented by OARs such as increased visibility, enhanced citation rates, and fostering interdisciplinary research highlight their critical role in the future of scholarly communication. Meeting these challenges and seizing the opportunities, OARs, can change the world academic landscape.

2. Challenges in Utilizing Open Access Repositories

Technical Challenges

While Open Access Repositories (OARs) hold immense potential for transforming scholarly Communication, as well they are limited by various challenges to their efficient use. One of the most critical is technical challenges, most notably the absence of standardization within repositories¹. Different repositories often use varying software platforms, metadata schemas, and protocols, which makes integration and data exchange difficult (Lynch, 2003). This contradiction not only makes it difficult for researchers to find and retrieve the information that they need, but also makes repository management more difficult for institutions.

Open data in the biomedical domain raises the further issue of metadata interoperability and discoverability. Metadata is the engine supporting the functionality of a repository, as it offers the key information on the content and allows smart search and retrieval. Yet, differences in metadata organization and labeling between repositories can create problems when trying to aggregate and index content (Heery Anderson, 2005). Due to this, it is not uncommon for researchers to have difficulty finding the right papers, even if they are publicly available. In addition, metadata standards that are poorly designed may prevent the merging of repositories with worldwide indexing systems (e.g., Google Scholar) and thereby limit the visibility of the archived work (Abrizah et al., 2015).

Economic Challenges

Open Access Repositories (OARs) suffer from important economic constraints that limit their scale and long-term viability. Funding sustainability of repositories is one of the most serious problems. In contrast to subscription-based models, in which income is derived from access fees, OARs demand an ongoing financial stream to operate at the expense of the users and not conversely. A number of repositories depend on institutional or governmental grants, which is subject to the whim of nonexistent budgets (Swan, 2012). The absence of reliable financial resources frequently leads to fewer technical upgrades, fewer staff, and the inability to meet expanding demand for repository services. In addition, repositories in emerging countries are especially at risk of losing funding, exacerbating one of the existing gaps in open access infrastructure worldwide.

A major economic problem is the costs of long-term digital content preservation. Digital preservation includes the use of good storage technologies, repeated sessions to newer formats, along with preservation from disappearance from technological obsolescence or hacker activities (Hedstrom, 1998). These processes require substantial economic outlay of hardware, software, and human resources, which represents an ongoing economic liability to repository administrators. Such as the cost-effective architecture of the LOCKSS (Lots of Copies Keep Stuff Safe) project for digital preservation, it is currently still subject to cost factors that many repositories are unable to cover (Rosenthal et al., 2005).

Cultural and Behavioral Challenges

Even with increasing awareness of the advantages of Open Access Repositories (OARs), cultural and behavioral factors continue to represent key roadblocks to their general acceptance. An important challenge is the lack of willingness among researchers to self-

archive their research. Several researchers are reluctant to archive their papers in repositories on factors of a poor understanding of open access policies, perceived effort required in the archiving process, or questioning of self-archiving advantages (Nicholas et al., 2014).

Intellectual property and copyright concerns are also significant. It is not infrequent for researchers to be concerned over the legal ramifications of placing their material in OARs, particularly when publishers own copyright (Willinsky, 2006). Most authors are afraid of possible conflicts in terms of publisher's policy or think that open access to their work, may justify its use by unauthorized individuals or its plagiarism. Further, the absence of definitive instructions from licensing documents on how to go about Copyright Transfer Agreements and licenses inhibits researchers from engaging in open access efforts (Harnad et al., 2008).

Policy and Regulatory Challenges

Policy and regulatory issues greatly affect the performance and uptake of Open Access Repositories (OARs). The major problem is the absence of institutional mandates and sanctions. Although certain universities and funding bodies have put into place policies that require researchers to upload their work to open access repositories, that enforcement is variable (Gadd et al., 2019). Few of the institutions have the means to track compliance or the incentive to compliance for researchers to follow the mandates. This leads to a small degree of self-archiving, if policies are available.

Another major obstacle is the regional variance in open access policies. Despite advancements of developed countries in providing strong open access frameworks, developing countries still fall behind due to resourcing constraints, lack of awareness, and government insufficiencies (Chan et al., 2011). As a result of these disparities, there exists a disparate global landscape where ownership and access to scholarly outputs, engagement in the open access movement, among others, is higher in those parts of the world with greater disposable income, albeit at the expense of the global public good. As an instance, meanwhile European efforts such as Plan S have more or less driven open access to the highest degree, many low- and middle-income countries cannot of their own set up the necessary infrastructure and policies to follow the same (Schiltz, 2018).

3. Opportunities in Open Access Repositories (OARs)

Open Access Repositories (OARs) offer a wealth of opportunities to reinvent scholarly communication across a wide range of ways by using technological innovation, policy advocacy, global networking, and new approaches.

Technological Advancements

Developments in technology have created new opportunities to improve OARs. The application of AI and machine learning has the potential to increase the power of metadata tagging and content retrieval. AI agents, automating the process of classifying and indexing research outputs, drive search quality and user experience, and thus help researchers to discover the right relevant content (Beel et al., 2016). In addition, AI-assisted recommendation systems can propose complementary papers, promoting interdisciplinary working.

Blockchain technology is another promising innovation, offering secure and transparent access to research outputs. Blockchain can be used to establish immutable records of authorship and data provenance, ensuring trust and accountability in scholarly communication (Wang et al., 2018). It also enables decentralized access to research, decreasing reliance on centrally maintained repositories and promoting the robustness of OARs.

Policy Support

The increasing number of open access mandates by funds and governments is resulting in the growth of OARs. Steps such as Plan S and national policy in India and Brazil are assuring that research, supported by public fees, is made openly available (Schiltz, 2018). These requirements establish a strong foundation to promote open access and promote institutions and researchers to contribute to repositories.

Global Collaboration

OARs offer the means to develop global networks of repositories that facilitate sharing and access of research across borders. Collaboration, for example, through the Confederation of Open Access Repositories (COAR) (COAR 2020) strives to bring repositories together around the globe by establishing interconnectivity and knowledge sharing (COAR 2020). Such networks can address regional disparities by enabling researchers from developing nations to access and contribute to a global pool of knowledge.

Increased Scholarly Visibility

Increased scholarly visibility is arguably one of the most striking advantages of OAR. Research made available through open access channels is often cited more frequently due to its accessibility, leading to higher impact and recognition for authors (Tennant et al., 2016). Furthermore, OARs enable global accessibility, enabling scientists with different geographies and economic status to contribute to and learn from one another's work.

Innovation in Scholarly Communication

OARs encourage innovation within scholarly communication by the creation of innovative publishing models. For example, overlay journals are emerging as an affordable replacement to conventional journals. These journals leverage existing repositories to store articles, offering peer review and editorial services and lowering the cost while increasing the accessibility (Priem Hemminger, 2010). Other innovative models, such as data journals and preprint repositories, are further diversifying the landscape of scholarly communication.

4. Strategies to Overcome Challenges

In order to ensure the full use of opportunities that Open Access Repositories (OARs) offer, specific actions need to be used to work around the problems that they encounter. These strategies focus on awareness, technical standardization, financial sustainability, and robust policy enforcement.

Promoting Awareness and Training among Researchers

A significant barrier to the adoption of OARs is the lack of awareness among researchers about the benefits of open access and the processes involved in self-archiving. Training researchers into the ways in which OARs increase visibility and impact of their work through workshops, webinars, and training sessions" (Swan, 2012). Forming of institutions also allows for direct assistance in streamlining self-archiving and in mitigating misunderstandings of copyright and intellectual property. Building an open culture among the academic community is a key step in breaking behavioral resistance.

Developing International Standards for Repository Interoperability

The absence of standardization in repositories limits their power and global integration. Establishing and adopting international standards for metadata and repository interoperability, such as those developed by the Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting (OAI-PMH), can facilitate seamless data exchange and discovery (Van

de Sompel et al., 2004). Attempts at unifying metadata schemas and increasing cross-repository interoperability will guarantee that repositories will be able to operate successfully as an interlinked global network.

Securing Funding and Collaborative Financial Models

Long-term prosperity of the OARs depends on ongoing financial capital. Institutions and funding bodies need to consider new financial paradigms, e.g., joint funding of consortia, collaborations with non-profit entities, public-private partnerships (Harnad et al., 2008). Moreover, the inclusion of OAR-related costs in research grant budgets could ensure a continuous flow of funds. These shared efforts of infrastructure and maintenance costs are also likely to lower financial strain, even more, for repositories located in developing countries.

Strengthening Institutional and Governmental Mandates

Institutions and governments have a key function in facilitating the wider use of OARs. However, efforts to enhance institutional mandates by ensuring that compliance with repository deposit requirements is integral to funding or professional advancement incentives may lead to the self-archiving of researchers (Gadd et al., 2019). At the governmental level, clear and enforceable policies that mandate open access to publicly funded research, such as Plan S, can drive systemic change (Schiltz, 2018). Harmonizing these policies at the international level can also help to ensure international availability of scholarly outputs.

5. Conclusion

Open Access Repositories (OARs) are a powerful force in scholarly communication, but their true potential is still not fully realized because of several challenges. To address these hurdles and seize the potential, participatory presence from multiple stakeholders is essential. Researchers need to participate, on an active basis, in self-archiving and to subscribe to open access models, sustained by institutions that offer training, resources, and streamlined procedures. Shared resources and harmonized policies in global collaboration can also be utilized to better address regional inequalities and create an equitable, inclusive scholarly communication ecosystem. The power that OARs has is in its capability to change the way knowledge is shared, accessed, and used. Through the demolishing of traditional access barriers, they foster equity in learning and doing research, speed up scientific discovery, and catalyze innovation across the fields. Through long term dedication and cooperation, OARs have the potential to transform the academic world by providing greater transparency, efficiency, and global reach in scholarly communication.

References

- Suber, P. (2012). Open Access. MIT Press.
- Swan, A., & Chan, L. (2019). Scholarly communication and the role of repositories. *Science Communication Journal*.
- Schiltz, M. (2018). Science without publication paywalls: cOAlition S for the realisation of full and immediate open access. *PLoS Biology*, 16(9), e3000031.
- Tennant, J. P., et al. (2016). The academic, economic and societal impacts of Open Access: An evidence-based review. *F1000Research*, 5, 632.
- Abrizah, A., et al. (2015). Resource discovery and metadata interoperability in open access repositories: The impact of metadata quality. *Library Hi Tech*, 33(2), 165-183.
- Swan, A. (2012). Policy guidelines for the development and promotion of open access. UNESCO Publishing.

- Hedstrom, M. (1998). Digital preservation: A time bomb for digital libraries. *Computers and the Humanities*, 31(3), 189-202.
- Rosenthal, D. S. H., et al. (2005). Requirements for digital preservation systems: A bottom-up approach. *D-Lib Magazine*, 11(11).
- Nicholas, D., et al. (2014). Early career researchers and their publishing and authorship practices. *Learned Publishing*, 27(2), 101-112.
- Gadd, E., et al. (2019). Compliance with open access policies: A case study of UK research institutions. *Journal of Librarianship and Information Science*, 51(1), 36-48.
- COAR. (2020). Confederation of Open Access Repositories: Strengthening the network of open access repositories. Retrieved from <https://www.coar-repositories.org>
- Tennant, J. P., et al. (2016). The academic, economic and societal impacts of Open Access: An evidence-based review. *F1000Research*, 5, 632.
- Priem, J., & Hemminger, B. H. (2010). Decoupling the scholarly journal. *Frontiers in Computational Neuroscience*, 4, 19.
- Gadd, E., et al. (2019). Compliance with open access policies: A case study of UK research institutions. *Journal of Librarianship and Information Science*, 51(1), 36-48.
- Schiltz, M. (2018). Science without publication paywalls: cOAlition S for the realisation of full and immediate open access. *PLoS Biology*, 16(9), e3000031.

The Travelling Library: Bringing Knowledge to Every Corner

**Dr. Urmila Pravin Ravat, Researcher, Librarian,
Gujarat Commerce College, Ahmedabad**

Abstract

Travelling Library is an extensive program that is run by the public library. "A public library is a library, most often a lending library, that is accessible by the general public and is usually funded from public sources, such as taxes. It is operated by librarians and library professionals, who are also civil servants". "Travelling library or a Library on Wheels is a vehicle designed for use as a library. Many names have been given to this service through times immemorial, such as traveling library, library wagon, book wagon, book truck, and book auto service".

In this paper, Researcher has tried to highlight several important points: Definition of a Travelling library, Benefits of Travelling libraries, Transport system of Travelling library, Challenges of Travelling Libraries, Traveling libraries and its future. From their historical roots for library on wheels to their modern-day integration of digital resources, travelling libraries have continuously adapted to cope up with shifting needs to communities.

Keywords:

Community services, Cultural Impact, Life-long learning, Technology barrier, Travelling library

Introduction

Travelling Library is an extensive program that is run by the public library. Before we discuss the concept of travelling library; it is important to highlight some remarkable points about public library. "A public library is a library, most often a lending library, that is accessible by the general public and is usually funded from public sources, such as taxes. It is operated by librarians and library professionals, who are also civil servants".

There are five fundamental characteristics shared by public libraries: "(1) they are generally supported by taxes (usually local, though any level of government can and may contribute); (2) they are governed by a board to serve the public interest; (3) they are open to all, and every community member can access the collection; (4) they are entirely voluntary, no one is ever forced to use the services provided; and (5) they provide library and information services without charge"

Public libraries can be urban or rural, and may have many branches or only one main building. They vary in number of professional and semi-professional staff, budget and funding, size and number of buildings, collections, and services, including programming and outreach initiatives, etc.

Travelling library or a "Library on Wheels is a vehicle designed for use as a library. Many names have been given to this service through times immemorial, such as traveling library, library wagon, book wagon, book truck, and book auto service".

In this paper, Researcher has tried to highlight several important points such as the Definition of a Travelling library, Benefits of Travelling libraries, Transport system of Travelling library, Challenges of Travelling Libraries, Traveling libraries and its future.

About Travelling Library

The concept of "travelling libraries" refers to mobile libraries that bring books and educational resources to communities, often in areas where permanent libraries are inaccessible due to geographic, economic, health or social constraints

Definition of Travelling Library

A traveling library is a mobile library that brings books to communities where traditional library services are not available. This unique program delivers books to communities that are deprived of library services, fosters a love for reading, and promotes literacy.

A traveling library, meaning a mobile library or a library on the move, is essentially different from a traditional library housed within four walls. Our basic concept of a library typically involves a large room with several books, a librarian, and administrative processes taking place within four walls. What makes a traveling library unique is that it takes the library service outside those four walls and brings it directly to the readers. The fundamental aim of a public library is to promote literacy, education, and community connection. Thus the concept of the traveling library emerged to fulfil this basic purpose.

Historical background

A traveling library, or mobile library, emerged in the early 20th century. The Carnegie Corporation initiated a campaign to promote this concept, focusing on providing library services to isolated communities, particularly in rural areas where traditional libraries could not reach. The aim was to bring books directly to these underserved regions and serve readers eager for knowledge. Similarly, in Europe, many remote areas experience extended isolation, with people cut off from the rest of the world for months, often due to extreme weather conditions. In such circumstances, it is crucial to ensure that children’s education may continue and that do not suffer to literacy. Mobile libraries help keep them engaged and offer the opportunity to learn and explore through reading.

Year	Kind of Vehicle used	Library
1858	Horse Drawn Van	Peramulated Library
1904	A Special Kind of Mule Driven Library	Texas Federation of Women's Clubs TFWC
1905	Book Wagon	Washington County Maryland
1920	Ford Model T	New Jersey
1931	Bullock Cart	Mevavasal. Tamilnadu, India
1935 to 43	Pack Horse Library Project	United States
1940	Truck loaned library	Work progress administration, Virginia
1941	Saint Pancras traveling library	Library on Six Wheels Van

Some Unique Libraries:

- Elephant Library, North Thailand
- Floating Library, Western Norway
- Bullock Cart Library, India
- Train Library, Bangkok
- Boat Library, Andhra Pradesh
- Bicycle-Powered Library, Portland
- Bill Barrow Donkey Library, La gloria, Colombia
- Moti Bhai Amin Box Library, Gujarat

In the 21st century,

library services have crossed many new dimensions in terms of technology and service. The Travelling library service, with innovative experiments, has grown up from the traditional four-legged library in to libraries on wheels. These libraries are often held in vehicles such as

four-wheel or six-wheel vans, buses, or trailers, and may include books, magazines, DVDs, and sometimes computers or multimedia resources. These types of libraries mainly work to connect with the community, fostering education, literature, and interaction with the world. In these libraries, the service is not limited to books; reading sessions, storytelling, entertainment, workshops, and various literary activities are also conducted.

Literature Review:

Hedlund, R. (1983) Travelling libraries emerged in the late 19th and early 20th centuries as a response to the growing demand for books in areas where fixed libraries were not feasible due to geographic or economic constraints. In rural America, the concept began with the "book wagon" or "bookmobile" services provided by libraries in the late 1800s. Similarly, in Europe, mobile library services were developed in response to the expansion of literacy programs and the services provided by public library. The first bookmobile services were introduced by the Massachusetts Library Commission (United State) in 1905.

Evans, G. (1993). The concept of mobile libraries has been grown in the mid-20th century, particularly after World War II, as nations sought to rebuild and expand access to education. In Europe, particularly in the United Kingdom, the model was expanded to support education in the post-war era, where mobile libraries became a crucial part of the library landscape (McKinlay, 1979). In the 1960s and 1970s, the travelling libraries has expanded its role by including multimedia resources, offering not just books but also audio-visual materials, thus catering to the broader educational needs of communities.

Booth, A. (1999). The most common form of travelling library, bookmobiles are vehicles that transport books to communities. These mobile libraries are typically vans, buses, or trucks outfitted with shelves for books and other materials. The success of bookmobiles depends largely on their routes, the number of people they serve, and the quality of their collections.

Thompson, S. (1997). In areas where waterways are the primary means of transportation, boat libraries have been utilized. For example, in parts of Sweden, Finland, and even in some regions of Canada, boat libraries have been a crucial tool in delivering books to isolated communities.

Hussain, A. (2018). A more recent innovation, bicycle libraries have emerged as a solution for very small communities or urban areas where larger vehicles are not practical. For instance, in developing countries like India and parts of Africa, bicycles are used to distribute books and provide reading materials to areas lacking formal library infrastructure.

Morse, A. (2011). In the 21st century, the travelling libraries has evolved to meet the needs of a digital age. Modern mobile libraries not only deliver books but increasingly offer digital resources, such as e-books, audiobooks, and access to the internet. This shift reflects the broader trend of digital inclusion, especially for rural and marginalized communities. The integration of technology into mobile libraries has been particularly important in developing nations, where access to broadband internet can be limited.

Bradshaw, A. (2007). The challenges faced by modern mobile libraries, however, are manifold. Funding remains one of the most significant obstacles to the sustainability of travelling libraries. Moreover, as mobile libraries increasingly incorporate technology, there is a need for library staff to be trained in digital literacy and the maintenance of electronic resources (Bradshaw, 2007). Another challenge is the logistics of servicing remote areas, where poor road infrastructure or inclement weather can hinder the effectiveness of mobile library services.

Smith, P. (2005). Travelling libraries have had a profound impact on literacy rates and educational opportunities in underserved communities. Studies indicate that mobile libraries significantly improve access to books and educational resources in rural and remote areas.

Clark, C. (2006). By providing books to populations that would otherwise have limited access to them, mobile libraries help bridge the gap in education and literacy levels. In particular, bookmobiles have been shown to be effective in promoting early childhood literacy, with many services offering reading hours and storytelling events.

White, J. (2009). Furthermore, the travelling library model has been instrumental in promoting lifelong learning. They are often seen as a valuable resource for adults seeking to improve their skills, gain new knowledge, or pursue hobbies. In countries like India and Kenya, mobile libraries have served as a tool for empowering women by offering resources on health, entrepreneurship, and vocational skills.

Davidson, L. (2022). As digital literacy becomes an increasingly important component of modern education, mobile libraries may continue to evolve to serve as technology hubs, bridging the digital divide. Some regions have started to equip mobile libraries with Wi-Fi hotspots, computers, and digital learning tools. Additionally, collaborations with local schools, community centers, and other organizations may further enhance the accessibility and relevance of mobile library services.

Johnson, R. (2023) Furthermore, the rise of eco-consciousness and environmental sustainability could lead to the adoption of greener technologies in mobile libraries, such as solar-powered vehicles or bicycle-based mobile services, reducing their carbon footprint.

Transport system of Travelling library

A Travelling library typically follows specific routes and reaches designated areas through a set vehicle. In this system, the vehicle arrives regularly at various cities, neighbourhood's, community centres based on predetermined routes and timings, offering service to readers. Basically Four Legged Animals are used to remote area or underserved communities in historical times. Like Horse, Donkey, Mule, Camel, Bullock, Elephant etc. with advance of transport technology library used four-wheel vehicles for mobile library services. This means; in remoted areas, where local communities, organizations, or NGOs are still working to deliver library services, the mobile library ensures to reading resources to needed people. The key point is that this service is provided without any discrimination based on caste, community, or religion, offering equal service to everyone.

The Benefits of a Travelling library

Promote to literacy by providing books in underserved communities.

It provides resources to areas where traditional libraries cannot reach, allowing readers who are eager to read but unable to access a library to connect with it. The mobile library serves as a bridge between books and readers, facilitating direct contact. It reached out individuals of all ages who have basic literacy skills, offering them reading material according to their interests. This fosters a culture of reading, writing, learning, and encourages to literacy.

Providing opportunities to encourage lifelong learning and knowledge.

As per 2023 Annual Status of Education Report (ASER), 42% of rural students in India between the ages of 14 to 18 have difficulty in reading basic English sentences. More than half of these students are also struggle with basic division problems. Apart that, due to Limited financial resources, Poverty, Poor infrastructure and faculty, Gender inequality, and Technology gap the students of remote areas can't be benefited with basic educational facility.

The travelling library serves these deprived students in betterment of their lives and Provides opportunities to encourage lifelong learning and knowledge.

Community services.

The mobile or travelling library also provides various community services. For example, it helps women who are busy with household chores and want to read by offering reading material on topics of their interest. It assists with homework, encourages housewives to pursue their hobbies, and promotes learning. Even the library may organize digital workshops, cultural programs, literary events, poetry reading, essay writing, and similar activities. These programs help connect housewives, children, and the elderly people who may not have access to a traditional library. through community outreach, ensuring they are engaged with literature and cultural heritage. In short, the mobile library not only offers traditional library services but also organizes a variety of programs to create direct community engagement, thereby promoting cultural legacy.

Travelling Libraries and its Future

With the advent of the digital age, many believe that the importance of physical books has diminished. However, there are still areas where physical books hold significant value. Along with this, mobile libraries are incorporating digital resources, providing access to computers and the internet. This combination of traditional and digital resources allows not only local also global connectivity. Librarians should have organized digital literacy programme to trained the readers of remote area. so, readers will be able to learn something new and stay connected with the world.

By integrating digital books alongside traditional ones, a new perspective will emerge in the community. Especially in areas where internet access is limited, providing such services through mobile libraries will be helps readers to connect with library services, enhancing the importance of libraries. This approach will foster greater engagement with literature and technology, ensuring that communities, even those in remote areas, can benefit from both the wisdom of traditional books and the possibilities offered by the digital world.

Challenges of Travelling Libraries

Financial Constraints:

To establish a mobile library that can reach rural areas or areas with no contact, various alternatives must be considered, such as hiring staff and equipping the library with diverse resources. This requires significant investment to operate travelling libraries is too costly.

Infrastructure

Due to Digital environment the travelling library need to be updated with electronic resources and trained library staff. Maintenance to whole digital structure along with physical library on wheels needs a lot of efforts, patients, technical knowledge and resources. Another challenge is logistics servicing in remoted areas, where rough road infrastructure or bad weather can hinder the effectiveness of mobile library services.

Technology Barriers:

To keep up with modern times, many mobile libraries have incorporated technology, but this also presents challenges. While some libraries rely on digital resources to serve readers, the lack of internet connectivity in certain areas can hinder the delivery of services. In such places, the lack of technology infrastructure or connectivity limits the services offered, and despite reaching remote communities, success may not be fully achieved.

Cultural Impact of Travelling Libraries:

As we have seen, traveling libraries not only connect education, literature, and literacy but also play a key role in progressing culture. These libraries aim to bring literature from around the world, to sharing knowledge and fostering communication through various programs and workshops for housewives, children, elderly, and those who do not have access to such services in remote areas. Efforts to deliver knowledge, ideas, and culture in the form of books, videos, CDs, and DVDs. This allows for cultural exchange and global communication, contributes to the connect to global village.

In short, a mobile library is no longer just a traditional library; it is evolving into a global library that connects people and cultures worldwide. There is no doubt that this vision will be continue to grow, expanding the reach of libraries far beyond their traditional boundaries.

Conclusion

Travelling libraries have played a crucial role to provide access knowledge and promoting literacy, particularly in underserved areas. From their historical roots for library on wheels to their modern-day integration of digital resources, travelling libraries have continuously adapted to cope up with shifting needs to communities. While challenges remain, but the future of travelling libraries hopefully, particularly as they continue to evolve alongside advancements in technology and social trends.

References

- Bradshaw, A. (2007). Digital libraries and community engagement: Challenges and opportunities. *Journal of Librarianship and Information Science*, 39(3), 122-135.
- Booth, A. (1999). Mobile Libraries: The changing role of bookmobiles in modern library services. *Library Trends*, 47(4), 556-567.
- Clark, C. (2006). Mobile libraries: A tool for early childhood literacy development. *Reading Research Quarterly*, 41(2), 235-248.
- Davidson, L. (2022). Mobile libraries in the digital age: Expanding access to information and technology. *Journal of Digital Libraries*, 18(1), 45-56.
- Evans, G. (1993). The evolution of bookmobiles and their impact on public library services. *Public Libraries*, 32(5), 235-240.
- Goodall, D. (2009). Barriers to delivering library services in rural areas: A study of mobile libraries in the UK. *International Journal of Library and Information Services*, 9(4), 143-156.
- Hedlund, R. (1983). The history of bookmobiles in the United States. *Library Quarterly*, 53(2), 213-226.
- Hussain, A. (2018). Bicycle libraries: A solution for literacy in rural Africa and Asia. *Library and Information Science*, 23(4), 57-68.
- Johnson, R. (2023). Sustainable libraries: The future of green mobile libraries. *Library Sustainability Journal*, 11(2), 90-103.
- McKinlay, A. (1979). Mobile libraries in post-war Britain: A tool for rural education. *Library Review*, 28(1), 24-36.
- Morse, A. (2011). Digital inclusion through mobile libraries: The role of technology in rural library services. *Journal of Rural Studies*, 27(3), 217-225.

- Smith, P. (2005). The impact of mobile libraries on rural literacy rates. *Journal of Education and Social Change*, 8(2), 56-72.
- Thompson, S. (1997). Floating libraries: The use of boats in mobile library services in Scandinavian countries. *Library Review*, 46(3), 173-179.
- White, J. (2009). Empowering women through mobile library services in rural India and Kenya. *International Journal of Educational Development*, 29(6), 745-754.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Sayajirao_Gaekwad_III
- <http://www.google.co.in/search>

Use of Mobile Technology In Library Services

Dr. Vaidehi Chandrakant Pandya, (M.com., M.I.I.sc., Ph.D.), Librarian
Law College, Himatnagar.

Abstract

With the advent of new technologies, the way of communication has also changed. In today's age of wireless communication, Mobile phones are the most up-to-date invention. Mobile phones have become so integral to people's lives that they cannot imagine living without them. The convenience of mobile phones has made our lives easier by providing us with instant access to information whenever we need it. Sending text messages, emails, and surfing the internet is also possible with mobile phones. Mobile phones have become a vital part of our lives because of their numerous features.

Libraries provide personalized value-added services in an environment that is user-centered and technology-based. The Internet and networking between libraries and information centers have made it possible to access information 24x7 at one's fingertips. To provide value-added services to the users, libraries around the world have adopted mobile technologies. This paper presents brief information about mobile technology and its use in library services.

Keywords: Information and Communication Technology, Mobile Library Services, Mobile Technology

Introduction

With the advent of new technologies, the way of communication has also changed. In today's age of wireless communication, Mobile phones are the most up-to-date invention. Mobile phones are a viable alternative to laptops and desktops as they are much more compact, lightweight, and portable. Nowadays, mobile phones have become so integral to people's lives that they cannot imagine living without them. As per data of number of mobile phone internet users in India, the country had the world's second-largest internet population at over 1.2 billion users in 2023 and 1.05 billion users accessed the internet via their mobile phones (<https://www.statista.com>). With mobile devices, we can send text messages and emails, read books and magazines, play games, listening music, take pictures and videos, watch videos, create and edit documents, surfing internet for information, and much more. Mobile technology provides access to lifelong learning at any time and place. Therefore, people are spending more and more time on their phone.

Libraries provide personalized value-added services in an environment that is technology-based as well as user-centered. The Internet and networking between libraries and information centers have made it possible to access information 24x7 at one's fingertips. To provide value-added services to the users, libraries around the world have adopted mobile technologies.

Mobile technologies are being utilized in libraries to facilitate mobile access to library resources such as e-books, e-journals, and special collections. Traditional library services, like reference inquiries and circulation, are being supported or extended through the use of mobile technologies.

Mobile Technology

Mobile technology is defined as a device that is capable of being moved and utilized to perform a variety of tasks. This technology allows for the execution of various tasks via mobile phones, PCs, laptops, tablets, e Book readers, and other devices. The term mobile technology refers to the technology used for cellular communication.

Mobile technology opens doors for lifelong learning, anytime and anywhere. Mobile technology is a comprehensive term that encompasses all of the electronic devices that we utilize on a daily basis. It includes smartphones, tablets, wearables such as smart watches, smart home devices, and more (www.cynergytech.com).

Mobile technology is technology that goes where the user goes. It includes computational devices, portable two-way communications devices, and the networking technology that facilitates their interconnection (www.ibm.com/).

Mobile technology is the kind of technology where a user uses a mobile phone to carry out communications-related tasks, like chatting with friends, family, and other people. It is employed for data transmission between systems. Mobile technology consists of computing devices, related networking equipment, and portable two-way communications systems. (www.geeksforgeeks.org).

Use of Mobile technology

Most of our daily activities now revolve around mobile devices. It facilitates and improves communication. It allows us to accomplish previously impossible tasks, such as sending papers, pictures, films, and video calls. It can be used for personal work and also for business purposes, to make and receive calls, send and receive messages and documents, access the internet, and perform various tasks like making payments, attending online classes, entertainment, online meetings, and social media, or simply conversing with friends, family, and coworkers at any time, anywhere. As a result, mobile technology serves a number of functions, including business transactions like banking and shopping, as well as communication, education, and entertainment, and social media, or simply conversing with friends, family, and coworkers at any time, anywhere.

Government sector, corporate sector, service sector including bank, LIC, and other financial institutions are now offering many services through mobile technology that benefit their customers in many ways. Due to mobile technology, Employees are no longer confined to their desks can work from anywhere, anytime and on any device. This can increase their work efficiency, flexibility, productivity and team spirit among them.

Mobile technologies are widely helpful in enhancing business. It facilitates communication between businessmen, clients, suppliers, partners and other stakeholders. With help of mobile phone devices, businessmen can send and receive messages, calls, documents, emails and notifications in real time.

Mobile technologies can be used to deliver better customer service. Various applications, such as web portals, AI-enabled chat bots, and other tools, can interact with customers 24/7 to answer their queries and offer recommendations.

In the education sector, using devices like laptops, tablets, PCs, mobiles, and smartphones with wireless networks enables mobility, and through mobile technology, teaching and learning can extend the spaces beyond the traditional classroom. This technology provides flexibility and new opportunities for communication and also helps to create healthy interactions between teachers and students. In the current era, libraries are now using this technology extensively to provide better and more up-to-date services to users. In an e-learning environment, mobile devices facilitate distance learning, formal education, and

research activities by offering online information resources. The transition from "d-learning" (distance learning) to "e-learning" and now "m-learning" (mobile learning) will be the next significant development in the field of education in India (Vishwakarma et al. 2013).

Use of Mobile Technology in Library Services

The latest slogan of Indian libraries is "Libraries at hand". India's people are always searching for information and knowledge, and mobile services in India are quite affordable, which makes them accessible to anyone. This trend change traditional library services to mobile information services. In ICT based library services trend, many academic libraries have digital collection and it is accessed easily through computer. But now mobile phones can be used as good alternative for accessing information from digital libraries at any time.

To provide library services digitally in today's mobile society, libraries, publishers and librarians are developing mobile applications, electronic resources and services that can be implemented on mobile devices via mobile networks. Mobile technology has made libraries known as M-Library (Mobile Library). Library Users are demanding the latest information at the right time, at their place. Mobile technologies have made communication and information access very convenient and timely for users. The adoption of mobile technology has disrupted the traditional relationships between libraries and their users, offering new challenges for users and library professionals. Library policies and services should be flexible and open so that the adoption of new technology becomes easier.

Madhusudhan & Dar. (2017) investigated that "mobile library services initiated and adopted by university libraries for quickly mobilizing the library services as a new way to information delivery." Ward, Hahn & Mestre (2015) explored that potential students are interested in mobile applications for quick access to the library services and evaluation of its electronic resources for academic and research activities.

Mobile Devices Used in Libraries

The most prominent mobile devices that libraries use are as follows:

- 1) Smart phone
- 2) Cell phone
- 3) Tablets/ Pocket size computers
- 4) PDAs (personal Digital assistant)
- 5) I Pods and MP3 Players

Mobile based library services

Libraries can provide various information services to their users through mobile technology, such as:

1. Library guide service

Libraries can provide the best library guide information service to their users, such as question-answer service, guidance for using the library and its services, etc. If any user has a question and wishes to get in touch with the librarian to solve it, the librarian, through a mobile device, can provide a fast response.

2. Library virtual / audio tours

New library users who are unable to participate in the orientation program or on-site workshops can familiarize themselves with the library and its amenities through this service.

Mobile devices can easily download the audio and video recordings of library tours from the library's website.

3. SMS alert service

Through the text messaging services, Libraries can notify users about new arrivals of reading materials, library calendar, renew of books, overdue books, reminders to return reading materials, book renewals, the availability of reserved documents for collection, library circulars and notices, e-journals subscribed, information about library events and programmes, library products, etc. The integrated library management system/software allows for the automatic generation of alert notifications and SMS messages to be sent to a group of users.

4. Text reference service

The mobile device also helpful to provide instant services to users like information about meanings, definitions and other reference information from digital libraries through their mobile. Librarian can solve reference queries of users immediately through this service. Libraries can provide this reference service through web-based free instant messaging services.

5. Online library catalogs on mobile phones

Libraries can make their catalogs available on mobile devices. Users can easily access OPAC through their mobile from the library's WEBOPAC facility. WEBOPAC allows the user to search for information about the collection of the library. Libraries can provide their catalogs on mobile.

6. My library

My library serves as a personal library. Users can access information and resources tailored to their needs. They can read notifications, review records, renew reading materials, request items, track inter-library loans, and document delivery requests. Additionally, users can establish email notifications for new arrival books and journal articles, as well as update their preferences for catalog searches.

7. E-resources with mobile interfaces

Certain publishers have begun to offer e-books, including both types of text and audio formats that can be accessed through mobile phones. A large collection of audio books, available through both free and subscription-based services, can be downloaded and transferred to mobile devices. It provides access to a diverse range of databases and digital resources, including e-books, e-journals, electronic databases, dissertations, audio books, streaming music, images, films, and article databases, all of which are compatible with mobile devices. Users can choose to obtain mobile devices from libraries that already have the collections or download these collections straight from the library websites onto their own mobile devices. Libraries are able to distribute images, videos, and audio through mobile multimedia messaging services (MMS). Most e-book publishers provide access to library subscriptions around the clock via any campus internet-enabled terminal and on mobile devices such as iPads, Android smartphones, and Kindles.

8. QR codes on mobiles

QR code is an abbreviation for "Quick Response." It refers to two-dimensional barcodes capable of holding various alphanumeric characters and is frequently utilized for storing URLs, text, and other information, a practice commonly referred to as "mobile tagging." Numerous QR code generators, many of which are available for free download, can be used to transform data into a QR code. Users input the data requiring translation, and the

generator subsequently creates the code, which can be presented either electronically or in a printed format.

9. Mobile-based library lending service

Guidelines for the circulation of books and the administration of user accounts on mobile devices can be developed by libraries. Mobile phones enhance the efficiency of inter library loan and document delivery services, significantly reducing the time required to request or visit various libraries, while also serving the needs of users located in geographically remote areas.

10. Research consultation

This represents a form of customer support service. Library personnel offer reference assistance to researchers through mobile phones/devices. Research scholars have the opportunity to interact with library personnel to receive consultations and obtain recommendations through mobile communication, including specific definitions and informational content.

Conclusion

In the era of Information and Communication Technology (ICT), libraries no longer function as the sole providers of information. Nowadays, individuals in search of information increasingly rely on internet resources and search engines like Google, Yahoo, and DuckDuckGo. Libraries must prioritize flexibility and continuously revise their strategies to incorporate emerging technologies, promote innovative services, and develop new forms of relationships with users, ultimately attracting them to the library.

The COVID pandemic has compelled researchers and libraries to explore alternative methods for engaging with remote users. Mobile applications in libraries, including mobile apps, mobile websites, SMS services, document check-out and check-in, database searches, QR codes, and the provision of Wi-Fi Internet access, will assist libraries in satisfying users' information needs. These tools will enhance library services and products, ensuring that information is delivered accurately and promptly. The diverse research presented in this review highlights potential avenues for libraries to connect with remote users and deliver cost-efficient services promptly via mobile applications.

References

Madhusudhan, Margam & Dar, Saleeq Ahmad. (2017). Mobile information services and initiatives in university libraries: A new way of delivering information. *DESIDOC Journal of Library & Information Technology*, 37 (2), March. 109-118. Retrieved on November 27, 2024 from <https://10.14429/djlit.37.2.11116>

Mobile Technologies – Definition, Types, Uses, Advantages Retrieved on November 1, 2024 from <https://www.geeksforgeeks.org/mobile-technologies-definition-types-uses-advantages/>

Mobile Technology: What It Is and How to Use it. Retrieved on November 1, 2024 from <https://www.cynergytech.com/stories/mobile-technology-definition-uses-types/>

Number of mobile phone internet users in India from 2010 to 2023, with estimates until 2050(in millions). Retrieved on November 1, 2024 from <https://www.statista.com/statistics/558610/number-of-mobile-internet-user-in-india/#:~:text=India's%20digital%20journey%20is%20one,internet%20via%20thair%20mobile%20phones.>

Vishwakarma, Mohan Lal, Maurya Shyam Lal and Govil, Shivani. (2013). Use of Mobile Technology in Indian Libraries. International Journal of Engineering and Computer Science ISSN: 2319-7242. (June); 2(6): 1799-1805 Retrieved on November 27, 2024 from <https://www.ijecs.in/index.php/ijecs/article/download/1323/1217/>

Ward, David., Hahn, Jim. & Mestre, Lori S. (2015). Designing mobile technology to enhance library space use: Findings from an undergraduate student competition. Journal of. Learning and Spaces, 4(1), 30-40 Retrieved on November 27, 2024 from <https://libjournal.uncg.edu/jls/article/view/876>

What is mobile technology? <https://www.ibm.com/topics/mobile-technology>

Implementation of Quick Response (QR) Code Technology for Mobile-Based Library Services

Dr. Vaishaliben L. Bhavsar, Librarian, Anand Education College, Anand.

Abstract:

It is impossible to overlook how mobile phone technology is used in libraries and other institutions and establishments in every part of our daily lives. As a result, libraries in wealthy nations have welcomed the mobile phone revolution and are using it to provide services that are both effective and efficient. On the other hand, academic libraries in India do not generally offer mobile-based library services. Academic and research libraries have not yet adopted them. The results of this article on mobile-based library services with QR Code technology in many Indian libraries are presented in this study. The study's objective was to find out what patrons thought about using mobile devices for library services. It aimed to see if they would be open to employing such a service.

Keywords:

Academic Libraries, Library Services, Mobile Phones, Technology, QR Code Technology

Introduction:

In the digital age, libraries have evolved from physical repositories of books to dynamic centers of information and technology. One of the most innovative tools being utilized in libraries today is Quick Response (QR) code technology. With the proliferation of smartphones and mobile apps, QR codes offer a seamless way to bridge the gap between physical library resources and digital services.

What is QR Code Technology?

QR codes are two-dimensional barcodes that store information in a grid of black and white squares. Unlike traditional barcodes, QR codes can store a wide range of data, including URLs, text, and multimedia links. By scanning a QR code using a smartphone or tablet, users can access the embedded information instantly. This technology has found applications in various fields, including retail, education, and healthcare-and now, libraries.

The Need for QR Code Integration in Libraries:

Libraries serve as hubs for knowledge dissemination, but challenges such as resource accessibility, navigation, and user engagement persist. The use of QR codes can address these challenges by:

Figure 1 The Need for QR Code Integration in Libraries

- **Enhancing User Experience:** QR codes provide an intuitive way for users to access digital resources, tutorials, and other services without requiring extensive navigation.
- **Improving Resource Accessibility:** By linking physical resources to their digital counterparts, QR codes can make library collections more accessible.
- **Encouraging Contactless Interactions:** Especially in a post-pandemic world, QR codes enable users to interact with library services without direct physical contact.

Applications of QR Code Technology in Libraries:

Figure 2 Applications of QR Code Technology in Libraries

1. Catalog and Resource Navigation:

QR codes can be placed on bookshelves or individual book covers to provide direct links to:

- E-books or audiobooks.
- Additional information, such as book reviews or related research articles.
- Availability status in the library catalog.

2. Instructional Guides and Tutorials:

Libraries can use QR codes to guide users on how to use library equipment, databases, or catalog systems. Scanning a QR code placed near a library kiosk, for instance, can provide step-by-step video tutorials.

3. Event Promotions and Registration:

QR codes can be integrated into posters or flyers for library events, workshops, or book clubs. Scanning these codes can direct users to event details, registration pages, or reminders.

4. Location Mapping and Way finding:

Large libraries can benefit from QR codes as navigation tools. Users can scan codes placed strategically around the library to access maps or directions to specific sections, such as the fiction section, reference desks, or computer labs.

5. Access to Digital Resources:

Libraries that offer subscription-based resources (e.g., online journals, research databases) can use QR codes to streamline access. A user scanning a QR code can be directed to the login page or the specific content without navigating through multiple menus.

6. Feedback and Surveys:

QR codes can link to online feedback forms or surveys, allowing patrons to provide suggestions or comments about library services conveniently.

Implementation Strategies:

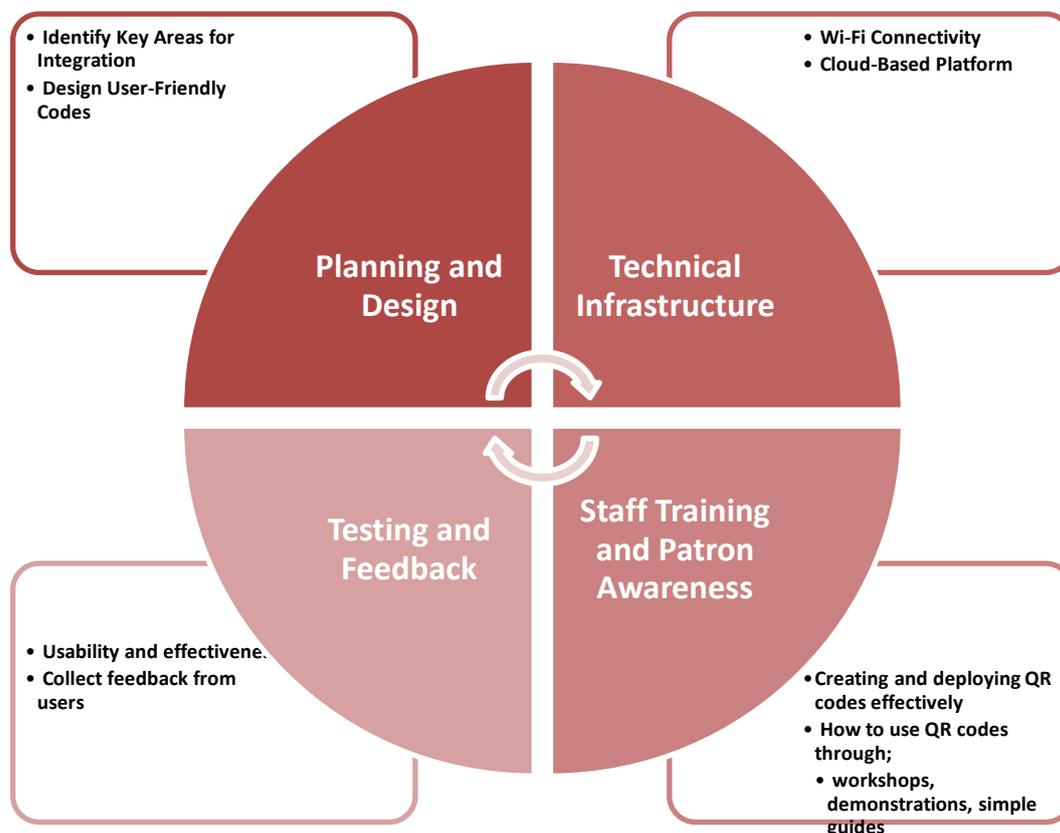

Figure 3 Implementation Strategies

1. Planning and Design:

- **Identify Key Areas for Integration:** Analyze which library services can benefit most from QR code technology.
- **Design User-Friendly Codes:** Use URL shorteners and custom designs to make QR codes aesthetically appealing and easy to scan.

2. Technical Infrastructure:

- Ensure robust Wi-Fi connectivity throughout the library to facilitate seamless scanning and access.
- Use cloud-based platforms to manage and update QR code content dynamically.

3. Staff Training and Patron Awareness:

- Train library staff on creating and deploying QR codes effectively.
- Educate patrons on how to use QR codes through workshops, demonstrations, or simple guides.

4. Testing and Feedback:

Before fully rolling out QR codes, test their usability and effectiveness. Collect feedback from users to identify areas for improvement.

Benefits of QR Code Integration:

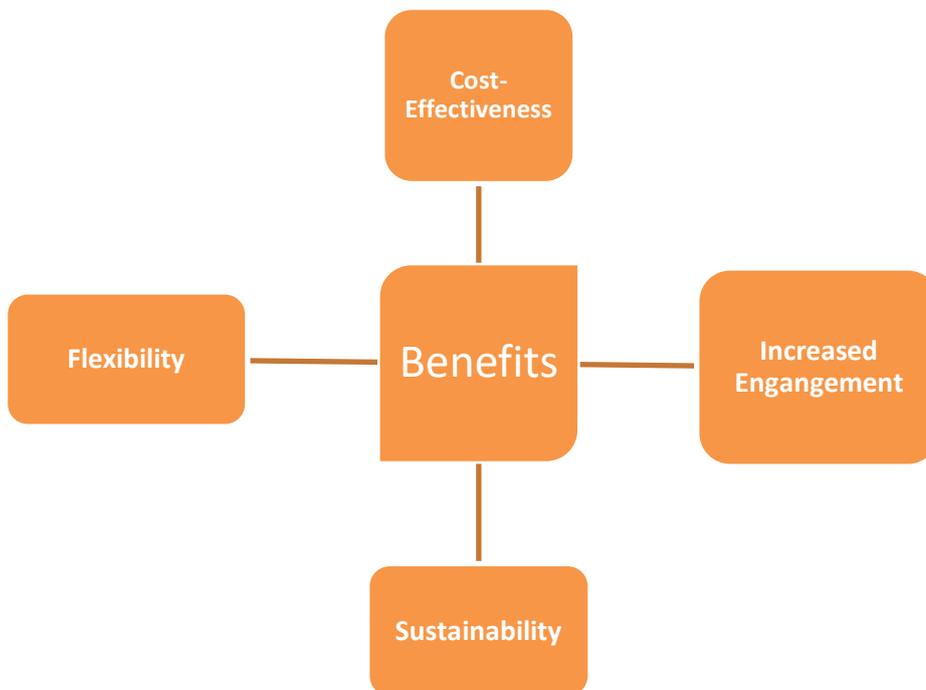

Figure 4 Benefits of QR Code Integration

- **Cost-Effectiveness:** QR codes are inexpensive to create and maintain.
- **Increased Engagement:** By providing instant access to information, QR codes can boost user interaction with library resources.
- **Sustainability:** Reducing the need for printed materials, QR codes contribute to eco-friendly practices.
- **Flexibility:** QR codes can be updated or repurposed without physical replacements.

Challenges and Considerations:

Challenges and Considerations		
Digital Literacy	Technology Dependence	Maintenance

Figure 5 Challenges and Considerations

- **Digital Literacy:** Not all patrons may be familiar with scanning QR codes, necessitating educational efforts.
- **Technology Dependence:** QR codes require smartphones and internet connectivity, which may not be universally available.
- **Maintenance:** Ensuring QR codes remain functional and up-to-date is critical.

Conclusion:

The implementation of QR code technology in libraries represents a significant step toward modernizing library services. By offering an efficient and user-friendly way to access resources and information, QR codes enhance the library experience for both patrons and staff. As libraries continue to embrace digital transformation, the integration of QR codes will play a pivotal role in ensuring that these institutions remain relevant and accessible in an increasingly mobile-driven world.

References:

- Lori B. Mobile technologies for libraries- A list of mobile applications and resources for development. *Coll Res Libr News* 2011;72(4):222-8.
- Cummings J, Merrill A, Borrelli S. The use of handheld mobile devices: their impact and implications for library services. *Emerald, Libr Hi Tech*, 2009;28(1):22-40. Retrieved from: <https://research.wsulibs.wsu.edu:8443/jspui/bitstream/2376/2325/1/Use%20of%20handheld%20mobile%20devices.pdf>
- Kate K, Frank S. Handheld libraries using mobile technologies in the academic library. *Feature*, 2011;31(6).
- Lippincott, Joan, K. (2008). Mobile technologies, mobile users: implications for academic libraries. *Assoc Res Libr* 2008;261:1-4. Retrieved from: <http://www.arl.org/bm~doc/arlbr-261.pdf>
- Malathy S, Kantha P. Application of mobile technologies to libraries. *DESIDOC J Libr Inf Technol* 2013;33(5):361-6.
- Rao NS, Brahmaiah G. Mobile library services and technologies: a study. *Int J Res Libr Sci* 2016;2(2):59-66.
- Saxena A, Yadav RD. Impact of mobile technology on libraries: a descriptive study. *Int J Digit Libr Serv*, 2013;3(4):1-13.
- Singh G, Arora T. Usage of e- resources in college libraries in Delhi. *Library Herald* 2010;48:363-75.
- Lal VM, Lal MS, Shivani G. Use of mobile and wireless technology in Indian libraries. *Int J Eng Computer Sci* 2013;2(6):1799-805.

How Technology is Transforming Libraries in India Today

**Vijay Kumar R. Parmar, PhD. Research Scholar, DLISc.,
Saurashtra University, Rajkot.**

**Dr. Nileshkumar M. Kantaria, Librarian & Ph.D. Supervisor, Smt. M. M. Shah College
of Education, Surendranagar (Wadhwan)**

Abstract

This paper an overview of the latest and impending technology changes and how they affect libraries. Latest emerging technologies are covered, cloud-computing, mobile-computing, e-readers, e-books and digital technology's like Gamification, Augmented reality and VR. Therefore, it is evident that transitional libraries are becoming digital libraries as a result of the influence of cutting-edge technology. Libraries have a long history of working together or alone to preserve resources, offer information services and grant access. New developments in technology enable creative services tailored to the needs of users. This article relates to the most recent developments and evolving practices in libraries. The study's limitation is that it only covers a limited range of technologies, even if new advancements are being introduced and developed quickly.

Keywords: Artificial Intelligence, Digital Access, Digitization, Green Libraries, IoT.

Introduction

Libraries have always services as information hubs and gateways to cultural preservation and education. With the help of technology, India's traditional libraries have evolved into vibrant centres of knowledge. Before these technologies are employed their viability has to be investigated. It's believed that libraries make decisions about technology implementation with the future in mind, expectation how technology will fulfil patron demands as adapt over time, rather of relying just on what customers would do in the present. As new technologies are created, libraries' media, content, information access methods, building physical attributes, etc. technology systems will also develop, such as Smart device, operating systems, electronic media, networks, servers, audio-visual systems, etc. is used for access information. The data that has been digitalized and stored in libraries is often transferred to as digital information. The effects of ARA & QR codes on the Management Institute's library services as well as the variables affecting their use (Nepali & Tamang, 2022). Most of the world's information is still contained in millions of published books, even if e-books, iPods & kindles could be the way of the future. Emerging trends are driven by technology but how libraries adopt them is determined by their internal processes, users, strategy and vision. Academic libraries have the skills and mind-set to be quick acceptor of new technology to carry out a type of functions, they are essential to the digital transformation of universities. To identify trends for librarians and libraries the American Library Association (ALA) started the Library of the Future (Centre for the Future of Libraries) program (Sandhu, 2018).

The fast expansion of information exchange and the concomitant rise in knowledge and skills are characteristics of the modern technological era. Finding, processing and sharing information in the modern Library & information science environment require advance skills, resources & platforms (Racheal, 2020). This study examines how several cutting-edge technologies are changing contemporary libraries. AI Applications & ML for recommendation systems, information retrieval, task automation and enhancing library patron

experiences were the focus of research (Chari, 2023). Big data, artificial intelligence, mobile technologies, IoT, virtual and augmented reality and physical and virtual libraries are some of the most recent technical advancements that are examined in this article. We'll examine the benefits and challenges of using these new technologies and how they may transform university libraries into active hubs for learning and research.

Current technological advancements shaping the library ecosystem

Technology	Description
	<p>Traditional libraries have transformed Online Resources into virtual hubs offering worldwide access to databases, e-books and journals. These resources facilitate remote access, encourage convenience and enhance digital literacy.</p>
	<p>AR and VR technologies create immersive learning environments, such as interactive displays and virtual tours. Users can explore scientific simulations or historical archives in engaging and visually stimulating ways.</p>
	<p>Advanced software and self-service kiosks simplify tasks like inventory management, circulation and categorization. This reduces physical labour, enhances productivity and improves user satisfaction.</p>
	<p>Block chain ensures data integrity & user privacy in digital transactions and library records. It also supports transparent management of intellectual property and digital rights.</p>
	<p>RFID-based systems enable real-time book tracking, automatic check-ins and check-outs and inventory updates. This technology boosts operational efficiency & minimizes losses.</p>
	<p>Cloud computing provides scalable storage & access solutions for large digital collections and collaborative platforms. It ensures seamless device integration and facilitates resource sharing among institutions.</p>
	<p>Digital tools including text-to-speech, screen readers and captioning. Promote inclusion for people with disabilities. These technologies align libraries with universal design principles, ensuring information accessibility for all.</p>

Libraries' Digital Transformation

Initiative	Description
Digitizing Resources	Libraries are transforming physical items into digital versions to improve accessibility and protect rare or delicate resources.
Enhancing Internet Services	Libraries are improving internet connectivity to facilitate online learning, remote access and usage of digital resources.
Offering Programs for Digital Literacy	Libraries provide training sessions and seminars to help patrons acquire fundamental skills of using digital tools and technology effectively.
Enhancing the User Interface	Library applications and websites are being designed with user-friendly interfaces to simplify finding and accessing resources.
Modifying Real-World Environments	Technology hubs and adaptable spaces are being implemented to encourage digital participation and collaborative learning.
Making a Digital Preservation Investment	Libraries are investing in advanced technologies and strategies to ensure the long-term preservation of digital materials and archives.
Enhancing the User Experience	Libraries focus on smooth navigation and personalized recommendations to improve patron satisfaction.
Changing Real-World Environments	Traditional library spaces are being modernized with makerspaces, multimedia canters and smart technology to enhance learning and innovation.
Making a Digital Preservation Investment	Digital content is being protected from obsolescence through backup methods, metadata standards, and compatible formats.
Encouragement of Open Access	Libraries promote open access by supporting initiatives and policies that enable free, unrestricted access to academic and scholarly materials.

The Use of Technology in Library Operations

Technology/Service	Description
Radio-Frequency Identification (RFID)	RFID technology enables inventory monitoring, automatic check-ins and check-outs, and theft prevention, simplifying and enhancing library operations.
Cloud Computing	Cloud computing provides remote access to library resources, scalable storage, and centralized data management, enhancing resource availability and flexibility.
Internet of Things (IoT)	IoT integrates smart devices to automate processes, improve resource management, and monitor environmental conditions in libraries.

Artificial Intelligence (AI)	AI powers advanced search engines, catboats for customer support, and predictive analytics for efficient library resource planning and user interaction.
Block chain Technology	Block chain ensures secure transactions, protects user information, and facilitates transparent handling of digital rights and ownership.
Virtual Reality (VR) / Augmented Reality (AR)	VR and AR provide immersive learning experiences, enabling interactive storytelling, historical recreations, and archive exploration.
Visualization Tools	Visualization tools help analyse and present data effectively through interactive charts, infographics, and dashboards to improve decision-making in libraries.
Electronic Resource Management	Libraries use electronic resource management to handle subscriptions, monitor usage, and streamline access to digital resources efficiently.
Other Services (Efficiency Gains)	By automating repetitive processes and improving operational efficiency, technology saves time and reduces operating costs, allowing resources to be reallocated to enhance user services.

Improving the User Experience

- i. Improve accessibility
- ii. Upgrade Technology
- iii. Tailor Services
- iv. Expand Your Assets
- v. Construct Motivating Spaces
- vi. Arrange Events and Activities
- vii. Create a Welcome Environment
- viii. Keep an eye on and enhance

Prospects and Difficulties

Category	Difficulties	Prospects
Digital Divide	Restricted access to digital resources due to disparities in connectivity and technological availability.	Increased Accessibility: Digital platforms allow a wider audience, including remote access materials.
Financial Restraints	Financial limitations hinder the adoption of cutting-edge technology and infrastructure upgrades.	Operational Efficiency: Automation & advanced technology streamline operations, saving time and effort.
Opposition to Change	Resistance from employees or users to adopting new systems	Tailored User Experience: Personalization tools enhance

	and procedures.	user satisfaction and facilitate resource discovery.
Data Security	Protecting digital assets and private user information from online threats is challenging.	Innovative Learning Tools: VR, AR and other technologies provide immersive and interactive learning experiences.
Skilled Staff	Lack of qualified personnel to effectively manage and utilize modern technology.	Sustainability: Digital libraries reduce the environmental impact of physical materials and processes.
Infrastructure Restrictions	Inadequate infrastructure limits the full integration of modern digital tools and systems.	Cooperation: Collaboration among libraries and institutions is enhanced through shared digital resources.
Preservation Issues	Ensuring the long-term storage and accessibility of digital materials remains a major challenge.	Community Engagement Libraries use online forums, workshops and events to engage patrons effectively.
Intellectual Property Rights	Managing copyright and licensing for digital resources of complex and difficult.	Open Access Movement: Promotes free and unrestricted access to academic material, democratizing knowledge.

Conclusion

Libraries have always been associated with the exchange of knowledge, culture and skills and these new, cutting-edge services are only one way to attract users and provide them with services that will help them and make their lives easier. In libraries, "digital transformation" refers to the use of digital tools and procedures to accomplish strategic organizational objectives. It's a multifaceted, intricate process. It is an example of a workplace shift that impacts traditional library services, procedures and products. It highlights important advancements in library science that libraries can adopt to meet the changing needs of their communities. It discusses recent innovative technology Use of Technology in Library Operations & Current technological advancements shaping the library ecosystem. The author highlight that libraries must stay up to date with emerging trends in library science & be eager to adapt to transforming community needs.

References

1. Chari, D. S. N. (2023). From Shelf to Screen: Innovations and Emerging Technologies for from Shelf to Screen: Innovations and Emerging Technologies for Modern. *International Journal of Information Movement*, 8(October), 9–16
2. Sandhu, G. (2018). The Role of Academic Libraries in the Digital Transformation of the Universities. 2018 5th International Symposium on Emerging

- Trends and Technologies in Libraries and Information Services (ETTLIS), 292–296. <https://doi.org/10.1109/ETTLIS.2018.8485258>
3. Nepali, S., & Tamang, R. (2022). A Review on Emerging Trends and Technologies in Library. American Journal of Information Science and Technology, 6(1), <https://doi.org/10.11648/j.ajist.20220601.1>
 4. Racheal, A. F. (2020). Global trends and emerging technologies in libraries and information science. Library Philosophy and Practice, e-journal, (January), 1–14
 5. National Digital Library of India. (n.d.). About NDLI. Retrieved from <https://www.ndl.gov.in>
 6. e-ShodhSindhu. (n.d.). Consortium for higher education resources. Retrieved from <https://en.wikipedia.org/wiki/E-ShodhSindhu>
 7. National Mission on Libraries India. (n.d.). National mission on libraries. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/National_Mission_on_Libraries_India
 8. INFLIBNET Centre. (n.d.). Shodhganga repository. Retrieved from <https://www.inflibnet.ac.in>
 9. National Digital Library of India. (n.d.). About NDLI. Retrieved from <https://www.ndl.gov.in>

SWOC Analysis as a Strategic Tool for Academic Library Development

**Arpita R. Christian, PhD Scholar,
Hemchandracharya North Gujarat University, Patan.**

**Dr. Kanakbala Jani, Assistant Librarian and Visiting Lecturer, Department of Library
and Information Science, Hemchandracharya North Gujarat University, Patan.**

Abstract

Academic libraries play a key role in supporting learning, research, and sharing knowledge in educational institutions. To meet the changing needs of students, Educators, teachers and researchers, these libraries work hard to improve their services, resources, and facilities. As India aims for growth by 2047, libraries are expected to play an important part in this progress. One way to help them improve is through SWOC Analysis, which helps identify their strengths, weaknesses, opportunities, and challenges. By focusing on their strengths, fixing weaknesses, seizing opportunities, and tackling challenges, libraries can become more effective and better support teaching and research. This approach ensures that libraries stay relevant and make a strong contribution to India's development.

Key words: Academic libraries, Strategic planning, SWOC analysis, Viksit Bharat@2047

Role of Libraries in Shaping a Developed India (Viksit Bharat) by 2047

The vision of a developed India by 2047, as outlined in the "Viksit Bharat 2047" initiative, positions libraries as pivotal institutions in the nation's progress. Libraries are envisioned as hubs for lifelong learning, social equity, and cultural preservation. They support literacy, education, and research by providing free and open access to a vast array of resources, both physical and digital. With the integration of emerging technologies like AI and virtual reality, libraries can offer immersive learning experiences and enhance information accessibility. (Majumdar et al., 2003)

Aligned with the National Education Policy (NEP) 2020, libraries are also instrumental in promoting local knowledge systems and multilingual content. Their role extends beyond traditional boundaries to include fostering digital literacy, enabling e-governance, and bridging urban-rural divides through mobile and community libraries. By supporting these diverse functions, libraries will play a central role in empowering communities and contributing to India's socio-economic growth.

Strategic Importance of SWOC Analysis for Academic Libraries in Viksit Bharat 2047

The transformative role of libraries in a developed India by 2047 underscores the necessity for continuous improvement and strategic planning within academic libraries. This is where the Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Challenges (SWOC) analysis becomes essential. Conducting a SWOC analysis enables academic libraries to identify their core strengths, such as extensive collections, technological infrastructure, or skilled staff. It also sheds light on internal weaknesses, like outdated systems or limited outreach, allowing institutions to address them effectively.

Furthermore, this analysis highlights opportunities for innovation, such as integrating digital resources or expanding community services in alignment with national initiatives like NEP 2020. Simultaneously, it prepares libraries to tackle external challenges, including evolving

user expectations and budget constraints. By leveraging SWOC analysis, academic libraries can align their strategies with broader developmental goals, ensuring they remain vital contributors to education, research, and societal advancement in the journey toward Viksit Bharat 2047.

The History and Origin of SWOT Analysis

SWOT analysis is a strategic planning tool used to evaluate the Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Threats involved in a project or business venture. The origins of SWOT analysis can be traced back to the 1960s at the Harvard Business School. In the early 1960s, researchers at Harvard Business School conducted a study on company performance. They identified that a company's success depended on matching its internal resources and capabilities (strengths and weaknesses) with the external environment (opportunities and threats). This insight formed the basis of SWOT analysis. The term "SWOT" was first mentioned in a 1963 paper by Edmund P. Learned, C. Roland Christensen, Kenneth Andrews, and William D. Guth, who wrote a book called "Business Policy, Text and Cases". In this book, they presented the SWOT framework as a strategic tool for auditing an organization and its environment. Over the years, SWOT analysis has evolved and been refined by various researchers and practitioners. In the 1980s, SWOT analysis gained widespread popularity as a strategic planning tool. SWOT analysis was first used by many organizations to evaluate their competitive situation and develop strategies for growth and success. Today, SWOT analysis is frequently applied in various fields, including business, marketing, strategic planning, and project management. It is a simple yet effective tool that helps organizations identify their internal strengths and weaknesses, as well as external opportunities and threats, enabling them to make informed decisions and develop effective strategies. (Bell and Rochford, 2016)

Adaptation from SWOT to SWOC

While the exact origin of the conversion from SWOT to SWOC is not clearly documented, the adaptation reflects the evolving nature of strategic planning tools. This general adaptation has been discussed in various management and strategic planning literature.

SWOT analysis, which stands for Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Threats, was first mentioned in a 1963 paper by researchers at Harvard Business School. Over the years, SWOT analysis has been widely used as a strategic planning tool by organizations to assess their competitive position and develop strategies for growth and success. In some cases, SWOT analysis has been adapted to SWOC analysis, where the "T" (Threats) is replaced with "C" (Challenges). The exact origin of this conversion from SWOT to SWOC is not clearly documented, but it appears to have occurred as a variation of the original SWOT framework. The SWOC analysis follows the same principles as SWOT, focusing on internal Strengths and Weaknesses, as well as external Opportunities and Challenges (instead of Threats). This variation may be preferred by some organizations or researchers who want to emphasize the challenges they face rather than threats. For example, a study published in 2017 used SWOC analysis to assess the Child Malnutrition Treatment Centre in Mahuva Block, Surat District. In this context, the researchers likely chose to use "Challenges" instead of "Threats" to highlight the specific obstacles faced by the treatment center in addressing child malnutrition. While SWOT analysis remains the more widely recognized and used framework, SWOC analysis serves as an alternative approach that some organizations may find more suitable for their specific needs and contexts. (Punnen, 2023)

Advantages and Disadvantages of SWOC Analysis

SWOC analysis has several advantages:

It provides a structured approach to analyzing an organization's current situation.

It helps identify areas where an organization possesses a distinctive advantage.

It encourages organizations to consider both internal and external factors that can impact their success.

It is a simple and easy-to-understand tool that organizations of all sizes may use.

However, SWOC analysis also has some limitations:

It can oversimplify complex situations by categorizing factors as strengths, weaknesses, opportunities, or threats.

The analysis is subjective and can vary depending on the individuals involved.

It does not provide a clear path forward or prioritize the identified factors.

It focuses on the current situation and may not adequately consider future trends and changes in the environment.

Despite these limitations, SWOC analysis remains a valuable tool for strategic planning and decision-making. By understanding an organization's strengths, weaknesses, opportunities, and threats, leaders can make informed decisions and develop effective strategies for success.

Key Components of SWOC Analysis for Academic Libraries

a. Strengths

- **Rich Collections:** Extensive physical and digital resources, including books, journals, and databases.
- **Expert Staff:** Skilled librarians and information professionals providing research support and user education.
- **Infrastructure:** Well-equipped facilities for study, collaboration, and access to technology.
- **Reputation and Credibility:** Long-standing role as a trusted source of academic information.

b. Weaknesses

- **Limited Budget:** Financial constraints affecting resource acquisition and infrastructure upgrades.
- **Technological Gaps:** Outdated systems or lack of advanced tools such as AI-driven search engines.
- **Underutilization:** Declining footfall due to the rise of online resources and changing user habits.
- **Inadequate Marketing:** Lack of awareness about available services among students and faculty.

c. Opportunities

- **Digital Transformation:** Expanding e-resources, digital archives, and remote access capabilities.
- **Collaborations and Partnerships:** Partnerships with other institutions, publishers, and tech companies to enhance resource sharing and innovation.

- **Emerging Educational Trends:** Support for open-access publishing, data management, and research dissemination.
- **New Learning Models:** Role in supporting blended and online learning environments.

d. Challenges

- **Rapid Technological Changes:** Staying current with evolving technologies like AI, VR, and big data.
- **Changing User Expectations:** Increasing demand for personalized, on-demand services and 24/7 access.
- **Competition from Alternative Sources:** Free online resources and search engines like Google Scholar reducing reliance on traditional library services.
- **Policy and Funding Issues:** Cuts in government or institutional funding and changing regulatory landscapes.

Methodology for Conducting SWOC Analysis in Academic Libraries

1. **Objective Setting:** Define the goals of the SWOC analysis—improving user experience, optimizing resource allocation, or enhancing service delivery.
2. **Data Collection:** Gather information through user surveys, usage statistics, and stakeholder feedback.
3. **Categorization:** Classify findings into Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Challenges.
4. **Prioritization:** Rank factors based on their impact and feasibility of addressing them.
5. **Strategic Planning:** Develop actionable strategies to enhance strengths, mitigate weaknesses, capitalize on opportunities, and address challenges.

Importance of SWOC Analysis in Quality Improvement of Academic Libraries

Academic libraries serve as vital hubs of learning, research, and knowledge dissemination within educational institutions. In their pursuit of excellence, academic libraries continuously strive to enhance the quality of their services, resources, and facilities to meet the evolving needs of students, faculty, researchers, and other stakeholders. SWOC Analysis emerges as a valuable tool in this endeavor, offering a structured approach to identifying internal strengths and weaknesses, as well as external opportunities and challenges, thus facilitating quality improvement initiatives. Here's why SWOC Analysis is essential in the context of enhancing the quality of academic libraries:

1. Comprehensive Assessment:

SWOC Analysis enables academic libraries to carry out a comprehensive assessment of their internal operations, resources, and services. By systematically evaluating strengths and weaknesses across various dimensions such as collections, facilities, staff expertise, technology infrastructure, and user satisfaction, libraries develop comprehensive understanding of their current state.

2. Identification of Improvement Areas:

Through SWOC Analysis, academic libraries can identify specific areas for improvement based on their internal weaknesses and external challenges. Whether it's addressing deficiencies in collection development, upgrading outdated technology, improving user

experience, or enhancing information literacy programs, SWOC Analysis helps prioritize improvement initiatives according to their potential impact and feasibility.

3. Strategic Planning:

SWOC Analysis serves as a foundation for strategic planning in academic libraries. By aligning internal strengths with external opportunities, libraries can leverage their competitive advantages to pursue strategic initiatives that enhance quality and innovation. Similarly, by mitigating weaknesses and overcoming challenges, libraries can develop strategies to improve service delivery, resource allocation, and operational efficiency.

4. Resource Allocation:

SWOC Analysis guides resource allocation decisions within academic libraries. By identifying areas of strength and weakness, libraries can allocate resources – whether financial, human, or technological – in a targeted manner to address priority areas for improvement. This ensures that limited resources are utilized effectively to maximize the impact on quality enhancement efforts.

5. Adaptation to External Trends:

In today's dynamic and rapidly evolving information landscape, academic libraries must adapt to external trends and developments. SWOC Analysis helps libraries stay attuned to emerging opportunities and challenges, such as technological advancements, changes in scholarly communication, evolving user expectations, or shifts in pedagogical approaches. By proactively addressing these trends, libraries can position themselves as responsive and innovative institutions.

6. Continuous Improvement Culture:

SWOC Analysis fosters a culture of continuous improvement within academic libraries. By regularly assessing their strategic position and performance, libraries cultivate a mind-sets of reflection, learning, and adaptation. This iterative process of self-assessment enables libraries to evolve and innovate over time, ensuring that they remain relevant and responsive to the needs of their users and stakeholders.

Evidence-Based Decision Making:

SWOC Analysis promotes evidence-based decision-making in academic libraries. By grounding strategic priorities and improvement initiatives in data and insights derived from the analysis, libraries can make informed decisions that are aligned with their mission, goals, and stakeholders' needs. This enhances the likelihood of successful outcomes and strengthens the library's credibility as a trusted partner in the academic community.

In conclusion, SWOC Analysis plays a vital role in driving quality improvement initiatives within academic libraries by providing a systematic framework for assessment, strategic planning, resource allocation, and adaptation to external trends. By leveraging their internal strengths, addressing weaknesses, capitalizing on opportunities, and mitigating challenges, academic libraries can enhance their effectiveness, relevance, and impact in supporting teaching, learning, and research endeavors. (Epstein, 2022)

Conclusion:

In conclusion, libraries play a critical role in achieving the vision of a developed India by 2047, acting as catalysts for education, innovation, and social equity. They not only preserve and promote knowledge but also drive digital literacy and inclusivity in line with national goals like NEP 2020. However, for academic libraries to fully realize their potential in this

transformative journey, strategic tools like SWOC analysis are indispensable. By systematically evaluating their strengths, weaknesses, opportunities, and challenges, academic libraries can align their objectives with the evolving educational and societal landscape, ensuring sustained relevance and impact. This dual approach—recognizing libraries' foundational role and employing strategic planning—positions them as pivotal agents in India's development narrative

References-

1. Majumdar, S., Bhalla, S. C., & Chander, R. (2003). Compendium of select government reports on library & information services in India.
2. Geoffrey, G., Bell, Linda, Rochford. (2016). Rediscovering SWOT 's integrative nature: A new understanding of an old framework. *The International Journal of Management Education*, 14(3):310-326. doi: 10.1016/J.IJME.2016.06.003
3. Punnen, A. P. (2023). The origins of SWOT analysis. *Long Range Planning*. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2023.102304>
4. Buruga, B. A., Ali, G., & Izaruku, R. (n.d.). Comprehensive assessment of drivers and barriers to electronic information resources usage in academic libraries in Uganda using SWOT analysis.
5. Taherdoost, H., & Madanchian, M. (2021). Determination of Business Strategies Using SWOT Analysis; Planning and Managing the Organizational Resources to Enhance Growth and Profitability. <https://doi.org/10.30564/MMPP.V3I1.2748>
6. The role of academic libraries in the context of national education policy (NEP)-2020. (2023). *IP Indian Journal of Library Science and Information Technology*. <https://doi.org/10.18231/j.ijlsit.2023.006>
7. Epstein, H.-A. B. (2022). SWOT/TOWS/OTSW Analysis of Recent Past and Near Future. *Journal of Hospital Librarianship*. <https://doi.org/10.1080/15323269.2022.2132089>
8. Helms, M. M., & Nixon, J. (2010). Exploring SWOT analysis – where are we now? A review of academic research from the last decade. *Journal of Strategy and Management*, 3(3), 215-251.
9. Pickton, D. W., & Wright, S. (1998). What's swot in strategic analysis? *Strategic Change*, 7(2), 101-109.
10. Gurel, E. (2017). SWOT analysis: A theoretical review. *The Journal of International Social Research*, 10(51), 994-1006.
11. Learned, E. P., Christensen, C. R., Andrews, K., & Guth, W. D. (1965). *Business Policy: Text and Cases*. Richard D. Irwin, Inc.
12. Glaister, K. W., & Falshaw, J. R. (1999). Strategic planning: Still going strong? *Long Range Planning*, 32(1), 107-116.
13. Cox, J. (2023). The Position and Prospects of Academic Libraries: Strengths and Opportunities. *New Review of Academic Librarianship*, 29(4), 367–393. <https://doi.org/10.1080/13614533.2023.2238692>
14. David, F. (1993). *Strategic Management*, 4th Ed. New York, NY: Macmillan Publishing Company.

15. Kadam, V. (2017). Application of SWOT, Principal Component and Cross-case analysis for Implementing and Recommending an ICT Technology in Library - A Case study. Atlantis Press. <https://doi.org/10.2991/iccasp-16.2017.109>
16. Qiu, X. (2017). SWOT Analysis of Private College Library and Its Development Strategy. Atlantis Press. <https://doi.org/10.2991/iccese-17.2017.177>
17. Kaushik, A. (2018, November 5). SWOT analysis of MOOCs in library and information science domain. Library Hi Tech News. Emerald Group Publishing Ltd. <https://doi.org/10.1108/LHTN-08-2018-0048>
18. V, K. B. C. (2018). SWOT analysis of Farook College Library 4(4), 1–11.
19. Bawack, Roseline (2019). "Application of Knowledge Management in Academic Libraries: A SWOT Analysis". Library Philosophy and Practice (e-journal). <https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/3814>

Why Digital Literacy is Crucial for Online Safety and Cyber security

**Jignashaben Dilipbhai Vasava, Librarian, Government Arts College,
Sagbara, Dist-Narmada**

**Dr. Rajeshkumar Motilalbhai Gamit, Assistant Professor, Department of Library and
Information Science, Gujarat University, Ahemdabad.**

Abstract:

As the digital world changes, digital literacy is becoming more and more important to keep people safe online and protect their data. The purpose of this article is to talk about how important digital literacy is for letting people use the internet safely and understand how it works. It shows how users can find risks, stop cyberattacks, and protect their privacy by learning about digital tools, platforms, and security best practices. The piece also talks about how digital literacy can help people be more responsible online by teaching them how to spot phishing attempts, keep personal information safe, and communicate safely. By filling in gaps in digital education, the piece argues that cybersecurity education should be a part of digital literacy programs to help people better protect themselves from the growing threats in the online world. In the end, digital literacy is seen as an important skill for protecting both individual and group safety in a digital world that is becoming more and more linked.

Keywords: Digital Literacy, Cyber Security, Online Safety, Literacy, Cyber, Digital Risk

Introduction:

In an era of swift technological progress, where activities such as banking and social interaction occur online, the necessity for digital literacy is paramount. Digital literacy is essential for guaranteeing online safety and enhancing cybersecurity. As individuals and businesses increasingly depend on digital tools and platforms, the risks linked to online actions escalate. Cyber-attacks, identity theft, fraud, and data breaches have become commonplace in news reports. This prompts the inquiry: how can we adeptly traverse this digital terrain? The solution resides in improving digital literacy.

What is Digital Literacy?

At its core, digital literacy refers to the ability to use digital technologies, communication tools, and networks effectively, safely, and responsibly. This skill encompasses not only knowing how to operate devices and use software but also understanding how to navigate the online environment safely. It involves critical thinking, evaluating online information, and making informed decisions while engaging with digital platforms. As technology evolves, digital literacy also means being equipped with the knowledge to adapt to new tools, platforms, and digital trends.

Digital literacy extends beyond just technical skills; it also includes understanding the risks involved in online activities and knowing how to mitigate them. This knowledge is key to preventing and responding to cyber security threats, which are increasingly sophisticated and widespread.

The Growing Importance of Cyber security

Cybersecurity encompasses the methodologies, technologies, and protocols implemented to safeguard systems, networks, and data against cyber threats, harm, or illicit access. As the world becomes more interconnected, cyber security threats are escalating in both volume and

severity. Cybercriminals now have access to tools and methods that can infiltrate everything from personal computers to large-scale business infrastructures.

Recent reports show a surge in cybercrimes, including phishing attacks, ransom ware, and social engineering. For instance, in 2023 alone, over 2 billion records were exposed due to data breaches. These breaches not only cause financial losses but also lead to privacy violations, identity theft, and the loss of valuable data. In this environment, digital literacy is not just an asset; it is a necessity.

Digital Literacy: The First Line of Defence

A key element of digital literacy understands the risks posed by the internet and knowing how to protect personal and sensitive information. Here's how digital literacy is crucial for online safety and cyber security:

1. Recognizing Phishing Scams

Phishing is a prevalent tactic employed by cybercriminals to deceive individuals into disclosing sensitive information, such as passwords, credit card numbers, or social security numbers. A standard phishing scam entails a counterfeit email or website that seems authentic. An individual may engage with a link that deploys malware or solicits personal information masquerading as a reputable organization.

Being digitally literate involves recognizing the indicators of phishing efforts, such as checking email addresses, identifying suspicious URLs, and authenticating any contact via proper channels. Individuals can prevent becoming victims of such frauds by learning the strategies utilized by cybercriminals.

2. Formulating Robust Passwords and Implementing Multi-Factor Authentication.

Password security is a fundamental aspect of cyber security. Digital literacy teaches people the value of strong, unique passwords for each account and how to create them. A weak password, such as "123456", is an open invitation to hackers. A strong password, on the other hand, is made up of letters (both uppercase and lowercase), numbers, and special characters.

Understanding how to implement multi-factor authentication (MFA) improves online security. MFA requires users to produce additional proof of identity—such as a fingerprint or a temporary code texted to their phone—before being granted access to an account, adding an extra layer of security against illegal access.

3. Understanding Privacy Settings

In the digital age, privacy issues dominate online activity. Many people inadvertently put their privacy at danger because they are unaware of the settings on their social media accounts, online shopping sites, and even mobile apps.

Digital literacy teaches people how to change their privacy settings on social media, control who sees their personal information, and restrict the amount of data exchanged with third-party apps. Being conscious of the digital footprint we leave online is crucial for protecting personal privacy and reducing the risk of identity theft and fraud.

4. Detecting Fake News and Misinformation

With the proliferation of social media, misinformation has become a major concern. False information, whether spread for political gain or financial profit, can lead to disastrous consequences. Understanding how to assess the credibility of online sources, cross-check information, and avoid falling prey to conspiracy theories is an important aspect of digital literacy.

By developing the skills to evaluate sources and identify biased or misleading content, individuals can protect themselves from scams, fraud, and being manipulated by malicious actors. Digital literacy equips individuals to be critical consumers of information, which is crucial for making informed decisions in both personal and professional contexts.

5. Avoiding Malicious Software and Viruses

Malware, viruses, and ransomware pose a persistent threat to both individuals and organizations. A digitally educated individual understands how to avoid downloading files from unverified sources, clicking on suspicious links, or installing software without first checking its legitimacy.

Furthermore, digital literacy entails recognizing the need of constantly updating software and operating systems, which frequently include security patches that guard against new threats. Antivirus software and firewalls are also important tools, and understanding how to use them properly can give extra levels of protection against dangerous malware.

The Function of Education and Training

Although digital literacy is crucial for all individuals, there is an increasing demand for specialized education and training. Educational institutions and enterprises are progressively providing courses and workshops to enhance digital literacy and cybersecurity awareness. Digital literacy instruction has become a fundamental component of curricula in numerous educational systems, highlighting the significance of online safety from an early age.

Moreover, workplaces should invest in regular cyber security training for their employees, as they are often the first line of defence against cyber-attacks. Providing training on recognizing phishing attempts, securing personal devices, and responding to data breaches can significantly reduce the risks faced by organizations.

The Collective Responsibility

Cyber security is not solely the responsibility of technology experts or IT departments. Every individual, regardless of their profession or background, plays a critical role in maintaining online security. A digitally literate society is one where individuals understand the potential dangers of the digital world and are equipped to protect themselves and others.

Governments, businesses, and educational institutions must work together to foster a culture of digital literacy. As technology continues to evolve, so too must our understanding of it. The more digitally literate the population is, the more resilient society becomes in the face of cyber threats.

Conclusion

Digital literacy encompasses far more than merely the ability to use a computer or utilize social media. It is a crucial competency for safeguarding internet security and enhancing cyber resilience in an increasingly linked environment. The capacity to identify phishing scams, safeguard personal information, and uphold online privacy is essential for navigating the digital terrain securely, thereby mitigating numerous hazards linked to cyber threats. With the increasing frequency and sophistication of cyber-attacks, investing in digital literacy is the most effective method to protect individuals and companies from online threats. In a realm where digital hazards are ubiquitous, digital literacy is not merely a convenience; it is a must.

References:

1. Ajje, I. (2019). A Review of Trends and Issues of Cybersecurity in Academic Libraries. *Library Philosophy and Practice* (e-Journal). <https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/2523>
2. Atiso, K., & Kammer, J. (2018). User Beware: Determining Vulnerability in Social Media Platforms for Users in Ghana. *Library Philosophy and Practice* (e-Journal). <https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/1798>
3. Bareh, C. K. (2021). Assessment of the Privacy and Security Practices of the Indian Academic Websites. *Library Philosophy and Practice* (e-Journal). <https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/6426>
4. Barfi, K., Nyagorme, P., & Yeboah, N. (2018). The Internet Users and Cybercrime in Ghana: Evidence from Senior High School in Brong Ahafo Region. *Library Philosophy and Practice* (e-Journal). <https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/1715>
5. Bayani, M., Segura, A., Alvarado, M., & Loaiza, M. (2018). IoT-Based Library Automation & Monitoring system: Developing an Implementation framework. *E-Ciencias de La Información*, 1–18. <https://doi.org/10.15517/eci.v8i1.30010>
6. Horizons - International Association of Universities. (n.d.). M.Moam.Info. Retrieved December 11, 2024, from https://m.moam.info/horizons-international-association-of-universities_5c8381e9097c47ec7d8b5807.html
7. Isiaka, A., Soliu, A., Aremu, B., Bamidele, B., Saba-Jibril, S., & Ibitoye, A. (2024). The Evolving Role of Libraries in the Fourth Industrial Revolution: Navigating Digital Transformation. *Library Philosophy and Practice* (e-Journal). <https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/8141>
8. Mckie, I. A. S., & Narayan, B. (2019). Enhancing the Academic Library Experience with Chatbots: An Exploration of Research and Implications for Practice. *Journal of the Australian Library and Information Association*, 68(3), 268–277. <https://doi.org/10.1080/24750158.2019.1611694>
9. Pandey, A. (2025, February 1). Role of digital literacy in fostering peace and justice. *The Sunday Guardian Live*. <https://sundayguardianlive.com/business/role-of-digital-literacy-in-fostering-peace-and-justice>
10. Technology Can Help You Stay Safe And Secure In Your Investments But You Need. *FasterCapital*. Retrieved December 11, 2024, from <https://fastercapital.com/keyword/technology-can-help-you-stay-safe-and-secure-in-your-investments-but-you-need.html>
11. Utilizing Digital Technology and Media Literacy to Create the Turn It Up Teen Radio Outreach Program. - *Free Online Library*. (n.d.). Retrieved December 11, 2024, from <https://www.thefreelibrary.com/Utilizing+Digital+Technology+and+Media+Literacy+to+Create+the+Turn+It...-a0560013575>

Information Literacy in 2047: The Role of Web-Based Bibliographic Tools

Hina P. Parmar, Librarian, Dharmendrasinhji Arts College, Rajkot.

Abstract

The rapid proliferation of digital technologies and the growing reliance on online information sources have fundamentally reshaped bibliographic instruction. Web-Based Bibliographic Instruction (WBBI) offers an adaptable, scalable, and user-centric approach to teaching essential skills in locating, evaluating, and using bibliographic resources. This paper delves into the evolution and methodologies of WBBI, emphasizing its pivotal role in fostering information literacy. Furthermore, it explores challenges, best practices, and emerging trends aimed at enhancing the effectiveness of WBBI within academic and research environments. Through a review of case studies and current literature, this paper advocates for the continued innovation of web-based instruction as an indispensable tool for modern education.

Keywords: Digital Tools, Educational Technology, Information Literacy, Interactive Learning, Online Tutorials, Web-Based Bibliographic Instruction.

Introduction

Bibliographic instruction has historically been a core function of libraries, aimed at equipping students and researchers with the necessary skills to navigate academic resources effectively. Traditionally delivered through in-person workshops or one-on-one guidance, this instruction has evolved in response to the growing digitalization of information and the increasing reliance on web-based platforms. The shift toward Web-Based Bibliographic Instruction (WBBI) has been driven by the need for more accessible, flexible, and scalable educational methods, particularly in an era where students and researchers are increasingly dispersed across global and remote learning environments.

WBBI utilizes a variety of online tools, resources, and platforms to provide instruction that is accessible to anyone with an internet connection. This method can encompass interactive tutorials, video lectures, and webinars, as well as integration with Learning Management Systems (LMS). This paper aims to explore the methodologies and implications of WBBI, examining how these tools impact the development of information literacy and contribute to the broader educational landscape.

This exploration will not only highlight the advantages of WBBI but also address the challenges it presents, including issues of user engagement, digital equity, and the need for continuous adaptation to emerging educational technologies. By examining the experiences of institutions and researchers that have successfully implemented WBBI, this paper will offer practical recommendations for improving the effectiveness of bibliographic instruction in the digital age.

Literature Review

The concept of information literacy, defined as the ability to locate, evaluate, and use information effectively, has gained increasing prominence within the field of education. Scholars argue that fostering these skills is essential for academic success and lifelong learning (Smith, 2019; Taylor, 2021). Historically, bibliographic instruction was primarily delivered through face-to-face methods such as in-person workshops, library tours, and one-on-one consultations. However, with the rise of digital learning environments, libraries have

adopted web-based instruction to cater to the growing demand for flexible and scalable educational solutions.

Research on WBI has revealed several key benefits, including increased accessibility for users who may be geographically dispersed, and the interactivity of web-based tools that can improve learner engagement. Studies by Smith (2019) and Taylor (2021) highlight that online tutorials, when combined with multimedia resources and interactive modules, can enhance the user experience by providing immediate feedback and practical exercises. These tools are especially beneficial for users who need self-paced learning, such as adult learners or remote students.

However, the shift to digital instruction is not without challenges. One of the most significant barriers is the digital divide, with many users lacking access to the necessary technology or internet connectivity. Furthermore, creating engaging, high-quality content that meets diverse learner needs remains a complex task for educators. As noted by Jones and Green (2020), the standardization of content is another concern, as different platforms and tools may require varying levels of expertise from instructors.

Methodologies of Web-Based Bibliographic Instruction

Interactive Tutorials

One of the most common forms of WBI, interactive tutorials leverage multimedia elements like text, images, videos, and quizzes to teach bibliographic skills. These tools can be used to guide learners through complex tasks such as conducting database searches, citing sources, and evaluating research materials. LibGuides and other content management systems allow librarians to create customized learning experiences that are available 24/7.

These tutorials can be particularly beneficial for self-directed learners, allowing students to learn at their own pace while receiving immediate feedback. Interactive tutorials can be tailored to address specific user needs, such as focusing on citation management tools like Zotero or EndNote.

Video Lectures and Screen casts

Incorporating video lectures and screen casts into WBI allows educators to deliver concise, visual explanations of bibliographic concepts. These videos are usually hosted on platforms like YouTube, Vimeo, or institutional repositories, making them widely accessible. Video content can be especially helpful for explaining complicated processes, such as navigating library databases or using citation tools.

Unlike traditional classroom settings, videos can be paused, replayed, and accessed from anywhere, offering significant advantages for learners who may need to review materials multiple times.

Live Virtual Sessions

Live, synchronous sessions conducted via webinars or virtual meetings on platforms like Zoom or Google Meet provide an opportunity for real-time interaction between instructors and learners. These sessions allow for direct engagement, including Q&A sessions and discussions, which can enhance the learning experience. They also provide a platform for addressing specific questions or challenges that learners may encounter during their studies.

Embedded Instruction

Embedded bibliographic instruction involves integrating instructional content into an institution's Learning Management System (LMS), such as Blackboard, Canvas, or Moodle. By embedding instructional materials directly into course content, students can access

relevant resources as they engage with their coursework. This method ensures that bibliographic skills are taught in the context of the actual assignments students are working on, increasing the relevance of the instruction.

Open Educational Resources (OER)

Open Educational Resources (OER) are freely available online materials that support learning and teaching. WBBI is increasingly relying on OERs, such as open-access tutorials, articles, and multimedia content, to support bibliographic instruction. The availability of OERs helps reduce the financial barriers associated with purchasing textbooks or subscriptions to proprietary platforms, making bibliographic instruction more accessible to a wider audience.

Challenges in Implementing WBBI

Digital Divide

One of the primary challenges in implementing WBBI is the digital divide, which refers to the gap between individuals who have access to modern technology and those who do not. While WBBI offers increased accessibility, its reliance on the internet and digital tools can exacerbate inequalities, particularly for students in low-income or rural areas. Ensuring equitable access to WBBI requires addressing issues such as providing device loans or offering alternative, offline resources where possible.

User Engagement

WBBI must be engaging enough to maintain users' attention and foster active learning. The challenge lies in creating instructional content that is interactive and compelling, using multimedia elements to appeal to different learning styles. Additionally, there is a need to design materials that balance informational depth with learner engagement, ensuring that users are not overwhelmed by excessive content or long tutorials.

Content Quality and Standardization

Ensuring that the content delivered through WBBI is accurate, relevant, and up-to-date is crucial. This includes keeping pace with changes in citation styles, new library databases, and evolving research tools. Content standardization remains a challenge, as different institutions may use various platforms and formats for delivering WBBI, leading to inconsistencies in instructional quality and learner experience.

Conclusion

Web-Based Bibliographic Instruction (WBBI) is a transformative approach to fostering information literacy in an increasingly digital world. By offering flexibility, scalability, and accessibility, WBBI has the potential to reach diverse learners and support lifelong learning. However, to fully realize its potential, educators and institutions must address challenges such as the digital divide, user engagement, and content quality. By embracing new trends like artificial intelligence (AI) and gamification, and by continuously adapting content to meet learner needs, WBBI can remain a vital tool for enhancing bibliographic instruction in the digital age.

References:

- Smith, J. (2019). The role of digital tools in bibliographic instruction. *Journal of Library Science*, 34(2), 123-135.
- Taylor, L. (2021). Engaging learners through online tutorials: A case study. *Information Literacy Quarterly*, 15(4), 78-92.
- Jones, R., & Green, P. (2020). Innovations in web-based bibliographic instruction. *Advances in Education Research*, 12(3), 45-58.

Academia's Contribution to Viksit Bharat 2047: Fostering Progress, Innovation, and Inclusive Growth

**Dr. Manisha N. Rathod, Krishna school of Engineering and Technology,
Drs. Kiran and Pallavi Patel Global University, Vadodara, Gujarat**

**Soni Dipaliben Maheshkumar, Research Scholar,
School of Humanities & Social Science**

Dr. Babasaheb Ambedkar Open University, Ahmedabad, Gujarat.

Abstract

As India strives to become a developed nation by 2047, academia plays a crucial role in driving this transformation. Educational institutions, researchers, scholars, and students are vital catalysts for societal progress, innovation, and economic growth. By fostering a knowledge-based economy, developing skilled human capital, and addressing societal challenges, academia contributes significantly to realizing the vision of Viksit Bharat. Through interdisciplinary collaboration, technological integration, and inclusive practices, academia can help develop critical infrastructure, sustainable policies, and a skilled workforce, essential for India's holistic development. This paper explores the strategies, challenges, and opportunities for academia to align its goals with the vision of Viksit Bharat @ 2047, paving the way for a prosperous, inclusive, and globally competitive India.

Keywords: Comprehensive, Educational, Multifaceted, Catalyst, Holistic

Introduction

As India nears its 100th year of independence in 2047, the nation is poised for a remarkable transformation. The vision of Viksit Bharat, which signifies a developed India, encapsulates the aspirations of its people for inclusive growth, sustainable development, and global leadership. This vision, grounded in the principles of equality, progress, and resilience, will guide India's journey in the 21st century.

Against the backdrop of national ambition and societal evolution, academia stands as a pillar of progress, acting as a catalyst for innovation, knowledge sharing, and societal advancement. With its extensive network of educational institutions, research centers, and intellectual capital, academia drives significant change across various domains. From promoting groundbreaking research to developing the next generation of leaders, academia plays a crucial role in guiding India towards its vision of Viksit Bharat @ 2047.

This paper explores the crucial role of academia in shaping India's future and achieving the vision of Viksit Bharat by 2047. By analysing the relationship between academia and societal development, we aim to understand how educational and research institutions can drive transformative change. Through a comprehensive analysis, we highlight the pivotal role of academia in fostering innovation, promoting sustainable development, and empowering communities nationwide.

In the subsequent sections, we will delve into the diverse contributions of academia towards realizing Viksit Bharat @ 2047, encompassing education, research, community engagement, and more. By analysing the challenges and opportunities ahead, we aim to outline a path for academia to fulfil its role as a driver of progress and prosperity in the coming decades.

Together, let us embark on a journey to uncover the transformative power of academia in shaping the destiny of a resurgent India on its path towards Viksit Bharat @ 2047.

Review of Literature

Numerous pieces of literature address this research topic. Khan (2020) argues that higher education should develop a community of scholars. He highlights the crucial role of higher education in nurturing scholars who can contribute to nation-building, thereby promoting sustainable prosperity.

Aiyar (2012) emphasizes the essential role of higher education in national economic dynamics, highlighting its importance in sustaining our global competitive edge and overall development. Similarly, Nair (2003) underscores higher education as a critical driver in strengthening the country's economy. He points out how higher education contributes to the development of the young population and, in turn, enhances the overall standard of living in the nation.

Mendis (2014) highlighted the crucial role of higher education in nation-building, emphasizing its contribution to improving quality of life, developing human resources, and driving economic growth and sustainability. Choudhary (2012) similarly underscored the importance of higher education in nation-building, stating that in today's competitive global market, nations prioritize developing their human capital by enhancing skills, knowledge, and capabilities to ensure effective participation in all sectors.

Mishra (2017) noted the growing demand for highly skilled workers across various industries and emphasized the role of higher education in producing a workforce with extensive knowledge, skills, and leadership abilities. Fawcett (2016) addressed the challenges facing higher education in many countries, such as rising costs and declining quality, which negatively impact their economies.

Arumugam (2013) highlighted the significant role higher education plays in India's economic advancement, noting how improved management practices contribute to the steady growth of industries. Similarly, Portillo (2013) emphasized that higher education is essential for a country's development, further illustrating how it has been crucial in strengthening India's burgeoning economy.

Aktar (2012) highlighted the importance of scholarly mentorship as a fundamental element of academic discipline. He observed that this tradition, deeply rooted in Indian universities, has played a vital role in developing numerous students into proficient scholars.

Mukherjee (2013) emphasized the unique aspect of India's higher education system, noting that most institutions are publicly funded and managed by state governments or local authorities. He stressed the importance of academicians as key stakeholders within this framework.

Academia's Influence on Education:

Education is fundamental to societal progress, empowering individuals and driving collective advancement. Academia, encompassing schools, colleges, universities, and research centers, plays a pivotal role in shaping the nation's educational landscape and cultivating the intellectual capital essential for its growth.

In the pursuit of Viksit Bharat by 2047, academia plays a crucial role in developing a skilled workforce to meet the evolving needs of the economy. By adopting innovative teaching methods and incorporating digital technologies and experiential learning, academia creates engaging learning environments that prepare students for the challenges of the 21st century.

Furthermore, academia promotes a culture of lifelong learning that is essential for continuous personal and professional growth. Through its commitment to educational excellence, academia plays a crucial role in realizing Viksit Bharat @ 2047, ensuring that India's human capital remains at the forefront of global innovation and progress.

Research and Innovation: A Synergistic Partnership

Research and innovation are the engines of progress, driving economic growth, technological advancement, and societal well-being. At the heart of this dynamic duo lies academia, which serves as a hub for research and a catalyst for groundbreaking innovations across various fields.

Academia's role in research transcends traditional classrooms and lecture halls. With its extensive reservoir of intellectual capital and state-of-the-art facilities, academia acts as a crucible for pioneering research initiatives that tackle pressing societal challenges and create new opportunities for advancement. Through interdisciplinary collaborations that unite experts from various fields, academia promotes synergies and the cross-pollination of ideas, resulting in novel insights and groundbreaking discoveries.

Academia also plays a crucial role in bridging the gap between research and commercialization, fostering technology transfer and entrepreneurship. By incubating startups, providing access to research infrastructure, and offering mentorship, academia supports the development of innovative ventures that transform research findings into real-world products and services. This collaboration between academia and industry drives economic growth and facilitates the adoption of cutting-edge technologies that benefit society.

Academia also fosters entrepreneurial ecosystems by cultivating a culture of innovation, risk-taking, and collaboration among students, faculty, and researchers. Through initiatives like hackathons, entrepreneurship courses, and startup accelerators, academia nurtures entrepreneurial mindsets and equips aspiring innovators with the skills and resources to navigate the startup landscape. By leveraging its research capabilities and fostering a vibrant innovation ecosystem, academia plays a crucial role in shaping India's future. Through its contributions to technological advancement, economic growth, and societal well-being, academia drives progress and propels India towards its vision of becoming a globally competitive and technologically advanced nation.

Community Engagement and Societal Impact

Academia plays a vital role in addressing societal challenges, promoting inclusivity, and fostering sustainable development. Recognizing its responsibility as a force for positive change, academia actively engages with communities through initiatives aimed at empowering marginalized groups, promoting environmental sustainability, and building resilient societies.

One of academia's primary methods for community engagement involves outreach programs that extend educational opportunities and support to underserved communities. These programs may include tutoring and mentorship initiatives aimed at improving academic outcomes for disadvantaged youth, as well as adult education programs designed to enhance literacy and vocational skills among marginalized populations. By extending educational resources beyond campus boundaries, academia empowers individuals and communities to overcome socio-economic barriers and unlock their full potential.

Additionally, academia leverages its expertise and resources to address pressing social and environmental challenges through research, advocacy, and community-based projects. Whether it's conducting research on sustainable practices, advocating for climate change

policies, or implementing community-driven initiatives to improve access to clean water and sanitation, academia plays a crucial role in promoting societal well-being. By collaborating with local stakeholders, NGOs, and government agencies, academia facilitates the development of solutions that are locally relevant and responsive to community needs.

Academia fosters a culture of social responsibility and civic engagement among students and faculty, instilling values of empathy, compassion, and ethical leadership. By integrating service-learning into academic curricula, encouraging volunteerism, and supporting student-led social entrepreneurship, academia empowers the next generation of leaders to become agents of positive change. Through experiential learning opportunities that bridge theory and practice, students gain a deeper understanding of social issues and develop the skills and mindset to effect meaningful change in the world.

In summary, academia's dedication to community engagement and social impact goes beyond campus boundaries, encompassing various initiatives aimed at promoting equity, justice, and sustainability. By utilizing its expertise, resources, and influence, academia drives positive social change and contributes to the holistic development of the nation, aligning with the vision of Viksit Bharat @ 2047 as a prosperous, inclusive, and socially just society.

Navigating Challenges and Seizing Opportunities

While academia is a key driver of India's vision of Viksit Bharat by 2047, it faces numerous challenges, including inadequate funding, infrastructure constraints, regulatory hurdles, curriculum reform needs, skill development, and internationalization. However, these challenges present opportunities for academia to innovate, adapt, and collaborate to maximize its impact and contribute to the realization of India's vision.

Insufficient funding presents a substantial challenge for academia, restricting its ability to invest in research, infrastructure, and talent development. This lack of funding not only hinders the pursuit of advanced research but also impedes efforts to improve the quality of education and extend access to underserved populations. To overcome this challenge, academia must explore alternative funding sources, establish partnerships with industry and philanthropic organizations, and advocate for increased public investment in education and research.

Infrastructure constraints, especially in remote and underserved regions, pose a significant challenge for academia. Limited access to modern facilities and resources hinders the ability to conduct high-quality research, deliver quality education, and engage with communities. To address this, academia can leverage digital technologies and online platforms to expand access to educational resources and research facilities, bridging geographical barriers and ensuring equitable access to opportunities.

Regulatory hurdles further complicate the challenges faced by academia, stifling innovation and hindering collaboration. Complex regulations governing research, intellectual property rights, and accreditation processes often create bureaucratic obstacles that hinder academic progress. To address this, academia must collaborate with policymakers and regulatory bodies to streamline processes, promote transparency, and create an enabling environment for research and innovation.

The need for curriculum reform and skill development presents both a challenge and an opportunity for academia. In today's rapidly changing world, characterized by technological advancements and evolving job markets, academia must adapt its curricula to equip students with the skills and knowledge necessary for the 21st century. By embracing innovative pedagogies, experiential learning, and interdisciplinary approaches, academia can better prepare students for the future.

Internationalization provides another pathway for academia to address challenges and seize opportunities in the pursuit of Viksit Bharat @ 2047. By fostering global partnerships, collaborations, and exchanges, academia can tap into a vast pool of knowledge, expertise, and resources from around the world. This enriches research endeavors, enhances educational experiences, and fosters cultural exchange. Moreover, internationalization boosts India's global competitiveness, positioning academia as a significant player in the global knowledge economy.

In conclusion, although academia encounters several challenges on its journey towards realizing Viksit Bharat @ 2047, these very challenges also offer avenues for innovation, collaboration, and growth. By harnessing emerging technologies, cultivating global partnerships, and emphasizing inclusivity, academia can overcome obstacles and pave the way for transformative progress. Through collective effort and well-planned initiatives, academia can play a crucial role in advancing the nation's development, contributing significantly to its overall prosperity and holistic growth.

Conclusion:

As India charts its course towards Viksit Bharat @ 2047, it is clear that achieving this ambitious vision requires the collective efforts of all stakeholders. Academia plays a pivotal role in this journey, serving as a key driver of progress, innovation, and inclusive development. With its diverse contributions in education, research, community engagement, and more, academia stands as a powerful catalyst for transformative change, shaping the nation's future and its path of growth in the years ahead.

By embracing its role as a catalyst for change, academia can tap into its unique position to harness the collective intellect, creativity, and aspirations of the nation. Through groundbreaking research, impactful community engagement, and visionary educational initiatives, academia can inspire and empower individuals to make meaningful contributions to societal progress and the realization of Viksit Bharat @ 2047.

Academia's commitment to inclusivity and equity is essential to ensure that the benefits of development reach all segments of society. By fostering diversity, promoting social mobility, and advocating for marginalized communities, academia can contribute to a more just and equitable society where everyone has the opportunity to thrive.

As India strives to achieve its vision of Viksit Bharat by 2047, academia must remain adaptable, resilient, and responsive to emerging challenges and opportunities. By embracing innovation, fostering collaboration, and nurturing future leaders, academia can continue to play a central role in shaping India's future and building a prosperous, sustainable, and equitable nation.

In conclusion, the realization of Viksit Bharat by 2047 requires the collective efforts of all stakeholders, with academia at the forefront of driving progress, innovation, and inclusive development. Through its unwavering commitment to excellence, social responsibility, and transformative change, academia holds the key to unlocking India's potential and ushering in a brighter future for all.

Works Cited:

- Aiyar, G. S. N. (2012). The role of higher education for the economic growth and development of India: A comparative study with other countries. *International Journal of Research in Management & Technology*, 2(2), 93-95.
- Aktar, S. (2012). The role of academicians as tutelary body for independent learning. *International Review Of Research In Open And Distance Learning*, 13(3), 1-12.

- Arumugam, V. (2013). Higher Education in India: An Overview and Comparison with Global Standards. *European Journal of Business and Management*, 5(18), 76-84.
- Bhargava, R. (2013). A Study of the Role of the Academicians in Enhancing the Quality of Higher Education. *Asia Pacific Journal of Education*, 33(1), 19-30
- Choudhary, M. L. (2012). Role of Higher Education in National Development: An Analytical Study with Special Reference to India's Development Processes. *International Journal of Social Science and Humanities Research*, 1(3), 42-48.
- Fawcett, S. (2016). Financing higher education in developing countries: Challenges and opportunities. *International Review of Economics Education*, 19, 1-8.
- Khan, M. A. (2020). Role of Higher Education in Nation Building: An Analysis. *International Journal of Research and Analytical Reviews*, 7(1), 477-483.
- Mendis, P. (2014). Higher Education for Nation Building: A Sri Lankan Perspective. *Asia Pacific Educational Review*, 15(1), 1-9. Mishra, B.(2017). Role of Higher Education for National Development: A Critical Analysis *International Journal of Research- Granthaalayah*, 5(12), 62-68.
- Mukherjee, R. (2013). Reflections on Higher Education System in India: Issues and Challenges Ahead *International Journal of Research Studies in Education*, 2(2), 1-6.
- Nair, S. (2003). Higher education and nation building: The Indian context. *Economic and Political Weekly*, 38(27), 2817-2820.
- Portillo, J. (2013). The Role of Higher Education in Development Processes: A Case Study of India's Economy. *International Journal of Educational Development*, 33(4), 391-401.

Awareness and Use of Open Educational Resources among the Students of Government Arts and Science Dediapada, Gujarat

**Sanjaykumar Parmar, Ph.D. Scholar,
Dr. Babasaheb Ambedkar Open University, Ahmedabad.**

**Dr. Nisha Sunil Joshi, Assistant Professor, Library & Information Science,
Dr. Babasaheb Ambedkar Open University, Ahmedabad.**

Abstract

The current study focus on the awareness and use of Open Educational resources among the students of Government Arts and Science College Dediapada, Gujarat. The main purpose of this study is to know the awareness about open educational resources, usage and satisfaction level of students and the problems faced by students in accessing OER. Data collected from students through structured questionnaire. The study shows that the most of the students were aware about OER and use it for academic purpose.

Keywords:- , Awareness, Internet, Open Access, Open Educational Resources, Student,

Introduction

Education plays vital role in development and advancement of any country. It is a fundamental right of every people. Since education is crucial to a country's technological advancement and scientific orientation, its importance in national development cannot be overstated. No Country can develop without development of educational attainment of its people. with the advancement of Information and communication technology, knowledge can be share anywhere in the world. Because of it, improvement in accessibility and equity in whole education Sector. ITC can also support conventional as well as distant learning system. Without any geographical limit, Open Education Resource (OER) plays a very crucial role in teaching and learning aspect. therefore, OER gives a lot of potential to improve education quality in progressing nations. Designing and using of digital content become viable for teaching and learning by educator. Accessibility of quality content only to available who pursue higher education or who can able to pay instructional material. The OER movement gives an opportunity to educator and researcher to be creative in developing teaching and learning resources. The transition to a student-centered teaching strategy that prioritises learners' needs and interests, along with the growing popularity of Open Educational Resources (OER) and their engaging formats, has made OER a valued asset in the academic community. The meaning of the term "Open Educational Resources" could be different among communities or users. Generally, the OER is the availability of free educational materials wherein the copyrights are released in the preferred manner of Creative Commons license. Some of the more common synonyms for OER refer to open content, open learning objects, and even open learning resources. Since they are public-domain teaching and learning resources, they can be freely used, reused, or adapted. The OER is very broad in terms of its nature. They include texts, course content, images, videos, games, audio and video lectures, open-source software, simulations, research data, papers, and outputs. All these are in digital formats and available free of cost to all.

The Massachusetts Institute of Technology is considered the first mover in the OER movement. MIT initiated its Open Course Ware by placing all learning materials on the internet and making it free to access in the year 2001. This innovative effort inspired several other universities around the globe to share their educational resources openly, which

eventually created the Open Course Ware Consortium. The term "Open Educational Resources" was first coined by UNESCO in 2002 in a forum where impacts of Open Course Ware on higher education in developing countries were discussed. It is from this forum that UNESCO used the term to define the freely accessible educational materials. The William and Flora Hewlett Foundation defines Open Educational Resources as teaching, learning, and research materials that are in the public domain or licensed, under intellectual property licenses that permit non-commercial use, adaptation, distribution, sharing, and reproduction. OER include full courses, modules, course materials, streaming videos, textbooks, and assessments to software, various tools, or methods promoting access to knowledge.

In India, the government has been very supportive of the OER movement. Established in 2005, the National Knowledge Commission was formed with the explicit aim of enhancing the quality of the Indian educational system. It was in 2008 this commission launched the National E-Content Project. This involves setting up a repository of open educational resources comprised of material produced within India and internationally. It paved the way for an initiative establishing the NROER in 2013. Before one knew, several projects sprang into existence, along with E-Gyankosh by IGNOU, SWAYAM, Wikipedia India Chapter, Creative Commons India, and the Eklavya Project etc.

In Gujarat, 117 Government colleges run by Education Department of Gujarat. Among them 79 colleges are in the Non-Tribal area and 38 colleges situated in the tribal area. Government Arts and Science College dediapada, Dist-Narmada is one of the government college falls under tribal belt.

Need of the study

The major reason for the difficulties faced by college students in contemporary times is the inadequate provision of resources, finance, and human resources. This research paper aims to find out how OERs can help higher education and, more specifically, how they can help in increasing enrolment rates. OERs provide access to materials from various educational institutions and offer information on educational advancements in India. Many students in Dediapada College especially the Tribal rurally based, face high barriers. OER promises to remove the barriers linked with demographics, economic restriction, and geographic restriction on access to the needed quality ICT tools and free OERs to enable their effective use by the student.

Review of Literature

Kolawole Francis Ogunbodede and Mohammad Atique (2023) Paper highlight "The Usability of Open Educational Resources Platforms among Students of Al Kabir Polytechnic, Jamshedpur, India: A Case Study" tries to investigate awareness, usage, and usability of OER among the students of Al Kabir Polytechnic. The study adopted the descriptive survey design wherein 300 students were drawn with a questionnaire that recorded high reliability. Findings indicate that most of the students are acutely aware of OER and are highly using these resources for learning, citing ease and accessibility as the benefits to using OER, yet a lack of digital literacy was identified as the paramount barrier to effective utilization. There seems to be a great indication of a connection between orientation among students and actual OER utilization since both lecturers and librarians have the mandate of orienting in digital skills besides orienting them on OER. After this, the study reveals enormous potential for OER transformation in access to education and, consequently, learning effectiveness.

The study by Oluwayimika and Idoghor (2023) investigates the awareness, usage, and benefits of Open Educational Resources (OER) among postgraduate students at Ignatius Ajuru University of Education, Nigeria. The research method was a structured questionnaire used to investigate that access, adaptability, and the ability of OER in supporting lifelong

learning is found to be a major advantage. However, challenges related to a lack of appropriate digital skills, language difficulties, and questionable quality among resources are highlighted in this study. The students have a clear tendency towards open-access journals, educational modules, and textbooks. The findings point towards the ability of OER to enhance quality, open access, and reduce cost. Recommendations include increased participation of stakeholders, improved regulations of the quality of the content, and expansion of OER to reach other diverse learners. The research clearly brings out the transformative capacity of OER while raising issues related to its limitations.

The article "Measuring Use and Creation of Open Educational Resources in Higher Education" by Ross McKeerlich, Cindy Ives, and Rory McGreal (2013) provides information on the depth of Open Educational Resources (OER) used at Athabasca University. This research survey methodology delves into the depth of use and development of OER and provides key points that may support greater usage. It happens when the results are positive as usage of OER is found out to be at 43 percent levels with productions happening only in about 31 percent, strongly, very much based on intrinsic motivations. Of course, in the present discussion on time and knowledge gap barriers concerning such adoption, supportive policies should be called up for making engagement and sustainability better happen.

G. Prince and Dr. P. Saravanan (2015) wrote an article on "A Study on Awareness and Perception towards Open Access Resources among the Users in the Higher Educational Institutions in Kanyakumari District". They investigated that students, researchers, and faculties utilization of Open access resource. They collected 950 questionnaire from various institutions and they analysed that most of the user are aware about Open access resources and among them faculties have high degree of awareness regarding OAR. They also found out that most of the user use open access resources for their research purpose. Most of the users satisfied with OAR due to its free accessibility. This article highlights significance of role of Open access resources to provide quality education. They also recommended that to increase optimize use of open access resources, training or orientation programme should be conducted for users. This article provide valuable suggestion for improving digital resource for academic excellence.

M. Nagaiah and S. Thanuskodi (2021) wrote an article title "Utilization of Open Educational Resources (OERs) among College Students Affiliated to Alagappa University in India". They studied the awareness, usage and barriers related to OER among students during the COVID-19 situation. They collected and analysed the questionnaire of 121 respondents. They analysed that 83.5% of students were aware about Open Education resources. 68.6% of students were using OER for learning and other were using for downloading and assignments. This study focus on the Open education resources which become link for learning during pandemic. This article also analysed that there is need of quality content, accessibility and support of Institution for its promotion. This research emphasizes that Open Educational resources should be optimized for higher studies in developing nation.

Neeta A. Kene (2012) in her research paper analysed Awareness of Open Educational Resources Among the Undergraduate Students. The sample of 300 students of Amaravati District were taken and analysed for this purpose survey method had been used to acquire data. It was found that most of the students were aware about OER. It was also described that commonly used OER consist of Open access article and You tube videos and some website links for their study purpose. Satisfaction level of students regarding OER was also high.

Sukhbir Singh, Sulekha, and Dr. Mange Ram (2022) the study the awareness and utilization of Open Educational Resources (OER) among research scholars at Kurukshetra University which reveals that 96.66% of Research Scholar were aware about Open Educational Resources. They also analysed that researcher used OER for gaining current information

(93.10%) and for writing research article (66.20%). Most widely used Open access database were Shodhganga, Shodhgangotri and National Digital Library. This article focus into the current situation of Open Educational Resources awareness, usage level and also highlighted benefits and limitation which is to be overcome.

Objectives of the study

- To determine the awareness of college students towards open educational resources
- To identify the purpose and reason for using open educational resources
- To find out the satisfaction level of users on using open educational resources
- To find out frequency of usage of OER by college student
- To determine user perceptions towards the open educational resources

Methodology

The study intends to identify the awareness and use of Open educational resources among the students of Government Arts and Science College Dediapada in Narmada District, Gujarat. Survey method is applied for this study. The population of the study comprises UG students of Arts and Science Stream of Government Arts and Science College Dediapada, Dist-Narmada. The simple random sampling technique was used. A well-structured questionnaire was used to collect data using Google Platform. Questionary was sent to students using email and whats app. Total 227 responses was received from the students to analysed and tabulated to find out the result.

Data Analysis

Analysis was done on the basis of questionaries received. Total 227 responses received from the students and following result has been drawn.

Gender	Female	Male	Grand Total	Percentage %
Year				
FY	33	38	71	29.58
SY	38	36	74	30.84
TY	35	60	95	39.58
Grand Total	106	134	240	100

1) Respondent Gender and Year of education

Table-1 shows the number of respondents

From the above table analysed that percentage of Male and Female respondent were somehow equal. Total number of female respondents were 106 and male respondent were 134 out of total 240 responses received. Higher percentage of responses received from third year students were 39.58 %. while percentage of FY and SY student's responses rate were almost same.

2) Age Group of Respondent

AGE	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
No. of Students	4	54	43	59	32	10	10	14	4	2	5	4
Percentage %	1.67	22.50	17.92	24.58	13.33	4.17	4.17	5.83	1.67	0.83	2.08	1.67

Table-2 shows the Age of respondent

Table-2 data analysis shows that from 240 students most of the students are at the age of 20 and 18 years. From 18 to 21 years of age 78.33% of students included.

3) Subject of Students who given the responses

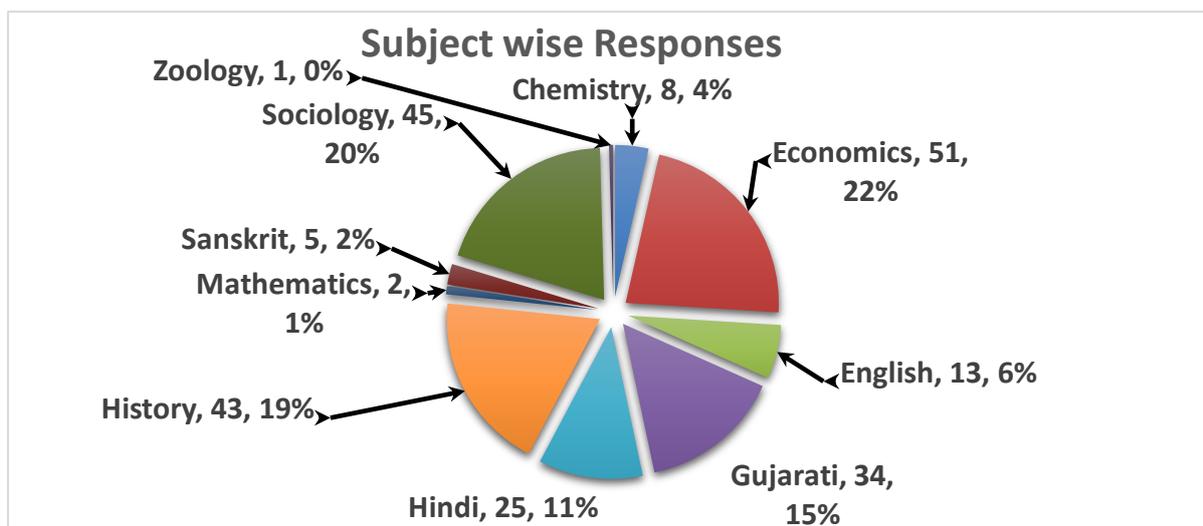

Chart -3 Pie Chart shows the number of responses received from different Subject Department

Above Pie Chart represents the subject wise analyses of the students who gave responses. Most responses given by students of Department of Economics (51) followed by Sociology (45), History (43).

4) Internet usage by Students

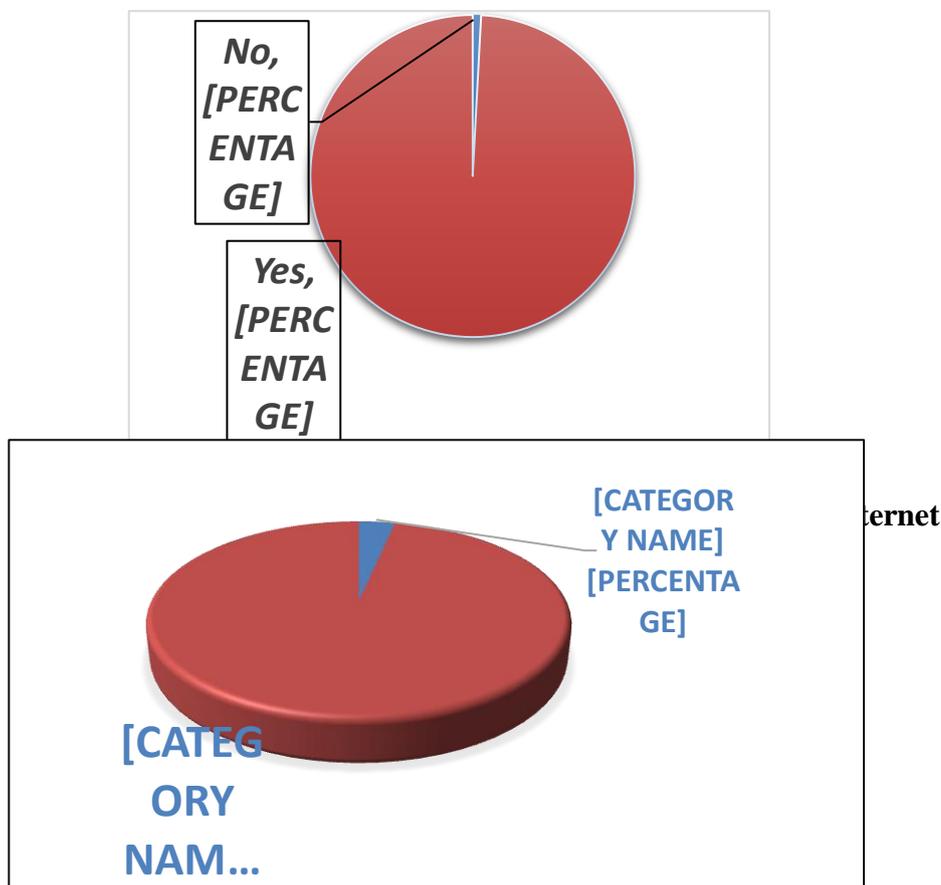

Chart 4 shows that 99% of students use internet facility with their mobile phones. So, we can say that most of the them are techno savvy to use mobile and other devices.

Chart 4.1 percentage of students use mobile and Computer to access internet

Medium to use internet through which they can access OER. Most of the students are using their own Internet using mobile. Some of them used college Wi-Fi connection and LAN for internet usability.

5) Awareness about Open Educational Resources

Sr.No.	Opinion	Students	%
1	No	9	3.75
2	Yes	231	96.25
	Total	240	100

Table 5: Awareness about Open Educational Resources

Table 5 shows the data about awareness of Open Educational Resources and its shows that 231 (96.48 %) out off 240 students are aware about Open Educational Resources.

6) Students view about college online or offline resources

Sr No.	Accessibility of Learning Materials in College	Yes	No	Not Familiar
1	Printed learning materials are provided by the college."	212	28	-
2	"Learning materials are accessible via the college's website or a specialized portal."	184	26	30
3	"Students can print online learning materials if needed."	180	60	-

Table 6: Accessibility of Learning Materials in College

Table 6 shows the data about Accessibility of Learning Materials in College and it describes that Most of the user can get printed material from college through college website and student can also get print of online resource when needed.

7) Mediums through which students learn about Open Educational Resources

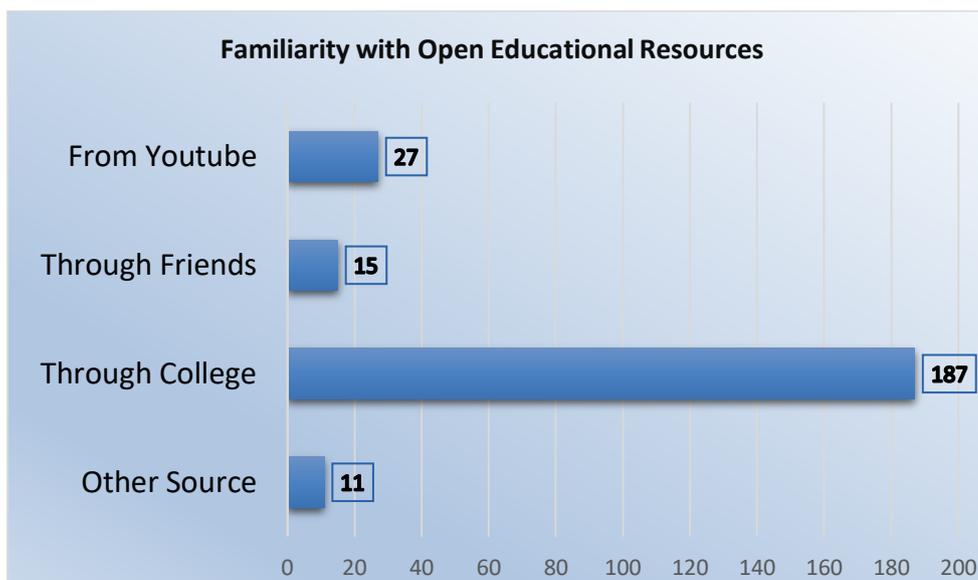

Table-7 Familiarity with Open Educational Resources

The above table shows the medium through which students aware about Open Educational resources. This Bar Diagram shows that most of the students can learn about OER from college. It means college library take initiative to given orientation about different types of OER. So, role of educational institute is more important for awareness and usage of OER.

8) Frequency of using open education resources

Age	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	Grand Total
	Frequency of Times												
Less Than 1Hour	3	16	13	11	10	2	5	5	2	1	1	1	70
Male	1	11	3	6	7	2	4	4	2	1	1		42
Female	2	5	10	5	3		1	1				1	28
1 to 2 Hours	1	22	24	30	13	7	2	7	2	1	1	3	113
Male	1	10	13	16	9	4		2	2		1	2	60
Female		12	11	14	4	3	2	5		1		1	53
2 to 3 Hours		11	5	10	8	1	3	1				2	41
Male		4		3	7	1	3	1				2	21
Female		7	5	7	1								20
More than 3 Hours		5	1	8	1			1					16
Male		4		5	1			1					11
Female		1	1	3									5
Grand Total	4	54	43	59	32	10	10	14	4	2	2	6	240

Table-8 Age group with frequency of time using OER

This Table shows brief details of the duration of time using OER. The duration of using OER is evident to the table of Age and Gender. Total 113 students used OER for 1 to 2 Hours. Very a smaller number of students 16 used OER for more than 3 hours.

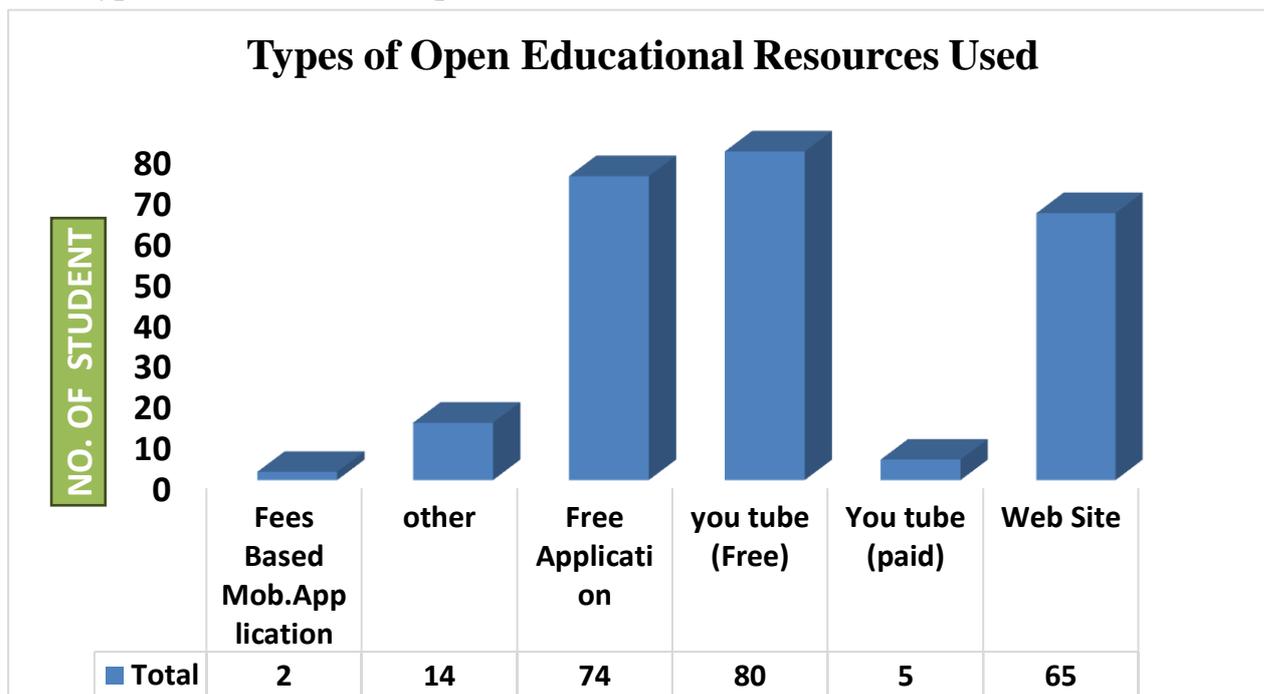
9) Types of medium to use Open Educational resources

Table-9 reveals that Most of the students were using Free application and You tube for their educational need. Here on this bar diagram, it shows that 80 students use You tube, 74 Students use Free Mobile Application and 65 students are using Website.

10) Purpose of using OER

The purpose of using Open Educational Resources is different as per user requirements as per educational needs. The purpose of using OER by students are given in the Table-10

Sr.No.	Purpose of using OER	No. of Students	Percentage
1	To get education easily	119	49.58
2	For academic assignments,	69	28.75
3	Information outside the book can be collected and stored	9	3.75
4	To get education from experts in remote places	22	9.16
5	For personal interest	3	0.0125
6	According to the need of time	3	0.0125
7	Other	15	6.25

Table-10 Purpose of using OER

From this above table-10 it indicates that the purpose of using OER among the students. Most of the students prefer to use OER for their Education which is available very easily. Some of them used to help in academic assignments. Almost 49.58% of student out 240 prefer to get education easily.

11) Different aspect of OER in terms of availability, barriers and traditional education system

Sr.No.	Different aspect of OER in terms of availability, barriers and traditional education system	YES	NO	Language is not a barrier to gaining advanced knowledge
1	Availability in Gujarati language	153	87	-
2	if not, could language be a barrier	124	70	36
3	Impact of Open Educational Resources on traditional education systems	87	153	-

Table 11- OER in terms of availability, barriers and traditional education system

Above table-11 shows that OER should be in regional language. Most of the students felt that it is available in regional language even though some of them face some difficulty in finding it in regional language. So, their opinion regarding OER towards it is negative. Most of the students felt that there is no any negative impact on traditional education system due to use of OER.

12) Challenges in using OER

Sr.No.	Challenges in the Use of OER	Responses	Percentage
1	Availability in English language	78	32.5
2	Poor Internet Connectivity	46	19.57
3	Lack of education in basic education	5	2.08
4	Lack of allocated time	3	1.25
5	Lack of knowledge of important sources in the subject area	26	10.73
6	Difficulty in obtaining relevant information	13	5.32
7	Uneven availability of resources	25	10.32
8	No Response given	44	18.23
	Total	240	100

Table-12 Challenges in using OER

Above table shows that 78 (32.5%) students facing the problem of availability of sources in English languages followed by 46 (19.57%) students facing the problem of poor internet connectivity due to this they are not able to access OER. 26 Students facing the problem of lack of knowledge of important source in the subject area.

13) Student's feedback on the availability and use of Open Educational Resources

This chart shows the level of use of OER among the students on the basis of this satisfaction level can be measured. 142 (59%) of students felt that OER is useful for their educational need so we can say that they are satisfied with the use of OER. 62 (26%) students responded that they are OER is Very Useful so their satisfaction level is intense regarding OER and 36 (15%) students not giving positive reply about OER's usability and satisfaction.

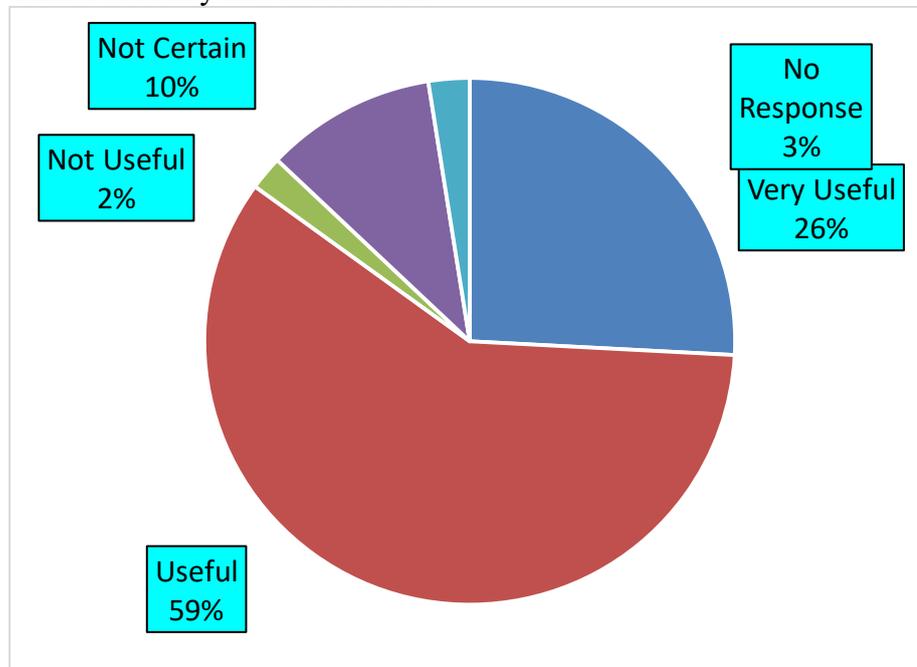

Table-13 Student's feedback on the availability and use of Open Educational Resources

14) Effectiveness of Open Educational Resources on studies

Sr. No.	Effectiveness of Open Educational Resources on studies	Responses	Percentage
1	Time-saving.	97	40.41
2	Enhanced research through inter-institutional coordination.	16	6.67
3	Access to concise and accurate educational material.	19	7.92
4	Quick and precise knowledge acquisition.	93	38.75
5	Effective collaboration with other learners.	15	6.25
	Total	240	100

Table-14 Effectiveness of Open Educational Resources on studies

Above table-14 shows the impact of OER on studies of students. From the 240 responses, analysed those 97(40.41%) students responded that with the use of OER their time is saved and 93 (38.75%) students replied that it is very useful for knowledge acquisition.

Finding of the Study: -

Obtained data is evaluated in tabular form and on the basis of following main findings of the study provided.

- 1) Total 240 responses are received from 134 (55.83%) Male and 106 (44.17%) female students from different departments of Government Arts and Science College Dediapada. Among them 78.33% of students are the age group of 18 to 21 years.
- 2) As per department wise classification of survey it shows that students of Department of Economics, Sociology and History given more than many other Departments,
- 3) The study shows that 96.25 % students are aware about Open Education Resources and they are aware about OER through College (77.92%), you tube (11.25%) and from friends (6.25%) so role of educational institute is more important for awareness and usage of OER.
- 4) Internet facility is available with almost all students of college 99% of students use internet facility with their mobile phones. So, we can say that most of the them are techno savvy to use mobile and other devices. It is also found that medium to use internet through which they can access OER. Most of the students are using their own Internet using mobile. Some of them used college Wi-Fi connection and LAN for internet usability.
- 5) College students are mostly use different types of Open access sources Most of the students were using Free application and You tube for their educational need. 80 students use You tube, 74 Students use Free Mobile Application and 65 students are using Website.
- 6) Half of the total number of students (113) use open education resources for 1 to 2 hours.
- 7) Most of the students (119) 49.58% prefer to use OER to get Education easily and other 28.75% students use it for academic assignment.
- 8) The number of students who believe that Open Education resources should be available in the local language Gujarati is 158.
- 9) Most of the students felt that there is no any negative impact on traditional education system due to use of OER.
- 10) Among those who believe that there are difficulties in using open education resources, the 78 (32.5%) students believe that availability in English language and 46 (19.57%) are the cause of this difficulty.
- 11) The highest number of students (59%) find Open Education Resources useful, while the lowest number of students find them not useful.
- 12) There are various opinions on the effectiveness of open education resources, of which Time saving and rapid and accurate knowledge acquisition is the most common opinion.

Conclusion:

The study focuses on the current status of student's awareness about Open education resources. Students are acquainted with the term Open Educational Resources. Most of the students are using OER for their academic and to get education easily. Most of the students satisfy with usefulness of the open educational resources.

References:

Singh, S., Sulekha, M., & Ram, M. (2022). Awareness and use of open educational resources among the research scholars of Kurukshetra University, Haryana, India. Library Philosophy and Practice (e-journal), (6848). <https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/6848>

Raval, D. S. (2022). Perceptions of students in Gandhinagar towards Open Educational Resources: A study (n.d). Dr. Babasaheb Ambedkar Open University, Ahmedabad.

Yadav, Anita (2024). Impact of open educational resources on indian educational system. International Journal of Creative Research Thoughts

Kene, N. A. (2022). Awareness of open educational resources among the undergraduate students. IJFANS International Journal of Food and Nutritional Sciences, 11(12), 6356–6361. https://www.researchgate.net/publication/335790901_A_STUDY_ON_AWARENESS_AND_ATTITUDE_TOWARDS_OPEN_EDUCATIONAL_RESOURCES_IN_HIGHER_EDUCATION_STUDENTS

Prince, G., & Saravanan, P. (2015). A study on awareness and perception towards open access resources among the users in the higher educational institutions in Kanyakumari district. International Journal of Next Generation Library and Technologies, 1(3), 1–9. <https://www.ijnlt.com>

Ogunbodede, K. F., & Atique, M. (2023). Usability of open educational resources platforms among students of Al Kabir Polytechnic, Jamshedpur, India: A case study. Asian Journal of Information Science and Technology, 13(1), 1–7. <https://doi.org/10.51983/ajist-2023.13.1.3384>

Kumar, P. G., & Raja, V. (2019, September). A study on awareness and attitude towards open educational resources in higher education students [Conference paper]. ResearchGate. <https://www.researchgate.net/publication/335790901>

Kasumu, R. O., & Idoghor, U. (2023). Awareness and use of open educational resources and its benefits to university students. Innovare Journal of Education, 11(3), 32-35. <https://dx.doi.org/10.22159/ijoe.2023v11i3.47718>

McKerlich, R., Ives, C. & McGreal, R. (2013). Measuring Use and Creation of Open Educational Resources in Higher Education. International Review of Research in Open and Distributed Learning, 14(4), 90–103. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v14i4.1573>

The Impact of Technology on Law Libraries: Transformation, AI, and Ethical Considerations.

**Joshi Bhaveshkumar Rameshchandra,
A Research Scholar of Law at H.N.G.U, Patan**

Dr. Mahesh Patel, Principal Mahesana Law College, Mahesana. H.N.G.U, Patan.

Abstract.

The digital transformation of law libraries has radically altered traditional legal research methods, expanding online access to legal resources, incorporating artificial intelligence (AI) tools, and digitizing large collections. This article examines the pivotal role technology plays in modern law libraries, discussing the benefits of digitization, the implications of AI in legal research, and the ethical concerns surrounding algorithmic bias. As technology reshapes legal research practices, law librarians are increasingly serving as navigators of complex digital tools and as ethical stewards within the legal profession. This study adopts a mixed-methods approach to investigate current technological trends, the challenges faced by law librarians, and the ethical implications surrounding AI integration in legal research.

Key words . AI , Ethical Considerations, Law Libraries, Technology, Transformation

1. Introduction.

The digitization of law libraries has transitioned them from being mere repositories of legal texts to technologically advanced hubs that support dynamic legal research. With the advent of digital innovations, notably AI, law libraries now provide improved research efficiencies, enhance access to justice, and facilitate the democratization of legal knowledge. This study highlights three critical aspects of this digital transformation: the transition from physical to digital collections, the integration of AI tools in legal research, and the ethical considerations brought about by technology.

2. Research Methodology.

To achieve a thorough understanding of technology's impact on law libraries, this study employs a mixed-methods research approach, combining qualitative and quantitative data analysis. The qualitative component consists of interviews with law librarians and legal professionals to gain practical insights into the challenges and ethical dilemmas posed by digitization and AI. The quantitative aspect involves a survey of legal professionals and an analysis of academic publications and case studies from selected law libraries. Together, these methods offer a comprehensive view of the technological transformations affecting law libraries and provide a foundation for evaluating its influence on legal research and ethics.

Data Collection: Interviews were conducted with law librarians from prominent institutions, while a survey was distributed to 150 legal professionals to gather insights into their experiences with AI and digital resources. Additionally, a review of case studies from law libraries was conducted to document specific instances of digital integration.

Analysis: Qualitative data from interviews were analyzed using thematic analysis, while quantitative survey data were processed using descriptive statistics to provide an overview of attitudes and challenges related to AI and digitization.\

3. The Shift from Physical to Digital Collections.

The digital transformation has drastically redefined the traditional role of law libraries. Previously, law libraries maintained extensive physical collections, but with digital advancements, they now emphasize digital resources and remote access capabilities. This shift supports broader and faster access to legal information, promoting more efficient and thorough research practices.

3.1 Advantages of Digital Resources.

Digital resources have transformed legal research, making it accessible from virtually any location. Databases such as Westlaw, LexisNexis, and other government-sponsored platforms have made case law, statutes, and secondary legal sources available remotely (Reese, 2020). These platforms have become integral to modern legal practice, providing an expansive collection of resources that enable comprehensive research from anywhere, greatly enhancing the accessibility of legal information.

3.2 Digital Preservation and Access.

Law libraries also play a significant role in digital preservation, aiming to maintain historical legal documents for future accessibility. Initiatives such as the Harvard Caselaw Access Project focus on digitizing historical case law and making it publicly available (Harvard Library Innovation Lab, 2020). By facilitating access to historical legal documents, these projects contribute to access-to-justice initiatives, ensuring that legal information remains available to practitioners, scholars, and the public at large.

3.3 Digital Resource Management.

The management of digital resources presents new responsibilities for law librarians, requiring them to oversee vast digital collections and ensure that information remains accurate and accessible. Law librarians must also navigate challenges related to digital licensing and data security, balancing the library's budgetary constraints while meeting the legal profession's evolving demands (Hall & Langendorfer, 2018).

4. Artificial Intelligence in Legal Research.

AI has profoundly impacted how legal research is conducted, allowing law libraries to integrate tools that streamline tasks such as case law analysis, predictive analytics, and document review. These tools can help researchers locate relevant information more accurately and swiftly than manual methods, effectively enhancing the efficiency of legal research.

4.1 AI Tools for Legal Research.

AI-powered tools such as Casetext, ROSS Intelligence, and Fastcase use natural language processing (NLP) to improve search accuracy and generate predictive insights (Nguyen, 2021). These tools enable lawyers and researchers to search vast legal databases efficiently, anticipate case outcomes, and identify relevant case law and statutes, which significantly enhances the research process.

4.2 AI in Legal Document Review.

In addition to research, AI has become instrumental in legal document review. Tools like Kira Systems and eBrevia allow legal professionals to analyze documents quickly and identify key clauses, reducing the time needed for contract reviews, due diligence, and other document-heavy processes (Hogan, 2019). As a result, AI-powered document review tools not only improve accuracy but also free up valuable time for legal professionals.

4.3 The Librarian's Role in AI Integration.

As technology experts, law librarians are essential in evaluating, implementing, and educating others on AI tools. They help lawyers and researchers understand these tools' functionalities and limitations, ensuring that AI is used responsibly (Mart, 2018). Law librarians, therefore, act as key facilitators in the ethical and effective adoption of AI technologies in legal research.

5. Ethical Considerations and Algorithmic Bias.

While AI introduces efficiencies in legal research, it also raises ethical concerns, particularly regarding algorithmic bias. Algorithms in AI tools are often based on historical data, which can introduce biases that affect the accuracy and fairness of AI-driven recommendations.

5.1 Understanding Algorithmic Bias in Legal Research.

Algorithmic bias arises when AI algorithms trained on biased historical data produce skewed outcomes. In legal research, this bias can potentially influence the cases or precedents recommended by AI tools, thus affecting legal interpretations (Mart & Chen, 2018). For instance, algorithms trained on past judicial data may unintentionally perpetuate racial or socioeconomic biases, posing significant ethical challenges for legal practitioners.

5.2 Mitigating Bias through Ethical Oversight.

Law librarians play a critical role in identifying and mitigating algorithmic bias in AI tools. They possess the expertise needed to interpret AI outputs critically and recognize instances of bias. By educating users on how to scrutinize AI-driven research results, librarians help ensure that legal research practices remain objective and fair (Fletcher, 2020).

5.3 Ethical Responsibilities Under ABA Model Rule 1.1.

The American Bar Association's (ABA) Model Rule 1.1 outlines a lawyer's duty to maintain competence, which increasingly includes an understanding of technology. Law librarians support this responsibility by educating legal professionals on the ethical dimensions of using AI tools, ensuring adherence to best practices related to transparency, privacy, and accuracy (Young & Zhao, 2019). By fostering technological competence among legal practitioners, librarians contribute to upholding the ethical standards necessary for justice.

5.4 Privacy and Data Security Concerns.

AI in legal research raises concerns over privacy and data security. Since legal research often involves sensitive information, AI tools must be carefully managed to ensure that confidential data is protected. Law librarians play a crucial role in overseeing the security measures associated with digital tools, helping institutions maintain compliance with relevant data protection laws (Green, 2021).

6. Conclusion.

The digital transformation of law libraries has revolutionized how legal professionals access, interpret, and utilize legal information. Digital collections and AI tools have enhanced research capabilities, streamlining access to legal resources and boosting efficiency. However, these advances bring ethical challenges, particularly related to algorithmic bias. Law librarians have thus transitioned into new roles as educators, technological navigators, and ethical stewards, guiding the legal profession's responsible use of technology. As law libraries continue to evolve, the expertise of law librarians will remain indispensable in balancing technological advancements with ethical standards critical to the legal profession.

References.

- Fletcher, R. (2020). Addressing AI Bias in Legal Research: The Role of the Law Librarian. *Journal of Legal Research*, 42(3), 456-467.
- Green, T. (2021). Privacy and Security in AI-Powered Legal Research. *Legal Technology Review*, 36(2), 312-329.
- Hall, J., & Langendorfer, C. (2018). Digital Resource Management in Law Libraries. *American Journal of Law Librarianship*, 40(1), 15-30.
- Harvard Library Innovation Lab. (2020). Caselaw Access Project. Retrieved from <https://lil.law.harvard.edu/projects/caselaw-access-project/>
- Hogan, M. (2019). AI and Document Review: Transforming Legal Practice. *Law & Technology Today*, 45(6), 77-92.
- Mart, S. N., & Chen, S. X. (2018). Algorithmic Bias and Legal Research: Ethical Implications for Law Libraries. *University of Colorado Law Review*, 48(1), 201-224.
- Nguyen, L. (2021). The Future of AI in Legal Research: Opportunities and Challenges. *Boston College Law Review*, 62(4), 1500-1522.
- Reese, D. (2020). Digital Access to Legal Information in the 21st Century. *Harvard Law School Review*, 38(2), 234-248.

Libraries as Catalysts For Viksit Bharat 2047: A Study Of Their Role In National Development

**Soni Dipaliben Maheshkumar, Research Scholar,
School of Humanities & Social science, Dr. Babasaheb Ambedkar Open Ahmedabad.**

**Prof. (Dr.) Ami Upadhyay, Vice Chancellor,
Dr. Babasaheb Ambedkar Open Ahmedabad.**

Abstract

India's vision of becoming a developed nation by 2047, known as Viksit Bharat, necessitates a multi-faceted approach that encompasses various sectors, including education, research, and cultural preservation. Libraries, often overlooked as vital institutions, play a pivotal role in achieving this ambitious goal. This study delves into the multifaceted contributions of libraries to national development, highlighting their potential to foster intellectual growth, promote social inclusion, and drive economic progress. Libraries serve as repositories of information, providing access to a diverse range of resources, including books, journals, and digital materials. By facilitating knowledge sharing and promoting critical thinking, libraries empower individuals to make informed decisions and contribute to societal advancement. Libraries play a crucial role in supporting formal and informal education. They offer resources for students, researchers, and lifelong learners, fostering a culture of continuous learning and innovation. Additionally, libraries can collaborate with schools and universities to enhance the learning experience and bridge the digital divide. Libraries act as custodians of cultural heritage, preserving historical documents, manuscripts, and other valuable artifacts. By promoting cultural awareness and understanding, libraries contribute to the preservation of India's rich cultural tapestry and foster a sense of national identity. Libraries serve as community hubs, providing spaces for social interaction, cultural programs, and skill development workshops.

Introduction

The Indian government's ambitious goal of achieving a Viksit Bharat by 2047 is a testament to the nation's aspirations for progress and prosperity. To realize this vision, a multi-faceted approach is required, encompassing various sectors such as education, healthcare, infrastructure, and technology.

The Role of Libraries

Often overlooked, libraries play a pivotal role in shaping a nation's future. They are more than just repositories of books; they are dynamic institutions that foster knowledge, innovation, and critical thinking. In the context of Viksit Bharat, libraries can serve as powerful catalysts, driving social and economic development.

Research Objectives

- This study aims to delve deeper into the role of libraries in India's journey towards a developed nation. Specifically, it will explore:
- The current state of libraries in India: An analysis of their accessibility, infrastructure, and resources.

- The potential of libraries in promoting literacy and education: How libraries can contribute to improving literacy rates and enhancing educational outcomes.
- The role of libraries in fostering innovation and research: Exploring the ways in which libraries can support research activities and encourage innovation.
- The impact of digital technologies on libraries: How libraries can leverage digital tools to expand their reach and services.
- Policy recommendations: Suggesting policy measures to strengthen the library sector and maximize its contribution to national development.

By understanding the potential of libraries and addressing their challenges, India can harness their power to build a brighter future.

Key Words

Viksit Bharat 2047: A vision for India to become a developed nation by 2047, the centenary year of India's independence. It encompasses economic prosperity, social justice, and technological advancement.

- A library is an establishment that offers access to books, journals, and various materials for reading, research, or reference purposes.
- National development refers to the advancement of a nation's economic, social, and political conditions.
- A catalyst is a substance that enhances the speed of a chemical reaction without undergoing any permanent change itself. In this context, libraries serve as catalysts by promoting societal and intellectual growth.
- A knowledge society is one where the generation, dissemination, and application of knowledge are the main forces driving economic and social advancement.
- Digital literacy is the capability to utilize digital technologies effectively and responsibly. Information literacy is the skill to identify when information is required, to find, assess, and use that information effectively.
- Lifelong learning is the ongoing process of acquiring knowledge and skills throughout an individual's life. Social inclusion is the effort to integrate all individuals into society, irrespective of their backgrounds or situations.
- Cultural heritage encompasses the legacy of tangible artifacts and intangible qualities of a community or society that are passed down from previous generations, preserved in the present, and handed down to future generations.
- A public library is a library open to the general populace, usually financed by taxes or public contributions. An academic library is affiliated with a higher education institution, such as a university or college.
- A special library focuses on a specific subject or area, such as law, medicine, or technology. A digital library offers access to digital materials, including ebooks, articles, and databases.

Research Questions :

- How can libraries be reimagined and repurposed to contribute to the realization of Viksit Bharat 2047?
- What specific strategies and initiatives can be implemented to enhance the role of libraries in promoting literacy, education, and lifelong learning?
- How can libraries effectively bridge the digital divide and provide equitable access to information and technology for all citizens?

Recommendations

Libraries, once considered mere repositories of books, have evolved into dynamic hubs of knowledge and innovation. As India strives to achieve its vision of becoming a developed nation by 2047, libraries can play a pivotal role in realizing this ambitious goal. This paper explores the potential of libraries in driving national development and offers recommendations to harness their full potential.

The Role of Libraries in National Development

Knowledge Dissemination and Access:

Ensure equitable access to information and resources for all citizens, regardless of their socioeconomic background. Promote digital literacy skills to empower individuals to navigate the digital world effectively. Equip individuals with the skills to critically evaluate information and make informed decisions.

Education and Lifelong Learning:

Transform libraries into community learning centers offering a diverse range of programs for all ages. Collaborate with educational institutions to provide training for teachers on effective use of library resources. Foster a culture of research and innovation by providing access to scholarly resources and research tools.

Cultural Preservation and Heritage:

Digitize and preserve India's rich cultural heritage to ensure its longevity. Promote the study and preservation of Indian languages and literature. Organize cultural programs, exhibitions, and workshops to celebrate India's diverse cultural heritage.

Economic Development:

Create spaces for entrepreneurs and innovators to network, collaborate, and access resources. Offer skill development programs to enhance employability and entrepreneurial skills. Support the growth of digital entrepreneurship by providing access to technology and training.

Social Inclusion and Empowerment:

Design inclusive library spaces that cater to the needs of people with disabilities. Organize community outreach programs to address social issues and empower marginalized groups. Implement literacy programs to improve literacy rates and empower individuals.

Recommendations

Government Support:

Allocate adequate funds for the development and maintenance of libraries. Develop a comprehensive national library policy to guide library development. Encourage public-private partnerships to leverage resources and expertise.

Library Modernization:

Invest in modern digital infrastructure, including high-speed internet and digital resources. Provide training and professional development opportunities for library staff. Encourage libraries to offer innovative services, such as online databases, virtual reality experiences, and maker spaces.

Community Engagement:

Organize outreach programs to attract new users and build strong community relationships. Seek feedback from users to improve library services and programs. Collaborate with other organizations, such as schools, NGOs, and businesses, to create synergies.

By implementing these recommendations, libraries can become powerful catalysts for national development, contributing to the realization of Viksit Bharat 2047. Let us work together to unlock the full potential of libraries and create a brighter future for India.

Findings and Suggestions

Findings

India boasts a diverse library landscape, ranging from academic and research libraries to public and school libraries. Many libraries, especially in rural and underserved areas, face infrastructure challenges such as inadequate space, outdated facilities, and limited resources. While digital libraries and online resources are growing, a significant digital divide persists, particularly in rural areas. Many people, especially youth, are unaware of the services and resources offered by libraries. Libraries can provide free access to a vast array of information resources, promoting literacy and lifelong learning. By offering workshops, training programs, and digital literacy courses, libraries can empower individuals with essential skills for the 21st century. Libraries can serve as hubs for innovation and research by providing access to scholarly articles, databases, and research tools. Libraries play a vital role in preserving India's rich cultural heritage by collecting and preserving manuscripts, books, and other cultural artifacts. Libraries can create inclusive spaces for people from all walks of life, fostering social cohesion and understanding. By providing access to business information, market research, and entrepreneurship resources, libraries can contribute to economic growth.

Suggestions

To fully realize the potential of libraries in India's development, the following suggestions are proposed:

Allocate adequate funding for library development and maintenance. Implement policies that promote library development and encourage public-private partnerships. Invest in digital infrastructure to ensure equitable access to online resources. Modernize library infrastructure, including buildings, technology, and furniture. Embrace digital technologies to offer online services, e-books, and digital resources. Train library staff in digital literacy, information management, and user services.

Organize outreach programs to promote library services and attract new users. Collaborate with schools, colleges, and community organizations to create a network of learning and innovation. Tailor library services to meet the diverse needs of the community.

Create research facilities and provide access to scholarly databases and research tools. Establish innovation hubs within libraries to foster creativity and entrepreneurship. Educate users about intellectual property rights and copyright laws.

Digitize rare manuscripts, books, and other cultural artifacts. Implement advanced preservation techniques to protect cultural heritage. Organize exhibitions, workshops, and lectures to promote cultural heritage. By implementing these suggestions, libraries can become powerful catalysts for Viksit Bharat 2047, contributing to a more informed, skilled, and innovative India.

Further Research Directions for "Libraries as Catalysts for Viksit Bharat 2047"

To delve deeper into the role of libraries in India's national development, consider the following research avenues:

Examine the economic advantages of libraries, including their contributions to productivity, innovation, and job creation. Investigate the influence of libraries on local businesses and industries. Assess the social return on investment (SROI) of library services, which

encompasses improved literacy rates, decreased crime rates, and strengthened community cohesion. Evaluate the effect of libraries on educational achievement and lifelong learning. Review the environmental sustainability initiatives of libraries and their role in minimizing carbon footprints. Analyze how libraries promote environmental awareness and conservation. Perform comprehensive case studies of libraries encountering challenges such as insufficient funding, outdated facilities, and a shortage of skilled staff. Identify the underlying causes of these issues and suggest potential solutions. Explore the digital divide and its effects on library access and utilization. Investigate methods to bridge this divide and ensure fair access to digital resources. Conduct detailed case studies of successful libraries both in India and internationally, analyzing their innovative programs, partnerships, and community engagement strategies. Measure the influence of libraries on social indicators such as literacy rates, education levels, and civic participation. Carry out surveys and interviews to gauge the perceived value of libraries among users. Identify and evaluate successful library models in both urban and rural settings, studying their innovative programs, partnerships, and community outreach efforts. Examine how these libraries have contributed to local development, identifying best practices and lessons learned for future replication and adaptation. Investigate the impact of libraries on specific communities, including rural areas, urban slums, and marginalized groups. Conduct interviews and focus groups with library users to gain insights into their experiences and perceptions. Analyze the role of libraries in addressing social and economic disparities.

Assess the efficacy of digital library services, including e-books, online databases, and digital archives. Examine the challenges and prospects of incorporating emerging technologies, such as artificial intelligence and machine learning, into library services. Evaluate the influence of digital literacy initiatives on library patrons. Investigate the accessibility of library services for individuals with disabilities. Research the application of assistive technologies and inclusive design principles within libraries. Assess the contribution of libraries in fostering digital inclusion and addressing the digital divide. Formulate policy recommendations to enhance the development and sustainability of libraries in India. Advocate for increased governmental funding and support for libraries. Encourage the integration of libraries into national development plans and strategies. Create public awareness campaigns to emphasize the significance of libraries. Collaborate with media and social media influencers to promote library services. Organize library events and programs to engage the community and garner support for libraries.

By conducting rigorous research and implementing evidence-based strategies, libraries can play a vital role in achieving the vision of Viksit Bharat 2047.

Conclusions

As India strives towards its vision of becoming a developed nation by 2047, libraries emerge as indispensable institutions, playing a pivotal role in shaping the nation's intellectual, cultural, and social landscape. This study delves into the multifaceted contributions of libraries to national development, highlighting their potential as catalysts for progress.

Libraries serve as repositories of knowledge, providing access to a diverse range of information resources, including books, journals, digital databases, and online archives. They foster innovation by creating spaces for research, experimentation, and collaboration among scholars, researchers, and the general public. By facilitating knowledge exchange and idea generation, libraries contribute to scientific advancements, technological breakthroughs, and economic growth.

Libraries support formal education by providing students with access to essential study materials, reference books, and digital resources. They promote lifelong learning by offering

a variety of programs, workshops, and seminars for individuals of all ages and backgrounds. By empowering individuals with knowledge and skills, libraries contribute to human capital development and social mobility.

Libraries safeguard cultural heritage by preserving manuscripts, rare books, and historical documents. They promote cultural diversity by organizing exhibitions, lectures, and cultural events that celebrate India's rich heritage. By fostering a sense of cultural identity and pride, libraries contribute to social cohesion and national unity.

Libraries play a crucial role in bridging the digital divide by providing access to computers, internet connectivity, and digital literacy training. They empower individuals to navigate the digital world, access online resources, and participate in the global information society. By promoting digital inclusion, libraries contribute to social equity and economic empowerment.

Libraries serve as community hubs, providing spaces for social interaction, cultural exchange, and civic engagement. They support community development initiatives by offering programs on health, literacy, and environmental sustainability. By fostering a sense of community and empowering individuals to effect positive change, libraries contribute to social progress and sustainable development.

Reference

- Aneesha, P .V. (2006). Use of library resources by women post graduate students in Calicut University Campus: A Study (Post graduation in Library and Information Science). University of Calicut.
- Bhuvaneshwari, R., & Gayathri, V. (2014). Importance of partnership for development of public libraries in India. *DESIDOC Journal of Library and Information Technology*, 33(1), 12-20.
- Dominic., & Nirmala. (2012). Collection development of Ooty public library: A case study. *Indian Journal of Information Library and Society*, 25(3- 4), 326-283.
- Gutam, J., & Sunil Kumar. (2004). *Community information and library service for rural people, information communication library and community development*. Delhi: B R Publishing
- Mangla, P. (2014). Public library service in the NCT of Delhi present and future. *Library Herald*, 25(1), 1-18.
- Reitz, Joan, M. (2005). *Public Library*. Dictionary for Library and Information science. Chennai: Multi vista global
- Simon, Jain. (2015). Success for women library mangers. *Management Review*, 11(3), 22-31. Retrieved from <http://WWW.jgate plus.com>
- Vivekanand Jain, & Sanjiv Saraf,. (2013). Empowering the poor with right to information and library services. *Library Review*, 62(1), 36-42. Retrieved from <http://www.emeraldinsight.com>.

Viksit Bharat 2047: Strategic Pathways to Economic Resilience and Technological Innovation

Dr. Dilipchandra I Chavada, Assistant Professor, Department of Economics, School of Humanities and Social Sciences (SHSS), Dr. Babasaheb Ambedkar Open University.

Abstract

India celebrates 100 years of independence in 2047, which is a significant milestone. At the heart of national policies, the goal of a "Viksit Bharat" or "Developed India" by 2047 is what propels India's technological, social, and economic changes. This essay examines India's opportunities and obstacles in achieving its goal of becoming a developed country. It looks at important factors like social inclusion, education, sustainability, technological innovation, and economic progress. It also offers legislative suggestions to guarantee environmental sustainability, promote inclusive growth, and progress technology. By using this paradigm, we hope to shed light on the ways that India will become a world power by 2047.

Introduction

India is at a turning point in its history, with Prime Minister Narendra Modi outlining the country's goal of becoming a "Viksit Bharat" by 2047 at the festivities of its 75th Independence Day in 2021. Significant advancements are needed in several areas, including infrastructure, healthcare, education, technology, economic growth, and environmental sustainability, in order to realize the goal of a developed India. India must use its demographic dividend, create a robust economy, and welcome innovations that can advance its development trajectory in order to meet this challenging objective but there are many obstacles in the way of a country becoming developed. It is necessary to address problems including poverty, unemployment, income inequality, environmental degradation, and limited access to high-quality healthcare and education. India also has to deal with the challenges of a rapidly shifting global geopolitical environment, where its future is being shaped by developing technology, climate change, and international trade dynamics.

The purpose of this study paper is to assess the main forces behind India's development ambition for 2047, pinpoint obstacles, and suggest tactical policy changes to realize the vision of a "Viksit Bharat."

Literature Review

1. The concept of "Viksit Bharat" aligns with the broader discourse on sustainable development and national transformation. Scholars such as Amartya Sen (1999) emphasize human development, focusing on the role of education, healthcare, and social justice in ensuring long-term prosperity. Similarly, Joseph Schumpeter's theories on innovation (1942) highlight the importance of technological change as a catalyst for economic growth.
2. India's vision of 2047 draws heavily from international experiences of countries such as Singapore, South Korea, and China, which have achieved significant economic development through state-led industrialization, investment in human capital, and innovation-driven growth. However, the Indian context is unique, with a larger rural population, significant income disparities, and a complex socio-political landscape.

Methodology

The research adopts a qualitative approach, analysing government reports, policy documents, and scholarly articles to assess India's development goals for 2047. Primary data from interviews with policy makers, industry leaders, and experts will be supplemented by secondary data from economic surveys, sustainability reports, and educational studies. Additionally, case studies of countries that have made successful transitions to developed status will be used to draw parallels and identify lessons for India.

Key Areas for India's Development by 2047

1. Economic Growth and Industrialization

India's economic growth is expected to remain one of the fastest globally in the coming decades. As of 2024, India is the world's fifth-largest economy, but it faces significant challenges in sustaining long-term growth. A "Viksit Bharat" demands:

- **Diversified Industrial Base:** India must move away from being primarily a services-driven economy to an industrial powerhouse. This can be achieved through the development of advanced manufacturing sectors, such as electronics, aerospace, and pharmaceuticals.
- **Infrastructure Development:** Modernizing physical infrastructure, including roads, ports, energy grids, and urbanization, will be crucial for sustaining economic growth. The National Infrastructure Pipeline (NIP) offers a framework for investment in critical sectors.
- **Digital Economy:** India is already a global leader in IT services, and digital transformation across sectors like banking, healthcare, education, and governance can further accelerate growth.

2. Technological Innovation and Research & Development (R&D)

Technology and innovation are pivotal to India's vision of becoming a developed nation by 2047. India must focus on:

- **AI and Automation:** India needs to invest heavily in artificial intelligence, machine learning, and automation technologies. These technologies can enhance productivity, drive efficiency, and foster new industries.
- **Space and Defence Technologies:** India's growing space capabilities, exemplified by missions like Chandrayaan and Gaganyaan, offer immense potential for technological leadership. The defense and aerospace sectors should be further bolstered to make India a global leader.
- **Start-up Ecosystem:** India has one of the fastest-growing start-up ecosystems in the world. Policies that encourage innovation, reduce bureaucratic hurdles, and foster entrepreneurship can unleash the full potential of India's youth.

3. Sustainability and Green Development

A "Viksit Bharat" must be built on the foundation of sustainable development, balancing growth with environmental responsibility:

- **Renewable Energy:** India has set ambitious targets to become a leader in renewable energy, with goals to reach 500 GW of non-fossil fuel energy capacity by 2030. This would not only reduce dependence on coal but also contribute to global climate goals.

- **Circular Economy:** India must embrace a circular economy model to minimize waste and maximize the reuse of resources. This can be particularly important for sectors like manufacturing, construction, and agriculture.
- **Water Management and Agriculture:** Efficient water management, especially in the context of water scarcity and agricultural productivity, will be essential for food security and rural development.

4. Human Capital Development

Human capital is central to India's vision of 2047. Key areas for focus include:

- **Education:** India must invest in higher education and skill development to meet the demands of the knowledge economy. The National Education Policy (NEP) 2020 provides a roadmap for educational reforms, aiming to promote critical thinking and innovation.
- **Healthcare:** Strengthening the healthcare system, improving access to quality medical services, and addressing public health issues such as malnutrition, maternal health, and communicable diseases will be critical for achieving inclusive development.
- **Social Inclusivity:** Economic growth must be inclusive. Special attention must be paid to the marginalized communities, including women, Dalits, Adivasis, and other socio-economically disadvantaged groups. Empowerment through education, employment, and social protection programs will be essential.

5. Global Geopolitics and India's Role in the World

In an increasingly multipolar world, India's role in global geopolitics will be decisive for its future. Key considerations include:

- **Foreign Policy and Trade:** Strengthening economic and diplomatic ties with major global powers while fostering regional cooperation in South Asia will enhance India's global standing.
- **Digital Diplomacy:** India's digital prowess should be leveraged in international relations, promoting digital trade, cybersecurity, and innovation in global forums.

Challenges in Achieving a "Viksit Bharat"

Despite the ambitious goals, several challenges must be overcome to realize the vision of 2047:

- **Poverty and Inequality:** Although poverty rates have declined, significant disparities persist, particularly in rural areas. Bridging the income inequality gap is crucial for social stability and inclusive growth.
- **Environmental Challenges:** Climate change, air pollution, and water scarcity threaten sustainable growth. India must balance industrialization with environmental stewardship.
- **Geopolitical Risks:** Tensions with neighbouring countries, particularly China and Pakistan, could pose significant risks to India's long-term stability and economic growth.

Policy Recommendations

1. **Strengthen Public-Private Partnerships:** To achieve ambitious infrastructure goals and foster innovation, India must further develop its public-private partnership (PPP) model, ensuring investment in key sectors such as healthcare, education, and manufacturing.

2. **Enhance Skill Development Programs:** Scaling up skill training programs for youth, especially in the fields of technology, entrepreneurship, and renewable energy, will help India meet its growing demand for a skilled workforce.
3. **Promote Green Technologies:** Incentivizing green technologies through subsidies, tax breaks, and research funding will help India transition to a low-carbon economy while ensuring energy security.
4. **Policy Reforms in Governance:** Simplifying regulatory processes, promoting transparency, and improving the ease of doing business will create an environment conducive to entrepreneurship and innovation.

Conclusion

The vision of "Viksit Bharat" by 2047 is a noble and ambitious one, underpinned by India's strategic goals in economic development, technological innovation, and social welfare. Achieving this vision requires coordinated efforts across various sectors and levels of government, as well as active participation from the private sector and civil society. While the challenges are formidable, India's youth, technological advancements, and rich cultural heritage position it uniquely to navigate the complexities of the 21st century and emerge as a global leader by 2047.

References

1. Sen, A. (1999). Development as Freedom. Oxford University Press.
2. Schumpeter, J. A. (1942). Capitalism, Socialism and Democracy. Harper & Row.
3. Government of India. (2020). National Education Policy 2020. Ministry of Education.
4. International Monetary Fund (IMF). (2023). World Economic Outlook. IMF.
5. Ministry of New and Renewable Energy (MNRE). (2023). India's Renewable Energy Growth. Government of India.999

The Integration of ICT Tools in Higher Education: Best Practices for Faculty Development and Pedagogical Innovation

**Dr Chintan Vaghela, Assistant Professo, English,
Dr Babasaheb Ambedkar Open University,Ahmedabad.**

Abstract

This study illustrates that using Information and Communication Technology (ICT) tools in higher education institutions has markedly improved the efficacy of teaching and training while promoting the innovation of instructional strategies. This paper aims to assess best practices in faculty development education, concentrating on implementing ICT interventions to transform traditional course delivery methods. Modern educational institutions confront the dual challenges of preparing students for a technology-centric 21st century and addressing subpar learning outcomes, thereby underscoring the significance of faculty involvement. Nonetheless, several obstacles necessitate further examination: firstly, ICT is most beneficial when employed consistently; secondly, the management of costly training within an organisation's budget presents a considerable challenge; thirdly, all educators must participate in professional development and acquire new skills; fourthly, an organisation requires continuous support to implement ICT effectively. This paper analyses how emerging technologies, including multimedia, collaborative learning tools, and assessment and knowledge-sharing systems, enable educators to adopt a student-centered teaching model proficiently. Furthermore, it emphasises the necessity of cultivating an environment that improves faculty capability and efficacy in utilising computational technology. This paper offers pragmatic guidelines for incorporating ICT into curriculum development and instruction, grounded in a review of current research. Incorporating learning technologies with educational and course objectives can enhance student enrolment, accessibility, retention, and achievement in higher education, resulting in graduates who meet the demands of a knowledge-based society.

Key Words : ICT, Higher Education, Artificial Intelligence, Pedagogy, Technology, Faculty Development, ICT Tools

Introduction

The rapid transition to a digital society in the early twenty-first century impacted nearly all aspects of life, including higher education. Adopting technology, particularly information communication and technology (ICT) tools, in higher education institutions has become a crucial strategy for enhancing teaching delivery, content communication, and the integration of innovative teaching methodologies. In an era where information and communication technologies are pivotal, educational institutions must adopt ICT to remain pertinent and improve the learning environment. Nonetheless, successfully implementing ICT tools involves selecting new technologies and prioritising a strategic focus on the faculty. Educators are the principal users of educational technology, and while numerous individuals encounter challenges in incorporating technology into their instructional methods, these issues stem from insufficient preparation. Educators require assistance incorporating ICT to transform conventional knowledge dissemination and methodologies into participatory, skill-enhancing, innovative processes centred on active learner engagement. There are overarching

guidelines for ICT utilisation in higher education based on the principle of continuous development for college and university faculty members. Professional development for teaching faculty encompasses training, workshops, and learning communities to instruct educators in creating innovative knowledge delivery models utilising technology-mediated instructional media. Furthermore, institutional policies should promote the development of innovative learning technologies and establish standards that enhance technology integration in education. This paper reviews exemplary faculty development practices in ICT integration that have facilitated pedagogical transformation. Utilising established best practices in systematic research, educational processes can be enhanced, transforming institutions into supportive environments that consistently foster learning and equip students to become graduates prepared to address contemporary digital challenges.

Framework for the Integration of Information and Communication Technology

Integrating information technology in universities is essential for enhancing global educational quality; therefore, a framework must be established to implement this model. This framework should emphasise faculty development, curriculum classification, and the necessary support to enhance faculty's technical and pedagogical skills in integrating ICTs, as per Rahimi and Tafazoli (2022). University educators require professional development primarily to utilise technology for instructional purposes; Putnam et al. (2016) demonstrate that faculty development initiatives, peer coaching, and learning circles effectively support this. Integrating ICT strategies into the curriculum entails integrating conventional pedagogical methods with innovative technology-enhanced approaches, such as blended learning and flipped classrooms, as student satisfaction and performance are enhanced through active engagement in the learning process (Yusop et al., 2021). Consequently, these interventions necessitate institutional backing to finance technology, particularly the internet and other digital platforms (Mushimiyimana et al., 2022). Moreover, there exists an awareness of the policy-related dimensions of utilising distance education alongside regulations concerning data protection and the advancement of online assessment, which may incentivise faculty members to purposefully integrate information and communication technology (Zhang et al., 2016). The goals and objectives of ICT education can be aligned by analysing these orientations about student engagement, faculty job satisfaction, and technology utilisation (Charbonneau-Gowdy, 2015).

Enhancing Faculty Development for ICT Integration: An Examination of Exemplary Practices

Incorporating Information and Communication Technology (ICT) in higher education facilitates change in teaching methods and fosters students' learning. However, integrating these platforms must involve adequate training for faculty members to use the devices effectively. The present faculty development programmes greatly emphasise preparing the faculties needed to integrate ICT into teaching. Via exploring the current literature on exemplary practices in faculty development, this article aims to determine how the integration of ICT can support and improve the quality of teaching and learning outcomes for students. Students' teachers are in the middle of the learning and teaching process, and owing to this, the ability of educators to navigate ICT equipment influences the success of technology-based learning. Sullivan, Neu, and Yang (2018) observe that through TOEP, it was shown that with sustained faculty development, the faculty could achieve enhanced capacity for integrating ICT into their courses. This project focused on practical activities involving students working together, enabling teachers to try out learning tools and share results. Both participants expressed increased confidence and preparedness to extend technology use meaningfully and affirmed the value of community-level professional development. In essence, the necessity of ICT skills was observed more during the COVID-

19 outbreak because many academicians were forced to teach online. Kul, Birisci, and Kutay (2022) identified that teacher ICT proficiency was strongly predicted. This has pointed out the need for ongoing professional development and learning to improve instructors' knowledge and self-efficacy in using information technology in teaching.

Full and multifaceted ICT support must be provided for pointed areas of faculty development to become successful. This thinking aligns with the Miller and Kumar (2022) proposal that PD programs should always address pre-specified institutional objectives and be contextual for the teachers. For instance, blended learning models in a Japanese HEI received inexorable success because the resultant training was oriented only on technological- pedagogy competencies. The study also insisted that people require continuous assistance with ICT tools; this is possible through the help desk and peer counselling.

Moreover, Chia et al. (2020) surveyed health professions educators to establish that applying learning from development programs into practice is a measure of program effectiveness. About their research, 93.4% of participants said that they could use all taught skills in their teaching, and a large part of them even had sustainable alterations in their approaches to education. This suggests that quality faculty development programmes, organised and implemented sustainably systematically, can culminate in sustaining the quality of teaching. From the recent findings that have been conducted on the faculty development for integration of ICT, a number of the following best practices have been established. One of them is to offer a form of professional development that supports the context of technology integration within teachers' professionalism levels. Rana and Rana (2020) analysed ICT integration in teacher education in the Nepalese context and stressed the concept of blended training that suits various learning preferences and timetables. In the case study, self-paced in-modular format and in-conference learning without compromising self-paced learning was a success since it required a few group sessions for the faculty to learn the ins and outs of the program.

Therefore, a second best practice is reflective practice as a model for ongoing improvement. Reports of the survey conducted by González (2023) realised that practice contributes to enhancing the integration of ICT tools in a meaningful way by making the faculty analyse their use of the tool. Some of the challenges that came out of this study include issues with infrastructure and the availability of resources that need to be addressed to exploit the potential of faculty development programs fully.

Optimal Strategies for ICT Integration

The trainer program is crucial for the efficacy of ICT in educational methodologies. The results indicate that PC knowledge positively correlates with ICT utilisation in teaching, suggesting that teacher training institutions should prioritise enhancing ICT competencies in their pedagogical practices (Ertmer & Ottenbreit-Leftwich, 2010; Aslan & Zhu, 2017). Consequently, educators require a model that elucidates these connections, and the TPACK model, which emphasises technological, pedagogical, and content knowledge, is essential (Mishra & Koehler, 2007). The 'SAMR' model compels educators to substitute conventional tasks with more intricate ones by integrating technology to enhance content knowledge (Puentedura, 2012).

Only well-structured in-service and pre-service ICT professional development that offers substantial practical experiences with diverse ICT modalities is likely to improve positive perceptions of technology among pre-service teachers (as cited in Harris & Hofer, 2011; Brantley-Dias & Ertmer, 2013). Furthermore, it is essential to offer historical and ongoing training to enhance teachers' skills in integrating ICT. The optimal practices and the curriculum regarding such experts continue to be a contention. This indicates that further research is required. The preceding discussion illustrates that it is essential to update

knowledge to equip teachers to integrate ICT effectively due to the evolving nature of educational programs and pedagogical practices. Research highlights the importance of professional development activities to improve teachers' methods for facilitating technology integration in education (Brantley-Dias & Ertmer, 2013). The frameworks indicated that professional competence, collaboration, and organisational professionalism are improved to enhance teachers' preparedness to adopt ICT, as demonstrated by Li et al. (2019) and Mathevula and Uwizeyimana (2014)

The literature review on professional development in South Africa should include PD to facilitate knowledge exchange and practice among educators (Kostoska & Kocarev, 2019). Consequently, it may be feasible to broaden and evaluate the overall impacts of these general ICT programs across various contexts and multiple educational institutions, thereby constraining the examination of the enduring effects of professional development on ICT usage. The other similarity with the preceding category is the manner of access to ICT resources and facilities. The primary obstacles to implementing technology in education are insufficient technical support, network absence, and limited ICT equipment availability (Hew & Brush, 2007; Aristovnik, 2012). Educational authorities are advised to augment expenditures on ICT to enhance and reinforce teaching practices (Perienen, 2020)

The examined correlation between resources and educational outcomes necessitates schools cultivating environments where educators are inclined and equipped to utilise ICT effectively and with enthusiasm (Aristovnik, 2012; Kostoska & Kocarev, 2019). Nonetheless, few have concentrated on leveraging available resources in the region to improve the integration of ICTs, resulting in a neglected body of literature. The utilisation of ICT is positively correlated with students' academic performance, yet it has various effects. The findings indicate that technology benefits education; however, improper usage may have adverse effects, particularly in areas unrelated to educational objectives (Gómez-Fernández & Mediavilla, 2018). This emphasises the necessity of implementing intervention strategies to improve the utilisation of technology in educational settings, specifically to advance Information Communication and Technology (ICT) for teaching and learning (Hew and Bush, 2007; Thomas et al., 2013).

Insight to ICT Implementation: Inception and Execution

Information and Communication Technology (ICT) use within education has become increasingly essential for the contemporary world. Effective use of ICT can lead to improved educational outcomes, increased knowledge and understanding of technology (digital literacy), and increased efficiency of institutions. This review explores the best strategies for ICT implementation, focusing on the inception and execution phases and the challenges and enablers for integrating ICT into higher education. Effective ICT implementation starts with the planning process in which educational institutions must determine how to match ICT needs with educational goals (goals of study programs). As Farsawang and Songkram (2023) noted, the COVID-19 pandemic drove the adoption of digital technologies in HE, emphasising flexibility and adaptability in course design. This change also highlighted the need for institutions to proactively embed ICT in strategic planning to improve their resilience for future disruption.

A vital component of the start of ICT was the achievement of stakeholder buy-in, particularly of faculty members directly using the ICTs. Bariu et al. (2022) noted that faculty competencies are essential to identifying ICT adoption success. Their study of Kenyan universities found that teachers' skills in utilising digital tools directly influenced the effectiveness of ICT integration. Thus, investing in faculty training at the inception stage is essential for preparing the skills and confidence to use novel technologies.

Implementing an ICT strategy requires a systematic procedure, such as technology selection, user training, and the scalability of ICT solutions. Cano et al. (2023) investigated the application of immersive virtual environments (e.g., Second Life) in financial management courses to enhance active learning. Their results demonstrated that while initially, students struggled to come to terms with new technology, gradually repeated exposure and support resulted in increased engagement and learning performance.

Another issue that can be discerned during the execution phase is the presence of infrastructure challenges. Magen-Nagar and Firstater (2019) elucidated that inadequate access to suitable technological resources constitutes an issue, particularly for early childhood education institutions. The study's findings indicate that removing the aforementioned infrastructural barriers at the initial stage can substantially enhance the effectiveness of ICT interventions. Despite the advantages linked to the implementation of ICT, specific challenges arise during its execution. There is often considerable resistance to the transition towards technology when both the tutor and learner lack technological literacy. Yimer (2015) indicated that infrastructural limitations and teachers' technological competencies influenced the implementation of ICT in Ethiopian agricultural education. Various strategies must be implemented to tackle these challenges, including providing resources, practice, coaching and supportive policies.

Furthermore, there is recognition of the green ICT strategies employed to bridge the gap between technical integration and sustainability. Yaw et al. (2016) investigated green ICT strategies at Ghanaian polytechnics and revealed that analytical behaviour can substantially influence technology selection. This method is associated with benefits for the institute and promoting a sustainable learning culture among students.

Emerging Trends in Information and Communication Technology and Higher Education

Digital transformation in higher education has emerged as a significant theme in contemporary literature due to the critical role of technology in educational activities. Popenici and Kerr (2017) examine the potential benefits of integrating AI systems into educational processes, asserting that AI can enhance the efficacy and personalisation of learning activities by utilising big data. Similarly, Bond et al. (2018) examined the perceptions of students and teachers regarding media utilisation, emphasising that the transformation of digital media necessitates an understanding of user perceptions and institutional capabilities.

The COVID-19 pandemic has accelerated this transition by compelling institutions to implement online learning environments. Rashid and Yadav (2020) underscore the significance of eLearning tools during campus disruptions and identify the deficiencies in digital learning preparedness among students. Greater emphasis must be placed on developing training programs for educators, as enhanced training supports student attendance and the efficacy of learning processes (Hodges et al., 2020), and numerous researchers have established a correlation between practical training and student academic outcomes. Numerous recent studies demonstrate the increasing significance of applications of artificial intelligence and big data in shaping the trends of higher education development. Chan & Hu (2023) assess students' sentiments regarding the efficacy of generative AI implementation and its advantages and disadvantages. The study identifies the following principal themes: Concerns and uncertainties exist regarding the impact of AI on students' learning experiences despite a generally favourable perception of AI as a beneficial enhancement to education.

The ability to process big data in educational environments significantly enhances the overall instructional design process. Huda et al. (2018) contend that integrating big data facilitates

the provision of tailored educational content responsive to students' needs. The utilisation of big data facilitates the development of an educational model that addresses the specific needs of learners, thereby fostering individualised learning (Huda et al., 2018). This aligns with the adaptive characteristics of educational paradigms to accommodate diverse learner behaviours and preferences (Siemens, 2013). In the face of technological change, institutions must prioritise self-regulation, ethics, and the importance of diversity. In his recent publication, García-Peñalvo (2021) introduces a framework for eLearning practices concerning ethical data utilisation and the management of learning analytics. This framework instructs institutions to optimise participatory technology adoption models, fostering environments conducive to student learning.

Incorporating ICT suggests sustainable development and environmental conservation opportunities within higher education institutions. Abad-Segura et al. (2020) indicate that existing literature highlights the growing adoption of sustainable practices in organisations and identifies the relationship between ICT and sustainability as a research agenda for future investigation. As higher education institutions thoroughly prepare to embrace the fourth industrial revolution, they must strategically consider the future of education, its quality, and the system's sustainability.

Conclusion

The integration of ICT in higher education has significantly improved the delivery of practices, promoting nearly optimal student-centred pedagogical strategies. This research evaluation demonstrates the efficacy of integrating ICT tools in education to enhance learning outcomes and meet the demands for technology integration in a technological society. To enhance the advantages of ICT in higher education institutions, greater emphasis must be placed on the continuity of faculty development mechanisms, ensuring educators possess sufficient knowledge, skills, and confidence in utilising technology. This research indicates that implementing ICT necessitates incorporating student-centred learning, communication strategies, and technological support. The established challenges include inconsistent and unsustainable patterns in the utilisation of ICT skills, attributed to budget constraints and inadequate ICT proficiency among teachers who have not integrated this technology. A multifaceted approach must address these issues: training, peer coaching in technology-enhanced learning environments, and metacognition. Integrating programs with ICT processes must consider objectives when assessing ICT's impact on learning to ensure sustainable outcomes. By implementing the strategies mentioned earlier, educational institutions will cultivate a culture that fosters teaching and learning methodologies, equipping graduates to adeptly confront the challenges of a technological society, which is essential for the education of the knowledge society. Consequently, integrating ICT in higher education should not be perceived as a singular endeavour. Ineffectiveness appears to be unacceptable, necessitating continuous adaptation to significant technological advancements. This paper asserts that universities will substantially promote a culture of innovation and collaboration among faculty to develop an educational framework that meets the demands of 21st-century graduates.

References

Abad-Segura, E., González-Zamar, Mariana-Daniela., Infante-Moro, J., & García, Germán Ruipérez. (2020). Sustainable Management of Digital Transformation in Higher Education: Global Research Trends. *Sustainability*, 12, 2107. <http://doi.org/10.3390/su12052107>

Abdmouleh, Zeineb., Alammari, R., & Gastli, A.. (2015). Review of policies encouraging renewable energy integration & best practices. *Renewable & Sustainable Energy Reviews* , 45, 249-262. <http://doi.org/10.1016/J.RSER.2015.01.035>

Aristovnik, Aleksander. (2012). The Impact of ICT on Educational Performance and its Efficiency In Selected EU and OECD Countries: A Non-Parametric Analysis. *Environment for Innovation eJournal* . <http://doi.org/10.2139/ssrn.2187482>

Aslan, Aydın., & Zhu, Chang. (2017). Investigating variables predicting Turkish pre-service teachers' integration of ICT into teaching practices. *Br. J. Educ. Technol.* , 48 , 552-570 . <http://doi.org/10.1111/BJET.12437>

[Benavides, Lina Maria Castro., Arias, Johnny Alexander Tamayo., Serna, M. D. A., Branch, J., & Burgos, D. \(2020\). Digital Transformation in Higher Education Institutions: A Systematic Literature Review. *Sensors* \(Basel, Switzerland\) , 20 . <http://doi.org/10.3390/s20113291>](#)

Bergholtz, Helga., Carter, J., Cesano, (2021) <http://doi.org/10.3390/cancers13174456>

[Bond, Melissa., Marín, Victoria I., Dolch, Carina., Bedenlier, S., & Zawacki-Richter, Olaf. \(2018\). Digital transformation in German higher education: student and teacher perceptions and usage of digital media. *International Journal of Educational Technology in Higher Education* , 15 , 1-20 . <http://doi.org/10.1186/s41239-018-0130-1>](#)

[Chan, C., & Hu, Wenjie. \(2023\). Students' voices on generative AI: perceptions, benefits, and challenges in higher education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education* , 20 . <http://doi.org/10.1186/s41239-023-00411-8>](#)

Charbonneau-Gowdy, P. (2015). It takes a community to develop a teacher. *Electronic Journal of e-Learning*.

[Chia, C. F., Nadarajah, V., Lim, V., & Kutzsche, S. \(2020\). Transfer of knowledge, skills, and confidence from a faculty development programme. *Medical Teacher*.](#)

García-Peñalvo, F.. (2021). Avoiding the Dark Side of Digital Transformation in Teaching. An Institutional Reference Framework for eLearning in Higher Education. *Sustainability* . <http://doi.org/10.3390/SU13042023>

[Goh, Edmund., & Sigala, M.. \(2020\). Integrating Information & Communication Technologies \(ICT\) into classroom instruction: teaching tips for hospitality educators from a diffusion of innovation approach. *Journal of Teaching in Travel & Tourism* , 20 , 156 - 165 . <http://doi.org/10.1080/15313220.2020.1740636>](#)

Gómez-Fernández, Nerea., & Mediavilla, Mauro. (2018). Do information and communication technologies (ICT) improve educational outcomes? Evidence for Spain in PISA 2015. <http://doi.org/10.2139/ssrn.3290513>

[González, Y. Y. L. \(2023\). Teachers' digital competence for ICT skills in the 21st century. *Región Científica*.](#)

[Gregory, M., & Lodge, J.. \(2015\). Academic workload: the silent barrier to the implementation of technology-enhanced learning strategies in higher education. *Distance Education* , 36 , 210 - 230 . <http://doi.org/10.1080/01587919.2015.1055056>](#)

[Guerrero, Maribel., Urbano, D., Cunningham, James A., & Gajón, Eduardo. \(2018\). Determinants of Graduates' Start-Ups Creation across a Multi-Campus Entrepreneurial University: The Case of Monterrey Institute of Technology and Higher Education*. *Journal of Small Business Management* , 56 , 150 - 178 . <http://doi.org/10.1111/jsbm.12366>](#)

Habibi, Akhmad., Yusop, F., & Razak, R.. (2019). The role of TPACK in affecting pre-service language teachers' ICT integration during teaching practices: Indonesian context. *Education and Information Technologies* , 25 , 1929 - 1949 . <http://doi.org/10.1007/s10639-019-10040-2>

Heumos, L., Schaar, A. C. (2023). Best practices for single-cell analysis across modalities. *Nature Reviews. Genetics* , 1 - 23 . <http://doi.org/10.1038/s41576-023-00586-w>

[Huda, M., Maselena, A., Atmotiyoso, Pardimin., Siregar, Maragustam., Ahmad, R., Jasmi, Kamarul Azmi., & Muhamad, Nasrul Hisyam Nor. \(2018\). Big Data Emerging Technology: Insights into Innovative Environment for Online Learning Resources. *Int. J. Emerg. Technol. Learn.* , 13 , 23-36 . <http://doi.org/10.3991/ijet.v13i01.6990>](#)

Ifinedo, Eloho., Rikala, Jenni., & Hämäläinen, Timo. (2020). Factors affecting Nigerian teacher educators' technology integration: Considering characteristics, knowledge constructs, ICT practices and beliefs. *Comput. Educ.* , 146 . <http://doi.org/10.1016/j.compedu.2019.103760>

[Jackson, N.. \(2019\). Managing for competency with innovation change in higher education: Examining the pitfalls and pivots of digital transformation. *Business Horizons* . <http://doi.org/10.1016/j.bushor.2019.08.002>](#)

Kostoska, O., & Kocarev, L. (2019). A Novel ICT Framework for Sustainable Development Goals. *Sustainability* . <http://doi.org/10.3390/SU11071961>

[Kul, Ü., Birisci, S., & Kutay, V. \(2022\). During COVID-19 pandemic ICT integration proficiency as a predictor of Web 2.0 self-efficacy beliefs of teachers. *Cukurova University Faculty of Education Journal*.](#)

Li, Shengru., Yamaguchi, Shinobu., Sukhbaatar, J., & Takada, Jun-ichi. (2019). The Influence of Teachers' Professional Development Activities on the Factors Promoting ICT Integration in Primary Schools in Mongolia. *Education Sciences* . <http://doi.org/10.3390/EDUCSCI9020078>

Mathevula, M. D., & Uwizeyimana, D.. (2014). The Challenges Facing the Integration of ICT in Teaching and Learning Activities in South African Rural Secondary Schools. *Mediterranean journal of social sciences* , 5 , 1087-1087 . <http://doi.org/10.5901/MJSS.2014.V5N20P1087>

[Miller, R., & Kumar, S. \(2022\). Analysis of faculty use and perceptions of ICT: Planning for effective professional development at a Japanese HEI. *SN Social Sciences*.](#)

Mushimiyimana, J. B., Bazimaziki, G., & Tuyishime, D. (2022). ICT integration in educational curriculum in higher education. *Journal of Humanities and Education Development*.

Nikou, Shahrokh., & Aavakare, Milla. (2021). An assessment of the interplay between literacy and digital Technology in Higher Education. *Education and Information Technologies* , 26 , 3893 - 3915 . <http://doi.org/10.1007/s10639-021-10451-0>

Oliveira, M., Gonçalves, R., Martins, J., & Branco, F.. (2017). The social impact of technology on millennials and consequences for higher education and leadership. *Telematics Informatics* , 35 , 954-963 . <http://doi.org/10.1016/j.tele.2017.10.007>

Padayachee, Keshnee. (2017). A Snapshot Survey of ICT Integration in South African Schools. *South Afr. Comput. J.* , 29 . <http://doi.org/10.18489/SACJ.V29I2.463>

Perienen, Appavoo. (2020). Frameworks for ICT Integration in Mathematics Education - A Teacher's Perspective. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education* . <http://doi.org/10.29333/ejmste/7803>

[Popenici, Stefan A. D., & Kerr, Sharon. \(2017\). Exploring the impact of artificial intelligence on teaching and learning in higher education. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning* , 12 . <http://doi.org/10.1186/s41039-017-0062-8>](#)

Putnam, C., Dahman, M., Rose, E., Cheng, J., & Bradford, G. (2016). Best practices for teaching accessibility in university classrooms. *ACM Transactions on Accessible Computing*.

Rahimi, A., & Tafazoli, D. (2022). The role of university teachers' 21st-century digital competence. *The JALT CALL Journal*.

[Rana, K., & Rana, K. \(2020\). ICT integration in teaching and learning activities in higher education: A case study of Nepal's teacher education. *Malaysian Online Journal of Educational Technology*.](#)

Rashid, Shazia., & Yadav, S. S.. (2020). Impact of Covid-19 Pandemic on Higher Education and Research. *Indian Journal of Human Development* , 14 , 340 - 343 . <http://doi.org/10.1177/0973703020946700>

Rigby, M., Georgiou, A. (2015). Patient Portals as a Means of Information and Communication Technology Support to Patient-Centric Care Coordination – the Missing Evidence and the Challenges of Evaluation. *Yearbook of Medical Informatics* , 24 , 148 – 159. <http://doi.org/10.15265/IY-2015-007>

[Rizun, Mariia., & Strzelecki, Artur. \(2020\). Students' Acceptance of the COVID-19 Impact on Shifting Higher Education to Distance Learning in Poland. *International Journal of Environmental Research and Public Health* , 17 . <http://doi.org/10.3390/ijerph17186468>](#)

[Sullivan, R., Neu, V., & Yang, F.-J. \(2018\). Faculty development to promote effective instructional technology integration: A qualitative examination of reflections in an online community. *Online Learning*.](#)

Sun, Han., Wang, Xiaoyue., & Wang, X.. (2018). Application of Blockchain Technology in Online Education. *Int. J. Emerg. Technol. Learn.* , 13 , 252-259 . <http://doi.org/10.3991/IJET.V13I10.9455>

Talib, Manar Abu., Bettayeb, Anissa M., & Omer, Razan I.. (2021). Analytical study on the impact of technology in higher education during the age of COVID-19: Systematic literature review. *Education and Information Technologies* , 26 , 6719 - 6746 . <http://doi.org/10.1007/s10639-021-10507-1>

Yusop, F., Habibi, A., & Razak, R. (2021). Factors affecting Indonesian pre-service teachers' use of ICT. *SAGE Open*.

Zhang, J., Yang, J., Chang, M., & Chang, T. (2016). Towards a critical understanding of best practices of ICT in K-12 education.

The Role of Digital Libraries in Building an Empowered Knowledge Economy for Viksit Bharat @ 2047

**Dr. Himanshu N. Patel, Assistant Professor, School of Computer Science,
Dr. Babasaheb Ambedkar Open University, Ahmedabad.**

Abstract

As India sets ambitious goals for becoming a developed nation by 2047, digital libraries stand as powerful tools for supporting an empowered knowledge economy. By enabling access to vast digital resources, fostering innovation, and promoting lifelong learning, digital libraries play a crucial role in knowledge creation and dissemination. This paper explores how digital libraries can drive economic and educational growth in India, examining current trends, challenges, and future directions. Recommendations are proposed for policymakers and library administrators to harness the potential of digital libraries in achieving the vision of "Viksit Bharat @ 2047."

Keywords: Digital Library, Knowledge Economy, NDLI, Viksit Bharat

Introduction

India has set a vision to become a developed country by the 100th year of its independence, termed as "Viksit Bharat @ 2047." Achieving this goal requires the development of a robust knowledge economy, where information, innovation, and knowledge become the primary drivers of economic growth and social well-being. In this context, digital libraries emerge as crucial facilitators of information access, bridging knowledge gaps and contributing to the digital transformation of India.

Digital libraries serve as repositories of digital content, allowing users to access academic, scientific, and cultural information irrespective of geographical or financial constraints. This paper examines the role of digital libraries in the context of Viksit Bharat @ 2047, focusing on how they can contribute to knowledge dissemination, educational improvement, and economic empowerment.

The Concept of a Knowledge Economy in India's Development

A knowledge economy prioritizes information as a key asset where innovation and intellectual capital drive productivity and economic prosperity. For India, transitioning to a knowledge economy involves integrating digital tools, data analytics, and technology into various sectors, including education, healthcare, and industry. Libraries, particularly digital libraries, are fundamental to this transformation as they facilitate access to information and knowledge resources essential for developing skills and promoting innovation. Dasgupta (2022) emphasizes that building a robust knowledge economy in India requires a multi-pronged approach addressing education reforms, fostering innovation, and creating a supportive policy environment to fully leverage India's demographic dividend and potential in the global knowledge market. The World Bank report underscores that India's knowledge economy has the potential to become a powerful driver of economic transformation. However, achieving this vision will require coordinated efforts from both the government and private sector to address systemic barriers and unlock the full potential of India's human and technological resources.

Role of Digital Libraries in the Knowledge Economy

- **Access to Information and Knowledge Resources**

Digital libraries provide access to a vast array of knowledge resources, including e-books, journals, research papers, and multimedia content. In a country as diverse and populous as India, where access to physical libraries is often limited, digital libraries offer an inclusive platform for lifelong learning and skill development. Arora (2021) argues that digital libraries are instrumental in creating an empowered future for Indian education by enhancing access to knowledge and supporting the country's broader digital transformation goals. Choubey (2020) underscores the transformative impact of digital libraries on knowledge dissemination in India, advocating for continued investment and government initiatives to promote equitable access to information and educational resources.

- **Supporting Educational Institutions and Research**

Academic institutions can benefit significantly from digital libraries by incorporating them into their research, curriculum development, and student resources. Digital libraries enable collaboration among institutions, provide research materials to students and researchers, and facilitate knowledge sharing on a global scale. FICCI-EY's report highlights that while India's higher education sector has made significant strides in digital transformation, it faces several challenges that must be addressed to fully realize the potential of digital education. By investing in infrastructure, training, and inclusive policies, India can harness the opportunities presented by digital transformation to enhance access, quality, and equity in higher education.

- **Promoting Digital Literacy and Bridging the Digital Divide**

For a "Viksit Bharat," it is essential to reduce the digital divide, ensuring that rural and underprivileged populations have access to knowledge resources. Digital libraries, combined with digital literacy initiatives, can help bridge this gap, promoting inclusivity and equality in access to information. UNESCO's report highlights libraries as essential agents in fostering digital equity in India. By providing digital access, promoting digital literacy, and expanding educational opportunities, libraries are central to bridging the digital divide and supporting India's vision of an inclusive digital future.

- **Encouraging Innovation and Entrepreneurship**

Digital libraries house valuable resources on technology, science, and entrepreneurship that can inspire and inform future innovators. By providing access to case studies, market research, and technology guides, digital libraries empower young entrepreneurs, startups, and SMEs to make informed decisions, driving economic growth and job creation.

Current Status of Digital Libraries in India

India has made substantial progress in developing digital libraries, with initiatives like the National Digital Library of India (NDLI), Digital Library of India (DLI), and various institutional repositories. However, these platforms face challenges in terms of funding, digital infrastructure, content diversity, and user awareness.

- **The National Digital Library of India (NDLI)**

The NDLI, established by the Ministry of Education, provides millions of digitized resources in various languages and fields, making knowledge more accessible. It has the potential to become a cornerstone in India's journey toward a knowledge economy. Digital library projects like the NDLI are key components in India's vision for a digitally inclusive knowledge society and highlight both the progress and necessary steps to realize this goal effectively. (Roy, S., & Chatterjee, A. 2019). NDLI project report underscores the transformative role of digital libraries in advancing India's educational landscape, promoting

equitable access to information, and supporting the country's vision of a digitally empowered knowledge society.

- **Institutional Digital Repositories and Regional Libraries**

Many universities and institutions have developed their digital repositories, contributing to open-access resources. There is a need for greater coordination among these resources to create a cohesive national digital knowledge framework.

5. Challenges Facing Digital Libraries in India

Sharma (2018) emphasizes that while India faces significant challenges, it also has a unique opportunity to become a leader in the global knowledge economy by embracing strategic innovation and addressing issues such as disparities in access to quality education, digital literacy gaps, and regional inequalities. Additionally, there are structural issues such as outdated policies and insufficient funding for research and development. Sharma and Mishra challenges faced by digital libraries in knowledge organization, such as the need for standardized metadata formats, the integration of diverse content types, and the development of effective search algorithms. They also address issues related to the rapid growth of digital content and the complexity of organizing such large and diverse collections.

- **Digital Infrastructure and Accessibility**

Despite the growing digital infrastructure, accessibility remains limited in rural areas. Challenges include limited internet connectivity, lack of digital devices, and inadequate power supply in remote regions. Digital India initiative aims to transform the country by leveraging technology to create a more inclusive, transparent, and efficient society, ultimately driving economic growth and enhancing the quality of life for all citizens.

- **Content Curation and Language Diversity**

A significant challenge for digital libraries is creating content that resonates with India's multilingual population. Additionally, the availability of specialized and region-specific content is still limited.

- **Digital Literacy and Awareness**

While digital libraries are accessible, awareness and digital literacy among the population vary greatly. Bridging this gap requires concerted efforts from the government, educational institutions, and community organizations. Panagariya reflects on India's position in the global digital economy, noting that while India has made great strides, there are still significant challenges to address in terms of digital literacy, infrastructure, and inclusivity. However, he is optimistic about India's future in becoming a global leader in the digital era, particularly given its growing tech talent pool and vibrant digital startup ecosystem.

6. Future Directions for Digital Libraries in India

To support the vision of Viksit Bharat @ 2047, digital libraries in India need to evolve. This section proposes strategies for enhancing the impact of digital libraries. The NITI Aayog report envisions a future where India is at the forefront of a global knowledge economy by 2047, with a digitally empowered society that fosters innovation, inclusivity, and sustainable growth. The roadmap provides actionable steps for realizing this vision, positioning India to capitalize on its strengths and overcome existing challenges. CII report underscores that India has a unique opportunity to build a knowledge society that can drive economic prosperity and social progress. By focusing on education, digital inclusion, research, and innovation, India can unlock the full potential of its people and become a global leader in the knowledge

economy. Shilpi Sinha emphasizes the importance of technology, education, and innovation in driving economic growth and competitiveness, while also addressing the need for greater regional cooperation and policy reforms to ensure that the benefits of the knowledge economy are widespread and inclusive.

- **Policy Recommendations**

Government policies should focus on funding digital library initiatives, improving digital infrastructure in rural areas, and supporting multilingual content creation. Policies that promote collaboration between academic institutions and libraries can also enhance the breadth of resources available.

- **Advancing Digital Literacy and Awareness Programs**

Digital libraries must be accompanied by digital literacy programs. Collaborations with schools, universities, and NGOs can promote digital literacy, ensuring that citizens can fully benefit from digital library resources.

- **Integrating Emerging Technologies**

Using emerging technologies like Artificial Intelligence (AI), Machine Learning (ML), data analytics and virtual reality in digital libraries can offer personalized content recommendations, better search functionalities, and improved user engagement. These technologies can also facilitate content translation and access in regional languages. Bhatia explains how these technologies are being used to automate content indexing, improve search functionalities, personalize content delivery, and enhance user interactions with digital resources.

- **Fostering Public-Private Partnerships**

Public-private partnerships can drive funding, innovation, and resource-sharing in digital libraries. Private companies, NGOs, and educational institutions can work with government agencies to build a cohesive and sustainable digital library ecosystem.

7. Conclusion

Digital libraries hold transformative potential for India's journey to becoming a developed nation by 2047. By enabling equitable access to knowledge, supporting innovation, and bridging the digital divide, digital libraries can become pillars of an empowered knowledge economy. To realize this vision, collaborative efforts from the government, educational institutions, and private sector are essential in overcoming challenges and unlocking the full potential of digital libraries in "Viksit Bharat @ 2047."

References

1. Dasgupta, V. (2022). Building a knowledge economy in India: Insights and implications. *Asian Journal of Public Administration*.
2. Arora, N. K. (2021). Digital libraries and education in India: Perspectives for an empowered future. *Education and Information Technologies*.
3. Choubey, M. K. (2020). The role of digital libraries in knowledge dissemination in India. *International Journal of Digital Library Services*.
4. Roy, S., & Chatterjee, A. (2019). India's digital library initiative: An overview. *Library Hi Tech*.
5. Sharma, A. (2018). Knowledge economy: Opportunities and challenges in India. *Global Business Review*.
6. Ministry of Education, Government of India. (2019). National Digital Library of India (NDLI) project report.

7. World Bank. (2020). India's knowledge economy: Leveraging strengths and opportunities.
8. Ministry of Electronics and Information Technology, Government of India. (2015). Digital India: A transformative agenda.
9. NITI Aayog. (2022). Knowledge economy for India @ 2047: Building for a digital future.
10. UNESCO. (2021). Bridging the digital divide: The role of libraries and digital access in India.
11. FICCI-EY. (2022). Digital transformation in Indian higher education: Opportunities and challenges.
12. Confederation of Indian Industry (CII). (2023). Pathways to a knowledge society: India's journey and vision.
13. Sharma, D. G., & Mishra, G. P. Digital libraries and knowledge organization.
14. Bhatia, S. C. Digital libraries and emerging technologies.
15. Panagariya, A. India's digital leap: The impact of technology on India's economic development.
16. Sinha, S. (Ed.). Knowledge economy in the global context: India and its neighbors.
17. Kaula, P. N. Libraries in the digital age: The role of information technology.

"A Survey on Document Oriented NoSQL Databases in Perspective of Libraries"

**Patel Kiranben Bharatbhai, Assistant Professor, School of Computer Science,
Dr. Babasaheb Ambedkar Open University, Ahmedabad.**

**Dr. Nimisha Modi, Assistant Professor, Department of Computer Science,
Veer Narmad South Gujarat University, Surat.**

Abstract

NoSQL databases, with their flexibility and scalability in managing large volumes of data, are changing the dominance of traditional relational databases in the current era of digital transformation. Among the various types of NoSQL databases, document-oriented databases are in high demand because of their suitability for working with semi-structured data. Libraries and information management systems are among the potential applications in the digital age that require transformation through big data technology. This paper reviews the scope of NoSQL document-oriented database technology for library services and information management. This research focuses on key areas in library services that can be optimized using document-oriented databases. We conducted a systematic literature review of studies published in recent years to analyze the opportunities, advantages, and challenges associated with document-oriented database technology in library services.

Keywords: RDBMS, NoSQL Database, Document-Oriented Database, Library, Digital Content

Introduction:

In the digital age, large amounts of data are generated every day in various areas, such as academics, science, commerce, medicine, and social fields. The library is one of these areas. This data is significant for every field. As everything depends on data, proper management of data makes our work easier. When considering the library's involvement with Big Data, the role of the library is to identify, describe, organize, and preserve valuable resources in various formats, such as text, audio, video, graphics, etc. As digital resources, online databases, and e-books continue to grow, libraries face the dual challenge of managing large volumes of digital information while also evolving their services to meet the changing needs and expectations of users [1].

A large volume of data should be stored in an appropriate database format to ensure ease of management and optimal performance. The term NoSQL has emerged as a promising alternative to traditional relational database management systems (RDBMS) [7]. This paper aims to explore the scope of document-oriented NoSQL databases for libraries, highlighting their scope and advantages.

The Evolving Needs of Libraries: Beyond Traditional DBMS

Traditionally, libraries use the RDBMS to store and access the records for subjects, books, journals, magazines, authors, publishers, customers, issue-return registers, payments, penalties, etc. Conventional RDBMS are providing the consistent and reliable solution for structured data containing master and transaction records. However, due to the increasing demands of libraries [4], several significant challenges have emerged with the use of RDBMS.

- **Pre-Define Schema:** Traditional RDBMS solutions were designed for structured, tabular data where relationships and cardinality constraints between entities could be clearly defined and managed through tables, primary keys, foreign keys, and function dependencies. From a long run, this worked well in handling well-structured library catalogs, user information, and transaction data.[4]

However, today libraries are increasingly dealing with unstructured data, such as PDFs, videos, audio files, images, and other digital content. Storing and managing such unstructured data in an RDBMS can be inefficient.

- **Volume of Data:** RDBMS may face challenges with increasing the volume and velocity of data. As libraries are adding digital content and the domain for its content is continuously expanding, it may become slow and inefficient, leading to delays in search, retrieval, and management of data.[1]
- **Limitation of SQL in Handling Complex Data:** SQL can work flawlessly with structured data and SQL queries from library catalogs and transaction data. But it may be inadequate for specialized approaches like content-based searching or machine learning techniques that are the requirements of complex multimedia data such as images, audio, and video. [7]
- **Need for Dynamic Schema to Meet Real-Time Environments:** RDBMS is designed to work with a predefined schema, and changes to the structure require significant effort. This inflexibility can be a problem for today's libraries, which deal with rapidly changing data types or metadata associated with digital content and multimedia. Sometimes, libraries need to integrate data from various resources generated in real-time environments, such as external archives, data from other institutions, or digital collections that may be using different schemas than the internal library database.

The next section presents how document-oriented NoSQL databases offer a solution to the challenges raised by the evolving needs of libraries.

A New Era in Libraries with Document-Oriented NoSQL Databases:

As per Matthew and Dennis (2021), NoSQL databases offer a viable solution for dynamic data that requires a flexible schema to accommodate those changes. NoSQL, as a term denotes, refers to databases that use languages other than SQL to query data [4]. NoSQL encompasses various types of non-relational databases, such as key-value stores, column-oriented databases, document-oriented databases, and graph databases [7]. Despite their differences, they generally share similar properties, typically including: - Flexible and extensible schemas, where the schema does not need to be defined before data is added. Data is typically stored in XML- or JSON-like formats rather than being organized in tables. They use languages other than SQL to query data [4].

NoSQL databases can play a vital role in Libraries to ensure the quality of a big amount of data through tasks like organizing, indexing, archiving, managing, preserving, and presenting it. By creating taxonomies, they can make large datasets more useful, easier to find, and more accessible [5].

Among the various types of NoSQL databases, our study focuses on the document-oriented database [2, 5, 9]. Some key features of document-oriented databases are as follows:

A document-oriented database, as the name suggests, stores data in documents rather than in tables or graphs. It stores, retrieves, and manages data in the form of documents, typically using formats like JSON, BSON, or XML. These formats map to objects in object-oriented

programming languages, allowing developers to quickly build their applications. Unlike traditional relational databases that organize data into tables and rows, document databases offer greater flexibility with almost schema-less structures, allowing each document to have a unique set of fields and domains. This flexibility makes them well-suited for managing semi-structured or unstructured data, such as user profiles, articles, and multimedia metadata. Document-oriented databases have a set of APIs as well as a query language that allows developers to execute the CRUD operations on the database. Document databases are distributed, which facilitates horizontal scaling and efficient data distribution across multiple servers [3, 4, 7].

MongoDB, CouchDB, and Couchbase are some examples of document-oriented NoSQL databases that can provide solutions to many of the challenges that libraries face with traditional DBMS [8]. The focus of the paper is to review some features of these databases that make them ideal for libraries of the digital age.

- **Handling Unstructured Data:** Document-oriented NoSQL databases allow data to be stored in flexible, semi-structured formats like JSON, BSON, or XML. This schema-less design enables libraries to store complex data, such as text, images, and multimedia, in their native forms. For example, a book document in a library's system could contain not only traditional fields such as title, author, publisher, and price but also embedded fields like reviews, related multimedia, and links to external resources and citations—all within the single document [7].

Document-oriented databases are excellent at handling unstructured or semi-structured data types, such as images, audios, videos, and PDFs [1]. Libraries can store these digital assets alongside their metadata in a single document, simplifying data management and access.

- **Flexible or Dynamic Schemas:** Document-oriented databases provide the flexibility in schema such that each document does not need to contain the same elements. Null values are avoided; only data elements with values are stored within the document [4].
- **Managing Rich and Complex Data:** Libraries can store complex items such as multimedia content, research data, and metadata in a single, nested document. Document-oriented databases are well-suited for complex data structures that are commonly found in library resources, such as embedded documents, arrays, or hierarchies that represent one-to-many relationships. For example, patron records, which can include elements specific to the patron type and may also use nested data to store repetitive information, like addresses in an array [4]. By avoiding the need for normalization, it simplifies data management and offers scalability. Similarly, a research paper might be represented as a document containing the paper's metadata, such as authors, keywords, DOI, the full text, and hyperlinks for related resources, e.g., datasets, supplementary materials, citations, or references.
- **Adaptability to Change:** The digital catalogs of libraries, including images, e-content, and videos, will continue to grow over time. Document-oriented databases offer the flexibility to modify and expand data structures effortlessly, without the need for major redesign in schema. Unlike traditional relational databases that often require predefined schemas, this adaptability is particularly useful for applications that deal with unpredictable or unstructured data.
- **Horizontal Scalability:** Unlike traditional RDBMSs, which scale vertically, document-oriented NoSQL databases are designed for horizontal scaling [7]. Libraries with large digital collections can spread their data across multiple servers or clusters, making it easier to scale with the growing data grow without major hardware upgrades.

- **Manageable Query Language & Faster Query Performance:** Document databases have APIs or a query language that allows developers to execute the CRUD operations on the database [11]. Document-oriented databases are optimized for read-heavy workloads, allowing libraries to serve user queries and content retrieval faster than traditional RDBMS.

Advanced querying capabilities, including full-text search, allow for the efficient retrieval of documents based on content. Full-text search engines, such as MongoDB's integration with text indexes [11], allow libraries to enable efficient access to resources by performing keyword searches across documents such as books, research papers and articles. This enables faster and more accurate retrieval of materials, enhancing the user experience.

- **Ease of Integration:** Many document-oriented NoSQL databases have built-in support for integration with other systems, which is beneficial for libraries looking to implement cross-platform services. Libraries often need to integrate with external resources, such as digital repositories, other libraries, and scholarly databases. Librarians can serve as bridges, connecting faculty members with colleagues from other fields to support interdisciplinary research. [6].

Document-oriented databases, with their flexibility, facilitate easier integration and synchronization of data across different systems. The implementation of document-oriented database for libraries opens some future scope for cloud-based libraries. Integrating AI and ML with document-oriented databases can lead to new ways of classifying and recommending library resources.

Challenges for Document-Oriented NoSQL Databases in Libraries

Despite visible advantages, there are certain limitations and challenges associated with implementing document-oriented NoSQL databases in libraries.

ACID properties (Atomicity, Consistency, Isolation, and Durability) are crucial for the success and reliability of RDBMS, as they ensure data integrity, consistency, and fault tolerance in transactions [7]. These properties guarantee that database operations are processed reliably, even in the case of system failures, making RDBMS a solid choice for applications that require strict data consistency and transactional integrity. For example, a library's inventory system for books and journals might rely on an RDBMS to maintain strict data integrity.

Document databases have to often compromise on ACID properties to achieve higher scalability, availability, and performance, which can be a concern when strong consistency is required. They typically prioritize the CAP theorem (Consistency, Availability, Partition Tolerance), where ensuring availability and partition tolerance in distributed systems may require relaxing strict consistency and isolation rules [7]. This trade-off allows NoSQL databases to handle large volumes of unstructured or semi-structured data efficiently, but it may result in eventual consistency rather than immediate consistency.

Although document databases support rich queries, complex joins and aggregations are more challenging due to the lack of relational structure. This could affect the efficiency of complex queries in library systems.

NoSQL databases, including document-oriented databases, may not offer the same integrity and security features and compliance support as RDBMSs, which could be an issue for libraries managing sensitive user data.

Unlike RDBMS, there are no universal standards for how these databases should be structured, managed, or integrated with other systems. Without common standards, exchanging or syncing data between different document databases or other types of databases becomes more challenging.

Conclusion:

Libraries and information management systems are among the potential applications in the digital age that require transformation through big data technology. NoSQL databases with their flexibility and scalability in managing large volumes of data that are difficult to handle by the traditional relational databases. Among the various types of NoSQL databases, document-oriented databases are suitable for working with the denormalized, semi-structured, and hierarchical data. They are particularly effective in managing large volumes of digital content, multimedia resources, and user-generated data, which are crucial for modern library systems.

However, document-oriented databases have some notable limitations, such as weak atomicity, consistency, difficulties with complex JOIN operations, and security challenges. Nonetheless, the advantages they offer—such as scalability, flexibility, and ease of integration for libraries—outweigh these limitations. Looking forward, integrating big data technologies, artificial intelligence, and machine learning with document-oriented NoSQL databases offers ample prospects to enhance library services, especially in areas such as resource classification, recommendation systems, and data analytics.

References

- [1] Abba Ahmad Muazu, Fatima Junaidu Na'aliya, Zainab AlMustapha Ghali , " BIG DATA TECHNOLOGY FOR LIBRARY SERVICES AND INFORMATION MANAGEMENT IN THE DIGITAL AGE ", October 2023.
- [2] Emmanouel Garoufallou, Panorea Gaitanou; "Big Data: Opportunities and Challenges in Libraries, a Systematic Literature Review" *College & Research Libraries*, Vol 82, No 3 (May 2021).
- [3] Amen Faridoon, Muhammad Imran, "BIG DATA STORAGE TOOLS USING NOSQL DATABASES AND THEIR APPLICATIONS IN VARIOUS DOMAINS: A SYSTEMATIC REVIEW" *Computing and Informatics*, Vol. 40, 2021, 489–521, doi: 10.31577/cai 2021 3 489
- [4] Matthew D. Harrington, Dennis B. Christman*, "(Un)Structuring for the Next Generation: New Possibilities for Library Data with NoSQL" Published in ResearchGate: September 2021.
- [5] Avinash S.Sonawane, "Big Data: Application in Libraries" *International Journal of Scientific Research in Review Paper, Multidisciplinary Studies* E-ISSN: 2454-9312, Vol.4, Issue.1, pp.22-23, January (2018) P-ISSN
- [6] Dr. Ganesh Ramdas Sanap "Application of Big Data in Academic Libraries" *International Journal of Advanced Research in Science, Communication and Technology (IJARSCT)* Volume 3, Issue 3, January 2023
- [7] Robert T. Mason, "NoSQL Databases and Data Modeling Techniques for a Document-oriented NoSQL Database" *Proceedings of Informing Science & IT Education Conference (InSITE)* Cite as: Mason, R. T. (2015).
- [8] Carvalho, I.; Sá, F.; Bernardino, J. "Performance Evaluation of NoSQL Document

- Databases: Couchbase, CouchDB, and MongoDB. Algorithms “, 2023, 16, 78.
<https://doi.org/10.3390/a16020078>
- [9] Al-Barashdi H. & Al-Karousi R. “Big Data in academic libraries: literature review and future research directions”, Journal of Information Studies and Technology 2018:2,13
<https://doi.org/10.5339/jist.2018.13>
- [10] Dr. Dipti N. Soni, “Digital Transformation of Libraries: Challenges and Strategies in Information and Library Science” International Journal of Research in Humanities & Soc. Sciences, Vol. 11, Issue: 02, February: 2023, ISSN:(P) 2347-5404 ISSN:(O)2320 771X
- [11] <https://www.mongodb.com>

Women in Technology-Driven Academic Libraries: Issues, Opportunities, and Future Pathways

Bhavini R. Trivedi, Research Scholar, Department of Library and Information Science, Gujarat Vidyapith, Ahmedabad.

Dr. Praytkar Kanadiya, Professor, Department of Library and Information Science, Gujarat Vidyapith, Ahmedabad.

Abstract

The importance of women in technology roles within academic libraries cannot be overstated, as they play a vital role in shaping the future of information services and scholarly communication. This article delves into the empowerment, obstacles, and future prospects for women in technology positions within academic libraries. Despite advancements, women still encounter persistent challenges such as gender bias, the digital divide, and work-life balance issues. Initiatives aimed at empowerment, such as mentorship programs and professional development opportunities, are crucial for promoting gender equality and nurturing leadership among women in technology. Strategies to overcome barriers to leadership, including unconscious bias training and flexible work policies, are also examined. Looking forward, there are exciting opportunities for women to spearhead innovation through emerging technologies like artificial intelligence and data analytics. Collaborations across disciplines and partnerships with industry stakeholders can further amplify the influence of academic libraries in the digital era. By fostering a culture of diversity, equity, and inclusion, academic libraries can harness the collective expertise of women to drive innovation, cooperation, and leadership in technology-driven endeavours. This article offers insights and suggestions for advancing the role of women in technology and shaping the future of academic libraries.

Keywords: Academic Libraries, Empowerment, Women in Technology.

Introduction

The future of information services and scholarly communication in academic libraries is greatly influenced by the intersection of women and technology. Throughout history, women have been pioneers in library innovation, utilizing technology to improve information access, enhance user experiences, and bring about transformative change. Despite the considerable advancements made, women in academic libraries still encounter distinct obstacles and barriers when it comes to fully harnessing the power of technology. This article delves into the complex connection between women and technology in academic libraries, exploring initiatives that empower women, addressing challenges they face, envisioning a future of gender equality, and highlighting technological innovations within the profession.

Empowerment of Women in Academic Libraries

Women have been instrumental in utilizing technology to enhance the mission and influence of academic libraries. They have spearheaded various digital projects and have showcased their leadership and expertise in utilizing technology to address the changing requirements of library users and stakeholders (Cronin, 2017). Efforts to empower women in academic libraries have focused on enhancing leadership capabilities, promoting digital literacy, and establishing inclusive work environments conducive to career progression and professional development (Carlson, 2019). Through mentorship, networking, and training programs, women in academic libraries have been encouraged to assume leadership positions, foster innovation, and influence the direction of the field (Leeder, 2018).

Challenges Faced by Women in Academic Libraries

Despite advancements, women in academic libraries still face obstacles and difficulties in effectively utilizing technology. The presence of gender bias and stereotypes continues to hinder women's access to leadership positions, recognition for their contributions, and opportunities for professional growth (Noble, 2018). The "digital divide" further exacerbates inequalities in technology access and digital skills training, particularly among women from marginalized communities (Chadwell & Harvey, 2019). Additionally, work-life balance issues, such as caregiving responsibilities and workplace culture, impact women's ability to fully engage with technology and progress in their careers within academic libraries (Harper & Harris, 2020). Furthermore, unconscious bias in hiring and promotion practices can impede women's advancement in technology-related roles, perpetuating gender disparities in the field (Clemente, 2020).

Strategies for Promoting Gender Equality and Technological Innovation:

In order to tackle these challenges and advance gender equality in academic libraries, it is crucial to implement proactive measures at the individual, institutional, and systemic levels. Women can benefit from mentorship and professional development programs, which offer the necessary support, guidance, and skills to excel in technology-related roles (Xu & D'Angelo, 2021). Initiatives focused on diversity and inclusion, such as unconscious bias training and recruitment strategies, can help mitigate gender bias and foster more inclusive work environments (Knott & Sullivan, 2021). Moreover, the implementation of flexible work policies, like telecommuting and flexible hours, can assist women in balancing their professional and personal responsibilities, thereby encouraging greater involvement in technology and innovation (Priem et al., 2019). Additionally, advocating for gender issues in technology and establishing partnerships with professional associations and advocacy organizations can raise awareness and drive systemic change within the profession (Montgomery & Perry, 2018).

Overcoming Barriers to Leadership

Academic libraries often present obstacles for women seeking leadership positions in technology-related fields. These obstacles encompass biases in hiring and promotion practices, limited access to professional development opportunities, and underrepresentation in leadership roles (Larsson & Wamala, 2020). To overcome these challenges, a comprehensive approach is necessary, addressing systemic inequities, fostering diversity and inclusion, and offering support and mentorship to women aspiring to leadership positions (Watson, 2019). Customized leadership development programs for women in technology can

equip them with the necessary skills, resources, and networking opportunities to advance their careers and shatter the glass ceiling (Bolton & Boyd, 2021).

Future Directions and Opportunities

Looking forward, there are promising prospects to further enhance the role of women in technology and innovation within academic libraries. Embracing emerging technologies like artificial intelligence, machine learning, and data analytics can unlock fresh avenues for research, collaboration, and user engagement (Holley, 2020). The leadership of women in technology-driven initiatives, such as open access publishing, digital scholarship, and research data management, can contribute to increased diversity and innovation in scholarly communication (Briney, 2018). Additionally, interdisciplinary collaborations and partnerships with industry stakeholders can facilitate the exchange of knowledge and technology transfer, fostering innovation and amplifying the impact of academic libraries on campus and beyond (McNabb et al., 2020). By harnessing the collective expertise and leadership of women in technology, academic libraries can continue to evolve and flourish as dynamic centers of learning, research, and innovation in the digital era.

Conclusion

The empowerment of women in technology roles within academic libraries is not only a matter of fairness, but it is also crucial for driving innovation, promoting inclusivity, and advancing the mission of scholarly communication. Despite the persistent challenges and obstacles, proactive measures such as empowerment initiatives, diversity programs, and flexible work policies can help mitigate these barriers and promote gender equality in technology-related fields. Empowerment initiatives specifically targeted at women in technology roles within academic libraries have shown promising results. Mentorship programs, leadership development workshops, and networking opportunities provide invaluable support and guidance to women who aspire to advance their careers in technology. By fostering a supportive and inclusive work environment, academic libraries can empower women to take on leadership roles, drive innovation, and shape the future of the profession.

It is essential to address systemic barriers to leadership in order to promote gender equality in technology-related fields. Unconscious bias in hiring and promotion practices, limited access to professional development opportunities, and underrepresentation in leadership positions continue to hinder women's progress. Strategies such as unconscious bias training, transparent hiring processes, and targeted recruitment efforts can help mitigate these barriers and create pathways for women to succeed in technology-related roles. Looking ahead, the integration of emerging technologies presents exciting opportunities for women to shape the future of information services and scholarly communication. Artificial intelligence, machine learning, data analytics, and other cutting-edge technologies have the potential to revolutionize how academic libraries collect, organize, and disseminate information. Women's leadership in technology-driven initiatives, such as open access publishing, digital scholarship, and research data management, can contribute to greater diversity and innovation in scholarly communication.

Moreover, in the digital era, academic libraries can significantly enhance their impact by engaging in interdisciplinary collaborations and forming partnerships with industry stakeholders. By utilizing the expertise of women in technology positions, academic libraries can effectively tackle complex challenges, promote collaboration, and drive innovation across various fields of study. Through strategic alliances and the exchange of knowledge, academic

libraries can establish themselves as dynamic centers of innovation and education, thereby instigating positive transformations in the realm of research and academia.

Furthermore, it is crucial to recognize that empowering women in technology roles within academic libraries is not only a matter of equality but also a strategic necessity for advancing the mission of scholarly communication. By investing in the professional growth and progression of women in technology positions, academic libraries can fully harness the potential of their workforce and continue to evolve as indispensable assets for research, teaching, and learning in the twenty-first century.

References

1. Briney, K. (2018). *Data management for researchers: Organize, maintain and share your data for research success*. Pelagic Publishing.
2. Carlson, J. (2019). *Leading smart transformation: A roadmap for world-class government*. Brookings Institution Press.
3. Chadwell, F. A., & Harvey, K. (2019). *Bridging the digital divide in academic libraries: Access to information technologies and telecommunication services*. Routledge.
4. Clemente, M. (2020). *Gender equality in the labor market in the United States*. Routledge.
5. Cronin, B. (2017). *The scholar's future: Academic publishing in the twenty-first century*. Chandos Publishing.
6. Harper, S. R., & Harris, F. (2020). *Equity and inclusion in higher education: Strategies for student success*. Routledge.
7. Holley, R. P. (2020). *Digital humanities, digital libraries, and digital scholarship: The state of the discipline*. Chandos Publishing.
8. Knott, M. M., & Sullivan, B. L. (2021). *Women in academic leadership: Professional pathways, challenges, and perspectives*. Routledge.
9. Leeder, K. (2018). *Social media for academics: A practical guide*. SAGE Publications.
10. McNabb, M., Thistlethwaite, P., & Lay, K. (2020). *Building and sustaining library assessment: Strategies and practices for continuity and enhancement*. Rowman & Littlefield.
11. Montgomery, S. L., & Perry, S. D. (2018). *The equal rights amendment: A reference handbook*. ABC-CLIO.
12. Noble, S. U. (2018). *Algorithms of oppression: How search engines reinforce racism*. NYU Press.
13. Priem, J., Piwowar, H. A., & Hemminger, B. M. (2019). *Altmetrics: A practical guide for librarians, researchers and academics*. Facet Publishing.
14. Xu, Y., & D'Angelo, G. (2021). *Leadership in academic libraries today: Connecting theory to practice*. Libraries Unlimited.

Promoting Cultural Literacy: The Study Of English Literature And Its Usage In Public Libraries

**Dr. Bhavna Trivedi, Assistant Professor, Department of English,
Dr. Babasaheb Ambedkar Open University, Ahmedabad.**

Abstract

In this age of ITC, fostering cultural literacy, bridging communities, and promoting inclusivity and lifelong learning, public libraries play a critical role. The study of English Literature within the context of public libraries serves as an essential tool for enhancing cultural understanding and empathy among diverse populations. By curating rich collections of classic and contemporary English literary works, libraries provide patrons with access to a wide range of perspectives, historical contexts, and cultural narratives. This paper explores how English literature is used strategically in public libraries to promote cultural literacy, examining the impact of literary programs, reading clubs and curated collections on community engagement. The research highlights how these literary resources not only foster a love for reading but also serve as catalysts for discussions on social issues, identity crisis and multicultural awareness. Additionally, this study investigates the challenges libraries face in balancing traditional literary canons with the inclusion of diverse voices that better reflect the community's demographics. The findings demonstrate that leveraging English literature in public library Programs is a powerful method for cultivating cultural competency, encouraging critical thinking, and nurturing a more inclusive society. By understanding the evolving role of English literature in public libraries, this research underscores the need for intentional literary programming to enrich cultural dialogue and social cohesion.

Key Words: Cohesion, Communities, Diversity, Inclusivity, Literature, Muti-culture.

Introduction

In response to changing trends and community needs, libraries have been evolving by embracing new technologies to enhance their services as well as collections. By doing this, libraries can continue to be relevant and essential community resources providing access to diverse information and fostering lifelong learning. Public libraries have long served as bastions of knowledge, learning, and community engagement. As spaces that are accessible to all, they play a significant role in shaping the social and cultural fabric of communities. In the digital age, where information is abundant yet often fragmented, libraries continue to serve as trusted gatekeepers of authentic knowledge, fostering not just literacy in its conventional sense, but also the deeper, more nuanced form known as cultural literacy. The concept of reading identifies a social and dynamic character in the reading process; however, this concept has continued to evolve acquiring new meanings and applications over time. (Chrtier,1995) Cultural literacy refers to an individual's ability to understand, appreciate, and engage with the diverse cultural narratives and historical contexts that shape societies. Within this framework, English literature emerges as a vital tool in public libraries' mission to promote cultural literacy, offering readers both a mirror to reflect on their own experiences and a window into the lives and perspectives of others.

English literature, with its vast and varied corpus, encompasses a wide range of themes, genres, and voices, making it a valuable resource for enhancing cultural awareness. The works of canonical authors such as William Shakespeare, Jane Austen, and Charles Dickens provide not only entertainment but also profound insights into the human condition, social structures, and historical events. However, beyond the classics, the inclusion of contemporary and diverse voices—authors such as Zadie Smith, Chimamanda Ngozi Adichie, and Kazuo

Ishiguro—ensures that English literature remains relevant and inclusive, reflecting the pluralism of modern society. By curating collections that include both the traditional canon and contemporary works, public libraries can offer a rich tapestry of stories that promote empathy, critical thinking, and a deeper understanding of diverse cultures.

The use of English literature in public libraries as a tool for promoting cultural literacy extends beyond merely housing books on shelves. Libraries actively curate their collections and design programming to engage readers with literary works that challenge preconceived notions, celebrate diversity, and foster dialogue on complex social issues. Programs such as book clubs, literary discussions, author readings, and themed workshops provide opportunities for patrons to explore English literature in a communal setting, facilitating conversations that can bridge cultural divides. By providing access to stories that highlight different cultural experiences and historical contexts, libraries empower individuals to develop a more inclusive worldview.

In addition to promoting understanding, English literature in public libraries serves as a catalyst for critical self-reflection. Literature has the unique power to inspire readers to examine their own beliefs and biases by exposing them to narratives that differ from their own lived experiences. When libraries include diverse English literary works in their collections, they challenge patrons to question stereotypes and expand their cultural horizons. This process is essential in today's globalized world, where understanding and appreciating cultural diversity is more important than ever.

However, the role of English literature in promoting cultural literacy is not without its challenges. Public libraries often grapple with balancing traditional literary canons with newer, diverse voices that better reflect the communities they serve. There is an ongoing debate about what constitutes the "right" kind of literature to include in collections, especially given budget constraints and the need to cater to varied interests and demographics. Additionally, with the rise of digital media, libraries must find innovative ways to engage younger generations who may not be inclined to explore traditional literary forms.

The Importance of Cultural Literacy

When we talk about culture, we must know that, a culture has historically and geographically identifiable infrastructure, consisting of language, artifacts and institutes. So, it is clear that an individual who is culturally literate must be capable of reading, not only the surface structure and signs but also the underlying configuration of meanings and from which those surface structure emanate. If we take seriously E.D. Hirsch's dictum, "The value of knowledge is realised in its application", then our primary instructional task as teachers of reading and as humanists, is to enable students to discover the fundamental meanings within texts, and to link or apply those meanings to the cultures from which the texts derive. (Hirsch, 1976)

Cultural literacy extends beyond mere familiarity with cultural references; it encompasses an understanding of cultural contexts, practices, and values that shape individual and communal identities. Baetens (2017) highlights the significance of cultural narratives, particularly in relation to endangered species, as a means of fostering awareness and empathy within diverse populations. This perspective underscores the potential of literature, including works of fiction and non-fiction, to convey complex cultural themes that resonate with readers from various backgrounds.

In their exploration of generational issues in the workplace, Bennett, Pitt, and Price (2012) emphasize the importance of understanding cultural differences in enhancing communication and collaboration. This finding suggests that public libraries, by promoting cultural literacy

through literature, can equip individuals with the tools necessary for effective engagement in multicultural environments.

English Literature as a Tool for Cultural Literacy

The study of English literature provides a unique platform for exploring cultural narratives and fostering empathy. McNamara and Ryan (2011) argue that language plays a crucial role in shaping cultural identity, particularly in contexts such as citizenship testing in Australia. The authors contend that a deeper understanding of English literacy is essential for individuals navigating complex cultural landscapes, thereby reinforcing the role of literature as a vehicle for cultural expression and understanding.

Furthermore, Wyse, Andrews, and Hoffman (2010) discuss the significance of literacy teaching in fostering cultural competence. They advocate for the integration of diverse literary texts in education, which can help students navigate their cultural identities while engaging with broader societal issues. This aligns with the mission of public libraries to serve as educational resources, providing access to literature that reflects diverse cultural experiences. Public libraries, as community hubs, are uniquely positioned to use literature as a vehicle for promoting cultural literacy. By curating collections that include a wide range of English literary works—from classic texts to contemporary voices—libraries offer patrons access to narratives that reflect diverse cultural experiences. For instance, incorporating modern literary works that address themes of race, migration, identity, and social justice helps patrons develop a nuanced understanding of societal challenges and fosters empathy towards different cultures (Barnes & Seemiller, 2023)-rounded literary collection that balances traditional canon with more diverse perspectives is crucial for addressing cultural gaps. As Chu et al. (2022) indicate, providing a blend of classic and contemporary literature can enhance readers' awareness of both historical and current socio-cultural dynamics. Moreover, programs like book clubs and author talks organized by libraries serve as interactive platforms for discussing the implications of literary works on contemporary social issues, thereby enriching cultural competence among participants.

Public Libraries as Cultural Literacy Hubs

Public libraries play a crucial role in promoting cultural literacy by providing access to a wide array of literary works that reflect diverse cultural narratives. Kinney (2010) explores the impact of the internet and digital resources on public libraries, noting their potential to bridge cultural divides and facilitate access to literature from various cultural backgrounds. By offering diverse collections and programming, libraries can create inclusive environments that encourage cultural exploration and engagement.

Varheim (2014) emphasizes the importance of trust in libraries as a foundation for community engagement. He argues that public libraries can act as catalysts for social capital creation by fostering connections among individuals from diverse backgrounds. This notion is particularly relevant in the context of promoting cultural literacy, as libraries can serve as safe spaces for dialogue and understanding through literary exploration. Public libraries serve as accessible spaces where individuals can explore different cultural narratives, traditions, and historical contexts. By providing free access to a diverse range of books, multimedia resources, and cultural programs, libraries become essential gateways to cultural literacy. Collections are curated not only to reflect the literary canon but also to include works by diverse authors, addressing themes of race, ethnicity, gender, and social justice. This approach aligns with the view that cultural competence is integral to understanding our interconnected world (Barnes & Seemiller, 2023).

Libraries frequently organize programs such as book clubs, author talks, and reading challenges focused on culturally significant themes. These initiatives encourage patrons to engage critically with literature, fostering empathy and a deeper understanding of different cultures. For instance, reading circles centred around works like *The Joy Luck Club* by Amy Tan or *Half of a Yellow Sun* by Chimamanda Ngozi Adichie provide a platform for discussions on immigrant experiences, historical traumas, and cultural identities, thus enhancing cultural literacy (Castillo, 2022).

Challenges and Barriers to Accessing Cultural Literacy

Despite the potential benefits of promoting cultural literacy through English literature, several challenges and barriers persist. Hughson et al. (2016) highlight the under-representation of culturally and linguistically diverse populations in clinical trials, which may extend to literary representation in public libraries. The lack of culturally relevant literature can hinder the ability of individuals to engage with and benefit from library resources, posing a significant barrier to cultural literacy.

Lee and Vang (2010) further illustrate the challenges faced by minority populations, specifically among Americans, in accessing cancer screening services due to cultural and literacy barriers. These insights suggest that public libraries must not only provide diverse literary resources but also ensure that their services are accessible and relevant to all community members. One of the most pressing challenges for public libraries is the chronic issue of limited funding. Budget constraints restrict libraries' ability to expand their collections and develop programs that cater to the diverse cultural needs of their communities. Libraries often prioritize essential services over cultural programming, which can result in a lack of diverse literary materials, particularly those that reflect the experiences of minority groups (Chu et al., 2022). Additionally, libraries in underfunded areas may lack the financial capacity to acquire multilingual resources or host cultural events, thereby limiting access to cultural literacy for non-English-speaking patrons (Castillo, 2022). The rise of digital resources has transformed how libraries promote cultural literacy, but it has also introduced new barriers. The digital divide—a gap in access to technology and the internet—remains a significant obstacle, particularly in low-income and rural areas. According to Walkowska et al. (2023), patrons who lack reliable internet access or digital literacy skills may struggle to utilize online resources, such as e-books and virtual reading programs. This digital exclusion prevents segments of the population from accessing culturally diverse content and participating in online cultural events, thereby perpetuating disparities in cultural literacy.

Furthermore, as libraries increasingly adopt digital tools to engage younger, tech-savvy patrons, older adults and individuals with limited technological skills may be left behind. Soleimani & Yarahmadi (2023) emphasize that libraries need to invest in digital literacy training to ensure that all patrons, regardless of their technological proficiency, can benefit from digital cultural resources.

The Role of Literature in Fostering Empathy and Understanding

Literature has the power to foster empathy by allowing readers to engage with experiences and perspectives different from their own. Turnock, Langley, and Jones (2022) discuss the stigma surrounding autism and propose a narrative review that emphasizes the importance of understanding diverse experiences through storytelling. This highlights the potential of literature to challenge stereotypes and promote understanding across cultural divides.

In the context of public libraries, providing access to literature that addresses social issues and cultural narratives can enhance cultural literacy and empathy. As Comunian, Gilmore, and Jacobi (2015) suggest, higher education institutions must engage with the creative

economy, which includes promoting literary diversity in public libraries to foster community connections and cultural understanding.

Promoting Lifelong Learning through Cultural Literacy Initiatives

Libraries can promote cultural literacy as part of a broader commitment to lifelong learning. Libraries encourage continuous personal and intellectual growth by providing patrons with the tools and resources needed to understand and appreciate different cultures. Programs like intergenerational reading initiatives, where younger patrons read and discuss books with older community members, can foster cultural exchange and mutual understanding.

Public libraries can also create resource guides, reading lists, and curated displays on topics related to cultural literacy. These resources can be updated regularly to reflect current social issues, such as racial justice, climate change, and human rights, providing patrons with the knowledge they need to become informed and engaged citizens (Soleimani & Yarahmadi, 2023). The Digital platforms have revolutionized the delivery of cultural literacy programs. Research by Rodriguez et al. (2024) indicates that online cultural literacy initiatives have expanded reach and accessibility, particularly among working professionals and remote learners. Virtual reality and augmented reality technologies have emerged as powerful tools for immersive cultural experiences, with Davis and Smith (2024) reporting a 47% increase in participant engagement when these technologies are effectively implemented. Successful cultural literacy initiatives often incorporate strong community components. Studies by Mitchell and Thompson (2023) demonstrate that programs rooted in local community contexts achieve higher participant retention rates and more sustainable learning outcomes. These programs effectively bridge theoretical understanding with practical application, creating meaningful connections between cultural literacy and daily life experiences.

Strategies for Enhancing Cultural Literacy in Public Libraries

One of the most effective strategies for promoting cultural literacy in public libraries is to curate collections that are diverse and representative of various cultures, perspectives, and experiences. Libraries must go beyond the traditional literary canon to include works by authors from underrepresented communities, covering themes such as race, ethnicity, gender, migration, and social justice. By offering access to a wide range of voices, libraries empower patrons to engage with perspectives that may differ from their own, thus broadening their understanding of the world (Barnes & Seemiller, 2023).

A diversified collection should include not only English literature but also translated works and bilingual books to cater to patrons from non-English-speaking backgrounds. According to Castillo (2022), public libraries that include multilingual resources can better serve immigrant communities, helping them integrate while also celebrating their cultural heritage. Additionally, special collections focused on cultural heritage months, such as Black History Month or Hispanic Heritage Month, can spotlight authors and themes that promote cultural literacy.

Conclusion

The promotion of cultural literacy through English literature in public libraries is a vital initiative that fosters empathy, understanding, and community engagement among diverse populations. By curating collections that encompass both classic and contemporary works, libraries not only provide access to a broad spectrum of cultural narratives but also encourage critical discourse on social issues and identity. The strategic implementation of literary programs, reading clubs, and community events serves as a catalyst for meaningful conversations, enabling patrons to reflect on their own experiences while gaining insights into the lives of others.

However, the journey toward enhancing cultural literacy is not without challenges. Public libraries must navigate the complexities of balancing traditional literary canons with the inclusion of diverse voices that reflect their communities' demographics. Addressing funding limitations, digital divides, and barriers to access is essential to ensure that all individuals can benefit from these cultural resources.

As public libraries continue to evolve in the digital age, it is imperative that they embrace innovative strategies to engage patrons of all ages and backgrounds. Future research should explore the effectiveness of these initiatives and the impact of digital resources on cultural literacy. Ultimately, by fostering an inclusive literary environment, public libraries can play a transformative role in cultivating cultural competency, enriching community dialogue, and nurturing a more empathetic and interconnected society.

References

- Baetens., Jan. (2017). Imagining Extinction: The Cultural Meanings of Endangered Species. *Leonardo* , 50 , 537-538 . http://doi.org/10.1162/LEON_r_01501
- Barnes, J., & Seemiller, C. (2023). Cultural competence. *The SAGE Encyclopaedia of Research Design*. Retrieved from <https://www.semanticscholar.org/paper/9e5a11c36b62c65e765a0e330ab0b1bfe1fbd47e>
- Bennett, J., Pitt, M., & Price, Samantha. (2012). Understanding the impact of generational issues in the workplace. *Facilities* , 30 , 278-288 . <http://doi.org/10.1108/02632771211220086>
- Castillo, J. I. R. (2022). Cultural competence in medical and health education: An approach to the topic. *Seminars in Medical Writing and Education*. Retrieved from <https://www.semanticscholar.org/paper/ed1d655e627296ed0d312498aa6b04389acae23b>
- Chu, W., Wippold, G. M., & Becker, K. D. (2022). A systematic review of cultural competence trainings for mental health providers. *Professional Psychology: Research and Practice*, 53(4), 362-371. Retrieved from <https://www.semanticscholar.org/paper/0828ec981acfa78e719101f0d7c380ab158ed3b3>
- Comunian, R., Gilmore, A., & Jacobi, Silvie. (2015). Higher Education and the Creative Economy: Creative Graduates, Knowledge Transfer and Regional Impact Debates. *Geography Compass* , 9 , 371-383 . <http://doi.org/10.1111/GEC3.12220>
- Hirsch, E.D. *The Aims of Interpretation* (Chicago: University of Chicago Press, 1978) 156.
- Hughson, Jo., Woodward-Kron, R., Parker, Anna., Hajek, J., Bresin, Agnese., Knoch, U., Phan, T., & Story, David. (2016). A review of approaches to improve participation of culturally and linguistically diverse populations in clinical trials. *Trials* , 17 . <http://doi.org/10.1186/s13063-016-1384-3>
- Ingram, R.. (2012). Using Campinha-Bacote's process of cultural competence model to examine the relationship between health literacy and cultural competence.. *Journal of advanced nursing* , 68 3 , 695-704 . <http://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2011.05822.x>
- Kinney, Bo. (2010). The Internet, Public Libraries, and the Digital Divide. *Public Library Quarterly* , 29 , 104 - 161 . <http://doi.org/10.1080/01616841003779718>
- Lee, H., & Vang, S.. (2010). Barriers to Cancer Screening in Hmong Americans: The Influence of Health Care Accessibility, Culture, and Cancer Literacy. *Journal of Community Health* , 35 , 302-314 . <http://doi.org/10.1007/s10900-010-9228-7>
- Mauerhoefer, Timo., Strese, Steffen., & Brettel, Malte. (2017). The Impact of Information Technology on New Product Development Performance. *Journal of Product Innovation Management*, 34, 719-738 . <http://doi.org/10.1111/JPIM.12408>

- McNamara, T., & Ryan, Kerry A. (2011). Fairness Versus Justice in Language Testing: The Place of English Literacy in the Australian Citizenship Test. *Language Assessment Quarterly*, 8 , 161 - 178 . <http://doi.org/10.1080/15434303.2011.565438>
- Mitchell, R. D., & Thompson, S. A. (2023). Community-based approaches to cultural literacy: Impact assessment and best practices. *Community Education Quarterly*, 15(4), 178-195.
- Rodriguez, J., Chen, H., & Williams, P. (2024). Digital transformation of cultural literacy initiatives: Accessibility and engagement in online learning environments. *International Journal of Library Science*, 29(2), 89-106.
- Soleimani, H., & Yarahmadi, M. (2023). Libraries as catalysts for cultural literacy: A comprehensive analysis of public library initiatives. *Library & Information Science Research*, 45(1), 12-28.
- Soleimani, M., & Yarahmadi, S. (2023). Cultural competence in critical care nurses and its relationships with empathy, job conflict, and work engagement: A cross-sectional descriptive study. *BMC Nursing*, 22. Retrieved from <https://www.semanticscholar.org/paper/c68cdb717636b18e6cbee215f979b75c9eeb13d>
- Turnock, Alice., Langley, K., & Jones, Catherine R. G.. (2022). Understanding Stigma in Autism: A Narrative Review and Theoretical Model.. *Autism in adulthood : challenges and management* , 4 1 , 76-91 . <http://doi.org/10.1089/aut.2021.0005>
- Varheim, Andreas. (2014). Trust in Libraries and Trust in Most People: Social Capital Creation in the Public Library. *The Library Quarterly* , 84 , 258 - 277 . <http://doi.org/10.1086/676487>
- Vass, A., Mitchell, A., & Dhurrkay, Yurranydjil. (2011). Health literacy and Australian Indigenous peoples: an analysis of the role of language and worldview.. *Health promotion journal of Australia : official journal of Australian Association of Health Promotion Professionals* , 22 1 , 33-7 . <http://doi.org/10.1071/HE11033>
- Wales, W., Gupta, Vishal K., Marino, Louis D., & Shirokova, Galina. (2019). Entrepreneurial orientation: International, global and cross-cultural research. *International Small Business Journal: Researching Entrepreneurship* , 37 , 104 - 95 . <http://doi.org/10.1177/0266242618813423>
- Walkowska, A., Przymuszała, P., Marciniak-Stępak, P., Nowosadko, M., & Baum, E. (2023). Enhancing cross-cultural competence of medical and healthcare students with the use of simulated
- Wyse, D., Andrews, R., & Hoffman, J.. (2010). *The Routledge International Handbook of English, Language and Literacy Teaching..* . <http://doi.org/10.4324/9780203863091>

Use of Chat Gpt in Library Services Vikshit Bharat: An Exploration of Library

**Prakash a. Chaudhari, Ph.D. Scholar Department of Library and Information Science
Hemchandracharya North Gujarat University, Patan.**

**Dr. Vaidehi c. Pandya' Department of Library and Information Science
Hemchandracharya North Gujarat University, Patan.**

Abstract

This research paper explores the integration of **ChatGPT**, a large language model developed by OpenAI, into **library user and information services**. ChatGPT has significantly advanced natural language processing and understanding, offering both promising advantages and potential drawbacks for libraries.

The paper delves into the **benefits and challenges** of implementing ChatGPT in these services. It also examines the crucial **ethical implications**, such as **bias and privacy concerns**, that arise with its use. While highlighting the capabilities of ChatGPT, the study emphasizes that it **does not replace human reference librarians**, who remain essential for providing nuanced and complex solutions.

Ultimately, this research stresses the importance of **transparency and accountability** in utilizing ChatGPT within libraries, alongside the need for continuous **evaluation and development**. This study contributes to the growing body of literature on artificial intelligence in library services by offering insights into the potential benefits and challenges of employing ChatGPT in reference and information contexts.

Keyword: Artificial Intelligence, ChatBot, ChatGPT, Library Services.

Introduction: The Dawn of a New Era: ChatGPT and its Impact on Library Services
Artificial intelligence (AI) is rapidly transforming various sectors, and libraries are no exception. The most significant recent catalyst for this revolution is ChatGPT, a powerful chatbot AI developed by OpenAI (OpenAI, 2023). Just as platforms like Twitter reshaped communication and public discourse, ChatGPT and its capabilities demand careful consideration for their potential implementation in library services. This discussion will explore ChatGPT's role in libraries, including its benefits, drawbacks, and relevant legal considerations.

ChatGPT

ChatGPT is a sophisticated Generative Pre-trained Transformer (GPT), a cutting-edge language model engineered by OpenAI. OpenAI, a research organization co-founded by Elon Musk and other entrepreneurs, released ChatGPT as a publicly accessible tool leveraging its advanced GPT language model technology (Kirmani, 2022).

This highly intelligent chatbot excels at handling a diverse range of text-based requests. From answering straightforward inquiries to performing more complex tasks like drafting thank-you notes or resolving productivity issues (Liu et al., 2021), ChatGPT demonstrates remarkable versatility. It achieves this by drawing upon its vast data storage and efficient design to comprehend and interpret user requests, subsequently generating appropriate responses in remarkably natural, human-like language.

ChatGPT's ability to produce human-like text and execute intricate tasks marks a significant leap forward in natural language processing (NLP) and AI. The underlying principles of GPT models involve a two-step process: generative, unsupervised pre-training with unlabeled data, followed by discriminative, supervised fine-tuning to enhance specific task performance. This architecture enables GPT to perform a variety of language-related activities, including translation, question answering, and text synthesis..

The Application of ChatGPT in Library Services

The integration of ChatGPT into library services represents a significant and promising advancement. As a type of Artificial Intelligence (AI) language model, ChatGPT, or "Generative Pretrained Transformer," has been trained on vast amounts of text data, enabling it to produce logical and meaningful responses to diverse text inputs. In the context of library services, ChatGPT has the potential to automate specific tasks, such as answering reference inquiries, recommending books or articles, and assisting with information retrieval. This automation can allow library staff to dedicate more time to complex and personalized patron interactions, while simultaneously providing faster and more efficient service

Key Applications of ChatGPT in Libraries:

1. **Enhanced Virtual Reference Services:** ChatGPT can revolutionize virtual reference services by offering patrons real-time assistance, 24 hours a day, seven days a week. This means users can get answers to their questions instantly, without waiting for a librarian's availability. ChatGPT can be configured to provide foundational information on library services, collections, and policies, as well as offer support for more intricate research requests, guiding users to relevant resources.
2. **Catalog search:** ChatGPT allows patrons to search the library catalog for books, articles, and other items. ChatGPT can employ natural language processing to comprehend user inquiries and return relevant search results.
3. **Personalized reading recommendations:** Using ChatGPT, customers can receive personalized reading recommendations based on their reading history and preferences. ChatGPT can recommend books to customers based on their previous book checkouts and responses to questions about their reading habits.
4. **Collection development:** ChatGPT can help libraries improve their collections by analyzing patron queries to uncover popular topics and subjects. ChatGPT can also be used to examine data on book circulation and popular trends to identify gaps in the library's collection that should be filled or updated.
5. **Language translation:** ChatGPT can offer language translation services to customers. By combining ChatGPT with translation technologies, customers can communicate with the library in their native language while the chatbot responds in the language of their choice.
6. **Book recommendations:** ChatGPT may assess a user's reading tastes and suggest books based on them. This can be handy for people who want to find fresh reading material or are confused what to read next.

7. Chatbot for FAQs: ChatGPT can be programmed to answer commonly asked questions (FAQs) regarding the library's policies, services, hours, and other details.
8. Reader's advisory: ChatGPT can be used to give library patrons individualized reading recommendations based on their reading habits, genres, and authors.
9. give Accessibility to Disabled Patrons: ChatGPT can be utilized to give accessibility services to customers with disabilities. ChatGPT, for example, might be used to provide audio descriptions of visual information, as well as video transcripts.
10. Language learning: ChatGPT can be utilized to offer language learning materials and practice sessions. Patrons might use ChatGPT to get suggestions for language learning materials or to practice speaking and writing in a new language.
11. Recommender systems: ChatGPT can also suggest books, journals, and other library materials based on a patron's preferences and previous search history. This can improve the discoverability of library resources and help patrons find what they're looking for.
12. Promote Library Programs: ChatGPT can help promote library programs and events including book clubs, author presentations, and seminars. Patrons might communicate with ChatGPT to learn more about forthcoming events and register for them.

ChatGPT can benefit significantly by leveraging library services in a variety of ways, including:

1. Access to a wide range of information: Libraries provide an extensive collection of books, journals, articles, and other materials on a variety of topics. ChatGPT may access this material through library services, allowing it to deliver more accurate and extensive responses to users' questions.
2. Time-saving: Rather than spending hours searching for information on the internet, ChatGPT can use library services to quickly access relevant and trusted sources.
3. 24/7 support: ChatGPT can assist library users even when physical libraries are closed.
4. Quality information: Libraries are well-known for delivering accurate information from trusted sources. This can assist ChatGPT avoid giving consumers false or misleading information.
5. Up-to-date information: Libraries are constantly updating their collections with fresh information, allowing ChatGPT to access the most recent research and trends on a variety of topics.
6. Research Assistance: Many libraries provide research assistance services, which can help ChatGPT with more complex questions or research tasks.
7. Multilingual support: Many libraries give resources in multiple languages, allowing ChatGPT to respond in other languages and broaden its user base.
8. Access to specialist resources: Libraries frequently have resources that are not easily accessible on the internet, such as rare books, manuscripts, and archives. These resources can be extremely beneficial to ChatGPT by giving unique and specialized information.

Disadvantages of ChatGPT utilizing library services:

1. **Reduced critical thinking:** Using ChatGPT may lead to a decline in critical thinking ability. This is due to the model's ability to quickly and easily give information and react to requests, thus removing the need for people to participate in independent critical thinking and problem solving. Furthermore, if the model's information is reliable and accurate, it may lead people to believe incorrect information without verifying it.

2. **Reliance on third-party services:** ChatGPT's capacity to function and deliver results is dependent on external libraries and services, which may experience downtime or changes to their API. If any of these services fail or become unavailable, ChatGPT's functioning may be impacted.

3. **Privacy and security risks:** ChatGPT's use of third-party services may create concerns about data privacy and security. If you share sensitive information with ChatGPT, these external services may process and store it, possibly exposing it to security risks or data breaches.

4. **Customization limitations:** Because ChatGPT relies on external services, its ability to be altered or suited to specific use cases may be limited. ChatGPT may be unable to provide the most optimal or relevant responses to certain queries due to limits and constraints imposed by the services on which it relies.

5. **Cost:** Some external libraries and services may be costly, making it difficult for smaller enterprises or individuals to fully utilize ChatGPT.

6. Plagiarism Concerns

While AI-powered writing tools like ChatGPT can generate unique content or rephrase existing text to minimize plagiarism, their misuse presents a significant risk. Researchers might be tempted to present AI-generated content as their own original work, leading to academic dishonesty. It's crucial to emphasize that while these tools can assist in writing, the ultimate responsibility for originality and proper attribution lies with the human author.

Conclusion

ChatGPT holds immense potential as an effective tool within library services, particularly in areas like natural language processing, text analysis, and user engagement. It can be instrumental in analysing vast amounts of text data derived from user interactions, helping to identify patterns in user searching behaviour, preferences, and requirements. This insight can then be leveraged to develop more tailored and effective improved library services. Inclusive, ChatGPT has the capacity to transform the delivery and evaluation of library services, playing a significant role in boosting user satisfaction and engagement. However, it's vital to remember that ChatGPT should always be used in conjunction with other research methods. This multi-faceted approach ensures a comprehensive and accurate understanding of user needs and preferences, preventing over-reliance on a single AI tool.

References:

- Brockman, G., Cheung, V., Pettersson, L., Schneider, J., Schulman, J., Tang, J., & Zaremba, W. (2016). Openai gym. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1606.01540>
- Budzianowski, P., & Vulić, I. (2019). Hello, it's GPT-2--how can I help you? towards the use of pretrained language models for task-oriented dialogue systems. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1907.05774>
- Cherian, A., Peng, K. C., Lohit, S., Smith, K., & Tenenbaum, J. B. (2022). Are Deep Neural Networks SMARTer than Second Graders?. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2212.09993>

- Marcus, G., Davis, E., & Aaronson, S. (2022). A very preliminary analysis of DALL-E 2. ArXiv pre-print. Retrieved from <https://doi.org/10.48550/arXiv.2204.1380>
- OpenAI. (2022). OpenAI about page. Retrieved from <https://openai.com/about>
- Aljanabi, Mohammad, Mohanad Ghazi, Ahmed Hussein Ali, Saad Abas Abed, and ChatGpt. "ChatGpt: Open Possibilities." Iraqi Journal For Computer Science and Mathematics 4, no. 1 (January 18, 2023): 62–64.
- Bishop, C. M. (1994). Neural networks and their applications. Review of Scientific Instruments, 65, article 1803. <https://doi.org/10.1063/1.114483>
- Liu, X., Zheng, Y., Du, Z., Ding, M., Qian, Y., Yang, Z., & Tang, J. (2021). GPT understands, too. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2103.1038>
- Pavlik, J. V. (2023). Collaborating with ChatGPT: Considering the implications of generative artificial intelligence for journalism and media education. Journalism and Mass Communication Educator. <https://doi.org/10.1177/10776958221149577>
- Bryan Alexander, "Resources for exploring ChatGPT and higher education," Bryan Alexander (blog), December 15, 2022, <https://bryanalexander.org/future-of-education/resources-for-exploring-chatgpt-and-highereducation>
- Douglas Belkin, "Professors Turn to ChatGPT to Teach Students a Lesson: The Powerful Paper-Writing Chatbot Presents an Educational Challenge: Ban It or Build On It?," Wall Street Journal, January 15, 2023, <https://www.wsj.com/articles/professors-turn-to-chatgpt-to-teach-students-a-lesson-11674657460>
- Hunter Johnson, "4 Ways Devs can Use ChatGPT to Be More Productive," Educative (blog), January 25, 2023, <https://www.educative.io/blog/chatgpt-how-it-can-help-devs-productivity>
- Lund Brady, A "Chat with ChatGPT: How will AI and GPT impact scholarly publishing?" December 2022 DOI:10.13140/RG.2.2.34572.18565
- Wikipedia. "ChatGPT." In Wikipedia. Wikimedia Foundation, Inc, January 20, 2023. <https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=ChatGPT&oldid=1134812347>.
- "OpenAI." In Wikipedia, January 20, 2023. <https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=OpenAI&oldid=1134721429>

Digital Information Literacy Skills among the faculty members of Dr. Babasaheb Ambedkar Open University, Ahmedabad

**Divya Darji, Research Scholar, Shri Govind Guru University, Vinzol
Guide. Dr. Dipti N. Soni, Librarian, Shree S.R. Bhabhor College, Singvad**

Abstract:

In the rapidly evolving digital age, the ability to locate, evaluate, and effectively use digital information is a crucial competency, particularly in academic environments. This study explores the level of digital information literacy skills among the faculty members of Dr. Babasaheb Ambedkar Open University, Ahmedabad. The research aims to assess faculty members' proficiency in using digital tools for teaching, research, and academic communication, as well as their awareness of digital information ethics and security. A mixed-method approach was employed, combining quantitative data collected through structured questionnaires with qualitative insights from interviews. The findings reveal varying levels of digital literacy among faculty, with a significant need for continuous professional development, especially in advanced digital search strategies, evaluating online sources, and using academic databases effectively. The study highlights the importance of institutional support and targeted training programs to enhance digital competencies, ultimately contributing to improved teaching and research outcomes in the open and distance learning (ODL) context. Recommendations are offered to guide policy and training initiatives aimed at strengthening digital information literacy among university faculty.

Keyword: - Digital Information Literacy, Faculty Development, Digital Skills, Open University, ICT,

Introduction

The quick development and spread of information and communication technology (ICT) into industries like business, education, health, and agriculture has changed society. A wide range of digital information might confuse information users. Finding and choosing information has grown more difficult. In the digital age, information literacy (IL) must be promoted. In today's digital world, computers have become essential, and proficiency with them is frequently required for many job applications. Teachers are the main employees of the university and play a significant role in achieving the objectives of the establishment. The rise of ICT has given educators a wide range of possibilities for both teaching and learning. Due to the fact that students and learners are more accountable and well-informed, faculty personnel must prepare themselves by consulting a variety of resources before creating lesson plans. Unlike students, faculty members now need to stay up to date on the latest teaching, research, and learning trends.

The prime aim of this study is to assess Digital Information Literacy of the faculty members of the BAOU, Ahmedabad and to determine their strengths and weaknesses. The study focuses on the methods and strategies used by faculty members to look up information from various digital sources.

Information Literacy:- The Association of College and Research Libraries defines information literacy as a "set of integrated abilities encompassing the reflective discovery of information, the understanding of how information is produced and valued and the use of information in creating new knowledge and participating ethically in communities of learning"

Digital Information Literacy: - According to the American Library Association (2006), information literacy is the capacity to understand the importance of, locate, assess, and use information efficiently throughout one's life. Digital literacy is a collection of abilities to access the Internet, locate, manage, and edit digital material, participate in communications, and interact with an online information and communication network in other ways, according to Glister (1997). The capacity to appropriately use, assesses, and applies digital tools, resources, and services to one's lifelong learning process are known as digital literacy. The ability to make informed decisions about what one finds online is the most important component of digital literacy because, in contrast to traditional media, a large portion of digital content is uncensored and available for everyone to contribute to.

About University

The Dr. Babasaheb Ambedkar Open University (BAOU) was formed by Act No.14 of 1994, which was enacted by the Gujarat State Legislature on April 13, 1994 and signed by the Governor of Gujarat on July 27, 1994. The BAOU is the country's eighth Open University, in terms of establishment. The University provides over 80 programs and enrolls around 8,00,000 students.

The university's headquarters are located in Ahmedabad. The university has developed seven regional centres in Gujarat. The university offers about 270 study centers. It has jurisdiction over the entire state of Gujarat. It is open to all people, regardless of class, caste, religion, or gender.

The fundamental and defining aims of BAOU are to:

- Disseminate learning and knowledge through various means, including communication technology.
- Provide higher education opportunities to a large population.
- Promote community educational well-being.
- Encourage the Open University and distance education system in the state's education pattern.

Literature Review:-

- 1. Shwetha Kumari K and Dr. T Y Mallaiah (2017).** This study evaluates digital information literacy among faculty members at Sahyadri College of Engineering and Management in Mangalore, highlighting strengths and limitations. Data were collected using a survey method and a standardized questionnaire. The majority of teachers assessed web resources as excellent in terms of accessibility, correctness, authority, and usability.
- 2. Essam Mansour (2017).** The primary goal of this study is to examine the digital information literacy (DIL) of South Valley University's (SVU) library and information professionals. It also looks for restrictions that impact the professionals' associated talents and competencies, as well as the many forms of DIL. A survey was used to do quantitative research. The survey instrument used to collect data was a self-administered questionnaire. A preliminary questionnaire was issued to a small random sample of responders, and their feedback was used to improve the final questionnaire. The study used a questionnaire with six components that were linked with its research objectives. The findings revealed that more than two-thirds of SVU library and information professionals are men, while almost one-third are women. The majority of respondents are between the ages of 26 and 40, and the majority have bachelor's degrees, with library science accounting for over two-thirds of them.

3. **Hannes Weber (2018).** This study on third-year university students found that a workshop teaching digital information literacy skills increased their use of academic databases and citations from scholarly journals. However, the relevance of online content was not significantly affected. The study suggests that teaching digital information literacy is essential but not a solution for improving academic quality. Also this study finds that they find no effect on the relevance of the content students found online.
4. **Jutta Haider (2020).** The article explores the role of critical assessment in a networked information infrastructure, focusing on 61 adolescents' interviews. It highlights trust and agency as dimensions and creates stereotypes like non-evaluator, naïve, skeptical, and confident evaluators. The article contends that critical assessment is vital for media and information literacy, not just in determining information reliability but also in shaping knowledge and instilling skepticism. Understanding this feature is critical to maintaining a democratic society and promoting health and safety.
5. **Lynn Jeffrey, Bronwyn Hegarty, Oriel Kelly, Merrolee Penman, and Jenny McDonald (2011).** The digital divide and a lack of technological exposure have slowed the development of digital information literacy (DIL) in higher education. The purpose of this study was to identify barriers and assistance for promoting DIL development in staff and students. There were three tactics identified: cooperation and sharing, experience learning, and personal relevance. A case study approach involves four higher education institutions holding workshops in which participants were given control over their learning and goals. The findings revealed that these settings nourished and empowered individuals, reduced barriers such as low self-efficacy, low confidence, and unfavorable attitudes toward technology, and facilitated personal growth through reflective journals. According to the report, overcoming these obstacles can assist to speed DIL development in higher education.
6. **Ahmet Naci Çoklar, Nihal Dulkadir Yaman and Işıl Kabakçı Yurdakul (2017).** The study aimed to determine if information literacy and digital nativity are determinants of online information search competency among 398 undergraduate students. The results showed a high correlation between information literacy and online information search competencies, with information literacy having a more significant influence than digital nativity. The findings have implications for practice and future research, suggesting that an increase in either factor can affect OISS competencies.
7. **Silvia Farias-Gaytan, Ignacio Aguaded and Maria-Soledad Ramirez-Montoya (2023).** This study investigates digital change and literacy in higher education institutions. It highlights interest in research that include technology for pedagogic objectives, obstacles in training programs for establishing digital competencies, and a lack of interest in media literacy development. The study's methodology allows for the exploration of new perspectives on digital transformation in higher education. The paper may be valuable for academics, decision-makers, and future professionals looking to integrate educational technology into learning processes.

Objective of the Study: -

- To ascertain the level of digital data required
- To Understand the Objective of Utilizing Digital information
- To Knowing the Faculty Members' IT skill
- To Understand How to Use Internet Search Tools

- To Assess Web Resources by Academic Staff

Methodology:-

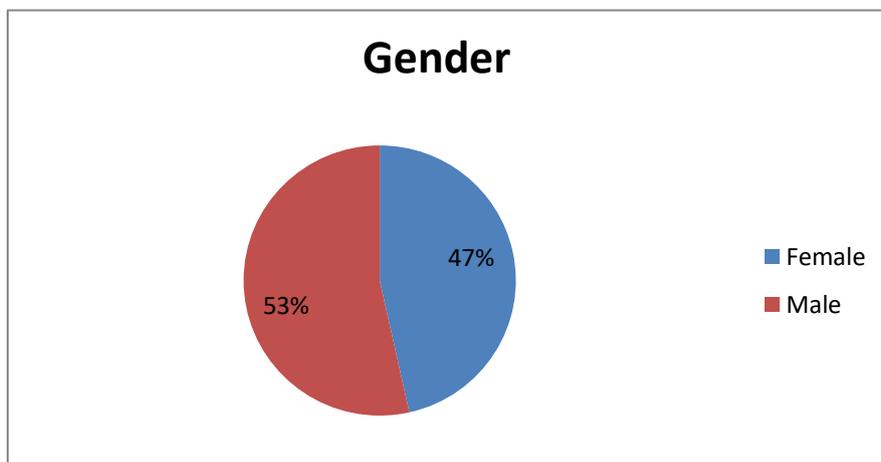
This study is based on survey method of research. Structured questionnaire was administered to collect the details about the attitude of respondents towards the digital information literacy by the faculty of BAOU. Totally 50 questionnaires were distributed among faculty members, out of which 43 filled in questionnaires were received. This constitutes 43 of the total response and same was used or analysis purpose. Simple random technique was used to collect the required data from the respondents.

Scope Limitation:-

This study investigates the digital information literacy proficiency of faculty members at Dr. Babasaheb Ambedkar Open University in Ahmedabad. The study took into account the BAOU faculty members' proficiency in digital information literacy. The study's geographic scope includes BAOU's teaching staff.

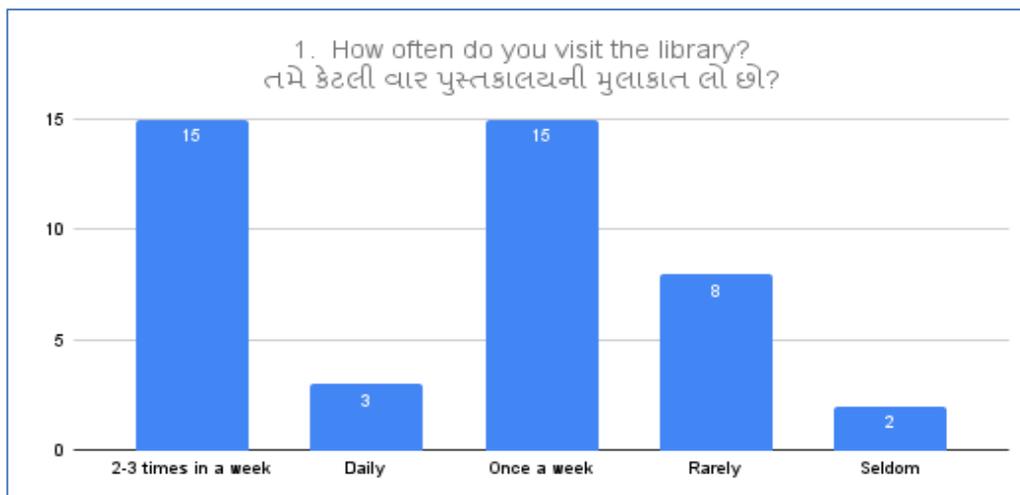
Data Analysis: -

- Gender

1. How often do you visit the library?

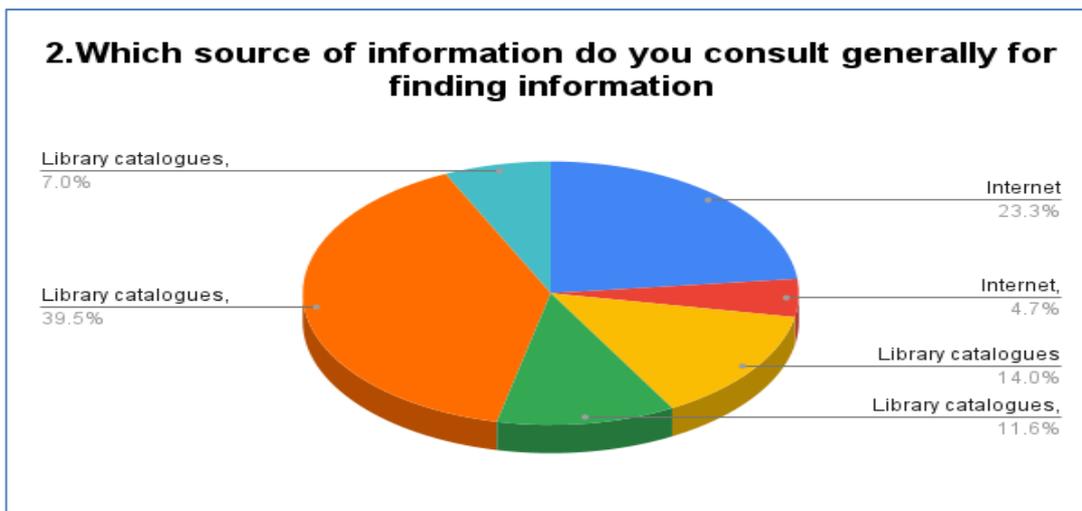
Sr. No	Frequency	No. of Respondents
1.	2-3 times in a week	15
2.	Daily	3
3.	Once a week	15
4.	Rarely	8
5.	Seldom	2

- **Frequent Visitors:** A majority of respondents (17 out of 44) visit the library 2-3 times per week. This indicates that for a significant portion of the group, the library is a frequent stop for study, reading, or other activities.
- **Moderate Visitors:** The second-largest group (12 respondents) visits once a week, suggesting that some people use the library for more scheduled or specific activities but aren't frequent visitors.
- **Infrequent Visitors:** There is also a noteworthy number of respondents (9) who visit the library rarely, implying that for some, the library is not a regular or necessary part of their routine.
- **Very Rare Visitors:** Only 2 respondents said they visit seldom, and 4 visit daily. The daily visitors are likely outliers who use the library frequently for study or work.

2. Which source of information do you consult generally for finding information

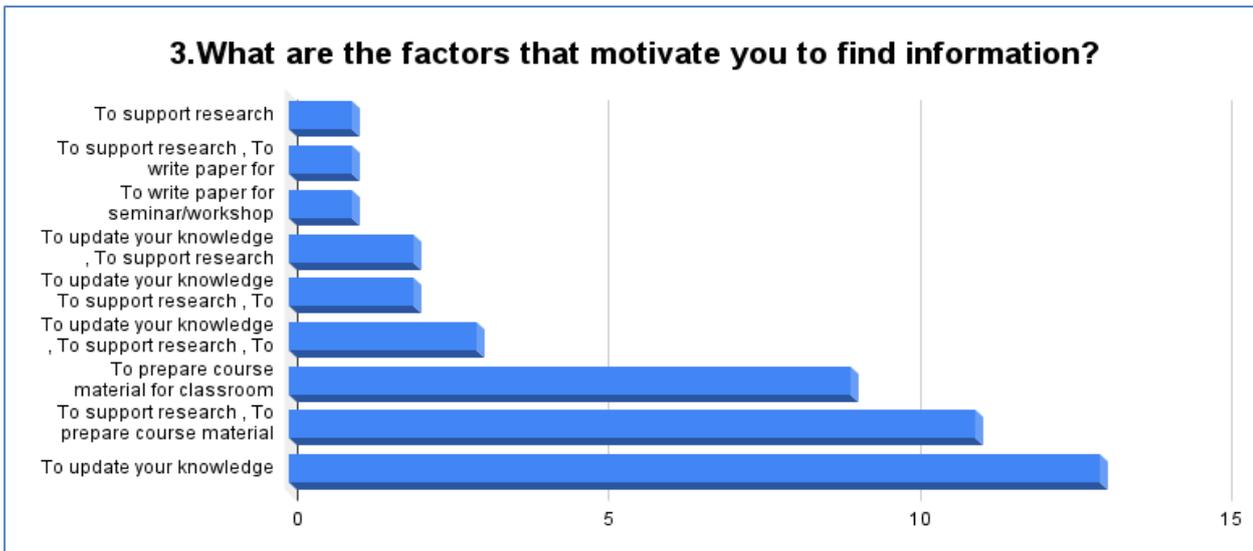
Sr. No	Frequency	No. of Respondents
1.	Internet	10
2.	Internet, Teachers/professionals	2
3.	Library catalogues	6
4.	Library catalogues, Internet	5
5.	Library catalogues, Internet, Teachers/professionals	17
6.	Library catalogues, Teachers/professionals	3

- Overall Trend:** The data clearly indicates that people rely heavily on the internet for information, with library catalogues serving as a solid second source. Teachers and professionals are seen as important but less central in comparison.
- Preference for Multi-Source Approach:** Many respondents seem to consult more than one source, which suggests a preference for a balanced, cross-verified approach to gathering information.

3. What are the factors that motivate you to find information?

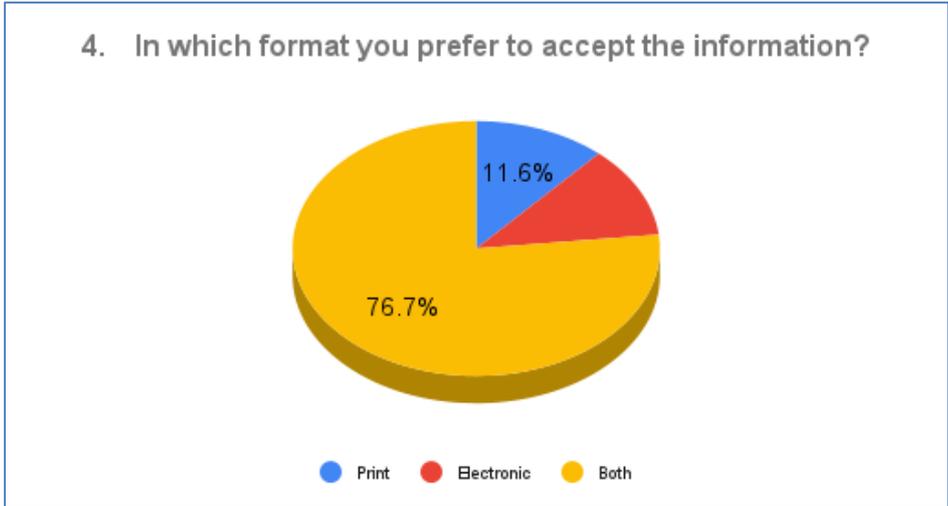
Sr. No	Frequency	No. of Respondents
1.	To support research	1
2.	To support research (संशोधन), To write paper for seminar/workshop	1
3.	To write paper for seminar/workshop	1
4.	To update your knowledge , To support research	2
5.	To update your knowledge To support research , To write paper for seminar/workshop	2
6.	To update your knowledge , To support research , To prepare course material for classroom learning , To write paper for seminar/workshop	3
7.	To prepare course material for classroom learning	9
8.	To support research , To prepare course material for classroom learning	11
9.	To update your knowledge	13

- **Knowledge Enhancement** is the most prominent motivator, suggesting that continuous learning and staying updated are top priorities for this group of individuals. This aligns with educational or professional settings where staying current is crucial.
- **Course Material Preparation** being repeated multiple times reflects a focus on educational objectives, specifically aimed at teachers or instructors. It emphasizes the importance of gathering relevant information to deliver quality learning experiences.
- **Supporting Research** and **Writing Papers** also highlight the importance of information retrieval for academic productivity. These responses suggest that participants are involved in formal research or academic writing and need updated, accurate information to support their findings and contributions.

4. In which format you prefer to accept the information?

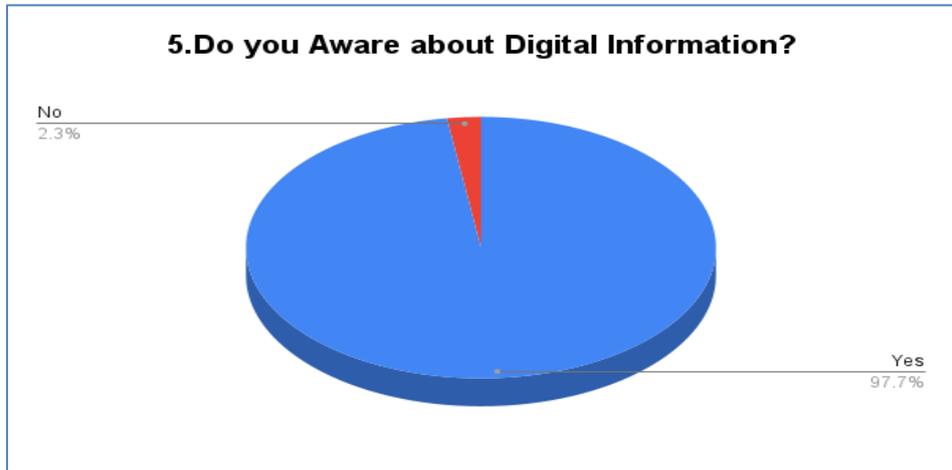
Sr. No	Frequency	No. of Respondents
1.	Print	5
2.	Electronic	5
3.	Both	33

- It seems that your audience values flexibility and a choice between both formats, though a notable subset still values traditional printed information, while a smaller portion favors the convenience of digital formats. This could suggest that offering information in multiple formats could be a good strategy to ensure accessibility and meet the diverse preferences of your audience.

5. Do you Aware about Digital Information?

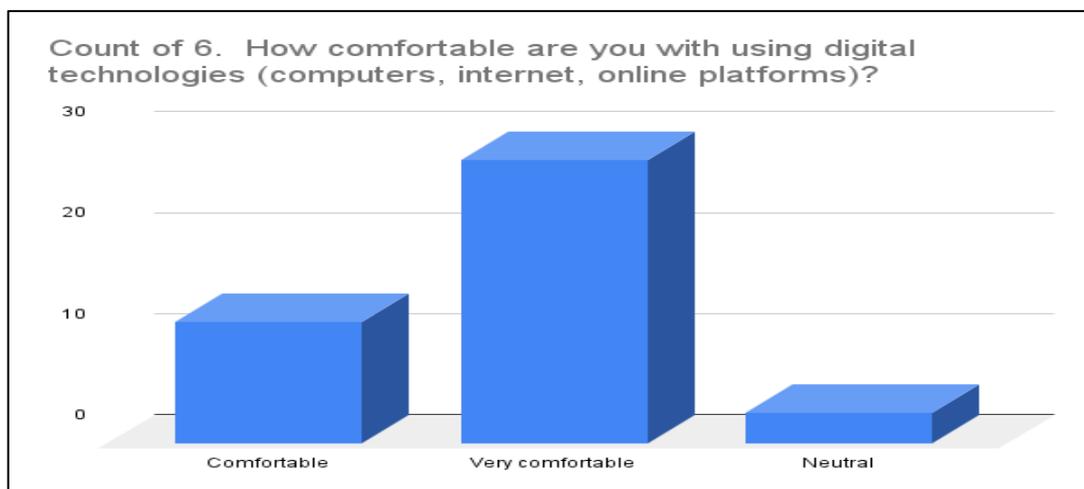
Sr. No	Frequency	No. of Respondents
1.	Yes	42
2.	No	1

- A significant majority (97.7%) of the respondents are aware of digital information, which reflects a strong familiarity with the concept of digital information among the sample population. This could imply that the digital divide is relatively small within this group, and most people are engaged or knowledgeable about digital technologies.

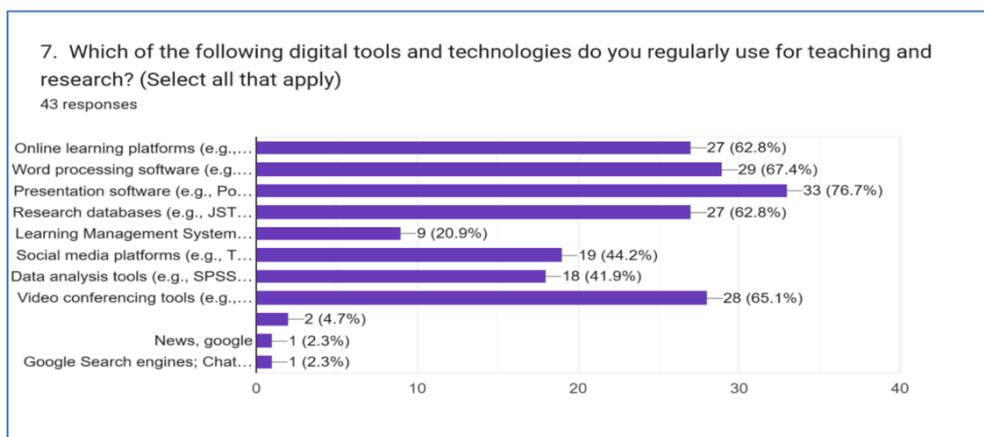
6. How comfortable are you with using digital technologies (computers, internet, and online platforms)?

Sr. No	Frequency	No. of Respondents
1.	Comfortable	12
2.	Neutral	3
3.	Very comfortable	28

- The overall trend shows that the participants are generally comfortable using digital technologies, with a significant portion feeling very comfortable. This suggests a high level of digital literacy and adaptability within your sample group. The neutral responses could represent those who are still adapting or who use technology less frequently, but their number is relatively small compared to those who are comfortable or very comfortable.

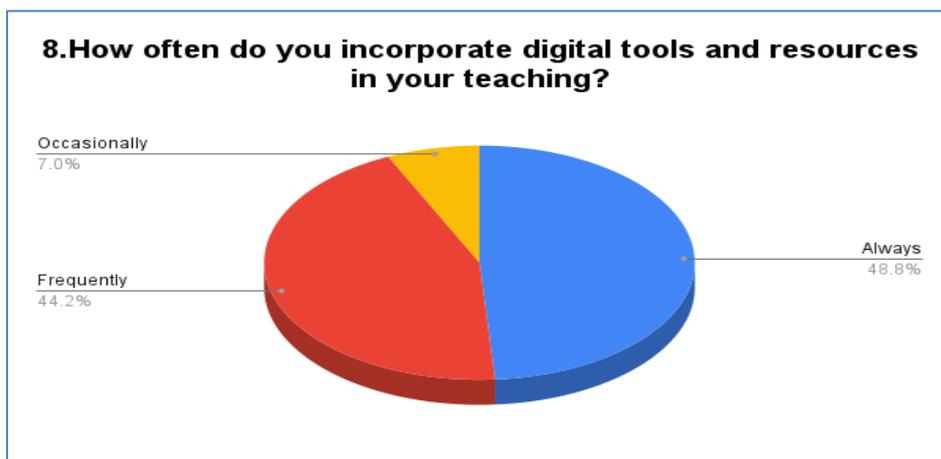
7. Which of the following digital tools and technologies do you regularly use for teaching and research? (Select all that apply)

- The tools most commonly used appear to revolve around online teaching and communication (learning platforms, word processing, presentation software, video conferencing).
- Research tools like databases (JSTOR, Google Scholar), data analysis software (SPSS, R), and databases are frequently utilized, highlighting their importance in academic work.
- Social media’s role, though not as central, is still notable for networking and academic outreach.
- This data suggests that a strong emphasis is placed on tools that facilitate both teaching and research in an increasingly digital and connected environment.

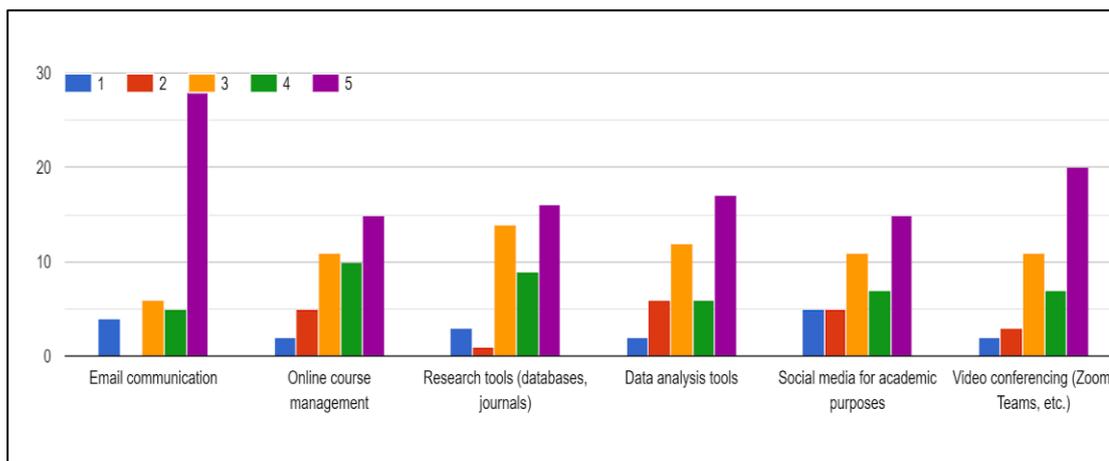
8. How often do you incorporate digital tools and resources in your teaching?

Sr. No	Frequency	No. of Respondents
1.	Always	21
2.	Frequently	19
3.	Occasionally	3

- **Prevalence of Digital Tools:** The data suggests that digital tools and resources are commonly integrated into teaching practices. This indicates a high level of engagement with digital technologies in the educational context.
- **Adoption Rates:** The prevalence of “Always” and “Frequently” responses suggests that digital integration is a regular and important part of teaching for most participants, aligning with the growing trend of digital learning environments in education.
- **Potential for Growth:** While the data leans towards frequent use, the presence of “Occasionally” responses could signal that for a small portion of educators, the adoption of digital tools may not be as consistent or might be influenced by factors like resource availability, technological infrastructure, or teaching contexts.
- This data provides insight into how deeply digital tools are embedded in the teaching practices of the respondents and highlights the importance of further research or support in enhancing digital literacy and access across the board

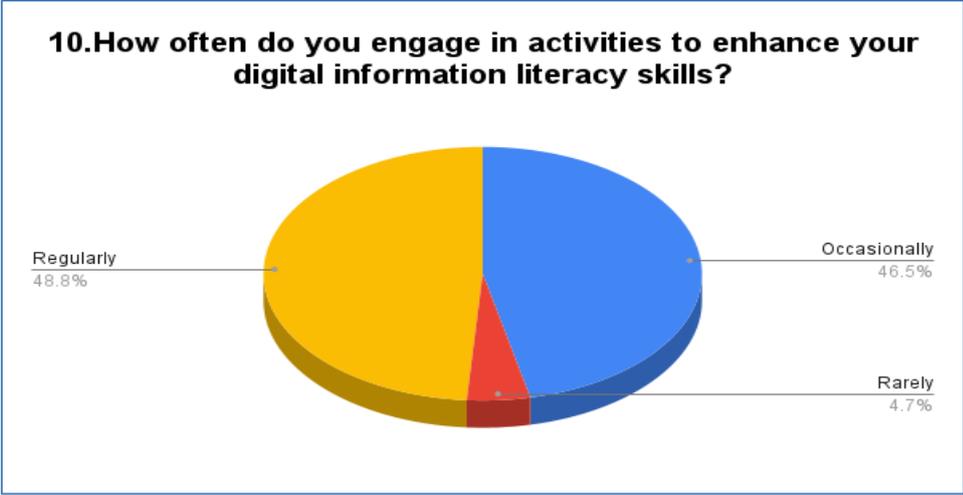
9. How confident are you in using the following digital tools in your professional activities? (Rate each on a scale of 1 to 5, where 1 = Not Confident, 5 = Very Confident)

- **Highest Confidence (5):** There are 28 responses rated as 5, indicating that a significant portion of participants feels very confident in using email for professional activities.
- **Moderate Confidence (4):** There are 6 responses rated as 4, suggesting that some individuals feel confident but not at the highest level.
- **Lower Confidence (3):** 6 responses rated as 3, showing moderate confidence in email communication.
- **Somewhat Lower Confidence (1):** 5 responses rated as 1, indicating that a few participants feel not confident at all using email.

10. How often do you engage in activities to enhance your digital information literacy skills?

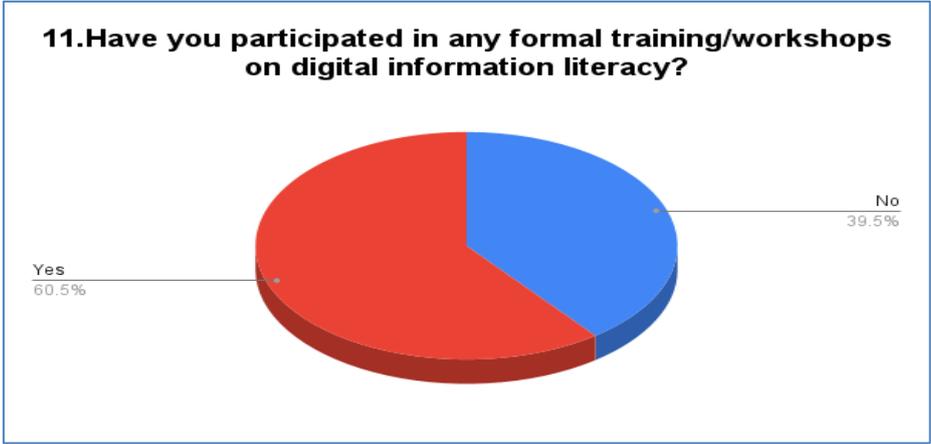
Sr. No	Frequency	No. of Respondents
1.	Occasionally	20
2.	Rarely	2
3.	Regularly	21

- **Regular Engagement:** The majority of participants (around 25 responses) indicated they engage *regularly* in activities to enhance their digital information literacy skills. This suggests a strong inclination or habit of pursuing these activities, which might indicate that for most people, improving their digital literacy is a priority or seen as an ongoing process.
- **Occasional Engagement:** Several participants (around 15 responses) marked that they engage *occasionally*, showing that while they do improve their skills, it may not be a constant effort. This could indicate varying levels of motivation, availability, or perhaps a lack of clear structures to engage regularly.
- **Rare Engagement:** There were only a few who marked *rarely*, which suggests that for most respondents, digital literacy development is not being ignored but rather actively pursued. Those who reported "rarely" might be facing barriers such as lack of time, resources, or perhaps uncertainty about where to find learning opportunities.

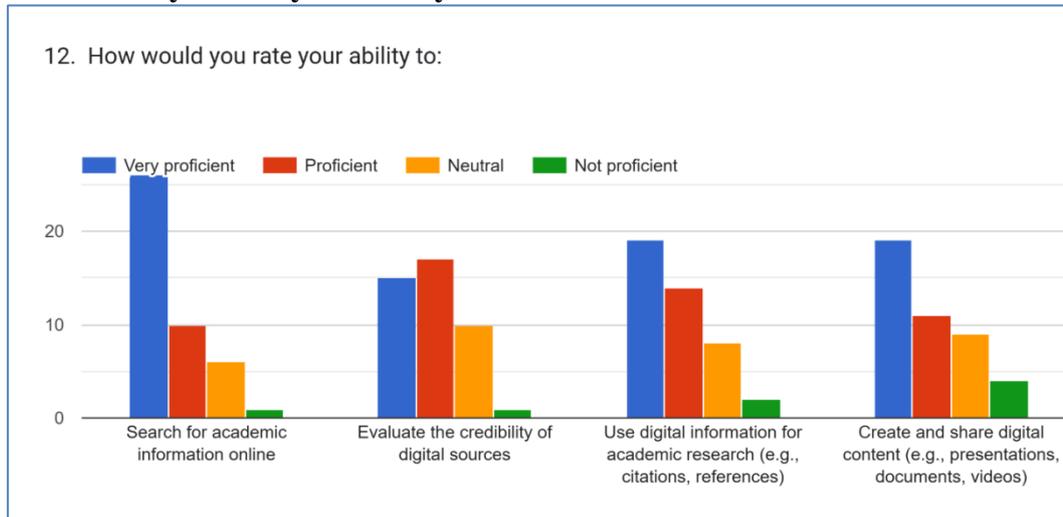
11. Have you participated in any formal training/workshops on digital information literacy?

Sr. No	Frequency	No. of Respondents
1.	No	17
2.	Yes	26

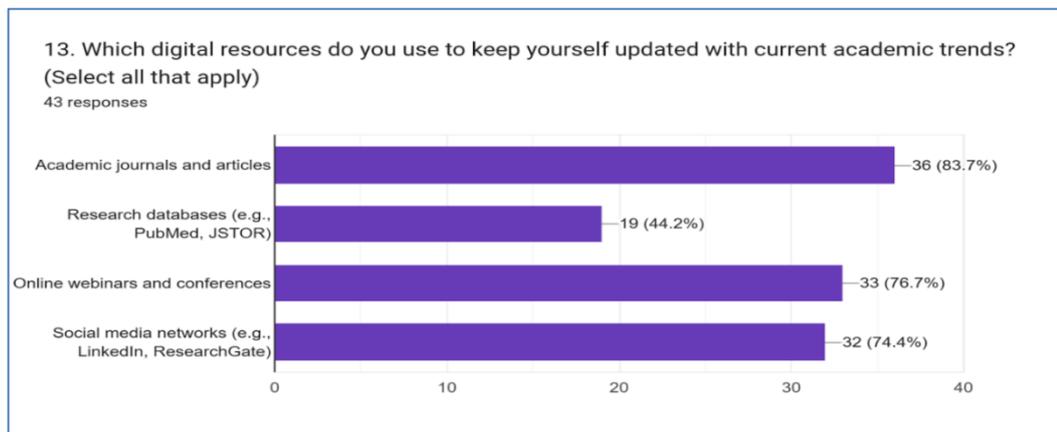
- **64.5%** of participants have attended formal training/workshops on digital information literacy (**Yes** responses).
- **35.5%** of participants have not attended such training/workshops (**No** responses).

12. How would you rate your ability to:

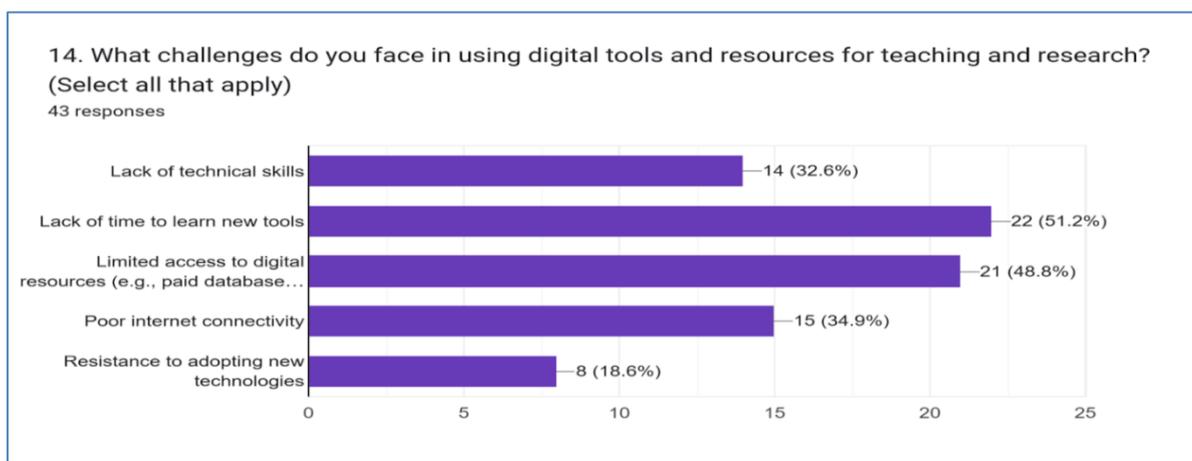
- Overall, the dataset shows that a significant majority of participants rate themselves as "Proficient" or "Very proficient" in searching for academic information online. This suggests a general familiarity with online research tools and techniques, which is a positive finding if you're studying the digital literacy of your respondents.
- **Area with the Most Proficiency:** "Search for academic information online" and "Evaluate the credibility of digital sources" show a consistent trend of participants rating themselves as either "Very proficient" or "Proficient." This suggests that the participants are generally comfortable with online research practices and can discern credible sources.
- **Less Proficient Area:** "Create and share digital content" seems to be an area where there is more variability. While some participants rated themselves as "Very proficient" or "Proficient," others reported being "Not proficient" or "Neutral." This might indicate that while participants feel confident in using digital tools for research and source evaluation, they may lack experience or familiarity with content creation and sharing (e.g., making presentations, writing documents, or creating videos).
- **Neutral Responses:** There are some consistent "Neutral" responses across all categories. These could indicate uncertainty or a lack of confidence, or they may reflect a lack of experience with these specific digital tasks.

13. Which digital resources do you use to keep yourself updated with current academic trends? (Select all that apply)

- The most commonly selected digital resources are **Academic journals and articles, online webinars and conferences, and Social media networks (e.g., LinkedIn, ResearchGate)**.
- **Research databases** like PubMed and JSTOR also appear frequently, indicating that participants place a significant emphasis on structured academic content and databases.
- **Academic journals and articles** are the most frequently used resource across all responses, indicating that traditional academic literature remains a primary source for staying updated with current trends.
- **Online webinars and conferences** are also highly valued, with many respondents selecting this option. This suggests that real-time engagement, learning, and networking opportunities are seen as crucial for academic development.
- **Social media networks** like LinkedIn and Research Gate are increasingly popular tools for academics, as these platforms allow for direct interaction with peers and access to shared academic resources and discussions

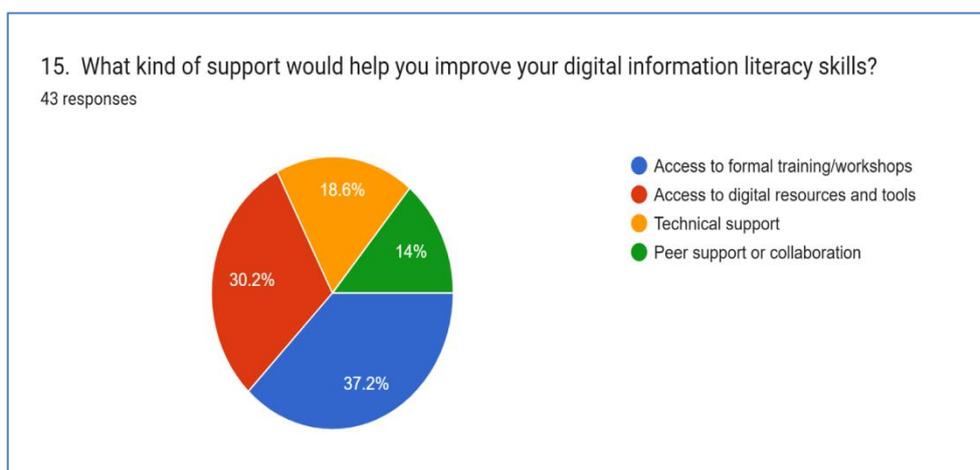
14. What challenges do you face in using digital tools and resources for teaching and research? (Select all that apply)

- **Time as a Major Barrier:** The overwhelming frequency of the "lack of time to learn new tools" response indicates that time management and workload are significant impediments. Many educators and researchers may be so focused on their day-to-day responsibilities that they don't have time to explore or master new technologies.
- **Skill Gap:** The substantial mention of "lack of technical skills" suggests that there is a gap in the ability to use digital tools effectively. This could point to a need for more professional development opportunities or training programs tailored to improving digital literacy for educators and researchers.
- **Access to Resources:** The consistent reference to "limited access to digital resources" highlights a broader issue in terms of equitable access to essential digital tools. This could affect the quality of research and teaching, especially in environments where access to premium resources is restricted by financial or institutional limitations.
- **Technological Infrastructure:** Poor internet connectivity is still a critical barrier, particularly in areas with infrastructure challenges. This reinforces the need for improved digital infrastructure to support education and research activities.
- **Adoption of New Technologies:** The mention of resistance to new technologies suggests that for some, the transition to using digital tools may require not just training but also a shift in mindset. Institutions may need to foster a more innovation-friendly environment to encourage the adoption of these tools.

15. What kind of support would help you improve your digital information literacy skills?

Sr. No	Frequency	No. of Respondents
1.	Access to digital resources and tools	13
2.	Access to formal training/workshops	16
3.	Peer support or collaboration	6
4.	Technical support	8

- The data points to a clear demand for **structured, continuous training** through workshops, seminars, and online resources. A multi-pronged approach involving both formal training (such as workshops and seminars) and informal learning (such as peer collaboration and self-paced online courses) is suggested to develop the digital literacy of faculty members. Additionally, providing access to the right tools and databases, along with creating time and opportunities for faculty to practice, collaborate, and learn, will foster an environment of continuous digital skill enhancement.

Findings:-

1. Digital Data Requirement and Awareness:

- A significant portion of faculty members reported being aware of the need for digital data but lacked comprehensive understanding of specific digital tools required for research or teaching.
- Faculty members expressed varied levels of comfort with accessing and utilizing digital data. While younger faculty members displayed higher proficiency, older faculty members faced difficulties in adapting to newer digital resources.
-

2. Objective of Utilizing Digital Information:

- Most faculty members utilize digital information for research purposes, but many still rely on traditional sources like printed journals or books.
- A gap exists in understanding the strategic use of digital data, with many faculty members viewing it primarily as a secondary or supplementary resource.

3. IT Skills of Faculty Members:

- There was a clear division in the IT proficiency levels among faculty members. A majority (95%) of faculty members possess basic IT skills, such as using word processors, email, and simple data entry tools.
- Advanced IT skills, like data analysis software, digital content creation, and programming, was found to be less prevalent, particularly among senior faculty members.

Suggestions:

1. Enhance Digital Data Awareness and Training:

- **Recommendation:** Organize regular workshops or training programs to educate faculty members on the latest digital tools, data management platforms, and cloud storage solutions. A focused effort on showing how digital data can enhance research quality would bridge the awareness gap.

2. Foster Strategic Use of Digital Information:

- **Recommendation:** Introduce seminars or webinars that discuss the strategic use of digital resources, not just for research but for improving teaching methodologies. This could include training on using open educational resources (OERs), digital textbooks, and multimedia tools.

3. Upgrade IT Skills:

- **Recommendation:** Provide personalized skill development programs based on faculty members' current proficiency levels. This could involve creating beginner, intermediate, and advanced tracks for IT skills training to ensure that all faculty members can improve their digital competence at their own pace.

4. Promote Advanced Internet Search Techniques:

- **Recommendation:** Conduct training on advanced internet search methods, including the use of academic search engines, databases, and filtering results. Additionally, focus on teaching faculty members how to evaluate sources based on credibility, relevance, and scholarly integrity.

5. Encourage Collaboration and Sharing of Best Practices:

- **Recommendation:** Establish a peer-to-peer network or community of practice where faculty members can share successful strategies for utilizing digital resources in their teaching and research. This collaborative approach could help less digitally literate faculty learn from their peers.

Conclusion:-

In conclusion, the study on *Digital Information Literacy Skills among the Faculty Members of Dr. Babasaheb Ambedkar Open University, Ahmedabad* reveals a varied landscape of digital proficiency among the faculty. While many faculty members demonstrate basic familiarity with digital tools and information, there are evident gaps in advanced IT skills, effective use of internet search tools, and the ability to critically assess online resources. The findings indicate that although faculty members are becoming more cognizant of the significance of digital resources, they necessitate further training and support to fully leverage these tools for research and teaching purposes.

References:

1. About | Dr. Babasaheb Ambedkar Open University. (n.d.). Retrieved November 15, 2024, from <https://baou.edu.in/about>
2. Bawden, D., & Robinson, L. (2002). Promoting literacy in a digital age: approaches to training for information literacy. *Learned Publishing*, 15(4), 297–301. <https://doi.org/10.1087/095315102760319279>
3. Çoklar, A. N., Yaman, N. D., & Yurdakul, I. K. (2017). Information literacy and digital nativity as determinants of online information search strategies. *Computers in Human Behavior*, 70, 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.12.050>
4. Farias-Gaytan, S., Aguaded, I., & Ramirez-Montoya, M.-S. (2023). Digital transformation and digital literacy in the context of complexity within higher education institutions: a systematic literature review. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10(1), 1–11. <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01875-9>
5. Haider, J., & Sundin, O. (2022). Information literacy challenges in digital culture: conflicting engagements of trust and doubt. *Information, Communication & Society*, 25(8), 1176–1191. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2020.1851389>
6. Jeffrey, L., Hegarty, B., Kelly, O., Penman, M., Coburn, D., & McDonald, J. (2011). Developing Digital Information Literacy in Higher Education: Obstacles and Supports. *Journal of Information Technology Education: Research*, 10(1), 383–413. <https://www.learntechlib.org/p/111528/>

7. Katz, I. R. (2007). Testing Information Literacy in Digital Environments: ETS's iSkills Assessment. *Information Technology and Libraries*, 26(3), 3–12.
<https://doi.org/10.6017/ital.v26i3.3271>
8. Leaning, M. (2019). An Approach to Digital Literacy through the Integration of Media and Information Literacy. *Media and Communication*, 7(2), 4–13.
<https://doi.org/10.17645/mac.v7i2.1931>
9. Machin-Mastromatteo, J. D. (2021). Information and digital literacy initiatives. *Information Development*, 37(3), 329–333. <https://doi.org/10.1177/026666669211031695>
10. Mansour, E. (2017). A survey of digital information literacy (DIL) among academic library and information professionals. *Digital Library Perspectives*, 33(2), 166–188.
<https://doi.org/10.1108/DLP-07-2016-0022>
11. Weber, H., Hillmert, S., & Rott, K. J. (2018). Can digital information literacy among undergraduates be improved? Evidence from an experimental study. *Teaching in Higher Education*, 23(8), 909–926. <https://doi.org/10.1080/13562517.2018.1449740>

E-Learning and OERs

Prof.(Dr.) Priyanki Vyas, Professor & Head, Library & Information Science,

Dr. Babasaheb Ambedkar Open University

Surabhi Joshi, Research Scholar, Dr. Babasaheb Ambedkar Open University

Shashista Mallik, Research Scholar, Kadi Sarva Vishwavidyalaya

Antim Patel, Research Scholar BAOU, Assistant Librarian GNLU

Abstract:

The highly elevated flexibility, affordability and accessibility of learning opportunity provided by the Open Educational Resources (OER) and E-Learning platforms have revolutionized education. These resources empower individuals across the globe which includes those from underserved communities and individuals with disabilities, particularly the visually impaired. This paper explores the benefits, challenges, and specific use cases of OER and E-Learning for visually impaired learners, advocating for an inclusive digital education ecosystem, and talks about some of the on-going initiatives in India in similar direction.

Key words: Open education Resources, E-Learning, E-book, Open Education

Introduction

Education and learning is right of every child without any discrimination of caste, language, culture etc. The technology made it possible. The online resources are now open to all to provide open education through many initiatives to meet the requirement of education in the world. The open educational resources (OER) movement breaks down the barriers and thus encourages to use or share content.

The arrival of Open Educational Resources (OER) and E-Learning has transformed traditional education models. By leveraging technology and openly licensed materials, OER and E-Learning break barriers of geography, affordability, and accessibility. However, despite their promise, challenges remain, particularly in ensuring inclusivity for all learners, including the visually impaired. This paper addresses how these resources benefit the education sector, identifies challenges, and highlights best practices for their use among visually impaired learners.

What is Open Education

Open Education refers to educational practices and resources that aim to increase access to education by removing traditional barriers such as cost, geography, or restrictive licenses. Open education is also the academic practice that stresses a philosophy of sharing freely and openly the ideas, knowledge methods, platforms, tools, approaches and materials used in learning and teaching. Open Education encompasses the following core elements:

Open Educational Resources (OER): Teaching, learning, and research materials available under open licenses that allow free access, modification, and redistribution. Examples include open textbooks, lecture notes, and digital tools.

Open

Ensuring that scholarly research and educational resources are freely available online without subscription fees or paywalls.

Access:

Open

Collaborative teaching and learning practices that involve students in the creation, adaptation, or sharing of knowledge using openly licensed materials.

Pedagogy:

Lifelong

Encouraging continuous education for individuals throughout their lives by providing free or affordable access to quality educational materials.

Learning:

The philosophy of Open Education is rooted in inclusivity and equity, enabling learners worldwide to benefit from educational opportunities regardless of socio-economic status or physical ability.

Open Education Resources

The terms Open Education Resources has been first defined in year of 2002 by UNESCO as :The open provision of educational resources, enabled by information and communication technologies, for consultation, se and adaption by a community of users for non-commercial purpose.

Open Educational Resources (OER) are teaching, learning, and research materials that are freely available for anyone to use, adapt, and distribute. These resources are typically licensed under open licenses, such as Creative Commons, allowing users to modify and share them without cost. OER can include textbooks, lecture notes, syllabi, assignments, quizzes, lab activities, educational videos, and more.

While the primary goal of OER is to reduce barriers to education by providing equitable access to high-quality resources, fostering collaboration, and supporting innovation in teaching and learning. OER plays a vital role in promoting lifelong learning, affordability, and inclusivity, particularly when integrated into digital platforms such as E-Learning systems.

The OER is transformative powerhouse when it is digitized which can be shared via internet. Importantly there is only one differentiator between an OER and any other educational resource that incorporates a licence that facilitate reuse and potentially adaption, without frsy requesting permission from the copyright holder.

Types of Open Educational Resource

Media based text/print: Books ad materials avalable online. For example, Saide,. Visuals, photograp on Flickrm Pixabay, Wikimedia. Audio and audiovisuals on youtube, Vimeo, Internet archive, OPEN yale courses, MIT, UC Berkeley, Khan Academy etc. Animation based OER available in siulation and animation format.

Quality based: Self published (Through blogs, social media platforms) Reviewed or peer-reviewed materials.

Authorship based: These resources are freely available and accessible under the licensing of creative common, open authoring like wikipedia, collaborative work.

License based: The Copyright protected e-books, e-journals etc. Creative commons license, Public Domains.

Role of E-Learning in OER (Open Education Resources)

E-Learning serves as a powerful enabler for the dissemination and adoption of Open Educational Resources (OER). By leveraging digital technologies, E-Learning platforms expand the reach and impact of OER in the following ways:

Digital Distribution of OER

E-Learning platforms act as central repositories for OER materials, allowing educators and learners worldwide to access resources instantly. This eliminates geographical constraints and ensures that knowledge is universally available.

Interactive and Adaptive Learning

E-Learning integrates OER into interactive formats such as quizzes, simulations, and gamified content. These features enhance engagement and provide personalized learning experiences tailored to individual needs.

Scalability

Through E-Learning, OER can reach a larger audience simultaneously, including remote and underserved populations. This scalability is vital in addressing global education gaps.

Incorporation of Multimedia Resources

E-Learning platforms use multimedia elements like videos, animations, and audio to enrich OER, making them more accessible to diverse learners, including those with different learning styles.

Continuous Updates and Feedback

The digital nature of E-Learning allows for continuous improvement of OER materials. Feedback mechanisms enable educators to refine and update content in real-time, maintaining its relevance and quality.

Benefits of OERs

Accessibility and Flexibility

OER and E-Learning platforms provide 24/7 access to learning materials, allowing learners to study at their own pace and convenience. This is particularly beneficial for non-traditional learners, including working professionals and those in remote areas.

Affordability

By eliminating costs associated with physical textbooks and materials, OER reduces the financial burden on learners. Many E-Learning platforms offer free or low-cost courses, democratizing access to quality education.

Global Collaboration

OER fosters a culture of sharing and collaboration among educators and learners worldwide. This global exchange enhances the quality and diversity of educational materials.

Support for Lifelong Learning

OER and E-Learning platforms cater to individuals seeking personal or professional development, enabling continuous learning across different stages of life.

Major initiatives in India

The NKC (National knowledhe commission): NKC has been constituted to improve, adapt, and grow the overall knowledge caital and it availability to all Indian students in higher education system. One of the recommendation of NKC is to increase the amount of Open Educational Resources (OERs) and Open Access(OA).

NPTEL (National portal of Technology enhanced learning): NPTEL, the joint initiaitve of IITs and IISc, provides the e-learning through online web and video based courses in engineering,s cicen and humanities steams.

NIOS(National Institute of Open Schooling): This autonomus organization has been establised in 1998. NIOS is providing number of vocational, Life enrichment and community oriented course besides general academic courses at secondary and senior secondary level. This has also initiated OER specifically for vocational programs.

Project OSCAR (Open source Courseware Animation Respository): The main goal is to build a large repository of web-based , interactive aniations and simulations for teaching and leasrning concepts in science and technology.

A-VIWE(Amrita Virtual Interactive e-learning world): This is award winning indigeneously built multi-modal, multimedia e-learnig platform that provides an immersive e-learning experience that is almost as good as real classroom experience. A-VIEW is part of "Talk to Teacher" program coordinated by IIT Bombay. A-VIEW is now deployed at several IITs, NITS, and other leading educational institutions across the nation.

eGyankosh: This initiative is by IGNOU, New Delhi. It is a national digital repository to store, index, preserve, distribute ad share the digital lerning resources developed by the open and Distance learning institutions in the country.

ePGPathshala: This government initiaitive under National mission on Education through ICT of MHRDC, India. This is to deveopment of e-content in 77 subjects at postgraduate level.

SWAYAM: SWAYAM seeks to bridge the digital divide for students who have hitherto remained untouched by the digital revolution and have not been able to join the mainstream of the knowledge economy. The SWAYAM Providedx 1) Video Lecture 2) Specially prepared reading materials that can be downloaded/printed 3) Self-assessment tests 4) An online discussion forums.

Agropedia: This is for Online resources for agriculture related resources. The vision of Agropedia is to address lacunae in INdiain Agriculture knowledge and application, specifically the lacj of content, organized information and etension services which ae serious challenge. It also allows the space for interaction, knowledge co-creation and social interacting (Chat, Blog, Foum) making the site dynamic and learning participative.

National Digital Library (NDL) : This is an all-Digital library that will integrate all exsting digitized and digital contents acoss institutions of the nation to provide a single-window access with e-learning facility to different grous of users ranging from primary level to higher education lebel and even life-long learners of our country. It will provide educational materials in various languages.

How visually impaired is benefited : Focusing CLABIL

One of the project of NGO – ESHA has started with the aim of making audio books available to the visually impaired and also to people who cannot read. It fulfills all criteria for open educational resources.

While OER is simply an educational resource that incorporates a license that facilitates reuse, and potentially adaptation, without first requesting permission from the copyright holder. Central Library of Audio Books in Indian Languages (CLABIL) is a project of ESHA – People for Blind is also an open educational resource. Through CLABIL people can easily access the resources with internet connection. CLABIL is specially made for visually impaired people; it is also useful for those people who are not going to school but having interest of study. It is openly available for educators and students, without any pay royalties or license fees.

Objective of CLABIL

- Make audio books freely available to the blind people in particular and the print disabled in general.
- Inculcate an early reading habit among the blind children, and ensure that they do not lose competitive edge gained by the additional childhood reading.
- To access content for the print or visually disabled.

Main beneficiaries of the CLABIL

- Blind people
- Children in semi Urban and Rural schools who do not have access to libraries
- Older people who lose sight as they age
- Children of Indian origin who are familiar with the script of language but would like to know the literature of that language.
- People in semi urban/ rural areas that are print disabled
- Girl children, older women who are not enrolled in school.

How the learner benefits

- By having authentic or 'real-life' learning experience through OER that link to employer or professional sector activities.
- By enhanced quality and flexibility of resources
- Gaining ability of seeing / applying knowledge in a wider context than their courses would otherwise allow
- Having freedom of access and enhanced opportunities for learning
- Get a support for learner-centered, self-directed, peer-to-peer and social/ informal learning approaches/

At CLABIL, as of today, the online library has more than 5,000 files in 15 languages which includes – Hindi, Kannada, Kashmiri, Maithili, Malayalam, Marathi, Marwari, Oriya, Punjabi, Sanskrit, Sndhi, Tamil, Telugu, Urdu.

CLABIL has leverage potential of OER to expose student and instructors to the long tail of content, most of which never finds a way to widespread educational use. This way, OER is an instrumental to expand access to educational resources to more learners.

Conclusion

Open Educational Resources (OER) have significantly enhanced educational accessibility and inclusivity for visually impaired individuals by providing flexible, customizable, and cost-free learning materials. The use of OER ensures that visually impaired learners have access to resources in formats tailored to their needs, such as audiobooks, braille-compatible documents, and screen-reader-friendly digital content. This adaptability eliminates barriers to

education, fostering equal opportunities and empowering learners to achieve their academic and professional goals.

Looking to the future, advancements in technology and greater adoption of OER by educational institutions and organizations are poised to make learning even more accessible for visually impaired people. Innovations like AI-driven content customization, interactive learning platforms, and improved accessibility standards will continue to enhance the usability of OER. Furthermore, collaborative global efforts in creating and sharing universally designed resources will ensure that visually impaired individuals can fully participate in a knowledge-based economy and society.

By bridging gaps in access to education, OER not only address the immediate needs of visually impaired learners but also pave the way for a more inclusive and equitable future. The continued development and implementation of OER will serve as a cornerstone in achieving lifelong learning opportunities for all, regardless of physical or sensory limitations.

References

- (2011). Retrieved from www.clabil.org: www.clabil.org
- education, M. o. (2024). <https://swayam.gov.in/about>. Retrieved from <https://swayam.gov.in/>
- Eyeway. (2017, June). <https://thebetterindia.com/104715/accessible-audio-books/>. Retrieved from <https://thebetterindia.com>.
- G.Mukhyadal, B. (2017). *Mordern Library Services*. new Delhi: ESS ESS PUblication.
- G.Stefean. (2014). E-Learning Perfect ICT tool for Education. In P.SIvaraman, *Dynamics of E-Resources and Digital Libraries* (p. 279). New Delhi: Avon Publisher.
- <https://clabil.org/audio.php>. (2005). Retrieved from <https://eshabraille.org/>.
- https://ndl.iitkgp.ac.in/he_browse/learningResourceType?learningResourceType%5B%5D=audioLecture. (n.d.). Retrieved from <https://ndl.iitkgp.ac.in/>
- <https://www.unesco.org/en/open-educational-resources>. (n.d.). Retrieved from <https://www.unesco.org>
- Kaushik, A. (2017). *Emerging Trends in Library information Science*. New Delhi: Discover Publishing.

Information Literacy among the PhD Students of Gujarat Vidhyapith

Twinkal Rathod, MLIS Student, Dr.Babasaheb Ambedkar Open University

**Dr. Nisha Sunil Joshi, Assistant Professor, Library and Information Science,
Dr.Babasaheb Ambedkar Open University**

Abstract:

The aim of this research is to examine how Ph.D. students perceive digital information literacy (DIL) and their proficiency with digital information. This study has helped to establish a standard for academic library professionals to project and outline the digital literacy plan in accordance with the institution's requirements. It has also provided information on the various DIL skills and capabilities required for Ph.D. students of ICT, as well as constraints affecting related skills and competencies and suggested appropriate measures to meet the challenges. Help the institution's administrators, librarians, information specialists, educators, and policymakers make strategic choices about how to manage resources and services in order to fulfill the institution's mission and goals.

Keywords:

Information Literacy, ICT in Library, Digital Literacy, Digital Information Literacy, Literacy Skills.

1.Introduction:

Information is a fundamental resource that any nation needs to succeed. Media outlets, libraries, manufacturers and service providers, special interest groups, and community resources can all give information. Information is becoming more and more unfiltered. People must be able to find, retrieve, evaluate and apply information from this "deluge of information" in order to engage effectively and perform adequately in modern society. There is a constant need to stay informed and up-to-date in order to deal with the world's constant change. Someone who can search, evaluate and apply knowledge in addition to being able to operate a computer is considered a skilled user.

In the context of information literacy, which includes the capacity to identify, evaluate, and use information efficiently, PhD students are essential. To support their research and make a significant contribution to their academic communities, students must acquire advanced information literacy skills as up-and-coming scholars. Information literacy for PhD students includes not only knowing where to go for information but also knowing how to use it efficiently and morally throughout the entire research process. It enables them to be autonomous researchers who can successfully negotiate the challenges of contemporary academic research and produce work that is influential, rigorous, and well-informed.

2.Definitions of the study:

Identification, location, evaluation, and ethical use of information to solve a problem or meet a need are all components of information literacy. The ability to browse and interpret the huge volumes of information available in a variety of formats (print, digital, multimedia) and from a wide range of sources (academic journals, websites, databases, and primary sources)

requires a set of abilities. According to IFLA , "Information literacy is the ability to think critically and make informed decisions about the use of information. It includes the ability to locate, evaluate, and use information effectively and ethically in various formats, and for a variety of purposes." This definition connects critical thinking with information literacy, emphasizing the importance of making informed decisions and being able to evaluate and apply information across various formats, from digital to traditional resources.

3.Review of Literature:

Julien (2005) studied professional librarians to see how well they were taught information literacy. Ninety-three library and information science schools from around the globe were investigated. The information was gathered by using a content analysis of the school websites. According to the findings, the majority of schools merely offered a variety of topics in their curricula and did not offer any courses in information literacy teaching. The author concluded by expressing the expectation that the findings will offer some direction for the creation of curricula related to teaching information literacy.

Bhattacharya, Udayan (2007) published an article titled "Digital Information Resources and Digital Information Literacy: A Symbiotic Approach". In it, he discusses a number of features and reveals a symbiotic relationship between the terms. He explains that the main objective of librarians is to assist users in their learning process, which is why creating digital learning resources and publications has become a major component of library services. This requires ICT skills, and in the end, librarians can play a significant role in closing the digital divide.

Maharana and Mishra (2007) conducted a study on A Survey of Digital Information Literacy of Faculty at Sambalpur University and found that a majority of the university faculty members were familiar with Internet . The most common uses of search engines were for online browsing and searching. They used bibliographic databases, subject gateways, and other resources less frequently.

Moyo and Mavodza (2016) carried out a study to determine and compare the degree to which undergraduate and graduate students in South Africa (SA) and the United Arab Emirates (UAE) were given information literacy (IL) skills. They made strong recommendations to librarians and policymakers regarding the creation of suitable IL programs to enhance teaching and learning.

T. Y. Mallaiah and K. Swetakumari (2017). "Digital information literacy skills among faculty members of engineering colleges in Mangalore, Karnataka: a study" is a study that aims to identify the abilities and limitations of faculty members who use various digital information sources to find information. The study focuses on the resources utilized to become familiar with the subject, and researchers suggested setting up several information literacy programs to help people become more proficient in digital literacy.

4.Objectives of the study:

- To evaluate students' proficiency in information literacy
- To investigate the students' strategies for collecting information;
- To evaluate students' proficiency in collecting, arranging, analyzing, and applying information

5.Scope and Limitations of the Study:

The present study covers **Information Literacy among the PhD Students of Gujarat Vidhyapith**. The study considered the information literacy skills of the Reserch Scholars of Gujarat Vidhyapith.

6.Research Methodology :

The survey method was adopted for the present study and a structured questionnaire was administered to collect the details about the attitude of respondents towards the information literacy by the PhD Students of Gujarat Vidhyapith. Totally 100 questionnaires were distributed among PhD Students , out of which 64 filled in questionnaires were received. Simple random technique was used to collect the required data from the respondents.

7.RESULT AND DISCUSSIONS :

7.1 Gender-wise distribution of respondents:

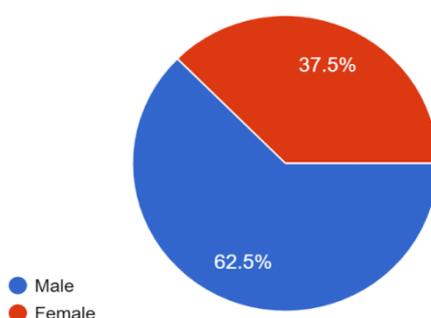

Table 1: Gender – wise distribution of respondents

Sr.no.	Gender	No.of Respondents	Percentage
1	Male	40	62.5
2	Female	24	37.5
		64	100

The table presents the gender distribution of a survey sample consisting of 64 respondents. Of these, 40 respondents (62.5%) are male, while 24 respondents (37.5%) are female. The total number of respondents is 64, with the data showing a higher proportion of male participants compared to female participants.

7.2 Use of Library:

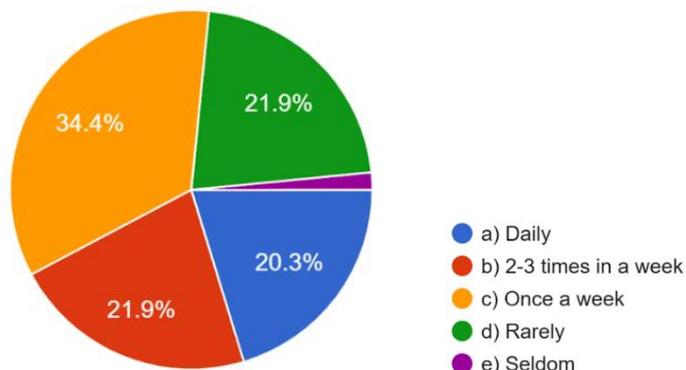

Table 2: Frequency of use of Library

Sr.no.	Frequency	No.of Respondents	Percentage
1	Daily	13	20.3
2	2-3 times in a week	14	21.9
3	Once a week	22	34.4
4	Rarely	14	21.9
5	Seldom	1	1.6
		64	100

The table 2 shows that 20.3% respondents are using library daily and 21.9% respondents using library 2-3 times, 34.4% of the respondents using library once a week. 21.9% respondents using library rarely, and 2.08% respondents are using it seldom.

7.3 Sources of Information:

Table 3: Sources of Information

Sr.no.	Sources	No.of Respondents	Percentage
1	Library Catalogues	9	14.1
2	Internet	36	56.3
3	Teachers/Professionals	5	7.8
4	All of Above	14	21.8

The table illustrates the sources used by respondents for obtaining information. A total of 64 respondents participated in the survey. 14.1% respondents rely on library catalogs as a

primary source. 56.3% respondents use the internet as their main source of information. 7.8% respondents turn to teachers or professionals for information. 21.8% respondents utilize a combination of library catalogues, the internet, and teachers/professionals. Overall, the internet is the most popular source of information.

7.4 Format of Information:

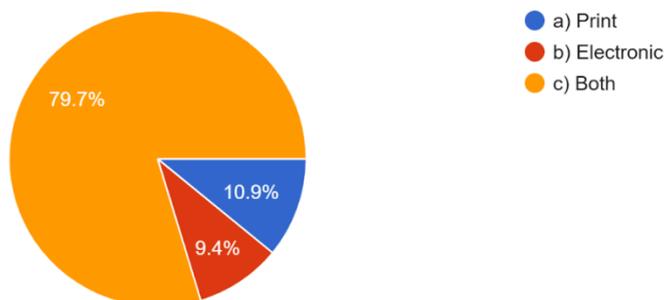

Table 4: Format of Information

Sr.no.	Format	No.of Respondents	Percentage
1	Print	51	79.7
2	Electronic	7	9.4
3	Both	6	10.9
		64	100

Table 5 highlights the preferred information formats among 64 respondents. The majority (79.7%) prefer print, followed by 10.9% who use both print and electronic formats. Only 9.4% opt exclusively for electronic formats, indicating a strong inclination towards print as the dominant choice.

7.5 Search Strategy:

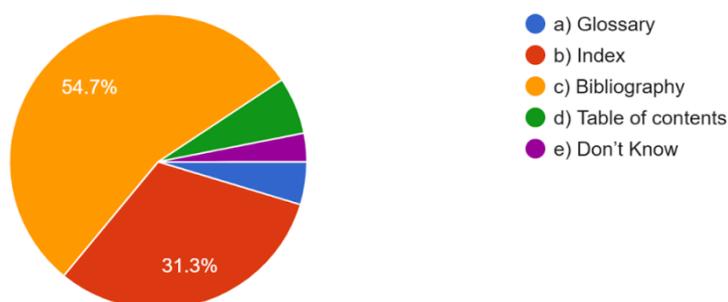

Table 6: Search Strategy

Sr.no.	Part of a book	No. of Respondent	Percentage
1	Glossary	3	4.7
2	Index	20	31.3
3	Bibliography	35	54.7
4	Table of Contents	4	6.3
5	Don't know	2	3.1
		64	100

Table 6 outlines the parts of a book consulted by respondents to find information:

- **Bibliography** is the most consulted, with 35 respondents (54.7%).
- **Index** is used by 20 respondents (31.3%).
- **Table of Contents** is chosen by 4 respondents (6.3%).
- **Glossary** is referred to by 3 respondents (4.7%).
- **Don't know** was marked by 2 respondents (3.1%).

This data highlights the prominence of the bibliography and index in search strategies.

7.7 Parameters to evaluate Information

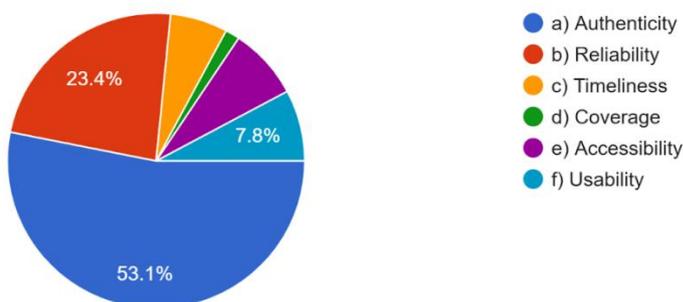

Table 7: Parameters to evaluate Information

Sr.no.	Parameters	No. of Respondents	Percentage
1	Authenticity	34	53.1
2	Reliability	15	23.4
3	Timeliness	4	6.3
4	Coverage	1	1.6
5	Accessibility	5	7.8
6	Usability	5	7.8
		64	100

Table 7 presents the parameters used by respondents to evaluate information:

- **Authenticity** is the most important parameter, selected by 34 respondents (53.1%).
- **Reliability** follows, chosen by 15 respondents (23.4%).
- **Accessibility** and **Usability** are each selected by 5 respondents (7.8%).
- **Timeliness** is considered by 4 respondents (6.3%).
- **Coverage** is the least prioritized, with only 1 respondent (1.6%) choosing it.

These results demonstrate that authenticity and reliability are the primary factors considered when evaluating information.

7.8 Search Strategy:

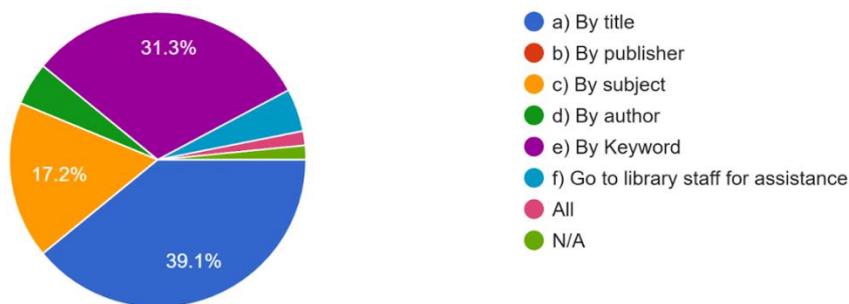

Table 8: Search Strategy:

Sr.no.	Search Strategy	No. of Respondents	Percentage
1	By title	25	39.1
2	By publisher	00	00
3	By subject	11	17.2
4	By author	3	4.7
5	By keyword	20	31.3
6	Take help of library staff	3	4.7
7	All	1	1.6
8	None	1	1.6
		64	100

The table summarizes the search strategies used by 64 respondents in a library setting. The most common method was searching **by title**, used by 39.1% of respondents, followed by **keyword searches** at 31.3%, and **subject searches** at 17.2%. Methods like consulting **library staff** and searching **by author** were less common, each used by 4.7% of respondents. A small number (1.6% each) used **all strategies** or opted for **none**. No respondents searched **by publisher**. These results highlight the prominence of title and keyword searches in library use.

7.8 Consideration of Legal aspects about using information:

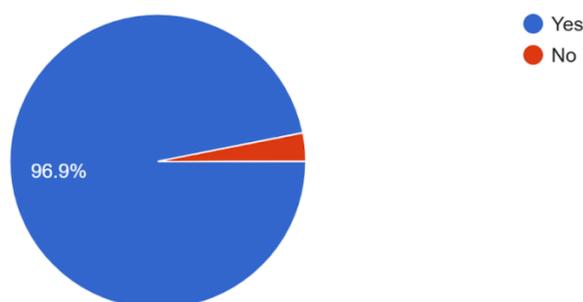

Table 8: Consideration of Legal Aspects like Copyright

Sr.no.	Yes/No	No. of Respondent	Percentage
1	Yes	62	96.9
2	No	2	3.1
		64	100

Table 8 highlights the respondents' consideration of legal aspects, such as copyright:

- **Yes:** 62 respondents (96.9%) consider legal aspects like copyright.
- **No:** Only 2 respondents (3.1%) do not consider such aspects.

This indicates an overwhelming awareness and adherence to legal considerations among the respondents.

7.9 Awareness of using someone’s Intellectual Property:

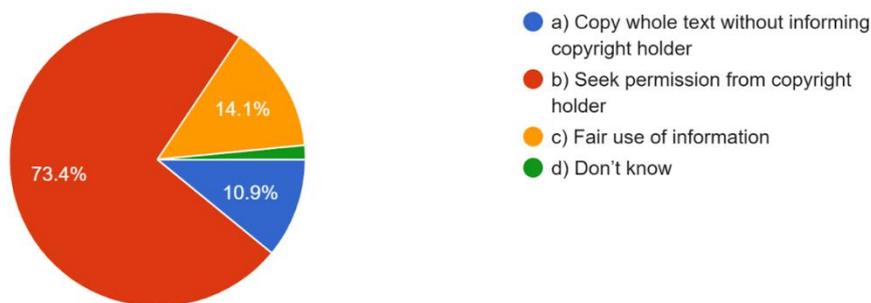
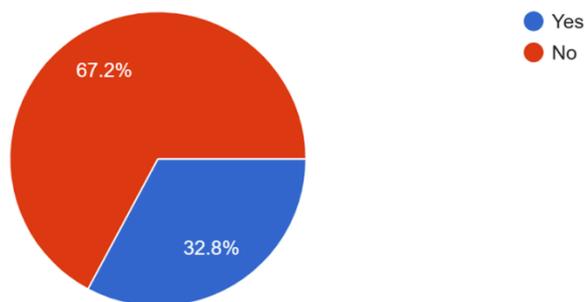

Table 9: Awareness of using someone’s Intellectual Property

Sr.no	Awareness	No.of Respondents	Percentage
1	Copy whole text without informing copyright holder	7	10.9
2	Seek permission from copyright holder	47	73.4
3	Fair use of information	9	14.1
4	Don't know	1	1.6
		64	100

Table 9 shows most respondents (73.4%) prioritize seeking copyright permission, while 14.1% follow fair use. A smaller group (10.9%) copies text without permission, and 1.6% lack awareness. This highlights strong overall awareness of intellectual property rules.

7.10 Paying any cost for Information:

Table 10: Paying any cost for Information

Sr.no.	Yes/No	No. of Respondents	Percentage
1	Yes	21	32.8
2	No	43	67.2
		64	100

Table 10 reveals that 32.8% of respondents are willing to pay for information, while the majority (67.2%) prefer not to incur any cost. This demonstrates a general reluctance to pay for information access among respondents.

8. Conclusion:

The study on information literacy among PhD students of Gujarat Vidhyapith reveals that while students possess basic information-seeking skills, there is a need for advanced training in resource evaluation, ethical use of information, and digital tools. Enhancing these competencies will empower them to navigate academic research more effectively and contribute meaningfully to their fields.

Reference:

1. Bhattacharya, Udayan. "Digital Information Resources and Digital Information Literacy: A Symbiotic Approach." In 5th Convention PLANNER -2007, 351–57. Gauhati University, Guwahati: INFLIBNET Centre, 2007. <https://ir.inflibnet.ac.in:8443/ir/handle/1944/1359>.
2. Julien, H. (2005). Education for information literacy instruction: A global perspective. *Journal of Education for Library and Information Science*, 46(3), 210-216.
3. K, S. K., & Mallaiah, T. Y. (2017). Digital Information Literacy Skills Among Faculty Members of Engineering Colleges in Mangalore, Karnataka: A Study. *International Journal of Digital Library Services*, 7(1), 28-37.

4. Maharana, B., & Mishra, C. A Survey of Digital Information Literacy of Faculty at Sambalpur University. *Library Philosophy and Practice*. Accessed March 3, 2017. <http://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/2144>.
5. Moyo, M., & Mavodza, J. (2016). A Comparative study of Information Literacy provision at University libraries in South Africa and the United Arab Emirates. *Library Review*, 65(1-2), 93-107.
6. Rafique, G. M. (2014). Information literacy skills of faculty members: A study of the University of Lahore, Pakistan. *Library Philosophy and Practice (e-Journal)*. Accessed July 20, 2016. <http://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2659&context=libphilprac>.
7. Ramamurthy, P., Siridevi, E., & Ramu, M. (2015). Information Literacy Search Skills of Students in Five Selected Engineering Colleges in Chittoor District, Andhra Pradesh: A Perspective. *International Research: Journal of Library & Information Science*, 5(1), 107-121.
8. Rehman, S. U., & Alfaresi, S. (2009). Information literacy skills among female students in Kuwaiti high schools. *Library Review*, 58(8), 607-616.
9. Sarman. (2013). Information Literacy among the Students of Universities in Punjab and Chandigarh in the Electronic Environment. In *Shodhganga*. <https://shodhganga.inflibnet.ac.in/jspui/handle/10603/176739>.

Library Portrayed in English Novels: A Symbol of Knowledge

**Dr. Janma D. Vasavada, Assistant Professor, English,
Dr. Babasaheb Ambedkar Open University, Ahmedabad**

Abstract

This paper explores the representation of libraries in English novels, investigating their symbolic significance, the roles they play in character development, and their thematic relevance to the narrative. Libraries, as physical spaces, have often been portrayed not just as repositories of knowledge but as symbols of power, access, identity, and social class. The study delves into how English novelists use libraries to comment on societal structures, individual autonomy, and the pursuit of knowledge. Drawing from literary examples spanning the 19th and 20th centuries, including works by authors such as Charles Dickens, Virginia Woolf, and Jorge Luis Borges, this paper demonstrates that libraries in English novels function as multifaceted symbols that help illuminate broader cultural and philosophical concerns.

Introduction

"There is no friend as loyal as a book." These famous words, attributed to Ernest Hemingway, eloquently capture the deep significance that books and libraries hold in human life. As Hemingway reflects on the value of books in *The Old Man and the Sea*, he highlights how books, much like true friends, offer loyalty, companionship, and, perhaps most importantly, knowledge. The role of libraries in English literature has consistently been central, whether in their physical or symbolic forms. Libraries represent much more than a mere collection of books—they have stood as symbols of intellectual growth, personal transformation, and even social hierarchy. The space of a library, depicted within novels, embodies not just the accumulation of knowledge, but also the complexities of human experiences, ranging from personal discovery to societal control. Through the evolving depictions of libraries in English literature, readers gain insight into historical shifts in attitudes toward knowledge, the individual's role within society, and the power dynamics embedded in access to information.

Libraries in English novels not only serve as mere settings or plot devices but are often used to communicate complex ideas about human nature, intellectualism, social issues, and metaphysical concepts. This paper aims to explore the multi-faceted roles of libraries within English novels, emphasizing their narrative significance, their reflection of cultural and historical contexts, and their dual roles as both physical spaces of knowledge and metaphysical realms of personal exploration. The exploration of libraries in literature will focus on their depiction as spaces of knowledge, symbols of power, sites for self-discovery, and reflections of social stratification, ultimately revealing the profound impact libraries have on human identity, thought, and society.

The Library as a Space of Knowledge and Intellectual Pursuit

In many classic English novels, libraries are central to the intellectual development of the characters. They stand as spaces of inquiry, avenues for the pursuit of meaning, and often, sites where characters discover their own identities. One of the most notable examples of this can be found in Charlotte Brontë's *Jane Eyre* (1847), where the library at Thornfield Hall becomes more than just a physical space of learning. For the orphaned and impoverished Jane Eyre, access to the library represents a departure from the limitations imposed by her class

and social status. Within the confines of this library, Jane expands her worldview, learning to think critically, question authority, and challenge the rigid expectations placed upon her as a woman in Victorian England. Her intellectual growth within the library provides an escape from the social and emotional constraints of her life, offering a space for empowerment and, perhaps, an avenue for self-transformation. The library in *Jane Eyre* thus becomes a metaphor for intellectual freedom, a symbol of liberation from societal expectations, and a physical space that enables Jane to envision a life beyond the constraints of her upbringing.

Similarly, in Charles Dickens's *Great Expectations* (1860-1861), the library at Satis House plays a key role in shaping the narrative and character arcs. Miss Havisham's library, filled with forgotten books, symbolizes the paralysis and obsession with the past that defines her life. The collection of books, which Miss Havisham keeps as a form of emotional and intellectual confinement, reflects her refusal to move beyond the trauma of her broken engagement. For Pip, the young protagonist, the library becomes a space of aspiration. His interactions with the books in the library mirror his deep desire for social mobility, but also underscore the limitations and complexities of intellectual ambition in a society sharply divided by class and social structures. The library in *Great Expectations* stands as a representation of the transformative power of knowledge, yet it is also a space filled with emotional and intellectual stagnation, revealing the challenges faced by individuals who seek to change their station in life.

In both *Jane Eyre* and *Great Expectations*, the library serves not merely as a site of learning, but as a symbol of personal and intellectual growth. Through these examples, we see how the library becomes a place where characters grapple with their social roles, find opportunities for self-improvement, and engage in intellectual pursuits that shape their identities.

The Library as a Symbol of Power and Control

While libraries often symbolize knowledge and intellectual development, they can also serve as symbols of power and control. The relationship between knowledge and power is a key theme in many works of English literature, particularly those that deal with totalitarianism, censorship, and the manipulation of truth. One of the most prominent examples of this can be found in George Orwell's *1984* (1949), where the library of the Ministry of Truth plays a central role in the Party's manipulation of historical records and the control of the populace. In Orwell's dystopian vision, the government's control over knowledge is a key mechanism for the enforcement of totalitarian rule. The Party's ability to alter or destroy historical documents in the library underscores the idea that controlling knowledge allows one to control the very reality in which people live. The Party's manipulation of information and its ability to rewrite history through the destruction and alteration of books in the Ministry's library reflects the extent to which access to knowledge becomes a tool for social control and political dominance.

Similarly, in Umberto Eco's *The Name of the Rose* (1980), the library at the monastery represents a battleground between orthodoxy and intellectual freedom. Although *The Name of the Rose* is not a strictly English novel, its themes resonate deeply within the English literary tradition. The library here holds not only books, but also dangerous ideas that challenge the religious and political order. In this context, the library becomes both a symbol of knowledge and a site of power, where those in charge can restrict access to certain ideas while safeguarding others. The monks who manage the library serve as gatekeepers, determining which texts are preserved and which are destroyed, ultimately wielding power over the flow of knowledge within the monastery.

These works underscore how libraries are often depicted as spaces where knowledge becomes a tool for control. The library, while a symbol of enlightenment and intellectual

growth, also becomes a mechanism for preserving power. In these novels, access to books and the information they contain becomes not only a matter of intellectual pursuit but also a question of social control and privilege. In both *1984* and *The Name of the Rose*, the library functions as a repository of knowledge that can either empower individuals or serve as an instrument of oppression, depending on who holds the keys to it.

The Library as a Space for Identity and Self-Discovery

In addition to being sites of intellectual engagement and power dynamics, libraries in English novels often function as spaces for self-discovery and identity formation. For many characters, libraries are more than places of knowledge—they are spaces where they confront their innermost thoughts and emotions, explore their identities, and reflect on their place in the world. In Virginia Woolf's *To the Lighthouse* (1927), the library serves as a space of private reflection for Mrs. Ramsay, a central figure in the novel. For Mrs. Ramsay, the library represents a moment of intellectual and emotional clarity. The novels of Woolf, which often focus on the internal experiences of characters, use spaces like the library to reveal the complexities of human consciousness. Mrs. Ramsay's time spent in the library allows her to escape the pressures of social roles and find moments of introspection, revealing the tension between her societal expectations as a wife and mother and her own inner desires for intellectual fulfillment and personal identity.

In contrast, the library in Oscar Wilde's *The Picture of Dorian Gray* (1890) represents a space where intellectualism and moral decay intersect. Dorian Gray, the novel's protagonist, is deeply influenced by the books in his library, particularly those that promote an aesthetic and hedonistic worldview. The texts he consumes in this space become catalysts for his descent into moral corruption, illustrating the dangers of intellectual pursuit when it is divorced from ethical responsibility. The library in Wilde's novel, therefore, is not simply a place of intellectual engagement, but also a space where self-destruction and existential questioning occur. Dorian's immersion in books that promote superficiality and indulgence ultimately leads him down a path of degradation, illustrating the darker side of intellectualism when it is guided solely by personal desire and disconnected from a moral compass.

Through these two contrasting examples, we see how the library can serve as a mirror to the characters' inner struggles, desires, and identities. In both *To the Lighthouse* and *The Picture of Dorian Gray*, the library is not just a physical space, but a metaphor for the intellectual and emotional landscapes of the characters. The library, in these works, represents the complex interplay between knowledge, self-reflection, and the formation of personal identity.

Libraries as Sites of Social Stratification

In many English novels, libraries are also portrayed as symbols of social class and exclusivity. Access to books and intellectual spaces is often determined by one's social standing, with libraries serving as markers of privilege and wealth. In F. Scott Fitzgerald's *The Great Gatsby* (1925), the opulent library in Jay Gatsby's mansion is used to reflect the vast gulf between the surface appearance of wealth and the true nature of Gatsby's social status. Gatsby, despite his wealth, is not fully accepted into the circles of the old-moneyed elite, and his library, filled with unread books, becomes a symbol of the hollowness of his aspirations. The books in Gatsby's library, although impressive in appearance, are ultimately superficial and fail to represent genuine intellectual engagement. They serve as a metaphor for Gatsby's shallow dreams of social mobility, revealing the emptiness of his pursuit of status and wealth.

In contrast, Elizabeth Gaskell's *North and South* (1854) portrays libraries as sites that reflect the intellectual and social divides between the industrial North and the rural South of England. In the novel, Margaret Hale encounters the stark differences in access to knowledge

between the upper classes and the working poor. The libraries of the wealthy are often isolated from the working class, who are portrayed as both physically and culturally distanced from the world of intellectual inquiry. In Gaskell's portrayal, libraries become symbols of social stratification, where access to knowledge becomes a privilege reserved for those who hold power and wealth.

These depictions of libraries as symbols of social class reveal how access to knowledge is often tied to privilege and inequality. In these novels, libraries function as microcosms of broader social structures, where the divide between the intellectual and the uneducated mirrors the divide between the wealthy and the working poor. Through these representations, English literature highlights the role of libraries not only as spaces of intellectual engagement, but also as reflections of social hierarchies.

The Metaphysical Library: A Space for Imagination and Surrealism

In postmodern and 20th-century literature, libraries are sometimes depicted as spaces that transcend their conventional roles as places of knowledge, becoming metaphysical spaces of infinite possibility and surreal exploration. One of the most striking examples of this can be found in Jorge Luis Borges's *The Library of Babel* (1941), where the library is envisioned as an infinite, labyrinthine space containing every possible combination of letters, symbols, and texts. Borges's library is a metaphor for the overwhelming and often paradoxical nature of knowledge itself. The library, as a space that encompasses all possible knowledge, becomes both a symbol of human aspiration and an illustration of the absurdity of trying to comprehend the entirety of existence. In *The Library of Babel*, the infinite expanse of books represents not only the boundless potential of human thought but also the futility of trying to make sense of it all. The library becomes both a source of infinite possibility and a site of existential despair, symbolizing the inherent contradictions and complexities of knowledge.

This notion of the library as a metaphysical space is echoed in modern works like Matt Haig's *The Midnight Library* (2020), where the library takes on a more personal and existential role. In Haig's novel, the library serves as a place where the protagonist, Nora Seed, can explore the infinite versions of her life and the choices she has made. The library in *The Midnight Library* becomes a metaphor for the exploration of alternate realities, allowing Nora to confront her regrets and contemplate the infinite possibilities that lie within her. Through the library, Nora is able to navigate the complexities of her identity and come to terms with the choices she has made, making the library a symbol of both personal growth and the infinite potential of human experience.

In both *The Library of Babel* and *The Midnight Library*, the library serves as a metaphor for the infinite nature of knowledge, possibility, and personal transformation. These metaphysical portrayals of libraries go beyond their physical existence and delve into the surreal and philosophical aspects of human consciousness, illustrating how libraries can symbolize not only the accumulation of knowledge but also the boundless potential for personal exploration and existential questioning.

Conclusion

In conclusion, libraries in English novels are rich, multi-dimensional symbols that transcend their simple function as repositories of books. They represent intellectual pursuit, social power, personal discovery, and the complex interplay between knowledge and identity. From the intellectual empowerment seen in *Jane Eyre* and *Great Expectations* to the manipulation of knowledge in Orwell's *1984*, libraries serve as vital spaces for exploring the human condition. They act as metaphysical realms in works like Borges's *The Library of Babel* and Haig's *The Midnight Library*, offering infinite possibilities for exploration and self-reflection. Whether they are symbols of knowledge, power, class, or personal growth, libraries in

English literature continue to provide rich and nuanced insights into the complexities of human thought, society, and identity. As symbols, libraries offer a lens through which we can explore the broader human experience and the ways in which knowledge shapes our lives. Through their representations in literature, libraries remain an enduring and transformative motif that speaks to the intellectual, social, and metaphysical dimensions of human existence.

References:

- Bronte, Charlotte. Jane Eyre. 1847.
- Dickens, Charles. Great Expectations. 1860-1861.
- Eco, Umberto. The Name of the Rose. 1980.
- Fitzgerald, F. Scott. The Great Gatsby. 1925.
- Gaskell, Elizabeth. North and South. 1854.
- Haig, Matt. The Midnight Library. 2020.
- Orwell, George. 1984. 1949.
- Wilde, Oscar. The Picture of Dorian Grey. 1890.
- Woolf, Virginia. To the Lighthouse. 1927.
- Borges, Jorge Luis. The Library of Babel. 1941.
- Thoreau, Henry David. Walden and On the Duty of Civil Disobedience. 1849.
- Carlyle, Thomas. Sartor Resartus. 1833-1834

Web References

- <https://www.gniotgroup.edu.in/blog/index.php/2020/12/22/importance-of-books-and-the-role-of-library/>
- <https://librarika.com/kb/6312fa966e252>

The Role of The Semantic Web and Libraries in Facilitating Ict Data Sharing for Healthcare

Rohitkumar S. Parmar, Research Scholar, Department of Library and Information Science, Dr. Babasaheb Ambedkar Open University,

Dr. Nisha Sunil Joshi, Assistant Professor, Department of Library and Information Science, Dr. Babasaheb Ambedkar Open University

ABSTRACT

This paper examines the potential of the Semantic Web to improve healthcare data management and its integration with library systems to enable effective ICT-based data sharing. In a time when healthcare produces extensive data, such as patient records, clinical trials, and research findings, the problem is to surmount obstacles posed by disparate data formats and standards. The Semantic Web provides a viable alternative by facilitating structured, interoperable, and machine-readable data through standard vocabularies, RDF triples, and knowledge graphs. This study delineates a seven-step methodology for employing the Semantic Web in healthcare, encompassing data collection, integration, storage, analysis, visualisation, and dissemination. It emphasises the crucial role libraries may play in fostering interoperability and improving access to healthcare data through their proficiency in metadata management, classification, and information retrieval. Moreover, the article delineates main issues, such as data standardisation, scalability, security, and real-time data accuracy, and provides solutions for surmounting these obstacles. The study illustrates the potential of the Semantic Web and libraries in enhancing healthcare informatics through case studies and frameworks, thereby promoting better decision-making, patient care, and public health outcomes.

1. Introduction:

The healthcare industry produces vast quantities of data on a daily basis, including patient records, clinical trials, research findings, and other sources of information. This data possesses the capacity to revolutionise health care, research, and decision-making. The enclosed nature of healthcare information, coupled with diverse data formats and standards, presents significant obstacles to effective data sharing and utilisation.

Tim Berners-Lee's Semantic Web provides a promising solution by allowing machines to understand and process data in meaningful ways. It enables dissimilar systems to connect effortlessly, promoting interoperability and improving data accessibility. Libraries, traditionally serving as knowledge archives, are particularly positioned to promote this shift by acting as intermediaries in data sharing and dissemination. Libraries, with their expertise in metadata management, classification, and information retrieval, can use Semantic Web technologies to bridge gaps in healthcare data sharing. This study investigates how libraries and the Semantic Web may work together to support ICT-based data sharing in the healthcare industry. It explores how libraries can use Semantic Web tools and standards to support researchers and healthcare practitioners, improve information access, and increase interoperability. The study also highlights obstacles and suggests solutions, opening the door for libraries to play a significant role in the advancement of healthcare informatics.

2. Objective:

- To examine the role of Semantic Web technologies in enhancing healthcare data interoperability and accessibility.

- To investigate how libraries can facilitate ICT-based data sharing within the healthcare sector using Semantic Web tools and standards.
- To identify the challenges and opportunities in integrating Semantic Web technologies and library resources for healthcare data dissemination.
- To propose a framework for leveraging library infrastructure and Semantic Web technologies to support healthcare professionals and researchers.
- To evaluate current case studies or frameworks where libraries and Semantic Web technologies have successfully facilitated ICT in healthcare.
- To solve challenges with data security, privacy, and ethics in healthcare systems via Semantic Web-enabled data interchange.

3. Literature review:

The 2001 article "The Semantic Web" by Berners-Lee, Hendler, and Lassila outlines the fundamental principles of the Semantic Web, proposing technologies like RDF and OWL to create a machine-readable web of data. These technologies improve interoperability between various healthcare systems by making healthcare data more useable and accessible (Berners-Lee et al., 2001). But there are also issues, like worries about data privacy and the difficulty of establishing uniform standards across disparate platforms.

Karen Coyle (2012) discusses how libraries can integrate Semantic Web technologies such as RDF and OWL into their systems to improve information sharing and discovery. By shifting from traditional cataloging systems to linked data models, libraries can help bridge gaps in healthcare data access. She emphasizes the role libraries play in fostering better data exchange and interconnectedness, making them ideal partners in implementing Semantic Web solutions for healthcare (Coyle, 2012).

Recent advancements highlight the growing adoption of Semantic Web technologies in health informatics. For instance, Karami and Rahimi (2019) examined how these technologies facilitate sharing clinical information, while de Mello et al. (2022) focus on semantic interoperability within health records standards, underscoring the potential of RDF-based ontologies to harmonize health data (Karami & Rahimi, 2019; de Mello et al., 2022).

4. Methodology:

Step 1: Data Collection: The initial stage is to collect healthcare data from multiple sources, including electronic health records (EHR), IoT devices, public health surveys, and clinical notes. Semantic Web applications annotate the data using standard vocabularies such as SNOMED CT or LOINC, converting raw data into RDF triples for machine-readability.

- Example: Instead of storing "John Doe has diabetes," represent it as:
 - `:JohnDoe rdf:type :Patient`
 - `:JohnDoe :hasCondition :Diabetes`

Step 2: Data Integration and Transformation: Integration of data from different formats (JSON, XML, text) can be challenging. Using tools like Apache Jena and RDFLib, this data can be transformed into a standardized RDF format, using ontologies such as the Disease Ontology and Gene Ontology for consistency.

- Example: A lab test stored as `{'test': 'Glucose', 'result': '120 mg/dL'}` can be converted to RDF:
 - `:GlucoseTest rdf:type :LabTest`
 - `:GlucoseTest :hasResult "120 mg/dL"`

- Ensure interoperability by aligning data with standards like HL7 FHIR.

Step 3: Knowledge Graph Construction: Building a knowledge graph helps link various healthcare entities (e.g., patients, conditions, medications). By using RDF triples, the knowledge graph enables efficient querying and enhanced decision-making Process.

- Define relationships between entities using RDF triples.

- Example:

- `:Patient123 :hasCondition :Diabetes`
- `:Diabetes :treatedBy :Insulin`
- `:Insulin rdf:type :Medication`

- Store these relationships in a triple store (e.g., Virtuoso, Blazegraph, Stardog).

- Benefits:

- The graph provides a connected view of the data.
- Clinicians can query complex relationships, such as "Which patients with diabetes are not responding to insulin?"

Step 4: Data Storage and Access: Storing semantically structured data in RDF triple stores (e.g., Virtuoso, GraphDB) with SPARQL endpoints allows for easy querying and retrieval.

- Example Query:

"Find all patients over 50 with diabetes who are on insulin therapy":

```
SELECT ?patient
```

```
WHERE {
```

```
  ?patient rdf:type :Patient .
```

```
  ?patient :age ?age .
```

```
  ?patient :hasCondition :Diabetes .
```

```
  ?patient :usesMedication :Insulin .
```

```
  FILTER (?age > 50)}
```

Step 5: Data Analysis and Semantic Reasoning: Semantic reasoning tools like HermiT and Pellet can infer new relationships based on existing data, improving analysis and decision-making.

- Example Use:

- Identify medication interactions by linking patient prescriptions to drug databases.

Step 6: Data Delivery and Visualization: Data can be visualized using tools such as Tableau, integrated with SPARQL queries to display actionable insights to clinicians, researchers, and patients.

- Example Visualization:

- A dashboard showing diabetes management trends linked to patient demographics and outcomes.

Step 7: Feedback and Continuous Learning: Feedback loops from system users improve data accuracy and system usability. Machine learning models can enhance semantic annotations over time, refining predictions and analytics

5. Challenges and Recommendations:

While the Semantic Web holds promise, several challenges must be addressed for its widespread implementation in healthcare.

- **Data Standardization:** To improve interoperability, healthcare organizations should adopt universal standards like HL7 FHIR, SNOMED CT, and ICD-10.
- **Scalability:** The vast amounts of healthcare data require scalable cloud-based solutions and graph databases to handle large datasets efficiently.
- **Security and Privacy:** Robust encryption and compliance with standards such as HIPAA are crucial to ensure data privacy. Security measures should also address access control and data integrity.
- **Ethical Issues:** The adoption of machine learning and automated decision-making in healthcare must be closely monitored to ensure ethical and transparent outcomes.
- **Collaboration:** Successful implementation relies on collaboration between healthcare professionals, researchers, IT experts, and librarians to develop best practices for data sharing.

6. Conclusion:

Semantic Web technologies have the potential to revolutionise healthcare data management by facilitating smooth data sharing, improved interoperability, and improved decision-making. By leveraging structured data formats like RDF triples, standardized ontologies, and knowledge graphs, healthcare data becomes more accessible and actionable for clinicians, researchers, and patients. Libraries, with their expertise in metadata management, classification, and information retrieval, are uniquely positioned to bridge gaps in healthcare data sharing, ensuring efficient dissemination of valuable information.

However, the successful implementation of these technologies requires addressing key challenges, including data standardization, scalability, security, and real-time accuracy. To unlock the full potential of the Semantic Web, collaboration among healthcare professionals, researchers, and libraries is essential. With ongoing innovation and the development of strategic solutions to these challenges, Semantic Web technologies can significantly enhance interoperability, improve patient care, and drive advancements in healthcare informatics, leading to a more connected and efficient healthcare system.

7. References:

1. Berners-Lee, T., Hendler, J., & Lassila, O. (2001). The Semantic Web: A New Form of Web Content That is Meaningful to Computers Will Unleash a Revolution of New Possibilities. *Scientific American: The Semantic Web*, 284(5), 34–43. https://www.researchgate.net/publication/225070375_The_Semantic_Web_A_New_Form_of_Web_Content_That_is_Meaningful_to_Computers_Will_Unleash_a_Revolution_of_New_Possibilities#fullTextFileContent
2. Bourne, P. (2005). Will a Biological Database Be Different from a Biological Journal? *PLOS Computational Biology*, 1(3), e34. <https://doi.org/10.1371/journal.pcbi.0010034>
3. Chen, H., Wu, Z., Mao, Y., & Zheng, G. (2006). DartGrid: a semantic infrastructure for building database Grid applications. *Concurrency and Computation: Practice and Experience*, 18(14), 1811–1828. <https://doi.org/10.1002/cpe.1031>
4. Chen, X., Cheng, G., Wang, F. L., Tao, X., Xie, H., & Xu, L. (2022). Machine and cognitive intelligence for human health: systematic review. *Brain Informatics*, 9(1), 5. <https://doi.org/10.1186/s40708-022-00153-9>

5. Cheung, K.-H., & Chen, H. (2010). Semantic Web for data harmonization in Chinese medicine. *Chinese Medicine*, 5(1), 2. <https://doi.org/10.1186/1749-8546-5-2>
6. Cheung, K.-H., Qi, P., Tuck, D., & Krauthammer, M. (2006). A semantic web approach to biological pathway data reasoning and integration. *Journal of Web Semantics*, 4(3), 207–215. <https://doi.org/10.1016/j.websem.2006.05.005>
7. Coyle, K. (2012). Semantic Web and Linked Data. American Library Association. <https://journals.ala.org/index.php/ltr/article/view/4669/5539>
8. de Mello, B. H., Rigo, S. J., da Costa, C. A., da Rosa Righi, R., Donida, B., Bez, M. R., & Schunke, L. C. (2022). Semantic interoperability in health records standards: a systematic literature review. *Health and Technology*, 12(2), 255–272. <https://doi.org/10.1007/s12553-022-00639-w>
9. Falkman, G., Gustafsson, M., Jontell, M., & Torgersson, O. (2008). SOMWeb: A Semantic Web-Based System for Supporting Collaboration of Distributed Medical Communities of Practice. *Journal of Medical Internet Research*, 10(3), e25. <https://doi.org/10.2196/jmir.1059>
10. Karami, M., & Rahimi, A. (2019). Semantic Web Technologies for Sharing Clinical Information in Health Care Systems. *Acta Informatica Medica*, 27(1), 4–7. <https://doi.org/10.5455/aim.2019.27.4-7>
11. Matthews, B. (2005). Semantic Web Technologies. *JISC Technology Watch*. <https://epubs.stfc.ac.uk/work/33923>
12. Romano, P., & Splendiani, A. (2008). Applications of Semantic Web Methodologies and Techniques to Biology and Bioinformatics. In C. Baroglio, P. A. Bonatti, J. Małuszyński, M. Marchiori, A. Polleres, & S. Schaffert (Eds.), *Reasoning Web: 4th International Summer School 2008, Venice, Italy, September 7-11, 2008, Tutorial Lectures* (pp. 200–239). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-540-85658-0_6
13. Tahmasebian, S., Langarizadeh, M., Ghazisaiedi, M., & Safdari, R. (2016). Semantic-Web Architecture for Electronic Discharge Summary Based on OWL 2.0 Standard. *Acta Informatica Medica*, 24(3), 182–185. <https://doi.org/10.5455/aim.2016.24.182-185>
14. What Is the Semantic Web? (n.d.-a). Ontotext. Retrieved 1 January 2025, from <https://www.ontotext.com/knowledgehub/fundamentals/what-is-the-semantic-web/>
15. What is the Semantic Web? Definition, History and Timeline. . Search CIO. Retrieved 1 January 2025, from <https://www.techtarget.com/searchcio/definition/Semantic-Web>
16. Zolhavarieh, S., Parry, D., & Bai, Q. (2017). Issues Associated With the Use of Semantic Web Technology in Knowledge Acquisition for Clinical Decision Support Systems: Systematic Review of the Literature. *JMIR Medical Informatics*, 5(3), e18. <https://doi.org/10.2196/medinform.6169>

NEP 2020 :The Role Of Libraries

સંશોધક : અલ્પેશકુમાર જે.પરમાર, માર્ગદર્શક : ડો.પ્રવિણ શેલત

ABSTRACT :-

શિક્ષણ એ દેશ ના સર્વાંગી વિકાસની પૂર્વશરત છે.તેમાં સમયાતરે અવનવા નિયમો દ્વારા વધુ યોગ્ય બનાવવા નો પ્રયત્ન થાય છે.ભારતને આઝાદી મળ્યા બાદ સતત શિક્ષણ બાબતે મહત્વ અપાયું છે.UGC ની સ્થાપના અને ત્યાર પછી શિક્ષણ નીતિ નું ઘડતર અને તેમાં સમયાતરે સતત વિકાસ માટેના પ્રયત્નો તે સરાહનીય છે.NEP(National Education policy) 2020 થી દેશ અનેક મુસદા ઓ પર પ્રગતિ સાધશે એ ચોક્કસ છે.શિક્ષણને વધુ યોગ્ય બનાવવા ગ્રંથાલય તેની પૂર્વશરત છે.અને શિક્ષણ નીતિના ધ્યેયોને સાર્થક બનાવવામાં ગ્રંથાલયો મહત્વનો ફાળો ભજવશે.ગ્રંથાલયો પણ હવે ICT આધારિત સેવાઓ આપે છે.આ સશોધન પેપર NEP ને સાર્થક બનાવવા માં ગ્રંથાલયોની ભૂમિકા ને રજૂ કરે છે.

પ્રસ્તાવના :-

શિક્ષણ એ માનવ વિકાસની આવશ્યક પ્રક્રિયા છે. તે શાળાના અભ્યાસથી અલગ છે. શાળા શિક્ષણ એ માત્ર એક રીત છે જેમાં શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, જ્યારે શિક્ષણ માનવશિક્ષણની કુલ પ્રક્રિયા સાથે વ્યવહાર કરે છે જેના દ્વારા જ્ઞાન આપવામાં આવે છે, શિક્ષકોને તાલીમ આપવામાં આવે છે અને વિવિધ કૌશલ્યો વિકસાવવામાં આવે છે.શિક્ષણ એ લોકોનો મૂળભૂત અધિકાર છે. સમાજ માટે તેમજ રાષ્ટ્રીય વિકાસ માટે ઉચ્ચ ધ્યેય પ્રાપ્ત કરવા માટે તે જરૂરી છે. NEP -2020- રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ 2020 તે દેશના સર્વાંગીવિકાસ માટે ઉપયોગી છે. શિક્ષણ દ્વારા ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણની સાર્વત્રિક પહોંચ એ ધ્યેય છે અને વૈશ્વિક સ્તરે આપણા દેશના નેતૃત્વ અને આર્થિક વિકાસમાં મદદ કરે છે.

જ્યારે શૈક્ષણિક વ્યવસ્થાનો વિકાસ થશે ત્યારે જ દેશનો વિકાસ થશે.The sustainable Development Goals (SDG 4) ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ વિશે છે અને બધા માટે આજીવન શીખવાની તકોને પ્રોત્સાહન આપે છે. આ ધ્યેય હાંસલ કરવા માટે યોગ્ય શિક્ષણ પ્રણાલીની જરૂર છે જેથી કરીને વર્ષ 2030 સુધીમાં તમામ નિર્ણાયક લક્ષ્યોને પૂર્ણ કરી શકાય. ભારતનું લક્ષ્ય એવી શિક્ષણ પ્રણાલી છે કે શીખનારાઓ માટે તેમની સામાજિક-આર્થિક પૃષ્ઠભૂમિને ધ્યાનમાં લીધા વગર સર્વોચ્ચ ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણની સમાન પહોંચની ખાતરી આપે છે. NEP -2020 રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ 2020 એ આ સદીની પ્રથમ નીતિ છે. આ સદી માં આ નીતિ આપણા દેશના અનેક વિકાસલક્ષી સીમાચિહ્નો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરશે. NEP 2020 શિક્ષણના માળખાના સુધારેલા અને સુધારેલા પાસાઓની દરખાસ્ત કરે છે.

આ સશોધન પેપર પુસ્તકાલયોની ભૂમિકા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. 21 મી સદી એ જ્ઞાનની સદી છે. માહિતીવિસ્ફોટ ને લીધે યોગ્ય વાચક ને યોગ્ય માહિતી ઉપલબ્ધ થતી નથી. ત્યારે આ સમયે ગ્રંથાલયો મહત્વ ની ભૂમિકા ભજવી છે. જે ઈ-એજ્યુકેશન,ઇ-લર્નિંગ, ડિજિટલ એજ્યુકેશન, ઓનલાઇન લર્નિંગ દ્વારા શિક્ષણશાસ્ત્રનો પ્રચાર અને અમલીકરણ કરે છે. ગ્રંથાલયો અને માહિતી વ્યવસ્થાપન

કેન્દ્રોની મુખ્ય ભૂમિકા શિક્ષણ નીતિ અને ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ અને શિક્ષણના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં તેનો પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે મદદરૂપ થવું. શિક્ષણ વ્યવસ્થા માં ગ્રંથપાલ આજે એક અલગ મોલો ધરાવે છે. માહિતી વૈજ્ઞાનિકો અને નોલેજ મેનેજરોની કૌશલ્ય અને યોગ્યતાઓ દ્વારા તે નીતિને અનુસરવામાં આવે છે અને તેનાથી NEP 2020 ની સંપૂર્ણ સફળતા પ્રાપ્ત થાય.

ભારતે ઇન્ફોર્મેશન કોમ્યુનિકેશન ટેકનોલોજી (ICT) ના એકીકરણનો સફળતાપૂર્વક અમલ કરી રહ્યું છે જેમાં શિક્ષણનો હેતુ ને સાર્થક કરવા વિવિધ ICT based Educational programme, તાલીમ, વિવિધ શિક્ષણ સભર પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા શિક્ષણની ગુણવત્તા તથા સમાજમાં સાક્ષરતાનું પ્રમાણ વધારવામાં મદદરૂપ થાય તેવી પ્રવૃત્તિઓ આવશ્યક હોય છે.

21મી સદી તે જ્ઞાન ની સદી છે. આજે શિક્ષણે અદ્યતન તકનીકોની તમામ વિશેષતાઓ અને વલણોને પણ આત્મસાત કર્યા છે. નીતિસ્તર ના શિક્ષણ માટે તકનીકી સંકલિત અભિગમનો અમલ જરૂરી છે. ગ્રંથાલયો હવે ડિજિટલ લર્નિંગની બેવડી ભૂમિકા ભજવી રહ્યા છે અને વપરાશકર્તાઓ, માહિતી વિજ્ઞાન વ્યાવસાયિકોની વધતી જતી માહિતી જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે લાયબ્રેરી કેન્દ્રો રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ 2020 ના સફળ અમલીકરણમાં અભિન્ન ભૂમિકા ભજવી શકે છે. ગ્રંથાલયો વિવિધ તેમજ મલ્ટિડિસિપ્લિનરી કાર્યો કરે છે અને દેશની વૃદ્ધિ સાથેની ગતિને પહોંચી વળવા પ્રયત્નશીલ રહે છે. જ્ઞાનવ્યવસ્થાપન વ્યાવસાયિકો નો શિક્ષણ નીતિમાં અગત્યનો ફાળો રહેલ છે.

રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ 2020:-

1મું 1964માં લોકસભા માં થયેલા એક ઠરાવ માં સરકારને શિક્ષણ નીતિ માં દયાન આપવા સૂચન થયેલ તેના ફળસ્વરૂપે UGC અધ્યક્ષ શ્રી ડી એસ કોઠારીની આગેવાની માં શિક્ષણ આયોગની સ્થાપનાં 1964માં થયેલ. અને તેના સૂચનો ને આધારે સસદે 1968માં પ્રથમ NEP પસાર કરી હતી. 1986 માં શિક્ષણને લગતી NEP રચાયેલ.

નેશનલ એજ્યુકેશન પોલિસી (NEP) 2020 એ આ સદીની પ્રથમ શિક્ષણ નીતિ છે. તે 29 જુલાઈ 2020 ના રોજ લોન્ચ કરવામાં આવ્યું હતું અને ભારતની વર્તમાન શિક્ષણ પ્રણાલીના તમામ પાસાઓને પરિપૂર્ણ કરવાનો દાવો કરે છે. તેમાં જ્ઞાનાત્મક શિક્ષણ અને શીખનારાઓની સર્જનાત્મક ક્ષમતાને પ્રોત્સાહન આપવા પર વધુ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. શિક્ષણ પરની અગાઉની નીતિઓના અમલીકરણમાં મોટાભાગે પ્રવેશ અને સમાનતાના મુદ્દાઓ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે. શિક્ષણ પરની રાષ્ટ્રીય નીતિ 1986નો અપૂર્ણ કાર્યસૂચિ, 1992માં સંશોધિત થયેલ. આ નીતિમાં યોગ્ય રીતે વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો છે. 1986 તથા 1992 ની છેલ્લી નીતિ પછી એક મોટો નિર્ણય થયો છે જેમાં બાળકોનો મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણનો અધિકાર અધિનિયમ 2009 જે માટે કાયદાકીય આધાર બન્યો. જેનાથી સાર્વત્રિક પ્રાથમિક શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવું સરળ બન્યું. જે દેશના સર્વાંગી વિકાસ માં એક મહત્વની ભૂમિકા ભજવી છે.

આ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ તે ધ્યેયલક્ષી છે. તેનો હેતું ભારતીય નૈતિકતામાં મૂળ રહેલ શિક્ષણ પ્રણાલીની કલ્પના કરે છે જે પૂરા પાડીને ભારત એટલે કે ભારતને ટકાઉ રીતે એક સમાન અને ગતિશીલ જ્ઞાન સમાજમાં પરિવર્તિત કરવા માટે સીધું યોગદાન આપે છે. નીતિ સર્વ માટે ઉચ્ચ

ગુણવત્તાનું શિક્ષણ, અને તે દ્વારા ભારતને વૈશ્વિક જ્ઞાન સુપર પાવર બનાવે છે.નીતિ તે ધારણા-પરિકલ્પના કરે છે કે આપણી સંસ્થાઓના અભ્યાસક્રમ અને શિક્ષણ શાસ્ત્રની વિદ્યાર્થીઓમાં ઊંડી સમજ કેળવવી જોઈએ.મૂળભૂત ફરજો અને બંધારણીય મૂલ્યો પ્રત્યે આદર, પોતાના દેશ સાથે બંધન, અને બદલાતી દુનિયામાં વ્યક્તિની ભૂમિકાઓ અને જવાબદારીઓ પ્રત્યે સભાન જાગૃતિ તે નીતિનું વિઝન છે.વિદ્યાર્થીઓ તેમજ શિક્ષણ જગત માં દેશ નુ સ્વમાન જળવાય તે આશય છે.

આ નીતિ વિદ્યાર્થીઓમાં ભારતીય હોવાનો ગર્વ જગાવો, માત્ર વિચારમાં જ નહીં, પણ ભાવના, બુદ્ધિ અને કાર્યો, તેમજ જ્ઞાન, કૌશલ્ય, મૂલ્યો અને સ્વભાવ વિકસાવવા જે જવાબદાર પ્રતિબદ્ધતાને સમર્થન આપે છે.નીતિ થી માનવ અધિકારો, ટકાઉ વિકાસ અને જીવન જીવવા અને વૈશ્વિક સુખાકારી માટે, ત્યાંથી ખરેખર વૈશ્વિક પ્રતિબિંબિત થાય છે

રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ (NEP 2020) માટે ગ્રંથાલયો મહત્વનું અભિગમ :-

ગ્રંથાલયો તે શિક્ષણ નું અભિન્ન ઘટક છે. તેના વિના ગુણવત્તાયુક્તશિક્ષણ ની કલ્પના અધુરી છે.ગ્રંથાલયો તે NEP 2020 ના અમલીકરણ માટે નીચેની રીતો દ્વારા પ્રોત્સાહક અભિગમ પ્રદાન કરે છે.

- માહિતી સ્ત્રોતોનો સંગ્રહ અને વિકાસ
- વિવિધતા અને સમાવેશનો આદર કરવો
- વિદ્યાર્થીઓની અનન્ય ક્ષમતાઓને પ્રોત્સાહન આપવું.
- વિદ્યાર્થીઓ માટે પાયાની સાક્ષરતા અને સંખ્યાની સિદ્ધિ.
- મલ્ટિડિસિપ્લિનરી અને સર્વગ્રાહી શિક્ષણપ્રદાન કરવું.
- વૈચારિક સમજણ પર વધુ ભાર મૂકવો
- સર્જનાત્મકતા અને વિવેચનાત્મક સમજને પ્રોત્સાહન આપવું.
- નૈતિકતા અને મૂલ્યોને પુનઃસ્થાપિત કરવા.
- વાચન પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું.
- ટેકનોલોજીનો વ્યાપક ઉપયોગ અને અમલીકરણ.
- ઉત્કૃષ્ટ સંશોધન અને વિકાસ પર વધુ ભાર
- સતત સંશોધનના આધારે પ્રગતિની સતત સમીક્ષા

આજે ગ્રંથાલયોમાં ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ વધી ગયો છે.ICT અમલીકરણ અને અત્યાધુનિક કાર્યને આત્મસાત કરવાની વાત આવે ત્યારે ભારત વૈશ્વિક હરીફાઈ માં નેતા તરીકે સાબિત થયું છે.વિવિધ ક્ષેત્રોમાં ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ તે દેશ ની આગવી ઓળખ બની ગઈ છે. ડિજિટલ ઈન્ડિયા અભિયાને સમગ્ર રાષ્ટ્રમાં પરિવર્તન અને સક્ષમ બનાવ્યું છે

ડિજિટલી સક્ષમ બનવા અને જ્ઞાન દવારા અર્થતંત્ર માં સફળતા તરફ આગળ વધવું તેમાં શિક્ષણ એક મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે શિક્ષણ જ્યારે ટેકનોલોજી સાથે સંકલિત થાય છે ત્યારે પ્રગતિ થાય છે. ટેકનોલોજી વચ્ચેનો સંબંધ અને શિક્ષણ સીધું એકબીજાને મદદ કરે છે.શિક્ષણ માં તકનીકી વિકાસ માટે માટે પ્રશિક્ષિત અને નિષ્ણાત વ્યાવસાયિકની જરૂર છે.ત્યારે ડીજિટલ લાયબ્રેરી ના ઉપયોગથી શિક્ષણ ને નવો વેગ મળશે.શિક્ષણ માં ગ્રંથાલય, વપરાશકર્તા ની જરૂરિયાતો, ટેકનોલોજીના ઉપયોગ અને

એકીકરણથી શિક્ષણ પ્રણાલીના અનેક પાસાઓમાં સુધારો થયો છે અને આજે શિક્ષણશાસ્ત્ર માટેની વિવિધ વિદ્યાશાખા અને વિવિધ પદ્ધતિઓનો વિકાસ કર્યો. NEP ના અવકાશ હેઠળ એક સ્વાયત્ત સંસ્થા, નેશનલ એજ્યુકેશન ટેકનોલોજી (NETF) ની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. જે ટેકનોલોજીના અમલીકરણ પર દ્વિ-માર્ગી સંચાર માટે પ્લેટફોર્મ પૂરું પાડે છે. તેમજ વર્તમાન શિક્ષણ અને શીખવાની પદ્ધતિઓમાં વધારો નિર્ણયપ્રક્રિયાની સુવિધા આપે છે.

તે શિક્ષણ માટે ટેકનોલોજીનો વિકાસ, આદર્શ શાસન માં ભૂમિકા ભજવે છે. ગ્રંથાલયો હવે હાઇબ્રિડ અને ડિજિટલ લાઇબ્રેરીઓમાં રૂપાંતરિત થયા છે અને ICT સંકલિત ટેકનોલોજી-આધારિત ઉકેલો ધરાવે છે. આજના ટેકનોલોજી નાં યુગમાં ડિજિટલ પડકારોને પહોંચી વળવા શિક્ષણ અને સંસાધનોની ઉપયોગ પ્રદાન કરીને યોગ્ય અમલીકરણ દ્વારા અનુસરવામાં આવે છે, ગ્રંથાલયો હવે ઓનલાઇન અને ડીજિટલ શિક્ષણમાં મદદ રૂપ થઈ રહેલ છે

આજે સમાજે વૈકલ્પિક પદ્ધતિઓ અપનાવીને નવી વાસ્તવિકતાઓ અને પહેલો લાવી છે. ટેકનોલોજીના સમાન ઉપયોગની ખાતરી કરી ને શિક્ષણમાં પ્રગતિ સાધેલ છે. શિક્ષણ અને શિક્ષણના પરંપરાગત મોડલના પડકારોને નાબૂદ કરી પરંપરાગત પદ્ધતિઓ છોડી ને ટેકનોલોજીનો લાભ લેવાનું મહત્વ વધ્યું છે. ICT આધારિત શિક્ષણની પહેલથી ડિજિટલ વિભાજનના સંદર્ભમાં હાલના પડકારોને પહોંચી વળવા શિક્ષણ પ્રવૃત્તિ નું વિસ્તરણ કર્યું છે. તે જરૂરી છે કે વર્તમાન શિક્ષણ સૌથી હાંસિયામાં રહેલા લોકોની જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં લે છે. નીતિ આદર્શ શિક્ષણ માટે શિક્ષકોની યોગ્ય તાલીમ, અસરકારક ઓનલાઇન શિક્ષણ અને યોગ્ય શિક્ષણશાસ્ત્રને મહત્વ આપે છે. નીતિ શિક્ષણમાં ઓનલાઇન એસેસમેન્ટ માટેના અભિગમોને પણ મહત્વ આપે છે. ગ્રંથાલય અને શૈક્ષણિક સામગ્રીના હેતુ માટે વિશ્વ કક્ષાનું ડિજિટલ ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર બનાવવા માટે સમર્પિત એકમ રચના અને ક્ષમતા નિર્માણ ને મહત્વ આપવું જોઈએ

રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ 2020 ના અમલીકરણ માટે ગ્રંથાલયો મુખ્ય ભૂમિકા:-

રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ 2020 ના સફળ અમલીકરણ માટે ગ્રંથાલયો આવશ્યક ભૂમિકા ભજવે છે જેમાં નીચે મુજબ માહિતી સેવા મહત્વ ની છે.

- સંસ્થાના માહિતી સ્ત્રોતો ને અધ્યતન રાખવા
- ઈ-પુસ્તકો, જર્નલ્સ, સીરીયલ પ્રકાશનો, વેબ-આધારિત ડેટાબેઝના રૂપમાં ઈ-સંસાધન પ્રદાન કરવું.
- જુના અપ્રાપ્ય પુસ્તકો, ઓડિયો અને મીડિયા ટેપ જેવા સંસાધનોના નું ડિજિટલાઇઝેશન.
- સર્જનાત્મક વિચાર શેરિંગ અને ક્રિયાપ્રતિક્રિયાઓ માટે નિર્માતાની જગ્યા પ્રદાન કરો.
- AI આધારિત રેફરન્સ સિસ્ટમ્સ દ્વારા માહિતી સેવા આપવી.
- શીખનારાઓ માટે અધ્યાપન અને અધ્યયન સત્રોનું, સમેલનોનું આયોજન કરવું.
- ટેકનોલોજીનો અને ડિજિટલ શિક્ષણ સંસાધનોની સમજ માટે તાલીમ કાર્યક્રમો કરવા.
- વર્તમાન ડિજિટલ વિભાજનને નાબૂદ કરવા માટે ડિજિટલ સાક્ષરતા કાર્યક્રમોનું આયોજન કરવું.
- કોઈપણ સમયે અને કોઈપણ સ્થાન પર વપરાશકર્તાઓને માહિતી પ્રદાન અવરોધોને દૂર કરવા.

- ઇ-કન્ટેન્ટ બનાવવાની અને પોર્ટલ દ્વારા સ્વજ્ઞાન આપીને જરૂરિયાતો પૂરી કરવી
- માહિતી સેવાઓમાં આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ, વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટી જેવી તકનીકોને અપનાવવી.
- વ્યાવસાયિક શિક્ષણ અને કૌશલ્ય નિર્માણ માટે તાલીમ અને ક્ષમતા નિર્માણ કાર્યક્રમો નું ઘડતર કરવું
- e-content,digital Repository,IR તેવી અદ્યતન સામગ્રી નું ઘડતર અને પ્રસાર કરવો જોઈએ
- વિદ્યાર્થીઓ માટે યોગ્ય ડિજિટલ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર સેટ કરવું.
- વર્ચ્યુઅલ લેબ દ્વારા માહિતી સેવા આપવી .
- આદર્શ શિક્ષણના મોડલને સહાયકસેવા પૂરી પાડવી

આમ ગ્રંથાલયો એ હવે યોગ્ય વાચક ને યોગ્ય સેવા પ્રાપ્ત થાય તે માટે સચેત રહેવું જોઈએ.આ ઉપરાંત સંશોધન અને વિકાસ માટે ગ્રંથાલયોએ યોગ્ય સેવા આપવી જોઈએ. NEP 2020 તે સંશોધન અને વિકાસ અને તેના સંચારને મજબૂત કરવા પર ઘણો ભાર મૂકે છે. NEP પાસે સંશોધન અને વિકાસને વધારવા, આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ, વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટી, નેચરલ લેંગ્વેજ પ્રોસેસિંગ, જેવી ટેકનોલોજીને પ્રોત્સાહિત કરવી જોઈએ.ગ્રંથાલયો વાંચનસેવા અને reference સેવા દ્વારા સંશોધકોને ઉત્તેજન આપવા અને સહાય કરવામાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવે છે.તે મલ્ટિડિસિપ્લિનરી સંદર્ભ સેવા આપે છે.તે સંશોધન પોર્ટલ અને ડેટાબેઝની એક્સેસ પ્રદાન કરે છે.માહિતી સંગ્રહ તેમજ સાહિત્ય માટે તે યોગ્ય માહિતી સેવા વાચકોને પૂરી પાડે છે.આજની સદીમાં VIRTUAL અને REFERENCE LIBRARIAN જ્યારે યુઝરની જરૂરિયાતો પૂરી કરી રહ્યાં છે ત્યારે વપરાશકર્તાઓ માટે સંસાધનોની 24*7 ઓનલાઈન એક્સેસસેવા પ્રદાન કરીને અવકાશ અને સમયના અવરોધોને દૂર કરી ને યોગ્ય માહિતી સેવા આપે છે.આજના યુગમાં Cloud Library નું પણ મહત્વ વધ્યું છે. ગ્રંથાલયો ડેટા અને સંસાધનો માટે પરંપરાગત પદ્ધતિઓ અને અભિગમો લઈ રહી છે.હવે ગ્રંથપાલ યોગ્ય માહિતી સેવા ઓછા સમય માં યોગ્ય વાચક ને પ્રાપ્ત થાય તે માટે પ્રયત્નશીલ છે.ગ્રંથાલયો હવે NEPને વધુ વેગવાન બનાવવા ગતિશીલ છે. ગ્રંથાલયોનો હેતુ તેના વપરાશકર્તાઓને વધુ સારી રીતે યોગ્ય સેવા આપવાનો રહેલો છે જેનાથી દેશ નો સર્વાંગી વિકાસ થાય .

સમાપન :-

જ્ઞાન એજ શક્તિ છે.NEP2020માં શિક્ષણવ્યવસ્થા ને સુધારી ને યોગ્ય બનાવવાની સંભાવના ઓ રહેલી છે.શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં ગ્રંથાલયો અને ગ્રંથપાલોના મહત્વ ને ઓછું આકવું તે ભૂલ ભરેલું કહેવાશે.તેથી જ NEP માં તેને મહત્વ અપાયું છે.દેશના વિકાસમાં Resrech and development વધુ ઉપયોગી થાય પરંતુ તે માટે ગ્રંથાલયો પૂર્વશરત છે. શિક્ષણ દ્વારા સમાજ સાક્ષર તો બને છે સાથોસાથ દેશ પ્રત્યે સભાન પણ થાય છે.ગ્રંથાલયો હવે Automated સેવા આપે છે તેમજ હવે virtual તેમજ online સેવા પણ આપે છે.આજના યુગમાં હવે ગ્રંથાલયો વધુ યોગ્ય થયેલ છે. NEP ને યોગ્ય રીતે પાર પાડવા માટે ગ્રંથાલયોને વધુ મહત્વ આપવું જ રહ્યું.

Referreances :-

- રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનીતિ (2020), માનવ સાંસાધન શવકાસ માંત્રાલય, ભારત સરકાર, ન્યુ દિલ્લી
- ઉચાટ, ડી. એ. (૨૦૦૯). શિક્ષણ અને સામાજિક વિજ્ઞાન માં સંશોધન નું પદ્ધતિ શાસ્ત્ર રાજકોટ : સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી
- Kumar,Krishan (2008). Library organization. New Delhi: Vikas Publishing House Pvt. Ltd.
- Kumar,P.S.G.(2003).Foundations of Libraryand Information Science. Delhi: B.R. Publishing Corporation.
- Satyanarayana, N.R. (2003). A Manual of Library Automation and Networking. Lucknow: New Royal Book Co.
- Singh, Gurdev (2013). Information Sources, Services and Systems. Delhi: PHI Learning Private Limited.
- Tripathi, S.K.M.,Lal, C. and Kumar, K. (2014). Granthalay evam Samaj. New Delhi: Ess EssPublications.
- Sinh, Rajesh Kumar (2011). Pushtakalay Suchana, Sanchar evam Samaj. New Delhi: University Publication.
- Sinh, Ajit (2012). Granthalayo Ka Itihaash tathaVikas. Delhi: Aarya Publications.
- Bhaiya, Chhagan (1978).Granthalay Sahakar Ane Sayojan. Ahmedabad: GurjarGranthratnaKaryalay.
- Wikipedia (N.D), Library Retrived from <http://en.wikipedia.org/wiki/library>
- Google
- Shodhganga
- Dhiman, Anil K. and Rani, Yashoda (2005). Learn Library and Society. New Delhi: Ess Ess Publications.

વિકસિત ભારત @ ૨૦૪૭નાં સંદર્ભમાં દેશનાં વિકાસમાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકા

ઠાકોર અનિલજી સોમાજી, રીસર્ચ સ્કોલર, હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી, પાટણ.

ડૉ. નિલેશ એ. પટેલ, આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી, પાટણ.

❖ સારાંશ:

ગ્રંથાલય એ કોઈપણ સંસ્થાના હૃદય તરીકે ઓળખાય છે. કોઈપણ સંસ્થાનો કેટલો વિકાસ થયો છે તે તેનું ગ્રંથાલય કેટલું સમૃદ્ધ છે તેના આધારે નક્કી કરી શકાય છે. ગ્રંથાલય દેશનાં આર્થિક, રાજકીય, શૈક્ષણિક અને સાંસ્કૃતિક વિકાસમાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. વર્તમાન સમય ટેકનોલોજીનો છે તેથી ગ્રંથાલય પણ આ સમય સાથે પોતાનાં સ્વરૂપમાં પરિવર્તન કરી ડીજીટલ ગ્રંથાલય, ઈલેક્ટ્રોનિક ગ્રંથાલય જેવા સ્વરૂપો ધારણ કર્યા છે. INFLIBNETએ ગ્રંથાલયનું એવું નેટવર્ક છે જે દેશનાં વિવિધ ગ્રંથાલયને જોડતું નેટવર્ક છે જેના વિવિધ કાર્યક્રમો ગ્રંથાલય અને માહિતી ક્ષેત્રમાં આગવું પ્રદાન આપે છે. જાહેર ગ્રંથાલયો સમાજનાં વિકાસમાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે જે નાના બાળકોથી માંડીને યુવાનો અને વૃદ્ધોનાં વિકાસમાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. આ ઉપરાંત શૈક્ષણિક ગ્રંથાલયોમાં શાળા ગ્રંથાલયો, મહાવિદ્યાલય ગ્રંથાલયો, વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલયો પણ વ્યક્તિત્વવિકાસમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. આ ઉપરાંત સંશોધન સંસ્થાઓને પણ વિવિધ સંશોધન લેખો, પુસ્તકો અને સાહિત્યિક સામગ્રીનો સહારો લેવો પડે છે. વિશ્વમાં થયેલા વિવિધ સંશોધનની માહિતી પુરી પાડવા માટે સંશોધન ગ્રંથાલયો ઉપયોગી પૂરવાર થાય છે.

❖ સૂચકશબ્દો: ઈલેક્ટ્રોનિક ગ્રંથાલય, INFLIBNET, ડીજીટલ ગ્રંથાલય, મહાવિદ્યાલય ગ્રંથાલય, વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલય, શાળા ગ્રંથાલય, સંશોધન ગ્રંથાલય.

❖ પ્રસ્તાવના:

વર્ષ ૨૦૨૪નાં વચગાળનાં અંદાજપત્રમાં નાણાપ્રધાન નિર્મલા સીતારમને ભારતનાં વડાપ્રધાન નરેન્દ્ર મોદીનાં વિઝનવિકસિત ભારત ૨૦૪૭નો ઉલ્લેખ કર્યો હતો જેમાં ભારત ૨૦૪૭ સુધી તમામ ક્ષેત્રે વિકસિત થઈ જશે જેમાં મહત્વનાં ચાર વર્ગો દર્શાવ્યા હતા ગરીબી, રત્રીઓનો વિકાસ, યુવાનો અને ખેડૂતોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો. આ તમામ ક્ષેત્રનાં વિકાસ માટે ગ્રંથાલય એક પાયાની જરૂરિયાત છે કારણ કે સારા વિચારોનાં સિંચન માટે ગ્રંથોનું અધ્યયન કરવું ખૂબ જ જરૂરી છે. તેથી તમામ ક્ષેત્રનાં વિકાસ માટે ગ્રંથાલય મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે તેથી જ ગુજરાતમાં 'વાંચે ગુજરાત'ની ઝુંબેશ ચલાવી છે. આમ, ગ્રંથાલય દેશના વિવિધ ક્ષેત્રનાં વિકાસમાં પાયાની ભૂમિકા ભજવે છે. ગ્રંથાલય શિક્ષણમાં એક સક્રિય સંસ્થા છે જેનાથી પોતાનામાં પરિવર્તન અને નૈતિક સુધારા શક્ય બને છે. આ એક એવી પ્રક્રિયા છે જેમાં સુમુદાય કે વ્યક્તિગતનો વિકાસ દર્શાવે છે. ગ્રંથાલય એ સમુદાય માટે સાંસ્કૃતિક કેન્દ્ર સમાન છે. યુનેસ્કોએ વર્તમાન સમયને ધ્યાનમાં રાખીને ગ્રંથપાલને માહિતી શિક્ષક, માહિતી સંશોધક, માહિતી મેનેજર, માહિતીવિશ્લેષક, માહિતી વહેંચનાર, માહિતી વૈજ્ઞાનિક તરીકે દર્શાવ્યા છે. ડૉ. એસ.આર. રંગનાથના પાંચ સુત્રોને ધ્યાનમાં રાખીને માહિતીની પસંદગી ઉપભોક્તાની માંગ અને જરૂરિયાતનાં આધારે વેબ રીસોર્સ, ડેટાબેઝ, અને અન્ય લિંક દ્વારા કરવી. માહિતીનો સંગ્રહ સ્કેનીંગ, મેટાડેટા અને ઈમેજ અને પીડીએફ સ્વરૂપે કરવો. માહિતીનું વ્યવસ્થાપન કન્ટેન્ટ મેનેજમેન્ટ સોફ્ટવેર અને મેટાડેટા સોફ્ટવેર દ્વારા કરવું. વર્તમાન સમયમાં ગ્રંથાલયમાં RFID (Radio Frequency Identification) પદ્ધતિનો ઉપયોગ થવાથી ગ્રંથાલયનાં તમામ કાર્યો (વર્ગીકરણ, સૂચિકરણ, સ્ટોક વેરિફિકેશન) જેવા કાર્યો સરળ બન્યા છે તેથી ગ્રંથાલયનું ચોથું સુત્ર વાચકનો સમય બચાવ એ અહીં સાર્થક બને છે.

❖ ગ્રંથાલયનાં બદલાતાં સ્વરૂપો

➤ ડીજીટલ ગ્રંથાલય

આ પ્રકારનાં ગ્રંથાલયમાં ઈ-સ્ત્રોતનાં આધારે માહિતી આપવામાં આવે છે. આ પ્રકારનાં ગ્રંથાલયને ઈ-લાઈબ્રેરી તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. આવા પ્રકારનાં ગ્રંથાલયનો મુખ્ય ફાયદો એ છે કે એક જ સ્ત્રોતોનો ઉપયોગ એક જ સમયે એકથી વધુ ઉપભોક્તા કરી શકે છે. આ પ્રકારનાં ગ્રંથાલયમાં પુસ્તકો અને મેગેઝીન ભૌતિક સ્વરૂપે જોવાની જરૂરિયાત રહેતી નથી. NDL (National Digital Library) જે કોલકતામાં આવેલ છે જે ભારતનાં વિવિધ ગ્રંથાલયોનાં સ્ત્રોતો એક જ જગ્યાએ પુરા પાડે છે. આ પ્રકારનાં ગ્રંથાલયમાં માત્ર ગ્રંથાલય હોય તેવો આભાસ થાય છે આ પ્રકારનાં ગ્રંથાલયને દીવાલ રહિત ગ્રંથાલય તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. લેન્કસ્ટર નામના વિદ્વાને પેપરલેસ સોસાયટી (કાગળ રહિત સમાજ)ની ઉત્કલ્પના આ સંદર્ભમાં આપી હતી.

❖ શૈક્ષણિક ક્ષેત્રનાં વિકાસમાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકા

અમેરિકન લેખકનાં મુજબ ગ્રંથાલય એ શૈક્ષણિક વ્યક્તિનાં ગુપ્ત હથિયાર સમાન છે. શિક્ષણ એ લોકશાહી અને સમાજને જોડતો બંધ છે. શૈક્ષણિક ક્ષેત્રનો વિકાસ ગ્રંથાલય વિકાસ સાથે જોડાયેલ છે. ભારત વિકાસશીલ દેશ છે. વર્તમાન સમયમાં શિક્ષણ ક્ષેત્રમાં ધરખમ બદલાવ થયા છે જેમાં રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ પણ એમાંની એક છે. આ બદલાવ સાથે ગ્રંથાલયમાં પણ બદલાવ આવ્યો છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં પણ ડીજીટલ ક્લાસની શરૂઆત થવા પામી છે. આ સાથે ગ્રંથાલયમાં પણ શાળા ગ્રંથાલયમાં ડીજીટલ સ્વરૂપમાં ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપવા માટે ગ્રંથાલય સદાય આગળ રહે છે. આ ઉપરાંત અધ્યાપકોને પણ વિવિધ સાહિત્યિક સ્ત્રોતો પુરા પાડી ગ્રંથાલય મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. આ ઉપરાંત મહાવિદ્યાલય ગ્રંથાલય પણ વ્યક્તિવિકાસ અને પ્રત્યાયન શૈલીમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. મહાવિદ્યાલય ગ્રંથાલય વિદ્યાર્થીને એવી રીતે તૈયાર કરે છે કે વિદ્યાર્થી સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય પડકારોને પાર પાડી વસુધૈવ કુટુંબની ભાવનાથી સારા રાષ્ટ્રનું નિર્માણ કરી શકે છે. આ ઉપરાંત વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલય એ એક એવું ગ્રંથાલય છે જ્યાં વિવિધ શૈક્ષણિક પ્રવાહનાં વિદ્યાર્થીઓને માહિતી પૂરી પાડવામાં આવે છે જેમાં સામાન્ય, વાણિજ્ય, વિજ્ઞાનનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત જાહેર ગ્રંથાલયો પણ સમાજનાં વિકાસમાં મહત્વનો ફાળો આપે છે. જે વિવિધ વર્ગોનાં વિકાસમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે તેમજ સંશોધન સંસ્થાઓ જેવી કે PRL, ISRO નાં ગ્રંથાલયો વિવિધ ક્ષેત્રે થતાં સંશોધનમાં મુલ્યવાન સ્ત્રોતો પુરા પાડે છે. આમ, શૈક્ષણિક ક્ષેત્રે ગ્રંથાલય મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. આમ, શૈક્ષણિક ક્ષેત્રમાં ગ્રંથાલયનો ફાળો ખૂબ જ મહત્વનો છે.

❖ ગ્રંથાલય નેટવર્ક

ગ્રંથાલય નેટવર્કનો ખ્યાલ ૧૯૮૫ પછી અસ્તિત્વમાં આવ્યો હતો. જેના વિવિધ ગ્રંથાલય નેટવર્કમાં ADINET (Ahmedabad Library Network), BALNET (Bangalore Academic Network), BONET (Bombay Library Network), CALIBNET (Calcutta Library Network), INFLIBNET (Information and Library Network), DELNET (Developing Library Network), MALIBNET (Madras Library Network), MYLIBNET (Mysore Library Network), PUNENET (Pune Library Network), WBPNET (West Bengal Public Library Network) એ ગ્રંથાલય સમુદાયનું આંતરિક જોડાણ ધરાવતું પ્લેટફોર્મ છે જેનો મુખ્ય હેતુ પોતાનાં ઉપભોક્તાની જરૂરિયાતને સંતોષવાનો છે. ગ્રંથાલયનું એક મહત્વનું નેટવર્ક એ INFLIBNET (Information and Library Network) છે. જે ગ્રંથાલયનાં વિવિધ કાર્યક્રમો હેઠળ મહત્વની સેવાઓ પૂરી પાડે છે જેમા વિદ્વાન ડેટાબેઝ, શોધગંગા, સ્વયંમ પોર્ટલ, ઈપીજી પાઠશાલા વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. શોધગંગા એક એવો કાર્યક્રમ છે જે વિવિધ મહાવિદ્યાલય અને વિશ્વવિદ્યાલયનાં મહાશોધ નિબંધને એક જ જગ્યાએ ઉપલબ્ધ કરાવે છે. જ્યારે સ્વયંમ પોર્ટલ દ્વારા આપણને નિષ્ણાત અધ્યાપકોનાં લેકચરનો લાભ થાય છે. આ ઉપરાંત ગ્રંથાલય વ્યવસ્થાપન માટે સોલ સોફ્ટવેર પણ ઉપલબ્ધ કરાવે છે. ઈપીજી પાઠશાલા MHRD (Ministry of Human Resource Development) ની અંતર્ગત નેશનલ ઓન એજ્યુકેશનથી અને યુજીસીથી ચાલે છે જેમાં ઈ કન્ટેન્ટનો સમાવેશ કરેલ છે. જેમાં ૭૦ જેટલા વિષયોનો સમાવેશ કરેલ છે. જેમાં સામાજિક વિજ્ઞાન, આર્ટ્સ, ફાઇન આર્ટ્સ એન્ડ હ્યુમિનિટીઝ, નેચરલ એન્ડ મેથેમેટીકલ સાયન્સ વગેરે જેવા વિષયોનો સમાવેશ કરેલ છે. જેમા ભારતનાં વિશ્વવિદ્યાલય અને સંશોધન અને વિકાસનાં વિષયવિદ્વાન દ્વારા કરવામાં આવેલ કાર્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે. જેમાં તમામ વિષયમાં આચર્યોની ટીમ, તપાસ અધિકારી, વિષયવસ્તુ લેખક, વિષયવસ્તુ સમીક્ષક, ભાષા સમીક્ષક અને અન્ય ટીમનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે.

આમ સમય સાથે ગ્રંથાલયનાં વિકાસમાં વિવિધ નેટવર્ક અસ્તિત્વમાં આવ્યા. DELNET (Developing Library Network) એ પણ ગ્રંથાલયનું એક વિશિષ્ટ પ્રકારનું નેટવર્ક છે. જે ભારતનાં ૨૮ રાજ્યો અને ૬ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની ૮૯૦૦થી વધુ વિશ્વવિદ્યાલયો અને મહાવિદ્યાલયો, સંશોધન અને વિકાસ સંસ્થાઓ અને તબીબી હોસ્પિટલોને જોડે છે. આ નેટવર્ક ગ્રંથાલયનાં આધુનિકીકરણ અને નેટવર્કિંગને સમર્પિત છે. આ નેટવર્ક વિવિધ ગ્રંથાલયોમા ઈ-બુક્સ, ઈ-જર્નલ્સ અને વિવિધ પ્રકારનાં ઈ-સ્ત્રોત પૂરા પાડે છે.

❖ ગ્રંથાલય કન્સોર્ટિયા

ગ્રંથાલય કન્સોર્ટિયા ગ્રંથાલયનું સહકારી સંગઠન છે જે સભ્યો વતી સંસાધનો અથવા પ્રવૃત્તિઓનું સંકલન કરે છે પછી ભલે તે શૈક્ષણિક, જાહેર, શાળા અથવા વિશેષ ગ્રંથાલયો અથવા માહિતી કેન્દ્રો હોય. ગ્રંથાલય સંઘની રચના ચોક્કસ પ્રદેશો અથવા ભૌગોલિક વિસ્તારોને સેવા આપવા માટે કરવામાં આવી છે. ઈન્ટરનેશનલ કોએલિશન ઓફ લાઇબ્રેરી કન્સોર્ટિયા, નોર્થ અમેરિકન કન્સોર્ટિયા, આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે મલ્ટિ-કન્ટ્રી કન્સોર્ટિયા વિશ્વભરમાં ગ્રંથાલયોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. આ ઉપરાંત ભારતમાં આવેલ મહત્વનાં કન્સોર્ટિયામાં UGC-Infonet (University Grant Commission), IIM (Indian Institute of Management) Library consortia, FORSA (Forum for Resource Sharing in Astronomy and Astrophysics), CSIR (Council for Scientific and Industrial Research) Consortia, INDEST (Indian National Digital Library in Engineering Sciences and Technology) MCIT (Ministry of Communications and Information Technology) Library Consortia વગેરેનો સમાવેશ થાય છે

જે વિવિધ ક્ષેત્રે માહિતી આપવા માટે પોતાનું આગવું પ્રદાન આપે છે. આમ, ગ્રંથાલય કન્સોર્ટિયા એ આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે રાષ્ટ્રીય સ્તરે ગ્રંથાલય સેવા આપતું મહત્વનું પ્લેટફોર્મ છે.

❖ સાંસ્કૃતિકવિકાસમાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકા

વર્તમાન સમયમાં વૈશ્વિકરણનાં લીધે લોકો પોતાની સાંસ્કૃતિક ઓળખ ભૂલી રહ્યા છે. પશ્ચિમી સંસ્કૃતિનો પ્રભાવ વધવાથી તેની આડઅસરો જોવા મળે છે. ગ્રંથાલય એ સાંસ્કૃતિક ધરોહરને સાચવીને પ્રદર્શિત કરવાનું મહત્વનું કાર્ય કરે છે. હેમચંદ્રાચાર્ય ગ્રંથભંડાર જે પાટણમાં આવેલ છે જેમાં વિવિધ જૈન ધર્મની હસ્તલેખિત પ્રતો જે તાડપત્રમાં સચવાયેલ છે જે જૈન સંસ્કૃતિની સાચવણીમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. સાંસ્કૃતિક ધરોહર સાચવવા માટે મોટા-મોટા મ્યુઝિયમો બનાવેલ છે. વર્તમાન સમયમાં ટેકનોલોજીનાં ઉપયોગથી વિવિધ હસ્તલેખિત પ્રતોને સરળતાથી સ્કેન કરી સાચવવામાં આવે છે. જેથી આ પ્રતોનું સંશોધન સરળતાથી થઈ શકે અને તેને નુકશાન થતું નથી. વર્તમાન સમયમાં સંસ્કૃતિનાં વિવિધ કોર્ષની શરૂઆત કરવામાં આવી છે. જેનાં વિવિધ સ્ત્રોતો પુરા પાડવામાં ગ્રંથાલય મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. સાંસ્કૃતિક સ્થળોની માહિતી પુરી પાડવા માટે પણ ગ્રંથાલય મદદરૂપ બને છે. સાંસ્કૃતિક સ્થળો જે તે ધર્મની સંસ્કૃતિને પ્રદર્શિત કરે છે. આ ઉપરાંત ગ્રંથાલયમાં સચવાયેલી વિવિધ પ્રતોનાં આધારે ઇતિહાસ જાણવા માટે પણ ઉપયોગી બને છે જેના આધારે વિવિધયલચિત્રો બનાવવામાં આવે છે જે ઇતિહાસને સરળતાથી સમજવા માટે ઉપયોગી બને છે. UNESCO (United Nation Educational, Scientific, Cultural Organization) એ વિશ્વસ્તરે શિક્ષણ, વિજ્ઞાન અને સંસ્કૃતિનાં વિકાસમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. સંસ્કૃતિનું સંરક્ષણ અને જતન માટે આ સંસ્થા મહત્વની કામગીરી કરે છે. આ સંસ્થા વિશ્વનીવિવિધ સાંસ્કૃતિક ધરોહરને તેનાં માનાંકોનાં આધારે તેની યાદીમાં સમાવિષ્ટ કરે છે. હાલમાં તેની યાદીમાં ૧૨૨૩ જેટલા સ્થળોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આમ આ સંસ્થા પણ સાંસ્કૃતિક વારસાનાં જતન માટે ખૂબ જ મહત્વની છે.

❖ આર્થિકવિકાસમાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકા

જ્યારે આર્થિક સ્થિતિની વાત કરવામાં આવે ત્યારે આપણે પ્રથમ સરકારનાં સ્ત્રોતો વિશે વિચારીએ છીએ. ગ્રંથાલય એ પ્રાદેશીક આર્થિક સ્થિતિ પર અતુલનીય અસર કરે છે. દેશની આર્થિક સ્થિતિને મજબૂત બનાવવા માટે પણ ગ્રંથાલય મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. લઘુ ઉદ્યોગ માટે માહિતી પુરી પાડે છે અને આ ઉદ્યોગોમાં આવતા અવરોધો દૂર કરીને શૈક્ષણિક તેમજ આર્થિક સ્થિતિ મજબૂત કરવા માટે સહકાર પુરો પાડે છે. આ ઉપરાંત વ્યવસાયવિકાસ માટે ડેટા, બજારની કીમતવગેરે માહિતી પુરી પાડવામાં આવે છે. માર્ટિન ગોમ્બેજ અર્બન લાઈબ્રેરીઝકાઉન્સિલના તાજેતરનાં રીપોર્ટમાં વધુમાં વધુ આર્થિકવિકાસની સફળતામાં સફળ વ્યુહરચનામાં સમાવિષ્ટ લોકો, ટેકનોલોજી અને આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ માટે વિચારો, જ્ઞાન, અનુભવ અને જીવનની ગુણવત્તાનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. સુવિધાઓ ધરાવતું શહેર જીવંત અને આકર્ષક છે અને ગ્રંથાલય તે પેકેજનો એક ભાગ છે. વધુમાં વધુ લોકો સુલભ સુવિધાઓ સાથે શહેરી કેન્દ્રોમાં રહેવામાં રસ દાખવતા હોવાથી, ગ્રંથાલય પુષ્કળ આકર્ષણ પ્રદાન કરી શકે છે અને વધતી વસ્તી સાથે ખર્ચ અને રોકાણમાં વૃદ્ધિ થાય છે. ગ્રંથાલય સુલભ વાંચન સામગ્રી અથવા સામાજિક સમર્થન આપે છે. વિકલાંગ સમુદાય માટે રમતનાં ક્ષેત્ર સુધી ગ્રંથાલય સેવાઓ મદદ કરે છે. અવેતન ગ્રંથાલયનાં સ્વયંસેવકો પણ તેમની નોકરીની કુશળતા અને વ્યક્તિગતઆત્મવિશ્વાસનાં આધારે તેમની ભૂમિકાઓને વધુ રોજગારી યોગ્ય બનાવીને ગ્રંથાલયમાં કામ કરવાથી આર્થિક લાભ મેળવી શકે છે. આમ, ગ્રંથાલયની આર્થિકવિકાસમાં મહત્વનું યોગદાન છે. ગ્રંથાલય માહિતીઅભિમુખ બનાવી નોકરીની તકો વિશે માહિતગાર કરે છે જેમ કે ગ્રંથાલયમાં આવતા રોજગાર સમાચાર રોજગારીની તકો વિશે માહિતગાર કરે છે. ગ્રંથાલય વિશ્વભરમાં કૌશલ્ય વર્ધક માહિતી આપી શીખનારને શીખર સુધી પહોંચાડે છે.

❖ રાજકીય વિકાસમાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકા

આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો મૂળભૂત ફેરફારોનો સામનો કરી રહ્યા છે. માહિતી ટેકનોલોજીનો વિકાસ અને ડિજિટાઈઝેશનને કારણે ઘણાં દેશોમાં જાહેર ક્ષેત્રનું કદ ઘટાડવાનું દબાણ વધી રહ્યું છે જેમાંથી ગ્રંથાલય આજે એક સંકલિત ભાગ બની રહ્યો છે. એક રીપોર્ટ મુજબ પાકિસ્તાનમાં નબળા રાજકીય વલણનાં કારણે સમુદાયો અને રાજકારણીઓ માટે જાહેર સેવાઓની દેખરેખ રાખવાની ચિંતા સામાન્ય છે. આ જાહેર સેવાઓનાં કાર્યક્રમ, સંસ્થાઓ, સમાજ અને સમુદાય પર તેની લાંબા ગાળાની અસરનું મૂલ્યાંકન કરવાની જરૂરિયાત બનાવે છે. કાયદા ગ્રંથાલય રાજકીય વિકાસમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે જેમાં બંધારણને લગતાં વિવિધ સાહિત્યિક સ્ત્રોતો ઉપલબ્ધ હોય છે જે રાજકીય ક્ષેત્રમાં નિષ્ણાત બનવા માટે ખૂબ જ ઉપયોગી બને છે. જ્યારે પણ બંધારણ ઘડવામાં આવ્યું ત્યારે વિશ્વભરનાં વિવિધ બંધારણનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો હતો જેમાં ગ્રંથાલય વિવિધ સ્ત્રોતો પુરા પાડવામાં ખૂબ જ મદદરૂપ બને છે. આ ઉપરાંત રાષ્ટ્રનાં નીતિનિયમો ઘડવામાં તેમજ વિવિધનિયમને કાયદાનું સ્વરૂપ આપવા માટે ગ્રંથાલય મહત્વનીમાહિતી પૂરી પાડે છે. રાજકીય માહિતી પૂરી પાડવા માટે પણ ગ્રંથાલય મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. રાષ્ટ્રીય યોજનાઓ વિશેની માહિતીજાગૃતિ માટે માહિતી પુસ્તિકાવિશે માહિતીનો પ્રચાર પ્રસાર કરવા માટે પણ ગ્રંથાલય ખુબ જ મદદરૂપ બને છે. આમ ગ્રંથાલય રાજકીય ક્ષેત્રે મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

❖ સામાજિક વિકાસમાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકા

ગ્રંથાલય અને સમાજ એકબીજા સાથે ગાઢ રીતે જોડાયેલા છે. માહિતી માનવ વિકાસ માટે મહત્વનાં ગણવામાં આવે છે. ગ્રંથાલય નિરંતર શિક્ષણ, સ્વતંત્ર નિર્ણય શક્તિ તેમજ વ્યક્તિત્વવિકાસ અને સામાજિક સમુદાયને ખૂબ જ ઉપયોગી બને છે. વર્તમાનમાં ટેકનોલોજીનો વિકાસ થવાથી માહિતી પ્રસારનાં વિવિધમાધ્યમો ઉપલબ્ધ છે જેમાં વોટ્સએપ, ફેસબુક, ઈન્સ્ટાગ્રામ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. કોવિડ જેવા કપરા સમયમાં પણ આ માધ્યમો સમાજને ખૂબ જ ઉપયોગી બન્યા હતા. ગ્રંથાલયની જરૂર પછાત સમાજમાં જાગૃતિનાં વિવિધ કાર્યક્રમો કરી સમાજમાં નવ જાગૃતિ જેવા આંદોલનો ચલાવવામાં ઉપયોગી બને છે. સામાજિકવિકાસ માટે જાહેર ગ્રંથાલયો મહત્વનો ફાળો આપે છે. જેમા સમાજમાં નિરક્ષરોને શિક્ષણ આપવામાં મદદરૂપ બને છે. ગ્રંથાલયને સમાજની જરૂર પડે છે જ્યારે સમાજને ગ્રંથાલયની જરૂર પડે છે. સમાજની સીધી અસર ગ્રંથાલય પર પડે છે. વર્તમાન સમયમા ICT (Information Communication Technology) નાં વિકાસનાં લીધે પરંપરાગત ગ્રંથાલયની સેવા અને કાર્યોમાં પરિવર્તન આવ્યું છે. ગ્રંથાલયમા વેબ આધારિત ઈ-સ્ટ્રોતોનો ઉપયોગ દીવસે દીવસે વધતો જાય છે. ગ્રંથાલયમાં લોકશાહીના માર્ગે ઉપલોકતાને અનુરૂપ સેવાઓ આપવામાં આવે છે. આધુનિક સમયમાં ગ્રંથાલય ઉપલોકતાની ગ્રંથાલય સેવા પ્રત્યેની માંગ બદલાઈ છે જેમા તમામ વર્ગ-સ્ત્રી, પુરૂષ, બાળકો, પૈસાદાર, મધ્યમ વર્ગ, વિદ્વાન, શિક્ષક, વિદ્યાર્થી, નિરક્ષર, દિવ્યાંગ, અંધને વિવિધમાહિતી તેમનાં વર્ગ અનુસાર આપવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત ગ્રંથાલય લોકોને માહિતી સ્ત્રોતો અને જ્ઞાન વડે લોકોને જોડવાનું કામ કરે છે.

❖ ગ્રંથાલયની સામાન્ય ભૂમિકા

ગ્રંથાલય સંસ્થા, સંગઠન અને રાષ્ટ્રની સ્થાપના માટે પણ મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. જેમાં તે સંસ્થાની સ્થાપનાનો હેતુ અને સ્થાપકની ઓળખ કરે છે. જેની મહત્વની ભૂમિકા નીચે દર્શાવેલ ક્ષેત્રોમાં મહત્વની ગણવામાં આવે છે.

❖ માહિતીપ્રદ તરીકે ભૂમિકા

માહિતી એ ડેટાનુ ઉપયોગી સ્વરૂપ છે. જે સમાજને ચોકસાઈપૂર્વકની માહિતી પૂરી પાડવી એ ગ્રંથાલયનુ મહત્વનું કાર્ય છે. આ ઉપરાંત ગ્રંથાલયની મુખ્ય ભૂમિકા ઉપલોકતાને મુદ્રિત તેમજ ઈલેક્ટ્રોનિક સ્વરૂપમાં માહિતી પૂરી પાડવી તેમજ ઉપલોકતાને મળીને જોઈતી માહિતી પૂરી પાડવી. આ પ્રકારની માહિતીમાં શીખવુ, શીખવવુ, સમાજ અને રાષ્ટ્રનાં વિકાસ માટે સંશોધન કરવુ વગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત ઉપલોકતાને તેના પોતાનાં ક્ષેત્રે વિશે સમજ કેળવવામાં પણ મદદરૂપ બને છે. આમ, ગ્રંથાલયમાં અપાતી માહિતી તમામ ક્ષેત્રે મહદઅંશે ઉપયોગી નીવડે છે.

❖ સંશોધક તરીકે ભૂમિકા

સમાજ જે બાબતથી અજાણ છે તેમજ સમાજને જે બાબતથી સમસ્યા ઉત્પન્ન થાય છે તેને પદ્ધતિસર હલ કરવા માટે જે પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે તેને સંશોધન તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. સંશોધન પ્રક્રિયામાં સામાન્ય રીતે સમસ્યાની ઓળખ કે જેને હલ કરવાની છે. સંબંધિત સાહિત્યની સમીક્ષા, સંશોધન પદ્ધતિ, માહિતીનું એકત્રીકરણ, આંકડાકીય વિશ્લેષણ અને અંતે તારણો તારવીને સૂચનો સૂચવવામાં આવે છે. સંશોધક એ ગ્રંથાલયનો મુખ્ય ઉપલોકતા ગણવામાં આવે છે કારણ કે સંશોધન સમગ્ર સંશોધન દરમિયાનવિવિધમાહિતીનાં સ્ત્રોતોનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. આ ઉપરાંત સંશોધનને તેનાં વિષયને લગતુ સાહિત્ય પોતાનાં ગ્રંથાલયમાં ઉપલબ્ધ ન હોય તો તેને અન્ય ગ્રંથાલયમાં પ્રાપ્ત થશે તેવી નિર્દેશી સેવા આપવામાં આવે છે. ઉપરાંત કેટલાંક સંશોધકને તેમની જરૂરિયાત મુજબ ત્વરિતમાહિતી સેવા, પસંદગીયુક્ત માહિતી પ્રસાર સેવા, સંદર્ભ સેવા જેવી સેવાઓ પૂરી પાડવામાં આવે છે. આ તમામ સેવાઓથી સંશોધકનો સમય બચાવ થઈ શકે છે અને નિયત સમયમાં સંશોધક પોતાનું સંશોધન પુરુ કરી શકે છે. આ ઉપરાંત સંશોધકને પૂર્વે થયેલા સંશોધન અને જર્નલ પૂરા પાડવામાં આવે છે. જેથી સંશોધક તેમાં રહેલી ત્રુટીઓને ઓળખીને પોતાનાં સંશોધનને વધુ સારુ બનાવી શકે છે.

❖ મનોરંજન તરીકે ગ્રંથાલયની ભૂમિકા

વર્તમાન સમય સાથે વાચકનો ગ્રંથાલય પ્રત્યેનો અભિમુખ બદલાયો છે અત્યારે અમુક ગ્રંથાલયો પોતાના ગ્રંથાલયમાં ગમ્મત સાથે જ્ઞાન પુરુ પાડે છે. જેમા નવલકથા, વાર્તા, નવલિકા જેવા સ્ત્રોતો વસાવે છે જેનાથી વાચક પ્રફુલ્લિત અને આનંદિત થઈ જાય છે. આ પ્રકારનાં સાહિત્યથી વાચકને સમાજમાં રહેલા દુષણો અને માન્યતાઓનોખ્યાલ આવે છે જેથી તેનો સામનો કરી એક નવા સમાજની રચના કરે છે આમ, સામાજિક પરિવર્તન લાવવામાં ગ્રંથાલય મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. જ્ઞાનનો વધુમાં વધુ પ્રસાર થાય અને દેશમાં પણ નવાં નવાં કૌશલ્યવર્ધક વ્યક્તિત્વનાં વિકાસ માટે ગ્રંથાલયની આ ભૂમિકા ખૂબ જ અગત્યની ગણવામાં આવે છે.

❖ સરંક્ષક તરીકે ગ્રંથાલયની ભૂમિકા

પ્રાચીન સમયમાં ગ્રંથાલયને માત્ર પુસ્તકોનાં સંગ્રહસ્થાન તરીકે ગણવામાં આવતુ હતુ. જેમાં વાચક પુસ્તકોનો ઉપયોગ કરવા માટે, સંશોધક માહિતી મેળવવા માટે ગ્રંથાલયનો ઉપયોગ કરતાં હતા. પરંતુ વર્તમાન સમયમાં

ગ્રંથાલયનું સ્વરૂપ બદલાયુ છે જેમા ગ્રંથાલયને માહિતી કેન્દ્ર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જેમા વિવિધ વર્ગના વ્યક્તિઓમાહિતી મેળવવા માટે આવે છે જેમાં વૈજ્ઞાનિકો, સમાજશાસ્ત્રીઓ, સંશોધકો વગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. વર્તમાન સમયમાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકા પણ મહત્વની છે જેમાં ગ્રંથપાલને પણ માહિતીઅધિકારી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે જે માહિતી ચોકકસ અને સચોટ તેમજ ત્વરિત પૂરી પાડવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

❖ ઉપસંહાર

સમગ્ર લેખમાં દેશના વિકાસમાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકાકેટલી અગત્યની છે તેની સમજૂતી આપેલ છે. જેમાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકા, ટેકનોલોજીનો પ્રભાવ અને ગ્રંથપાલની ભૂમિકા વગેરેની માહિતીનાં આધારે વિશ્વમાં ગ્રંથાલયનું સ્થાન કેટલું મહત્વનું છે તે દર્શાવ્યું છે. આમ, ગ્રંથાલય એ ચિરવર્ધમાન સંસ્થા છે જેમ દેશનો અને વિકાસ થતો રહેશે તેમ ગ્રંથાલયનો પણ વિકાસ થતો રહેશે.

સંદર્ભ સૂચિ

1. Anon. (2023, September 22). *Library consortium*. Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Library_consortium
2. Aradhana, K. (1980). *Role of Libraries Modern Society* (1st ed.). Manglam Publication.
3. Goswami, I. M. (1995). *Development of Library and Information Science* (1st ed.). Commonwealth Publisher.
4. IGNOU. (2024). *UNIT 1 ROLE OF LIBRARIES IN SOCIETY Structure*. <https://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/34897/1/Unit-1.pdf>
5. Mishra, K. (2004). *21st Country Library Management* (1st ed.). ESS Publication.
6. NAIR, R. R. (1993). *Public Library Development* (1st ed.). ESS Publication.
7. Tyagi, S. (2020). *Modern Trends in Libraries* (1st ed.). Rajat Publication.
8. UGC. (1991). *INFLIBNET Centre Gandhinagar*. Inlibnet.ac.in. <https://inlibnet.ac.in/>
9. Wikipedia Contributors. (2024, August 26). *Library networks in India*. Wikipedia; Wikimedia Foundation. https://en.wikipedia.org/wiki/Library_networks_in_India
10. Anon. (2020). *National Digital Library of India*. [Www.ndl.gov.in. https://www.ndl.gov.in/](http://www.ndl.gov.in/)
11. DELNET. (2020). *DELNET - Home*. [Delnet.in. https://www.delnet.in/](http://delnet.in)
12. GOV. OF INDIA. (2014). *PM launches "Viksit Bharat @2047: Voice of Youth."* [Pmindia.gov.in. https://www.pmindia.gov.in/en/news_updates/pm-launches-viksit-bharat-2047-voice-of-youth/](http://pmindia.gov.in)
13. UNESCO. (2024). *Home | UNESCO*. [Www.unesco.org. https://www.unesco.org/en](http://www.unesco.org)

વિકસિત ભારત @ ૨૦૪૭ : દેશના વિકાસમાં પુસ્તકાલયની ભૂમિકા

મધુબેન એમ રાહોડ, શોધાર્થી, ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન વિભાગ,
શ્રી ગોવિંદ ગુરુ યુનિવર્સિટી, વિંઝોલ, ગોધરા.

દિપ્તિ એન. સોની, ગ્રંથપાલ, શ્રી એસ.આર. ભાભોર આર્ટ્સ કોલેજ, શીંગવડ.

સારાંશ :

વડાપ્રધાન નરેન્દ્રભાઈ મોદી દ્વારા વર્ષ ૨૦૪૭ સુધીમાં ભારતને એક વિકસિત રાષ્ટ્ર બનાવવાનો ધ્યેય નક્કી કરવામાં આવ્યો છે. જ્યારે ભારત દેશ તેના આઝાદીના ૧૦૦ વર્ષની ઉજવણી કરશે તે વર્ષને વિકસિત ભારત ૨૦૪૭ તરીકે ઓળખવામાં આવશે. આ ધ્યેય મુજબ ભારત \$ ૩૦ ટ્રિલિયન ડોલરની અર્થવ્યવસ્થા પ્રાપ્ત કરવા તેમજ ટકાઉ આર્થિક નીતિઓ અમલમાં મુકવા માટે આહ્વાન કરવામાં આવ્યું છે. આમ વિકસિત ભારત ૨૦૪૭ દ્વારા નિર્ધારિત વિકાસલક્ષી લક્ષ્યોમાં સક્રિયપણે યોગદાન આપવા માટે પુસ્તકાલયની મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકાઓનું પ્રતિબિંબિત કરવાની જરૂર છે. શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ, તેમજ વિવિધ ક્ષેત્રે સેવાઓ પૂરી પાડતા પુસ્તકાલયો સામાજિક અને બૌદ્ધિક વિકાસ માટે ઉત્પ્રેરક તરીકે નિર્ણાયક ભૂમિકા ભજવે છે. આ પેપરમાં પુસ્તકાલયની ભૂમિકાના વિવિધ પાસાઓ ઉપર ભાર મુકવામાં આવ્યો છે. ખાસ કરી ને પુસ્તકાલયના ઉદ્દેશ્યો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે. કેટલાક વિધવાનો દ્વારા આપવામાં આવેલી ભલામણોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. વિકસિત ભારત@૨૦૪૭ના દ્રષ્ટિકોણની સાથે પુસ્તકાલયના ઉદ્દેશ્યો પ્રાપ્ત કરવા માટે પુસ્તકાલયો દ્વારા વિવિધ નીતિઓ અને તેમની સામે આવતા પડકારોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

ચાવીરૂપશબ્દો:વિકસિતભારત, પુસ્તકાલયની ભૂમિકા, પુસ્તકાલયના ઉદ્દેશ્ય

વડાપ્રધાન નરેન્દ્રભાઈ મોદી દ્વારા વર્ષ ૨૦૪૭ સુધીમાં ભારતને એક વિકસિત રાષ્ટ્ર બનાવવાનો ધ્યેય નક્કી કરવામાં આવ્યો છે. જ્યારે ભારત દેશ તેના આઝાદીના ૧૦૦ વર્ષની ઉજવણી કરશે તે વર્ષને વિકસિત ભારત ૨૦૪૭ તરીકે ઓળખવામાં આવશે. આ ધ્યેય મુજબ ભારત \$ ૩૦ ટ્રિલિયન ડોલરની અર્થવ્યવસ્થા પ્રાપ્ત કરવા તેમજ ટકાઉ આર્થિક નીતિઓ અમલમાં મુકવા માટે આહ્વાન કરવામાં આવ્યું છે. વિકસિત ભારત @૨૦૪૭નો ઉદ્દેશ્ય ભારતની ભોગોલિક, રાજકીય સ્થિતિને મજબૂત બનાવવા અને અન્ય દેશો સાથે તેના રાજકીય સંબંધો પણ વધારવાના છે. વિકસિત ભારત@૨૦૪૭એ માત્ર એક સૂત્ર નથી પરંતુ એક સંકલ્પ પણ છે. જેમાં ભારતના લોકો અને ખાસ કરીને દેશના યુવાનો કે જેઓ પોતાના અને દેશના માટે વધુ સારા ભવિષ્યની ઈચ્છા ધરાવે છે. તેમની માટે પણ આ એક પડકાર સમાન છે. સ્વચ્છ અને નવીનીકરણીય ઊર્જા સ્ત્રોતો અપનાવી હરિયાણી અને ટકાઉ વૃદ્ધિ હાંસિલ કરવી, કાર્બન ઉત્સર્જન ઘટાડવું, જૈવવિવિધતા સંરક્ષણ વધારવું અને આબોહવા પરિવર્તનની અસરો ઓછી કરવી વગેરે જેવા લક્ષ્ય રાખવામાં આવ્યા છે, આમ વિકસિત ભારત @૨૦૪૭વ જે આગામી કેટલાક દાયકાઓમાં ભારતના વિકાસ અને આર્થિક વૃદ્ધિને માર્ગદર્શન આપવા માટેના મહત્વકાંક્ષી અને વ્યાપક પ્રયાસોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે.

રાષ્ટ્રીય વિકાસનો અર્થ: રાષ્ટ્રીય વિકાસએ વિશ્વભરના વિદ્વાનો, સંશોધકો, અને વ્યક્તિઓએ વ્યાખ્યાયિત કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. રાષ્ટ્રીય વિકાસને દેશ અથવા રાષ્ટ્રના સર્વાંગી વિકાસ, સામાજિક-રાજકીય, આર્થિક તેમજ ધાર્મિક પ્રગતિ તરીકે જુએ છે. તેવી જ રીતે રાષ્ટ્રના તમામ ક્ષેત્રોમાં નોંધપાત્ર પરિવર્તન તેમજ દેશના તમામ નાગરિકો માટે વધુ સમૃદ્ધ અને અર્થપૂર્ણ જીવનની વાસ્તવિકતા માટે ઉત્પાદકની શક્તિ વધારવાની પ્રક્રિયા તરીકે જોવામાં આવે છે. રાષ્ટ્રીય વિકાસનો ઉપયોગ તમામ ભૌતિક અને નાણાકીય સંસાધનોમાં તેમજ રાષ્ટ્રના જૂથોમાં, વૃદ્ધિના સ્તરમાં પ્રગતિ એવો અર્થ થાય છે.

રાષ્ટ્રીય વિકાસએ વિશ્વના તમામ રાષ્ટ્રોની મહત્વકાંક્ષા રહી છે. વિકાસએ કોઈપણ રાષ્ટ્રના વિકાસ અને નિર્વાહ માટે જરૂરી છે. વિશ્વમાં દરેક રાષ્ટ્ર તેના વિકાસ માટે સખત પ્રયાસો કરે છે. વિકાસની આ ખોજમાં કેટલાક રાષ્ટ્રો બીજા રાષ્ટ્રો કરતા આગળ નીકળી ગયા છે. ઘણીવાર વિશ્વમાં રાષ્ટ્રોના બે વર્ગો જોવા મળે છે. વિકસિત અને વિકાશીલ રાષ્ટ્રો. વિકસિત રાષ્ટ્રો એવા રાષ્ટ્રો છે જેમણે વિકાસ અને આત્મનિર્ભરતાનું અદ્યતન સ્તર પ્રાપ્ત કર્યું છે. બીજી તરફ વિકાસશીલ રાષ્ટ્રો એવા દેશો છે કે જે હજુ પણ વિકાસ અને સ્વતંત્રતાના અર્થપૂર્ણ તબક્કા સુધી પહોંચવા માટે સંઘર્ષ કરી રહ્યા છે.

૨૧મી સદીમાં વિશ્વના કોઈપણ દેશનો વિકાસ ઘણીવાર માહિતીની ઉપલબ્ધતા અને ઉપયોગ સાથે જોડાયેલો રહ્યો છે. દેશનો વિકાસએ રાષ્ટ્રની જોગવાઈ અને સંબંધિત વર્તમાન અને પર્યાપ્ત માહિતીના નેજા હેઠળના પરિણામે માહિતીનો સંહસંબંધ છે. પરિણામે કોઈપણ સમાજ તેની માહિતી જાગૃતિ અને ઉપયોગના સ્તરથી આગળ વધી શકતો નથી. માહિતીની જરૂરિયાત લોકોને અજ્ઞાનતા, ગેરસમજો, આર્થિક સ્થિરતા, રાજકીય અને સામાજિક અસ્થિરતામાંથી મુક્ત કરવાની તેનામાં ક્ષમતા રહેલી છે. આ સંભવિતતા ધરાવતી માહિતી ફક્ત પુસ્તકાલય દ્વારા પ્રતા પ્રમાણમાં પ્રદાન કરી શકાય છે. આમ, પુસ્તકાલયો સામાજિક વિકાસ, દેશના વિકાસને વધારવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. વ્યક્તિ, સંસ્થા, અથવા સમાજમાં જે સ્થાન ધરાવે છે. તેના કારણે શું કરવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. તેને ફરજ અથવા આદેશ તરીકે પણ જોઈ શકાય છે. સામાન્ય રીતે પુસ્તકાલયો સમાજમાં માહિતીપ્રદ, શૈક્ષણિક, સંશોધન અને મનોરંજનની ભૂમિકા ભજવે છે. જો કે પુસ્તકાલયો હવે રેકોર્ડ કરેલ જ્ઞાનના નિષ્ક્રિય વેરહાઉસ નથી પરંતુ સક્રિય સંસ્થાઓ છે. જે હાલમાં કોઈપણ દેશના વિકાસને અસર કરવા માટે ઉચ્ચ ભૂમિકાઓ ભજવે છે.

માહિતીપ્રદ ભૂમિકા: પુસ્તકાલયની મુખ્ય ભૂમિકા સમાજમાં લોકોની વર્તમાન અને ભવિષ્યની માહિતીની જરૂરિયાતને પહોંચી વળવા પ્રિન્ટ અને ઈલેક્ટ્રોનિક સ્વરૂપે માહિતી સંસાધનો પ્રદાન કરવાની છે. આ માહિતીની જરૂરિયાત શીખવા, અધ્યાપન, સંશોધન અથવા સમુદાય અને રાષ્ટ્રીય વિકાસ માટે હોઈ શકે છે. પુસ્તકાલયો જે માહિતી પ્રદાન કરે છે. તેનો હેતુ ઉપયોગકર્તાઓને તેમના આસપાસની ઘટનાઓ વિશે જાગૃતિ અને સમજ મેળવવામાં મદદ કરવાનો છે. આમ, પુસ્તકાલય દ્વારા દેશના વિવિધ ઉપયોગકર્તાઓને અજ્ઞાનતા બંધનોમાંથી મુક્ત કરવામાં મદદરૂપ થવા માટે માહિતી સંસાધનો પ્રદાન કરવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે.

શૈક્ષણિક ભૂમિકા: શિક્ષણને વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના જૂથને જ્ઞાન આપવાની પ્રક્રિયા તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી શકાય છે. આ પ્રક્રિયાને પ્રોત્સાહન આપવા માટે અને તેને સરળ બનાવવા માટે

પુસ્તકાલયો મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. પુસ્તકાલયની મૂળભૂત ભૂમિકાઓ જેમાં શૈક્ષણિક, શાળા, જાહેર, રાષ્ટ્રીય, વિશેષ, અથવા ડિજિટલ હોય છે. શિક્ષણને મદદ કરવા, સક્ષમ કરવા માટે પાઠ્યપુસ્તકો, સંદર્ભ સામગ્રી અને ઇલેક્ટ્રોનિક માહિતી વસ્તુઓના સ્વરૂપમાં પૂરક માહિતી સંસાધનો પ્રદાન કરીને શિક્ષણને પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ. પુસ્તકાલયો ઓનલાઈન અને ઓફલાઈન શિક્ષણને ઘણી રીતે સમર્થન આપી શકે છે. આમ, પુસ્તકાલયોના સંસાધનો અને સેવાઓ ભૂતકાળની પેઢીઓના જ્ઞાન, શિક્ષણ, સાક્ષરતા અને શિક્ષણને સમર્થન આપે છે.

સંશોધન ભૂમિકા: સંશોધન એ સમસ્યાને ઉકેલવા અથવા સમાજની નબળાઈને દૂર કરવા માટે અજ્ઞાતાને ઉજાગર કરવાનો વ્યવસ્થિત અને પ્રક્રિયાગત પ્રયાસ છે. પુસ્તકાલય શોધ અને નવીનતાના માધ્યમ તરીકે ઓળખાય છે. સંશોધન એ સમાજમાં સમસ્યાઓના કારણોને ઓળખવા માટે જ નહિ પરંતુ તેની સાથે અસરકારક રીતે વ્યવહાર કરવા માટે પણ એક શક્તિશાળી માધ્યમ તરીકે સેવા આપે છે. વિશિષ્ટ શૈક્ષણિક પુસ્તકાલય જેમ કે યુનિવર્સિટી પુસ્તકાલયમાં થીસીસ, નિબંધો અને જર્નલ, લેખો પ્રદાન કરે છે. જેમાં શૈક્ષણિક સંશોધનના તારણો અને અભ્યાસના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં નવીનતમ વલણો અને વિકાસનો સમાવેશ થાય છે. આ જ્ઞાન વિષયના અંતરને ઓળખવામાં મદદ કરે છે. તેમજ સંશોધકોને નવું અને સંશોધન યોગ્ય સમસ્યાઓને ઓળખવામાં અને સંશોધનના ડુપ્લિકેશનને અટકાવવા માટે મદદરૂપ થાય છે.

મનોરંજનની ભૂમિકા: મનોરંજનને એવી કોઈપણ પ્રવૃત્તિ તરીકે વર્ણવી શકાય છે કે જેમાં વ્યક્તિ આનંદ મેળવવાના હેતુથી સામેલ થાય છે. આ એક એવી પ્રવૃત્તિ છે જેમાં વ્યક્તિઓ નવરાશના સમયે ભાગ લે છે. ઉપયોગકર્તાઓ આનંદ માટે નવરાશ સમયમાં પુસ્તકાલયમાં વાંચન કરી શકે છે. જેમાં કાલ્પનિક પુસ્તકો જેવી પ્રકાશિત માહિતી વાંચવાનું સ્વરૂપ લઈ શકે છે. મનુષ્યને એવી પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાવવાની તીવ્ર ઈચ્છા હોય છે. જે તેને જીવનના તનાવમાંથી મુક્ત થવા માટે આનંદની લાગણી આપે છે. પુસ્તકાલય એક સામાજિક સંસ્થા તરીકે સેવા આપે છે. જે ઉપયોગકર્તાઓને એક માર્ગ બતાવવાનું કાર્ય કરે છે.

કસ્ટોડિયલ ભૂમિકા: પ્રાચીન કાળથી પુસ્તકાલયને એવા સ્થાન તરીકે જોવામાં આવે છે. જ્યાં માહિતી સંસાધનો ઉપયોગ માટે રાખવામાં આવે છે. તે પરંપરાગત રીતે પુસ્તકો અને અન્ય માહિતી સામગ્રીના ભંડાર રહ્યા છે. જ્યાં લોકો વાંચન, પરામર્શ, સંશોધન, શોધ, વગેરેના હેતુ માટે સમયાન્તરે મુલાકાત લે છે. આમ, પુસ્તકાલય રાષ્ટ્રના સાંસ્કૃતિક વારસાના રક્ષક તરીકે કાર્ય કરે છે. તે સ્વદેશી બૌદ્ધિક અને સર્જનાત્મક માહિતીને સુરક્ષિત રાખે છે કસ્ટોડિયલ ભૂમિકા ભજવવામાં પુસ્તકાલયને સ્ટોર તરીકે જોવામાં આવે છે. જ્યારે ગ્રંથપાલને સ્ટોરકીપર તરીકે જોવામાં આવે છે. આજે વિશ્વ એવા યુગમાં પ્રવેશ્યું છે જ્યાં સંપત્તિ અને શક્તિનો સ્ત્રોત ભૌતિક સંસાધનોની તુલનામાં વધુને વધુ માહિતી અને માનવ સર્જનાત્મકતામાંથી મેળવે છે. વર્તમાનમાં દેશની આર્થિક તેમજ રાષ્ટ્રીય શક્તિ અને સ્થિતિ માહિતી અને જ્ઞાનના વ્યાપક પ્રસાર અને ઉપયોગ પર આધાર રાખે છે. પુસ્તકાલયો એ એક સામાજિક સંસ્થા છે. જેને સંસ્થાકીય અને રાષ્ટ્રીય સ્તરે આર્થિક વિકાસને વેગ આપતી માહિતી પ્રદાન કરવાનો આદેશ આપવામાં આવે છે. વિશ્વના તમામ રાષ્ટ્રોમાં લગભગ તમામ પુસ્તકાલયો આવી દેશના વિકાસમાં ઉપયોગી થાય તેવી ભૂમિકા ભજવે છે.

આર્થિક વિકાસમાં માહિતીપ્રસારની ભૂમિકા: પુસ્તકાલયો માહિતીને એક સમાન અને સંતુલિત રીતે સંગ્રહ કરી વ્યક્તિઓના આર્થિક વિકાસમાં મદદરૂપ થાય છે, પાઠ્યપુસ્તકો પુસ્તકાલય સંગ્રહનો એક મહત્વપૂર્ણ ભાગ છે. જે એક પાસા અથવા વિષયના વિવિધ જ્ઞાનથી પરિચિત કરે છે. આર્થિક પ્રવૃત્તિમાં ક્યાં સાહસ કરવું, કેવી રીતે સફળ થવું તેમજ વ્યક્તિઓને ક્યાં આર્થિક સાહસો, યોજનાઓ, અને વ્યુરચનાઓ વધુ વાસ્તવિક અને નકારાત્મક છે તે ઓળખવામાં મદદ કરે છે. અને આવા ઉપક્રમોમાં નિષ્ફળતા કેવી રીતે ટાળવી તેનું માર્ગદર્શન પૂરું પાડે છે. આમ, પુસ્તકાલયો વ્યક્તિઓ અને સરકારને ભૂતકાળની આર્થિક વિકાસની યોજનાઓ, નીતિઓ અને વ્યુરચનાઓની ખામીઓને સમજાવવામાં અને વર્તમાન અને ભાવિ યોજનાઓની રચના કરવામાં ઉપયોગી થાય છે. ભૂતકાળની નિષ્ફળતાઓને સુધારવા અને દેશની આર્થિક સંભાવનાઓને ફરીથી શોધવાના સાધન તરીકે સેવા આપે છે. માહિતી સંસાધનોનો સમૂહ જે આર્થિક વિકાસની માહિતી આપવામાં મદદ કરે છે. તેમાં યરબુક, પંચાગ, ગેઝેટિયર, નકશા, એટલાસ, સરકારી પ્રકાશનો, હેન્ડબુક વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. જે ઔદ્યોગિક અને વ્યવસાયિક કાર્યને સરળ બનાવે છે. આમ, દેશના આર્થિક વિકાસમાં પુસ્તકાલયો અર્થપૂર્ણ અને મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

ડિજિટલ સાક્ષરતાને પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ. જે આધુનિક યુગમાં એક નિર્ણાયક બાબત છે. માહિતી અને સંસાધનોની પ્રક્રિયા વધુને વધુ ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ પર અને ટેકનોલોજી પર આધાર રાખે છે. ડિજિટલ સાક્ષરતામાં વિવિધ કૌશલ્યનો સમાવેશ થાય છે. જેમાં ડિજિટલ ઉપકરણોનો ઉપયોગ કરવાની, ઓનલાઇન શોધખોળ કરવાની લોકોમાં ક્ષમતા વધે છે. દેશના વિકાસ માટે નવી ઉભરતી ટેકનોલોજીઓને અપનાવવી જોઈએ. ડિજિટલ સાક્ષરતા, માહિતી સાક્ષરતા, ભાષા કૌશલ અને વ્યક્તિગત વિકાસ જેવા વિષયો પર ઔપચારિક અભ્યાસક્રમો, વર્કશોપ, સેમીનાર અને વેબિનાર યોજવા જોઈએ.

સમાપન: પુસ્તકાલયો દેશના વિકાસ માટે મૂળભૂત રીતે ઉપયોગી છે. કારણ કે તે માહિતી સુલભ બનાવે છે. શિક્ષણમાં મદદ કરે છે. અને સાક્ષરતાને પ્રોત્સાહિત કરે છે. વ્યવસાયિક અને વ્યક્તિગત વિકાસ બંને માટે માહિતી પૂરી પાડવા ઉપરાંત, તેઓ સામાજિક ક્રિયા-પ્રતિક્રિયા અને જીનભર શિક્ષણ માટે ગતિશીલ હબ તરીકે કાર્ય કરે છે. પુસ્તકાલયો લોકશાહી અને સમાનતાને સમર્થન આપે છે કે જ્યાં જ્ઞાન બધા માટે સુલભ હોય છે તેમજ માહિતગાર અને ડિજિટલ સમાવિષ્ટ સમાજને પ્રોત્સાહન આપે છે. આમ દેશના વિકાસમાં પુસ્તકાલયની ભૂમિકા અસરકારક રીતે અમલમાં મૂકવા માટે, વ્યક્તિએ પુસ્તકાલયોને સહાયક હોય એવી નીતિઓની હિમાયત કરવી જોઈએ. પર્યાપ્ત ભંડોળ પૂરું પાડવું જોઈએ. અત્યાધુનિક ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર અને સાક્ષરતાનો અમલ કરવો જોઈએ. પુસ્તકાલયો સામાજિક અને બૌદ્ધિક વિકાસ માટે ઉત્પ્રેરક તરીકે નિર્ણાયક ભૂમિકા ભજવે છે. જેનાથી રાષ્ટ્રીય કાર્યસૂચિને સમર્થન મળે છે.

સંદર્ભ :

- 1) Kumar Gaurav (2024) Vikshit Bharat 2047 ; Role of Libraries for Country Development. Conference: three days the National E- Conference on “ Viksit Bharat 2024: Role of Library ,south Bihar, Gaya, 12-14.
- 2) National E-Conference (2024) ; Vikshit Bharat @2047 ; Role of public library
- 3) Dr. Manjunath G Lamani(2022) Role of Libraries in National Development; An Overview. IJRLS .Volume 8. Issue 1
- 4) Dr. R J Maurya (2016) Role of Public Libraries in the Development of Society. Library Waves Volume 2, No, 2 (2016) ISSN 2455-2291

વિકસિત ભારત માટે ગ્રંથાલયોમાં સમગ્ર ગુણવત્તા સંચાલન

પંકજકુમાર એસ. મકવાણા, ગ્રંથપાલ, શ્રી એમ. પી. શાહ આર્ટ્સ એન્ડ સાયન્સ કોલેજ, સુરેન્દ્રનગર.

સારાંશ

સમગ્ર ગુણવત્તા સંચાલન (TQM) એ વિવિધ ક્ષેત્રોમાં સેવાઓ અને કાર્યક્ષમતા વધારવા માટે એક મહત્વપૂર્ણ અભિગમ તરીકે ઉભર્યું છે. જ્ઞાન વિતરણ અને સમુદાય વિકાસ માટે ગ્રંથાલયો મહત્વપૂર્ણ સંસ્થાઓ છે, અને TQM સિદ્ધાંતો અપનાવવાથી તેમને ખૂબ ફાયદો થઈ શકે છે. વિકસિત ભારત ના દ્રષ્ટિકોણથી ગ્રંથાલયોએ શિક્ષણ, નવીનતા અને સમાવિષ્ટતા પ્રોત્સાહન માટે એક મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવવી છે. આ લેખમાં TQM ગ્રંથાલય માટે એક રૂપાંતરિત સાધન તરીકે કેવી રીતે કાર્ય કરી શકે છે, તેની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. સાથે સાથે, તે ગ્રંથાલયના ધ્યેયોને વિકસિત ભારત ની દ્રષ્ટિ સાથે સુમેળ કરાવવાનું મહત્વ દર્શાવે છે. સમગ્ર ગુણવત્તા સંચાલન (TQM) એ ગુણવત્તા અને ગ્રાહક સંતોષ સુધારવા માટેની વ્યાપક દ્રષ્ટિએ વિવિધ ક્ષેત્રોમાં, જેમાં ગ્રંથાલય પણ સામેલ છે, મહત્વના ધ્યાનમાં આવ્યું છે. આ લેખ ગ્રંથાલયમાં TQM સિદ્ધાંતોના લાગુ પડવાના પાસાઓ પર પ્રકાશ નાખે છે, ફાયદા, પડકારો અને આ મેનેજમેન્ટ ફિલસૂફીને અસરકારક રીતે લાગુ કરવાની પ્રાયોગિક વ્યૂહરચનાઓ પર ભાર મૂકે છે.

Key Words: સમગ્ર ગુણવત્તા સંચાલન ,ડીજિટલ સેવાઓ, ટેકનોલોજી

ગ્રંથાલયમાં સમગ્ર ગુણવત્તા સંચાલનને સમજવું

TQM એ ગુણવત્તામાં સતત સુધારાઓ કરવા માટેનું વ્યાપક સંચાલન અભિગમ છે. તે ગ્રાહક સંતોષ, કર્મચારી સંલગ્નતા અને પદ્ધતિબદ્ધ પ્રક્રિયાઓ પર ભાર મૂકે છે. ગ્રંથાલયોમાં TQM લાગુ કરવાથી સાધન વ્યવસ્થાપન, યુઝર અનુભવ અને ટેકનોલોજીકલ સંકલનમાંના અનોખા પડકારોનું નિરાકરણ લાવી શકાય છે.

ગ્રંથાલયોમાં સમગ્ર ગુણવત્તા સંચાલનના મુખ્ય સિદ્ધાંતો

1. યુઝર કેન્દ્રિત સેવાઓ: વિવિધ યુઝર જૂથોની બદલાતી જરૂરિયાતોને પૂરી પાડવામાં ગ્રંથાલયની સેવાઓને અનુકૂળ બનાવવી.
2. સતત સુધારણા: યુઝર ફીડબેક અને કાર્યક્ષમતા મેટ્રિક્સ પર આધાર રાખીને પ્રક્રિયાઓ, સેવાઓ અને ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરમાં નિયમિત સુધારણા કરવી.
3. કર્મચારી સંલગ્નતા: નિર્ણય પ્રક્રિયામાં સ્ટાફની ભાગીદારી અને તેમનાં યોગદાનને માન્યતા આપવી.
4. નેતૃત્વ પ્રતિબદ્ધતા: મજબૂત નેતૃત્વ ગુણવત્તા પહેલને આગળ વધારવા અને તેમને સંસ્થાના ધ્યેયો સાથે સરખાવવા માટે આવશ્યક છે.
5. પ્રક્રિયા-મુખ્ય અભિગમ: ગ્રંથાલય મુખ્ય પ્રક્રિયાઓ જેવા કે સૂચીકરણ, પરિભ્રમણ અને સંદર્ભ સેવાઓનું નિરૂપણ અને વિશ્લેષણ કરીને લાભ મેળવી શકે છે.

વિકસિત ભારત માટે ગ્રંથાલયની ભૂમિકા

ગ્રંથાલય જ્ઞાનઆધારિત સમાજનું પોષણ કરવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે, જે *વિકસિત ભારત* નું મુખ્ય આધાર છે. તે શિક્ષણ, સંશોધન અને સાંસ્કૃતિક જતન માટે કેન્દ્રસ્થાન તરીકે કાર્ય કરે છે, શહેરી અને ગ્રામ્ય સમુદાયોની વચ્ચેનો તફાવટ ઘટાડે છે. TQM અપનાવવાથી, ગ્રંથાલયો નીચેના લાભ મેળવી શકે છે:

- શિક્ષણના પરિણામો સુધારવું: ગુણવત્તાવાળા સાધનો, ડિજિટલ સાધનો અને લર્નિંગ સ્પેસ પ્રદાન કરવું.
- ડિજિટલ સામાવિષ્ટતા પ્રોત્સાહિત કરવી: અણધારાવેલા સમુદાયોને ડિજિટલ સાક્ષરતા કૌશલ્ય અને ઇ-સ્રોતો માટે પ્રદાન કરવું.
- નવિનતા સમર્થન કરવું: સંશોધન અને વિકાસ સુગમ બનાવવું, અદ્યતન માહિતી પુનઃપ્રાપ્તિ પદ્ધતિઓ દ્વારા.
- સાંસ્કૃતિક વારસાનું જતન કરવું: ઐતિહાસિક દસ્તાવેજો, પાંડુલિપિઓ અને સાંસ્કૃતિક મૂડી સંગ્રહ અને ડિજિટાઇઝ કરવી.

વિકસિત ભારત માટે ગ્રંથાલયમાં સમગ્ર ગુણવત્તા સંચાલન લાગુ કરવું

સમગ્ર ગુણવત્તા સંચાલન ગ્રંથાલયોમાં કેવી રીતે સફળતાપૂર્વક લાગુ કરવું તે નીચે દર્શાવેલા ધોરણો દ્વારા સમજાય છે:

1. જરૂરિયાતોનું મૂલ્યાંકન

મોજુદા સેવાઓ, યુઝર અપેક્ષાઓ અને ઓપરેશનલ પડકારોની સમગ્ર તપાસ કરો. સર્વે, ફોકસ ગ્રુપ અને ફીડબેક ફોર્મ્સ દ્વારા ખામી અને સુધારણાના તકનીઓ ઓળખી શકાય છે.

2. ઉદ્દેશ્ય અને માપદંડો નક્કી કરવું

વિકસિત ભારત ની દ્રષ્ટિ સાથે સુમેળ ધરાવતા સ્પષ્ટ, માપનક્ષમ ધ્યેયો સ્થાપિત કરો. મેટ્રિક્સમાં યુઝર સંતોષ સ્કોર, ડિજિટલ સ્રોતોનો ઉપયોગ અને સેવા પ્રદાન માટેનો ટાઇમનો સમાવેશ થાય છે.

3. શક્તિ નિર્માણ

ગ્રંથાલય સ્ટાફને તાલીમ કાર્યક્રમોમાં રોકાણ કરીને તેઓને TQM પહેલ લાગુ કરવા માટે જરૂરી કૌશલ્ય પ્રદાન કરો. આ તાલીમમાં ડિજિટલ સાક્ષરતા, ગ્રાહક સેવા અને પ્રક્રિયા સંચાલનનો સમાવેશ થાય છે.

4. ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ

આધુનિક ટેકનોલોજી જેમ કે ઇન્ટિગ્રેટેડ લાઇબ્રેરી સિસ્ટમ્સ (ILS), આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ (AI), અને ડેટા એનાલિટિક્સ અપનાવો. આ સાધનો નિયમિત કાર્યને આપોઆપ બનાવી શકે છે અને સુધારણા માટેની પ્રેરણા પૂરી પાડી શકે છે.

5. સ્ટેકહોલ્ડર્સ સાથે ભાગીદારી

યોજનાઓ અને TQM પહેલ અમલમાં સ્ટાફ, યુઝર્સ અને સમુદાય નેતાઓને જોડો. સહકારથી વિવિધ દૃષ્ટિકોણો મેળવી શકાય છે.

6. ગુણવત્તા સુધારણા સાધનો અમલમાં લાવો

PDCA (પ્લાન-ડૂ-ચેક-એક્ટ) ચક્ર, કારણ-અનુભવ ચિત્ર જેવા સાધનોના ઉપયોગથી સમસ્યાઓ શોધવામાં અને પ્રગતિ ટ્રેક કરવામાં મદદ મળે છે.

7. મોનિટરિંગ અને મૂલ્યાંકન

TQM પહેલોની કાર્યક્ષમતા પર નિયમિત સમીક્ષા કરો. પ્રગતિ માટે ડેટાનો ઉપયોગ કરો અને નવી પડકારો પર ધ્યાન આપો.

કેસ સ્ટડીઝ

• શૈક્ષણિક ગ્રંથાલય

એક શૈક્ષણિક ગ્રંથાલયએ યુઝર ફીડબેક સિસ્ટમ રજૂ કરી, જે સેવાઓમાં ખામી ઓળખવામાં મદદરૂપ થયું. ફીડબેકના આધારે, ગ્રંથાલયએ પુસ્તકો અનામત કરવા માટેની પ્રક્રિયા સુધારી, જેને કારણે રાહ સમય 40% ઓછો થયો અને વિદ્યાર્થી સંતોષ વધ્યો.

• જાહેર ગ્રંથાલય

એક ગ્રામ્ય જાહેર ગ્રંથાલયએ TQM દ્વારા ડિજિટલ સાક્ષરતા તાલીમ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું. ઇ-સોતો પર વર્કશોપ્સ દ્વારા, તે સમુદાય સભ્યોને શૈક્ષણિક સામગ્રી ઓનલાઇન ઉપલબ્ધ કરાવવા માટે સક્ષમ બનાવ્યું અને ડિજિટલ વિમુખતા દૂર કરવામાં મદદરૂપ થયું.

• વિશિષ્ટ ગ્રંથાલય

એક વિશિષ્ટ ગ્રંથાલયએ જાણકારી સંચાલન પ્રક્રિયાને સુધારવા માટે PDCA ચક્ર અપનાવ્યું. વપરાશકર્તાઓને પ્રારંભિક તબક્કામાં જોડીને, તે એક સરળ શોધ ઇન્ટરફેસ વિકસાવવામાં સફળ રહ્યા, જેના કારણે દસ્તાવેજ પુનઃપ્રાપ્તિ કાર્યક્ષમતા 60% વધારવામાં સફળ રહ્યા.

વિકસિત ભારત માટે ગ્રંથાલયમાં સમગ્ર ગુણવત્તા સંચાલનના લાભો

1. વધુ સુધારેલ યુઝર અનુભવ: TQM સેવાઓને વપરાશકર્તા કેન્દ્રિત બનાવે છે, જે વધુ સંતોષ અને વધતી વપરાશ તરફ દોરી જાય છે.
2. ઓપરેશનલ કાર્યક્ષમતા: સરળ પ્રક્રિયાઓ વેડફટ ઘટાડે છે અને સાધનોના ઉપયોગને શ્રેષ્ઠ બનાવે છે.
3. ડિજિટલ પરિવર્તન: ટેકનોલોજીનું સમાકલન સેવાઓના પ્રદાન અને માહિતીની ઉપલબ્ધતા સુધારે છે.

4. કર્મચારી સશક્તિકરણ: સક્રિય અને કુશળ સ્ટાફ સકારાત્મક અને પ્રદાનશીલ કાર્યસ્થળમાં યોગદાન આપે છે.
5. સમુદાય પર અસર: ઉચ્ચ ગુણવત્તાવાળી સેવાઓ વિશ્વાસનું નિર્માણ કરે છે અને સમુદાય વિકાસમાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકા મજબૂત કરે છે.

સમગ્ર ગુણવત્તા સંચાલન અમલમાં લાવવાના પડકારો

તેના ફાયદા હોવા છતાં, ગ્રંથાલયમાં TQM લાગુ કરવી કેટલાક પડકારો પેદા કરે છે:

- ફેરફારનો વિરોધ: કર્મચારી નવી પદ્ધતિઓ અપનાવવા માટે અનિચ્છુક હોઈ શકે છે.
- સ્ત્રોતોની મર્યાદાઓ: મર્યાદિત બજેટ અને સ્ટાફિંગ TQM પહેલને અટકાવી શકે છે.
- કૌશલ્ય ખામીઓ: ગુણવત્તા સંચાલન અને ડિજિટલ સાધનોમાં નિષ્ણાતોની ઉણપ.
- પરંપરા અને નવીનતા વચ્ચે સંતુલન: ગ્રંથાલયએ પરંપરાગત સેવાઓ જાળવતી વખતે આધુનિક ટેકનોલોજી અપનાવવી જરૂરી છે.

ગ્રંથાલયમાં સમગ્ર ગુણવત્તા સંચાલન માટેના ભવિષ્યના માર્ગો

જેમ જેમ ગ્રંથાલયોનો વિકાસ કરતા રહેશે, TQM તેમના પરિવર્તન માટે મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવશે. આવતીકાલની પ્રવૃત્તિઓ અને તકોમાં આનો સમાવેશ થાય છે:

1. આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ (AI)નું સમાકલન

AI કેટલોગિંગ, શોધ ક્ષમતાઓ, અને વ્યક્તિગત ભલામણો સુધારી શકે છે, જે ગ્રંથાલય સેવાઓને વધુ કાર્યક્ષમ અને વપરાશકર્તા માટે અનુકૂળ બનાવે છે.

2. ટકાઉપણું પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું

ગ્રંથાલયો ટકાઉ જીવનશૈલીના ધ્યેયોને સપોર્ટ કરવા માટે હરિયાળી પદ્ધતિઓ અપનાવી શકે છે, ઊર્જા વપરાશ ઘટાડે છે, અને ડિજિટલ સાધનોને પ્રોત્સાહિત કરે છે.

3. સમુદાય જોડાણનું વિસ્તરણ

વિવિધ વપરાશકર્તા જૂથોની અનન્ય જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે સેવાઓ કસ્ટમાઇઝ કરીને, ગ્રંથાલયો તેમનું પહોંચ અને અસર વિસ્તારી શકે છે.

4. આજીવન શીખવાના પ્રેરક કાર્યક્રમો

ગ્રંથાલયો કૌશલ્ય વિકાસ, વ્યાવસાયિક વિકાસ અને વ્યક્તિગત સમૃદ્ધિ માટે સાધનો અને કાર્યક્રમો પ્રદાન કરીને આજીવન શીખવાનું સમર્થન આપી શકે છે.

નિષ્કર્ષ

સમગ્ર ગુણવત્તા સંચાલન ગ્રંથાલયોને તેમના સંચાલનને *વિકસિત ભારત* ની દ્રષ્ટિ સાથે સુમેળ કરવા માટે મજબૂત માળખું પ્રદાન કરે છે. સતત સુધારાઓ, વપરાશકર્તા સંતોષ અને ટેકનોલોજીકલ સંકલન

પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને, ગ્રંથાલયો ડાઇનામિક, વપરાશકર્તા કેન્દ્રિત સંસ્થાઓ બની શકે છે જે શિક્ષણ, નવીનતા અને સામાવિષ્ટતાને આગળ વધારે છે. TQM સિદ્ધાંતો પ્રતિ પ્રતિબદ્ધતા દ્વારા, ગ્રંથાલયો પરિવર્તનના કેન્દ્રીય એજન્ટ બની શકે છે, જે વિકસિત અને સશક્ત ભારતની સાકારના યોગદાનમાં સહાય કરે છે.

સંદર્ભસૂચી:

Kothari, C. R. (2004). *Research methodology: Methods and techniques*. New Delhi: New Age International Publishers.

Eqbal, Monawwer (2010). *A study of total quality management in central university libraries of India*.

Sharma, Chitra (2017). *Quality management in the libraries of engineering colleges of Haryana an evaluative study*.

સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાના અભ્યાસની તૈયારી માટે ગ્રંથાલયનું વાતાવરણ

ઉચાટ, દિનેશચંદ્ર એ. (૨૦૦૪). શૈક્ષણિક સંશોધનનાં સારાંશો. રાજકોટ: સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી.
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ. (૨૦૦૮). સાર્થ ગુજરાતી જોડણી કોશ. અમદાવાદ: ગુજરાત વિદ્યાપીઠ.

સારાંશ

પ્રસ્તુત સંશોધન રાજકોટ શહેરમાં આવેલ બાબુભાઈ વૈધ ગ્રંથાલય પર કરવામાં આવેલ છે. જેમાં સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની તૈયારી માટે ગ્રંથાલયનું વાતાવરણ તે મહત્વનો ભાગ ભજવે છે તે માટે આ સર્વેક્ષણ દ્વારા તેની તપાસ કરવામાં આવેલી છે. જેમાં બાબુભાઈ વૈધ ગ્રંથાલયમાં આવતા ૧૦૦ વિદ્યાર્થીઓને નમુના તરીકે પસંદ કરેલ છે, જેમાં ગ્રંથાલયમાં શાંત વાતાવરણ, સ્વચ્છતા, સુયોગ્ય ફર્નિચર, ઈન્ટરનેટ તેમજ વાઈફાઈની સુવિધાઓ જેવા પરિબળો આધારે વિદ્યાર્થીઓના અભિપ્રાયો લેવામાં આવેલ છે. જેના દ્વારા ગ્રંથાલયમાં કેવું વાતાવરણ તેમજ સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ કરવામાં આવે છે જેના થકી વિદ્યાર્થીઓ શાંતિથી વાંચન કરી શકે તે માટે થઈને પ્રસ્તુત સંશોધન કરવામાં આવેલ છે તેની તપાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા હકારાત્મક પ્રત્યુત્તર મળેલ છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો: ગ્રંથાલયનું વાતાવરણ, ગ્રંથાલયની સેવાઓ, સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા

પ્રસ્તાવના

આજે મોટાભાગે વિદ્યાર્થીઓ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની તૈયારી માટે ગ્રંથાલયોનો ઉપયોગ વધારે કરે છે માટે ગ્રંથાલયો પણ તેની સેવાઓ તેમજ તેનું વાતાવરણ શાંત બની રહે તે માટેના પ્રયત્નો કરતાં હોય છે. ગ્રંથાલયો દ્વારા આજના સ્પર્ધાત્મક વાતાવરણમાં વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તમ સેવાઓ તેમજ સુયોગ્ય વાતાવરણ આપી શકે તે માટેના પ્રયત્ન કરવામાં આવી રહ્યા છે. આમ ગ્રંથાલયો સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની તૈયારી કરતા વિદ્યાર્થીઓ માટે આશીર્વાદ સમાન બની રહ્યા છે.

સંબંધિત સાહિત્યની સમીક્ષા

Swamy and Ramasesh. (2017). Use pattern of competitive examinations and career information centers of public libraries in karnataka. પ્રસ્તુત સંશોધન કર્ણાટકના જાહેર ગ્રંથાલયો પર કરવામાં આવેલ છે જેમાં વિદ્યાર્થીઓ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા તેમજ કારકિર્દી વિષયક સ્ત્રોતો અને સેવાઓનો ઉપયોગ કેટલા અંશે કરે છે તે જાણવાનો પ્રયત્ન કરેલ છે. જેમાં કર્ણાટકના જાહેર ગ્રંથાલયો આ વિષય માટે કેટલા પ્રયત્નશીલ છે તે જાણવાનો પણ પ્રયત્ન કરેલ છે.

Prakashe and Lengule.(2016). Arts college library and competitive exams: A suggestive way with reference to Nagpur city. પ્રસ્તુત સંશોધનમાં નાગપુર શહેરમાં આવેલી આર્ટ્સ કોલેજના ગ્રંથાલયના વાંચકોઓને સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા માટેની જરૂરિયાતો શું છે અને તે જરૂરિયાતોને સંતોષવા માટે આર્ટ્સ કોલેજના ગ્રંથાલયો કેટલા સફળ રહ્યા છે તે જાણવાનો પ્રયત્ન આ સંશોધનમાં કરવામાં આવેલો છે.

હેતુઓ

- સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની તૈયારી માટે કેટલા વિદ્યાર્થીઓ ગ્રંથાલયનો ઉપયોગ કરે છે તે જાણવું.
- સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની તૈયારી માટે વિદ્યાર્થીઓને ગ્રંથાલય દ્વારા સેવાઓ અને સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ કરવામાં આવે છે તેની માહિતી મેળવવી.
- સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની તૈયારી માટે વિદ્યાર્થીઓને સુયોગ્ય અને શાંત વાતાવરણ મળી રહે છે કે નહિ તે જાણવું.

સંશોધન પ્રશ્નો

- સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની તૈયારી કરવા માટે હું ગ્રંથાલય પર નિર્ભર છું?
- સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા તૈયારી કરવા માટે ગ્રંથાલયમાં વાંચનખંડમાં સુયોગ્ય ફર્નિચર તેમજ ત્યાં બેસીને વાંચવા માટે સુવિધાજનક છે?
- સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા તૈયારી કરવા માટે ગ્રંથાલયમાં શાંત વાતાવરણને કારણે હું વાંચન શાંતિથી કરી શકું છું?
- ગ્રંથાલયમાં વાંચનખંડનો ખુલ્લો રહેવાનો સમય વધારે છે?
- સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા તૈયારી કરવા માટે ગ્રંથાલયમાં ઈન્ટરનેટ, વાઈફાઈની સુવિધાથી સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાને લગતી માહિતી ત્વરિત અને ઝડપી મેળવી શકાય છે?
- ગ્રંથાલયમાં સંપૂર્ણપણે સ્વચ્છતા રાખવામાં આવે છે?

સંશોધન પદ્ધતિ

ગ્રંથાલયશાસ્ત્રમાં પ્રવર્તમાન સમસ્યાઓનો ઉકેલ માટે સર્વેક્ષણ પદ્ધતિનો ઉપયોગ થાય છે માટે પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સંશોધકે પ્રાથમિક કક્ષાએ સર્વેક્ષણ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરેલ છે. આ પદ્ધતિનો મુખ્યત્વે વર્તમાન સાથે સંબંધ હોય છે પરંતુ સમયની સાથે ભૂતકાળની ઘટનાઓ અને તેની પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિઓ પરની અસરો પણ આ પદ્ધતિ દ્વારા જાણી શકાય છે.

ઉપકરણ

કોઈપણ પ્રકારના સંશોધન પર અભ્યાસ કરવા માટે માહિતી એકત્રિત કરવી જરૂરી છે અને આ માહિતી એકત્રિત કરવા માટે ઉપકરણની જરૂર પડે છે. પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સંશોધકે માહિતી એકત્રિત કરવા માટે પ્રશ્નાવલીનો ઉપયોગ કરેલ છે. રાજકોટ શહેરમાં આવેલી બાબુભાઈ વૈદ્ય લાઈબ્રેરીમાં આવતા વિદ્યાર્થીઓ પર પ્રસ્તુત સંશોધન કરવામાં આવેલ છે જેમાં ૧૦૦ પ્રશ્નાવલી ભરવા માટે મોકલવામાં આવેલ. જેમાં સંશોધન સમસ્યાને લાગતાં કુલ ૬ પ્રશ્નોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ. જેમાં ખાસ કરીને સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા માટે વિદ્યાર્થીઓને ગ્રંથાલયનું વાતાવરણ અને તેની સેવાઓ કેવી લાગે છે તે પ્રકારના પ્રશ્નોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે.

નમુનો

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સંશોધક દ્વારા સ્તરીકૃત યાદચ્છિક નમુનાની પસંદગી કરવામાં આવેલ છે. જેમાં પ્રસ્તુત સંશોધન રાજકોટ શહેરમાં આવેલી બાબુભાઈ વૈદ્ય લાઈબ્રેરીમાં આવતા ૧૦૦ વિદ્યાર્થીઓ નમુના તરીકે પસંદ કરવામાં આવેલ છે.

સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાના અભ્યાસને અસર કરતા પરિબળો

આજે મોટાભાગે સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની તૈયારી કરવા માટે વિદ્યાર્થીઓને લાઈબ્રેરીમાં સુયોગ્ય વાતાવરણ મળી રહે છે. તે માટે લાઈબ્રેરીમાં સુયોગ્ય ફર્નીચર, સ્વતંત્ર વાંચનખંડ, ઈન્ટરનેટ અને વાઈફાઈ સુવિધા, શાંત વાતાવરણ, સ્વચ્છતા વગેરે જેવા પરિબળો ખુબ જ અગત્યના છે. પ્રવર્તમાન સમયમાં ગ્રંથાલયોમાં આ તમામ પ્રકારની સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ કરવામાં આવતી હોય છે જેના કારણે વિદ્યાર્થીઓ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા માટે ગ્રંથાલયો પ્રત્યે વધુ આકર્ષાય છે.

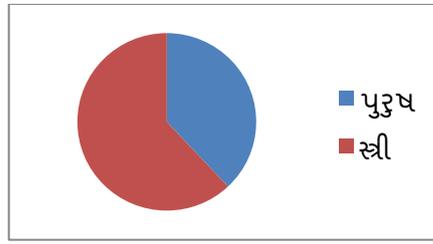
માહિતી એકત્રીકરણ અને વિશ્લેષણ

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં માહિતીનું આંકડાકીય પદ્ધતિ દ્વારા વિશ્લેષણ કરેલ છે. જેમાં માહિતીને કોષ્ટક અને ચાર્ટનો ઉપયોગ કરી રજૂ કરવામાં આવેલ છે. પ્રસ્તુત સંશોધન બાબુભાઈ વૈદ્ય ગ્રંથાલયમાં આવતા વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા પ્રશ્નાવલી ભરવા માટે આપેલ હતી જેમાં ૧૦૦ વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા તે તમામ પ્રશ્નાવલી ભરીને પરત આપવામાં આવેલ છે. પરિણામે ૧૦૦ વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા આપવામાં આવેલ માહિતીનું વિશ્લેષણ આ મુજબ છે.

સારણી- ૧ જાતિ

સ્ત્રી	પુરુષ
૬૨	૩૮

ચાર્ટ -૧

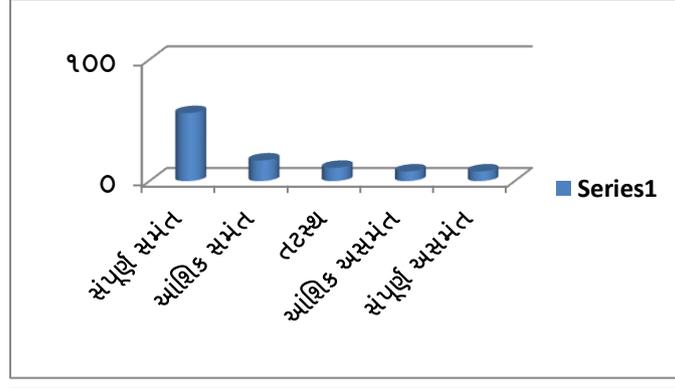
➤ સારણી-૧માં દર્શાવ્યા મુજબ કુલ ૧૦૦ વિદ્યાર્થીઓમાંથી ૬૨ સ્ત્રીઓ અને ૩૮ પુરુષ જાતિ છે.

સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની તૈયારી કરવા માટે હું ગ્રંથાલય પર નિર્ભર છું.

સારણી-૨

	આવેલ પ્રત્યુત્તર	ટકાવાળી
સંપૂર્ણ સંમત	૫૬	૫૬%
આંશિક સંમત	૧૭	૧૭%
તટસ્થ	૧૧	૮%
આંશિક અસંમત	૮	૮%
સંપૂર્ણ અસંમત	૮	૮%

ચાર્ટ -૨

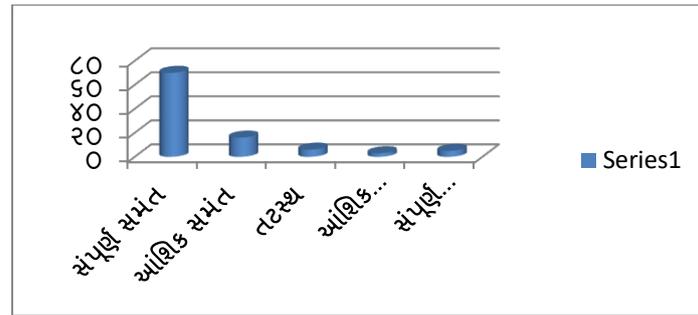
- સારણી-૨માં દર્શાવેલ માહિતી મુજબ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની તૈયારી કરવા માટે ૫૬% વિદ્યાર્થીઓ ગ્રંથાલય પર નિર્ભર છે જ્યારે ૮% જ વિદ્યાર્થીઓ ગ્રંથાલય પર નિર્ભર નથી.

ગ્રંથાલયમાં વાંચનખંડમાં સુયોગ્ય ફર્નિચર તેમજ ત્યાં બેસીને વાંચવા માટે સુવિધાજનક છે.

સારણી- ૩

	આવેલ પ્રત્યુત્તર	ટકાવાળી
સંપૂર્ણ સંમત	૭૦	૭૦%
આંશિક સંમત	૧૬	૧૬%
તટસ્થ	૬	૬%
આંશિક અસંમત	૩	૩%
સંપૂર્ણ અસંમત	૫	૫%

ચાર્ટ -૩

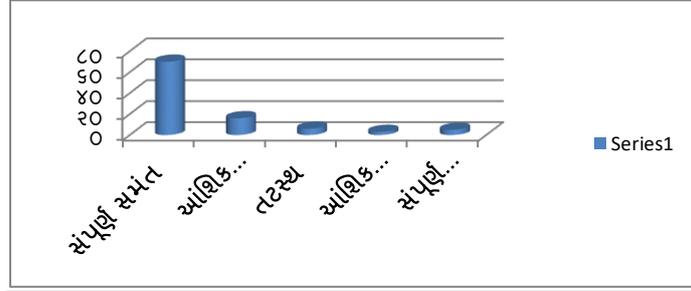
- સારણી-૩માં દર્શાવ્યા અનુસાર ૭૦% વિદ્યાર્થીઓના મતમુજબ ગ્રંથાલયમાં વાંચનખંડમાં સુયોગ્ય ફર્નિચર તેમજ ત્યાં બેસીને વાંચવા માટે સુવિધાજનક છે જ્યારે ૫% જ વિદ્યાર્થીઓ આ બાબતે સંપૂર્ણ અસંમત છે.

ગ્રંથાલયમાં શાંત વાતવરણને કારણે હું વાંચન શાંતિથી કરી શકું છું.

સારણી- ૪

	આવેલ પ્રત્યુત્તર	ટકાવાળી
સંપૂર્ણ સંમત	૬૨	૬૨%
આંશિક સંમત	૧૬	૧૬%
તટસ્થ	૯	૯%
આંશિક અસંમત	૧૧	૧૧%
સંપૂર્ણ અસંમત	૨	૨%

ચાર્ટ -૪

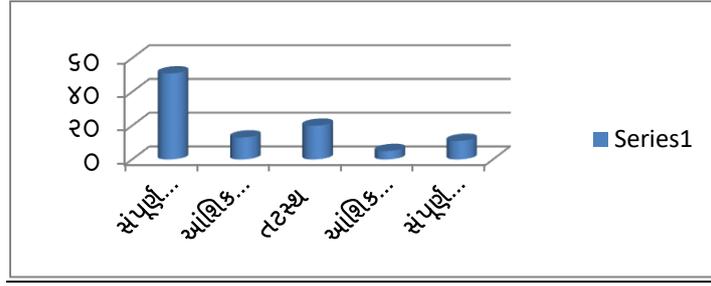
- સારણી-૪માં દર્શાવ્યા અનુસાર ૬૨% વિદ્યાર્થીઓને ગ્રંથાલયનું વાતાવરણ શાંત લાગે છે જ્યારે ૨% વિદ્યાર્થીઓને સંપૂર્ણ અસંમત છે.

ગ્રંથાલયમાં વાંચનખંડનો ખુલ્લો રહેવાનો સમય વધારે છે.

સારણી- ૫

	આવેલ પ્રત્યુત્તર	ટકાવાળી
સંપૂર્ણ સંમત	૫૧	૫૧%
આંશિક સંમત	૧૩	૧૩%
તટસ્થ	૨૦	૨૦%
આંશિક અસંમત	૫	૫%
સંપૂર્ણ અસંમત	૧૧	૧૧%

ચાર્ટ -૫

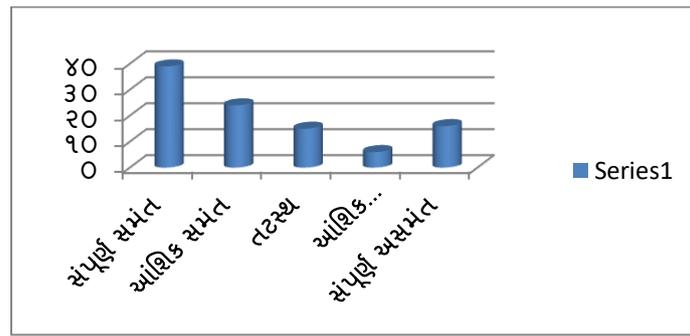
- સારણી-૫ માં દર્શાવ્યા મુજબ ૫૧% વિદ્યાર્થીઓને ગ્રંથાલયમાં વાંચનખંડ ખુલ્લો રહેવાનો સમય વધારે લાગે છે જ્યારે ૧૧% વિદ્યાર્થીઓ સંપૂર્ણ અસંમત છે.

ગ્રંથાલયમાં ઈન્ટરનેટ, વાઈફાઈની સુવિધાથી સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાને લગતી માહિતી ત્વરિત અને ઝડપી મેળવી શકાય છે.

સારણી- ૬

	આવેલ પ્રત્યુત્તર	ટકાવાળી
સંપૂર્ણ સંમત	૩૯	૩૯%
આંશિક સંમત	૨૪	૨૪%
તટસ્થ	૧૫	૧૫%
આંશિક અસંમત	૬	૬%
સંપૂર્ણ અસંમત	૧૬	૧૬%

ચાર્ટ -૬

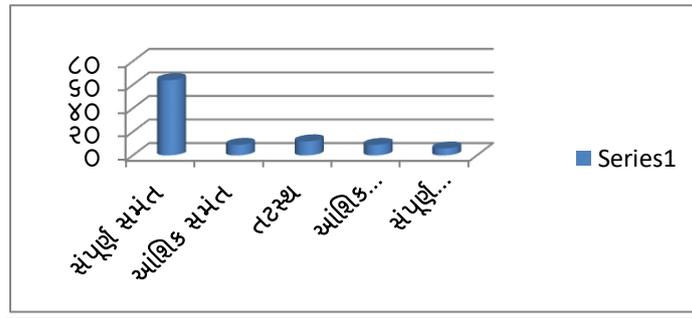
- સારણી-૬માં માહિતી દર્શાવ્યા મુજબ ૩૯% વિદ્યાર્થીઓને ગ્રંથાલયમાં ઈન્ટરનેટ, વાઈફાઈની સુવિધાથી તેમને સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાને લગતી માહિતી ઝડપથી પ્રાપ્ત થાય છે જ્યારે ૧૬% વિદ્યાર્થીઓ આ બાબતે સંપૂર્ણ અસંમત છે.

ગ્રંથાલયમાં સંપૂર્ણપણે સ્વચ્છતા રાખવામાં આવે છે.

સારણી- ૭

	આવેલ પ્રત્યુત્તર	ટકાવાળી
સંપૂર્ણ સંમત	૬૪	૬૪%
આંશિક સંમત	૯	૯%
તટસ્થ	૧૨	૧૨%
આંશિક અસંમત	૯	૯%
સંપૂર્ણ અસંમત	૬	૬%

ચાર્ટ -૭

- સારણી-૭માં દર્શાવ્યા અનુસાર ૬૪% વિદ્યાર્થીઓના મતમુજબ ગ્રંથાલયમાં સંપૂર્ણપણે સ્વચ્છતા રાખવામાં આવે છે જ્યારે ૬% વિદ્યાર્થીઓ આ બાબતે સંપૂર્ણ અસંમત છે.

તારણો અને સૂચનો

- તારણો
 - મોટાભાગના વિદ્યાર્થીઓ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની તૈયારી માટે ગ્રંથાલય પર નિર્ભર રહે છે.
 - ગ્રંથાલયમાં સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની તૈયારી માટે ૮૬% વિદ્યાર્થીઓને વાંચનખંડમાં સુયોગ્ય ફર્નિચરને કારણે ત્યાં બેસીને વાંચવા માટે સુવિધા જનક લાગે છે.
 - સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની તૈયારી માટે મોટાભાગના વિદ્યાર્થીઓ ગ્રંથાલયમાં શાંત વાતાવરણને કારણે શાંતિથી વાંચન કરી શકે છે.
 - વિદ્યાર્થીઓને ગ્રંથાલયમાં વાંચનખંડ ખુલ્લો રહેવાનો સમયમાં તટસ્થતા વધારે જળવાઈ રહેલ છે.
 - ગ્રંથાલયમાં ઈન્ટરનેટ તેમજ વાઈફાઈની સુવિધા વિદ્યાર્થીઓ માટે ખુબજ ઓછી ઉપયોગી નીવડી છે જેને કારણે તેઓ પોતાની સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાને લગતી માહિતી ઝડપી મેળવી શકતા નથી.
 - વધુમાં વધુ વિદ્યાર્થીઓના અભિપ્રાય મુજબ ગ્રંથાલયમાં સંપૂર્ણપણે સ્વચ્છતા રાખવામાં આવે છે.
- સૂચનો
 - ગ્રંથાલયમાં વાંચનખંડ વિભાગ વધુમાં વધુ સમય ખુલ્લો રહે તેવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.

- ગ્રંથાલયમાં ઈન્ટરનેટ તેમજ વાઈફાઈની સુવિધા ઝડપી બને જેથી કરીને વિદ્યાર્થીઓ તેમની સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની માહિતી ઝડપથી મેળવી શકે.
- ગ્રંથાલયમાં વાંચનખંડ વિભાગમાં સારું અને આકર્ષક ફર્નીચર વિકસાવવું જોઈએ જેથી વિદ્યાર્થીઓ વધુમાં વધુ સમય પસાર કરી શકે છે.
- સરકાર દ્વારા પણ ગ્રંથાલયમાં વાંચનખંડ વિભાગ વિકસાવવા માટે ખાસ અનુદાનની ફાળવણી કરવામાં આવવી જોઈએ.

સમાપન

ગ્રંથાલયોમાં સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની તૈયારી માટે ગ્રંથાલયનું વાતાવરણ એ ખૂબજ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે જેમાં પ્રસ્તુત સંશોધન બાબુભાઈ વૈધ ગ્રંથાલયના વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા અભિપ્રાયો લેવામાં આવેલ છે. જેમાં સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની તૈયારી માટે ગ્રંથાલયનું વાતાવરણ વિદ્યાર્થીઓ માટે કેટલું ઉપયોગી નીવડે છે તે જાણવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવેલ છે. જેમાં વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા હકારત્મક પ્રત્યુત્તર મળેલ છે.

સંદર્ભ સૂચી

- Swamy D and Ramasesh, C.P. (2017).Use pattern of competitive examinations and career Information centres of Public Libraries in Karnataka. International Journal of Research in Library Science,3(1),pp.36-44. Downloaded Date: 12/07/2023
Available at:
https://www.ijrls.in/wpcontent/uploads/2017/03/Use_Pattern_of_Competitive_Examinations_and_Career_Information_Centres_of_Public_Libraries_in_Karnataka.pdf
- Prakashe, Veena, Lengure, Ramnik S.(2016).Arts college library and competitive exam: A suggestive way with reference to Nagpur city. Research J. Humanities and social sciences,7(2), pp. 95-100. Downloaded Date: 04/10/2023
Available at: <https://www.rjhsonline.com/AbstractView.aspx?PID=2016-7-2-4>
- Rajesh, E. et al.(2022). Stress, pressure & anxiety of competitive exams-an empirical study on student's psychological approach. International journal of food and nutritional sciences, 11(1), pp.1057-1067. Downloaded Date: 16-05-2024
- Dilli, K.T (2010). A study on the services extended to the students preparing for competitive examinations: A comparative analysis of government and private college libraries in Chennai [Doctoral Thesis, University of Madras].Research Repository University of Madras. Downloaded Date: 20/05/2022
Available at: <http://hdl.handle.net/10603/261869>

આધુનિક યુગમાં પુસ્તકાલયોમાં રહેલ દુર્લભ પુસ્તકો, હસ્તપ્રતો, દસ્તાવેજોનું સંરક્ષણ અને તેનો પુનઃસંગ્રહ.

ભારવી એચ.પીઠડીયા, લાઇબ્રેરીયન, રાષ્ટ્રીય શાયર ઝવેરચંદ મેઘાણી વિનયન કોલેજ, ચોટીલા.

❖ સારાંશ :-

પુસ્તકાલય એ શૈક્ષણિક સંસ્થાનો અનિવાર્ય ભાગ છે, જ્યાં શૈક્ષણિક, સાંસ્કૃતિક, સંશોધન, તેમજ વપરાશકર્તાઓ માટે મનોરંજનયુક્ત માહિતીની જરૂરીયાત પૂર્ણ થાય છે. પુસ્તકાલયોમાં માહિતીનું એકત્રીકરણ આપણા બૌદ્ધિક અને સાંસ્કૃતિક વારસાને જાળવી રાખવા તેમજ નવી પેઢીને તેનાથી વાકેફ કરવા માટે થયો છે. ભારતીય હસ્તપ્રતો એ લેખિત દસ્તાવેજોનો સૌથી સમૃદ્ધ સંગ્રહ છે. વિવિધ સંસ્કૃતિઓનું અસ્તિત્વ અને રાષ્ટ્રની સાંસ્કૃતિક સમૃદ્ધિ અલગ અલગ ભારતીય ભાષામાં લખાયેલ હસ્તપ્રતો દેશના વિવિધ મઠો, મંદિરો, મ્યુઝિયમો, તેમજ પુસ્તકાલયોમાં સંગ્રહિત થયેલ છે. પુસ્તકાલયોમાં ICT એપ્લિકેશન દ્વારા ગ્રંથપાલ અને પુસ્તકાલયોની ભૂમિકાને પુનઃવ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી છે, ગ્રંથપાલો ઉપર જુના પુસ્તકો અને હસ્તપ્રતોને કાળજીપૂર્વક સાચવી રાખવાની મોટી જવાબદારી આવી છે. ભારત સંભવતઃ સૌથી જૂનું અને વિશ્વમાં હસ્તપ્રતોનો સૌથી મોટો સંગ્રહ ધરાવતો દેશ છે. આઇસીટી દ્વારા દુર્લભ હસ્તપ્રતો અને દસ્તાવેજોને સાચવવા માટે નવા સાધનો અને તકનીકોને ઉપયોગમાં લેવામાં આવી છે. દુર્લભ દસ્તાવેજો અને હસ્તપ્રતોમાં કિંમતી માહિતી હોય છે અને તે ભાગ્યે જ અન્યત્ર જોવા મળે છે. ઘણા પ્રાચીન કાળ સાથે સંબંધિત હસ્તપ્રતો અને દુર્લભ પુસ્તકો રાષ્ટ્રીય વારસાને જાળવવામાં મદદ કરે છે. જેથી દેશનાં ઘણા પુસ્તકાલયોએ તેમના રાષ્ટ્રના વારસાને જાળવી રાખવા આ અલભ્ય સામગ્રીનો સંગ્રહ તેમજ સંરક્ષણ કરવાની જવાબદારી ઉઠાવી છે. પુસ્તકો, હસ્તપ્રતો, દસ્તાવેજો અને ક્ષણભંગુરનું સંરક્ષણ અને પુનઃસંગ્રહ એ મુખ્યત્વે કાગળ, ચર્મપત્ર અને ચામડામાંથી બનેલી ઐતિહાસિક અને વ્યક્તિગત કિંમતની વસ્તુઓના જીવનને વધારવા માટેની પ્રવૃત્તિ છે. જ્યારે સાંસ્કૃતિક વારસો લાગુ કરવામાં આવે છે, ત્યારે સંરક્ષણ પ્રવૃત્તિઓ સામાન્ય રીતે સંરક્ષક દ્વારા હાથ ધરવામાં આવે છે. સંરક્ષણનો પ્રાથમિક ધ્યેય સંરક્ષણના તમામ સાધનો દ્વારા દસ્તાવેજોના જીવનકાળને લંબાવવાનો તેમજ તેની અખંડિતતા જાળવી રાખવાનો છે. પુસ્તકો અને કાગળના સંરક્ષણમાં બુકબાઈન્ડિંગ, પુનઃસ્થાપન, કાગળ રસાયણશાસ્ત્ર અને અન્ય તકનીકો સહિતની સાચવણી અને આર્કાઇવલ તકનીકોનો સમાવેશ થાય છે.

❖ પ્રસ્તાવના :-

હસ્તપ્રતો અને આર્કાઇવ એ લોકો અને સંસ્થાઓ દ્વારા ઉત્પાદિત અનન્ય દસ્તાવેજો (હસ્તલિખિત, ટાઇપ કરેલા પત્રો, ડાયરી, મીટિંગ મિનિટ્સ, ફોટોગ્રાફ્સ, નાણાકીય રેકોર્ડ્સ વગેરે) છે. પુસ્તકાલયો અને આર્કાઇવ સંગ્રહો આપણા ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિને જાળવવાનાં અપ્રતિમ સ્ત્રોત છે, માનવ જ્ઞાન અને કલાત્મક અભિવ્યક્તિની સંપત્તિ ધરાવે છે, દુર્લભ સંગ્રહો, હસ્તપ્રતો અને સ્વદેશી વસ્તુઓનું જતન અને સંરક્ષણ પણ કરે છે. ભારતની પરંપરાગત જ્ઞાન પ્રણાલીને

જાળવી રાખવા માટે આધુનિક પદ્ધતિઓ તરીકે, આઈસીટી દ્વારા દુર્લભ હસ્તપ્રતો અને દસ્તાવેજોને સાચવવા માટે નવા સાધનો અને તકનીકોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. જો કે, માહિતી પુનઃપ્રાપ્તિ કેવી રીતે કરવી તે વિશે વ્યવસ્થિત જ્ઞાન પ્રદાન કરવાની જરૂર છે. ગ્રંથપાલ તેમજ ઘણા IAS વ્યાવસાયિકો સંરક્ષણ માટેની પદ્ધતિસરની પ્રક્રિયા વિશે જાગૃત નથી, સંરક્ષણ અને જાળવણી પ્રક્રિયા એક જટિલ અને સમય માંગી લે તેવું કાર્ય છે. દસ્તાવેજોને સાચવવા માટે યોગ્ય તાલીમ સાથે કુશળ માનવબળની જરૂર છે. હસ્તપ્રતો માટેના રાષ્ટ્રીય મિશનની સ્થાપના ફેબ્રુઆરી 2003માં મંત્રાલય દ્વારા કરવામાં આવી હતી Tourism and Culture, Government of India તેના કાર્યક્રમ અંતર્ગત એક પ્રોજેક્ટ દ્વારા ભારતની વિશાળ હસ્તપ્રત સંપત્તિને શોધવા અને જાળવવાનો પ્રયાસ કરે છે. આપણી જ્ઞાન પ્રણાલી પેઢી દર પેઢી મૌખિક અને લેખિત પ્રસાર થાય તેમજ તેમા સંશોધન અને વિકાસ ના પરિમાણ ઉમેરી સકાય તેના માટે આપણી અમુલ્ય હસ્તપ્રતોને જાળવી, તેની સાચવણી કરવી એ દરેક નાગરિકની ફરજ છે.

❖ સંરક્ષણ અને સંરક્ષણની વ્યાખ્યા :-

“સંરક્ષણ, પુનઃસંગ્રહ અને જાળવણીનો સામાન્ય અર્થ જોઈએ તો પુસ્તકો અને કાગળના સંરક્ષણમાં શક્ય તેટલી મૂળ સામગ્રીને જાળવી રાખીને સામગ્રીને તેની વર્તમાન સ્થિતિમાં સુરક્ષિત રાખવી”

પુનઃસ્થાપનમાં વધુ આક્રમક તકનીકોના ઉપયોગ સાથે અને મૂળ સામગ્રીને ઓછી જાળવી રાખીને પુસ્તક અથવા હસ્તપ્રતને શક્ય તેટલી નવી સ્થિતિમાં પરત કરવાનો સમાવેશ થાય છે.

સંરક્ષણ અને પુનઃસંગ્રહનો સમાવેશ પેટાશ્રેણી તરીકે થાય છે. જો કે, લાઇબ્રેરી અને આર્કાઇવ સંરક્ષણનો ઉલ્લેખ કરતી વખતે શબ્દોનો ક્યારેક એકબીજાના બદલે પણ ઉપયોગ કરતા હોય છે. કારણ કે સંરક્ષણ એ સામગ્રીને જાળવવાના પ્રયાસનું એક ઉદાહરણ છે, તેની જાળવણી એ પેટાશ્રેણી ગણી શકાય.. આધુનિક સંરક્ષણનો મુખ્ય ધ્યેય ઓબ્જેક્ટના મૂળ ભાગોની અખંડિતતા જાળવવાનો છે. સંરક્ષણના બે અભિગમો છે: સક્રિય અથવા હસ્તક્ષેપયુક્ત સંરક્ષણ અને નિષ્ક્રિય અથવા નિવારક સંરક્ષણ.

સક્રિય સંરક્ષણમાં ઓબ્જેક્ટની સ્થિતિનું મૂલ્યાંકન કરી જરૂરી હોય ત્યા સફાઈ, સમારકામ અને પુનઃસ્થાપિત કરીને વધુ સડો અટકાવવા પ્રયાસ થાય છે.

નિવારક સંરક્ષણમાં, ઓબ્જેક્ટ ના આયુષ્યને લંબાવવા માટે પદાર્થને અસર કરતી પર્યાવરણીય પરિસ્થિતિઓને નિયંત્રિત અને સ્થિર કરવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ તરીકે, પુસ્તકાલયના સંરક્ષણ માટે જરૂરી છે કે પુસ્તકો સુવાચ્ય અને ઉપયોગી હોવા જોઈએ, પરંતુ જરૂરી નથી કે સૌંદર્યલક્ષી રીતે આનંદદાયક હોય. બીજી તરફ, પ્રદર્શનમાં પ્રદર્શિત કરવા માટેના પુસ્તક અથવા દસ્તાવેજને આકર્ષક સ્થિતિમાં રજૂ કરવાની જરૂર પડી શકે છે. કાગળ આધારિત વસ્તુઓ, જેમ કે પુસ્તકો, સ્કેપબુક, હસ્તપ્રતો, પત્રો, જર્નલ્સ અને ડાયરીઓ, પ્રમાણપત્રો, નકશા, અખબારો, રેખાંકનો, લઘુચિત્રો અને પોસ્ટકાર્ડની કાળજી અને સંરક્ષણની વાત આવે ત્યારે વિશિષ્ટ ચિંતાઓ રજૂ કરે છે. માહિતી મેળવવા માટે આ વસ્તુઓ ઘણીવાર સીધી અને વારંવાર હાથ ધરવામાં આવે છે.

❖ ઉદ્દેશ્યો :-

દસ્તાવેજો અને હસ્તપ્રતોનું સંરક્ષણ કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય દુર્લભ સામગ્રીની જાળવણી અને સંરક્ષણ વિશે જાગૃતિ લાવવાનો તેમજ હસ્તપ્રત સંરક્ષકોની નવી પેઢીને તાલીમ આપવાનો છે. વિદ્વાનો દ્વારા નવી પેઢીને હસ્તપ્રત અભ્યાસના વિવિધ પાસાઓ જેમ કે વિવિધ ભાષાઓમાં તાલીમ આપવી, ગ્રંથોનું જટિલ સંપાદન અને સૂચિકરણ વગેરે થી માહિતગાર કરવા. આ ઉપરાંત બીજા ઉદ્દેશ્ય જેવા કે,

- દુર્લભ અને અત્યંત જટિલ હસ્તપ્રતોનું ડિજિટાઇઝેશન કરીને હસ્તપ્રતોની ઍક્સેસને પ્રોત્સાહન આપવું.
- સંરક્ષણની આધુનિક અને સ્વદેશી પદ્ધતિઓનો સમાવેશ કરી હસ્તપ્રતોનું સંરક્ષણ કરવું.
- અપ્રકાશિત સામગ્રીઓના પ્રકાશન દ્વારા હસ્તપ્રતોની ઍક્સેસને પ્રોત્સાહન આપવું.

❖ હસ્તપ્રત અને દુર્લભ પુસ્તક શું છે? :-

- The word "manuscript" comes from the Latin word 'manuscriptum' જેનો અર્થ હસ્તલિખિત દસ્તાવેજો થાય છે. હસ્તપ્રત એ "કોઈપણ પ્રકારનો દસ્તાવેજ કે જે હાથ દ્વારા લખાયેલ છે, અથવા ટેક્સ્ટ છે.
- હસ્તલિખિત સંગીત અથવા સાહિત્યિક રચના કે જેને બહુવિધ નકલોમાં પુનઃઉત્પાદિત કરવામાં આવ્યું નથી."
- દુર્લભ પુસ્તક સંગ્રહ વ્યક્તિની પોતાની ખાનગી માલિકીના સંગ્રહ તરીકે અથવા સંસ્થાકીય માલિકી તરીકે અસ્તિત્વ ધરાવે છે. આ પ્રકારના સંગ્રહ જે ભાગ્યે જ ઉપલબ્ધ હોય છે.

❖ હસ્તપ્રત (Manuscripts) ના પ્રકારો :-

હસ્તપ્રતો પુસ્તકો, સ્કેપબુક, , પત્રો, જર્નલ્સ, ડાયરીઓ, પ્રમાણપત્રો, નકશા, અખબારો, રેખાંકનો, લઘુચિત્રો વગેરે જેવા સ્વરૂપમાં જોવા મળે છે. અગાઉના સમયમાં હસ્તપ્રતો જુદા જુદા વૃક્ષોની છાલમાંથી જુદી જુદી ધાતુનો ઉપયોગ કરીને તૈયાર કરવામાં આવેલા હતા જુદા જુદા પ્રકારની હસ્તપ્રતોને તેના ચિત્રો સહિત અહીં દર્શાવેલ છે.

तासनुं पान

ब्रिय बार्क सांची पाट

वांसनुं पान

केणाना पान

भोजपत्र

कापड

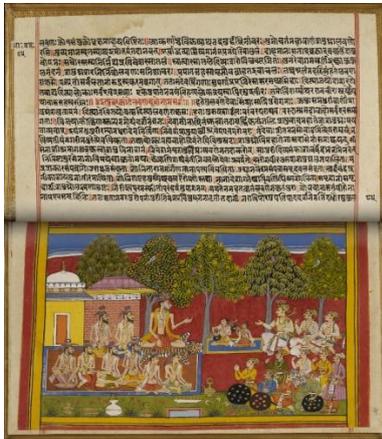
यर्मपत्र

हाथीदांत

धातु (भोळ, कोपर, सोनुं वगैरे)

रामायण

वेद

❖ हस्तप्रतो अने दुर्लभ दस्तावेजोने सायववाना कारणो:-

भारतनुं अंधारण - 1950' मां जशाव्या मुजब हस्तप्रतो अने दुर्लभ दस्तावेजोने सायववाना उद्देश्यने परिपूर्णा करवा माटे कलम 51A मां जशाव्या मुजब आपणी संयुक्त संस्कृतिना समृद्ध वारसानुं मूल्य अने जणवणी ते भारतना दरेक नागरिकनी इरज रहेशे. (भारत सरकार, 2015.)

- પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિઓના અમૂલ્ય વિચારો અને અનુભવોને જાળવી રાખવા
- પુસ્તકાલયોને હસ્તપ્રતોનું દાન આપનાર વ્યક્તિના ભાવનાત્મક મૂલ્યો અને વિશ્વાસને જાળવવા તેમના અમૂલ્ય વારસાની સંભાળ રાખવી જરૂરી છે.
- આપણી આગામી પેઢીઓને ઐતિહાસિક પદચિહ્નો પ્રદાન કરવાની શ્રેષ્ઠ રીત પ્રદાન કરવા માટે દસ્તાવેજો અને હસ્તપ્રતોનું ઐતિહાસિક મહત્વ છે.
- પ્રાચીન ભૂતકાળની માનવ પ્રગતિની યાદોને સાચવવા સંગ્રહો અને હસ્તપ્રતો વધુ ને વધુ નવી પેઢીઓ સુધી પહોંચાડી નવી તકનિકો વિકસાવવા માટે.

❖ દુર્લભ સંગ્રહ અને હસ્તપ્રતોના નુકસાન માટેના જવાબદાર પરિબળો:-

પુસ્તકો, હસ્તપ્રતો અને ક્ષણભંગુરતા માટે ખરાબ હેન્ડલિંગ એ પ્રાથમિક કારણ છે; જો કે, ખરાબ વાતાવરણ પુસ્તકો અને કાગળના બગાડનું કારણ પણ બની શકે છે સામાન્ય રીતે, પ્રકાશ, ભેજની વધઘટ, ધૂળ અને પ્રદૂષણ, આગ, પૂર, જંતુઓ અને અન્ય જીવાતો, તેમજ ચોરીને કારણે થયેલા નુકસાનથી કાગળ બગડે છે. પ્રારંભિક કાગળ શણ અને કપાસ જેવા છોડના તંતુઓમાંથી હાથથી બનાવવામાં આવતો હતો જે ટકાઉ અને સદીઓ સુધી ટકી શકે તેવો હતો. 19મી સદીના મધ્યમાં, મશીનથી બનેલા કાગળની રજૂઆત કરવામાં આવી હતી, અને લાકડાનો પલ્પ કાગળમાં, ખાસ કરીને અખબારોમાં સૌથી સામાન્ય, સૌથી ઓછો ખર્ચાળ ઘટક બની ગયો હતો. લાકડાના પલ્પપેપરમાં લિગ્નિનની હાજરી સેલ્યુલોઝને ઘટાડવા માટેનું કારણ બને છે, જેના કારણે સમય જતાં કાગળ બરડ બની જાય છે અને રંગીન થઈ જાય છે. વધુમાં, કાગળમાં વાતાવરણમાંથી ભેજને શોષી લેવાની અને જાળવી રાખવાની કુદરતી ક્ષમતા હોય છે, જે તેને ફૂગ અને બેક્ટેરિયાના વિકાસ માટે જોખમી બનાવે છે. વધુમાં, જૂના પુસ્તકો અને હસ્તપ્રતોમાં વપરાતી કેટલીક શાહી કાગળ માટે હાનિકારક છે. 8મી સદીથી 19મી સદીના અંત સુધીમાં સૌથી વધુ ઉપયોગમાં લેવાતી આયર્ન પિત્ત શાહી, એસિડ ધરાવે છે અને ભેજવાળી સ્થિતિમાં કાગળને કાટ લગાડી શકે છે. પુસ્તકો, હસ્તપ્રતોના નુકસાન માટેના જુદા જુદા પરિબળો જેવા કે,

પર્યાવરણીય પરિબળો	તાપમાન; સંબંધિત ભેજ, સૂર્યપ્રકાશ, અંધકાર
જૈવિક પરિબળો	જંતુઓ જેમ કે વંદો, સિલ્વરફિશ, જૂ ફૂગ, ઉંદર વગેરે.
કુદરતી પરિબળો	કુદરતી આફત, પૂર, ભૂકંપ, આગ વગેરે;
માનવીય પરિબળો	યુદ્ધ સમયે આક્રમણ, આતંકવાદી હુમલો, બેદરકાર સંચાલન વગેરે.

➤ જંતુઓ અને જીવાતો :-

જંતુઓ અને જીવાત કુદરતી રીતે કાગળ તરફ આકર્ષાય છે કારણ કે કાગળ સેલ્યુલોઝ, સ્ટાર્ચ અને પ્રોટીનથી બનેલો છે, જે પોષણના સ્ત્રોત પૂરા પાડે છે. સૌથી સામાન્ય જીવાતોમાં રોચ, સિલ્વરફિશ અને વિવિધ પ્રકારના ભમરો છે. અમુક કાગળ અને કાર્ડબોર્ડ પર ફૂગ જોવા મળે છે, જે કાગળને દૃશ્યમાન નુકસાન પહોંચાડતા નથી, તેમ છતાં તેમના વિઘટન અને ઉત્સર્જનથી કાગળ પર ડાઘ પડી શકે છે, અને નુકસાનનું ચક્ર ચાલુ રાખીને અન્ય જીવાતોનું પોષણ પણ

થઈ શકે છે. સંગ્રહિત વસ્તુઓને ઠંડા વાતવરણમાં રાખવાથી જીવાતો ઓછી થઈ શકે છે. જો કે, ચામડાની બનેલી પુસ્તકો જેવી કેટલીક સામગ્રીને ઠંડા વાતવરણમાં ન રાખવી જોઈએ, કારણ કે ઠંડા તાપમાનને કારણે ચામડાની સપાટી પર ચરબી વધી શકે છે, જેના પરિણામે સફેદ કે પીળો વિસ્તાર બને છે જેને મોર કહેવાય છે. સામાન્ય રીતે સંગ્રહ સામગ્રી પર જંતુનાશકોનો ઉપયોગ કરવાની ભલામણ કરવામાં આવતી નથી. જો કે, ઉપદ્રવ ગંભીર હોય, તો ધૂણી શ્રેષ્ઠ વિકલ્પ છે, તેમ છતાં જો ન થાય તો અસરગ્રસ્ત વસ્તુઓને સારવાર માટે બાકીના સંગ્રહમાંથી અલગ કરવી જોઈએ.

➤ વધઘટ થતી ભેજ :-

નીચા કે ઉચ્ચ તાપમાન અથવા સાપેક્ષ ભેજનો અતિરેક નુકસાનકારક છે. ઉચ્ચ તાપમાન અને ઓછી સાપેક્ષ ભેજને કારણે કાગળ બરડ બની જાય છે અને ચામડાની બાંધણીમાં તિરાડ પડી શકે છે. ઉચ્ચ તાપમાન અને ઉચ્ચ સાપેક્ષ ભેજ કુગળા વિકાસને વેગ આપે છે, તાપમાન અને ભેજમાં વધઘટ કાગળ પર કાળા પટ્ટા તેમજ કાગળ વળી જવાનું કારણ બની શકે છે. હવાની ગુણવત્તા પણ ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ.

➤ ધૂળ અને પ્રદૂષણ :-

ધૂળ ભેજને શોષી લે છે, જે જંતુઓને આકર્ષવા માટે યોગ્ય વાતાવરણ પૂરું પાડે છે. ચામડાની તૈયારી અને કાગળની સપાટી સાથે ધૂળ પણ એસિડિક બની શકે છે. જેના લીધે કાગળને નુકસાન થાય છે.

➤ પ્રકાશ :-

તમામ પ્રકારનો પ્રકાશ (સૂર્યપ્રકાશ, કૃત્રિમ પ્રકાશ, સ્પોટલાઇટ્સ) હાનિકારક હોઈ શકે છે. પ્રકાશના સંપર્કમાં આવતા કેટલીક શાહી અને અન્ય રંગદ્રવ્યો ઝાંખા પડી જાય છે.

➤ આગ:-

બગાડના મોટાભાગના ઉદાહરણો કરતાં આગ ના બનાવો ઓછા બનતા હોય છે, પરંતુ જો તેની આગોતરી તૈયારી કરવામાં ન આવે તો આગ વધુ ઘાતક બની શકે છે. લાઇબ્રેરી અથવા આર્કાઇવની વસ્તુઓને સુરક્ષિત રાખવા માટે તેને ફાયર પ્રૂફ કન્ટેનરમાં રાખી શકાય છે. ઘણી સંસ્થાઓ માટે આ અવ્યવહારુ હોઈ શકે છે. અન્ય શ્રેષ્ઠ વિકલ્પ તેમને હળવા રક્ષણાત્મક પ્લાસ્ટિકમાં સંગ્રહિત કરવાનો છે, આ પ્લાસ્ટિકને બળવા માટે ખૂબ ઊંચા તાપમાનની જરૂર પડે છે, જે નુકસાનને ઓછું કરશે. જ્વાળાઓ પોતે જ એકમાત્ર એવી વસ્તુ નથી જે નુકસાન પહોંચાડી શકે છે. આગમાંથી નીકળતો ધુમાડો ચીકણા અવશેષો પાછળ છોડી દે છે જેના કારણે પાના લપસી જાય છે.

➤ પાણી :-

પાણીથી તથા નુકસાનના કેટલાક સૌથી સામાન્ય સ્વરૂપોમાં લીક થતી પાઈપો, છત, છલકાઇ ગયેલા ભોંયરાઓ અને ખુલ્લી બારીઓનો સમાવેશ થાય છે. આને પાણીની નાની કટોકટી ગણવામાં આવે છે. પાણીની મોટી કટોકટીઓમાં કુદરતી આફતો જેવી કે વાવાઝોડા, ભારે વરસાદથી પૂર, ફાયર

હોઝમાંથી ઊંચા દબાણે પાણીનો નિકાલ, સ્પ્રિંગલર સિસ્ટમની ખામી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. પાણીના નુકસાનમાંથી સંગ્રહની સફળ પુનઃપ્રાપ્તિ માટેની યાવી એ આપત્તિ આયોજન છે.

❖ દુર્લભ દસ્તાવેજોના સંરક્ષણ પ્રક્રિયામાં સામેલ પગલાં.

સંરક્ષણના ચાર તબક્કામાં સ્થિરીકરણ, સફાઈ, સમારકામ અને પુનઃસંગ્રહનો સમાવેશ થાય છે.

સ્થિરીકરણ(Stabilization):-એ બગાડને ધીમું કરવા માટે સારવારનું જરૂરી ન્યૂનતમ સ્તર છે.આમાં સામગ્રીને આર્કાઇવલ બોક્સમાં લપેટીને મુકવામાં આવે છે.પુસ્તકો વિવિધ સામગ્રીમાંથી બનાવવામાં આવતા હોવાથી, સંરક્ષકોએ ચામડા, ચર્મપત્ર, પેપિરસ અથવા કાપડનાં સંરક્ષણને લગતી તકનીકો અને અનુભવનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર પડી છે. તૂટેલી સીવણ, છૂટક અથવા અલગ કરેલા બોર્ડ અથવા પાંદડાવાળા પુસ્તકોને ખાસ કાળજીની જરૂર હોય છે.

સફાઈ:- જેમા પુસ્તકો અને દસ્તાવેજો વિવિધ પ્રકારની સફાઈને આધિન હોઈ શકે છે. સંરક્ષકો કાગળ અને ચામડાની ધૂળને સોફ્ટ બ્રશ, કાપડ, વિશિષ્ટ વેક્યુમ ક્લીનર, બિન-કેમિકલ વલ્કેનાઈઝ્ડ રબર, સ્પોન્જ અથવા પ્લાસ્ટિક ઇરેઝર જેવી ભૂંસી નાખતી સામગ્રીઓથી સાફ કરતા હોય છે. આ ઉપરાંત જંતુઓ દૂર કરવા માટે, સંરક્ષકો વિશિષ્ટ છુરી(scrapers), વિશિષ્ટ વેક્યુમ ક્લીનર્સનો ઉપયોગ કરે છે. ડીપ ફ્રીઝીંગનો ઉપયોગ જંતુઓને મારવા માટે થાય છે.

ફ્યુમિગેશન:- તે જંતુ નિયંત્રણની એક પદ્ધતિ છે, રાસાયણિક ધૂમાડાની પ્રક્રિયા માટે થાઇમોલ વરાળનો ઉપયોગ થાય છે. તેની વરાળ કાગળો પર કોઈ અસર કર્યા વિના ફૂગને મારી નાખે છે.

એન્ટિ-ફંગલ પેસ્ટ/ગ્લુટેન ફ્રી સ્ટાર્ચ પેસ્ટ:- એન્ટી-ફંગલ ગ્લુ અને ગ્લુટેન ફ્રી સ્ટાર્ચ પેસ્ટ એ બે એડહેસિવ છે જેનો ઉપયોગ બુક રિપેરિંગ પ્રક્રિયામાં થાય છે. જેમા પુસ્તક ઉપર અસ્તર, સમારકામ અને ભરણ કરી દુર્લભ પુસ્તકના ફાટેલા પાનાને રીપેર કરવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ લેમિનેટેડ કાગળોને સૂકવણી રેકમાં મૂકવામાં આવે છે.બધા પૃષ્ઠોને સમાન કદ આપવા માટે સમાન કદમાં તમામ પૃષ્ઠોને કાપવામાં આવે છે.તમામ જરૂરી પ્રક્રિયાઓ હાથ ધર્યા પછી તેને બાંધવામાં આવે છે. બાઈન્ડિંગ પછી દુર્લભ પુસ્તકને વાળવું ટાળવા માટે તેના પર થોડો વજન રાખવામાં આવે છે. જેના થી પુસ્તકને વાળતું અટકાવી શકાય છે.

❖ હસ્તપ્રતો સાચવવાની સ્વદેશી સામગ્રી :-

હસ્તપ્રતોને સાચવવા માટે કેટલીક સ્વદેશી પરંપરાગત વસ્તુઓનો ઉચયોગ કરવામાં આવે છે, જેમકે જંતુના હુમલાને રોકવા માટે હસ્તપ્રતોના બંડલ સાથે વસંબુ અથવા સૂકા આદુના ટુકડા રાખવામાં આવે છે. કેટલાક ભંડારોમાં લોકો સિંદૂર અથવા કુમકુમ પાવડરનો ઉપયોગ કરે છે (જે લાલ હોય છે) જે ખૂબ જ સારા જંતુ નિવારક તરીકે કામ કરે છે. કાળા મરી, ચંદનનું લાકડું અથવા લવિંગ જેવા કેટલાક કુદરતી ઉત્પાદનોના તેલના અર્કથી પામ લીફ હસ્તપ્રતોમાં લવચીકતા લાવે છે. કુદીનાના પાન કીડીઓ અને વંદાને પણ ભગાડે છે. જંતુઓથી બચવા માટે ઘણા પુસ્તકાલયો ચંદનના લાકડાની ધૂળનો ઉપયોગ કરે છે.અજવાઇન પાવડર જંતુનાશક અને ફૂગનાશક તરીકે પણ કામ કરે છે.

❖ ભારતમાં ડિજિટલ સંરક્ષણની પહેલ કરનાર વિવિધ સંસ્થાઓ:-

1. આઈજીએનસીએ, (નવી દિલ્હી)
2. નેશનલ આર્કાઇવ્સ ઓફ ઇન્ડિયા (NAI)
3. ખુદા બખ્શ ઓરિએન્ટલ પબ્લિક લાયબ્રેરી, (પટના)
4. રામપુર રઝા લાઇબ્રેરી, ધ એશિયાટિક સોસાયટી ઓફ બંગાળ
5. નેહરુ મેમોરિયલ મ્યુઝિયમ એન્ડ લાઇબ્રેરી

❖ ઉપસંહાર:-

આમ દુર્લભ અને અત્યંત જટીલ હસ્તપ્રતોની જાળવણી તેમજ તેની પુનઃ પ્રાપ્તિ ખુબજ આવશ્યક છે. જેમાં વિવિધ સંસ્થાઓ, આર્કાઇવ્સ, પુસ્તકાલયો અથવા પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે. આધુનિક યુગમાં વિવિધ ટેકનિકો દ્વારા તેમજ સ્વદેશી પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરીને દસ્તાવેજોને ખુબજ લાંબા કાળ સુધી સાચવી રાખવાના પ્રયાશો થઈ રહ્યા છે. ભારતના ભવિષ્યને જાળવી રાખવા માટે ભારતના પુરાણો, વેદો, ધર્મગ્રંથો, તેમજ અમુલ્ય દસ્તાવેજોને સાચવવા ખુબજ જરૂરી છે.

સંદર્ભ:

1. રે, પ્રાયથર્થ. (1990), હેરોડના લાઇબ્રેરિયન્સ ગ્લોસરી એન્ડ રેફરન્સ બુક. Ed.7.
2. ઈંગ્લેન્ડ, ગોવર. પી.392.
3. ડેનિયલ્સ, વિન્સેન્ટ. (2006), પેપર. માં: મે, એરિક; જોન્સ, માર્ક. સંરક્ષણ વિજ્ઞાન:
4. હેરિટેજ સામગ્રી. યુ.કે., ધ રોયલ સોસાયટી ઓફ કેમિસ્ટ્રી. પૃ.39.
5. ભારત સરકાર. (2015), ભારતનું બંધારણ. નવી દિલ્હી, કાયદા મંત્રાલય
6. અને જસ્ટિસ. પી.25.
7. ડિજિટલ સંરક્ષણ ગઠબંધન, "ડિજિટલ સામગ્રીઓનું સંરક્ષણ સંચાલન: ધ હેન્ડબુક <http://www.dpconline.org/advice/preservation-handbook>," 2008.
8. ભારતીય પુરાતત્વ સર્વેક્ષણ, ભારત સરકાર, http://asi.nic.in/asi_aboutus.asp
10. હરિનારાયણ, એન., અને જયરાજ, વી., (એડ.), મ્યુઝિયમ હસ્તપ્રતોની સંભાળ,
11. કમિશનર દ્વારા પ્રકાશિત સંગ્રહાલયો, સરકારી સંગ્રહાલય, મદ્રાસ, જૂન, 1995.
12. "હસ્તપ્રતો માટે રાષ્ટ્રીય મિશન" - ભારત સરકારની વેબસાઇટ. www.wikipedia.org

વિકસિત ભારતના આધુનિક ગ્રંથાલયોમાં AI દૂલ્સના ઉપયોગ સાથે ગ્રંથપાલોની બદલાતી ભૂમિકા: એક અભ્યાસ

પટેલ આરઝુ ભુપેન્દ્રભાઈ, રિસર્ચ સ્કોલર, ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન વિભાગ
હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી, પાટણ
ડૉ. ભગવાનભાઈ કે. ચૌધરી, માર્ગદર્શક શ્રી, (M.Sc., M.Li.Sc., Ph.D)

સારાંશ

આઝાદીના ૧૦૦ વર્ષ પછીના ભારતને વિકસિત ભારત બનાવવામાં ક્યાકને ક્યાક ગ્રંથાલયોનો ફાળો ઘણો મોટો ગણાશે કારણકે ટેકનોલોજીની સદીમાં જ્ઞાનના સ્ત્રોત તરીકે ગ્રંથાલયો સીધી અથવા આડકતરી રીતે પોતાની ભૂમિકા ભજવે જ છે. જો બાળક વાંચતું થશે તો તેનો વિકાસ અકલ્પનીય છે પણ જો દેશનો દરેક નાગરિક માહિતી મેળવવા માટે સક્ષમ હશે તો ભારતને વિકસિત બનાવવામાં વધુ સમય લાગશે નહીં. વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીના હાલના યુગમાં ગ્રંથાલયોનું ડિજિટલ થવું અને વાચકને ગમે તે સમયે સ્થળ અને ઉપલબ્ધિની મર્યાદા વિના માહિતી પહોંચાડવી તે નવાઈની બાબત રહી નથી. ગ્રંથાલયોની સાથે હવે ગ્રંથપાલ પણ ડિજિટલ થતાં જોવા મળ્યા છે તેઓની કાર્યશૈલી અને દ્રષ્ટિકોણમાં બદલાવ આવ્યો છે. કમ્પ્યુટર અને ઇન્ટરનેટના તીવ્ર ઉપયોગથી માહિતી ઇચ્છુક વાચકો પાસે વિશાળ પ્રમાણમાં વ્યાપક સ્ત્રોતો છે આથી ગ્રંથપાલે પરંપરાગત રીતે ગ્રંથાલયના કાર્યો તેમજ સેવાઓ તો પૂરી પાડવાની જ છે પણ તેની સાથે તેઓની જરૂરિયાતો અને માંગણીને ધ્યાનમાં લઈને ટેકનોલોજી આધારિત સેવાઓ પણ પ્રદાન કરવાની છે. આ પેપરમાં સંશોધક દ્વારા ડિજિટલ ગ્રંથાલયોમાં વપરાતા નવા સંસાધનો તથા ગ્રંથપાલોની બદલાતી ભૂમિકા વિષે એક અભ્યાસ હાથ ધરેલ છે.

સૂચક શબ્દો: AI દૂલ્સ, ડિજિટલ ભૂમિકા, ડિજિટલ ગ્રંથાલય, ગ્રંથપાલ

પ્રસ્તાવના

વર્ષો પૂર્વેથી સામાજિક સંસ્થા તરીકે અસ્તિત્વ ધરાવતા ગ્રંથાલયો હાલના આધુનિક સમયમાં સમગ્ર વિશ્વમાં જ્ઞાનના પ્રવેશદ્વાર તરીકે ઓળખાયા છે. ગ્રંથાલયોના સ્વરૂપ અને તેઓની ભૂમિકામાં મોટો બદલાવ આવ્યો છે હવે દરેક ક્ષેત્રના લોકો પોતાની ઉંમર અને વ્યવસાયને ધ્યાનમાં લીધા વિના પુસ્તકાલયોનો મુક્તપણે ઉપયોગ કરી શકે તેવી સેવાઓ તથા સુવિધાઓ પ્રદાન કરવામાં આવે છે. પ્રાચીન સમયના પુસ્તકાલયોમાં ગ્રંથપાલ માત્ર પુસ્તકો અને અન્ય સંગ્રહના રખેવાળ તરીકે કામ કરતા હતા જ્યારે હાલના સમયમાં ગ્રંથાલયની આધુનિકતા સાથે ગ્રંથપાલ ડિજિટલ બનતા જાય છે. ઔદ્યોગિક ક્રાંતિની વચ્ચે AI (કૃત્રિમ બુદ્ધિમતા) એક પરિવર્તનશીલ બળ તરીકે ઉભરી આવ્યું છે. જેની મદદથી ગ્રંથપાલ રોજ-બરોજ ટેકનોલોજીથી સારી રીતે વાકેફ થાય છે અને સંશોધકોને યોગ્ય સાધનો તરફ માર્ગદર્શન આપે છે.

સાહિત્ય સમીક્ષા

- **Chang Chiao-Chen , (2013)," Library mobile applications in university libraries ", Library Hi Tech, Vol. 31 Iss 3 pp. 478 - 492** યાંગ ટાસ્ક ટેકનોલોજી ફિટ મોડલ સાથે યુનિફાઇડ થિયરી ઓફ સ્વીકૃતિ અને ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ (UTAUT) લાગુ કરીને મોબાઇલ લાઇબ્રેરી એપ્લિકેશનનો ઉપયોગ કરવા તરફના વપરાશકર્તાના વર્તન હેતુનો અભ્યાસ કરે છે. ટાસ્ક ટેકનોલોજી મોડલની વર્તણૂકલક્ષી ઈરાદા પર મધ્યમ અસર હોય છે. પ્રયત્નોની અપેક્ષા, સામાજિક પ્રભાવ, સુવિધાજનક પરિસ્થિતિઓ અને કાર્યક્ષમતાની અપેક્ષા મોબાઇલ લાઇબ્રેરી એપ્લિકેશન તરફના વર્તનના ઈરાદાને પ્રભાવિત કરે છે.
- **Fouric,I. Understanding and Exploring idiosyncrasy in the use of ICT Devices, such as Tables: setting the background Library Hitech, 30,2, 2012, 359-366.** ફોરિક, આઇ. એ તેમના લેખ ICT ઉપકરણો, જેમ કે કોષ્ટકો: પૃષ્ઠભૂમિ સેટિંગ લાઇબ્રેરી હાઇટેક, ના ઉપયોગમાં રૂઢિપ્રયોગને સમજવું અને અન્વેષણ કરવું. માં માહિતી સંચાર તકનીકી ઉપકરણોનો ઉપયોગ, તેમના ફોર્મેટનો હેતુ, તેમના માર્કેટિંગ, ઉત્પાદન મર્યાદા અને તેમના માર્કિંગ, ઇન્ટરનેટ પ્રત્યે આધુનિક પેઢીની વિવિધ જિજ્ઞાસાઓ અને વર્તન, આ ઉપકરણોની નકલ કરવાની શું શક્યતાઓ છે તે સમજવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. શું દરેકને સામેલ ગ્રાહકોની બુદ્ધિમત્તા સાથે ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરવા માટે પ્રોત્સાહિત કરી શકાય છે? લેખકનો અભ્યાસ આ તમામ મુદ્દાઓ પર ભાર મૂકે છે, લેખમાં દરેકનું ધ્યાન આવા વિશેષાધિકૃત લોકો તરફ દોરવામાં આવ્યું છે, જેઓ તકનીકી રીતે ઓછા જાગૃત છે. આર્થિક સંતોષ એ એવી સ્થિતિ છે જે વ્યક્તિનો આત્મવિશ્વાસ જાળવી રાખે છે, પરંતુ ઇન્ફોર્મેશન ટેકનોલોજીની મદદથી તેની માનસિકતા બદલી શકાય છે અને ટેકનિકલી બિનઅનુભવી લોકો પણ આધુનિક વૈજ્ઞાનિક સુવિધાઓનો લાભ લેવાનું શરૂ કરે છે. તેથી, તેમને તકો આપવી એ એક તાર્કિક પગલું છે. આવા સંપન્ન લોકોના વ્યક્તિત્વ, શીખવાની ક્ષમતા, કામની પ્રાથમિકતા વગેરે પરથી એ જાણી શકાય છે કે વિશાળ માહિતી વિસ્તાર અને માહિતી આધારના જ્ઞાનથી જીવન ઉર્જાવાન હોવું જોઈએ.
- **Halder, S. N. (2009). Multimodal roles of library and information science professionals in present era. International Journal of Library and Information Science, 1 (6), 92-99.** આ લેખ વર્તમાન યુગમાં પુસ્તકાલયની વિવિધ ભૂમિકાઓ સમજાવે છે જેમ કે એડવોકેટ, પાર્ટિસિપેશન મેનેજર રિસર્ચર કન્સલ્ટન્ટ, કન્ટેન્ટ મેનેજર, ગાઈડ, શિક્ષક, મધ્યસ્થી નોલેજ મેનેજર, વેબ ડિઝાઇનર વગેરે. આ અભ્યાસ પરંપરાગત પુસ્તકાલયને ડિજિટલ વાતાવરણમાં રૂપાંતરિત કરવાની શક્યતાઓ અને તકો દર્શાવે છે. ઇન્ટરનેટ અને આઈસીટીના કારણે વિવિધ પ્રકારની લાઇબ્રેરીઓ ઉભરી આવી છે, જેમાંથી કેટલીક લાઇબ્રેરીઓ નીચે દર્શાવેલ છે.
 - સ્વયંસંચાલિત પુસ્તકાલય- આ પુસ્તકાલય સંપૂર્ણપણે કોમ્પ્યુટરાઈઝ્ડ છે.
 - વર્ચ્યુઅલ લાઇબ્રેરી- આમાં, ગ્રાફિક રેકોર્ડ્સ ઇલેક્ટ્રોનિક અને ડિજિટલ સ્વરૂપમાં હોય છે અને તે વિવિધ નેટવર્ક્સ દ્વારા એકબીજા સાથે જોડાયેલા છે.
 - હાઇબ્રિડ લાઇબ્રેરી- તે પરંપરાગત પ્રિન્ટ લાઇબ્રેરી સંસાધનો અને ઇલેક્ટ્રોનિક સંસાધનોનું મિશ્રણ છે.

- ડિજિટલ લાઇબ્રેરી- આ પ્રકારની લાઇબ્રેરીમાં, સંસાધનોનો નોંધપાત્ર ભાગ મશીન દ્વારા વાંચી શકાય તેવા સ્વરૂપમાં હોય છે.
- લાઇબ્રેરી 2.0

ગ્રંથાલયોમાં AI સાક્ષરતા

AI નો ઉપયોગ માહિતી કેવી રીતે શોધવી, સમજવી અને તેના વિશે વિવેચનાત્મક રીતે વિચારવું તે શીખવે છે. જ્યારે આધુનિક ગ્રંથાલયો અને ગ્રંથપાલ દ્વારા સમર્થકોને AI સાક્ષરતા પ્રાપ્ત કરવામાં મદદરૂપ બને છે ત્યારે લોકોને વિશ્વાસપૂર્વક ભાગ લેવા અને સમાજ સાથે જોડાવા માટે જરૂરી કૌશલ્યો પ્રદાન કરે છે. AI સાક્ષરતા તેના કાર્ય, તર્ક અને મર્યાદાઓ સાથે સંબંધિત અસરોની સમજણનો સમાવેશ કરે છે. આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ (AI) પુસ્તકાલયોને બદલાવાનો અવકાશ પ્રદાન કરે છે અને જ્ઞાનનો યોગ્ય ઉપયોગ કરીને વધુ સારા પરિણામો મેળવવાની સરળ રીત સૂચવે છે. વર્ષ ૧૯૭૦ના દાયકાથી ગ્રંથાલય અને શિક્ષણ ક્ષેત્રોએ માહિતી સાક્ષરતાના મહત્વની બાબતને ધ્યાનમાં લઈને સમસ્યાના નિરાકરણ અને જરૂરી નિર્ણયો લેવા માટે માહિતીની શોધ અને તેના વ્યવસ્થિત ઉપયોગ માટે જરૂરી કુશળતાના સમૂહ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કર્યો છે. જે રીતે માહિતીનું સ્વરૂપ અને પ્રદાન પદ્ધતિઓ બદલાઈ રહી છે, તે જ રીતે મૂળ માહિતી સાક્ષરતાના ખ્યાલમાં નીચે મુજબના પરિમાણો ઉમેરાયા છે.

- સંશોધન સાક્ષરતા
- સંસાધન સાક્ષરતા
- કમ્પ્યુટર સાક્ષરતા

હવે ગ્રંથાલયો અને લાઇબ્રેરી પ્રોફેશનલ્સનો સાક્ષરતા ઉદ્દેશ્ય માહિતી સાક્ષરતા અને AI સાક્ષરતાનો હેતુ ધરાવે છે AI પુસ્તકાલય સેવાઓ સહિત વિવિધ ક્ષેત્રો અને ઉદ્યોગોમાં પરિવર્તન લાવી રહ્યું છે. AI ગ્રંથપાલોને તેમના સમર્થકો સુધી માહિતી અને સંસાધનો પ્રદાન કરવામાં તેમની કાર્યક્ષમતા, સચોટતા અને સુસંગતતા સુધારવામાં મદદ કરી રહ્યું છે. જો કે તે કેટલાક નૈતિક, સામાજિક અને તકનીકી પડકારો પણ રજૂ કરે છે જેને સંબોધિત કરવાની જરૂર છે.

પુસ્તકાલયોમાં આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ (AI) ના પડકારો

- પુસ્તકાલયોમાં AI સિસ્ટમની પ્રાપ્તિ માટે પર્યાપ્ત ભંડોળની ઉણપ એ પડકાર છે.
- સામાન્ય રીતે મોટાભાગના પુસ્તકાલયોમાં આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ સિસ્ટમ્સ કાર્યરત નથી આથી તેની સિસ્ટમ વિકાસ અને જાળવણીનો ખર્ચ ગ્રંથાલયો માટે એક પડકાર સ્વરૂપ છે.
- પુસ્તકાલય કર્મચારીઓમાં AI સિસ્ટમનો ઉપયોગ અને ચલાવવા માટેની તકનીકી જાણકારીની ગેરહાજરી છે.

આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ (AI) ના ફાયદા

બદલાતા જતાં ડિજિટલ યુગમાં કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તાના અગણિત ફાયદાઓ છે જેમાંથી કેટલાક ફાયદા અત્રે દર્શાવેલ છે.

- AI ના ઉપયોગ થી સમયની મર્યાદા વગર જટિલ કાર્યો મર્યાદિત સમયમાં કરી શકાય છે અને કાર્યની સફળતાનો ગુણોત્તર પણ ઊંચો જોવા મળે છે.
- માનવ નિર્ણયો અમૂકવાર પક્ષપાતી હોઈ શકે છે જ્યારે AI દ્વારા થયેલા કાર્યોમાં પક્ષપાત અને ભેદભાવ જેવા પ્રશ્નો ઉદભવતા નથી.
- AI માણસની સરખામણીમાં અધરા કામ વધુ ઝડપથી, યોગ્ય રીતે સરળતાથી કાર્ય પૂર્ણ કરે છે તથા તણાવમુક્ત વાતાવરણ પ્રદાન કરે છે.
- ટેકનોલોજીકલ વર્ચસ્વ વધવાને લીધે માનવીના સમય અને પૈસાનો બચાવ જોવા મળે છે.
- તે ટૂંકા સમયગાળામાં એક સમયે અનેક કાર્યો એક સાથે કરી શકે તેવી ક્ષમતા ધરાવે છે અને કાર્યોમાં ભૂલનું પ્રમાણ પણ ઓછું અથવા તો નહિવત જોવા મળે છે.
- આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સનો એક મોટો ફાયદો એ છે કે તેનું નિષ્કર્ષ ડેટા પર આધારિત રહે છે.

આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ (AI) ના ગેરફાયદા

દરેક વસ્તુના ફાયદા સાથે ગેરફાયદા પણ હોય છે અહીં કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તાના કેટલાક ગેરફાયદા રજૂ કરેલ છે.

- આને લીધે બુદ્ધિશાળી પ્રણાલીઓમાં માનવજ્ઞાનનો ગંભીરપણે અભાવ નવી પેઢીને આળસુ બનાવે છે જેના પરિણામે નોકરીઓ પર અસર થવાથી બેરોજગારી વધે છે
- આની ગુણવત્તા પ્રોગ્રામ પર આધારિત હોવાથી તેના પ્રોગ્રામની વિસંગતતાને લીધે અમુક વાર આદેશ વિરુદ્ધના પરિણામ મળે છે જે તદ્દન બિન ઉપયોગી નીવડે છે.

ગ્રંથપાલની બદલાતી ભૂમિકા

વધતી જતી માહિતીની એક્સેસ પ્રદાન કરવામાં પુસ્તકાલયો મુખ્ય સ્ત્રોત ગણાય છે પુસ્તકાલયમાં આનો ઉપયોગ વ્યાપક બન્યો છે. જેમાં સંદર્ભ સેવા, વાંચન અને શેલ્ફ-રીડિંગ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. જો કે પુસ્તકાલયોમાં કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તાનો સમાવેશ ગ્રંથપાલોને તેમના વપરાશકર્તાઓની મદદ કરવા માટે સમજી શકાય છે, જે કદાચ પુસ્તકાલયોને ગ્રંથપાલોની નોકરીઓ લેવાને બદલે ઉપભોક્તાઓને મદદરૂપ થશે. તે તેમની સેવાઓના વિતરણમાં વધારો કરશે. આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ પુસ્તકાલયની કામગીરી અને સેવાઓમાં ઘણો સુધારો કરશે અને સતત બદલાતા ડિજિટલ સમાજમાં પુસ્તકાલયોની સુસંગતતાને વિકસિત કરશે. AI ઊંડી સમજ શક્તિ પર કામ કરતા મનુષ્યોથી વિપરીત સમજ શક્તિ પર આધારિત કામ કરે છે. કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તાની શક્તિ અને ફાયદો એ હકીકતમાં રહેલો છે કે કોમ્પ્યુટર પેટર્નને તે સ્કેલ અને ઝડપે અસરકારક રીતે ઓળખી શકે છે જે માણસો કરી શકતા નથી.

બુદ્ધિ એ હકીકત અને કૌશલ્યોને વિચારવાની અને શીખવાની ક્ષમતા સમજાવે છે અને જ્યારે જરૂરી હોય ત્યારે તેનો ઉપયોગ પણ શીખવે છે. આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ પહેલાથી જ આપણી ઘણી બધી રોજિંદી પ્રવૃત્તિઓને સ્પર્શે છે, માનવીઓ અનુભવવાની, વિચારવાની અને કાર્ય કરવાની ક્ષમતા સાથે જન્મે છે, જે

ઘણા બધા પરિબલોના પરિણામે સમય જતાં વિકાસ પામે છે અને સુધરે છે. બૌદ્ધિક કાર્યના વિવિધ પાસાઓ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરતી એપ્ટિટ્યુડ ટેસ્ટની શ્રેણી દ્વારા મેળવેલ ઇન્ટેલિજન્સ ક્વોટિન્ટ (IQ) દ્વારા મનુષ્યમાં બુદ્ધિ માપવામાં આવે છે. તેવી જ રીતે, બુદ્ધિશાળી કમ્પ્યુટર્સ જે મનુષ્યોની જેમ સમજે છે, વિચારે છે અને વર્તે છે તે આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સનું મૂળ છે. AI એ પુસ્તકાલયોમાં કમ્પ્યુટિંગના ઉભરતા પ્રવાહો અને એપ્લિકેશનોમાંનું એક છે જે કાર્યો કરવા માટે પ્રોગ્રામિંગ કમ્પ્યુટરનો સમાવેશ કરે છે.

Bourg (2017) અને Coleman (2017) અનુસાર, ગ્રંથપાલો, વિદ્વાનો અને અન્યોના કૌશલ્ય-સમૂહને કેવી રીતે તૈયાર કરવા અને તેનો ઉપયોગ ઇન્ફ્યુઝન સાથે ઇન્ટેલિજન્ટ ઇન્ફર્મેશન સિસ્ટમને સુનિશ્ચિત કરવા માટે કેવી રીતે કરી શકાય તેના સંબંધિત પ્રશ્નો પૂછવાની જરૂર છે. પુસ્તકાલયોના મુખ્ય મૂલ્યો જેવા કે સમાવેષ, ગોપનીયતા, બૌદ્ધિક સ્વતંત્રતા, સામાજિક ન્યાય જે કલ્પનાને પ્રોત્સાહન આપે છે, જ્ઞાનનું સર્જન કરે છે અને માનવ શિક્ષણને પણ સમર્થન આપે છે કે કેવી રીતે લાઇબ્રેરીઓ વપરાશકર્તાઓ અને AI જનરેટેડ માહિતી વચ્ચે ઇન્ટરફેસ બનાવી શકે છે અને ખાતરી કરવા માટે કે તે સચોટ અને સુસંગત છે અને મનુષ્યો અને મશીનો, ખાસ કરીને વિદ્વતાપૂર્ણ સંદેશાવ્યવહાર બંને દ્વારા ગ્રંથોને કેવી રીતે શ્રેષ્ઠ રીતે શોધી શકાય છે જેથી બુદ્ધિશાળી મશીનો પ્રશ્નોના બુદ્ધિશાળી જવાબો ઉત્પન્ન કરવા માટે વિશ્વાસ કરી શકે? ALA ના પ્રમુખ, ગાર્સિયા ફેબોએ તાજેતરમાં પુસ્તકાલયના વ્યાવસાયિક કાર્યસૂચિ અને રાષ્ટ્રીય વાર્તાલાપમાં આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સનો સમાવેશ કરવાની હિમાયત કરી હતી જેથી કરીને આ પ્રશ્નોની વધુ ચકાસણી કરી જવાબ આપી શકાય. વધુમાં, રાષ્ટ્રપતિએ જણાવ્યું હતું કે, વાઇસ આસિસ્ટન્ટ્સ અને મશીન લર્નિંગ સહિત આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સનું મોજું હજુ પણ ઘણા ક્ષેત્રોમાં અનિશ્ચિત છે પરંતુ તે પુસ્તકાલયમાં પહેલેથી જ માન્યતા અને એપ્લિકેશન મેળવી ચૂક્યું છે. આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સના આ પ્રારંભિક તબક્કામાં, પુસ્તકાલયો તેનો ઉપયોગ માહિતી સાક્ષરતા, કમ્પ્યુટર પ્રોગ્રામિંગ જેવી જટિલ-વિચાર કુશળતા શીખવવા, તેમના સમર્થકોને આ મશીનો માટે પ્રશ્નો ઘડવામાં અને પ્રતિસાદોનું મૂલ્યાંકન કરવાનું શીખવા માટે અને માહિતી સંસાધનોને એક્સેસ કરવા માટે ઉપયોગ કરી રહી છે. આ બધા વિશ્વભરની લાઇબ્રેરી પ્રેક્ટિસમાં અમલમાં મૂકાયેલા વિશાળ પગલાં છે અને તે કૃત્રિમ બુદ્ધિના મોટા પાયે ઉપયોગ તરફ નિર્દેશ કરે છે જે ભાવિ પુસ્તકાલયોને આકાર આપશે.

નિષ્કર્ષ

જો પુસ્તકાલયોએ સતત વિકાસ કરવો હોય તો તેઓએ સેવાઓમાં નવીનતા કઈ રીતે લાવવી તેની અવાર નવાર તપાસ કરવી પડશે જે મૂળ સુધી પહોંચવાનું સાચું માધ્યમ છે ટેકનિકલ સેવાઓ, સંદર્ભ સેવાઓ, પરિભ્રમણ સેવાઓ, સંસાધન વ્યવસ્થાપન અને માહિતી પુનઃપ્રાપ્તિ/પ્રસાર માટે કૃત્રિમ બુદ્ધિ પ્રણાલીના વિકાસ દ્વારા પુસ્તકાલયોને ઘણો ફાયદો થશે. જો કે એવી અટકળો છે કે આ ટેકનોલોજી ગ્રંથપાલોને બેરોજગાર બનાવશે, આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ પુસ્તકાલયની કામગીરી અને સેવાઓની ડિલિવરીમાં મોટા પ્રમાણમાં વધારો કરશે અને સતત બદલાતા ડિજિટલ સમાજમાં પુસ્તકાલયોની સુસંગતતા લાવશે આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ પણ ગ્રંથપાલ અને ગ્રંથાલયોમાં માણસોના સ્પર્શ તરીકે જોવામાં આવે છે, આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ લાઇબ્રેરીઓમાં માનવીય સ્પર્શને ઘટાડશે નહીં, અને તે

લાઇબ્રેરીના તેમના સમર્થકો સાથેના જોડાણને કોઈપણ સમયે ખતમ કરશે નહીં.તે ગ્રંથપાલને આધુનિક બનાવીને સમાજ માટે મહદ અંશે ઉપયોગી પુરવાર બનશે.

સંદર્ભ

- Bourg, C. (2017). What happens to libraries and librarians when machines can read all books? Retrieved September 28, 2019 from: www.chrisbourg.wordpress.com
- Chang Chiao-Chen , (2013)," Library mobile applications in university libraries " , Library Hi Tech, Vol. 31 Iss 3 pp. 478 – 492.
- Coleman, C. N. (2017). Artificial intelligence and the library of the future revisited. Retrieved October 3, 2019 from: <https://library.stanford.edu/blogs/digital-library-blog/2017/11/artificial-intelligence-and-library-future-revisited/>
- Fouric,I. Understanding and Exploring idiosyncrasy in the use of ICT Devices, such as Tables: setting the background Library Hitech, 30,2, 2012, 359-366.
- Garcia-Febo, L. (2019). Exploring AI: How libraries are starting to apply artificial intelligence in their work. American Libraries. Retrieved novembert 8, 2024 from <https://americanlibrariesmagazine.org/2019/03/01/exploring-ai/>
- Halder, S. N. (2009). Multimodal roles of library and information science professionals in present era. International Journal of Library and Information Science, 1 (6), 92-99.
- https://www.researchgate.net/publication/377143152_A_Study_on_Impact_of_ArtificialIntelligence_AI_on_Library_Services
- <https://www.aje.com/arc/ways-artificial-intelligence-impacts-libraries/>
- <https://www.springernature.com/gp/librarians/the-link/technology-blogpost/ai-libraries-tradition-innovation/27407176>

The Important Role of Libraries in the Development of the Nation

રાષ્ટ્ર ના વિકાસ માટે ગ્રંથાલય ની અહમ ભૂમિકા

ડો. વર્ષાબેન જોષી, સહાયક ગ્રંથપાલ, પી.ડી.યુ. મેડિકલ કોલેજ,રાજકોટ.

સારાંશ :

ગ્રંથાલય એ આપણા સમાજની ધરોહર કહેવાય. ગ્રંથ વગરનું જીવન એ શ્વાસ વિનાના જીવન જેવું છે. ગ્રંથો આપણા સમાજને હમેશા ધબકતા રાખે છે.સમાજના બદલાવ લાવવા માટે આપણે સૌએ સાથે મળીને ગ્રંથાલય નો ઉછેર કરવો જરૂરી બની ગયો છે.આપણે આપણી આવનારી પેઢીને જ્ઞાનની સંપત્તિ વારસામાં આપીએ. પ્રસ્તુત પેપરમાં સમાજના બદલાવ માટે ગ્રંથાલય કેટલું જરૂરી છે તેની વિગતે ચર્ચા કરીશું.

ચાવીરૂપ શબ્દો :

ગ્રંથાલય, ગ્રંથાલય ધારો , સામાજિક બદલાવ,

પ્રસ્તાવના.

લાયબ્રેરી શબ્દ સાંભળતા જ આપણા મન - મસ્તિકમાં પુસ્તકો ઉછળવા માંડે. પણ તેનાથી વિશેષ બહુ વાસ્તવિકતા છે. લાયબ્રેરી ના ઉપયોગથી સોસાયટી - સમાજ માં બદલાવ આવે છે. કારણ કે એક સુસંસ્કારી પરિવાર - લોકોમાં કહેવત છે, કે જે સંસ્કારી હોય - જ્ઞાન મેળવવા માંગતા હોય ,સાચો , સારો , વ્યક્તિ હોય તે વધારેમાં વધારે લાયબ્રેરીનો ઉપયોગ કરે છે. લાયબ્રેરીના ઉપયોગને કારણે વ્યક્તિ વાંચન રૂપી જ્ઞાનવર્ધક હોય છે. જેથી તેનામાં સંસ્કારિતા ,સહિષ્ણુતા ,અને સમજ હોય છે. જે પોતાના પરિવાર અને સમાજ માં અવીરત આપ્યા કરે એ માનવ સહજ સ્વભાવ માટે સામાન્ય છે. અરે એવા લોકોથી સર્જાયેલ સમાજ પણ એક પ્રકારની લાયબ્રેરી જ છે. દરેકને દરેક માનવીમાંથી આપણને કંઈકને કંઈક નવું શીખવા જાણવા મળે છે. લાયબ્રેરી એટલે આપણને જ્ઞાનવર્ધિત બનાવતી સંસ્થા છે. જેમાંથી પ્રિન્ટ સ્વરૂપે, સોફ્ટવેર દ્વારા, ડિજિટલ, સોશિયલ મીડિયા, હ્યુમન દ્વારા આવી અનેક પ્રકારે માહિતી પ્રદાન થતી હોય છે. અહીં સોસાયટીમાં બદલાવ લાવવા માટે લાયબ્રેરી એક મહત્વનું અંગ છે. લાયબ્રેરી સમાજરૂપી શરીરમાં હૃદય નું સ્થાન ધરાવે છે .હૃદય સ્વસ્થ તો શરીર સ્વસ્થ, તેવી જ રીતે લાયબ્રેરી તંદુરસ્ત તો સમાજ તંદુરસ્ત.

સોસાયટી (સમાજ) એટલે શું?

વ્યક્તિઓનો સમૂહ એટલે સમાજ , જેમાં અલગ - અલગ વ્યક્તિઓના સમૂહ હોય છે. જેમ કે પોત પોતાની રૂચી ,અભીવ્યક્તિ કે ભાવ પ્રમાણે એક બીજામાં વૈચારિક મન મેળથી સાથે રહે તેને સમૂહ સમાજ કહે છે. સમૂહ જેમ વધારે સાથે રહે તેમ જ્ઞાનનું આદાન - પ્રદાન થાય. તેને કારણે વિકાસ થાય અને વિકાસ ને કારણે સામાજિક - આર્થિક સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય. તે માટે પણ મૂળ માં જ્ઞાન જ છે. જ્યારે જ્ઞાન મેળવવા માટે લાયબ્રેરી એ સર્વોચ્ચ માન્યેસ્તર સ્થાન છે. દરેક માનવ નો સમૂહ એ સમાજ છે.

વ્યક્તિઓથી બનતો સમાજ આ તો બહુ જૂનું થયું હવે તો આપણે જ્ઞાન વર્ધિત સમાજ જ્ઞાનપિપાસુ સમાજ વગેરે જેવા નામોથી ઓળખાતા થયા છીએ. અહીં લાયબ્રેરી અને સમાજની વાત કરું છું ત્યારે શિક્ષણ સાથે સંકળાયેલ ,કૃષિ સાથે સંકળાયેલ, ઇન્ડસ્ટ્રીયલ, માહિતી વર્ધક સમાજ ,મોડર્ન સમાજ વગેરે વગેરે.... આ બધા થયા સમાજ ના ભાગો , એમાં પણ બધા સમાજની અલગ અલગ માહિતી ની માંગ હોય છે અને આ તમામ ગ્રંથાલય અને પુસ્તક સાથે જોડાયેલા રહે તો ચોક્કસ જ્ઞાનસભર સમાજ અસ્તિત્વમાં આવે એવું જરૂર કહી શકાય. જે પ્રદેશ કે દેશની જનતા જ્ઞાનસભર હશે તે પ્રદેશ કે દેશ આપોઆપ સમૃદ્ધ થશે.

લાયબ્રેરી એટલે શું?

લાયબ્રેરી એટલે શું ? ખુબ જ મનનીય અને અહમ વાક્ય છે. અરે ! લાયબ્રેરી શબ્દ માં સંપૂર્ણ સર્વસ્વ આવી જાય છે. માનવ જીવનમાં બાલ્યકાળથી જો ગ્રંથાલય નો લાભ પ્રાપ્ત થયો હોય તો તેના જીવનમાં ખુબ વિશેષ પ્રભાવ હોય ,જીવનની સાથે સાથે તે પણ જ્ઞાન - પ્રભાવી વ્યક્તિત્વ સ્થાપિત હોય છે. લાયબ્રેરીમાંથી તમને તમારું શૈક્ષણિક જ્ઞાન જ પ્રાપ્ત થાય તેવું નથી સાથે સાથે માનવીને સમાજ જીવનમાં શ્રેષ્ઠતા પ્રાપ્તિ માટેના તમામ પગથીયા લાયબ્રેરી દ્વારા જ પ્રાપ્ત થાય છે. અરે, ઋષિકુળ(પાઠ શાળા) મા પણ સર્વોત્તમ કક્ષા ની લાયબ્રેરીઓ સ્થાપિત હતી જ તે આપણને આપણા શાસ્ત્રો દ્વારા પણ ચરિતાર્થ થયેલ છે. "લાયબ્રેરી એ જ્ઞાન પ્રાપ્તિ નું કેન્દ્ર બિંદુ ચોક્કસ છે ,પણ સર્વશ્રેષ્ઠ વિશ્વસનીય સ્થાન એટલે લાયબ્રેરી ".લાયબ્રેરી ફક્ત ને ફક્ત પુસ્તકો જ નથી સાચવતી એ તો એવા તમામ જ્ઞાનપિપાસુ લોકોની મદદ કરવા હરપળ તત્પર રહેતી સંસ્થા છે.એ આજકાલના લોકોને સગવડતા સહેલાઈથી મળી રહે એવા માધ્યમથી માહિતી પ્રચાર પ્રસાર કરે છે. એટલે કે વર્ષો પહેલા જ્યારે પુસ્તકોને તાળાકુંચીમાં બંધ કરી રાખવામાં આવતા એ કન્સેપ્ટ)ખ્યાલ)ને બદલે હવે ખુલ્લા ગ્રંથાલયો અસ્તિત્વમાં છે. મુદ્રિત સામગ્રી ઉપરાંત દ્રશ્ય-શ્રાવ્ય સામગ્રીના ઉપયોગ નું પ્રમાણ વધારે પ્રચલિત થયું છે અને ડિજિટલ લાઇબ્રેરી નો ઉપયોગ વધવા માંડ્યો છે .એક તો આજકાલની ઝડપી જીવન રફતારમાં ગ્રંથાલય સુધી પહોંચતા પહેલા ઘર બેઠા મોબાઈલ કે કમ્પ્યુટર ના માધ્યમથી માહિતી પ્રાપ્ત કરતો વર્ગ વધી રહ્યો છે લાયબ્રેરી વિશે વાત કરીએ તો ઘણા પ્રકારની લાઇબ્રેરીઓ જોવા મળે છે જેવી કે ડિજિટલ લાઇબ્રેરી, વર્ચ્યુઅલ લાયબ્રેરી,

હાઈબ્રીડ ,હ્યુમન લાયબ્રેરી,આવા પ્રકારની લાયબ્રેરી એ સંપૂર્ણ માનવજીવનને વાચા અને ઉત્સાહ પૂરું પાડવાનું કાર્ય કરે છે. આ ઉપરાંત પણ ઘણી લાયબ્રેરી અસ્તિત્વમાં છે. જેવીકે વ્હીલ લાયબ્રેરી,(ફરતી લાયબ્રેરી)આવી અલગ અલગ લાયબ્રેરી દ્વારા અલગઅલગ રૂચી રૂપી ધરાવતા વ્યક્તિ સુધી પહોંચી શકાય છે.

લાયબ્રેરી ને પણ ત્રણ વિભાગમાં વહેંચવામાં આવી છે

- 1) પબ્લિક લાઇબ્રેરી
- 2) એકેડેમિક લાઇબ્રેરી
- 3) સ્પેશિયલ લાઇબ્રેરી

પબ્લિક લાયબ્રેરીમાં બધા જ ઉપયોગકર્તા ની જરૂરિયાતો અલગ અલગ રહે છે. પબ્લિક લાયબ્રેરી એ સર્વ ઉપયોગકર્તા નું કેન્દ્રસ્થાન બની રહે છે જેમાં બાળકોથી લઈને વયોવૃદ્ધ વ્યક્તિઓ પણ હોશે હોશે ઉપયોગ કરતા જોવા મળે છે અહીં આપણે જોઈએ કે આપણા સમાજમાં ઉપયોગકર્તા માં બાળકો (ચિલ્ડ્રન), ટીનેજર (યુવાઓ) એડલ્ટ, અને સિનિયર સિટીઝન આ બધા લાયબ્રેરીનો ઉપયોગ અનિવાર્ય પણ કરે છે અને દરેકની જરૂરિયાત અલગ અલગ રહે છે. હાલના અત્યાધુનિક યુગમાં તો બાળકોને લાયબ્રેરી સુધી ખેંચી લાવવા એ જ મહાન કાર્ય કહી શકાય એ માટે પબ્લિક લાયબ્રેરી ના બાળ વિભાગ દ્વારા સમયાંતરે ચિત્ર સ્પર્ધા - સંગીત સ્પર્ધા કે કોઈ શારીરિક ખેલફૂલ સ્પર્ધાનું આયોજન થતું રહે છે. આ ઉપરાંત આ પ્રકારની લાયબ્રેરી દ્વારા બાળકો માટે રમકડા - રસપ્રદ વાર્તાબુક અને જ્ઞાનસભર સાહિત્યક શ્રેણીઓની આપ-લે થતી હોય છે .પબ્લિક લાયબ્રેરી યુવાઓ માટે અગણિત સાહિત્ય સંપન્ન રહે છે. એમની વય અનુસાર સારી અને ઉચ્ચ કક્ષાની નવલકથા શ્રેણીઓ ઉપલબ્ધ રહે છે, જેના દ્વારા નવા ઉભરતા લેખકો કે લેખિકાને પણ પ્રેરણાદાયી મનોબળ પ્રાપ્ત થાય છે. અને હાલ નવા ઉભરતા સાહિત્યકારોને લોકો ઉમળકાથી આવકારે પણ છે. આ ઉપરાંત સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની તૈયારી કરતા વર્ગ(સમૂહ) માટે તો પબ્લિક લાયબ્રેરી જીવનનું એક અંગ બની રહી છે. મોટાભાગનો વાંચન વર્ગ પબ્લિક લાયબ્રેરી માં આવીને જ પોતાની વાંચન તરસને છિપાવે છે. સિનિયર સિટીઝન વર્ગ માટે પણ એ આશીર્વાદરૂપ સાબિત થઈ છે. જીવનભર ઘર ઓફિસની માયાજાળથી નિવૃત્ત થયેલ સિનિયર વર્ગ પોતાનો ખાસ્સો સમય લાયબ્રેરીમાં વિતાવતા હોય છે અને પોતાના મનપસંદ સાહિત્યની શોધમાં રહેતા હોય છે.

સમાજમાં પરિવર્તન લાવવા માટે લાયબ્રેરીનો ઉપયોગ ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં થવો આવશ્યક છે. સામાજિક ક્ષેત્રે, આર્થિક ,ધાર્મિક કે સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રે શૈક્ષણિક આરોગ્ય વિષયક ક્ષેત્રોમાં નોંધપાત્ર ફેરફાર થઈ શકે છે.

લાયબ્રેરીમાં ફક્ત પુસ્તકો જ નહીં સાથે સાથે ત્યાંથી ઉપલબ્ધ થતાં મેગેઝીનો,સામયિકો, સમાચાર પત્રો, સરકારી ગેઝેટસ જેવી રચનાત્મક વાંચન સામગ્રીમાંથી સામાન્ય જન સમુદાયને ઘણું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. પરંતુ આજે અમુક વર્ગ હજુ પણ મુદ્રિત સ્વરૂપને જ પ્રાધાન્ય આપે છે. અને આ વર્ગ પણ બહોળો છે. (પણ મુદ્રિત સ્વરૂપ એ વિશ્વશનીય સર્વોચ્ચ જ છે,અને રહેશે (.

ધાર્મિક કે સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રની વાત જોઈએ તો આપણે સૌ પરિચિત છીએ આપણા ધર્મગ્રંથો આપણી ધરોહર છે. ધર્મગ્રંથને અનુસરીને આપણે સૌ જીવન વ્યવહાર કાર્ય કરતા રહીએ છીએ. આપણા ધર્મગ્રંથોને લાયબ્રેરી એજ સુરક્ષિત (જીવંત) રાખ્યા છે. એમ કહી શકાય. આપણી પ્રાચીન નાલંદા, તક્ષશિલા, વિક્રમશીલા, વલ્લભી વિદ્યાપીઠોની લાયબ્રેરી ઘણી સમૃદ્ધ હતી. અરે શીખ ધર્મનું મહામાન્ય પુસ્તક શીખોના પાંચમાં ગુરુ અર્જુન દેવજી એ આ ગ્રંથ ઈ.સ.૧૬૦૪ માં શરૂ કર્યો અને રામસર હાલનું અમૃતસર મુકામે પ્રથમ ચાર ગુરુસાહેબોની વાણી, પોતાની રચના અને ભક્તોની વાણી એકત્ર કરીને ઈ.સ.૧૬૦૫ માં ભાઈ ગુરુદાસજીના વરદ હસ્તે પૂર્ણ થયો. મૂળ પ્રત હાલ કરતારપૂરના ગુરુદ્વારામાં છે.

સમાજનો વિકાસ વ્યક્તિગત જ્ઞાનને સમષ્ટિગત કરવાના વ્યવહાર અને વિનિમય પર આધારિત છે. જ્ઞાન માટેના વ્યવહાર અને વિનિમય માટેનું મુખ્ય સાધન વાણી છે. તેના દ્વારા તૈયાર થયેલ અનેક

સાધનો અત્યાધુનિક યુગમાં પ્રચલિત છે. જેમાંનું એક 'ગ્રંથ' મુખ્ય સાધન છે જેમાં અનેક વિધ રીતે જ્ઞાન સંગ્રહિત છે. મુરુણકાળ અસ્તિત્વમાં આવ્યો એ પહેલા કંઠસ્થ જ્ઞાન અને સ્મૃતીજ્ઞાન હતું. ત્યારબાદ એ જ્ઞાન પત્રસ્થ થવા માંડ્યું. આ બધુ જ્ઞાન જુદા જુદા પ્રદેશ પ્રમાણે ભુર્જપત્ર, તાડપત્ર, તામ્રપત્ર અને ચર્મપત્ર, આ ઉપરાંત રેશમી કાપડ, માટીની તકતીઓ, ધાતુ, મીણ, લાકડું, વગેરે પર જ્ઞાન અંકિત થવા લાગ્યું પરંતુ આમાના સાધનો પૈકી કેટલાક લાંબા સમય સુધી ટકી શકે એવું ન હતું એટલે કાગળની શોધ થયા પછી આ સમસ્યા દુર થઈ અને બધાજ પ્રકારનું જ્ઞાન સાહિત્ય મુદ્રિત થવા લાગ્યું. એ સમય બાદ તો ટેકનોલોજીના વિકાસને અનુસંધાને સી.ડી., ડી.વી.ડી., પેનડ્રાઈવ, મેઝેટીક ટેપ, માઈક્રો ફોર્મ માં ઉપલબ્ધ છે. ટૂંકમાં કહીએ તો પાષણ યુગથી અંતરીક્ષ યુગ સુધી મનુષ્યએ જે પ્રગતી કરી છે તેનો જીવતો ભંડાર (અભિલેખાગાર) આપણા ગ્રંથાલયો છે એટલે જ કહી શકાય કે સમાજના વિકાસમાં ગ્રંથાલયોનું અદ્ભુત યોગદાન છે.

ગ્રંથાલય ધારાથી સમાજને અસર

ગ્રંથાલય ધારો શબ્દ સાંભળતાજ આપણને બ્રિટન યાદ આવે. કેમકે બ્રિટનની ભૂમિ પર જ વિશ્વના સૌપ્રથમ ગ્રંથાલય ધારાનું નિર્માણ થયું હતું. આ ધારો ઈ.સ.૧૮૦૫ માં અનેક અંતરાયો વચ્ચે પણ કુનેહથી પસાર થયો હતો. આપણા ભારત દેશની વાત કરીએ તો આપણે જેને "રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય" તરીકે ઓળખીએ છીએ એની સ્થાપના બ્રિટીશ સમયગાળામાં "ઈમ્પીરીયલ લાયબ્રેરી" ના નામે થઈ હતી. ભારતમાં સૌપ્રથમ ઈ.સ.૧૮૪૮ માં ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રના પિતામહ ડો.એસ.આર.રંગનાથનના સખત પરિશ્રમથી મદ્રાસ માં ગ્રંથાલય ધારો અમલમાં આવ્યો. ત્યાર બાદ સમયાંતરે જુદા-જુદા રાજ્યોમાં ગ્રંથાલયધારો અસ્તિત્વમાં આવ્યો. હજુ પણ આપણી કમનસીબી કહીએ કે શું હજુ ઘણા રાજ્યોમાં આ ધારાના અમલીકરણ માં કઈક ને કઈક અડચણ રહી છે. જો આ બાબતને ગંભીરતાથી ધ્યાને લેવાય તો ગ્રંથાલયોની સાથે સાથે સમાજના વિકાસમાં પણ ખુબ મોટું પરિવર્તન આવી શકે. આ અંગે ની વાસ્તવિકતા એ છે કે ગ્રંથાલય ધારા થી સમાજ ને અનોન્ય લાભ - ફાયદો રહેલો છે. ગ્રંથાલયધારા થી ગ્રંથાલયો એટલે કે લાયબ્રેરી નો વિકાસ ખુબ ફૂલે ફાળે. ગ્રંથાલય અને ગ્રંથાલય ના કર્મચારીઓ કાયદાકીય રીતે રક્ષિત થાય - વિકાસ થાય તેટલું જ નહિ ગ્રંથાલય ધારા ને કારણે સ્ટેપ બાય સ્ટેપ સમયાંતરે અવલોકન થાય અને વિકાસ માટે કોઈ જ વિટંબણા ન રહે. લાયબ્રેરી વિકાસ માટે સૌથી યટ પ્રશ્ન હોય તો ગ્રાન્ટ અને કર્મચારીઓ ની ભરતી માટેનો છે. પણ ગ્રંથાલય ધારા માં આવતી લાયબ્રેરી નો વિકાસ અવીરત રહે અને તેને કારણે વ્યક્તિ નો વિકાસ - વ્યક્તિનો વિકાસ એટલે સમાજ - સોસાયટી નો વિકાસ - સમાજ સોસાયટી નો વિકાસ એટલે રાષ્ટ્ર નો વિકાસ. છેલ્લે દુઃખ સાથે કહેવું છે કે ગ્રંથાલય ધારો ગુજરાત રાજ્ય માં અમલી થયેલો છે. પણ માત્ર ને માત્ર કાગળ પર કોઈ ધારા અંતર્ગત ઠોસ પ્રતિભાવ નથી, પરંતુ આપણે આશા રાખીએ કે આ ધારો સખ્તાયથી અમલીકરણ ગુજરાત માં થાય, પરંતુ વિશેષ કે ભારત માં કેટલા રાજ્ય માં આ ગ્રંથાલય ધારો અસ્તિત્વ માં છે. તેનું પણ કોઈ ચોક્કસ નકકર વાસ્તવિકતા લોકો સમક્ષ નથી.

સમાજના બદલાવ માટે ગ્રંથાલયને સમર્પિત મહાનુભાવો

ભારત વર્ષમાં ગ્રંથાલય ને સમૃદ્ધ બનાવવાના આપણા પૂર્વજો અને રાજાઓએ ઘણો સિંહફાળો અર્પણ કરેલ છે. ગુજરાતની ગ્રંથાલય પ્રવૃત્તિની વાત કરીએ તો વડોદરાના શ્રીમંત મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડ (ત્રીજા) એ પોતાના શાસન કાળ દરમિયાન પોતાના રાજ્યની પ્રજા દરેક શિક્ષિત બને તે માટે ફરજિયાત કેળવણીનો કાયદો કરી તેના પૂરક સાધન તરીકે મફત વાંચનાલય અને ગ્રંથાલયની યોજના રચી. અને "જ્યાં શાળા ત્યાં ગ્રંથાલય" એ સૂત્ર ગ્રંથાલય જગતને ભેટ ધર્યું. આ ઉપરાંત ગોંડલ ના રાજવી મહારાજા ભગવતસિંહજી એ ગ્રંથાલય ને ભગવદ્ગૃમંડલ ની ભેટ આપી. જેમાં તેમણે સંશોધનમાં એકત્ર કરેલા વીસેક હજાર (૨૦,૦૦૦) શબ્દોથી કોષ રચવાની શરૂઆત કરી હતી. જે ૧૯૪૪માં પ્રસિદ્ધ થયો હતો, ત્યારે તેમાં ૨૬,૬૮૭ શબ્દો અને તેના ૫૧,૩૩૮ અર્થોનો સમાવેશ ૯૦૨ પાનામાં કરવામાં આવ્યો હતો. આપણા ભારતના દીર્ઘદ્રષ્ટિ ધરાવતા રાજવીઓનો પણ ગ્રંથાલય અને તેના દ્વારા સમાજને સમૃદ્ધ બનાવવાનો એક ધ્યેય હતો.

સમાપન:-

સમાજના બદલાવ માટે લાયબ્રેરી એ ચોક્કસ એક અભિન્ન અંગ છે. જે રાષ્ટ્ર વિક્ષીત છે. વિકાસ સાધી રહ્યા છે તેના મૂળ સ્વરૂપ જોઈએ તો તે રાષ્ટ્રમાં ગ્રંથાલય સર્વોચ્ચ રીતે કાર્યાન્વિત હશે અને તેનાથી જ જ્ઞાન પ્રાપ્તિ ના સ્ત્રોત વહેતા હોય છે. તે જ્ઞાન દ્વારા વ્યક્તિ નો વિકાસ, વ્યક્તિ દ્વારા સમાજ નો વિકાસ, અને સમજ દ્વારા રાષ્ટ્રનો વિકાસ. આમ સમાજ વિકાસ પ્રાપ્તિ ના મૂળ માં ગ્રંથાલય એ અભિન્ન અને આવશ્યક અંગ છે

સંદર્ભો:-

ચૌહાણ, મીનાબેન અને ગાંધી, રમેશ(૧૯૯૪). ગ્રંથાલય, ઠાકર, ધીરુભાઈ: ગુજરાતી વિશ્વકોશમાં ખંડ-૬, અમદાવાદ : ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ.

<https://gu.m.wikipwdia.org>

<https://en.m.wikipedia.org>

બાળકોના શારીરિક અને માનસિક વિકાસમાં પુસ્તકાલયોની ભૂમિકા

(The Role of libraries in the Physical and mental development of children)

આશિષકુમાર સરાધભાઈ વસાવા, (Assistant Professor - Social Work, સમાજકાર્ય વિભાગ (SHSS),

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ -382481

સારાંશ.(Abstract)

આ પેપર બાળકોના શારીરિક અને માનસિક વિકાસમાં પુસ્તકાલયોની ભૂમિકાની તપાસ કરે છે. પુસ્તકાલયો પુસ્તકો, ડિજિટલ મીડિયા, શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો અને સામાજિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયા માટે સલામત જગ્યા સહિત વિશાળ શ્રેણીના સંસાધનો પ્રદાન કરે છે. આ પેપર અન્વેષણ કરે છે કે પુસ્તકાલયો બાળકોના જ્ઞાનાત્મક વિકાસ, ભાવનાત્મક સુખાકારી અને શારીરિક સ્વાસ્થ્યમાં કેવી રીતે ફાળો આપે છે, બાળકોના વિકાસ માટે સામુદાયિક કેન્દ્ર તરીકે પુસ્તકાલયોના મહત્વને પ્રકાશિત કરે છે.

શબ્દાર્થ(Keywords) : બાળક, પુસ્તકાલય, શારીરિક, માનસિક, ભૂમિકા

પ્રસ્તાવના : (Introduction)

પુસ્તકાલયો જે જ્ઞાન, સર્જનાત્મકતા અને સહયોગની વ્યવસ્થા પ્રદાન કરે છે. બાળકો માટે પુસ્તકાલયો શૈક્ષણિક ભૂમિકા ભજવે છે. પુસ્તકાલયો શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓ અને સુખાકારીને પ્રોત્સાહન આપતા કાર્યક્રમો દ્વારા શારીરિક અને માનસિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપે છે. આ પેપરનો ઉદ્દેશ્ય એ વિશ્લેષણ કરવાનો છે કે પુસ્તકાલયો સર્વગ્રાહી બાળ વિકાસમાં કેવી રીતે ફાળો આપે છે.

પુસ્તકાલયો લાંબા સમયથી શિક્ષણ અને સામુદાયિક જોડાણના કેન્દ્રો છે, અને બાળકોના વિકાસમાં તેમની ભૂમિકાને શિક્ષકો, મનોવૈજ્ઞાનિકો અને સમાજશાસ્ત્રીઓ દ્વારા માન્યતા આપવામાં આવી છે. પુસ્તકાલયો જ્ઞાનાત્મક, ભાવનાત્મક અને સામાજિક વિકાસને ઉત્તેજિત કરતા સંસાધનો પ્રદાન કરીને બાળકોના શારીરિક અને માનસિક વિકાસમાં ફાળો આપે છે.

માહિતીની સ્ત્રોત:

આ સંશોધન પેપરમાં મુખ્યત્વે ગુજરાત રાજ્યના રમતગમત, યુવા અને સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ વિભાગ, ગુજરાત સરકાર ડેટાના આધારે ગુજરાત રાજ્યમાં આવેલ પુસ્તકાલયોના વ્યાપ અને સ્થિતિ, પ્રકાર અંગે માહિતી આપવામાં આવી છે. આ ઉપરાંત સંશોધન લેખોના આર્ટીકલના ડેટાના આધારે વિશ્લેષણ અને નિષ્કર્ષ દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

પુસ્તકાલયનો અર્થ :

પુસ્તકાલય (Library) એ સંસ્થા છે, જ્યાં વિવિધ પ્રકારના પુસ્તકો, સામયિકો, હસ્તલિખિતો, અને અન્ય શૈક્ષણિક સામગ્રી એકત્રિત, સંગ્રહિત અને વાંચન અથવા અભ્યાસ માટે ઉપલબ્ધ કરવામાં આવે છે.

"પુસ્તકાલય" એ બે શબ્દોનું સંયોજન છે: "પુસ્તક" અને "આલય" એટલે કે, "પુસ્તકોનો મકાન" અથવા "પુસ્તકો માટેનું સ્થાન."

પુસ્તકાલયના લક્ષણો:

1. માહિતીનું કેન્દ્ર: પુસ્તકાલય માનવજાત માટે જ્ઞાનના સંગ્રહસ્થાન છે, જ્યાં પ્રાચીન અને આધુનિક જ્ઞાન સંગ્રહિત હોય છે.
2. જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટેનું સ્થાન: વાંચન, અભ્યાસ, સંશોધન અને નવી માહિતી મેળવવા માટે લોકો અહીં આવે છે.
3. પ્રજાસેવા માટે ખુલ્લું: કેટલીક લાઇબ્રેરી જાહેર હોય છે અને પ્રજાને મફતમાં સેવાઓ પૂરી પાડે છે.

પુસ્તકાલયના મુખ્ય ઉદ્દેશ્યો:

- લોકોમાં જ્ઞાનના પ્રચાર અને વાંચનની આદત વિકસાવવી.
- શૈક્ષણિક અને સંશોધન પ્રવૃત્તિઓમાં સહાય કરવી.
- મનોરંજનાત્મક વાંચન માટે વૈવિધ્યસભર પુસ્તકો ઉપલબ્ધ કરાવવી.
- ઐતિહાસિક અને સાંસ્કૃતિક વારસાનું સંરક્ષણ કરવું.

પુસ્તકાલયના પ્રકાર :

પુસ્તકાલયોને તેમના ઉદ્દેશ્ય, પ્રયોગ અને સેવાઓના આધાર પર વિવિધ પ્રકારોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે. અહીં કેટલાક મુખ્ય પ્રકારો છે:

1. સાર્વજનિક પુસ્તકાલય (Public Libraries):

- સર્વ લોકો માટે ખુલ્લા પુસ્તકાલય.
- વિવિધ ઉંમર અને વ્યાવસાયિક જૂથોને માહિતી પ્રદાન કરે છે.
- શૈક્ષણિક, મનોરંજનાત્મક અને સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ માટે ઉપયોગમાં આવે છે.
- ઉદાહરણ: શહેરના મ્યુનિસિપલ પુસ્તકાલય.

2. વિદ્યા સંસ્થાના પુસ્તકાલય (Academic Libraries):

- શાળાઓ, કોલેજો અને યુનિવર્સિટીઓમાં સ્થિત હોય છે.
- વિદ્યાર્થી અને શિક્ષક સમુદાય માટે શૈક્ષણિક આધાર પૂરો પાડે છે.
- ઉદાહરણ: શાળા પુસ્તકાલય, યુનિવર્સિટી પુસ્તકાલય.

3. વિજ્ઞાન અને સંશોધન પુસ્તકાલય (Special and Research Libraries):

- ખાસ ક્ષેત્રોમાં સંશોધન અને વિશિષ્ટ અભ્યાસ માટે નીકળેલા પુસ્તકાલય.
- ઉદાહરણ: મેડિકલ, ઈજનેરિંગ અથવા કૃષિ ક્ષેત્રના પુસ્તકાલય, સંશોધન સંસ્થાઓના પુસ્તકાલય.

4. રાજકીય પુસ્તકાલય (Government Libraries):

- સરકારી વિભાગો અને કર્મચારીઓને માહિતી પ્રદાન કરવા માટેની વ્યવસ્થા.
- રાજકીય નીતિ અને શાસન સંબંધિત માહિતી ઉપલબ્ધ કરે છે.

5. વ્યવસાયિક પુસ્તકાલય (Corporate Libraries):

- કંપનીઓ અને ઉદ્યોગોની જરૂરિયાત માટે રચાયેલા હોય છે.
- બિઝનેસ સંશોધન અને માર્કેટિંગ માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે.

6. ડિજિટલ અને વર્ચ્યુઅલ પુસ્તકાલય (Digital and Virtual Libraries):

- ઇલેક્ટ્રોનિક માધ્યમ દ્વારા ઉપલબ્ધ હોય છે.
- ઓનલાઇન પુસ્તકો, જર્નલ અને ડેટાબેઝ ધરાવે છે.

7. ધર્મ/સાંસ્કૃતિક પુસ્તકાલય (Religious or Cultural Libraries):

- ધાર્મિક ગ્રંથો અને સાંસ્કૃતિક વારસાને પ્રોત્સાહન આપવા માટે રચાયેલ છે.
- ઉદાહરણ: મંદિરો કે મસ્જિદો સાથે જોડાયેલા પુસ્તકાલય.

8. મૂક પુસ્તકાલય (Mobile Libraries):

- નાનાં અને નગરાદિનાં વિસ્તારોમાં સેવા આપવા માટે પરિવહન કરવા યોગ્ય.
- ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં વાંચન પ્રચાર માટે ઉપયોગી.

આ પ્રકારના પુસ્તકાલયો લોકોના જીવનમાં શૈક્ષણિક, મનોરંજનાત્મક અને સામાજિક વિકાસ માટે મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે.

બાળકો પર પુસ્તકાલયની અસરો :

1. પુસ્તકાલયો અને જ્ઞાનાત્મક વિકાસ

પુસ્તકાલયો બાળકોને પુસ્તકોની વિશાળ શ્રેણી પૂરી પાડે છે, ચિત્ર પુસ્તકોથી લઈને વધુ જટિલ પાઠો સુધી, સાક્ષરતા વિકાસને પ્રોત્સાહન આપે છે. વાંચન કલ્પનાને ઉત્તેજિત કરે છે, શબ્દભંડોળ વધારે છે અને એકાગ્રતા અને યાદશક્તિમાં સુધારો કરે છે. ઘણી પુસ્તકાલયો વાંચન કાર્યક્રમો, વાર્તાના કલાકો અને ઇન્ટરેક્ટિવ વર્કશોપ ઓફર કરે છે જે બાળકોને સક્રિય શિક્ષણમાં સામેલ કરીને જ્ઞાનાત્મક વિકાસને વધારે છે.

2. પુસ્તકાલયો અને ભાવનાત્મક વિકાસ

પુસ્તકાલયો બિન-જોખમી વાતાવરણ પૂરું પાડે છે જ્યાં બાળકો મુક્તપણે વિચારોનું અન્વેષણ કરી શકે, પોતાની જાતને વ્યક્ત કરી શકે અને ભાવનાત્મક નિયમન શીખી શકે. પુસ્તકો, ખાસ કરીને જે વિવિધ લાગણીઓ અને પડકારોને સંબોધિત કરે છે, બાળકોને તેમની લાગણીઓ સમજવામાં અને અન્યો પ્રત્યે સહાનુભૂતિ વિકસાવવામાં મદદ કરે છે. પુસ્તકાલયો બાળકોને સ્વતંત્ર રીતે અન્વેષણ કરવા પ્રોત્સાહિત કરે છે, આત્મસન્માન અને સ્થિતિસ્થાપકતાનું નિર્માણ કરે છે.

3. પુસ્તકાલયો અને શારીરિક વિકાસ

પુસ્તકાલયો શારીરિક પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન કરે છે જેમ કે હલનચલન, હસ્તકલાના સત્રો અને ઇન્ટરેક્ટિવ ગેમ્સ સાથે વાંચન વર્તુળો. કલા અને હસ્તકલા જેવી પ્રવૃત્તિઓ, લાઇબ્રેરી પ્રોગ્રામ્સમાં ઉપલબ્ધ છે, પુસ્તકાલયો આરોગ્ય અને સુખાકારી પર સંસાધનો પ્રદાન કરે છે, બાળકોને શારીરિક તંદુરસ્તી અને પોષણ વિશે શીખવે છે.

4. સામાજિક વ્યવસ્થા તરીકે પુસ્તકાલયો

પુસ્તકાલયો જૂથ પ્રવૃત્તિઓ, સહયોગી પ્રોજેક્ટ્સ અને સામુદાયિક કાર્યક્રમો દ્વારા સામાજિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયા માટેની તકો ઊભી કરે છે. પુસ્તકાલયો વિવિધ વાર્તાઓ અને સામગ્રી પ્રદાન કરે છે જે બાળકોને વિવિધ સંસ્કૃતિઓનો પરિચય કરાવે છે, તેમના વિશ્વ દૃષ્ટિકોણને વિસ્તૃત કરે છે. સામાજિક કૌશલ્યોનું નિર્માણ જૂથ વાંચન પ્રવૃત્તિઓ અને પુસ્તકાલયની ઘટનાઓ બાળકોને સામાજિક કૌશલ્યો વિકસાવવામાં મદદ કરે છે, જેમાં સંદેશાવ્યવહાર, સહકાર અને સંઘર્ષ નિવારણનો સમાવેશ થાય છે.

5. પુસ્તકાલય ડિઝાઇન અને સુલભતાની અસર

પુસ્તકાલયોનું લેઆઉટ, જેમાં વય-યોગ્ય સંસાધનો અને ઇન્ટરેક્ટિવ જગ્યાઓ સાથે બાળકોના વિભાગોનો સમાવેશ થાય છે, શારીરિક અને માનસિક બંને વિકાસમાં ફાળો આપે છે. ઘણી પુસ્તકાલયો ડિજિટલ ટૂલ્સની એક્સેસ પ્રદાન કરે છે, જે યુગમાં ડિજિટલ કૌશલ્ય આવશ્યક છે ત્યાં તકનીકી સાક્ષરતાને પ્રોત્સાહન આપે છે. પુસ્તકાલયો ઘણીવાર ખાસ જરૂરિયાતો ધરાવતા બાળકો માટે સંસાધનો પ્રદાન કરે છે, તે સુનિશ્ચિત કરે છે કે તમામ બાળકોને વિકાસ માટે સમાન તકો મળે.

પુસ્તકાલયની ઉપયોગીતા :

1. શિક્ષણ અને જ્ઞાનનો વિકાસ

- પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ: પુસ્તકાલય બાળકો માટે જ્ઞાનના અખૂટ સ્ત્રોત તરીકે કામ કરે છે, જ્યાં તેઓ વિવિધ વિષયોની માહિતી મેળવી શકે છે.
- વાંચન ક્ષમતા: પુસ્તકાલય બાળકોમાં વાંચન પ્રત્યેની રુચિ વધારવામાં સહાયરૂપ છે. વિવિધ પ્રકારના પુસ્તકોથી તેમની ભાષા અને શૈક્ષણિક ક્ષમતા વિકસે છે.

2. સંસ્કાર અને મૂલ્યવ્યવસ્થાનો વિકાસ

- મૂલ્ય આધારિત પુસ્તકો: બાળસાહિત્ય દ્વારા નૈતિકતા, ઋજુતા અને સંસ્કાર શીખવા માટે મદદ મળી શકે છે.
- સંસ્કૃતિ અને વારસો: સામાજિક વારસો અને આદર્શો શીખવા માટેની સાથે જાતિગત અને આચરણાત્મક ક્ષમતાઓનો વિકાસ.

3. તકનિકીતા

- ડિજિટલ પુસ્તકો અને ઈ-લાઈબ્રેરી: નવા યુગમાં ડિજિટલ મીડિયા બાળકના જ્ઞાનનો વ્યાપ વધારવામાં મદદ કરે છે.
- તકનિકી શિક્ષણ: નવા સાધનો અને એપ્લિકેશન્સના ઉપયોગથી, બાળકો નવા જ્ઞાનની મીઠામાં રહે છે.

4. સમાજીક અને માનસિક વિકાસ

- સામુહિક અભ્યાસ: પુસ્તકાલય બાળકો માટે અન્ય સહભાગીઓ સાથે વાંચન અને ચર્ચા માટેનું પ્લેટફોર્મ આપે છે.
- મનનો આરામ: પુસ્તકાલયનું શાંત વાતાવરણ બાળકોના માનસિક આરામ માટે ફળદાયી સાબિત થાય છે.

5. અવકાશ અને સગવડતા

- બાળમિત્ર પરિભ્રમણ: બાળકો માટે ખાસ રચાયેલા વિભાગો જેમ કે, રંગીન પુસ્તક ખૂણાઓ અને ક્રિયાશીલતા સાથેની ગતિવિધિઓ.
- સરળ પ્રવેશ: બાળકો માટે પુસ્તકાલય પ્રવેશ સરળ અને પ્રેરણાત્મક બનાવવો જરૂરી છે.

6. પુસ્તક પરિચય કાર્યક્રમો

- વાંચન કેમ્પ: નિયમિત વાચન શિબિર અથવા બુક ક્લબ દ્વારા વાંચનપ્રત્યે પ્રેમ જગાડવો.
- પ્રેરણાદાયક પ્રવૃત્તિઓ: લેખકો સાથે મુલાકાત, વાર્તા વાંચન કાર્યક્રમો, અને ગ્રાફિક નાવલ પ્રસ્તુતિઓ.

7. આર્થિક અને સામાજિક અવરોધો

- સમસ્યાઓ: આર્થિક પછાત પરિવારના બાળકો માટે પુસ્તકાલયની સગવડને પ્રોત્સાહન આપવું.
- વિશેષ ઉપયોગ: ખાસ બાળકો માટે પણ આકર્ષક અને સુલભ સેવા.

બાળકના સર્વાંગી વિકાસ માટે પુસ્તકાલય એક આધારભૂત મંચ છે. તેમાંના પર્યાપ્ત ઉપયોગથી તેઓ ભવિષ્યના ગુણવત્તાસભર નાગરિક બની શકે છે.

ગુજરાતમાં પુસ્તકાલય સંબંધિત માહિતી :

ગુજરાતમાં ગ્રામીણ સ્તર સુધી ગ્રંથાલય સેવાઓનો વિસ્તાર આવરી લેવાય તે આશયથી સરકારશ્રી ધ્વારા સ્વતંત્ર ગ્રંથાલય ખાતાની રચના કરેલ છે. ગુજરાતમાં ગ્રંથાલયની વિગતો નીચે મુજબ છે.

ક્રમ	ગ્રંથાલયની કક્ષા	સંખ્યા
૧	શહેર ગ્રંથાલયો	૫૨
૨	અંધજન ગ્રંથાલયો	૧૨
૩	શહેરશાખા ગ્રંથાલયો	૭૪
૪	નગરકક્ષા-૧ ગ્રંથાલયો	૮૭
૫	નગરકક્ષા-૨ ગ્રંથાલયો	૨૩૧
૬	મહિલા ગ્રંથાલયો	૯૦
૭	બાળ ગ્રંથાલયો	૭૦
૮	ગ્રામ ગ્રંથાલયો	૨૫૯૮
	કુલ અનુદાનિત ગ્રંથાલયો -	૩૨૧૪

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ઉપર થી કહી શકાય કે ગુજરાતમાં બાળ ગ્રંથાલયની સ્થિતિ ખુબજ નબળી જોવા મળે છે. રમતમત, યુવા અને સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ વિભાગ, ગુજરાત સરકાર પ્રમાણે ૮૧% ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં પુસ્તકાલયો જોવા મળે છે. ૭% પુસ્તકાલયો નગરકક્ષામાં જોવા મળે છે. ગુજરાતમાં મહિલા પુસ્તકાલયો ૩ % જોવા મળે છે.

નિષ્કર્ષ :

રમતમત, યુવા અને સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ વિભાગ, ગુજરાત સરકાર મુજબ નિષ્કર્ષ તારવી શકાય કે ગુજરાતમાં બાળકોના આરોગ્ય ,શિક્ષણ, સબંધી ઘણી કામગીરી કરવાની બાકી છે .કારણ કે બાળકોના શારીરિક અને માનસિક વિકાસમાં પુસ્તકાલયો અગત્યનું સ્થાન ભજવે છે .ગુજરાત સરકાર દ્વારા વિવિધ યોજનાઓ અને પુસ્તકાલય સબંધી કાયદાઓ બનવવામાં આવે છે .પરંતુ તેની અમલવારી પુરતા પ્રમાણમાં થાય છે કે કેમ એ સંશોધનનો વિષય છે .

રમતમત, યુવા અને સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ વિભાગ, ગુજરાત સરકાર મુજબ માત્ર % ૨ ટકા જેટલી બાળ પુસ્તકાલયો આવેલ છે .બાળકોના માનસિક વિકાસમાં ઘટાડો જોવા મળે છે .અને બાળકોની વસ્તી પણ વધી રહી છે આમ જોતા બાળકોમાં વાંચન શક્તિના વધારો થવાને બદલે ઘટાડો થયો છે .વિકસિત ભારતનું સપનું પૂર્ણ કરવા માટે મુખ્યત્વે ગુજરાતમાં બાળ પુસ્તકાલયો%૨ ની જગ્યાએ %૧૦૦ પુસ્તકાલયો દરેક ગામ,શહેરમાં બનાવામાં આવશે તો બાળકોના શારીરિક અને માનસિક વિકાસમાં અગત્યનો ફાળો આપશે . અને ગુજરાત રાજ્ય એક વિકસિત રાજ્ય તરીકે ઉભરી આવશે .

ભારત દેશના તમામ રાજ્યોમાં બાળ પુસ્તકાલયોની અલગ થી વ્યવસ્થાઓ કરવામાં આવે જેથી કરીને બાળકોમાં વાંચન ,લેખન અને તેમના શારીરિક અને માનસિક વિકાસમાં અગત્યનું યોગદાન આપશે .

કારણકે બાળકો આવતીકાલનું ભવિષ્ય છે .જો બાળકો માટે પુસ્તકાલયોની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે આવે તો વિકસિત ભારતની કલ્પના સાકાર કરી શકશે.

સંદર્ભ :

1. રમતગમત, યુવા અને સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ વિભાગ, ગુજરાત સરકાર
2. <https://dolib.gujarat.gov.in/awards-and-achivements-guj.htm>
3. <https://gu.wikipedia.org/wiki> - પુસ્તકાલય
4. <https://chatgpt.com/c/674d70a9-9888-8003-9d09-8a087f38a725>
5. "Children's Libraries and Reading Habits" Library Science Publication.
6. Margret Keeling, "The Reading Child: Developmental Impacts of Libraries, Oxford Education Press.
7. John Russell, "Library Games and Activities for Child Development", Pearson Education પ્રકાશન.
8. Dr. Anne Richardson, "Active Minds, Active Bodies: Libraries and Physical Development" Cambridge University Press પ્રકાશન.
9. રમેશભાઈ પટેલ, "બાળવાર્તા અને પુસ્તકાલયોની ભુમિકા" નવજીવન પ્રકાશન મંડળ પ્રકાશન.
10. ડો. વ્હોરા એમ. પી. "શિશુ વિકાસ અને વાંચન સંસ્કૃતિ" યુનિ. ગુજરાતી પુસ્તકાલય પ્રકાશન.

વિકસિત રાજ્યના નિર્માણની પ્રક્રિયામાં પુસ્તક, ચિંતક અને તેના ચિંતનનો પ્રભાવ અને વ્યાપ

ડૉ.દીપ્તિબા કિશોરસિંહ ગોહિલ, આસીસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, રાજ્યશાસ્ત્ર,
ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.

કી-વર્ડ

રાજ્ય, રાજ્ય, રાષ્ટ્રીયતા, વિકસિત, રાજ્ય વિકાસશીલ રાજ્ય, અલ્પવિકસિત રાજ્ય, વિચારધારા, રાજ્યવ્યવસ્થા, ચિંતક, ચિંતન, વૈચારિક પ્રભાવ, રાજ્ય નિર્માણ

પૂર્વભૂમિકા

લોકશાહી રાજ્ય હોય કે બિન લોકશાહી દેશ હોય બંનેમાં એક બાબત એક સમાન રીતે જોવા મળે છે અને તે છે રાજ્ય હિત. રાજ્ય હિતને પ્રાપ્ત કરવા માટે લોકશાહી અને બિન લોકશાહી રાજ્યના સંદર્ભે સાધનો અલગ-અલગ હોય છે. લોકશાહી દેશમાં સત્તા એ સાધન છે અને લોકો સાધ્ય છે. જ્યારે બિન લોકશાહી દેશમાં લોકો સાધન છે અને સત્તા પોતે સાધ્ય છે. વિશ્વમંચ ઉપર મુખ્યત્વે વિકાસની પરિભાષામાં કોઈપણ રાજ્યનું કદ અને વિસ્તાર મુખ્યત્વે ત્રણ માપદંડોને આધારે માપવામાં આવે છે કે તે કઈ કેટેગરીમાં સ્થાન ધરાવે છે ?

1. વિકસિત રાજ્ય
2. વિકાસશીલ રાજ્ય અને
3. અલ્પ વિકસિત રાજ્ય

વિકસિત રાજ્યના નિર્માણની પ્રક્રિયામાં અનેક પરિબલો પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે ભાગ ભજવે છે. જે પૈકી કેટલાક પરિબલો વ્યવસ્થા અને પ્રથા સાથે સંકળાયેલા છે તો કેટલાક પરિબલો બાહ્ય પરિબલો તરીકે અગત્યની ભૂમિકા ભજવે છે. કોઈ પણ વિકાસશીલ દેશને પોતાનું ચોક્કસ એક રાષ્ટ્રીય ધ્યેય હોય છે જેને પ્રાપ્ત કરવા તે ભગીરથ પ્રયત્ન કરે છે. જેમાં જે-તે દેશની સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય, શૈક્ષણિક, આધ્યાત્મિક, ભૌગોલિક પરિસ્થિતિઓનો પ્રભાવ પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે વત્તા કે ઓછા પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. રાજ્ય નિર્માણની પ્રક્રિયામાં બે પરિબલો મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

1. બાહ્ય પરિબલ
2. આંતરિક પરિબલ

આ બંને પરિબલો મહત્વના છે. આંતરિક પરિબલમાં આર્થિક, અને લશ્કરી તાકાત મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. સરકારી તંત્ર વ્યવસ્થા અને રાજકીય પ્રથાના માળખાની ભૂમિકા પણ અદ્વિતીય છે. તેમનો ચિંતન અને વિચારધારા નો પ્રભાવ અને તેનો વ્યાપ અસરકારક પરિણામ લાવે છે.

➤ રાજ્ય, રાષ્ટ્ર અને રાષ્ટ્રીયતાની સમજૂતી

ઘણીવાર રાજ્ય અને રાષ્ટ્ર એક અર્થમાં જ શબ્દ પ્રયોગ કરવામાં આવતો હોય છે. પરંતુ રાજ્ય અને રાષ્ટ્ર વચ્ચે તફાવત છે. સૌ પ્રથમ તો રાજ્ય વિશે જાણીએ.

રાજ્ય :

રાજ્ય એ ચોક્કસ વિસ્તારમાં રહેતા રાજકીય રીતે સંગઠિત થયેલ સાર્વભૌમ જનસમુદાય છે. એરીસ્ટોટલના મત અનુસાર “ રાજ્ય એ કુટુંબો અને ગામડાનો સંઘ છે. જેનો મુખ્ય હેતુ આદર્શ અને સ્વયં સંપૂર્ણ જીવન છે અને એવું જીવન એટલે સુખી અને માનવંતું જીવન.” પ્રોફેસર ગેટલના મતે રાજ્ય એટલે “ ચોક્કસ વિસ્તારમાં કાયમી વસવાટ કરતો વ્યક્તિઓનો સમૂહ છે. જે બાહ્ય અંકુશથી કાનૂની રીતે સ્વતંત્ર છે અને વ્યવસ્થિત સરકાર દ્વારા કાયદા ધડે છે તથા તેની હુકમત નીચેની તમામ વ્યક્તિઓ અને જૂથો ઉપર તેનો અમલ કરે છે.” આમ રાજ્યની માટે વસ્તી, વિસ્તાર, સરકાર અને સાર્વભૌમત્વ આ ચાર મૂળ તત્વો આવશ્યક છે. રાજ્ય એ રાજકીય રીતે વ્યવસ્થિત થયેલો સમાજ છે. રાજ્ય એ માનવીઓનું સંગઠન છે જે ચોક્કસ વિસ્તારમાં કે પ્રદેશમાં કાયમી વસવાટ કરે છે. રાજ્યની ઈચ્છા કાયદા દ્વારા પ્રદર્શિત થાય છે અને કાયદાનો અમલ સરકાર દ્વારા થાય છે.

રાષ્ટ્ર :

બર્ગેસના મતે “ ભૌગોલિક રીતે એક એવા પ્રદેશોમાં રહેતી એકવંશીય પ્રજા રાષ્ટ્ર છે.” લોર્ડ બ્રાઈસ જણાવે છે કે “ રાષ્ટ્રને સાધારણ રીતે પોતાની સ્વતંત્ર રાજકીય વ્યવસ્થા હોય છે અથવા તે પ્રાપ્ત કરવા લોકો ઉત્સુક હોય છે. આમ રાજ્ય, રાષ્ટ્ર હોતું નથી. રાષ્ટ્રમાં રાષ્ટ્રીય એકતાની ભાવના તથા જાતિની એકતા અગત્યના છે. રાષ્ટ્ર એટલે રાષ્ટ્રીય ભાવનાવાળું રાજ્ય. જેમ કે કેનેડા રાજ્ય છે પણ કેનેડિયન પ્રજા કોઈ રાષ્ટ્ર નથી. તેમાં અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ એમ બે રાષ્ટ્રીય ભાવના વાળી પ્રજાઓ રહે છે.

રાષ્ટ્રીયતા :

હેજ નામના વિદ્વાન પોતાના ‘રાષ્ટ્રવાદ પરના નિબંધો’ માં લખે છે કે રાષ્ટ્રીયતા એ એવા લોકોનો સમૂહ છે જે સમાન ભાષા અથવા તેને મળતી બોલી બોલે છે, પોતાની ઐતિહાસિક પરંપરાઓમાં રાચે છે અને તેથી તેઓ પોતાને એક જુદા જ સાંસ્કૃતિક સમાજ તરીકે ઓળખાવે છે. લોર્ડ બ્રાઈસના મતે “ રાષ્ટ્રીયતા એક પ્રજા છે જે ભાષા, સાહિત્ય, રિવાજ, ધર્મ, જાતિ અને વિચારોની સમાનતાના એક તાંતણે એવી રીતે બંધાયેલી છે કે જેથી તેઓ આવા જ વિશિષ્ટ તત્વોથી બંધાયેલ અન્ય પ્રજાઓ કરતા પોતાને ભિન્ન ગણી એકતાનો અનુભવ કરે છે. જ્યારે રાષ્ટ્ર એવી રાષ્ટ્રીયતા છે જે રાજકીય રીતે સંગઠિત થયેલ છે અને તે કાં તો સ્વતંત્ર છે અથવા સ્વતંત્રતા ઝંખે છે.” આમ રાષ્ટ્રીયતા જ્યારે રાજકીય એકતા, સ્વાતંત્ર્ય કે સાર્વભૌમત્વ પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે રાષ્ટ્ર બને છે. મીલ જેવા વિદ્વાન પણ રાષ્ટ્ર અને રાષ્ટ્રીયતાનો ભેદ દર્શાવ્યો છે. એક જ રાજ્યમાં જુદી-જુદી રાષ્ટ્રીયતા હોઈ શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે બ્રિટનમાં ત્રણ પ્રકારની રાષ્ટ્રીયતા છે. અંગ્રેજ, સ્કોટીશ અને આઈરીશ. આમ છતાં ગ્રેટ બ્રિટનનું રાજ્ય એક જ કહેવાય છે. ટૂંકમાં રાષ્ટ્રીયતા એટલે સમાન ભાષા, સમાન ઐતિહાસિક પરંપરાઓ, સમાન સંસ્કૃતિ અને આર્થિક બંધનોની સમાન હિસ્સેદારી પર આધારિત માનસિક લાગણીનું એકત્વ. તે

એક ચાલકબળ છે અને ચોક્કસ પ્રકારના લોકોનું સંગઠન અને ચૈક્ય સાધવામાં મદદરૂપ થાય છે. જ્યારે આ રાષ્ટ્રીયતા રાજ્યોનો દરજ્જો હાંસલ કરે છે ત્યારે તે રાષ્ટ્ર બને છે.

પુસ્તક, ચિંતક અને તેના ચિંતનનો પ્રભાવ અને વ્યાપ

વિશ્વના અનેક દેશો અને તેના ઘણા ચિંતકો એવા છે કે જેના ચિંતનનો પ્રભાવ અને વ્યાપ સમગ્ર વિશ્વ ઉપર પડ્યો છે. વિશ્વ વ્યવસ્થાને બદલવામાં તેના સ્વરૂપને આકાર આપવામાં કે નવ પલ્લવિત કરવામાં તેની ભૂમિકા મહત્વની બની છે. ચિંતકોના ચિંતનના સ્ત્રોતનો મુખ્ય આધાર ઘણીવાર કોઈ પુસ્તક, ગ્રંથ કે રચના હોય છે. જ્યારે આદર્શવાદ, માર્ક્સવાદ, ઉપયોગીતાવાદ, વ્યક્તિવાદ, ઉદારમતવાદ, નવ ઉદારમતવાદ, લોકશાહી, રાષ્ટ્રવાદ, આંતરરાષ્ટ્રીયવાદ, કદરવાદ, આતંકવાદ, નારીવાદ, પર્યાવરણવાદ, વર્તનવાદ, અનુવર્તનવાદ જેવી અસંખ્ય રાજકીય વિચારધારાઓની હારમાળા એમ જ નથી સર્જાણી. તેની પાછળ ચોક્કસ એક ચિંતક તેનું ચિંતન એક વિચારની અસર જોવા મળે છે અને એ ચિંતનના સ્ત્રોતોમાં પુસ્તકોની ભૂમિકા મહત્વની છે. પશ્ચિમની ચિંતકો જેમ કે થોમસ હોબ્સ, જહોન લોક જીન.જેક્સ.રૂસો એ આપેલ 'સામાજિક કરાર' નો સિદ્ધાંત કે તેનો વિચાર કેટલો અગત્યનો બની રહ્યો કે જેણે રાજ્યના ઉદ્ભવને સ્પષ્ટ કરવામાં મદદ કરી છે. તેવી જ રીતે એરિસ્ટોટલ અને પ્લેટો એ આપેલ રાજ્યનો ખ્યાલ સમગ્ર વિશ્વ માટે પથદર્શક બની રહ્યો. એરિસ્ટોટલનું " ધ પોલિટિક્સ" નામનું પુસ્તક સમગ્ર વિશ્વમાં એટલું પ્રચલિત બન્યું કે તેનો પ્રભાવ અને વ્યાપ આજે પણ જોવા મળે છે. તેવી જ રીતે પ્લેટોના 'રિપબ્લિક' પુસ્તક વિશે કહી શકાય. કાર્લમાર્ક્સના ચિંતનના પ્રભાવથી કોણ અજાણ છે ? ગાંધીજીના સત્યના વિચારો અને પ્રયોગો પાછળ પુસ્તક, ચિંતક અને તેના ચિંતનનો પ્રભાવ જોવા મળે છે. જેણે ગાંધીવાદ વિચારધારાનું સર્જન કર્યું. દેશની સામાજિક વ્યવસ્થાને બદલવાની હોય કે આર્થિક અને રાજકીય વ્યવસ્થામાં પરિવર્તનની બાબત હોય આ દરેક પ્રક્રિયામાં જે તે દેશના ચિંતકો તેમના ચિંતનનો પ્રભાવ ઘણો બધો છે તે હકીકતને નકારી શકાય નહીં. વિકાસશીલ રાષ્ટ્રના નિર્માણની પ્રક્રિયામાં પુસ્તકો, ચિંતકો અને તેમના ચિંતનનો પ્રભાવ અને વ્યાપ અદ્વિતીય છે તેમાં શંકાને કોઈ સ્થાન નથી. ઉદાહરણ તરીકે ભારતની 19 મી સદીની સામાજિક વ્યવસ્થાના જે દુષણો હતા તેને બદલવામાં રાજા રામમોહનરાય, દયાનંદ સરસ્વતિ, ગોપાલ કૃષ્ણ ગોખલે, બાળ ગંગાધર તિલક, ગાંધીજી જેવા મહાનુભાવોના ચિંતનની અસર સ્પષ્ટ જોવા મળે છે, શ્રી અરવિંદ ઘોષનો આધ્યાત્મિક રાષ્ટ્રવાદનો ખ્યાલ હોય કે પછી વિવેકાનંદજીના યુવાવર્ગને પ્રેરિત કરતા ઉદ્ગારો હોય આ સમગ્રની અસર જોવા મળે છે. પર્યાવરણીય પ્રશ્નો હોય કે નારીવાદને લગતી ચળવળ હોય તે દરેકમાં ચિંતક અને તેનું ચિંતન અને પુસ્તકોનો ફાળો અદ્વિતીય રહ્યો છે. જેની અસર વર્તમાન પર પડે છે અને ભવિષ્યને આકાર આપવામાં તે મદદરૂપ બને છે. ઉજ્જવળ અને વિકસિત રાષ્ટ્રના નિર્માણની પ્રક્રિયામાં પુસ્તક, ચિંતક અને તેના ચિંતનને કોઈ સીમાડા કે બંધન નથી. તેમના ચિંતનનો પ્રભાવ સમગ્ર વિશ્વ ઉપર પડ્યો છે. જે પૈકી કેટલાક અગત્યના ચિંતકો અને તેમની કેટલીક રચનાઓ કે પુસ્તકો આપણે જોઈએ.

એડમ સ્મિથે પોતાના ગ્રંથ 'વેલ્થ ઓફ નેશન્સ' માં મુક્ત વ્યાપાર અને ખાનગી મિલકતને વિકાસના પાયા ગયા છે. હર્બટ સ્પેન્સરએ પોતાના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ 'મેન વર્સિસ સ્ટેટ' (વ્યક્તિ વિરુદ્ધ રાજ્ય) માં વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યનું મહત્વ પ્રસ્થાપિત કર્યું છે. જે.એસ. મિલે 'લિબર્ટી' નામના પોતાના નિબંધમાં વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યનું ભારપૂર્વક પ્રતિપાદન કર્યું છે. સર ટોમસ મુરેએ 1516 માં એક સુખી સમૃદ્ધ નગરની કલ્પનાવાળું પુસ્તક

લખ્યું હતું જેનું શીર્ષક 'યુટોપિયા' હતું. જેનો પ્રભાવ જે તે સમયની પરિસ્થિતિ ઉપર ઘણો પડ્યો હતો. એ. જી. પેન્ટીએ પોતાના પુસ્તક 'ધ રેસ્ટોરેશન ઓફ ધ ગીલ્ડ સિસ્ટમ' માં મહાજન સમાજવાદની તરફેણ કરી હતી. માર્ક્સવાદના પ્રણેતા કાર્લમાર્ક્સે ઘણા પુસ્તકો લખ્યા અને તે પૈકી સૌથી પ્રસિદ્ધ બનેલો તેમનો ગ્રંથ 'દાસ કેપિટલ' હતો. જેમાં તેમણે દ્રઢાત્મક ભૌતિકવાદ, અતિરિક્ત મૂલ્યનો સિદ્ધાંત, ઇતિહાસનું આર્થિક અર્થઘટન, વર્ગ સંઘર્ષ જેવા સિદ્ધાંતો આપ્યા. આ ઉપરાંત તેમણે ધ ફિલોસોફી, ક્લાસ સ્ટ્રગલ ઇન ફ્રાંસ વગેરે પુસ્તકો કે રચનાઓનું નિર્માણ કર્યું હતું. આ દરેક ચિંતકો અને તેમના ચિંતને સ્થાનિક, પ્રાદેશિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે ઘણી અસર અને પ્રભાવ પાડ્યો.

ઉપસંહાર :

પુસ્તકોનો પ્રભાવ અને વિસ્તાર મુખ્યત્વે ત્રણ રીતે હોય છે.

1. વ્યક્તિ ઉપર
2. સમાજ ઉપર
3. રાજ્ય ઉપર

આ ઉપરાંત પુસ્તકોનું મહત્વ જોઈએ તો_

1. વ્યક્તિ, સમાજ અને રાજ્ય વચ્ચેના આંતર સંબંધો સમજવામાં ઉપયોગી
2. કાર્ય-કારણ સંબંધ જાણવામાં ઉપયોગી
3. પરિવર્તનનું સાધન
4. સમસ્યાઓના સમાધાનમાં ઉપયોગી
5. મૂલ્યાંકનનો આધાર પૂરો પાડે છે.

સંદર્ભ સુચિ :

1. ગોપેશ્વર ભટ્ટ, એસ.વી.સ્વાદિયા : રાજ્યશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો ભાગ-01 , ધ પોપ્યુલર પબ્લીશીંગ હાઉસ, સુરત, ત્રીજી આવૃત્તિ, 1963.
2. વી.એસ.રાવલ : રાજકીય સિદ્ધાંતો ભાગ- 01 , જયદીપ પ્રકાશન, સુરેન્દ્રનગર, 1969.
3. ડી.ડી.ઝાલા : રાજકીય વિચારધારાઓ, યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય, અમદાવાદ,દ્વિતીય આવૃત્તિ, 2016.

શિક્ષણપ્રણાલીમાં ગ્રંથાલયનું નૂતન સ્વરૂપ વિકસિત ભારત@ 2047 નાં પરિપેક્ષમાં

New Form of Library in Education System Role of Libraries in Viksit Bharat@ 2047 Perspective

ડૉ. હિનાબેન ડી.રાવલ, આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર ઓફ ટીચર એજ્યુકેશન,

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.

પ્રાચીન સમયમાં માત્ર સમાજના મર્યાદિત લોકોને જ જ્ઞાન મેળવવાનો અને શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવાનો અધિકાર હતો. તે સમયે ગ્રંથો હાથથી લખાતા હતા, તેથી તે સામાન્ય લોકો માટે દુર્લભ હતા અને ગ્રંથાલયોમાં તેમની સલામતી માટે સંપૂર્ણ કાળજી લેવામાં આવતી હતી, ગ્રંથાલય એ રાષ્ટ્રની ધરોહર છે. પેઢી દર પેઢી જે પણ લિખિત સાહિત્ય આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. તે ગ્રંથાલયના લીધે મળે છે. પરંતુ હવે સમય અને સંજોગો બદલાયા છે. કાગળ અને મુદ્રણની શોધથી પુસ્તકોના ઉત્પાદનમાં ઘણો વધારો થયો. ગ્રંથાલયોએ પોતાની ભૂમિકામાં ક્રાંતિ સર્જી છે, તેથી હવે પુસ્તકો સામાન્ય લોકો માટે સુલભ બની ગયા છે અને સાથે સાથે ગ્રંથાલય સેવાના અભિગમમાં પણ કોઈ ફેરફાર થયો નથી. હવે પુસ્તકોને માત્ર રક્ષણ માટે નહીં પણ અભ્યાસ માટે ગણવામાં આવે છે. લોકોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય હવે પુસ્તકોને જાળવી રાખવાને બદલે તેનો મહત્તમ ઉપયોગ કરવાનો બની ગયો છે. લોકશાહીના આગમનથી દરેકને જ્ઞાન મેળવવાનો અધિકાર મળ્યો છે. ગ્રંથાલયની શિક્ષણના માધ્યમ તરીકે ખૂબ અસરકારક ભૂમિકા રહી છે. ગુરુદેવ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના શબ્દોમાં કહીએ તો, ગ્રંથાલયોનું મહત્વ એમાં સંગ્રહિત પુસ્તકોની સંખ્યાને બદલે લખાણ સામગ્રીને ઉપયોગી બનાવવાની ક્ષમતા પરથી નક્કી થાય છે. તેથી, આજે કોઈપણ ગ્રંથાલયની સફળતાનું માપદંડ એમાં સંગ્રહિત લખાણ-સામગ્રી નથી, પણ પુસ્તકાલય દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવતી સેવાઓ છે. આ જ કારણ છે કે આધુનિક ગ્રંથાલય વાચકને સર્વોપરી માનીને તેને તમામ પ્રકારની સુવિધાઓ પૂરી પાડવામાં આવે છે. પરિણામે ગ્રંથાલય એ આજના સમયમાં લિખિત સાહિત્યના સંગ્રહમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. આપણા ભારત દેશના માનનીય પ્રધાનમંત્રીજી એ જોયેલું વિકસિત ભારત@ 2047 નું સ્વપ્ન સાકાર કરવામાં જ્ઞાનના પ્રચાર અને પ્રસારના માધ્યમ તરીકે, વિકસતી જતી શિક્ષણપ્રણાલીમાં ગ્રંથાલયનો ફાળો સવિશેષ જોવા મળ્યો છે.

વર્તમાન સમયમાં શિક્ષણપ્રણાલીમાં ગ્રંથાલયનું જે સ્વરૂપ બદલાયું છે, તે વિકસિત ભારત @ 2047 નું સ્વપ્ન સાર્થક કરવામાં ખુબ મહત્વની ભૂમિકા ભજવશે. જેમ કે આજે પરંપરાગત ગ્રંથાલયનું સ્વરૂપ બદલાયું છે. આજે ગ્રંથાલયનું ડિજિટલ સ્વરૂપ જોવા મળે છે. શિક્ષણ સાથે સંકળાયેલા લોકો જેમાં વિદ્યાર્થીથી માંડીને અધ્યાપક સુધીના તમામ લોકોને માટે આજે અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયામાં ગ્રંથાલયનું નૂતન સ્વરૂપ આશીર્વાદરૂપ બન્યું છે. વ્યક્તિ પોતાના કામના સ્થળ પર બેસીને ગ્રંથાલયની દુનિયામાં વિહાર કરી શકે છે. એ જ ગ્રંથાલયનું નૂતન સ્વરૂપ છે.

❖ શિક્ષણપ્રણાલીમાં ગ્રંથાલયનું નૂતન સ્વરૂપ

ગ્રંથાલયની ગેરહાજરીમાં શિક્ષણની કલ્પના કરવી એ અશક્ય છે. શિક્ષણ અને ગ્રંથાલય એ બંને એકબીજાથી જોડાયેલા છે. યોગ્ય અને સુસજ્જ ગ્રંથાલય એ માનવ સમુદાયના લોકોની બૌદ્ધિક, નૈતિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ માટે ખૂબ જ જરૂરી છે. દરેક વ્યક્તિને શિક્ષણ મેળવવાનો અધિકાર છે. વિવિધ ક્ષેત્રના લોકો વિવિધ અભ્યાસક્રમમાં શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવા માંગે છે. ત્યારે શિક્ષણ મેળવવામાં મદદરૂપ એવું ગ્રંથાલય આધારિત શિક્ષણ એ આજના સમયની અનિવાર્યતા છે. કારણકે જ્ઞાન એ વિશાળ સમુદ્ર છે. અને એ સમુદ્રમાં ડૂબકી મારીને મોતી પ્રાપ્ત કરવાની પ્રક્રિયાનું માધ્યમ કે સ્ત્રોત એ ગ્રંથાલય છે.

શિક્ષણપ્રણાલીને મજબૂત બનાવવા અને અધ્યયન અધ્યાપન પ્રક્રિયાને વધુ અસરકારક બનાવવામાં માટે ગ્રંથાલય દ્વારા શૈક્ષણિક ગ્રંથાલયો કાર્ય કરે છે. શૈક્ષણિક ગ્રંથાલયો એ આપણા પરંપરાગત શિક્ષણથી શરૂ કરીને આધુનિક સમયના ટેકનોલોજીસભર નૂતન યુગ સાથે કદમ મિલાવે છે અને એ જ આજની શિક્ષણપ્રણાલીનું નૂતન સ્વરૂપ છે. શિક્ષણપ્રણાલીને કેન્દ્રમાં રાખતા આ શૈક્ષણિક ગ્રંથાલયોનું મહત્વ દર્શાવતા પ્રો. શેરા એ નોંધ્યું છે કે, "પુસ્તકો સિવાયનો ખંડ એ આત્મા સિવાયના શરીર સમાન છે." શિક્ષણનો જ્ઞાન સાથે સંબંધ છે અને એ જ્ઞાન ને જીવંત રાખવામાં પુસ્તકોનું ખૂબ મોટો શ્રેય રહ્યો છે. વર્ષો પહેલાની જ્યારે આપણે આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિઓની વાત કરીએ તો તે આશરે પાંચ હજાર વર્ષ પૂર્વે વિકસી હતી. સંસ્કારો અને સંસ્કૃતિનો દેશ એવા આપણા ભારત દેશમાં પુસ્તકોનું સ્થાન હમેશા ઊંચું અને પૂજનીય હંમેશા પૂજનીય માનવામાં આવ્યું છે. પુસ્તકોના માધ્યમથી જ્ઞાનનો સંગ્રહ કરવાની વ્યવસ્થા વર્ષોથી ચાલી આવી છે, અને એ જ જ્ઞાનનો સંગ્રહ શિક્ષણપ્રણાલીમાં જ્ઞાનના પ્રચાર અને પ્રસારમાં મદદરૂપ બન્યું. પરિણામે આપણું પરંપરાગત શિક્ષણ આજે પુસ્તકોના માધ્યમથી સચવાઈ રહ્યું છે. પરંતુ સમયના પરિવર્તન સાથે આગળ વધતા હવે ગ્રંથાલયોનું સ્વરૂપ પણ બદલાયું છે. આજે આધુનિક ટેકનોલોજીના વિકાસના ફળસ્વરૂપ માહિતી અને ટેકનોલોજીના લીધે વિવિધ ટેકનોલોજીના સાધનોનો જેમ કે, કોમ્પ્યુટર, ઈન્ટરનેટ, નેટવર્ક, સી.ડી. રોમ, મલ્ટીમીડિયા, ટેલિકોમ્યુનિકેશન વગેરેનો સમાવેશ થયો છે. જેથી ગ્રંથાલયો હવે ચાર દિવાલો વચ્ચે ગ્રંથાલય ન રહેતા વિશ્વ ગ્રંથાલયી તરીકેની ભૂમિકા નિભાવી રહ્યા છે. ગ્રંથાલયનું મહત્વ સ્વિકારતા પ્રેસિડન્ટ ટુ મેન્સ કમિશન ઓન હાયર એજ્યુકેશન (અમેરિકા) એ કહ્યું છે કે, "સર્વોચ્ચ શિક્ષણ પ્રણાલી અને શોધની મહત્તાના ખ્યાલથી પુસ્તકાલયનું સ્થાન શિક્ષકો પછી તરત જ આવે છે. અને તેથી જ આવતીકાલના આધુનિક સમયમાં શૈક્ષણિક ગ્રંથાલયો એ નવી ટેકનોલોજીથી અવગત થવું તે આજના સમયની તાતી જરૂરિયાત છે.

❖ શૈક્ષણિક ગ્રંથાલયોની આવશ્યકતા

શૈક્ષણિક ગ્રંથાલય એ શિક્ષણના વિવિધ સાધનો પૈકીનું સૌથી સરળ, સુપ્રાપ્ય અને હાથવગું સાધન છે. એક સિકકાની બે બાજુઓની જેમ અવિભાજ્ય અંગ બની ગયું છે. આજના માહિતી વિસ્ફોટ, જ્ઞાન વિસ્ફોટના જમાનામાં મોટાભાગની માહિતી કાગળ પરજ મુદ્રિત સ્વરૂપે પ્રકાશિત થાય છે. આ માહિતી મોટાભાગે પુસ્તકો, સામાયિકો, અખબારો કે સંશોધન નિબંધના સ્વરૂપે પ્રકાશિત થતી રહે છે. એક અંદાજ મુજબ વિશ્વમાં આશરે દર સેકન્ડે 260 જેટલા પુસ્તકો પ્રકાશિત થાય છે. વિજ્ઞાન અને ઉદ્યોગોના ક્ષેત્રમાં જ 50 હજાર થી વધુ સામયિકો વધારે ભાષામાં પ્રકાશિત થાય છે. જે શોધકો અને ઉત્પાદકો સુધી

પહોંચાડતા હોય છે. વિશ્વમાં દરેક ક્ષેત્રે નવી ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો છે. આધુનિક ટેકનોલોજીના કારણે કોમ્પ્યુટર, માઈક્રોપ્રકાશન, વિડિયોડીસ્ક, ટેલિકોમ્યુનિકેશન કે ટેલીટેલ અને સેટેલાઈટ કોમ્યુનિકેશન જેવા ઈલેક્ટ્રોનિક્સ ઉપકરણો, પુસ્તક પ્રકાશન, વ્યવસાય અને ગ્રંથાલય સેવાના સમગ્ર માળખામાં આગવું સ્થાન નક્કી કરે છે. આધુનિક ટેકનોલોજીના ઉપયોગને કારણે શૈક્ષણિક ગ્રંથાલયનું માળખું બદલાયું છે. કોમ્પ્યુટર અને ઈન્ટરનેટની મદદથી ગ્રંથાલય સેવા અતિઝડપી બની છે. આમ શૈક્ષણિક ગ્રંથાલય એ નવીન અભિગમો અપનાવીને વાચકો સાથેનું જોડાણ કરવામાં સમર્થ બની છે. ઈન્ટરનેટની મદદથી ગ્રંથાલય સેવા અતિઝડપી બની છે. આમ શૈક્ષણિક ગ્રંથાલય એ નવીન અભિગમો અપનાવીને શિક્ષકો, અધ્યાપકો અને વાચકોને યોગ્ય માહિતી પૂરી પાડે છે.

❖ શિક્ષણના માધ્યમ તરીકે ગ્રંથાલયના નૂતન અભિગમો

હાલના યુગમાં જ્યારે ચારેબાજુ ટેકનોલોજીનું વર્ચસ્વ છે અને તેમા પણ માહિતી ટેકનોલોજીના વિશિષ્ટ માધ્યમોએ શિક્ષણપ્રણાલીમાં મહત્વની હરણફાળ ભરી છે. શિક્ષણપ્રણાલીને સમૃદ્ધ અને હેતુપૂર્ણ બનાવવાના મદદરૂપ ગ્રંથાલયના નૂતન અભિગમો જોઈએ. જે તે નીચે મુજબ છે.

(1) Web OPAC (Online Public Accesses catalogue) :

આધુનિક ગ્રંથાલયોમાં વાચકોને ગ્રંથાલયમાં કયા કયા લેખકોના, કયા કયા વિષયોના, કયા કયા શિર્ષકોના કેટલા પુસ્તકો હાજર છે તેની માહિતી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. એટલુ જ નહિ પણ શિક્ષણ માટે ઉપયોગમાં લેનાર વ્યક્તિ પોતાની અનુકૂળતાએ અને સ્વ-સ્થાને બેસીને પણ Web OPAC પર જઈને જોઈ શકે છે. Web OPAC દ્વારા ગ્રંથાલયનો વાચકવર્ગ એટલે કે અધ્યાપકો, શિક્ષકો કે અન્ય ઉપયોગકર્તા ઈન્ટરનેટ દ્વારા દુનિયાના કોઈપણ ખૂણે, કોઈપણ સમયે જે તે ગ્રંથાલયની વેબસાઈટ દ્વારા Online Public Access Catalogue જોઈ શકશે.

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીની વિવેકાનંદ લાયબ્રેરીમાં પણ વેબસાઈટ પર OPAC SOUL પર આ પ્રકારની માહિતી ઉપલબ્ધ હોય છે. OPAC દ્વારા લેખક, શીર્ષક અને વિષય મુજબના પુસ્તકો શોધવાની સુવિધા તથા ગ્રંથાલયમાં આવતા મેગેઝીન અને દૈનિક પેપરના કયા કયા અંકો આવેલ છે, પોતાને જરૂરી પુસ્તક ઉપલબ્ધ છે કે ISSUE થયેલ છે તેની માહિતી આપી દરેક વાચકને જરૂરી તમામ માહિતી પોતે જાતે મેળવી પોતાનો અને ગ્રંથાલય શિક્ષકો અને અધ્યાપકોનો જરૂરી સમય બચાવી શકાય છે..

(2) **Retrocomyersion:** ગ્રંથાલયના તમામ પુસ્તકો, મેગેઝીનો અને દૈનિક પેપરોનું જેવા તમામ રેકોર્ડનું Retro

Conversion કરી તેને સાચવવામાં આવે છે.

(3) **Reader Awareness :** ગ્રંથાલય કોમ્પ્યુટરાઈઝેશન દ્વારા નવા આવતા પુસ્તકોનું Display, નવા આવતા વાચકોને તેમના રસના વિષયોની માહિતી આપી વાચકોની માંગણીના વિષયોના પુસ્તકોની માહિતી મેળવી પ્રાધાન્ય આપી શકાય છે.

(4) **Book Issue / Return** : સામાન્ય રીતે આપ લે વાચકને પુસ્તકો કાર્ડ પધ્ધતિથી Issue / Return કરવાના હોય છે. જેને બદલે વાચકોનો સમય બચાવવા, ઝડપી અને ચોકસ સેવાઓ આપવાના ભાગરૂપે, ગ્રંથાલયના વાચકોને ખિસ્સામાં રહી શકે તેવા કાર્ડ આપવામાં આવે છે.

(5) **Web Member Status**: ગ્રંથાલયમાં વસાવેલ પુસ્તકો હાલ Available છે કે કેમ? ગ્રંથાલયના કયા મેમ્બર પાસે કયા કયા પુસ્તકો ઈસ્યુ થયેલ છે? વર્ષ દરમિયાન મેમ્બરે વાંચેલ પુસ્તકોની યાદી મળશે.

(6) **Bar Code Reader** : આ ટેકનોલોજીના સમયમાં બારકોડનું સ્થાન વિશેષ મહત્વનું રહતું છે. Bar Code Reader દ્વારા ગ્રંથાલયના સભ્ય બનવા માટેનું રજીસ્ટ્રેશન , પુસ્તકની આપ-લે જવા કાર્યો ખૂબ જ સરળ બનાવી દીધા છે.

(7) **Web Search by all computer Library** : કોઈ શિક્ષક, અધ્યાપક કે વાચક પોતે સભ્ય હોય તો તે ગ્રંથાલય કે અન્ય કોમ્પ્યુટરાઈઝ થયેલ ગ્રંથાલયમાં પોતાને જોઈતું પુસ્તક ઉપલબ્ધ થશે કે કેમ? તે જાણી શકે છે.

(8) **ડિજિટલ ઓનલાઈન અને ઓફલાઈન સંશોધનોની પ્રાપ્તિ**:

ગ્રંથાલયમાં અનેક પ્રકારના શૈક્ષણિક સંશોધનો એ ઓનલાઈન અને ઓફલાઈન માધ્યમથી પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ કે, ઈ-પુસ્તકો, ઈ-જર્નલ્સ, ડેટા બેઝીસ સી.ડી., ડી.વી.ડી. અને મલ્ટીમીડિયા સામગ્રી દ્વારા અધ્યયન અને અધ્યાપનને વધુ ક્રિયાશીલ અને વેગવંતુ બનાવે છે. ગ્રંથાલયમાંથી પ્રાપ્ત થતા ઈ-પુસ્તકો અને ઇન્ટરેક્ટિવ ટ્યુટોરિયલ્સની ઈ-પુસ્તકો અને ઇન્ટરેક્ટિવ ટ્યુટોરિયલ્સની સગવડ આપવાથી વિદ્યાર્થીઓ પરંપરાગત પાઠ્યપુસ્તકોની જે સીમાઓ છે તે વટાવે છે, તેમજ માહિતી અને જ્ઞાનના વિશાળ સમુદ્રમાં તે ડૂબી જાય છે. જે ડિજિટલ ઓનલાઈન અને ઓફલાઈન સંશોધનો એ નૂતન શિક્ષણપ્રણાલીમાં અદિતીય અને મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે.

❖ શિક્ષણપ્રણાલીમાં ગ્રંથાલયનું મહત્વ

(1) ગ્રંથાલય એ શીખવાના સ્ત્રોતનું હૃદય છે.

કોઈપણ શૈક્ષણિક સંસ્થાનું હૃદય તેના ગ્રંથાલયમાં રહેલું છે. જિજ્ઞાસાને ઉત્તેજિત કરે છે અને જ્ઞાનને સમૃદ્ધ કરે છે. જે જિજ્ઞાસા અને આજીવન શિક્ષણના વાતાવરણને ઉત્તેજન આપે છે. શિક્ષણમાં ગ્રંથાલયનું મહત્વ પ્રકાશની આપતી દીવાદાંડી સમાન છે, જે જ્ઞાન મેળવવા અને શૈક્ષણિક સફળતા હાંસલ કરવા માટે માર્ગ બતાવે છે.

(2) વાંચન પ્રત્યે અભિરુચિ કેળવવામાં ઉપયોગી

પુસ્તકાલયો વાંચવાની નિરંતર કૌશલ્ય જાળવી રાખે છે અને એવી દુનિયામાં પુસ્તકો અને વાર્તા કહેવાના જીવનભરના પ્રેમને પ્રેરણા આપે છે. શિક્ષણમાં પુસ્તકાલયનું મહત્વ પ્રતિબિંબ અને સંલગ્ન વાંચન અનુભવો માટે શાંત વાતાવરણ પ્રદાન કરીને લેખિત શબ્દ માટે ઊંડો આદર પેદા કરે છે, જે કલ્પના અને ભાવનાને પોષે છે. તેમજ ભાષા સાથેનો નજીકનો અને અતુટ સંબંધ બાંધી આપે છે. આ ડિજિટલ યુગમાં, ગ્રંથાલય અભયારણ્ય તરીકે સેવા આપે છે જ્યાં વ્યક્તિઓ સાહિત્યના મોહક

ક્ષેત્રોમાં છટકી શકે છે, શબ્દોની પરિવર્તનશીલ શક્તિ શોધી શકે છે અને વાંચનના આનંદને લઈ શકે છે.

(3) જ્ઞાનનો સંગ્રહકર્તા

પુસ્તકાલયો ઐતિહાસિક વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવા માટે સખત મહેનત કરે છે. તેઓ ભાવી પેઢી માટે આપણા સામૂહિક ઇતિહાસનું રક્ષણ કરવાનું લક્ષ્ય રાખે છે. તેમજ જૂના જ્ઞાનને સુરક્ષિત રાખીને, ગ્રંથાલયો આપણને ભૂતકાળના રત્નો આપે છે. ગ્રંથાલયો વિવિધ વય જૂથો વચ્ચે કનેક્ટર તરીકે કામ કરે છે, જે વૃદ્ધોને તેમનું જ્ઞાન યુવાનો સુધી પહોંચાડવા દે છે. આમ પેઢી દર પેઢી જ્ઞાનના સંગ્રહ અને પ્રસારમાં ગ્રંથાલયની અતુલ્ય ભૂમિકા છે.

(4) શૈક્ષણિક સિદ્ધિઓમાં વૃદ્ધિ

સંશોધન સતત દર્શાવે છે કે જે વિદ્યાર્થીઓ વારંવાર ગ્રંથાલયો જાય છે તેઓ ઉચ્ચ શૈક્ષણિક સફળતા પ્રાપ્ત કરે છે. ગ્રંથાલયો આ સિદ્ધિ માટે ઉત્પ્રેરક તરીકે સેવા આપે છે, પૂરક સંસાધનોની પ્રાપ્તિ અને અનુભવી ગ્રંથપાલો પાસેથી વ્યક્તિગત માર્ગદર્શન આપે છે. જે વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો અને અધ્યાપકોની શૈક્ષણિક સિદ્ધિમાં વધારો કરે છે. શિક્ષણ અને વૃદ્ધિ માટે અનુકૂળ વાતાવરણ સુનિશ્ચિત કરીને અને વિકસાવવાથી, શિક્ષણમાં પુસ્તકાલયોની ભૂમિકા શૈક્ષણિક સફરમાં અનિવાર્ય ભાગીદાર બને છે, વિદ્યાર્થીઓને શ્રેષ્ઠતા તરફ દોરી જાય છે અને તેમની સંપૂર્ણ ક્ષમતાનો અનુભવ કરે છે.

(5) પસંદગી અને સગવડ

માહિતીસભર આ યુગમાં ગ્રંથાલય સંસાધનો એકત્ર કરવા અને ગોઠવવામાં નિર્ણાયક ભૂમિકા ભજવે છે. ગ્રંથાલયો વિદ્યાર્થીઓને તેમની ઇચ્છિત ઝડપે વ્યક્તિગત અને અંગત રૂચિના વિષયોનું સ્વતંત્ર રીતે અન્વેષણ કરવામાં સક્ષમ બનાવે છે. લવચીક ઓપરેટિંગ કલાકો અને સચેત ઇન્ટરફેસ સાથે, ગ્રંથાલયો સગવડને પ્રાધાન્ય આપે છે, શિક્ષણને બધા માટે સુલભ બનાવે છે. જે વિદ્યાર્થીઓને અધ્યયન કરવામાં અને શિક્ષકોને અધ્યાપન કરાવવામાં ખૂબ જ સગવડભર્યું રહે છે.

(6) વિચારોના આદાન-પ્રદાન અને સર્જનાત્મકતાને પ્રોત્સાહન

ગ્રંથાલયો એ માત્ર ગ્રંથાલય બનીને ના રહેતા વિચારોના આદાન-પ્રદાનનું માધ્યમ છે. નવું સર્જન કરવા માટેનો સ્ત્રોત છે. શિક્ષણ સાથે સંકળાયેલા વાચકો તેમજ અન્યને સર્જનાત્મકતાનું નિર્માણ કરવાનો પુલ બની દિશા-નિર્દેશ કરે છે. શિક્ષણના વિવિધ પરિપ્રેક્ષ્યોને છેદવા અને ખીલવા માટે ભેગા થવાનું સ્થળ એટલે ગ્રંથાલય એ જ્ઞાન પ્રાપ્તિની ભાવનાને પ્રગટ કરે છે.

(7) ગ્રંથાલય શિક્ષકો માટે આશીર્વાદરૂપ

- ગ્રંથાલય શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓને સંસાધનો પ્રાપ્ત કરવામાં મદદરૂપ બને છે.
- ગ્રંથાલય એ સંસાધનોની શોધમાં શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીઓને પોતાની ક્ષમતાથી પરિચિત કરાવે છે.
- ગ્રંથાલયો વિશ્વમાંથી સંસાધનોની વિશાળ શ્રેણીનો સંગ્રહ કરે છે. આ શિક્ષણને વધુ સમૃદ્ધ બનાવે છે અને વિવિધ સંસ્કૃતિઓ અને વિચારો માટે આદરને પ્રોત્સાહન આપે છે.

- વિવેચનાત્મક રીતે વાંચવાની અને વિચારવાની ક્ષમતાને સુધારવામાં ગ્રંથાલયો મુખ્ય પરિબલ ભજવે છે.
- ગ્રંથાલયો આપણને ઊડાણપૂર્વક વિચારવાની, સારી રીતે બોલવાની અને સુરક્ષિત રીતે આપણા વિશ્વને શોધવાનો મહાવરો કરવાની તક આપે છે.
- તેઓ આપણને મૂળભૂત કૌશલ્યો વિકસાવવામાં મદદ કરે છે જે આપણને સ્માર્ટ, આજીવન શીખનારા બનાવે છે. પુસ્તકાલયોને આભારી અમે શાણપણ અને નિર્ભયતા સાથે આજના પડકારોનો સામનો કરવા તૈયાર છીએ.
- સાક્ષરતા અને વિવેચનાત્મક વિચાર કૌશલ્યને પ્રોત્સાહન આપવું:
- શૈક્ષણિક સામગ્રીની ત્વરિત પ્રાપ્તિ માટે ઉપયોગી બને છે.
- ડિજિટલ લાઇબ્રેરીઓ અને ઓનલાઇન સંસાધનોની ઉપલબ્ધતાએ શૈક્ષણિક સામગ્રીને પહેલા કરતાં વધુ સરળતાથી સુલભ બનાવી છે.
- વિદ્યાર્થીઓ હવે સહેલાઈથી ઇ-પુસ્તકો ડાઉનલોડ કરી શકે છે અથવા શૈક્ષણિક વિડિયો પ્રાપ્ત કરી શકે છે, જેનાથી તેમને સંસાધનોની વિશાળ પસંદગીની ખૂબ જ ઝડપથી પ્રાપ્તિ કરી શકે છે.
- ગ્રંથાલયો એ શૈક્ષણિક ક્ષેત્રમાં આવશ્યક સંપત્તિ છે, જે શીખવાની પ્રક્રિયાને વધારે છે અને વ્યક્તિઓને તેમની મહત્તમ ક્ષમતાઓને ઓળખવા માટે સક્ષમ બનાવે છે.
- ગ્રંથાલયો એ વિકસિત ભારતના સ્વપનને સાકાર કરવા માટે શિક્ષકોને વધારે કૌશલ્યસભર અને જ્ઞાનસભર બનાવે છે.

❖ ઉપસંહાર

આમ ગ્રંથાલય એ વર્તમાન સમયમાં આપણા ભારતદેશને ભારતમાંથી વિકસિત ભારત બનવાના સ્વપ્ન પૂર્ણ કરવામાં દિવાદાંડીરૂપ છે. કારણ કે સ્વયં યાણક્ય મુનિ એ કહ્યું છે કે, “ શિક્ષક કभी સાધારण नहीं होता प्रलय और निर्माण उसकी गोद में पलते हैं।” માટે નિર્માણનું કાર્ય શિક્ષકોના શિરે છે. શિક્ષકો ગ્રંથાલય દ્વારા પોતાના જ્ઞાનની સમૃદ્ધિ કરી વિદ્યાર્થીઓમાં જ્ઞાનનું આરોપણ કરી આપણી ભાવિ પેઢીને વિકસિત ભારતનું સ્વપ્ન સાકાર કરવા માટે સક્ષમ અને શક્તિશાળી બનવાની ક્ષમતા આપે છે. સાથે પ્રસ્તુત લેખમાં શૈક્ષણિક ગ્રંથાલયોના નૂતન અભિગમ દ્વારા પરિચય આપવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. આ માટે શિક્ષકો ઉપરાંત ગ્રંથાલયો અને ગ્રંથાલય જગતના નિષ્ણાંતો, તજજ્ઞોએ જાગૃત થઈ સજજતા કેળવવાની ખૂબ જ જરૂરિયાત છે. સામુહિક સહકારથી જ વિકસિત ભારત@2047 નું સ્વપ્ન સાકાર કરી શકાશે.

❖ સંદર્ભસૂચિ

- 1.ડૉ.જે .સી.મકવાણા, શૈક્ષણિક ગ્રંથાલય પ્રવૃત્તિઓ વલ્લભ વિદ્યાનગર: એ.એસ.એફ. કમ્પ્યુટર, 2019.
2. પ્રજાપતિ, મણિભાઈ (સંપાદક). 21 મી સદીમાં ગ્રંથાલયોનું ભાવિ. અમદાવાદ : પ્રાર્થ પબ્લિકેશન, 2003.
- 3.સી.લાલ (સંપાદક), ગ્રંથાલય એવમ્ આધુનિક પ્રૌદ્યોગિકી,ન્યૂ દિલ્હી:ઇએસએસ પબ્લિકેશન,2009

“શિક્ષણમાં એક ક્રાંતિ MOOCS(Massive Open Online Courses) ”

ડૉ. અરૂણા યુ. મકવાણા, આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, ગુજરાતી,
ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.

આજના આ આધુનિક યુગે વિકાસ તરફ હરણફાળ ભરી છે. તમામ ક્ષેત્રોમાં નવીનતા અને વિકાસ નજરે ચડે છે. માનવ જરૂરિયાતોને આંબી લેવા માટે અનેક નવા નવા સંશોધનો થયા જેમાં આધુનિક ટેકનોલોજીનો સમાવેશ થાય છે. પોતાના નક્કી કરેલા ધ્યેયોને સિદ્ધ કરવામાં ટેકનોલોજી વરદાન બનીને ઉભી રહી છે. અન્ય ક્ષેત્રોની જેમ શિક્ષણ ક્ષેત્ર પર પણ તેણે પ્રભાવ જમાવ્યો છે. પ્રાચીન કાળની શિક્ષણ પદ્ધતિઓને સ્થાને હવે નવી આધુનિક રીતો આવી છે જેમાં વ્યક્તિ દુનિયાના કોઈ પણ ખૂણે બેસીને અભ્યાસ કરી શકે છે. ઓનલાઈન ડીગ્રી મેળવી શકે છે. ઈલાયબ્રેરી, ઈકન્ટેન્ટનો ઉપયોગ કરી અને પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો કરી શકે છે. એક સમય એવો હતો જ્યારે એક બુક વાંચવી હોય ત્યારે કોઈ પાસેથી ઉછીની લેવી પડતી અથવા અનેક જગ્યાએથી એને શોધવી પડતી હતી. આજનો માહોલ બદલાઈ ગયો છે ટેકનોલોજીનાં આ સમયમાં આંગળીના ટેરવા ઉપર બધુજ ઉપલબ્ધ બની ગયું છે કોઈપણ પુસ્તક આપણને ઓનલાઈન ઉપલબ્ધ થાય છે. આમ આખું વિશ્વ જાણે આપણી આસપાસ ગોઠવાઈ ગયું છે.

શિક્ષણ ક્ષેત્રે અનેક નવી ક્રાંતિઓ આવી છે ઘેર બેઠા જ ઓનલાઈન શિક્ષણ લઈને આજનો યુવાન વિકાસ તરફ વેગીલો બન્યો છે. SMART TECHNOLOGY, ARTIFICIAL INTELLIGENCE અને ROBOTICS પર આજનો વિદ્યાર્થી વધારે ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવા લાગ્યો છે જેને ઔદ્યોગિક કે શૈક્ષણિક ક્રાંતિ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

આજના આ મોર્ડન શિક્ષણમાં કોમ્પ્યુટર, ટેબ્લેટ, લેપટોપ, ઈન્ટરનેટ જેવા ડીજિટલ સાધનો ખૂબ મહત્વના બની રહ્યા છે. પુસ્તકથી લઈને તેના વાંચન, શીખવાની પ્રક્રિયા, લખાણ, મૂલ્યાંકન, પરિણામ આ તમામ પ્રક્રિયા ડીજિટલ બની ગઈ છે. તમામ પ્રક્રિયાઓ ICTનાં માધ્યમ દ્વારા જુદી જુદી એપ્લિકેશનનો ઉપયોગ કરીને કરવામાં આવે છે જેના દ્વારા આપણને આશ્ચર્યજનક પરિણામો પ્રાપ્ત થયા છે. MOOCS જેવી નૂતન એપ્લિકેશને ઉચ્ચશિક્ષણમાં ડીજિટલ ક્રાંતિ કરી છે જેના દ્વારા વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, પ્રોફેસરો એકબીજા સાથે ચર્ચાઓ કરી શકે છે અને જ્ઞાનમાં વધારો કરે છે જેને ઈન્ટરેક્ટીવ ક્લાસરૂમ કહેવામાં આવે છે. આ તમામ ક્રિયાઓ વેબ આધારિત ઓનલાઈન હોય છે. તેના વિશે માહિતી મેળવીએ.

MOOCS એટલે શું?

દુનિયાભરના લાખો લોકો શીખવા માટે, પોતાનો વિકાસ કરવા માટે, આગળ વધવા માટે MOOCSનો ઉપયોગ કરે છે.

MOOCS એટલે

MASSIVE (બહુ મોટી સંખ્યા માટે નિર્માણ કરવામાં આવેલું)

OPEN (જે સ્થાન, વિદ્યાર્થીની ગતિ,સમય, અને સ્થાનથી મુક્ત હોય તેવું)

ONLINE (પ્રવેશથી લઈને પ્રમાણપત્ર સુધી ઈન્ટરનેટ પર આધારિત)

COURSE (શિક્ષણ અનુભવોની પૂર્ણતા) જેનો અર્થ થાય છે

એક વિશાળ, ખુલ્લો અભ્યાસક્રમ. જેમા એક એવું વિશાળ પ્લેટફોર્મ પૂરું પાડવામાં આવે છે જ્યાં એક સાથે અમર્યાદિત રીતે ખુલ્લી પ્રવેશ પ્રક્રિયાનો લાભ લઈ શકાય છે.

MOOCS એ એક એવું ઓનલાઈન માધ્યમ છે જેના દ્વારા દૂરવર્તી શિક્ષણ શક્ય બન્યું અને ઝડપભેર પ્રસર્યું છે.

MOOCS માટે ડેવ કોર્મિઅર (DAVE CORMIER)એ ૨૦૦૮માં આઈલેન્ડની પ્રિન્સ એડવર્ડ યુનિવર્સિટી,કેનેડામાં આ શબ્દ આપ્યો.

૨૦૦૬ સુધી MOOCSને CONNECTIVISM અને CONNECTIVE KNOWLEDGE તરીકે ઓળખવામાં આવતું હતું. CMOOCS અને XMOOCS તરીકે ઓળખાયા. પછીથી ૨૦૦૮માં University of Prince Adward, Island(Canada) નાં પ્રોફેસર દેવે કોર્મિયરે moocs શબ્દ આપ્યો. અને ૨૦૧૨ પછીથી તે ખુબ લોકપ્રિય બન્યું. moocs cck08 નામથી પણ જાણીતું છે. સૌ પ્રથમ Stephen Downes અને George Siemensએ તેને ડેવલોપ કર્યું.

૨૦૦૮માં પહેલીવાર moocs મૈનીટોવા વિશ્વવિદ્યાલય કેનાડામાં લાવવામાં આવ્યો. the newyork time મુજબ તે ૨૦૧૨નું વર્ષ moocs વર્ષ બની ગયું હતું. ભારતમાં MOOCSકાર્યક્રમ સંચાલિત કરવા માટે SWAYAM, NPTEL, NSSCOM વગેરે સંસ્થાઓ સંકળાયેલ છે. શરૂઆતમાં MOOCSમાં ઓપેન એક્સેસ કે ખુલ્લો પ્રવેશ હોવાથી તેમાં કોઈપણ વિદ્યાર્થી માહિતી મેળવી અને ડાઉનલોડ કરી શકતા હતા અને તેને સેવ કરીને રાખી શકતા હતા પરંતુ આજનો વિદ્યાર્થી તેને ડાઉનલોડ કે અન્ય જગ્યાએ સેવ કરી શકતો નથી આજે બંધ પ્રકારના MOOCS જોવા મળે છે. MOOCS દ્વારા વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણ તરફ વધારે આકર્ષાયા છે જેનાથી પ્રેરાઈને ઈડનબર્ગ યુનિવર્સિટીનાં વિદ્વાનોનાં જૂથ દ્વારા નવીન મિશ્ર(HIBRID) પ્રકારના MOOCSની રચના કરવાનો વિચાર ૨૦૧૩માં કરવામાં આવ્યો. શિક્ષણશાસ્ત્રમાં MOOCSનાં બે પ્રકાર હતા જેના અભિગમોને આ ત્રીજા પ્રકારનાં MOOCSમાં જોડી અને નવો અભિગમ આવ્યો જેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય વ્યાપક પહોંચ બનાવી અને અધ્યયનમાં નવા અભિગમો લાવવાનો છે.

MOOCSનાં માધ્યમથી વિદ્યાર્થીઓ વિડિયો લેકચર, ક્વીઝ, ઓડિયો લેકચર, ચિત્ર, પીડીએફ, ટેસ્ટ વગેરે દ્વારા ઘરે બેઠા જ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અને નિશ્ચિત સમયાવધિ પર પોતાનો કોર્સ પૂર્ણ કરી અને પ્રમાણ પત્ર મેળવી શકે છે.

MOOCS એક ચળવળ છે જે 'OPENEDUCATION RECURSE MOVMENT' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે એનો અર્થ એ છે કે શિક્ષણ તો દરેક માટે ખુલ્લું હોવું જોઈએ શિક્ષણ મેળવવા માંગતા લોકો માટે પ્રવેશની કોઈ બધા ન જ હોવી જોઈએ. અને કેટલાક તજજ્ઞો દ્વારા આ પ્રોગ્રામની શરૂઆત કરવામાં આવી. MOOCS એક એવું માધ્યમ છે જેમા બધા માટે ખુલ્લું અને મફત શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

MOOCSની વિશેષતાઓ:

૧. નિઃશુલ્ક શિક્ષણ વ્યવસ્થા,
૨. શિક્ષણનું સાર્વભૌમીકરણ
૩. કોઈ પણ સમયે ઉપલબ્ધ શિક્ષણ વ્યવસ્થા છે.
૩. દૂર દૂર સુધી પહોંચી શિક્ષણ પૂરું પાડે છે.
૪. વિદ્યાર્થી ઘરે રહીને પોતાના સમયે અભ્યાસ કરી શકે છે.
૫. શિક્ષણનું વૈશ્વિકરણ MOOCS દ્વારા શક્ય બન્યું છે.
૬. સતત વિકાસના લક્ષ્યની પ્રાપ્તિ માટે સહાયક છે.
૭. વિશ્વના દરેક વિષયનાં વિદ્વાનો પાસેથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો અવસર પ્રદાન કરે છે.
૮. તેમાં મૂલ્યાંકનની સુવિધા પણ પૂરી પાડવામાં આવે છે.

MOOCSની મર્યાદાઓ

૧. MOOCS દ્વારા કોઈ પણ પ્રશ્નનું સમાધાન તાત્કાલિક મળતું નથી જેને કારને ઘણા વિદ્યાર્થીઓ અધવચ્ચેથી જ શિક્ષણ છોડી દે છે.
૨. ઘણીવાર ટેકનોલોજીનું જ્ઞાન ન હોય ત્યારે પણ મુશ્કેલી ઉભી થાય છે.
૩. મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓને જાણકારીનો અભાવ અને ભાષા સંબંધી સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે.

MOOCSનું મહત્વ:

૧. MOOCS દ્વારા ઉચ્ચશિક્ષણમાં તેમજ કર્મચારીઓનાં વિકાસ માટે ઓનલાઈન પાઠ્યક્રમની સુવિધા પૂરી પાડવામાં આવે છે. ઘણીવાર સમયના અભાવે અથવા કોઈ પરિસ્થિતિઓને કારણે રેગ્યુલર મોડમાં લેકચર ભરી શકાતા નથી આવા સંજોગોમાં moocsમાં પોતાની સગવડતા/અનુકૂળતા અનુસાર શિક્ષણ મેળવી શકાય છે.
૨. દૂરવર્તી શિક્ષણ પૂરું પાડવામાં મહત્વનું યોગદાન આપે છે. તે વૈકલ્પિક વિષય પસંદગી માટેનાં દ્વાર ખોલી આપે છે જેમાં મનપસંદ વિષયોની પસંદગી કરી અને કોઈપણ સમયે તેનું શિક્ષણ મેળવી શકાય છે.
૩. કોઈ પણ ઉમરના વ્યક્તિને મફત શિક્ષણ પૂરું પાડવામાં આવે છે.
૪. વિદ્યાર્થીઓનો વિશાળ વર્ગ એક સાથે પ્રવેશ મેળવી શકે છે.
૫. MOOCS સસ્તું, લચીલું, અને ઉત્તમ શિક્ષણ પૂરું પાડે છે.
૬. પાઠ્યપુસ્તકો વિદ્વાનો દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવે છે.

૭. NEP2020 પ્રમાણે તેમાં ક્રેડીટ સીસ્ટમ લાગુ કરવામાં આવી છે.

૮. ટકાઉ વિષયનાં ઉચ્ચત્તમ લક્ષ્યોની પ્રાપ્તિ માટે શિક્ષણ એક અનિવાર્ય અંગ છે તેનો વ્યાપ વધારવા માટે દૂરવર્તી શિક્ષણ/moocs એક મહત્વનું પ્લેટફોર્મ બની રહ્યું છે. જેના દ્વારા વિશાળ જનસંખ્યા સુધી પહોંચી અને શિક્ષિત ભારત અને વિકસિત ભારતનું સવ્ન સાકાર કરવા તરફ પ્રયાણ કરી શક્યા છીએ.

૯. તેમાં નિઃશુલ્ક અભ્યાસક્રમો આપવામાં આવે છે.

૧૦. જુદી જુદી યુનિવર્સિટીનાં તજજ્ઞ પ્રોફેસરો દ્વારા તૈયાર કરેલો અભ્યાસક્રમ આપવામાં આવે છે. તેમજ તેમના દ્વારા લેકચરો પણ આપવામાં આવે છે.

૧૧. આ blended learning program (મિશ્રિત) છે જેના દ્વારા વધારેને વધારે માહિતી વિદ્યાર્થીઓને મળી રહે છે

૧૨. અધ્યેતાનું મૂલ્યાંકન વેબ આધારિત ઓનલાઈન કરવામાં આવે છે જેમાં પ્રતિપોષણ, પ્રતિભાવો અને પરિણામ પણ ઓનલાઈન જ આપવામાં આવે છે.

૧૩. આ એક ડીજિટલ, વર્ચ્યુઅલ ઈ લર્નિંગ છે.

પડકારો

૧. વિદ્યાર્થીને ઓનલાઈન શિક્ષણ મેળવવાનું હોવાથી. ટેકનોલોજીનું જ્ઞાન હોવું જરૂરી બની જાય છે જો ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરતા આવડતું ન હોય તો તે યોગ્ય માહિતી મેળવી શકતો નથી.

૨. અધ્યેતાએ આપેલો જરૂરી સમય એના માટે વધારે જરૂરી બની જાય છે.

૩. અભ્યાસક્રમ એકવાર આપી દીધા બાદ તેને ફરીથી સમજાવવામાં આવે છે જે વિદ્યાર્થી માટે થોડી મુશ્કેલી ઉભી કરે છે.

૪. ઘણીવાર ભાષા અને ભાષાંતરનાં અવરોધો પણ નડે છે.

૫. અહીં જાતેજ સામગ્રી અને લેકચરો દ્વારા શીખવાનું હોય છે શિક્ષક અધ્યેતા પર વ્યક્તિગત ધ્યાન આપી શકતા નથી.

૬. કોઈ અંતરિયાળ વિસ્તાર કે કોઈ અન્ય કારણોસર જો નેટવર્ક કનેક્ટીવિટીની મુશ્કેલી હોય તો શિક્ષણ મેળવવામાં બાધા ઉત્પન્ન થાય છે.

સારાંશ:

આમ આજના આ આધુનિક યુગમાં શિક્ષણ ક્ષેત્રે અનેક નવા આયામો ખુલ્લા મુકાયા છે. SDG (SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOAL)ને ધ્યાનમાં રાખી અને દેશનો સર્વાંગીણ વિકાસ કરવા માટે સરકારે અનેક નવા પરિવર્તનોને આવકાર્યા અને અમલમાં મુક્યા છે. MOOCS જેવા કાર્યક્રમો દ્વારા શિક્ષણમાં આશ્ચર્યજનક પરિણામો પણ આપણને પ્રાપ્ત થયા છે. આજે શિક્ષણ દરેક જગ્યાએ પહોંચ બનાવી ચૂક્યું છે પરંતુ હજી પણ કેટલાક એવા અંતરિયાળ અને પછાત ગ્રામ્ય વિસ્તારો અને ગરીબી છે જેની પાસે ખાવા માટે અન્ન અને પહેરવા માટે કપડા નથી ત્યાં સુધી આ ટેકનોલોજી અને શિક્ષણ

ભવિષ્યમાં પહોંચે એવા પ્રયત્નો થશે તો આપણું ભરત શિક્ષણ થકી બીજા અન્ય ક્ષેત્રોમાં પણ સર્વાંગીણ વિકાસ સાધી શકશે અને આપણું સ્વપ્નું ભારત આપણી સમક્ષ આવીને ઉભું રહેશે.

સંદર્ભ:

૧. 'એજ્યુનેશન સ્વપ્ન સશક્ત ભારતનું, ડૉ. કે. એમ. વાસુદેવન પિલૈ, (અનુવાદક-ડૉ. પ્રજ્ઞા પૈ, મહાત્મા એજ્યુકેશન સોસાઈટી, મુંબઈ-૨૦૧૩

૨. ગુજરાતનું શિક્ષણાવલોકન, પ્રો.ડૉ. ભદ્રાચુ વઘરાજાની, ગુર્જર પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૨૦૧૧.

૩. 'શિક્ષણમાં માહિતી પ્રૌદ્યોગિકી', વ્યાસ જી. અને ડી. આર. પટેલ, અક્ષર પબ્લીકેશન, અમદાવાદ, (૨૦૦૯).

૪. આઈ.સી.ટી.ની વિવેચનાત્મક સમજ, નાઢા કે.એમ.ઉત્કર્ષ એકેડેમી, ભુજ-કચ્છ, ૨૦૧૭.

વિકસિત ભારત 2047ના લક્ષ્યને આંબવામાં ભાષાની ભૂમિકા

ડૉ. હેતલ કિરીટકુમાર ગાંધી, આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર (ગુજરાતી), ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.

પ્રસ્તાવના:

માતા તથા માતૃભૂમિ પછી મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન માતૃભાષાનું જ હોય છે, જે વ્યક્તિ, સમાજ, દેશના સ્વાભિમાન-ગૌરવની ઓળખ હોય છે. દેશની સાંસ્કૃતિક વિરાસત તે દેશની સાહિત્યિક ભાષાઓમાં વિદ્યમાન છે, જે દેશની ભાષા ભાવના અને સંસ્કારોને પરિલક્ષિત કરે છે. આચાર્ય વિનોબા ભાવેએ કહ્યું હતું, 'જો મેં હિન્દી તથા અન્ય ભારતીય ભાષાઓનો સહારો ન લીધો હોત તો કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી સુધી અને આસામથી ગુજરાત સુધી, ગામડે ગામડે જઈ, મેં ભૂદાન અને ગ્રામદાન આંદોલનોના ક્રાંતિકારી સંદેશ જનમાનસ સુધી ન પહોંચાડી શક્યો હોત.' માનવસભ્યતાની સાથે ઉદય પામેલી ભાષાઓનું સામજિક રાષ્ટ્રીય અને ભાવનાત્મક એકતા માટે અનિવાર્ય છે. સાથે તે વિવિધ પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં લખાયેલું સાહિત્ય સમાજનો ભાવ અને વિચારો સાથે જોડે છે. ભાષા વિના સંસ્કૃતિ લિપિબદ્ધ થઈ શકે નહીં. ભારતીય સંસ્કૃતિને એક તાંતણે બાંધી રાખવા સાહિત્યકારોની ભૂમિકા મહત્ત્વપૂર્ણ થઈ રહેશે. સૂઝ-બૂઝ ધરાવતા સાહિત્યસર્જકો ભારતને વૈશ્વિક સમય સાથે માતૃભાષામાં પોતાના ભાવને સુલભ રીતે અભિવ્યક્તિની તક આપે છે. ભારતેન્દુ હરિશ્ચંદ્રની કાવ્યોક્તિ આ સંદર્ભે યથાચોગ્ય છે,

'निज भाषा उन्नति अहै सब उन्नति को मूल,

बिन निज भाषाज्ञान के मिटे न हियको सूल.

ભારત ભાષાઓનું સ્વરૂપ સ્થાનિક અને પ્રાદેશિક હોય દેશની આલાયદી ઓળખ આ વિવિધતા છે અને તે રાષ્ટ્રીય એકતાનો પાયો છે તેથી વિકસિત ભારત, 2047 લક્ષ્ય સુધી પહોંચવા તથા ભારતીય સંસ્કૃતિ અને અસ્તિત્વના પરિચય માટે આવનારા સમયમાં ભાષાની ભૂમિકા મહત્ત્વની રહેશે.

ચાવીરૂપ શબ્દો: વિકસિત ભારત, ભાષા, સ્થાનિક ભાષા, પ્રાદેશિક ભાષા, ભારતીય ભાષા, ભાષાનીતિ, શિક્ષણનીતિ

વિકસિત ભારત:

વિકસિત ભારત એક એવી અવધારણા છે જેમાં ભારત આર્થિક, સામાજિક અને પર્યાવરણીય દૃષ્ટિકોણથી વિકસિત દેશોમાં પોતાનું સ્થાન ધરાવે. જેમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ, સ્વાસ્થ્ય સેવાઓ, તકનીકી નવનિર્માણ/નવોત્થાન અને સામાજિક સર્વસમાવેશકતાની મહત્ત્વપૂર્ણ ભૂમિકા રહે છે.

વિકસિત ભારતનું લક્ષ્ય:

વિકસિત ભારતનું લક્ષ્ય એક સમૃદ્ધ, સમાવેશી અને સતત સમાજનું નિર્માણ કરવાનું છે. તેના ઉદ્દેશ નીચે મુજબ છે:

- આર્થિક વિકાસ: મજબૂત આર્થિક આધાર અને રોજગારીના અવસર વધારવા
- શિક્ષણ અને સ્વાસ્થ્ય: ઉચ્ચ ગુણવત્તાવાળું શિક્ષણ અને સ્વાસ્થ્ય સેવાઓને સૌ માટે સુલભ કરવી.
- સામાજિક સમાનતા: બધા વર્ગો માટે સમાન તકો અને અધિકારને સુનિશ્ચિત કરવા.
- પ્રૌદ્યોગિકીનો ઉપયોગ: તકનીકી જ્ઞાનમાં નવસર્જન અને ડિજિટલ સંસાધનોને વિકાસને વેગ આપવો.
- સતત વિકાસ: પર્યાવરણ સંરક્ષણની સાથેનો સંતુલિત વિકાસ કરવો.

વિકસિત ભારત, 2047

વિકસિત ભારત 2047નો ઉદ્દેશ્ય 2047 સુધીમાં ભારતને પૂર્ણ વિકસિત અને સમૃદ્ધિ ભર્યું રાષ્ટ્ર બનાવવાનો છે. વિકસિત ભારતનો મુખ્ય ઉદ્દેશ દરેક ભારતીયનો જીવનસ્તરમાં સુધારો લાવવાનો છે. જેથી સર્વને સમાન અવસર અને સુવિધા મળી શકે. ભારતને વૈશ્વિક શક્તિ બનાવવા માટે આવશ્યક પગલું છે. આ દ્વારા ભારતના આર્થિક અને સામાજિક વિકાસને વેગ મળશે સાથે નૈતિક અને સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો પણ જળવાય રહેશે.

ઉપરોક્ત લક્ષ્ય પ્રાપ્તિ માટે સરકારે ઘણી નવી પહેલ કરી છે જેમાં મેક ઇન ઇન્ડિયા, ડિજિટલ ઇન્ડિયા, સ્વચ્છ ભારત અભિયાન, આત્મનિર્ભર ભારત અભિયાન જેવા નવા પ્રકલ્પો સામેલ છે. જેના દ્વારા દેશની આર્થિક અને સામાજિક સંરચનાને બળ મળી શકે. શિક્ષણ અને સંશોધનને વેગ આપવા માટે નવી શિક્ષણનીતિ (NEP), 2020 લાગૂ કરવામાં આવી. તેનો ઉદ્દેશ્ય ગુણવત્તાપૂર્ણ શિક્ષણ આપવું અને સંશોધન માટે ઉપર્યુક્ત વાતાવરણ તૈયાર કરવાનું છે. આ લક્ષ્યને આંબવા માટે તત્કાલીન શિક્ષણ પ્રણાલીમાં સંરચનાત્મક પરિવર્તન અને શિક્ષકોની ગુણવત્તામાં સુધાર પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે.

ભાષા વિશે,

ભાષાનો સંસ્કૃતિ, રાષ્ટ્ર, રાષ્ટ્રબોધ અને રાષ્ટ્રીયતા સાથે સંબંધ ગર્ભનાળ જેવો છે. ભાષા તેમની ગર્ભનાળ છે. ભાષા વિના કોઈપણ સમાજ/સમૂહની સંસ્કૃતિની કલ્પના થઈ શકતી નથી. સંસ્કૃતિની સૌથી મોટી પ્રભાવી અને શક્તિશાળી વાહિની ભાષા છે. ભાષાના માધ્યમથી જ સંસ્કૃતિના સૌથી મહત્વપૂર્ણ ઉપાદાન એટલે કે ચિંતન-આધ્યાત્મિકતા-જ્ઞાન-સાહિત્ય-શાસ્ત્રીયતા-લોકસંપદા વગેરે સંચારિત અને પ્રવાહિત થાય છે. સંસ્કૃતિના અન્ય રૂપ જેમકે, સાહિત્ય-લલિત કલાઓ, ગીત-સંગીત, સ્થાપત્ય, રીતિરીવાજ, ખાનપાન, ઉત્સવો, મુખ્યતઃ ભાષાના માધ્યમે જ પ્રગટ થતાં હોય છે. બીજી તરફ ભાષા દ્વારા જ વહીવટ શાસન, વૈજ્ઞાનિક સૂચનાઓ, શિક્ષણ, સાહિત્ય અને શોધ નિર્મિત જ્ઞાન પણ પ્રગટ થઈ શકે છે. આમ, ભાષા વિકાસનું સૌથી શક્તિશાળી ઉપકરણ છે. આ ભાષા પોતાના અભિવ્યક્તિના ગુણ દ્વારા વ્યાપાર, અર્થતંત્ર, તકનીકી જ્ઞાન, મૌલિક ચિંતન, ઉદ્યમ-સાહસિકતા, વહીવટી કામકાજનું સુચારુ સંચાલન અને પ્રચાર-પ્રસાર માટે મહત્વની કડી છે.

ભારતમાં ભાષાઓ, ધર્મો, સાંસ્કૃતિક પરંપરાઓ અને ભૌગોલિક સ્થિતિઓ સંદર્ભે અસાધારણ તથા અદ્વિતીય વૈવિધ્ય જોવા મળે છે. વિશ્વમાં વિસ્તારની દૃષ્ટિએ સાતમાં સ્થાને આવતા ભારતને પર્વતશ્રુંખલા અને સમુદ્ર સમગ્ર એશિયા ખંડની તો અલગ ઓળખ આપે જ છે સાથે અવિરત અને સમૃદ્ધ સાંસ્કૃતિક વિરાસતના કારણે વૈશ્વિક સ્તરે અતુલનીય રાષ્ટ્ર પણ બનાવે છે. ‘અનેકતામાં એકતા’ તથા ‘એકતામાં અનેકતા’ની વિશિષ્ટતાને કારણે પણ સાંસ્કૃતિક મૂલ્ય ધરાવે છે.

ભાષાની દૃષ્ટિએ ભારત બહુભાષી દેશ છે. અહીં માતૃભાષાઓની સંખ્યા ૨૫૦૦થી વધુ છે. વસ્તી સંખ્યા ગણતરી, ૨૦૧૧ મુજબ આ દશ હજાર લોકો દ્વારા બોલાતી માતૃભાષાઓની સંખ્યા ૨૨૨ છે. ભારતના સંવિધાનની આઠમી અનુસૂચી પ્રમાણે ૨૨ ભાષાઓને માન્યતા પ્રાપ્ત છે. જેમાં સંસ્કૃત, પ્રાચીન ભારતીય આર્યકાળની ભાષા છે. બીજી એકવીસમી ભાષાઓમાં અસમિયા, બંગાળી, ડોંગરી, ગુજરાતી, હિન્દી, કાશ્મીરી, કન્નડ, કોંકણી, મૈથલી, મલયાલમ, મણિપુરી, મરાઠી, નેપાળી, ઓડિયા, પંજાબી, તમિલ, તેલુગુ, સંથાલી, સિંધી અને ઉર્દૂનો સમાવેશ થાય છે. આ બાવીસ ભાષાઓમાંથી પંદર ભાષાઓ ભારતીય આર્યભાષા ઉપ-પરિવારની, ચાર ભાષાઓ દ્રવિડ પરિવારની, એક ભાષા(સંથાલી) આઝ્નેય પરિવારની તથા બે ભાષા (બોડો અને મણિપુરી) એ તિબ્બત-બર્મી ઉપ-પરિવારની ભાષાઓ છે. ભારતની બધી ભાષાઓ સમૃદ્ધ છે. તે દરેક ભાષામાં સાહિત્ય, શબ્દાવલિ, અભિવ્યક્તિ તથા લોકસંપદાનું અનોખું મૂલ્ય છે. આ દરેક ભાષાઓ જ ખરેખર ભારતીયતાની એક આંતરિક શક્તિ અને વિશિષ્ટ ઓળખ પણ છે.

ઉપરોક્ત બાવીસ ભાષાઓમાંથી સંસ્કૃત, તમિલ અને કન્નડ ભાષાને ભારત સરકાર દ્વારા શાસ્ત્રીય ભાષાના વિશેષ દરજ્જા સાથેની માન્યતા મળેલ છે. શાસ્ત્રીય ભાષાઓના લેખિત અને મૌખિક ઇતિહાસ ૧૦૦૦ વર્ષથી પણ વધારે પૌરાણિક હોય છે. ભારતની ભાષાનીતિ અલ્પસંખ્યક ભાષિકોને સુરક્ષા પ્રદાન કરે છે. ભારતની એક વિશિષ્ટતાએ છે કે, અહીં પ્રત્યેક બાળકોને પોતાની માતૃભાષામાં પ્રાથમિક શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવા પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવે છે. પ્રત્યેક રાજ્યની અંદર સ્થાનિય પ્રાધિકરણ મુજબ માતૃભાષાના શિક્ષણની સુલભતા પ્રાપ્ત છે. ૨૦૧૭માં સંયુક્ત રાષ્ટ્ર દ્વારા વિશ્વ માતૃભાષા દિવસ પર શિક્ષણ, વહીવટી પ્રણાલીઓ, સાંસ્કૃતિક અભિવ્યક્તિ અને સાયબર સ્પેસમાં બહુભાષી શિક્ષણ ક્ષમતાઓને વિકસિત કરવાના ઉદ્દેશ પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો.

આત્મનિર્ભર ભારત :

ભારત પોતાની ભાષાઓ છોડીને પોતાની ભાષામાં આત્મનિર્ભર બન્યા વગર ૨૦૪૭માં વિકસિત રાષ્ટ્રની કલ્પના કરી શકે નહીં. સંસ્કૃતમાં કહેવાયું છે,

**માતૃભાષા પરિત્યજ્ય યેઢન્યભાષામુષાસતે,
તત્ર યાન્તિ હિ તે યત્ર સૂર્યો ન ભાસતે ।**

(અર્થાત જે પોતાની ભાષાનો પરિત્યાગ કરે ,બીજી અન્યની ભાષાની ઉપાસના કરે ,તે અંધકારના એ ગર્ભમાં પહોંચે છે જ્યાં સૂર્યનો પ્રકાશ પણ પહોંચનો નથી.)

આત્મનિર્ભર ભારતનું સ્વપ્ન ભાષાના જોડાણ સાથે સંલગ્ન છે .આત્મનિર્ભર ભારતનું ભૌતિક પાસું જેમકે લોકદક્ષતા પારંપારિક જ્ઞાન ,સ્થાનિક ઉત્પાદનોના મહત્ત્વ પર ટકેલું છે ,જેને માતૃભાષા સાથે જોડાયેલો

માનવી મજબૂત રીતે સમજી તથા અભિવ્યક્ત કરી શકે છે .ભારતની %70વસ્તી જ્યારે ગ્રામ્ય હોય ત્યારે સ્થાનિક ભાષા પ્રજાને જોડવાનું કાર્ય સ્થાનિક ભાષાના જાણકાર દ્વારા જ સુલભ બને .આથી બજારને સામાન્ય લોક અને ગ્રામજીવન સાથે જોડી આત્મનિર્ભર ભારતનું સ્વપ્ન સાકાર કરી શકાય .આ માટે માતૃભાષામાં શિક્ષણ અને સ્થાનિક ભાષાની પકડ જરૂરી છે .માતૃભાષા અને સ્થાનિક ભાષા વિશેષ જીવનમૂલ્ય ,જીવન અનુભવ તથા સ્થાનિક પરંપરાગત જ્ઞાનના ખજાનાને ખોલી નાંખે છે .સ્વદેશી ભાષામાં શિક્ષણ અને વહીવટથી સામાન્યજન સુધી ઝડપથી અને સરળતાથી પહોંચ શકાશે .વૈશ્વિક જ્ઞાનને સ્વભાષામાં અનુવાદ દ્વારા જનજન સુધી પહોંચાડીને વિશ્વ સાથે પણ ભારતની સામાન્ય પ્રજાને સહેલાઈથી જોડી શકાશે .જેથી શિક્ષણ ,જ્ઞાન ,સંશોધન ,તકનીકી ,સુવિધાઓ ,વ્યાપારને ખૂબ જ તાકત મળશે, કારણકે આખરે આપણે જે ભાષામ સહજ હોઈએ તે જ ભાષામાં વિચાર અને અભિવ્યક્તિમાં સક્ષમ હોઈએ અને તે ઘણું સાડું પરિણામ લાવવામાં મદદરૂપ થાય અને આત્મવિશ્વાસમાં અનેકઘણો વધારો કરે .

શિક્ષણનીતિ- 2020

રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનીતિ-૨૦૨૦માં ભારતીય ભાષાઓમાં શિક્ષણ પર ભાર મૂક્યો છે. માતૃભાષાની ઉન્નતિ વિના સમાજની ઉન્નતિ શક્ય નથી. ભાષા રાજકીય ઉત્સવોમાં નહીં પણ જનસામાન્ય અને લોકપરંપરાઓથી સમૃદ્ધ થતી હોય છે.

રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાંધીએ કહ્યું હતું કે, ભારતીય ભાષાઓમાં શિક્ષણ મેળવેલા વિજ્ઞાની અને વિશેષજ્ઞો દેશના સાચા સેવક થઈ શકે જે સામાન્ય જનતાની ભાષા બોલે. તેઓ જે જ્ઞાન વહેંચે તે સામાન્ય લોકોની પહોંચ સુધી વિકસશે. માતૃભાષામાં મેળવેલ શિક્ષણથી વ્યક્તિનો બૌદ્ધિક વિકાસ પણ ઝડપથી તથા વધુ સારી રીતે થઈ શકે. મનમોહન માલવીય ,મહાત્મા ગાંધી ,રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર ,ડૉ . ભીમરાવ આંબેડકર ,ડૉ .સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણ જેવા સાહિત્યકારો-ચિંતકો ઉપરાંત ચંદ્રશેખર વેંકટરામન , પ્રફુલ્લચંદ્ર રાય ,જગદીશચંદ્ર બાસુ ,એ. પી. જે .અબ્દુલ કલામ જેવા ભારતના ખ્યાતિ પ્રાપ્ત મોટાભાગના વૈજ્ઞાનિકોએ તથા શિક્ષણશાસ્ત્રીઓથી માંડી ઘણા રાજનાયકોએ પણ માતૃભાષામાં પ્રાથમિક શિક્ષણ મેળવ્યું છે.

નવી શિક્ષણનીતિમાં પ્રાથમિક સ્તરથી લઈને ટેકનિકલ તથા તબીબી શિક્ષણ સુધીના દરેક સ્તરે અભ્યાસક્રમને માતૃભાષામાં ઉપલબ્ધ કરાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. માતૃભાષામાં MBBSનું શિક્ષણ ઉપલબ્ધ કરાવનાર મધ્યપ્રદેશ પ્રથમ રાજ્ય બન્યું. નવી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનીતિમાં ભારત સરકારનું લક્ષ્ય તબીબી ઈજનેરી તથા કાનૂની ઉચ્ચ શિક્ષણ ભારતીય ભાષાઓમાં ઉપલબ્ધ કરાવવાનું છે. આત્મનિર્ભર ભારતની વિકાસયાત્રામાં માતૃભાષા શિક્ષણને મહત્ત્વ અતુલનીય છે, કારણ કે તે દ્વારા વિચાર, વિશ્લેષ, અનુસંધાન અને તારણની પ્રક્રિયા સરળ તથા સુચારુરૂપે થઈ શકે.

આ શિક્ષણનીતિમાં ઈ-લર્નિંગ એટલે કે ઓનલાઈન શિક્ષણને પ્રોત્સાહન આપવાની વાત પર પણ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. કેન્દ્રીય સ્તર પર ભારતીય શિક્ષણ સંદર્ભે ઈ-સામગ્રીનું ભારતીય ભાષાઓમાં નિર્માણ કરવું, સાથે ભારતીય ભાષાઓના અદ્યતન સોફ્ટવેર બનાવવાનું પણ સૂચન છે. NCRIT, CIET, CBSE, NIOU તથા અન્ય સંસ્થાનોએ બધી પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં પોતાની અભ્યાસ સામગ્રી વિકસિતી

કરવાની રહેશે. નવી શિક્ષણનીતિ-2020 અંતર્ગત ભાષા શિક્ષણને પ્રોત્સાહન આપવા માટે તકનીકી ક્ષેત્રના ઉપયોગ પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો. વિશ્વકોશ જેવા માધ્યમોનો ભારતીય ભાષાઓમાં ઉપલબ્ધતાથી કલા, સંસ્કૃતિ અને સાહિત્યનું સંવર્ધન થઈ શકે. આ સિવાય નાના શિશુઓ માટે ભારતીય ભાષામાં નવી એપ્સ તથા ગેમ્સનું નિર્માણ કરવું. ભારતીય ભાષાઓની વિવિધતાને ધ્યાનમાં રાખી વ્યવહારિક સમસ્યા-સમાધાન પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાનું લક્ષ્ય રાખવામાં આવ્યું. સ્થાનિક ભાષામાં શિક્ષણની સુગમતા માટે જે તે પ્રાદેશિક ક્ષેત્રમાં સ્થાનિક નિપુણ શિક્ષકોની ભરતી પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. દરેક મહાવિદ્યાલયોમાં ભારતીય ભાષાઓના વિશિષ્ટ વિભાગો સ્થાપિત કરી કાર્યરત કરવાની પ્રતિબદ્ધતા પણ વ્યક્ત કરવામાં આવી છે. દેશભરમાં છૂટીછવાયી પડી રહેલી પાંડુલિપિને એકત્રિત કરી ઓડિયો-વોડિયો માધ્યમથી સંરક્ષિત કરી અને ભારતીય ભાષાઓમાં ઉપલબ્ધ કરી અધ્યયન અધ્યાપનની તકો ઉપલબ્ધ કરવાનું આયોજન કરાશે. રચનાત્મક, સર્જનાત્મક, નવીનીકરણ તથા શોધ-અનુસંધાન માતૃભાષામાં લાભપ્રદ છે તે વૈજ્ઞાનિક તથ્યને ધ્યાનમાં રાખી ભારતીય રાષ્ટ્રીય શોધ સંસ્થાનમાં ભારતીય ભાષાઓમાં સંશોધન હેતુ આવશ્યક શિષ્યવૃત્તિનું વિશિષ્ટ પ્રાવધાન કરવામાં આવશે. આઠમી અનુસૂચિમાં માન્ય પ્રાપ્ત ૨૨ ભાષાઓની અકાદમી સ્થાપિત કરવાનું આશ્વાસન કરવામાં આવ્યું છે. ભારતીય ભાષા, સંસ્કૃતિ તથા કલામાં સંશોધન, આંતર વિદ્યાશાખામાં સંશોધન માટેની શિષ્યવૃત્તિ અને સંશોધની અનુકૂળતાનું પ્રાવધાન કરવું. ખુશીની વાત એ છે કે કેન્દ્રીય શિક્ષણ વિભાગ દ્વારા ભારતીય ભાષાઓના વિકાસ અને વિસ્તાર માટે રાષ્ટ્રીય સ્તર પર ભારતીય ભાષા પરિષદનું ગઠન કરવામાં આવ્યું. અખિલ ભારતીય પરિષદ દ્વારા ઈજનેરી શિક્ષણના પાઠ્યક્રમ આઠ ભાષામાં તૈયાર કરવામાં આવ્યા. છતાં ખૂબ મોટા પાયે અમલીકરણ માટેની ઝુંબેશ ઉઠાવવી પડશે. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનીતિ-2020માં ભારતીય ભાષાઓના સંરક્ષણ, સંવર્ધન તથા વિકાસ, વિસ્તારના સંદર્ભમાં આવશ્યક મહત્તમ બાબતોનો સમાવેશ કરેલો છે, પરંતુ આ બબાતે સૌથી મોટો પ્રશ્ન અમલીકરણનો છે.

શિક્ષણનીતિ અંતર્ગત ભાષાનીતિના મુખ્ય અંશ નીચે મુજબ છે:

- એક સંપૂર્ણ ભાષાનીતિના વિકાસથી સામાજિક તથા રાષ્ટ્રીય એકીકરણને મહત્વપૂર્ણ સફળતા મળશે.
- વિદ્યાલયો અને મહાવિદ્યાલયોમાં શિક્ષણનું માધ્યમ માતૃભાષા થાય અને ઉચ્ચ શિક્ષણનું માધ્યમ પ્રાદેશિક ભાષા બનાવવું. ત્રિભાષી શિક્ષણના માળખાનું અમલીકરણ કરવું.
- પ્રાદેશિક ભાષામાં પુસ્તકો અને સાહિત્ય તૈયાર થાય.
- હિંદી ઉપરાંતની દરેક આધુનિક ભારતીય ભાષાઓને આંતરરાજ્ય આદાન-પ્રદાનનું માધ્યમ બનાવી જોઈએ.
- ભારતીય ભાષા અને સાહિત્ય, દર્શન, ધર્મ અને ઇતિહાસના અધ્યયનને સુનિયોજિત આયોજનથી પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવે.
- ભારતના ભવિષ્યમાં આસ્થા ઉત્પન્ન કરવા માટે નાગરિકતા સંબંધી પાઠ્યક્રમોમાં બંધારણના સિદ્ધાંતો અને પ્રસ્તાવનામાં ઉલ્લેખિત મહાન મૂલ્યોને ઉચિત સ્થાન પ્રદાન કરવામાં આવે.
- શાળા અને કોલેજ સંબંધિત શિક્ષણના કાર્યક્રમોને લોકતાંત્રિક મૂલ્યો તરીકે અપનાવવામાં આવે.

આમ, રાષ્ટ્રીય એકતા સ્થાપિત કરવામાં ભાષા, સમાજ અને સંસ્કૃતિની ભૂમિકા ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે. દેશવાસી સામાજિકરણના માધ્યમથી જ પોતાની સંસ્કૃતિને આત્મસાત કરતા હોય તે સામાજિક વિરાસતના સંરક્ષણના સાધન પણ બનશે. રાષ્ટ્રકવિ મૈથલીશરણ ગુપ્તે ભારતીય સંસ્કૃતિ તથા રાષ્ટ્રીય એકતાનો શંખનાદ સંપૂર્ણ વિશ્વમાં અભિવ્યક્ત કરતા કહે છે,

‘મનુજ જીવન હૈ અનમોલ, સાધન હૈ વહ એક મહાન
સમી નિજ સંસ્કૃતિ કે અનુકૂલ, એક હોં રચેં રાષ્ટ્ર ઉત્થાન
इसलिए नहीं कि करें सशक्त, निर्बलो को अपने में लीन
इसलिए कि हो राष्ट्र हित हेतु समुन्नति पथ पर सब स्वाधीन’

વિકસિત ભારત 2047માં ભાષાની ભૂમિકા:

આવનાર સમયમાં ભારતે ભારતીય પ્રમુખ ભાષાઓના પ્રૌદ્યોગિકીના વિકાસ સંદર્ભે ગહન વિચાર કરવો પડશે, ત્યારે જ આ ભાષાઓ પોતાનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા સક્ષમ બનશે. જ્યાં સુધી આ ભાષાઓ વ્યવહારુ અને વ્યાપક ક્ષેત્રને સોફ્ટવેર તથા ઇન્ટરનેટના માધ્યમથી સુલભ ન બનાવાય તથા મોટી સંખ્યામાં ભારતીય ભાષાઓમાં સામગ્રી ન મળે ત્યાં સુધી ભારતીય ભાષાઓના વિકાસમાં અંગ્રેજી એક મોટો અવરોધ બની રહેશે. વ્યાપર, તકનીકી અને ચિકિત્સાના ક્ષેત્રમાં સોફ્ટવેર દ્વારા ભાષા જીવંત બનાવી શકાય છે.

કેન્દ્રીય ઇલેક્ટ્રોનિક્સ અને સૂચના તકનીક મંત્રાલય દ્વારા અંગ્રેજી ઉપરાંત ભારતીય ભાષાઓમાં ઉપયોગકર્તાઓને સૂચના ઉપલબ્ધ કરવાની કવાયત હાથ ધરવામાં આવી છે. તેમની પહેલ પર તકનીકી વિકાસમાં વગર અવરોધે માનવ-મશીનનો સંપર્ક સુવિધાજનક બને, તેના સંસાધન સૃજન પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. ડિજિટલ ભારતના સ્વપ્નને સાકાર કરવા ભારત સરકારે ૨૦૧૭થી મોબાઇલમાં ભારતીય ભાષાઓના વિકલ્પને અનિવાર્ય કર્યું છે. ભાષાના માધ્યમથી ઇ-ગવર્નર્સ અને ઇ-કોમર્સમાં ભારતીય સામાન્યજનોની ભાગીદારી વધે તેવા પ્રયત્નો કરવામાં આવી રહ્યા છે.

ભારત જેવા બહુભાષી દેશમાં સૂચના અને સેવા સુધી જનસમાજની ભાષામાં વધુમાં વધુ લોકો સુધી કેવી રીતે પહોંચાડવો તે રહ્યો છે. AI અને ICTના માધ્યમથી તકનીકી ક્રાંતિ વચ્ચે માનવભાષા તકનીક (HLT)માં લોકો વચ્ચેની વાતચીતને સુવિધાજનક બનાવવામાં મદદરૂપ થાય છે. ઉપયોગકર્તા માટે અનુકૂળ અને પ્રભાવી ઉપકરણો, એપ્લિકેશન અને સામગ્રીને વિભિન્ન ભારતીય ભાષાઓમાં સક્ષમ બનાવું કઠિન છે. એક ગામડાનો સામાન્ય માણસ ભારતીય તકનીકી વિકાસના માધ્યમથી પોતાની સ્થાનીય ભાષામાં પોતાની સમસ્યા ડોક્ટરને કહી શકે અને દર્દી ડોક્ટર સાથે વાતચીત કરી શકે આ પ્રકારના ઉદ્દેશથી ભારતીય કેન્દ્રીય વિભાગ દ્વારા ભારતીય ભાષાઓ માટે તકનીકી વિકાસ (TDIAL) મહત્વકાંક્ષી કાર્યક્રમ છે, જેનો ઉદ્દેશ માનવ-મશીનના સંપર્કને સુવિધાજનક કરવો તથા સંસાધનોનાં વિકાસથી અભિનવ ઉપયોગકર્તા ઉત્પાદો અને સેવાઓને એકીકૃત કરવાનો છે. આ કાર્યક્રમ દ્વારા પ્રાથમિક ઉદ્દેશ્યમાં ભારતની ૨૨ અધિકારીક ભાષાઓમાં સોફ્ટવેર ટૂલ્સ અને એપ્લિકેશન વિકસિત કરવાને પ્રોત્સાહન આપવું, નવા ઉત્પાદનો અને ભવિષ્યના તકનીકી વિકાસને, પ્રસાર-પ્રચારના નવા સ્તરોને આંબવા માટે, ભારતીય જનતાને એક તાંતણે જોડવાનો પ્રયાસ થઈ રહ્યો છે. આ ઉદ્દેશ્ય અંતર્ગત વિત્તમંત્રી બજેટ 2021માં NLTM ‘રાષ્ટ્રીય ભાષા અનુવાદ મિશન’ની ઘોષણા થઈ, જેને ‘ડિજિટલ ઇન્ડિયા

ભાષિણી' નામ આપવામાં આવ્યું. 2022માં ત્રણ વર્ષના મિશન રૂપે શરૂઆત થઈ છે. ડિજિટલ સશક્તિકરણ અને આત્મનિર્ભર ભારતના ડિજિટલ સંસ્કરણને આ મિશન સુનિશ્ચિત કરવાનું ધ્યેય રાખે છે. મિશન ભાષિણી બધા ભારતીયોને પોતાની ભાષામાં ઈન્ટરનેટ અને ડિજિટલ સેવાઓ સહેલાઈથી પહોંચાડવામાં મદદરૂપ થઈ શકે છે. આ મિશન દ્વારા આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલીજન્સ (AI) અને પ્રાકૃતિક ભાષા પ્રસંસ્કરણ (NLP) ના ઉપયોગથી વિભિન્ન ભારતીય ભાષાઓ અને અંગ્રેજી વચ્ચેના અનુવાદની સુવિધાને સરળ બનાવવામાં આવશે; તે સાર્વજનિક ડિજિટલ પ્લેટફોર્મને વિકસિત કરે છે. મશીન એડેડ ટ્રાન્સલેશન (MAT), ઓટોમેટીક સ્પિચ રિકોગ્નિશન (ASR), ટેક્સ ટુ સ્પિચ (TTS) ઓપ્ટીકલ કેરેક્ટર રિકોગ્નિશન' (OCR), સ્પીચ ટુ સ્પીચ ટ્રાંસલેશન (Stos) જેવી મુખ્ય ભાષા તકનીકીઓના નિર્માણ અને ભારતીય ભાષાઓમાં IT ઉપકરણો અને સમસ્યાના સમાધાન માટેની અનોખી પહેલ છે. જે પ્રાથમિક સ્તરે વહીવટ, શિક્ષણ તથા સ્ટાર્ટઅપ પ્રયાસોમાં ભારતીય ભાષાઓ માટે એકીકૃત ભાષા ઇન્ટરફેસ (ULT)ના સ્વરૂપે વિકસિત કરવામાં આવશે.

દેશમાં આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલીજન્સ , ઊર્જા , ક્લાયમેટ ચેન્જ અંગેના નિરાકરણ , અદ્યતન પ્રૌદ્યોગિકી વગેરેમાં આવનાર સમયમાં અસીમ શક્યતાઓ રહેલી છે .હાલની સરકારે સ્ટાર્ટઅપ ઇન્ડિયા , સ્ટેન્ડ અપ ઇન્ડિયા , અટલ ઇનોવેશન મિશન , પ્રધાનમંત્રી રીસર્ચ ફેલોશીપ જેવા અનેક પ્રકલ્પો દ્વારા ભારતની યુવાપેઢી માટે કૌશલ્યયુક્ત શિક્ષણના દ્વાર અને નવા રસ્તાઓ ભારતીય ભાષામાં ખોલવાની પહેલ કરી છે .આ દ્વારા ભારતની યુવા પેઢી પોતાની ભાષાઓના માધ્યમથી ઝડપી સશક્ત અને આત્મનિર્ભર બની શકશે .આ ઉપરાંત ભારતીય ભાષાઓમાં ઉપલબ્ધ સામગ્રીઓનું ડિજિટલાઈઝેશન થતા સમસ્ત ભારતના નાગરીકો માટે જ્ઞાનનો ખજાનો ઉપલબ્ધ કરાશે .આ માટે ભારતમાં સરકારે , શિક્ષણશાસ્ત્રી ,ભાષાશાસ્ત્રી અને નીતિ નિર્માતાએ સાથે મળીને મજબૂત પગલાં ભરવા પડશે જેથી ભારતીય ભાષાઓની સમૃદ્ધિ જળવાય રહે.

સારાંશ:

ભારતવર્ષની આવશ્યકતાઓ, આકાંક્ષા અને વિવિધતાઓને ધ્યાનમાં રાખી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનીતિની રચના અને અમલીકરણ કરવામાં આવ્યું છે, જેથી ભારતીય ભાષાઓ સશક્તિકરણ તરફ આગળ ધપી શકે. ભાષા કેવળ વિચારોના આદાન-પ્રદાનનું સાધન માત્ર નથી પરંતુ, વિચાર, સંસ્કાર અને આધાર પ્રદાન કરનારી મહત્ત્વપૂર્ણ કડી છે. ગાંધીજીએ કહ્યું હતું તેમ, ' સાચું શિક્ષણ એ છે કે જે બાળકોના આધ્યાત્મિક, બૌદ્ધિક તથા શારીરિક વિકાસ માટે પ્રરિત કરે.' ભાષા જ કોઈપણ વ્યક્તિ કે વ્યક્તિત્વની ઓળખ છે. ભાષા જ વ્યક્તિને વિભિન્ન સ્તરો પણ વિચાર અભિવ્યક્ત કરવા સક્ષમ બનાવે છે. ભાષા અને તેના દ્વારા મેળવેલું શિક્ષણ વ્યક્તિત્વના મહત્ત્વપૂર્ણ આયામો સંસ્કાર, વિચાર, વ્યવહાર વગેરેનો વિકાસ કરે અને અજ્ઞાનતાથી મુક્તિ અપાવે છે. ટૂંકમાં, વ્યક્તિ, સમાજ, રાષ્ટ્ર અને વિશ્વ પ્રતિ જવાબદારી પ્રતિ જાગૃત કરવા શિક્ષિત કરે છે.

હાલના વર્ષોમાં અંગ્રેજીના અતિકણને કારણે વિવિધ ભાષા-બોલી બોલનાર ભારતીયોની સંખ્યા ઘટતી હોવાના કારણે ભારતીય ભાષાઓમાં વિશેષ કાર્યની જરૂર ઊભી થઈ છે આ સમસ્યાને સામાજિક સ્તર પર સંબોધિત કરવાની જરૂર છે, જેથી સ્થાનિક સમુદાયો વચ્ચે ભાષાની અને સાંસ્કૃતિક સંપદા

જળવાય રહે. ભારતીય ભાષાઓની ભાષિક સમાનતા તથા એકતા ભાષિક દૃષ્ટિએ ભારતમાં ભાષા સંદર્ભે અદ્ભુત વૈવિધ્ય છે તો ભિન્ન ભિન્ન ભાષા પરિવારોની ભાષાઓ બોલનાર ભાષકો વચ્ચે ભાવનાત્મક રાષ્ટ્રીય એકતા જોવા મળે છે. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનીતિ-2020 ભારતીય ભાષાઓ સંદર્ભે સ્વીકાર કરે છે કે, 'ભારતીય ભાષાઓ દુનિયામાં સૌથી સમૃદ્ધ, સૌથી વૈજ્ઞાનિક, સૌથી સુંદર અને સૌથી વધુ અભિવ્યંજક ભાષાઓ છે, જેમાં પ્રાચીન અને આધુનિક સાહિત્ય (ગદ્ય અને પદ્ય બંને)ના વિશાલ ભંડાર છે. સાંસ્કૃતિક અને રાષ્ટ્રીય એકીકરણની દૃષ્ટિએ સૌ યુવાન ભારતીયોએ પોતાના દેશની ભાષાઓના વિશાળ અને સમૃદ્ધ ભંડાર અને સાહિત્ય ખજાના વિષે જાગરુક થવું જોઈએ.

સંદર્ભસૂચિ:

1. www.researchgate.net/publication/378827830_Role_of_Indian_English_Literature_in_Viksit_Bharat_2047
2. www.academia.edu/115981940/Role_of_Indian_English_Literature_in_Viksit_Bharat_at_2047
3. lingudoor.com/indias-linguistic-diversity-a-global-localization-influence/
4. www.meity.gov.in/content/technology-development-indian-languages-tdil
5. <https://fiponline.org/words-of-vision-indian-publishing-2047/>
6. <https://j.vidhyayanaejournal.org/index.php/journal/article/view/1710>
7. <https://bundelkhand.in/bharat-ke-vikas-ke-liye-bhartiya-bhashayen-jaroori-kyun>
8. <https://sahityacinemasetu.com/article-rashtra-nirman-mein-matrimhasha-ka-mahtva/>
9. <https://www.academia.edu/82791268/आत मनिर भर भारत की दिशा में हिंदी तथा अन य भारतीय भाषाओं की भूमिका>
10. <https://rashtriyashiksha.com/relevance-of-bharatiya-languages-in-the-implementation-of-national-education-policy/>
11. <https://www.loknitikendra.com/new-education-policy-and-indian-languages/>
12. <https://www.education.gov.in/nep/about-nep>
13. <https://pib.gov.in/PressNoteDetails.aspx?NoteId=153439&ModuleId=3®=3&lang=1>
14. www.pmindia.gov.in/en/news_updates/pm-launches-viksit-bharat-2047-voice-of-youth/
15. www.ugc.gov.in/pdfnews/9991673_Viksit-Bharat2047-Discussion-Note-BasePaper.pdf
16. <https://innovateindia.mygov.in/viksitbharat2047/>
17. www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/nep_update/NEP_final_HI_0.pdf
18. www.ispp.org.in/understanding-the-new-education-policy-in-india/
19. www.ijcms2015.co/file/2024/aijra-vol-9-issue-1/aijra-vol-9-issue-1-40.pdf
20. <https://ijrsonline.in/AbstractView.aspx?PID=2024-12-2-10>

દેશના વિકાસમાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકા

નિમિષાબેન જી. સેવક, પીએચ.ડી. સ્કોલર, ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન,
ડૉ.રાજેશકુમાર આર. પટેલ, (એમ.કોમ,બી.એડ,એમ.એલ.આઈ.એસ,પી.એચડી), ગ્રંથપાલ,
એમ.એમ.ગાંધી આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, કાલોલ-પંચમહાલ, ગુજરાત.

કીવર્ડ :- દેશનો વિકાસ, શૈક્ષણિક ગ્રંથાલય, સાર્વજનિક ગ્રંથાલય, વિશિષ્ટ ગ્રંથાલય,
વર્ચ્યુઅલ ગ્રંથાલય

સારાંશ:

ગ્રંથાલય દેશના સર્વાંગી વિકાસ માટે આધારસ્તંભ સમાન છે. તે દરેક દેશ માટે એક શક્તિશાળી હથિયાર છે. જે દેશના વિકાસ સાથે જોડાયેલી છે. તે યોગ્ય માહિતી, માર્ગદર્શન અને પ્રેરણા પ્રદાન કરે છે. ગ્રંથાલય દરેક ક્ષેત્રને મજબૂત અને શક્તિશાળી બનાવે છે, જેમકે શૈક્ષણિક સંસ્થા, વૈજ્ઞાનિક સંશોધન, સામાજિક સુધારો અને આર્થિક પ્રવૃત્તિ. ગ્રંથાલયના માધ્યમથી જ્ઞાન અને માહિતીનો પ્રચાર કરી શકાય છે, નવા અવસરો પ્રદાન કરવા અને સમુદાયના વિકાસ માટે એક મંચ તરીકે કાર્ય કરે છે.

૧. પ્રસ્તાવના :-

આજના વૈશ્વિક યુગમાં દેશના વિકાસ માટે ગ્રંથાલય એક મહત્વપૂર્ણ અંગ સમાન છે. ગ્રંથાલય એક જ્ઞાનનો સ્ત્રોત છે, જે વ્યક્તિ અને સમાજને નવું નવું વિચારવા, સર્જનાત્મક કાર્ય કરવા તરફ અને આધુનિકતા તરફ વળવા પ્રેરિત કરે છે. ગ્રંથાલય સામાજિક, આર્થિક, સાંસ્કૃતિક, શૈક્ષણિક, આધ્યાત્મિક વિકાસ કરવા માટેનું મહત્વનું સાધન છે. ગ્રંથાલયને જ્ઞાન મેળવવાનું મહત્વનું કેન્દ્ર છે, જ્યાંથી સામાજિક, આર્થિક, સાંસ્કૃતિક ફેરફારો વિશેની માહિતી મળે છે. ગ્રંથાલય વિશ્વના વિકાસમા સંશોધન અને ટેકનોલોજી વિશેની પાયારૂપ માહિતી આપી નવું સંશોધન કરવામાં મદદરૂપ બને છે. ગ્રંથાલય વાચકોના સૌમ્ય અને અલૌકિક વિકાસ માટે પ્રેરક તરીકેનું કાર્ય કરે છે. તે શહેરી અને ગ્રામ્ય દરેક સ્થળના વાચકોને નવું શીખવાની, નવું જાણવાની તક આપવાનું સ્થળ છે, જે સમાજના દરેક વર્ગો માટે જુદી જુદી જગ્યાએ વિવિધ સ્તરે મદદરૂપ બને છે. ગ્રંથાલય એક એવું સંસ્થા છે જે સમાજના જ્ઞાન, સંસ્કૃતિ અને વિકાસના સ્તંભ રૂપે કાર્ય કરે છે. રાષ્ટ્ર નિર્માણની પ્રક્રિયામાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકા વિશિષ્ટ અને અતિમહત્વની છે, કેમ કે તે વ્યક્તિગત અને સામૂહિક સ્તરે જ્ઞાન અને માહિતીને પ્રસારિત કરવામાં મદદરૂપ બને છે.

વિવિધ પ્રકારના ગ્રંથાલયો વિવિધ તબક્કે દેશના વિકાસમાં સીધી કે આડકતરી રીતે ફાળો આપે છે. વ્યક્તિના જીવનમાં બાલ્યાવસ્થાથી લઈને જીવનના દરેક તબક્કે ગ્રંથાલય સહાયરૂપ થતાં હોય છે. ગ્રંથાલયના મુખ્ય પ્રકારો નીચે મુજબ છે:

- રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય
- સાર્વજનિક ગ્રંથાલય
- શૈક્ષણિક ગ્રંથાલય
- વિશિષ્ટ ગ્રંથાલય
- વચ્ચુંઅલ ગ્રંથાલય

૨. દેશના વિકાસમાં વિવિધ ગ્રંથાલયોની ભૂમિકા:

૨.૧ રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય:

રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય તેના વિવિધ કાર્યો દ્વારા દેશના વિકાસમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. તે વિવિધ ક્ષેત્રોમાં માહિતી પ્રદાન કરીને, સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપીને, અને સામાજિક અને આર્થિક વિકાસને પ્રોત્સાહિત કરીને નોંધપાત્ર યોગદાન આપે છે. રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય જાણકારીનો એક મૂળભૂત સ્ત્રોત તરીકે કાર્ય કરે છે. આ ઉપરાંત, રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય દેશના સાંસ્કૃતિક અને ઐતિહાસિક દસ્તાવેજોને સલામત રાખે છે, જે ભાવિ પેઢીઓ માટે અમૂલ્ય વારસો બની રહે છે. વિભિન્ન ભાષાઓ, કલા અને સાહિત્યના દસ્તાવેજોનું ડિજિટલાઇઝેશન કરીને તે આ મહત્વપૂર્ણ સામગ્રીને આગામી પેઢીઓ માટે ઉપલબ્ધ કરે છે. રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલયનું બીજું મહત્વપૂર્ણ પાસું એ છે કે તે દરેક વર્ગના લોકોને મફત અને સરળ એક્સેસ પ્રદાન કરે છે, જેના દ્વારા જ્ઞાનનો પ્રસાર સઘન અને સમાન બનાવે છે. ખાસ કરીને, મહિલાઓ, નબળા વર્ગો અને અપંગ લોકો માટે વિશેષ સેવાઓ પ્રદાન કરીને માહિતીની સુલભતા કરી આપે છે. લઘુ ઉદ્યોગ, કૃષિ અને આર્થિક ક્ષેત્રો જેવા વિવિધ ક્ષેત્રોમાં પણ રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય જરૂરી માહિતી ઉપલબ્ધ કરાવે છે. આ રીતે, રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય માત્ર પુસ્તકોનો સંગ્રહ નથી, પરંતુ તે જ્ઞાન અને માહિતીનું કેન્દ્ર છે, જે વ્યક્તિગત તેમજ રાષ્ટ્રીય વિકાસ માટે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે.

નિષ્કર્ષરૂપે, રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય એ માત્ર પુસ્તકોનો સંગ્રહ નથી, તે જ્ઞાન અને બુદ્ધિનું એક મજબૂત કેન્દ્ર છે, જે દેશની સામાજિક અને આર્થિક પ્રગતિમાં મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપે છે. તે નાગરિકોને જ્ઞાન અને સંશોધનની સત્તા પ્રદાન કરીને રાષ્ટ્રીય વિકાસ માટે મજબૂત આધાર આપે છે.

૨.૨ સાર્વજનિક ગ્રંથાલય:

સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો દેશના વિકાસમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. તે વ્યક્તિગત જ્ઞાનવૃદ્ધિનો આધાર બનીને સમાજના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં પ્રગતિમાં યોગદાન આપે છે. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો જ્ઞાનના કેન્દ્ર તરીકે કાર્ય કરે છે, જ્યાં વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો અને સામાન્ય નાગરિકો અભ્યાસ તેમજ નવા વિષયો શીખવા માટે સક્રિય રીતે સામેલ થઈ શકે છે. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો સ્થાનિક અને રાષ્ટ્રીય વારસાને જાળવવામાં મહત્વની ભૂમિકા નિભાવે છે. સાહિત્ય, કલા અને ઇતિહાસને સામાન્ય નાગરિકો સુધી પહોંચાડી તે સમાજમાં સાંસ્કૃતિક સમૃદ્ધિ લાવે છે. ઉપરાંત, આ ગ્રંથાલયો વિવિધ વિચારધારાઓ અને ભાષાઓના પરિચય માટે મંચ પૂરો પાડે છે, જે સમાજમાં સમાનતા અને રાષ્ટ્રીય એકતાના મૂલ્યોને મજબૂત બનાવે છે. જ્ઞાન અને તાલીમની સામગ્રી ઉપલબ્ધ કરાવી, ગ્રંથાલયો વ્યક્તિગત કૌશલ્ય અને તકનીકી ક્ષમતા વિકસાવવામાં મદદરૂપ થાય છે, જે રોજગાર અને ઉદ્યોગ વિકાસમાં નોંધપાત્ર યોગદાન આપે છે. મફત અથવા ઓછા ખર્ચે જ્ઞાનના સ્ત્રોત પૂરા પાડીને, તે દરેક વર્ગના નાગરિકો માટે શીખવાની

સમાન તક સુનિશ્ચિત કરે છે. વાંચન માટે લોકપ્રિયતા વધારવામાં પણ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. વાંચન દ્વારા નાગરિકોને મનોરંજન સાથે જ્ઞાન અને નવી દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે, જે વ્યક્તિગત અને સામાજિક વિકાસ માટે અત્યંત જરૂરી છે. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો માત્ર પુસ્તકોના સંગ્રહ નથી, પરંતુ તે એક સુધરેલી અને પ્રગતિશીલ સમાજના નિર્માણ માટે આદર્શસ્થાન છે. દેશના વિકાસ માટે તેમની સુલભતા અને અસરકારકતા વધારવી અત્યંત જરૂરી છે.

૨.૩ શૈક્ષણિક ગ્રંથાલય:

કોઠારી પંચ અનુસાર ભારતનું ભાવી તેના વર્ગખંડોમાં ઘડાઈ રહ્યું છે. આ વર્ગખંડોમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓની વાંચન જરૂરીઆત સંતોષવાનું કામ શૈક્ષણિક ગ્રંથાલયો કરતા હોય છે. શૈક્ષણિક ગ્રંથાલય કોઈપણ દેશના વિકાસમાં પાયારૂપ કાર્ય કરે છે. ગ્રંથાલય જ્ઞાનનો ભંડાર છે. શૈક્ષણિક દરેક પ્રવૃત્તિમાં શૈક્ષણિક ગ્રંથાલયો પાયારૂપ સેવાઓ આપે છે. શિક્ષકો, વિદ્યાર્થીઓ, સંશોધકો અને જ્ઞાન મેળવવા પ્રત્યેની અભિરુચિ ધરાવતા દરેક વ્યક્તિ માટે શૈક્ષણિક ગ્રંથાલય મહત્વનું કાર્ય કરે છે. શૈક્ષણિક ગ્રંથાલયો વ્યક્તિના જ્ઞાનપ્રાપ્તિના પાયા તરીકે કાર્ય કરે છે. બાલ્યકાળથી જ વ્યક્તિના ઘડતરમાં ગ્રંથાલય અતિ મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. ચારિત્ર્યવાન વ્યક્તિત્વ નિર્માણ એ કોઈપણ રાષ્ટ્ર માટે જરૂરી છે. આ ચારિત્ર્યવાન વ્યક્તિત્વના ઘડતરમાં ગ્રંથાલયો મૂલ્યવાન ફાળો આપે છે. આ ઉપરાંત વિદ્યાર્થી જીવનમાં સ્વ-અધ્યયન અને કૌશલ્ય વિકાસ માટે ગ્રંથાલય કળીરૂપ હોય છે. ગ્રંથાલય દ્વારા અપાતી સેવાઓ દ્વારા વિદ્યાર્થી જીવનના કોઈપણ તબક્કે સહાયરૂપ થાય છે. વિદ્યાર્થી જીવનના સર્વાંગી વિકાસના દરેક તબક્કે ગ્રંથાલય સારથીરૂપે મદદે આવે છે.

શૈક્ષણિક ગ્રંથાલયોમાં શાળા ગ્રંથાલયો, કોલેજ ગ્રંથાલયો, યુનિવર્સિટી ગ્રંથાલયોનો સમાવેશ થાય છે, જે વિદ્યાર્થી જીવનના દરેક તબક્કે સહાયરૂપ થઈ વ્યક્તિની કારકિર્દી ઘડવામાં તેમજ ઉત્તમ નાગરિક ઘડતરમાં મદદરૂપ થાય છે.

૨.૪ વિશિષ્ટ ગ્રંથાલય:

વિશિષ્ટ ગ્રંથાલયો એ વિશિષ્ટ વિષયો અથવા ક્ષેત્રોમાં વિશેષતા ધરાવતી માહિતીના સંગ્રહકર્તા છે, જે વિવિધ ક્ષેત્રોની પ્રગતિ અને દેશના વિકાસમાં નોંધપાત્ર યોગદાન આપે છે. વિશિષ્ટ ગ્રંથાલયો વૈજ્ઞાનિક સંશોધન અને ટેકનોલોજી વિકાસ માટે આવશ્યક માહિતી ઉપલબ્ધ કરાવે છે. ઉદાહરણરૂપે, તબીબી, એન્જિનિયરિંગ અથવા કૃષિ જેવા ક્ષેત્રોમાં વિશિષ્ટ ગ્રંથાલયો સંશોધકોને તાજેતરના ડેટા અને સંશોધન પત્રો પૂરા પાડે છે, જે નવી શોધખોળમાં સહાય કરે છે. વિશિષ્ટ ગ્રંથાલયો નીતિ નિર્માણકારો અને સંશોધકો માટે માન્ય અને આધારીત માહિતીનું સંગ્રહસ્થાન છે. આ માહિતીનો ઉપયોગ કરીને સરકારો અને સંસ્થાઓ વ્યૂહાત્મક નિર્ણયો લઈ શકે છે, જે દેશના વિકાસમાં પ્રોત્સાહન આપે છે. તબીબી, કાનૂની, વ્યવસાયિક તેમજ અન્ય ક્ષેત્રો માટે ગ્રંથાલયો શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક તાલીમમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. આ ગ્રંથાલયો વિદ્યાર્થીઓ અને વ્યાવસાયિકોને તેમની વ્યાવસાયિક ક્ષમતા વધારવા માટે ઊડાણપૂર્વકનું જ્ઞાન પ્રદાન કરે છે. વધુમાં, આ ગ્રંથાલયો ઐતિહાસિક અને સાંસ્કૃતિક વારસાના પત્રો, પ્રાચીન હસ્તપ્રત અને દસ્તાવેજોનું સંરક્ષણ કરે છે, જે સમાજને તેના ઇતિહાસ અને મૂળ લક્ષણો સમજવામાં મદદરૂપ થાય છે. ઉદ્યોગ અને વેપાર ક્ષેત્રમાં માહિતીમાં વિશિષ્ટતા ધરાવતા ગ્રંથાલયો

ઉદ્યોગપતિઓ અને સંશોધકોને નવી ટેકનોલોજી, બજાર પ્રવૃત્તિઓ અને વ્યવસાય નીતિઓ વિશે જાણકારી પૂરી પાડે છે, જે વ્યાપારિક વિકાસ માટે મહત્વપૂર્ણ છે. આધુનિક સમયમાં વિશિષ્ટ ગ્રંથાલયો ડિજિટલ સાધનો સાથે એકીકૃત થઈ રહ્યા છે, જે ડિજિટલ આર્કાઇવ અને ઓનલાઇન ડેટાબેસના માધ્યમથી વૈશ્વિક જ્ઞાન સુધી પહોંચ સુલભ બનાવે છે.

આમ વિશિષ્ટ ગ્રંથાલયો માત્ર માહિતીના સંગ્રહક જ નહીં પરંતુ નવા વિચારો અને વિકાસ માટે પ્રવર્તક તરીકે કાર્ય કરે છે. તેઓ દેશના શિક્ષણ, સંશોધન, ઉદ્યોગ અને સામાજિક-આર્થિક વિકાસમાં એક મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે.

૨.૫ વર્ચ્યુઅલ ગ્રંથાલયો:

આધુનિક ડિજિટલ યુગમાં વર્ચ્યુઅલ ગ્રંથાલયો જ્ઞાન અને માહિતીના વિતરણમાં પરિવર્તનશીલ માધ્યમ તરીકે ઊભરી આવ્યા છે. આ ગ્રંથાલયો ઉપયોગકર્તાઓને વિશ્વના કોઈપણ ખૂણામાંથી ઝડપથી અને સરળતાથી માહિતી પ્રદાન કરે છે, જે દેશના સર્વાંગી વિકાસ માટે અગત્યનું યોગદાન આપે છે.

વર્ચ્યુઅલ ગ્રંથાલયો શૈક્ષણિક સામગ્રી, સંશોધન પત્રો અને ઇ-પુસ્તકોને ઓનલાઇન ઉપલબ્ધ કરાવીને શિક્ષણ ક્ષેત્રે વ્યાપક અને ઊંડાણસભર શીખવાની તકો પ્રદાન કરે છે. આ કાર્ય દેશના માનવ સંસાધનના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર વધારો કરે છે. ઉપરાંત, ડિજિટલ ગ્રંથાલયો વૈજ્ઞાનિક સંશોધન માટે જરૂરી ડેટા, શોધના પરિણામો અને વૈશ્વિક સ્તરના સંશોધન આધારને સરળતાથી ઉપલબ્ધ બનાવે છે, જે ટેકનોલોજી વિકાસ અને નવીન શોધખોળમાં મુખ્ય સહયોગ આપે છે. ઉદ્યોગ અને વેપાર માટે, વર્ચ્યુઅલ ગ્રંથાલયો બજારના વિશ્લેષણ, નવી ટેકનોલોજી અને વ્યવસાયિક નીતિઓ વિશે ઉપયોગી માહિતી પૂરી પાડે છે, જે ઉદ્યોગપતિઓ અને ઉદ્યોગ સંશોધકોને નવી રીતે વિકસાવવા અને સ્પર્ધાત્મક લાભ મેળવવામાં મદદરૂપ થાય છે. વધુમાં, આ ગ્રંથાલયો ઐતિહાસિક દસ્તાવેજો અને સાંસ્કૃતિક વારસાનું ડિજિટલ આર્કાઇવ દ્વારા સંરક્ષણ કરે છે, જે ભવિષ્યની પેઢી માટે અમૂલ્ય સાબિત થાય છે અને દેશના ઐતિહાસિક વારસાને જીવંત રાખે છે.

આમ વર્ચ્યુઅલ ગ્રંથાલયો ભારત જેવા વિકાસશીલ દેશોમાં જ્ઞાન આધારિત અર્થવ્યવસ્થાના મજબૂત પાયાના નિર્માણમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. તે શિક્ષણ, સંશોધન, ઉદ્યોગ, અને નીતિ નિર્માણ જેવા મુખ્ય ક્ષેત્રોમાં અનિવાર્ય સાધન તરીકે સેવા આપે છે.

૩. સમાપન:

ગ્રંથાલય એ માત્ર પુસ્તકોનો સંગ્રહ નથી, પરંતુ દેશના વિકાસમાં કરોડરજ્જુ સમાન છે. ગ્રંથાલયો આલેખિત વિષયોના ઊંડાણપૂર્વકના સંગ્રહક તરીકે કાર્ય કરે છે, જે વૈજ્ઞાનિક સંશોધન, ટેકનોલોજી, નીતિ નિર્માણ, શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક તાલીમ, તેમજ ઐતિહાસિક અને સાંસ્કૃતિક સંરક્ષણમાં મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપે છે. ગ્રંથાલયો નવીનતા અને વિકાસને પ્રોત્સાહન આપે છે અને ડિજિટલ સાધનો દ્વારા વૈશ્વિક જ્ઞાન સુધી પહોંચ સુલભ બનાવે છે. આમ ગ્રંથાલયો દેશના સર્વાંગી વિકાસમાં નોંધપાત્ર ભૂમિકા ભજવે છે.

संदर्भसूची:

1. Lamani, Dr. Manjunath G., and Dr. Mariraj Vasudev Sedam. "Role of Libraries in National Development: An Overview." *International Journal of Research in Library Science*, vol. 8, no. 1, Jan.-Mar. 2022, pp. 277-282.
2. Pitla, Srilatha. "The Role of Libraries in the Development of Public Library Movement in India." *International Journal of Novel Research and Development*, vol. 7, no. 8, Aug. 2022
3. Idogbe, Ibukunoluwa M. *Libraries and Sustainable National Development in Nigeria*. University of Uyo, 2020.
4. <https://en.wikipedia.org/>
5. <https://scholar.google.com/>

ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યેના વલણોનો અભ્યાસ

ડૉ.ભાવેશ કે.શાહ, પ્રિન્સિપાલ,
આકાર અધ્યાપન મંદિર બી.એડ. – એમ.એડ.કોલેજ, ઓગણજ, અમદાવાદ.

1 પ્રસ્તાવના :

કોઈપણ ક્ષેત્રની પ્રગતિ માટે તે ક્ષેત્રમાં સતત નવીન શોધ થતી રહેવી જરૂરી છે. નવા સંશોધનના પરિણામો પરિવર્તન લાવવા માટે ખૂબ જ ઉપયોગી બને છે. નવીન શોધ કરવા માટે ક્ષેત્ર સાથે જોડાયેલા વ્યક્તિઓમાં સંશોધનની ભાવના, ગુણ, કૌશલ્યો, જિજ્ઞાસા, તત્પરતા હોવી જરૂરી છે. તે માટે તે વ્યક્તિઓ સતત અભ્યાસરત રહેવા જરૂરી છે.

સંશોધનના પરિણામો નવીન જ્ઞાનમાં ઉમેરો કરવા માટે, માનવજીવનને વધારો આરામદાયક બનાવવા માટે ખૂબ જ ઉપયોગી બને છે. દરેક ક્ષેત્રમાં સંશોધન થવું તે માટે ખૂબ જ અગત્યનું છે. આ સંશોધનની ભાવના શિક્ષણકાર્ય દરમિયાન વિકસિત થાય છે. જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરી રહ્યા હોય ત્યારે તેઓનું પાયાનું જ્ઞાન મેળવ્યા બાદ ઉચ્ચ જ્ઞાન મેળવવા માટે સંશોધન સાથે જોડાય છે. આ સંશોધનકાર્ય કરવા માટે તેઓ સતત નવીન જ્ઞાન અર્જિત કરતા રહે છે. નવીન જ્ઞાન અર્જિત કરવાનો મુખ્ય સ્ત્રોત પુસ્તકો છે અને પુસ્તકો માટે લાઈબ્રેરીએ ખૂબ જ અગત્યનું સ્થાન છે.

લાઈબ્રેરીનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવો એ એક કૌશલ્ય છે, કારણ કે લાઈબ્રેરીએ જ્ઞાનનો સાગર છે. તેમાંથી સંશોધન માટે શું ઉપયોગી છે ? અને શું ઉપયોગી નથી એ અલગ કરવું ખૂબ જ અગત્યનું છે. આ માટે વ્યક્તિમાં લાઈબ્રેરીનો ઉપયોગ કરવા પ્રત્યેના વલણો જાણવા જરૂરી છે. આ સંદર્ભે વધુ સ્પષ્ટ બનવા માટે સંશોધક દ્વારા પ્રસ્તુત સંશોધનમાં ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતાં વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીનો ઉપયોગ કરવા પ્રત્યેના વલણોનો અભ્યાસ કરવા અંગે વિચારણા કરવામાં આવી છે.

2 સમસ્યા વિધાન :

ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યેના વલણોનો અભ્યાસ

3 કી વર્ડ : ઉચ્ચ શિક્ષણ, સંશોધન, લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ, વલણો

4 અભ્યાસના ચલો :

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં ચલો આ પ્રમાણે છે :

- સ્વતંત્ર ચલ

જાતિ :	૧. છોકરાઓ	૨. છોકરીઓ	
વિદ્યાશાખા :	૧. વિજ્ઞાન	૨. વાણિજ્ય	૩. વિનિયન

- પરતંત્ર ચલ

લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ પ્રત્યેના વલણ માપદંડ પરના પ્રાપ્તિઓ

4 અભ્યાસના હેતુઓ

1. ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યેના વલણોનો અભ્યાસ કરવો
2. ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યેના વલણોનો જાતિના સંદર્ભમાં અભ્યાસ કરવો
3. ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યેના વલણોનો વિદ્યાશાખાના સંદર્ભમાં અભ્યાસ કરવો

5 અભ્યાસની ઉત્કલ્પનાઓ

H₀₁ ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા છોકરાઓ અને છોકરીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યેના વલણ માપદંડ પરના પ્રાપ્તિઓની સરેરાશ વચ્ચે કોઈ સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

H₀₂ ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વિજ્ઞાન અને વાણિજ્ય વિદ્યાશાખાના વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યેના વલણ માપદંડ પરના પ્રાપ્તિઓની સરેરાશ વચ્ચે કોઈ સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

H₀₃ ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વિજ્ઞાન અને વિનિયન વિદ્યાશાખાના વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યેના વલણ માપદંડ પરના પ્રાપ્તિઓની સરેરાશ વચ્ચે કોઈ સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

H₀₄ ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વાણિજ્ય અને વિનિયન વિદ્યાશાખાના વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યેના વલણ માપદંડ પરના પ્રાપ્તિઓની સરેરાશ વચ્ચે કોઈ સાર્થક તફાવત નહીં

હોય.

6 અભ્યાસની મર્યાદાઓ :

1. પ્રસ્તુત અભ્યાસ માત્ર ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વિજ્ઞાન, વાણિજ્ય અને વિનિયન વિદ્યાશાખાના વિદ્યાર્થીઓ પૂરતો સીમિત હતો.
2. પ્રસ્તુત અભ્યાસ અમદાવાદ શહેરના વિજ્ઞાન, વાણિજ્ય અને વિનિયન વિદ્યાશાખાના વિદ્યાર્થીઓ પુરતો મર્યાદિત હતો.

7 વ્યાપવિશ્વ અને નિદર્શની પસંદગી :

❖ વ્યાપવિશ્વ :

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં અમદાવાદ શહેરના વિજ્ઞાન, વાણિજ્ય અને વિનિયન વિદ્યાશાખાના વર્ષ ૨૦૨૩-૨૦૨૪માં અભ્યાસ કરતા તમામ વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસનું વ્યાપવિશ્વ બને છે.

❖ નિદર્શની પસંદગી :

અમદાવાદ શહેરની ગુજરાતી માધ્યમની વિજ્ઞાન, વાણિજ્ય અને વિનિયન વિદ્યાશાખાની કોલેજની પસંદગી યાદચ્છિક રીતે કરી અને અભ્યાસ કરતા તમામ વિદ્યાર્થીઓની પસંદગી ઝૂમખા પદ્ધતિથી કરવામાં આવી. આમ કુલ ૩૦૦ વિદ્યાર્થીઓ નિદર્શ તરીકે સમાવેશ કર્યો છે.

8 અભ્યાસ પદ્ધતિ :

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં સંશોધન પદ્ધતિ તરીકે સર્વેક્ષણ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

9 અભ્યાસનું ઉપકરણ :

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં ઉપકરણ તરીકે લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ પ્રત્યેના વલણ માપન માટે સ્વરચિત લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ પ્રત્યેના વલણ માપદંડનો ઉપયોગ કર્યો છે.

10 માહિતી એકત્રીકરણ :

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં માહિતી એકત્રીકરણ માટે લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ પ્રત્યેના વલણ માપદંડ વિદ્યાર્થીઓ પાસે ભરાવી તે અંગેની માહિતી એકત્રિત કરી છે.

11 ઉત્કલ્પનાના સંદર્ભમાં અર્થઘટનો :

સંશોધકે આ સંશોધન હાથ ધરતી વખતે બાંધેલી ઉત્કલ્પનાઓનું અર્થઘટન 'ટી'-ક્સોટી (ક્રાંતિક ગુણોત્તર) દ્વારા કરી. ઉત્કલ્પનાઓનું અર્થઘટન આ પ્રમાણે નીચે કોષ્ટકમાં દર્શાવેલ છે.

ક્રમ	ઉત્કલપના	ટી-મૂલ્ય	કક્ષા	સ્વીકાર/ અસ્વીકાર
૧	H ₀₁ ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા છોકરાઓ અને છોકરીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યેના વલણ માપદંડ પરના પ્રાપ્તિઓની સરેરાશ વચ્ચે કોઈ સાર્થક તફાવત નહીં હોય.	1.92	0.01	અસ્વીકાર
૨.	H ₀₂ ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વિજ્ઞાન અને વાણિજ્ય વિદ્યાશાખાના વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યેના વલણ માપદંડ પરના પ્રાપ્તિઓની સરેરાશ વચ્ચે કોઈ સાર્થક તફાવત નહીં હોય	3.92	0.01	સ્વીકાર
૩.	H ₀₃ ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વિજ્ઞાન અને વિનિયન વિદ્યાશાખાના વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યેના વલણ માપદંડ પરના પ્રાપ્તિઓની સરેરાશ વચ્ચે કોઈ સાર્થક તફાવત નહીં હોય	4.41	0.01	અસ્વીકાર
૪	H ₀₄ ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વાણિજ્ય અને વિનિયન વિદ્યાશાખાના વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યેના વલણ માપદંડ પરના પ્રાપ્તિઓની સરેરાશ વચ્ચે કોઈ સાર્થક તફાવત નહીં હોય.	1.72	0.05	સ્વીકાર

12 અભ્યાસનાં તારણો :

૧. વલણની ઉચ્ચ અને નિમ્ન કક્ષામાં ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યેના હકારાત્મક વલણ ધરાવનાર વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ઓછી છે,

જ્યારે વલણની મધ્યમ કક્ષામાં ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યે હકારાત્મક વલણ ધરાવનાર વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા પચાસ ટકા જેટલી છે.

2. ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યે હકારાત્મક વલણ ઉપર જાતિની કોઈ સાર્થક અસર થતી નથી. છોકરાઓ અને છોકરીઓના ઉચ્ચ શિક્ષણમાં સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યે વલણ સમાન છે.
3. ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યે વલણ પર વિદ્યાશાખાની અસર જોવા મળે છે, જેમાં વિજ્ઞાન વિદ્યાશાખાના વિદ્યાર્થીઓના ઉચ્ચ શિક્ષણમાં સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યે વલણો વાણિજ્ય વિદ્યાશાખાના વિદ્યાર્થીઓની સરખામણીમાં વધુ હકારાત્મક જોવા મળ્યા હતા.
4. ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યે વલણ પર વિદ્યાશાખાની અસર જોવા મળે છે, જેમાં વિજ્ઞાન વિદ્યાશાખાના વિદ્યાર્થીઓના ઉચ્ચ શિક્ષણમાં સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યે વલણો વિનિયન વિદ્યાશાખાના વિદ્યાર્થીઓની સરખામણીમાં વધુ હકારાત્મક જોવા મળ્યા હતા.
 - 1) ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યે વલણ પર વિદ્યાશાખાની અસર જોવા મળતો નથી. ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વાણિજ્ય અને વિનિયન વિદ્યાશાખાના વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યેના વલણ લગભગ સમાન છે.

13 ઉપસંહાર :

પ્રસ્તુત સંશોધન ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યે વલણનો અભ્યાસ સંદર્ભે હાથ ધરવામાં આવ્યો છે. ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓના સંશોધનમાં લાઈબ્રેરીના ઉપયોગ કરવા પ્રત્યે વલણો પર વિદ્યાશાખાની અસર જોવા મળી હતી.

સંદર્ભ સૂચિ

- Best, John W.,(1954), **Research in Education**. Cliff: Prentice Hall Inc., P. 37.

- Gall, M. D. & Walter R.,(1983), **Educational Research an Introduction.**
- London: Longman Green and co. Ltd.
- પારેખ, બી. યુ. અને ત્રિવેદી, એમ. ડી., (૧૯૪૪), શિક્ષણમાં આંકડાશાસ્ત્ર. (ચતુર્થ આવૃત્તિ), અમદાવાદ : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ.
- રાવલ, નટુભાઈ, પાઠક ઉપેન્દ્ર અને કાછિઆ અનિલ, (૨૦૦૪), અધ્યેતાનો વિકાસ અને અધ્યાપન અધ્યયન પ્રક્રિયા. (ત્રીજી આવૃત્તિ), અમદાવાદ : નીરવ પ્રકાશન.
- શાહ, દીપિકા બી., (૨૦૦૪), શૈક્ષણિક સંશોધનો. (પ્રથમ આવૃત્તિ), અમદાવાદ : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય.

દેશના વિકાસમાં પુસ્તકાલયોની ભૂમિકા

પટેલ દક્ષાબેના બાબુભાઈ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી

સારાંશ :

વર્તમાન સમયે 'Library' શબ્દ વધારે પ્રચલિત છે. જે મૂળમાં લેટિન ભાષાનો શબ્દ છે. જે 'Liber' ઉપરથી ઉતરી આવ્યો છે. જેનો અર્થ 'Bast' એટલે કે ઝાડની અંદરની બાજુની છાલ એવો થાય છે. ભારત સહિત ઘણા બધા દેશોમાં લખાણ માટે છાલનો ઉપયોગ થતો હતો. તેના ઉપરથી 'Library' શબ્દ બન્યો છે. દેશના વિકાસમાં આ ગ્રંથાલયોની મહત્ત્વની ભૂમિકા રહી. દેશ જ્યારે 2047માં વિકસિત દેશોની હરોળમાં બેસવાનાં સ્વપ્નાં જુએ છે ત્યારે તેના વિકાસમાં આ ગ્રંથાલય શું ભૂમિકા ભજવશે તે વિષય અંગે સંશોધન કરવાનો ઉપક્રમ રાખ્યો છે. પ્રસ્તુત એકમ પ્રાચીન કાળથી સામાજિક સંસ્થાસ્વરૂપે સમાજ સાથે જોડાયેલું છે તે જાણવા મળશે. ગ્રંથાલય દેશના વિકાસમાં કેવી રીતે મદદરૂપ થાય છે. શું કાર્ય કરે છે. આ ઉપરાંત તેનાં મુખ્ય કાર્યોથી અવગત કરવામાં આવશે. અહીં એ અંતર્ગત વિશ્લેષણાત્મક પદ્ધતિથી, ગુણાત્મક પ્રકારે, સહેતુ વિષય પસંદ કરવામાં આવ્યો છે. સંશોધનમાંથી મહત્ત્વની બાબતો અને તેનાં તારણો નોંધવામાં આવ્યાં છે. જેના આધારે માહિતીનું અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું છે. ગુણવત્તાયુક્ત ગ્રંથાલયો વિકસિત ભારતના સપનાને પૂરું કરવા માટે ઉમદા ભૂમિકા અદા કરે એવા હેતુસર આ સંશોધન કાર્ય થઈ રહ્યું છે. આશા છે કે આવનારી પેઢી આ સંશોધનના આધારે ગ્રંથાલયનું મહત્ત્વ સમજતી થાય.

ચાવીરૂપ શબ્દો : પુસ્તકાલય, દેશનો વિકાસ, ભૂમિકા.

અભ્યાસના હેતુ :

1. ગ્રંથાલયનાં કાર્યો જણાવવાં.
2. દેશના વિકાસમાં ગ્રંથાલયનું મહત્ત્વ સમજાવવું.
3. સામાજિક સંસ્થા તરીકે ગ્રંથાલયના કાર્યોનું વિશ્લેષણ કરવું.
4. ગ્રંથાલયની ભૂમિકા, હેતુ, કાર્ય અને સેવાઓનો પરિચય મેળવવો.

અભ્યાસના પ્રશ્નો :

1. શું ગ્રંથાલય દેશના વિકાસમાં મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે ?
2. દેશના વિકાસમાં ગ્રંથાલય કેવી રીતે મદદ કરે છે ?
3. શું ગ્રંથાલય એક સામાજિક સંસ્થા તરીકે કામ કરે છે ?
4. ગ્રંથાલયનાં પ્રકાર, કાર્ય અને ઉદ્દેશ શું છે ?
5. ૨૦૪૭ વિકસિત ભારતના સ્વપ્નમાં ગ્રંથાલયનું મહત્ત્વ જાણવાશે ?

પ્રસ્તાવના :

“ગ્રંથાલય આ મહાન સાંસ્કૃતિક વારસાનું

વહન કરનાર એક સંસ્થા છે.”

મહાન ગ્રંથાલયશાસ્ત્રી હર્ટઝલરના ઉપરના શબ્દો ખરેખર યથાર્થ થતા જોવા મળ્યા છે. સામાજિક વારસો એક પેઢીથી બીજી પેઢી સુધી હસ્તાંતરિત થાય છે. આવા જ બીજા ગ્રંથાલયશાસ્ત્રી બરનેશ પણ આવી જ વાત મૂકે છે કે, “સમાજમાં સામાજિક વારસો એ લોકોના વિચારો, મંતવ્ય, રીત- રિવાજ, માન્યતા વગેરે દ્વારા પ્રગટ થાય છે. ગ્રંથાલય એક સામાજિક સંસ્થા છે જે લેખક, પ્રકાશક, ગ્રંથપાલ અને ઉપભોક્તા વચ્ચેના સંબંધો વિકસાવે છે.” પ્રાચીન સમયથી માનવીનો ઇતિહાસ, પરંપરાઓ, રીત- રિવાજો, સંસ્કૃતિ વગેરે ઉજાગર કરવામાં ગ્રંથાલયનો ફાળો મહત્ત્વનો રહ્યો છે. ગુફામાં રહેતો આદિમાનવ AI દ્વારા તેના જેવા જ કોમ્પ્યુટરમાનવનું સર્જન કરી શકે છે. ગ્રંથાલયના માધ્યમથી જ માણસમાત્ર પૃથ્વી પૂરતો સીમિત ન રહેતાં અવકાશગમન કરતો થયો છે. ચંદ્ર ઉપર જમીન લઈ રહ્યો છે અને મંગળ ઉપર માનવ વસવાટની તૈયારી કરી રહ્યો છે. વૈદિક કાળમાં આપણી ઋષિ સંસ્કૃતિ પણ આ જ પરંપરાથી આગળ વધતી હતી. પ્રાચીન કાળમાં પણ આ જ ઋષિના સંશોધન કાર્યોએ વિમાનો, સર્જરી, આયુર્વેદ, યોગ, અર્થશાસ્ત્ર, ખગોળશાસ્ત્ર વગેરે જીવનને સ્પર્શતા તમામ વિષયો પર સંશોધનકાર્ય દ્વારા વિશ્વ પ્રગતિ કરી શક્યું છે.

વૈદિક કાળમાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકા :

તે સમયે માણસ લખવામાં માનતો નહીં અને તેમાં વિશ્વાસ પણ કરતો નહીં. આજે પણ કેટલીક પ્રાચીન જાતિઓ વાંચવાનું જાણતી નથી. તેઓ કાનથી સાંભળે અને આંખે દેખાય તેવી પ્રયુક્તિઓ દ્વારા પ્રત્યાયન કરે છે. આદિમાનવ ગુફાઓમાં ભીંતચિત્રો, કુદરતી દ્રશ્યો વગેરે દ્વારા પોતાનું કામ ચલાવતો.

વૈદિક કાળમાં મુખ્યત્વે ગ્રંથાલય જેવા શબ્દો જોવા કે સાંભળવા મળ્યા નથી. કારણ કે તમામ શિક્ષણ શ્રુતિ અને સ્મૃતિ આધારિત હતું. જેને કારણે આપણા વેદો એવી રીતે સચવાયા. માત્ર મર્યાદિત લોકો જ તેના સુધી પહોંચી શકતા. આથી તે માત્ર પૂજનીય રહ્યાં. પરંતુ તેનો સંદેશ આપતાં ઋષિગણોએ દરેક ક્ષેત્રમાં ક્રાંતિ કરી અને ભારતને દુનિયાના અગ્રણી દેશોમાંનો દેશ બનાવ્યો. શિક્ષણ, વ્યાપાર, ખેતી, આર્થિકવ્યવહાર જેવા તમામ ક્ષેત્રોમાં દુનિયાની નજર ભારત ઉપર રહી. જેને કારણે દુનિયાભરથી લોકો ભારતનું શિક્ષણ મેળવવા આવતા. દુનિયાભરના પ્રવાસીઓ ભારતને જોવા આવતા. ખરેખર એ સમયે ‘ભારત સોનાની ચીડિયા હતું’ એના મૂળમાં ચારેય વેદોની મહત્ત્વની ભૂમિકા રહી. સમય સરતો ગયો ને વેદો ભુલાતા ગયા. તેમ તેમ ભારત અધોગતિની પ્રક્રિયામાં પ્રવેશ્યું. આમ આ વૈચારિક પ્રક્રિયા ગ્રંથાલયનું મહત્ત્વ સમજવા મજબૂર કરે છે.

પ્રાચીન કાળમાં ગ્રંથાલયોની ભૂમિકા:

ગ્રંથાલયનો ઇતિહાસ માનવજાતના વિકાસ સાથે જોડાયેલો છે. માનવજાતના વિકાસની સાથે ગ્રંથાલયનો પણ વિકાસ થતો ગયો છે. પ્રાચીન સમયમાં ભારત, ગ્રીસ, રોમ, ઇજિપ્ત, ચાઇના વગેરે શિક્ષણધામો પાસે ગ્રંથાલયના કેન્દ્ર હતાં. તે સમયે ભારતમાં તાડપત્રો, તામ્રપત્રો વગેરે પર લખાણ થતું. તો ચાઇનામાં વાંસ પર, ઇજિપ્તમાં પેપીરસ રોલ ઉપર, તો મેસોપોટેમિયામાં માટીની ટેબ્લેટ પર લખાણ કરવામાં આવતું.

પ્રાચીન કાળમાં ગ્રંથાલય વિશે વાત કરીએ તો પહેલાના ગ્રંથાલયમાં ગ્રંથોને ફક્ત સાચવવામાં જ આવતા હતા. આપણી પરંપરા પ્રમાણે એમ પણ કહી શકાય કે તેનું પૂજન માત્ર થતું. તે અમુક વર્ગ પૂરતાં મર્યાદિત બન્યા. વેદોને વાંચી અમલમાં મૂકી શકાય તેટલો સમય અને ક્ષમતા ઘટી. આરણ્યકો, ઉપનિષદો, દર્શનશાસ્ત્રો, રામાયણ, મહાભારત જેવા ગ્રંથો આમ જનતા સુધી પહોંચી શક્યા નહીં. પરંતુ તેની કથાઓ લોકો સુધી પહોંચી જેને કારણે લોકોના વાણી-વ્યવહાર અને પરંપરાઓ જળવાઈ. તે સમયે વાચક અમુક ચોક્કસ વર્ગનો જ હતો. જેના કારણે ગ્રંથાલયનો ઉપયોગ મર્યાદિત થતો. દુનિયાની નજર આપણા સંસ્કારોથી ભરેલી સંસ્કૃતિ અને આર્થિક જાહોજલાલી ઉપર પડી અને દુનિયાભરમાંથી લૂંટારાઓ ભારતને લૂંટવાની હોડ મચાવવા લાગ્યા.અહીં ભારતીય સમાજ વધારે સંકુચિત અને અસુરક્ષિત બન્યો. ગુરુ ગ્રંથાલયને તાળા વાગ્યાં.તો કેટલાક લૂંટારાઓએ વિકસિત ભારત ક્યારેય પોતાની પોઝિશન ફરીથી ન મેળવી શકે તેના માટે ગ્રંથાલયોને બાબ્યાં. અને આપણે હજારો વર્ષ પ્રગતિમાં પાછળ ધકેલાયા. દુનિયા સામે આ જીવતુંજિગતું ઉદાહરણ છે. દુનિયાનો ઇતિહાસ તો એલેક્ઝાન્ડ્રિયા, કોન્સ્ટેટીનોપલ વગેરેની લાઈબ્રેરીઓ પણ બાળવામાં આવી હતી તેવી પણ માહિતી આપે છે. જેનાં કારણે તેમનો વિકાસ પણ રૂંધાયો હતો એ પણ નોંધ દુનિયા એ લીધી છે. આટલાં ઉદાહરણો પછી માનવવિકાસમાં ગ્રંથાલયનું મહત્ત્વ સમજાયું હશે જ.

વર્તમાનકાળમાં ગ્રંથાલયોની ભૂમિકા :

વર્તમાન સમયમાં ગ્રંથાલય માહિતીનું કેન્દ્ર બની ગયાં છે. તે માત્ર ગ્રંથો સાચવવાનું જ સ્થળ ન રહેતાં માહિતીની આપ-લે કરવાની ભૂમિકા અદા કરે છે. યોગ્ય વાચકને નિયત સમયે માહિતી પહોંચાડવાનું કામ પણ કરે છે. આજે ચોક્કસ પ્રકારના વાચકને બદલે વિવિધ પ્રકારની માંગ સાથે ઉપભોક્તા ગ્રંથાલયમાં આવતા થયા છે. ડો.રંગનાથને ગ્રંથાલય વિશે વાત કરતાં કહ્યું છે કે “ગ્રંથ ઉપભોક્તા અને કર્મચારી એ ગ્રંથાલયની ત્રિપુટી છે.”

આજે સમાજના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં ગ્રંથ અને ગ્રંથાલયનો ઉપયોગ વધી રહ્યો છે. 21મી સદીમાં માનવી પાસે સમયનો અભાવ છે. જેના કારણે તે ગ્રંથાલયમાંથી ‘ટુ ધી પોઇન્ટ’ માહિતીનો જ આગ્રહ રાખે છે. ભૂતકાળમાં માનવી માટી કે રેતી ઉપર લખતાં શીખેલો જ્યારે,આજનો માનવી કોમ્પ્યુટર, ઇન્ટરનેટ અને ગ્રંથોનાગ્રંથો સમાય એવી પેનડ્રાઇવ રાખતો થયો છે. ભૂતકાળમાં એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં માહિતી પહોંચાડવા માટે વર્ષો લાગતાં. જ્યારે આજે ઇન્ટરનેટ સેવા દ્વારા ક્ષણવારમાં સંદેશો પહોંચાડી શકે છે. પ્રાચીન કાળમાં ગ્રંથોને સાચવવાનું અને રખરખાવનો ખર્ચ મોંઘો પડતો. વિશાળ જગ્યાની જરૂરિયાત ઊભી થતી, આજે તેના કરતાં પણ વધારે માહિતી માત્ર એક કબાટમાં રાખતો થયો છે. વાસ્તવમાં આજના ગ્રંથાલય આધુનિકતાથી સજ્જ થયા છે. નાનાં નાનાં અને છેવાડાના ગામડાંઓ પણ ઇન્ટરનેટ માધ્યમથી જોડાવા લાગ્યા છે. વિશ્વ જાણે માનવીની મુઠ્ઠીમાં સમાતું જાય છે. આ તમામ વિકાસ ગ્રંથાલયને આભારી છે એમ કહી શકાય.

આજે દેશમાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં અનેક પ્રકારના સંશોધનો થઈ રહ્યા છે જેની માહિતી ગ્રંથાલય દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવે છે. સમાજના જુદા જુદા વ્યવસાયોમાં વ્યસ્ત લોકો વકીલ, ઇજનેર, ડોક્ટર વગેરેએ તેમના ક્ષેત્રની માહિતીથી સતત વાકેફ રહેવું પડે છે. આવા વ્યાવસાયિકોને ગ્રંથાલય સતત જાગૃત રાખે છે એન નવી માહિતી પૂરી પાડે છે.

ભવિષ્યમાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકા :

આજના ઇન્ટરનેટના જમાનામાં આખું વિશ્વ આંગળીના ટેરવે આવી ગયું છે ત્યારે પુસ્તકોનું મહત્ત્વ ઘટતું દેખાય છે. 'E-BOOK' ના આ જમાનામાં ગ્રંથાલયનું મહત્ત્વ ઘટશે તેવા પોકારો ચારે બાજુથી સંભળાય છે. પરંતુ આજે પણ પુસ્તકો પ્રકાશિત થાય પહેલાં જ એડવાન્સ બુકિંગ થઈ વેંચાઈ જાય છે. રેકોર્ડ બ્રેક વેચાણ કરે છે. ત્યારે સમજાય છે કે નવી પેઢી પણ આ ગ્રંથાલયની પરંપરા જાળવશે જ. કારણ કે ઇન્ટરનેટની દુનિયામાં કેટલું સાચું કેટલું ખોટું તેની ગેરંટી નથી મળતી ત્યારે સંશોધકે કે વાચકની મીટ ગ્રંથાલય તરફ મંડાઈ છે. તેનાં પગ આપોઆપ ગ્રંથાલય તરફ રવાના થાય છે એટલે આત્મવિશ્વાસ વધે છે કે ગ્રંથાલયનું મહત્ત્વ ભવિષ્યમાં પણ એટલું જ રહેવાનું છે.

વર્તમાન સમયે ટેકનોલોજીનાં અનેક કાર્યો કરવાનાં થશે. આ કાર્યો દ્વારા સમાજની ઉન્નતિ, સમાજની આર્થિક સફળતા, તેમજ લોકોનું બૌદ્ધિક સ્થળ ઊંચું જશે. ગ્રંથાલયો સમાજનું વિભિન્ન અંગ છે. જેને કોઈ અલગ નહીં કરી શકે. આધુનિક સમયમાં માણસજાતિએ પોતાનો ઐતિહાસિક વારસો સંગૃહિત કરવા માટે, અન્ય ગ્રહો ઉપર પણ પોતાના હોવાના સંદેશા કે સંકેતો મોકલ્યા છે. તેનો ઇતિહાસ પણ ભવિષ્યમાં આ ગ્રંથાલયમાં જ સચવાવાનો છે.

ગ્રંથાલયોનાં કાર્યો :

શિક્ષણનો આધારસ્તંભ :

આજે ગ્રંથાલય સિવાયની કોઈપણ સંસ્થાની કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે. નવી શિક્ષણનીતિ 20-20 માં પણ પુસ્તકાલયને ફરજિયાત બનાવ્યા છે. તો 'વાંચે ગુજરાત' જેવા સરકારી અભિયાનો ચલાવી વાંચનનું મહત્ત્વ વધારવાની કોશિશ થઈ રહી છે. નવી શિક્ષણનીતિ 20-20માં દરેક શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં ગ્રંથાલયો ફરજિયાત તથા નિયમ પ્રમાણે બનાવવા તેવા સૂચનો થયા છે. નવા સંશોધનોને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે અલગ અલગ સ્કોલરશીપો આપી વિદ્યાર્થીઓને પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવે છે. તથા તમામ સંશોધનોનો અભ્યાસ કરી દેશના વિકાસમાં જરૂરિયાત મુજબના સુધારા કરવાના પણ સૂચનો થયાં છે. અંતરિયાળ વિસ્તારોમાં રહેલી પ્રાથમિક શાળાઓમાં પણ લાઇબ્રેરીના રીનોવેશન માટેની સૂચનો થયાં છે. લાઇબ્રેરીના અલગથી પિરિયડની પણ વ્યવસ્થા થઈ છે.

લાઇબ્રેરીના શિક્ષકોની અલગથી ભરતી કરવી તથા આધુનિક યુગમાં કોમ્પ્યુટર, ઇન્ટરનેટની માહિતી જેવી વિજ્ઞાણકીય સેવાઓ પણ ગ્રંથાલયના કામોમાં ઉમેરવામાં આવી છે. જેનાં માટે શિક્ષણ ખાતું અલગથી ગ્રાન્ટ પણ ફાળવે છે. આમ ભવિષ્યમાં પણ ગ્રંથાલય શિક્ષણની આધારશીલા બની રહે તેના માટેના પૂરતા પ્રયત્નો કરવામાં આવી રહ્યા છે. જેનાં માટે સામાજિક, સરકારી સંસ્થાઓ તેમજ જાગૃત નાગરિકો પણ એમાં પોતાનું યોગદાન આપી રહ્યા છે.

- સંસ્કૃતિનું જતન :

ઇતિહાસ સાક્ષી છે કે, ભાષા અને પુસ્તકો સંસ્કૃતિના મુખ્ય વાહકો રહ્યાં છે. આ સંસ્કૃતિને સાચવવાનું મુખ્ય કામ ગ્રંથાલયો દ્વારા થઈ રહ્યું છે. આજે આપણને મોહંજો- દડો, હડપ્પા, સિંધુ સંસ્કૃતિની માહિતી ગ્રંથાલય દ્વારા જ તો મળી છે. સંસ્કૃતિનું પારણું બંધાયું ત્યારથી લઈ અત્યાર સુધીનો ઇતિહાસ આપણને કોઈને કોઈ ગ્રંથોમાંથી જ સચવાયેલો મળ્યો છે. કહેવાય છે કે જેની સંસ્કૃતિ અને શિક્ષણને નાશ કરવો હોય તેના ગ્રંથાલોને સળગાવી દેવા જોઈએ અને ભારત દેશમાં આવનારા લુટારુઓએ આજ કામ કર્યું છે. કેટલીયે ભાષાઓ,

સાહિત્યની જૂની પ્રતો અને સંસ્કૃતિ લુપ્ત થવાના આરે છે જેને એનકેન પ્રકારે બચાવવાનું કામ આજના ગ્રંથાલય કરી રહ્યા છે.

મનોરંજન :

ગ્રંથાલયો માત્ર માહિતીનો સંગ્રહ જ નથી કરતાં. પરંતુ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી, ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ વગેરે સંસ્થાઓ લુપ્ત થતી ભાષાઓ, સાહિત્ય વગેરેની જાળવણીની સાથે સાથે કેટલાય ઊગતા સાહિત્યકારોને પ્રોત્સાહિત કરે છે. તેના સહયોગથી ઘણાં બધાં મનોરંજનના પ્રોગ્રામો પણ આપે છે. વ્યાખ્યાનો યોજવા, પરિસંવાદો, રાસ-ગરબા, ડાયરા, સંગીતસંઘ્યા, કવિસંમેલનો વગેરેનું આયોજન કરી સમાજને મનોરંજન પૂરું પાડે છે. ઊગતા કલાકારોને સ્ટેજ પૂરું પાડે છે. વળી આજના ગ્રંથાલયોમાં માત્ર પુસ્તકો જ ન રહેતા વિજ્ઞાણકીય આધુનિક સામગ્રી પણ આવી ગઈ છે જેના કારણે સમાજના લોકો મનોરંજન મેળવી શકે છે.

ભૂતકાળ કરતાં વર્તમાન કાળમાં ગ્રંથાલય વધારે સવલત વાળા, સ્વચ્છ અને વધારે ઉપયોગીતા વાળા થયા છે. આધુનિક સમયમાં જગ્યાના અભાવ વાળા ઘરમાં વાંચવા માટે યોગ્ય અનુકૂળ જગ્યા ન મળવાથી વાચકવર્ગ ગ્રંથાલયનો વાંચન માટે વધારે ઉપયોગ કરતો થયો છે. તો વળી કેટલાયે પ્રાઇવેટ ગ્રંથાલયો માત્ર વાંચનની અનુકૂળતા કરવા માટે જ ખૂલ્યા છે. આધુનિક ગ્રંથાલયનું આ એક નવું રૂપ પણ જોવા મળ્યું છે. આધુનિક સમયમાં માણસ માણસથી દૂર થતો જાય છે ત્યારે આવા ગ્રંથાલય માણસને એક મંચ ઉપર ભેગા થવાના અવસર પૂરાં પાડે છે. સરવાળે એમ કહી શકાય કે ગ્રંથાલયનો ઉપયોગ ઘટવાની જગ્યાએ વધી રહ્યો છે અને જે માનવ વિકાસનું કામ કરી રહ્યો છે.

પ્રલેખોની સુરક્ષા :

ગ્રંથાલય દ્વારા અનેક પ્રકારના લેખો સાચવવામાં આવે છે. પ્રાચીન સમયથી ગ્રંથાલયો હસ્તપ્રતોની સાચવણી કરતાં આવ્યાં છે. આપણાં ગુજરાતી સાહિત્યમાં જૈનસમાજે ખાસ કરીને આ કાર્ય માટે મહત્વની ભૂમિકા ભજવી છે. પ્રલેખોમાં મુદ્રિત અને અમુદ્રિત તમામ પ્રકારની સામગ્રીનો સમાવેશ થાય છે. કેટલાક ગ્રંથાલયો જૂના હસ્તલિખિત ગ્રંથોનો પણ સંગ્રહ કરી તેની સાચવણી કરે છે. આવા ગ્રંથોના ઉપયોગથી વિકાસને વેગ મળે છે. નવી આવૃત્તિઓની યાદી તૈયાર કરી બહાર પાડવી. લુપ્ત થતા અથવા તો ક્ષતિગ્રસ્ત થયેલા ગ્રંથોની નવી કોપી વાચકો સુધી પહોંચાડવી વગેરે અનેક કાર્યો અહીંયા થાય છે.

સંશોધન-વિકાસમાં ગ્રંથાલયનો ફાળો :

દેશમાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં અનેક પ્રકારના સંશોધનો આકાર લઈ રહ્યાં છે. આ સંશોધનમાં જરૂરી માહિતી ગ્રંથાલય દ્વારા જ પૂરી પાડવામાં આવે છે. કોઈપણ સંશોધન શરૂ કરતાં પહેલાં તેને સંદર્ભસાહિત્યનો અભ્યાસ કરવાની જરૂર પડે છે આ તેનું મહત્ત્વનું સોપાન છે. ગ્રંથાલય આના માટે ખાસ પ્રકારની સેવાઓ પૂરી પાડે છે. જેમાં જુદી જુદી નવી આવૃત્તિ તૈયાર કરવી. સસ્તી ફોટોકોપી સેવા પૂરી પાડવી. જે તે વિષયમાં વાડમયસૂચિ તૈયાર કરવી. જુદીજુદી નવી આવૃત્તિઓની યાદી તૈયાર કરી બહાર પાડવી. આંતર ગ્રંથાલયોને લોનની સેવા પૂરી પાડવી. સાહિત્યસંશોધનની વ્યવસ્થા કરવી. નવા પ્રલેખોનું મૂલ્યાંકન કરી સાર સેવા આપવી. ખાસ સંદર્ભમાં ફાઈલ તૈયાર કરવી.

આર્થિક વિકાસમાં ફાળો :

કોઈપણ દેશને અર્થતંત્ર માટે, અન્ય દેશના આર્થિક સ્થિતિના અભ્યાસ માટે ગ્રંથાલયમાં સચવાયેલાં પુસ્તકો જ વ્હારે આવે છે. કૌટિલ્યનું અર્થશાસ્ત્ર અને તેનાં આર્થિક તંત્રને મજબૂત કરવાના વિચારો આજે પણ એટલાં જ પ્રસ્તુત છે. દરેક દેશનો આર્થિક વિકાસ સાધવામાં ગ્રંથાલયની મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. આજે પણ કેટલાય અર્થશાસ્ત્રીઓ ઇકોનોમિકગ્રોથ માટે પોતાનાં સંશોધનો રજૂ કરે છે અને કેટલાંય અર્થશાસ્ત્રીઓ પોતાનાં દેશનાં અર્થતંત્રને મજબૂત કરવા માટે કામે લાગેલાં છે. જુદાંજુદાં દેશોની આર્થિક વિકાસની સૂચિ તૈયાર કરવી, તેના માપદંડો નક્કી કરવા વગેરે કામ આ ગ્રંથાલય દ્વારા થાય છે. આર્થિક વિકાસ માટે જરૂરી સોપાનો તપાસવા માટે તેના સૂચનાંકો અને સંશોધન કાર્ય દ્વારા તેના પ્રગતિની માહિતી રાખવામાં આવે છે.

વ્યવસાયના ક્ષેત્રોમાં ગ્રંથાલયનો ફાળો :

ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ પછી દુનિયા વિકસિત દેશની હરોળમાં બેસવા માટે ઔદ્યોગિકરૂપ ધારણ કરી રહી છે. ત્યારે નવી નવી ટેકનોલોજી શોધાઈ રહી છે અને માનવવિકાસમાં તેનો મહત્વનો ફાળો આપી રહી છે. તેને સાચવવાનું કામ આ ગ્રંથાલયોમાં થાય છે. દુનિયાનાં કોઈપણ ભાગમાં થયેલી નવીનતમ શોધની માહિતી ઉદ્યોગો માટે જરૂરી છે જેની આપ-લે આ ગ્રંથાલયો દ્વારા થાય છે. દરેક ક્ષેત્રમાં વૈશ્વિકરણની અસર થઈ છે. વ્યાપાર એ તેનું અગત્યનું ઘટક છે. આયાત-નિકાસ નીતિ, તેને લગતા કાયદા, વ્યાપારનો વિકાસ કરવો વગેરે માહિતી ગ્રંથાલય દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવે છે. આથી એવું કહી શકાય કે વૈશ્વિકરણમાં ગ્રંથાલયનો ખૂબ મોટો ફાળો છે. જુદાજુદા લોકો અનેક પ્રકારના વ્યવસાયોના નવાનવા આઈડિયા પુસ્તકો માંથી મેળવે છે. અરે કેટલાક ઉદ્યોગસાહસિકો પોતાના અલગ પુસ્તકો બહાર પાડી તેમાંથી કમાણી કરતા થયા છે. તેમને કેવી રીતના પોતાની પ્રગતિ કરી અને શું કરીએ તો વધારે પ્રગતિના કરી શકાય તેવા અનેક વિચારો આપણને પુસ્તકોના અને ઇન્ટરનેટના માધ્યમથી જ મળ્યાં છે. કેટલાક ઉદ્યોગ સાહસિકો તો પોતાનાં વિચારો આપવા માટે જ પ્રખ્યાત થયા છે અને તેમના પુસ્તકો પણ એડવાન્સ બુકિંગ કરી વેચાતા થયા છે.

ઔપચારિક અને અનૌપચારિક શિક્ષણમાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકા :

વર્તમાન સમયમાં ખાસ કરીને વિદ્યાર્થી શાળા-કોલેજ અને વિશ્વવિદ્યાલયમાં પ્રવેશ મેળવી શિક્ષણકાર્ય કરતો જોવા મળે છે. તો બીજી બાજુ એનકેન પ્રકારે શિક્ષિત થવા માગતો વ્યક્તિ ઓનલાઇન શિક્ષણની સેવા પસંદ કરતો થયો છે. આ સમયે બંને ક્ષેત્રોમાં પુસ્તકાલયની જરૂરિયાત અને તેનું મહત્વ એટલું જ રહ્યું છે. કોઈ પ્રાઇવેટ ક્લાસીસમાં જતો વિદ્યાર્થી પણ ગ્રંથાલયની સેવા અચૂક માગે છે. અનૌપચારિક શિક્ષણ ક્ષેત્રમાં પણ ઓનલાઇન 'e-Library'ની સેવાઓ પૂરી પાડવામાં આવે છે. અહીં વિદ્યાર્થી શિક્ષક સાથે સીધો સંપર્કમાં આવતો નથી માત્ર ગ્રંથાલયો જ શિક્ષકની ગરજ સારે છે. વિદ્યાર્થીઓએ જાતે જ અભ્યાસ કરી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું હોય છે. આથી અનૌપચારિક શિક્ષણમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો મહત્વની ભૂમિકા નીભાવે છે.

ગ્રંથાલયના પ્રકાર :

અહીં ગ્રંથાલયનું મહત્વ સમજ્યા પછી તેના વિવિધ પ્રકારો વિશે થોડી માહિતી મેળવીએ. મુખ્ય રીતે તેને ચાર ભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે. જેમાં

- શૈક્ષણિક ગ્રંથાલયો
 - શાળા ગ્રંથાલય
 - મહાવિદ્યાલય ગ્રંથાલય
 - વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલય
- સાર્વજનિક ગ્રંથાલય
- વિશિષ્ટ ગ્રંથાલય
- રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય

ગ્રંથાલયના ઉદ્દેશો :

1. શિક્ષકોના કાર્યક્રમોમાં મદદરૂપ થવા વિવિધ પ્રલેખો ભેગા કરવાની પ્રક્રિયા કરવી.
2. ગ્રંથાલયના પ્રલેખો વગેરેનો જાતે ઉપયોગ કરી શકે તે માટે વિદ્યાર્થીઓને ટ્રેનિંગ આપવી જેથી ગ્રંથાલયનો સ્વતંત્ર રીતે ઉપયોગ કરી શકે. નવા આવતા વિદ્યાર્થીઓને ગ્રંથાલયથી અવગત કરાવવા.
3. દરેક ઉપભોક્તાને યોગ્ય સમયમાં યોગ્ય વાંચન સામગ્રી પૂરી પાડવી.
4. શૈક્ષણિક અને વહીવટી કર્મચારીઓ વચ્ચે સુમેળ રહે તેવા પ્રયત્નો કરવા.
5. વાચન માટે આરામદાયક ભૌતિક સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ કરાવવી.
6. વિદ્યાર્થી ગ્રંથાલયનો વધુમાં વધુ ઉપયોગ કરે તેવા પ્રયત્નો કરવા.
7. જુદાજુદા વિષયોમાં ઉપયોગી સૂચિઓ તૈયાર કરવી.
8. નવા સાહિત્યની અનુક્રમણિકા તૈયાર કરવી.
9. સમાચારપત્રો, સામયિકોની વિશિષ્ટ સેવા પૂરી પાડવી.
10. સમાન રીતે નાગરિકોને વાંચન સુવિધા તથા જરૂરી સંદર્ભ પુરા પાડવા.
11. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો પોતાની તમામ સેવાઓ નિઃશુલ્ક આપે છે.
12. INFLIBNET સસ્થાના સહયોગમાં રહી વિશ્વ કક્ષાના ગ્રંથાલયનો નેટવર્કથી સહયોગ પ્રાપ્ત કરવો.

સંશોધન નો પ્રકાર : ગુણાત્મક સંશોધન

સંશોધનની પદ્ધતિ : વિશ્લેષાત્મક

સંશોધનનાં તારણો :

1. ૨૦૪૭ના વિકસિત ભારતમાં ગ્રંથાલયની જવાબદારી વધશે.
2. ભવિષ્યમાં ગ્રંથાલયના કાર્યક્ષેત્રનો વિસ્તાર થશે.

3. પ્રાચીન સમયથી ગ્રંથાલય એક સામાજિક સંસ્થા તરીકે કામ કરે છે.
4. ગ્રંથાલયો મનોરંજન, સંસ્કૃતિ, રમતગમત, સંગીત વગેરે ક્ષેત્રોમાં સેવાની સાથે સાથે આર્થિક તંત્રને મજબૂત કરવામાં પણ પોતાનું યોગદાન આપી રહ્યા છે.
5. અનૌપચારિક શિક્ષણ પદ્ધતિમાં એક શિક્ષકની કમી પૂરી રહ્યા છે.

ઉપસહાર :

દેશના વિકાસમાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકા સમજાવી અને તેનાં પ્રકારો, કાર્યો, ઉદ્દેશો વગેરે સેવાઓનું વર્ણન કર્યું છે. નવા વાચકોને પ્રશિક્ષિત કરવા, વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓના વ્યાખ્યાન યોજવા, સૂચિ તૈયાર કરવી, ગ્રંથોની સુરક્ષા કરવી, આમ ગ્રંથાલયો ભારતના સર્વાંગી વિકાસમાં મદદરૂપ થાય છે. એનો એક અહેવાલ તૈયાર કર્યો છે. ગ્રંથાલયના અધિકતમ ઉપયોગથી વાચકની વૈચારિક શક્તિનો વિકાસ થશે જેના કારણે દેશનો સર્વાંગી વિકાસ થવાની શક્યતા વધી જશે. શિક્ષણ, સંશોધન, સાંસ્કૃતિક જાળવણી, મનોરંજન વગેરેની પૂર્તિ માટે ગ્રંથાલયનું સ્થાન મહત્ત્વનું છે.

સંદર્ભ સૂચિ :

1. હેમાબહેન રાવલ, (2013) (અનુવાદક), ભિન્ન પ્રકારના ગ્રંથાલય અને તેમના કાર્યો, અમદાવાદ, ડૉ. બાબા સાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી.
2. પ્રયત્નકર કે કાપડિયા અને મહેશ જી. પરમાર (2015) ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાનનો પાયો, અમદાવાદ, ભારતીય બુક ટ્રેડર્સ
3. રાષ્ટ્રીય મુક્ત શાળા સંસ્થા (2005) ગ્રંથાલય વિજ્ઞાનના પાંચ સિદ્ધાંતો વિષય સામગ્રી, નવી દિલ્હી
4. ગાંગુડે, આશા બી. (2014) ગ્રંથાલય સમાજ એવન શિક્ષા, નઈ દિલ્હી : રાવત પ્રકાશન
5. Review of public libraries in India (<https://www.researchgate.net/publication>)
6. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ 2020, શિક્ષણ મંત્રાલય, ભારત સરકાર

એનઈપી-૨૦૨૦નો આલોચનાત્મક અભ્યાસ : સમસ્યાઓ અને પડકારો

ડૉ. જયશ્રી એન. ગુર્જર, આસિ. પોફેસર ઈન એજ્યુકેશન

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, છારોડી, અમદાવાદ.

➤ સારાંશ :

કોઈપણ દેશની શિક્ષણ પ્રણાલી જે-તે દેશની શિક્ષણનીતિ પર આધારિત હોય છે. દેશનો વૃદ્ધિ અને વિકાસ તેની શિક્ષણ પ્રણાલી સાથે સીધો સંબંધ ધરાવે છે. જ્યારે શિક્ષણ પ્રણાલી શિક્ષણનીતિ અને તેના અમલીકરણ પર આધારિત હોય છે. દેશની શિક્ષણનીતિ દેશની પરંપરા અને સંસ્કૃતિ પર આધારિત છે, જેના અમલીકરણ માટે શાળા-કોલેજોમાં શિક્ષણ વ્યવસ્થા ગોઠવવામાં આવે છે.

નવી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનીતિ ૨૯ જુલાઈ ૨૦૨૦ના રોજ અમલમાં આવી હતી. જે રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ ૧૯૮૬ના ૩૪ વર્ષ પછી સ્વીકારવામાં આવી હતી. નવી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનીતિ ૨૦૨૦નો અમલ શરૂ કરનાર હિમાચલ પ્રદેશ દેશનું પ્રથમ રાજ્ય છે. નવી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનીતિ ૨૦૨૦ના અમલીકરણની કેટલીક સમસ્યાઓ અને પડકારો છે.

નવી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનીતિ ૨૦૨૦માં કોઈપણ રાજ્ય અંગ્રેજીને શિક્ષણના માધ્યમ તરીકે ફરજિયાત બનાવી શકશે નહીં. વિદ્યાર્થીઓને તેમની પ્રાંતીય ભાષામાં અભ્યાસ કરવાની તક મળવી જોઈએ. પૂર્વ પ્રાથમિક, પ્રાથમિક, માધ્યમિક, ઉચ્ચતર માધ્યમિક અને કોલેજ સ્તર સુધીના શિક્ષણની પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે. તેથી તેના અમલીકરણમાં કેટલીક સમસ્યાઓ અને પડકારો જોવા

મળે છે.

૧. પ્રસ્તાવના :

ભારતમાં શૈક્ષણિક સુધારા માટે ઉદારવાદી વિચારધારાઓ મુજબ દેશમાં શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં પરિવર્તન આવી રહ્યું છે. હાલમાં લગભગ ૮૪૫ યુનિવર્સિટીઓ છે. જેની સાથે જોડાયેલી આશરે ૪૦,૦૦૦ ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓ છે. આ સંસ્થાઓ ભારતની યુનિવર્સિટીઓના પ્રતિબિંબ સ્વરૂપે

પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. આ સંસ્થાઓમાંથી ૪૦ ટકા સંસ્થાઓ બહુ શાખાકીય અભ્યાસક્રમ સાથે જોડાયેલી છે

જ્યારે તે સિવાયની સંસ્થાઓ એકશાખાકીય અભ્યાસક્રમ સાથે જોડાયેલી છે. તેથી ૨૧મી સદીમાં દેશમાં શૈક્ષણિક વ્યવસ્થામાં સુધારો આવશ્યક છે.

દેશમાં રહેલી ઉચ્ચ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાંથી ૨૦ ટકા સંસ્થાઓમાં સૌથી ઓછા વિદ્યાર્થીઓની નોંધણી થતી જોવા મળે છે તેની અસર ઉચ્ચ શિક્ષણની ગુણવત્તા પર સીધી જોવા મળે છે. ઉચ્ચ શિક્ષણમાં ગુણવત્તા વધારવા માટે વિદ્યાર્થીઓની નોંધણીનું પ્રમાણ વધે તે ખૂબ જરૂરી છે. આ માટે શિક્ષણનીતિમાં જરૂરી સુધારો કરવો આવશ્યક છે. ભારતમાં છેલ્લી શિક્ષણનીતિ ૧૯૮૬માં ઘડવામાં આવી હતી ત્યાર બાદ ૩૪ વર્ષના સમયગાળામાં શિક્ષણનીતિમાં કોઈપણ સુધારો થતો જોવા મળ્યો ન હતો.

આ બાબતને ધ્યાનમાં રાખી વર્તમાન સરકાર દ્વારા ૨૯ જુલાઈ ૨૦૨૦ના રોજ નવી શિક્ષણનીતિ

— ૨૦૨૦ નું અમલીકરણ કરવા અંગે સૂચન કરવામાં આવ્યું જેમાં હિમાચલ પ્રદેશ સૌથી પ્રથમ રાજ્યએ તેના અમલીકરણની શરૂઆત કરી. આ શિક્ષણનીતિના અમલીકરણ માટે કેટલીક સમસ્યાઓ અને પડકારો સંભવિત છે

તે બાબતનો અભ્યાસ કરવા માટે પ્રસ્તુત અભ્યાસ પેપર રજૂ કરવામાં આવેલ છે.

૨. સમસ્યા વિધાન :

એનઈપી-૨૦૨૦નો આલોચનાત્મક અભ્યાસ : સમસ્યાઓ અને પડકારો

૩. કી વર્ડ :

એનઈપી-૨૦૨૦, આલોચનાત્મક અભ્યાસ, સમસ્યાઓ, પડકારો

૪. પૃષ્ઠભૂમિ :

એનઈપી-૧૯૮૬ બાદ ૩૪ વર્ષ પછી એનઈપી-૨૦૨૦ અમલમાં આવી. જાન્યુઆરી-૨૦૧૫ માં કેબિનેટ સેક્રેટરી એસ.આર.સુબ્રમણ્યમ દ્વારા એનઈપી માટે સલાહની પ્રક્રિયા શરૂ કરવામાં આવી. આ કમિટીના અહેવાલના આધારે જૂન-૨૦૧૭માં એનઈપીનો અહેવાલ તૈયાર કરવાની શરૂઆત કરવામાં આવી. જે ૨૦૧૯માં ઈસરોના સભ્યોની સમિતિને સોંપવામાં આવ્યો. સમિતિ દ્વારા તૈયાર કરેલા અહેવાલને એમ.એચ.આર.ડી. દ્વારા સ્વીકારવામાં આવ્યો. ત્યાર બાદ એમ.એચ.આર.ડી.દ્વારા ગ્રામ્ય અને શહેરી વિસ્તારોમાંથી શિક્ષકો, આચાર્યો, અધ્યાપકો, સંશોધકો અને વિવિધ સંસ્થાના સંચાલકો પાસેથી એનઈપી-૨૦૨૦ માટે સૂચનો એકત્રિત કરવામાં આવ્યાં. આ સૂચનોને આધારે જરૂરી ફેરફાર કરી એનઈપી-૨૦૨૦નું અંતિમ સ્વરૂપ તૈયાર કરવામાં આવ્યું.

૫. એનઈપી-૨૦૨૦ ની સમસ્યાઓ અને પડકારો :

➤ સમસ્યાઓ

એનઈપી-૨૦૨૦ની વિવિધ સમસ્યાઓ નીચે મુજબ છે.

- વિદ્યાર્થીઓને વિવિધ વિદ્યાશાખાઓમાં વહેલો પ્રવેશ આપવો.
- સામાજિક, આર્થિક રીતે વંચિત વિદ્યાર્થીઓ માટે જીઈઆર (ગ્રોસ એન્ટ્રોલમેન્ટ રેશિયો) માત્ર ૨૫ ટકા છે જેમાં વધારો કરવો.
- વિદ્યાર્થીઓને ઉચ્ચ શિક્ષણમાં આકર્ષવા માટે શિક્ષકો અને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓને સ્વાયત્તતાનો

અભાવ.

- અધ્યાપકો, સંચાલકો અને સંસ્થાને નેતાઓની પ્રગતિ માટે અપૂરતી વ્યવસ્થા.
- મોટાભાગની યુનિવર્સિટીઓ અને કોલેજોમાં સંશોધનોમાં નવીનતાનો અભાવ.
- ઉચ્ચ શિક્ષણમાં શૈક્ષણિક સંસ્થાઓના સંચાલકોમાં નેતૃત્વના સર્વોત્તમ સ્તરનો અભાવ જે નવીન સંસ્થાના વિકાસ માટે અવરોધરૂપ બની શકે.
- નવી સંસ્થાઓની શરૂઆત માટે અનુદાનની સમસ્યા.
- નવી સંસ્થાઓ શરૂ કરવા માટે સમયમર્યાદા.

➤ પડકારો :

(અ) દર અઠવાડિએ એક નવી યુનિવર્સિટી ખોલવી ખૂબ જ અઘરું કાર્ય :

ભારતમાં વર્તમાન સમયમાં ૧૦૦ જેટલી યુનિવર્સિટી છે. ઉચ્ચ શિક્ષણમાં જીઈઆર બમણો કરવા માટે ૨૦૩૫ સુધીમાં નિર્ધારિત લક્ષ્ય પૂર્ણ કરવા માટે આગામી ૧૫ થી ૧૭ વર્ષમાં દર અઠવાડિએ એક નવી યુનિવર્સિટી

ખોલવી જરૂરી બને છે.

(બ) અમારી શાળા પ્રણાલીમાં શાળાઓની સંખ્યામાં વધારો કરવો અઘરો :

એનઈપી-૨૦૨૦ મુજબ બે કરોડ બાળકોને શાળાઓમાં પાછા લાવવાનો ઈરાદો છે કે જેઓ હાલમાં શાળામાં નથી. આ પ્રક્રિયા પૂર્ણ કરવા માટે આગામી ૧૫ થી ૧૭ વર્ષમાં દર અઠવાડિએ ૫૦ નવી શાળાઓ ખોલવી જરૂરી બને છે.

(ક) કોવિડ યુગમાં ભંડોળ એકત્રિત કરવું એક મોટો પડકાર :

એનઈપી-૨૦૨૦ મુજબ શિક્ષણ ખર્ચમાં જીડીપીના ૪.૬ ટકા થી ૬ ટકા સુધીનો વધારો જે દર વર્ષે આશરે ૨૫ લાખ કરોડ રૂપિયા છે. જે નાણામાંથી શાળાઓ અને કોલેજોની સ્થાપના કરવી શિક્ષક અને પ્રોફેસરોની નિમણૂક કરવી. શાળાઓમાં બાળકોને મફત શિક્ષણ અને નાસ્તો આપવા વગેરે કાર્યો માટે કોવિડ-૧૯ જેવી પરિસ્થિતિમાં ભંડોળ એકત્રિત કરવું મુશ્કેલ છે.

(ડ) પ્રશિક્ષિત શિક્ષકો માટેની વ્યવસ્થા ઊભી કરવી :

શાળા અને ઉચ્ચ શિક્ષણમાં નવીન અભ્યાસક્રમની રચના તથા તેના શિક્ષણકાર્ય માટે

પ્રશિક્ષિત શિક્ષકો તથા શિક્ષણશાસ્ત્રીની જરૂર પડશે. જો માટે તથા માતા-પિતાના માનસિક વિચારોમાં પરિવર્તન માટે તેમને તાલીમની જરૂર પડશે. જો માટે ચોક્કસ વ્યવસ્થાની જરૂર રહેશે.

(ઈ) ઈન્ટરડિસિપ્લીનરી ઉચ્ચ શિક્ષણમાં પરિવર્તન માટેની જરૂરિયાત છે.

ઉચ્ચ શિક્ષણમાં વૃદ્ધ અને વિકાસ માટે એનઈપી-૨૦૨૦માં ઈન્ટરડિસિપ્લીનરી પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું જરૂરી છે. પરંતુ ભારતની વિવિધ યુનિવર્સિટીઓના નિયમો અવરોધરૂપ બની રહે છે.

૬. ટાર્ગેટ અને ટાઈમલાઈન : એનઈપી-૨૦૨૦ના અમલીકરણ માટે લક્ષ્ય અને સમય મર્યાદા :

- એનઈપી-૨૦૨૦ નું સંપૂર્ણ અમલીકરણ ૨૦૪૦ સુધી પૂર્વ પ્રાથમિક અને માધ્યમિક માટે ૧૦૦ ટકા જઈઆર.
- શિક્ષકોન મૂલ્યાંકનમાં પરિવર્તનની તાલીમ માટે ૨૦૩૦માં તૈયાર કરવા.
- સરકારી શાળાઓ, સ્વનિર્ભર શાળાઓ માટે સમાન શિક્ષણ માટેના સમાન ધોરણો.
- સાર્વજનિક પૂર્વ બાલ્યાવસ્થા માટેની કાળજીનું શિક્ષણ ૨૦૩૦ સુધીમાં

ઉચ્ચ શિક્ષણ એ કોઈપણ દેશના સામાજિક અને આર્થિક વિકાસ માટે ખૂબ જ જરૂરી છે. શિક્ષણમાં જઈઆરની વૃદ્ધિ માટે દેશ દ્વારા ઉચ્ચ શિક્ષણની તક પૂરી પાડવા એનઈપી-૨૦૨૦ ના અમલીકરણની ખૂબ જ આવશ્યકતા છે. એનઈપી-૨૦૨૦ના અમલીકરણમાં કેટલીક સમસ્યાઓ અને પડકારો છે, પરંતુ એનઈપી-૨૦૨૦ના હેતુઓ પૂર્ણ કરવા માટે ૨૦૩૦ સુધીની સમયમર્યાદા નક્કી કરવામાં આવી છે.

સંદર્ભસૂચિ

- કુમાર, કે. (૨૦૦૫). ૨૧ મી સદીની શરૂઆતમાં શિક્ષણની ગુણવત્તા : ભારતમાંથી પાઠ. ભારતીય શૈક્ષણિક સમીક્ષા

- નેશનલ એજ્યુકેશન પોલિસી ૨૦૧૮નો ડ્રાફ્ટ, <https://innovate.mygov.in/wpcontent/uploads/2019/06/mygov15596510111.pdf>
- રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનીતિ ૨૦૨૦. [https://www.yu\[yk\]hze.gov.in/sites/upload_ફાઇલો/mhrd/files/nep/NEP_Final_English.pdf](https://www.yu[yk]hze.gov.in/sites/upload_ફાઇલો/mhrd/files/nep/NEP_Final_English.pdf) સંદર્ભિત છે.

"ओटीटी युग में क्लाउड कंप्यूटिंग लाइब्रेरीज़: कंटेंट सुलभता और प्रबंधन के लिए एक नया प्रतिमान"

(Cloud Computing Libraries in the OTT Era: A New Paradigm for Content Accessibility and Management)

ग्यासुद्दीन अहमद खान शोधार्थी, पत्रकारिता एवं जनसंचार विभाग,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ओपन यूनिवर्सिटी, अहमदाबाद
डॉ. आवा शुक्ला, एसोसिएट प्रोफेसर, पत्रकारिता एवं जनसंचार विभाग,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ओपन यूनिवर्सिटी, अहमदाबा.

सारांश

ओवर-द-टॉप (OTT) प्लेटफ़ॉर्म के तेज़ी से विकास ने वैश्विक मनोरंजन उद्योग में क्रांति ला दी है, जिससे कंटेंट की पहुँच और प्रबंधन के लिए नए-नए दृष्टिकोण अपनाने की ज़रूरत पड़ी है। यह पेपर OTT युग में एक परिवर्तनकारी प्रतिमान के रूप में क्लाउड कंप्यूटिंग लाइब्रेरी की भूमिका की जाँच करता है। क्लाउड लाइब्रेरी विशाल कंटेंट कैटलॉग को संग्रहीत करने, व्यवस्थित करने और वितरित करने के लिए स्केलेबल, कुशल और लचीले समाधान प्रदान करती हैं, जिससे Netflix, Amazon Prime और Disney+ जैसे प्लेटफ़ॉर्म विविध और वैश्विक दर्शकों की बढ़ती माँगों को पूरा करने में सक्षम होते हैं। इस शोध पत्र का उद्देश्य लाइब्रेरी सेवाओं पर क्लाउड कंप्यूटिंग का अध्ययन करना है तथा ओटीटी के युग में क्लाउड कंप्यूटिंग के बारे में बुनियादी ज्ञान प्राप्त करना है। यह शोध दर्शाता है कि कैसे क्लाउड कंप्यूटिंग लाइब्रेरी ओटीटी परिदृश्य को नया आकार दे रही हैं, साथ ही ब्लॉकचेन एकीकरण और एआई-संचालित कंटेंट वितरण प्रणालियों सहित भविष्य के नवाचारों के लिए मंच तैयार कर रही हैं। यह अध्ययन सैद्धांतिक और व्यावहारिक दृष्टिकोण को अपनाता है।

कीवर्ड : क्लाउड कंप्यूटिंग(Cloud Computing), ओटीटी (OTT), कंटेंट मैनेजमेंट(Content Management), एक्सेसिबिलिटी (Accessibility), डिजिटल लाइब्रेरी(Digital Library), स्ट्रीमिंग मीडिया(Streaming Media)

1. परिचय

सूचना और संचार प्रौद्योगिकियों (आईसीटी) ने लाइब्रेरी और सूचना सेवाओं को रूपांतरित और विकसित किया है। इन अनुप्रयोगों ने लाइब्रेरीयों के अनुप्रयोग, कार्यों और सेवाओं को बदल दिया है। आजकल सभी लाइब्रेरी क्लाउड आधारित समाधान सेवाओं पर आधारित हैं जैसे ई-संसाधनों तक पहुँच जैसे ई-जर्नल/ईबुक, फिल्में/वेब सीरीज, उपयोग रिपोर्ट की

ट्रैकिंग, संस्थागत रिपॉजिटरी का रखरखाव, ई-लर्निंग पैकेज, लाइब्रेरी प्रबंधन प्रणाली। क्लाउड कंप्यूटिंग एक कंप्यूटिंग प्लेटफॉर्म है जो डेस्कटॉप कंप्यूटर, लैपटॉप, टैबलेट पीसी और स्मार्ट फोन का उपयोग करके बिना किसी सॉफ्टवेयर और स्टोरेज यूनिट के इंटरनेट पर पहुँच की अनुमति देता है। मोबाइल डिवाइस किसी भी समय कहीं से भी सूचना तक पहुँचने के लिए प्रदान की जाती हैं। मोबाइल क्लाउड कंप्यूटिंग मोबाइल वातावरण के भीतर क्लाउड की संरचना का अनुकूलन है। लाइब्रेरी जैसे संगठन इस तकनीक का उपयोग करते हैं और समय और पैसा बचाते हैं। लाइब्रेरी नई तकनीक के लिए अपनी संदर्भ सेवाओं को अपना रहे हैं और लाइब्रेरी के कार्य क्लाउड पर जा रहे हैं [1]। ओवर-द-टॉप (ओटीटी) प्लेटफॉर्म के उदय ने वैश्विक स्तर पर मनोरंजन कंटेंट के उत्पादन, वितरण और उपभोग के तरीके को पूरी तरह से बदल दिया है। नेटफ्लिक्स, अमेज़ॉन प्राइम वीडियो और डिज़नी+ जैसे प्लेटफॉर्म घरेलू नाम बन गए हैं, जो विभिन्न स्वाद और वरीयताओं को पूरा करने वाली कंटेंट की एक विस्तृत श्रृंखला पेश करते हैं। इन प्लेटफॉर्म की सफलता दुनिया भर में ऑन-डिमांड, उच्च-गुणवत्ता वाली स्ट्रीमिंग सेवाएँ देने की उनकी क्षमता में निहित है, जो मनोरंजन कंटेंट के उत्पादन, वितरण और उपभोग को फिर से परिभाषित करती है। OTT प्लेटफॉर्म की इस अभूतपूर्व वृद्धि ने कंटेंट की लगातार बढ़ती मात्रा को प्रभावी ढंग से प्रबंधित करने के लिए उन्नत तकनीकी समाधानों की तत्काल आवश्यकता पैदा की है। इस परिवर्तन के प्रमुख प्रवर्तकों में से एक क्लाउड कंप्यूटिंग है, एक ऐसी तकनीक जो जटिल डेटा-गहन संचालन को संभालने के लिए स्केलेबल और लचीला बुनियादी ढाँचा प्रदान करती है। OTT प्लेटफॉर्म के लिए, क्लाउड कंप्यूटिंग मजबूत कंटेंट वितरण नेटवर्क (CDN), उच्च गति की स्ट्रीमिंग और व्यक्तिगत उपयोगकर्ता अनुभवों का समर्थन करके कंटेंट की निर्बाध वैश्विक डिलीवरी सुनिश्चित करती है। क्लाउड इंफ्रास्ट्रक्चर की अंतर्निहित लचीलापन इन प्लेटफॉर्म को अपने संचालन को गतिशील रूप से बढ़ाने, उतार-चढ़ाव वाले उपयोगकर्ता की मांगों को पूरा करने और लोकप्रिय कंटेंट के रिलीज़ के दौरान दर्शकों की भारी संख्या को संभालने की अनुमति देता है। इस मापनीयता और विश्वसनीयता ने क्लाउड कंप्यूटिंग को OTT उद्योग के विकास में एक आवश्यक घटक के रूप में स्थापित किया है। OTT डोमेन में क्लाउड कंप्यूटिंग के कार्यान्वयन के लिए क्लाउड लाइब्रेरी की अवधारणा केंद्रीय है। ये वर्चुअल रिपॉजिटरी बड़ी मात्रा में डिजिटल मीडिया कंटेंट को संग्रहीत, व्यवस्थित और पुनर्प्राप्त करने का एक व्यवस्थित तरीका प्रदान करते हैं। पारंपरिक भौतिक या स्थानीय भंडारण प्रणालियों के विपरीत, क्लाउड लाइब्रेरी OTT प्लेटफॉर्म को विविध कंटेंट कैटलॉग को कुशलतापूर्वक प्रबंधित करने और उन्हें वास्तविक समय में उपयोगकर्ताओं तक पहुँचाने की अनुमति देती हैं। उन्नत मेटाडेटा प्रबंधन प्रणालियों का उपयोग करके, क्लाउड लाइब्रेरी बड़ी हुई खोज क्षमता, वास्तविक समय की कंटेंट अपडेट और बहुभाषी उपशीर्षक और डबिंग जैसी सुविधाओं के सहज एकीकरण को सक्षम करती हैं। इसके अलावा, वे प्लेटफॉर्म को व्यक्तिगत अनुशंसाएँ प्रदान करने की क्षमता प्रदान करते हैं, जो अत्यधिक प्रतिस्पर्धी OTT बाज़ार में एक प्रमुख अंतर है।

2. क्लाउड कंप्यूटिंग का अर्थ

क्लाउड कंप्यूटिंग इंटरनेट के माध्यम से अंतिम उपयोगकर्ताओं को भंडारण जानकारी वितरित करने के लिए एक कंप्यूटिंग प्लेटफॉर्म है। कंप्यूटिंग की एक शैली जिसमें बड़े पैमाने पर स्केलेबल और लोचदार आईटी-सक्षम क्षमताओं को इंटरनेट तकनीकों का उपयोग करके बाहरी ग्राहकों को सेवा के रूप में वितरित किया जाता है। क्लाउड कंप्यूटिंग इंटरनेट-आधारित कंप्यूटिंग है, जिसके तहत साझा संसाधन, सॉफ्टवेयर और जानकारी इंटरनेट के माध्यम से मांग पर कंप्यूटर और अन्य उपकरणों को प्रदान की जाती है [2]। (विकिपीडिया, 2016) के अनुसार "हमारी कंप्यूटिंग आवश्यकताओं के लिए वेब सेवाओं का उपयोग करना जिसमें सॉफ्टवेयर एप्लिकेशन का उपयोग करना, डेटा संग्रहीत करना, कंप्यूटिंग शक्ति तक पहुँचना या एप्लिकेशन बनाने के लिए प्लेटफॉर्म का उपयोग करना शामिल हो सकता है" [3]। क्लाउड कंप्यूटिंग एक "कॉन्फ़िगर करने योग्य कंप्यूटिंग संसाधनों (जैसे, नेटवर्क, सर्वर, स्टोरेज, एप्लिकेशन और सेवाएँ) के साझा पूल तक सर्वव्यापी, सुविधाजनक, ऑन-डिमांड नेटवर्क पहुँच को सक्षम करने का एक मॉडल है जिसे न्यूनतम प्रबंधन प्रयास या सेवा प्रदाता इंटरैक्शन के साथ तेज़ी से प्रावधान और रिलीज़ किया जा सकता है [4]।

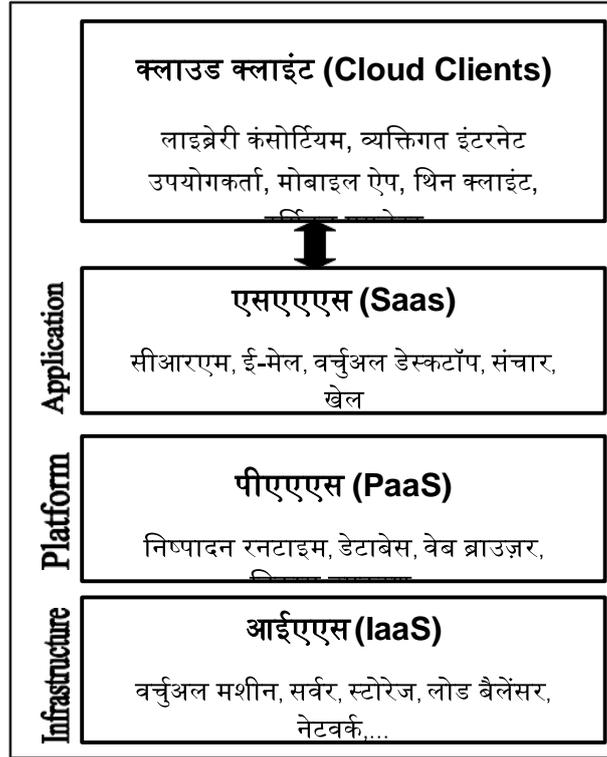
3. पृष्ठभूमि: OTT और क्लाउड कंप्यूटिंग कन्वर्जेस

OTT सेक्टर स्ट्रीमिंग सेवाओं को संदर्भित करता है जो इंटरनेट पर सीधे कंटेंट वितरित करने के लिए पारंपरिक प्रसारण मॉडल को बायपास करती हैं। दूसरी ओर, क्लाउड कंप्यूटिंग एक वर्चुअलाइज्ड कंप्यूटिंग वातावरण प्रदान करता है जो ऑन-डिमांड स्टोरेज, प्रोसेसिंग और डेटा प्रबंधन को सक्षम बनाता है। क्लाउड कंप्यूटिंग लाइब्रेरी डेवलपर्स को OTT अनुप्रयोगों में क्लाउड कार्यक्षमताओं को एकीकृत करने के लिए विशेष उपकरण प्रदान करती हैं। ये लाइब्रेरी अनुकूली स्ट्रीमिंग, रियल-टाइम एनालिटिक्स और स्वचालित कंटेंट वितरण जैसी सुविधाओं की तैनाती को सरल बनाती हैं। नेटफ्लिक्स, अमेज़न प्राइम वीडियो और डिज़नी+ हॉटस्टार जैसे प्रमुख प्लेटफॉर्म ने कंटेंट के उपभोग के तरीके में क्रांति ला दी है, जिससे उपयोगकर्ता अनुभव के लिए उच्च मानक स्थापित हुए हैं। हालाँकि, दुनिया भर में लाखों उपयोगकर्ताओं को उच्च-गुणवत्ता, बफर-मुक्त स्ट्रीमिंग प्रदान करने के लिए परिष्कृत तकनीकी समाधानों की आवश्यकता होती है। वीडियो, ऑडियो और मेटाडेटा की बड़ी मात्रा को Amazon S3 या Google Cloud Storage जैसे क्लाउड स्टोरेज सिस्टम में संग्रहीत किया जाता है। ये लाइब्रेरी त्वरित पुनर्प्राप्ति को सक्षम बनाती हैं, जिससे स्ट्रीमिंग में न्यूनतम देरी सुनिश्चित होती है। AWS CloudFront और Akamai जैसी लाइब्रेरी CDN के माध्यम से मीडिया की कुशल डिलीवरी को सक्षम बनाती हैं, जो अंतिम उपयोगकर्ताओं के करीब कंटेंट को कैश करती हैं, जिससे विलंबता कम होती है और सुचारू स्ट्रीमिंग सुनिश्चित होती है। MPEG-DASH या HLS जैसे क्लाउड-आधारित फ्रेमवर्क उपयोगकर्ता बैंडविड्थ के आधार पर वास्तविक समय में वीडियो की गुणवत्ता को समायोजित करते हैं, जिससे निर्बाध प्लेबैक मिलता है। TensorFlow (Google Cloud) और Azure Cognitive

Services जैसी AI लाइब्रेरी उपयोगकर्ता की प्राथमिकताओं और हिस्ट्री का विश्लेषण करके अनुकूलित अनुशंसाएँ प्रदान करती हैं।

4. क्लाउड कंप्यूटिंग सेवा मॉडल

क्लाउड सेवा मॉडल तीन प्रकार के होते हैं, जैसे IaaS, PaaS और SaaS और ये सेवाएँ एक दूसरे पर निर्भर होती हैं। इन मॉडलों को क्लाउड को कैसे उपलब्ध कराया जाता है, यह चित्र 1 में दिखाया गया है।

चित्र - 01: क्लाउड कंप्यूटिंग सेवा मॉडल

चित्र 1 से पता चलता है कि, क्लाउड कंप्यूटिंग सेवा मॉडल में एक दूसरे के बीच तालमेल हो सकता है और वे एक दूसरे पर निर्भर हो सकते हैं। PaaS IaaS पर निर्भर है क्योंकि एप्लिकेशन प्लेटफॉर्म को भौतिक अवसंरचना की आवश्यकता होती है। IaaS (इंफ्रास्ट्रक्चर एज़ ए सर्विस) मॉडल क्लाइंट को अवसंरचना घटक प्रदान करता है। PaaS (प्लेटफॉर्म एज़ ए सर्विस) मॉडल क्लाइंट को पहले से बना एप्लिकेशन प्लेटफॉर्म प्रदान करता है। SaaS (सॉफ्टवेयर एज़ ए सर्विस) तैयार ऑनलाइन सॉफ्टवेयर समाधान प्रदान करता है।

क्लाउड कंप्यूटिंग का उपयोग कई कारकों पर निर्भर करता है, जिसमें लागत/लाभ अनुपात, डिलीवरी की गति, आप कितनी क्षमता का उपयोग करेंगे, क्या आपका डेटा विनियमित है। क्लाउड कंप्यूटिंग के तीन अलग-अलग प्रमुख कार्यान्वयन हैं। संगठन क्लाउड कंप्यूटिंग का उपयोग कैसे कर रहे हैं, यह दानेदार स्तर पर काफी अलग है, लेकिन उपयोग आम तौर पर इन तीन समाधानों में से एक में आते हैं [5]।

4.1 क्लाउड के प्रकार

व्यक्तियों के समूह के लिए उपलब्ध कराई गई क्लाउड आधारित सेवाओं के विभिन्न प्रकार उनकी आवश्यकताओं पर निर्भर करते हैं और उनमें से कुछ हैं -

पब्लिक क्लाउड: यह ओपन क्लाउड है और इसे इंटरनेट के माध्यम से कोई भी ग्राहक एक्सेस कर सकता है। उदाहरण के लिए, फिल्मों, सामान्य जानकारी आदि।

निजी क्लाउड: यह विशिष्ट समूह या संगठन के लिए प्रतिबंधित और सशुल्क सेवा है। उदाहरण के लिए, पुस्तकालयों के समूह के लिए संघ के माध्यम से ऑनलाइन संसाधन।

सामुदायिक क्लाउड: इसे दो या दो से अधिक संगठनों के बीच साझा किया जाता है, उदाहरण के लिए विभिन्न लाइब्रेरी संघ अपने सदस्य समूह के बीच डेटा साझा करते हैं, जिनकी क्लाउड आवश्यकताएँ समान होती हैं।

हाइब्रिड क्लाउड: एक हाइब्रिड क्लाउड अनिवार्य रूप से कम से कम दो क्लाउड का संयोजन होता है, जहाँ शामिल क्लाउड सार्वजनिक, निजी या सामुदायिक का मिश्रण होते हैं [6]।

5. क्लाउड कंप्यूटिंग में सुरक्षा के मुद्दे

सुरक्षा किसी भी जानकारी को इंटरनेट के माध्यम से दूरस्थ रूप से अनुप्रयोगों को एक सेवा (सेक्स) के रूप में प्रदान की जाती है। एक सरल तरीके से, यह भी कहा जा सकता है कि यह ऑन-प्रीमाइसेस हार्डवेयर की आवश्यकता के बिना क्लाउड से एक सेवा (सेक्स) के रूप में प्रदान की जाती है। किसी भी क्षेत्र में गोपनीय जानकारी से निपटने के दौरान सुरक्षा एक महत्वपूर्ण भूमिका निभाती है। क्लाउड कंप्यूटिंग तकनीक में ग्राहक द्वारा इंटरनेट के माध्यम से क्लाउड से डेटा एक्सेस किया जा रहा है, इसलिए प्रोसेसिंग में डेटा, ट्रांजिट में डेटा और आराम से डेटा, यानी स्टोर करते समय भी सुरक्षा प्रदान करने की आवश्यकता है। क्लाउड सुरक्षा शब्द को इंटरनेट-आधारित सुरक्षा भी कहा जा सकता है।

क्लाउड को सुरक्षा प्रदान करने के लिए पाँच महत्वपूर्ण बातों के बारे में जानना ज़रूरी है- कौन लॉग इन है, वे क्या एक्सेस करने जा रहे हैं, वे कैसे अधिकृत हैं, डिवाइस कहाँ है और एसेट कब बदली गई। क्लाउड कंप्यूटिंग से संबंधित विभिन्न सुरक्षा मुद्दे हैं डेटा पृथक्करण और सुरक्षा, पहचान प्रबंधन, उपलब्धता प्रबंधन, भेद्यता प्रबंधन, पहुँच नियंत्रण प्रबंधन [7]।

6. क्लाउड कंप्यूटिंग और ओटीटी आधारित लाइब्रेरी सेवाएं

OTT प्लेटफॉर्म ने कंटेंट के उपभोग के तरीके को काफी हद तक बदल दिया है, फ़िल्में, टीवी शो, संगीत और बहुत कुछ की ऑन-डिमांड स्ट्रीमिंग की पेशकश की है। केबल या सैटेलाइट जैसे पारंपरिक मीडिया वितरण चैनलों के विपरीत, OTT सेवाएँ सैटेलाइट इंफ्रास्ट्रक्चर या केबल सब्सक्रिप्शन सेवाओं की ज़रूरत को दरकिनार करते हुए इंटरनेट के ज़रिए कंटेंट डिलीवर करती हैं। नेटफ्लिक्स, अमेज़न प्राइम वीडियो और डिज़नी+ जैसे लोकप्रिय OTT प्लेटफॉर्म ने मनोरंजन क्षेत्र में कंटेंट डिलीवरी के लिए मानक तय किए हैं। पारंपरिक रूप से किताबों और अन्य मीडिया को संग्रहीत करने के लिए भौतिक स्थान माने जाने वाले

पुस्तकालयों में डिजिटल लाइब्रेरी भी शामिल हो गई हैं। इन डिजिटल लाइब्रेरी में ई-बुक्स, जर्नल, शोध पत्र, वीडियो और मल्टीमीडिया कंटेंट का विशाल संग्रह है, जिसे कभी भी और कहीं से भी एक्सेस किया जा सकता है। जैसे-जैसे डिजिटल कंटेंट की मात्रा बढ़ती है, लाइब्रेरी को कंटेंट को प्रभावी ढंग से प्रबंधित करने और वितरित करने में महत्वपूर्ण चुनौतियों का सामना करना पड़ता है। यहीं पर OTT प्लेटफॉर्म में क्लाउड कंप्यूटिंग का एकीकरण एक महत्वपूर्ण भूमिका निभाता है।

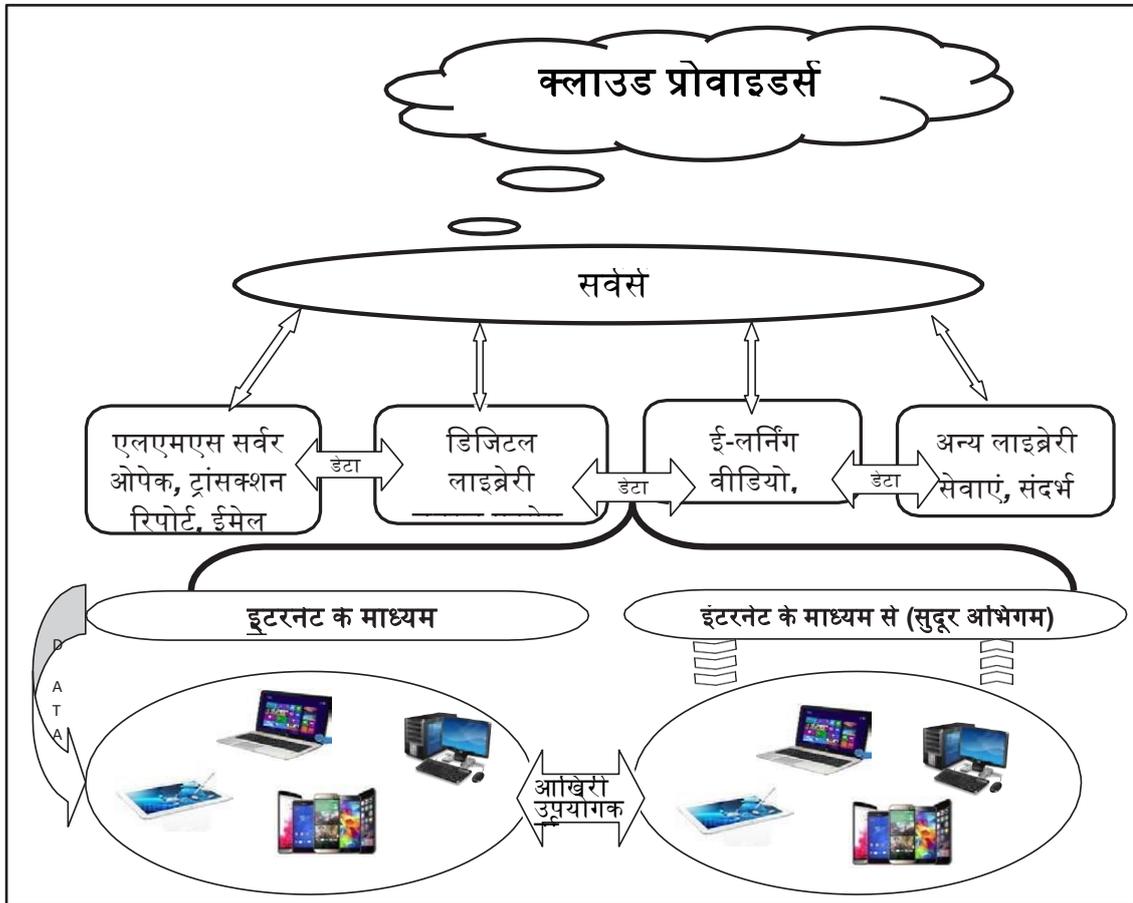
क्लाउड कंप्यूटिंग पुस्तकालयों को कंटेंट भंडारण, वितरण और प्रबंधन के लिए एक मजबूत और लचीला बुनियादी ढांचा प्रदान करता है। यह पुस्तकालयों को महंगे हार्डवेयर निवेश की आवश्यकता के बिना बड़ी मात्रा में डेटा को संभालने की अनुमति देता है। क्लाउड कंप्यूटिंग की मुख्य विशेषताएं जो OTT-आधारित लाइब्रेरी सेवाओं को लाभ पहुंचाती हैं, उनमें शामिल हैं:

6.1 स्केलेबल स्टोरेज समाधान:- लाइब्रेरीयों के लिए प्राथमिक चुनौतियों में से एक, विशेष रूप से डिजिटल युग में, मल्टीमीडिया कंटेंट के लिए बड़े पैमाने पर भंडारण की आवश्यकता है। चाहे वह ई-बुक्स, ऑडियोबुक्स, शोध पत्र या वीडियो हों, Amazon S3, Google Cloud Storage और Microsoft Azure Blob Storage जैसे क्लाउड स्टोरेज प्लेटफॉर्म स्केलेबल समाधान प्रदान करते हैं। ये प्लेटफॉर्म OTT-आधारित लाइब्रेरीयों को भंडारण सीमा या प्रदर्शन बाधाओं के बारे में चिंता किए बिना बड़ी मात्रा में कंटेंट संग्रहीत करने में सक्षम बनाते हैं। क्लाउड स्टोरेज भी अत्यधिक लचीला है, जिससे लाइब्रेरीयों को मांग बढ़ने या उतार-चढ़ाव के अनुसार अपनी भंडारण आवश्यकताओं को गतिशील रूप से बढ़ाने की अनुमति मिलती है।

6.2 कुशल कंटेंट वितरण और पहुँच:- क्लाउड कंप्यूटिंग उपयोगकर्ताओं को उनके स्थान की परवाह किए बिना कंटेंट के कुशल वितरण की सुविधा प्रदान करता है। OTT प्लेटफॉर्म अंतिम उपयोगकर्ताओं के करीब कंटेंट को कैश करने के लिए कंटेंट वितरण नेटवर्क (CDN) का उपयोग करते हैं, जिससे तेज़ लोड समय सुनिश्चित होता है और विलंबता कम होती है। विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रों में स्थित कई सर्वरों पर कंटेंट वितरित करके, CDN यह सुनिश्चित करते हैं कि उपयोगकर्ताओं को उच्च मांग की अवधि के दौरान भी तेज़ी से और मजबूती से कंटेंट प्राप्त हो। यह OTT-आधारित पुस्तकालयों के लिए विशेष रूप से महत्वपूर्ण है जो अलग-अलग बैंडविड्थ क्षमताओं के साथ वैश्विक दर्शकों की सेवा करते हैं। उदाहरण के लिए, AWS CloudFront और Akamai जैसी सेवाएँ स्ट्रीमिंग मीडिया के लिए मजबूत CDN समाधान प्रदान करती हैं। क्लाउड-आधारित CDN तकनीक का उपयोग करके, OTT लाइब्रेरी न्यूनतम बफरिंग के साथ उच्च-गुणवत्ता वाली वीडियो कंटेंट, ई-पुस्तकें और अन्य संसाधन वितरित कर सकते हैं, जिससे एक सहज उपयोगकर्ता अनुभव सुनिश्चित होता है।

6.3 रीयल-टाइम एनालिटिक्स और वैयक्तिकरण:- OTT-आधारित लाइब्रेरी सेवाओं में क्लाउड कंप्यूटिंग का एक अन्य लाभ इसकी रीयल-टाइम एनालिटिक्स प्रदान करने की क्षमता है। क्लाउड प्लेटफॉर्म उपयोगकर्ता के व्यवहार को ट्रैक कर सकते हैं, कंटेंट उपभोग पैटर्न की निगरानी कर सकते हैं और उन मीडिया के प्रकारों का विश्लेषण कर सकते हैं

जिनसे उपयोगकर्ता सबसे अधिक बार जुड़ते हैं। फिर इस डेटा का उपयोग वैयक्तिकृत अनुशंसाएँ देने और कंटेंट वितरण में सुधार करने के लिए किया जा सकता है। उदाहरण के लिए, Netflix उपयोगकर्ता की प्राथमिकताओं के आधार पर फ़िल्मों और टीवी शो की अनुशंसा करने के लिए उन्नत मशीन लर्निंग एल्गोरिदम और रीयल-टाइम एनालिटिक्स का उपयोग करता है। इसी तरह, OTT-आधारित लाइब्रेरी सेवाएँ पढ़ने के पैटर्न का विश्लेषण कर सकती हैं और उपयोगकर्ताओं को उनकी पिछली गतिविधियों के आधार पर किताबें या पत्रिकाएँ सुझा सकती हैं। TensorFlow (Google Cloud) और Microsoft Cognitive Services जैसे AI-संचालित उपकरण OTT-आधारित पुस्तकालयों को अधिक व्यक्तिगत और आकर्षक उपयोगकर्ता अनुभव बनाने में मदद कर सकते हैं।

चित्र - 02: डेटा का प्रवाह

7. OTT प्लेटफॉर्म में क्लाउड कंप्यूटिंग लाइब्रेरी की भूमिका

क्लाउड कंप्यूटिंग लाइब्रेरी ने OTT प्लेटफॉर्म पर कंटेंट डिलीवर करने, स्टोर करने, मैनेज करने और उसका विश्लेषण करने के तरीके को बदल दिया है। ये लाइब्रेरी स्ट्रीमिंग, स्टोरेज, ट्रांसकोडिंग, मेटाडेटा मैनेजमेंट और यूजर एनालिटिक्स जैसे कार्यों को सुविधाजनक बनाने के लिए ज़रूरी टूल और API प्रदान करती हैं। इन लाइब्रेरी को एकीकृत करके, OTT प्लेटफॉर्म प्रदर्शन को बढ़ा सकते हैं, स्केलेबिलिटी में सुधार कर सकते हैं और उपयोगकर्ताओं को व्यक्तिगत देखने का अनुभव प्रदान कर सकते हैं। OTT प्लेटफॉर्म में क्लाउड कंप्यूटिंग लाइब्रेरी की मुख्य भूमिकाओं पर नीचे विस्तार से चर्चा की गई है, साथ ही मौजूदा साहित्य और उद्योग उपयोग मामलों के संदर्भों का समर्थन किया गया है।

7.1 कंटेंट डिलीवरी और स्ट्रीमिंग: क्लाउड कंप्यूटिंग लाइब्रेरी कंटेंट डिलीवरी नेटवर्क (CDN) के उपयोग को अनुकूलित करके कंटेंट डिलीवरी और स्ट्रीमिंग का समर्थन करती हैं ताकि विलंबता और बफर समय को कम किया जा सके। AWS CloudFront SDK और Google Cloud CDN लाइब्रेरी जैसी लाइब्रेरी वैश्विक स्तर पर वीडियो कंटेंट के निर्बाध वितरण को सक्षम बनाती हैं। ये लाइब्रेरी अनुकूली बिटरेट स्ट्रीमिंग, जियोलोकेशन-आधारित रूटिंग और वीडियो प्रीफ़ेचिंग की सुविधा प्रदान करती हैं, जिससे नेटफ्लिक्स जैसे प्लेटफॉर्म पीक ट्रैफ़िक अवधि के दौरान भी उच्च वीडियो गुणवत्ता बनाए रख सकते हैं (AWS व्हाइटपेपर्स, 2022)।

7.2 स्टोरेज प्रबंधन: OTT कंटेंट लाइब्रेरी के लगातार बढ़ते आकार के साथ, कुशल स्टोरेज समाधान आवश्यक हैं। AWS S3, Google Cloud Storage और Azure Blob Storage जैसी क्लाउड लाइब्रेरी स्केलेबल, सुरक्षित और किफ़ायती स्टोरेज विकल्प प्रदान करती हैं। वे ऑब्जेक्ट लाइफ़साइकिल प्रबंधन, अतिरेक और एन्क्रिप्शन प्रदान करते हैं, जो मीडिया फ़ाइलों के सुरक्षित और कुशल भंडारण और पुनर्प्राप्ति के लिए महत्वपूर्ण हैं (मीडिया इनोवेशन क्वार्टरली, 2024)। उदाहरण के लिए, YouTube अपनी विशाल वीडियो लाइब्रेरी को होस्ट करने के लिए Google की स्टोरेज सेवाओं पर निर्भर करता है।

7.3 कंटेंट ट्रांसकोडिंग और अनुकूलन: विभिन्न डिवाइस, रिज़ॉल्यूशन और नेटवर्क स्थितियों को पूरा करने के लिए, OTT प्लेटफॉर्म को कंटेंट को कई फ़ॉर्मेट में ट्रांसकोड करना चाहिए। AWS Elemental MediaConvert और FFmpeg जैसी क्लाउड लाइब्रेरी रीयल-टाइम ट्रांसकोडिंग क्षमताएँ प्रदान करती हैं। ये लाइब्रेरी HLS और MPEG-DASH जैसे अनुकूली स्ट्रीमिंग फ़ॉर्मेट को सक्षम करती हैं, जो मल्टी-डिवाइस स्ट्रीमिंग के लिए महत्वपूर्ण हैं (FFmpeg: मीडिया ट्रांसकोडिंग के लिए एक ओपन-सोर्स दृष्टिकोण, 2022)। उदाहरण के लिए, Netflix दुनिया भर के उपयोगकर्ताओं को विभिन्न फ़ॉर्मेट में वीडियो ट्रांसकोड करने और डिलीवर करने के लिए AWS एलिमेंटल का उपयोग करता है।

7.4 मेटाडेटा प्रबंधन: मेटाडेटा OTT प्लेटफॉर्म पर कंटेंट की खोज, खोज और वैयक्तिकरण को बढ़ाता है। Google की क्लाउड नेचुरल लैंग्वेज API जैसी क्लाउड लाइब्रेरी मेटाडेटा के निष्कर्षण, विश्लेषण और प्रबंधन की सुविधा प्रदान करती हैं। AI-

संचालित टैगिंग, वर्गीकरण और प्रासंगिक विश्लेषण YouTube जैसे OTT प्लेटफॉर्म को उपयोगकर्ताओं को वैयक्तिकृत कंटेंट की अनुशंसा करने में सक्षम बनाता है (Google क्लाउड आधिकारिक दस्तावेज़ीकरण, 2023)। मेटाडेटा-संचालित अनुशंसाएँ उपयोगकर्ता जुड़ाव और प्रतिधारण में महत्वपूर्ण भूमिका निभाती हैं।

7.5 विश्लेषण और उपयोगकर्ता व्यवहार ट्रैकिंग: OTT प्लेटफॉर्म के लिए जुड़ाव को बेहतर बनाने और अनुशंसाओं को वैयक्तिकृत करने के लिए उपयोगकर्ता व्यवहार में वास्तविक समय की अंतर्दृष्टि आवश्यक है। क्लाउड लाइब्रेरी उपयोगकर्ता डेटा एकत्र करने और उसका विश्लेषण करने के लिए Google Analytics, AWS Quicksight और Azure Monitor जैसे एनालिटिक्स टूल के साथ एकीकृत होती हैं। ये लाइब्रेरी इवेंट ट्रैकिंग, प्रेडिक्टिव एनालिटिक्स और परफॉरमेंस मॉनिटरिंग को सक्षम बनाती हैं (क्लाउड कंप्यूटिंग और OTT मीडिया: सिनर्जीज़ एंड चैलेंजेस, 2023)। YouTube द्वारा Google Analytics का उपयोग करने से यह उपयोगकर्ता के व्यवहार को समझ सकता है, वीडियो की अनुशंसा कर सकता है और प्लेटफॉर्म के प्रदर्शन को अनुकूलित कर सकता है।

7.6 सुरक्षा और गोपनीयता प्रबंधन: चूंकि OTT प्लेटफॉर्म संवेदनशील उपयोगकर्ता डेटा और कॉपीराइट की गई कंटेंट को संभालते हैं, इसलिए सुरक्षा और गोपनीयता सर्वोपरि हो जाती है। क्लाउड लाइब्रेरी एन्क्रिप्शन, पहचान प्रबंधन और भूमिका-आधारित पहुँच नियंत्रण जैसी अंतर्निहित सुरक्षा सुविधाएँ प्रदान करती हैं। AWS IAM SDK और Google Cloud Identity लाइब्रेरी जैसी लाइब्रेरी GDPR और CCPA जैसे डेटा गोपनीयता विनियमों का अनुपालन सुनिश्चित करती हैं (मीडिया इनोवेशन क्वार्टरली, 2024)। Netflix उपयोगकर्ता डेटा की सुरक्षा और कंटेंट तक अनधिकृत पहुँच को रोकने के लिए AWS सुरक्षा लाइब्रेरी का उपयोग करता है।

8. OTT के लिए क्लाउड कंप्यूटिंग लाइब्रेरी का उपयोग करने में चुनौतियाँ

क्लाउड कंप्यूटिंग लाइब्रेरी जबकि कई लाभ प्रदान करती हैं, वहीं कुछ चुनौतियाँ भी प्रस्तुत करती हैं।

8.1 डेटा सुरक्षा और गोपनीयता: OTT प्लेटफॉर्म बड़ी मात्रा में संवेदनशील उपयोगकर्ता डेटा और कॉपीराइट मीडिया को संभालते हैं। जनरल डेटा प्रोटेक्शन रेगुलेशन (GDPR) और कैलिफ़ोर्निया कंज्यूमर प्राइवैसी एक्ट (CCPA) जैसे नियमों का पालन करने के लिए, प्लेटफॉर्म को मज़बूत डेटा सुरक्षा उपाय सुनिश्चित करने चाहिए। क्लाउड कंप्यूटिंग लाइब्रेरी एन्क्रिप्शन, डेटा एनोनिमाइज़ेशन और एक्सेस कंट्रोल में मदद करती हैं, लेकिन वे संभावित साइबर खतरों के जोखिम को भी बढ़ाती हैं। हैकर्स क्लाउड इंफ्रास्ट्रक्चर में कमज़ोरियों का फ़ायदा उठा सकते हैं, जिससे डेटा उल्लंघन हो सकता है।

8.2 विलंबता और बफरिंग: OTT प्लेटफॉर्म का लक्ष्य न्यूनतम बफरिंग के साथ उच्च-गुणवत्ता वाली स्ट्रीमिंग प्रदान करना है। जबकि क्लाउड लाइब्रेरी अक्सर विलंबता को कम करने के लिए कंटेंट डिलीवरी नेटवर्क (CDN) का समर्थन करती हैं, लाइव स्ट्रीमिंग और पीक ट्रैफ़िक के दौरान समस्या बनी रहती है। सर्वर लोड, नेटवर्क कंजेशन और कंटेंट

रूटिंग जैसे कारक विलंबता को प्रभावित कर सकते हैं, खासकर भौगोलिक रूप से वितरित स्ट्रीमिंग में।

8.3 विक्रेता लॉक-इन: OTT प्लेटफॉर्म अक्सर AWS, Google Cloud या Azure जैसे विशिष्ट क्लाउड प्रदाताओं पर निर्भर हो जाते हैं। यह निर्भरता, जिसे "विक्रेता लॉक-इन" कहा जाता है, API संगतता, विकास वर्कफ्लो और माइग्रेशन लागतों में अंतर के कारण प्रदाताओं को बदलने के लिए प्लेटफॉर्म की लचीलेपन को सीमित करती है। समय के साथ, यह लागतों को बढ़ा सकता है और विक्रेताओं के साथ बेहतर शर्तों पर बातचीत करने की प्लेटफॉर्म की क्षमता को कम कर सकता है।

8.4 लागत प्रबंधन: क्लाउड-आधारित OTT प्लेटफॉर्म को स्टोरेज, बैंडविड्थ और कंप्यूटेशन के लिए उतार-चढ़ाव वाली लागतों का सामना करना पड़ता है। क्लाउड प्रदाताओं के पे-एज़-यू-गो मॉडल का मतलब है कि पीक डिमांड के दौरान लागत बढ़ सकती है। उदाहरण के लिए, हाई-डेफिनेशन (HD) या 4K कंटेंट को स्ट्रीम करने के लिए काफी अधिक बैंडविड्थ और स्टोरेज की आवश्यकता होती है। प्रभावी लागत प्रबंधन के बिना, प्लेटफॉर्म को अप्रत्याशित बिलों का सामना करना पड़ सकता है।

9. प्रमुख क्लाउड कंप्यूटिंग लाइब्रेरीज़ का तुलनात्मक विश्लेषण

यह तुलनात्मक विश्लेषण इस बात पर प्रकाश डालता है कि कैसे क्लाउड लाइब्रेरी OTT प्लेटफॉर्म के बैक-एंड इंफ्रास्ट्रक्चर को शक्ति प्रदान करती हैं, जिससे वे वैश्विक स्तर पर लाखों उपयोगकर्ताओं को उच्च-गुणवत्ता वाली, वैयक्तिकृत कंटेंट वितरित करने में सक्षम होते हैं।

लाइब्रेरी	क्लाउड प्लेटफॉर्म	फ़ंक्शन	उपयोग
ए डब्लू एस SDKs	ए डब्लू एस	स्टोरेज, CDN, AI/ML, ट्रांसकोडिंग	नेटफ्लिक्स, अमेज़न प्राइम
गूगल क्लाउड SDK	गूगल क्लाउड	स्टोरेज, CDN, मेटाडेटा, AI	यूट्यूब, डिज़्नी+
माइक्रोसॉफ्ट एज़्योर SDK	माइक्रोसॉफ्ट एज़्योर	स्टोरेज, CDN, AI/ML	हुलु, एचबीओ मैक्स
FFmpeg	ओपन सोर्स	ट्रांसकोडिंग, स्ट्रीमिंग, कम्प्रेसन	स्वतंत्र प्लेटफॉर्म

चित्र – 03: प्रमुख क्लाउड कंप्यूटिंग लाइब्रेरीज़ का तुलनात्मक विश्लेषण

लाइब्रेरी: यह कॉलम उन विशिष्ट क्लाउड लाइब्रेरी को सूचीबद्ध करता है जिन्हें OTT डोमेन में व्यापक रूप से अपनाया जाता है। उदाहरणों में AWS SDK, Google Cloud SDK, Microsoft Azure SDK और FFmpeg शामिल हैं। इनमें से प्रत्येक लाइब्रेरी की स्टोरेज,

ट्रांसकोडिंग और AI/ML सपोर्ट जैसे विशिष्ट कार्यों को संभालने में एक अलग भूमिका होती है।

क्लाउड प्लेटफॉर्म: यह उस प्लेटफॉर्म को इंगित करता है जहाँ लाइब्रेरी संचालित होती है। उदाहरण के लिए, AWS SDK Amazon Web Services (AWS) पर चलते हैं, Google Cloud SDK Google Cloud Platform (GCP) पर चलते हैं, और इसी तरह। FFmpeg जैसी कुछ लाइब्रेरी ओपन-सोर्स और स्वतंत्र हैं, जिसका अर्थ है कि वे कई प्लेटफॉर्म पर काम कर सकती हैं, जिससे OTT प्रदाताओं को अधिक लचीलापन मिलता है।

फ़ंक्शन: यह कॉलम प्रत्येक लाइब्रेरी की प्राथमिक विशेषताओं और क्षमताओं पर प्रकाश डालता है। स्टोरेज मैनेजमेंट, कंटेंट डिलीवरी नेटवर्क (CDN) इंटीग्रेशन, आर्टिफिशियल इंटेलिजेंस (AI), मशीन लर्निंग (ML) और ट्रांसकोडिंग जैसे फ़ंक्शन OTT प्लेटफॉर्म के लिए महत्वपूर्ण हैं। उदाहरण के लिए:

- AWS SDK मीडिया स्ट्रीमिंग, कंटेंट स्टोरेज, मशीन लर्निंग इंटीग्रेशन और लाइव वीडियो प्रोसेसिंग को सक्षम करते हैं।
- Google क्लाउड SDK मेटाडेटा टैगिंग और अनुशंसा इंजन के लिए Google के उन्नत AI मॉडल तक पहुँच प्रदान करते हैं।
- FFmpeg का उपयोग व्यापक रूप से अनुकूली स्ट्रीमिंग का समर्थन करने के लिए वीडियो फ़ाइलों को कई प्रारूपों में ट्रांसकोडिंग और संपीड़ित करने के लिए किया जाता है।

उपयोग: यह कॉलम उन OTT प्लेटफॉर्म की पहचान करता है जो निर्दिष्ट लाइब्रेरी का सक्रिय रूप से उपयोग करते हैं। उदाहरण के लिए:

- Netflix और Amazon Prime स्टोरेज, स्ट्रीमिंग और रीयल-टाइम एनालिटिक्स के लिए AWS SDK पर बहुत अधिक निर्भर करते हैं।
- YouTube स्टोरेज, मेटाडेटा टैगिंग और AI-संचालित कंटेंट अनुशंसाओं के लिए Google क्लाउड सेवाओं का उपयोग करता है।
- Hulu और HBO Max अपनी सुरक्षित स्ट्रीमिंग और AI-संचालित अनुशंसाओं के लिए Microsoft Azure का लाभ उठाते हैं।
- स्वतंत्र प्लेटफॉर्म अक्सर किफ़ायती, अनुकूलन योग्य ट्रांसकोडिंग समाधानों के लिए FFmpeg जैसे ओपन-सोर्स टूल को प्राथमिकता देते हैं।

10. ओटीटी के लिए क्लाउड कंप्यूटिंग लाइब्रेरी में भविष्य के रुझान

फिल्म उद्योग में क्लाउड-आधारित स्ट्रीमिंग का भविष्य आशाजनक दिखता है, तथा कई रुझान इसकी दिशा को आकार दे रहे हैं:

10.1. एज कंप्यूटिंग और 5G एकीकरण:

एज कंप्यूटिंग का अर्थ है डेटा को केंद्रीकृत डेटा केंद्रों के बजाय जहाँ इसे उत्पन्न किया जाता है (नेटवर्क के "किनारे" पर) के करीब संसाधित करना। जब 5G की अल्ट्रा-फास्ट इंटरनेट स्पीड

और कम विलंबता के साथ जोड़ा जाता है, तो यह स्ट्रीमिंग की गुणवत्ता को काफी बढ़ा सकता है। OTT प्लेटफॉर्म के लिए, यह प्रवृत्ति बफरिंग समय को कम करेगी और अधिक सहज स्ट्रीमिंग अनुभव प्रदान करेगी। दूर के क्लाउड सर्वर पर निर्भर रहने के बजाय, स्मार्ट टीवी, राउटर या स्थानीय सर्वर जैसे एज डिवाइस दर्शक के स्थान के करीब कंटेंट को संसाधित करेंगे।

उदाहरण: नेटफ्लिक्स जैसे प्लेटफॉर्म उपयोगकर्ताओं के पास स्थानीय सर्वर पर अक्सर देखी जाने वाली कंटेंट को संग्रहीत करने के लिए एज कंप्यूटिंग का लाभ उठा सकते हैं, जिससे त्वरित पहुँच सुनिश्चित होती है और मुख्य सर्वर पर लोड कम होता है।

10.2. AI और मशीन लर्निंग:

इसका क्या मतलब है: क्लाउड लाइब्रेरी पूर्वानुमानित विश्लेषण, वैयक्तिकरण और कंटेंट अनुशंसाओं को सक्षम करने के लिए अधिक उन्नत AI और ML मॉडल का समर्थन करेगी। OTT प्लेटफॉर्म इन सुविधाओं का उपयोग उपयोगकर्ता की प्राथमिकताओं को बेहतर ढंग से समझने, कंटेंट की अनुशंसा करने और खोज परिणामों को अनुकूलित करने के लिए करेंगे। मशीन लर्निंग का उपयोग उपशीर्षक निर्माण, दृश्य पहचान और वास्तविक समय की कंटेंट मॉडरेशन के लिए भी किया जा सकता है।

उदाहरण: YouTube की AI-संचालित कंटेंट अनुशंसा प्रणाली, जो उपयोगकर्ता के देखने के इतिहास के आधार पर वीडियो सुझाती है, Google Cloud की AI क्षमताओं द्वारा संचालित है।

10.3. विकेंद्रीकृत संग्रहण:

AWS या Google Cloud जैसे प्लेटफॉर्म पर केंद्रीकृत संग्रहण का उपयोग करने के बजाय, विकेंद्रीकृत संग्रहण प्रणालियाँ ब्लॉकचेन जैसे नेटवर्क पर कई नोड्स में डेटा वितरित करती हैं। यह दृष्टिकोण डेटा सुरक्षा और गोपनीयता को बढ़ाता है क्योंकि इसमें विफलता का कोई एकल बिंदु नहीं है। यह बड़े क्लाउड प्रदाताओं पर निर्भरता को भी कम करता है, जिससे विक्रेता लॉक-इन जैसी समस्याएँ कम होती हैं।

उदाहरण: एक उभरती हुई प्रवृत्ति IPFS (इंटरप्लेनेटरी फ़ाइल सिस्टम) जैसे विकेंद्रीकृत भंडारण प्रोटोकॉल का उपयोग है, जिसका उपयोग स्वतंत्र OTT प्लेटफॉर्म द्वारा लागत कम करने और डेटा अतिरेक सुनिश्चित करने के लिए किया जा सकता है।

10.4. ग्रीन कंप्यूटिंग:

ग्रीन कंप्यूटिंग पर्यावरणीय प्रभाव को कम करने के लिए ऊर्जा-कुशल क्लाउड लाइब्रेरी विकसित करने पर केंद्रित है। इसमें डेटा केंद्रों की ऊर्जा खपत को कम करना, नवीकरणीय ऊर्जा का उपयोग करना और भंडारण और प्रसंस्करण एल्गोरिदम को अनुकूलित करना शामिल है। जैसे-जैसे OTT प्लेटफॉर्म अधिक संधारणीय बनने का प्रयास करते हैं, वे "ग्रीन" क्लाउड लाइब्रेरी की तलाश करेंगे जो ऊर्जा दक्षता को प्राथमिकता देते हैं। इसमें भंडारण

और बैंडविड्थ आवश्यकताओं को कम करने के लिए वीडियो फ़ाइलों की एन्कोडिंग को अनुकूलित करना शामिल हो सकता है।

उदाहरण: नेटफ्लिक्स और यूट्यूब जैसी स्ट्रीमिंग दिग्गज व्यापक संधारणीयता पहलों के हिस्से के रूप में अपने कार्बन पदचिह्न को कम करने के लिए ऊर्जा-कुशल ट्रांसकोडिंग विधियों को अपना सकते हैं।

11. निष्कर्ष :

क्लाउड कंप्यूटिंग लाइब्रेरी OTT युग के लिए मौलिक बन गई हैं, जो कंटेंट वितरण, भंडारण, ट्रांसकोडिंग, मेटाडेटा प्रबंधन और एनालिटिक्स के लिए समाधान प्रदान करती हैं। इस शोधपत्र में OTT कंटेंट प्रबंधन को नया रूप देने में AWS SDK, Google Cloud SDK और ओपन-सोर्स FFmpeg जैसी लाइब्रेरी की महत्वपूर्ण भूमिका की जांच की गई है। रीयल-टाइम स्ट्रीमिंग, अनुकूली बिटरेट डिलीवरी और बड़े पैमाने पर स्टोरेज की सुविधा देकर, इन लाइब्रेरी ने नेटफ्लिक्स, YouTube और Hulu जैसे प्लेटफ़ॉर्म को उच्च-गुणवत्ता वाले स्ट्रीमिंग अनुभव प्रदान करने में सक्षम बनाया है। हालाँकि, क्लाउड कंप्यूटिंग लाइब्रेरी को अपनाना चुनौतियों से रहित नहीं है। विक्रेता लॉक-इन, उच्च परिचालन लागत और डेटा गोपनीयता संबंधी चिंताएँ जैसे मुद्दे OTT सेवा प्रदाताओं को प्रभावित करना जारी रखते हैं। सीमित संख्या में क्लाउड विक्रेताओं पर निर्भरता जोखिम पैदा करती है, जबकि कई लाइब्रेरी को एकीकृत करने की जटिलता तकनीकी ओवरहेड को बढ़ाती है। इन चुनौतियों के बावजूद, OTT प्लेटफ़ॉर्म विक्रेता लॉक-इन को कम करने और डेटा गोपनीयता विनियमों के अनुपालन को सुनिश्चित करने के लिए सुरक्षा प्रोटोकॉल अपनाने के लिए मल्टी-क्लाउड रणनीतियों जैसे अभिनव दृष्टिकोणों की खोज कर रहे हैं। आगे देखते हुए, एज कंप्यूटिंग, 5G एकीकरण और AI/ML उन्नति में उभरते रुझान OTT परिदृश्य को फिर से परिभाषित करने के लिए तैयार हैं। एज कंप्यूटिंग और 5G अल्ट्रा-लो लेटेंसी स्ट्रीमिंग को सक्षम करेगा, जिससे लाइव प्रसारण अधिक सुलभ हो जाएगा। विकेंद्रीकृत भंडारण विकल्प प्लेटफ़ॉर्म को अपने डेटा पर अधिक नियंत्रण प्रदान कर सकते हैं, जबकि ऊर्जा-कुशल पुस्तकालयों का उदय स्थायी स्ट्रीमिंग समाधानों का समर्थन करेगा। क्लाउड कंप्यूटिंग लाइब्रेरी OTT युग के लिए मौलिक बन गई हैं, जो कंटेंट वितरण, भंडारण, ट्रांसकोडिंग, मेटाडेटा प्रबंधन और एनालिटिक्स के लिए समाधान प्रदान करती हैं। इस शोधपत्र में OTT कंटेंट प्रबंधन को नया रूप देने में AWS SDK, Google Cloud SDK और ओपन-सोर्स FFmpeg जैसी लाइब्रेरी की महत्वपूर्ण भूमिका की जांच की गई है। विक्रेता लॉक-इन और डेटा सुरक्षा जैसी चुनौतियों के बावजूद, क्लाउड कंप्यूटिंग लाइब्रेरी में चल रहे नवाचार OTT परिदृश्य में और क्रांति लाने का वादा करते हैं। एज कंप्यूटिंग, AI एकीकरण और विकेंद्रीकृत भंडारण जैसे भविष्य के विकास कंटेंट पहुंच और प्रबंधन की सीमाओं को आगे बढ़ाते रहेंगे, जिससे OTT मीडिया के लिए एक नया युग शुरू होगा।

12. संदर्भ :

- [1] Tavluoglu, C., & Korkmaz, A. (2013). Cloud computing for libraries. Retrieved from http://www.academia.edu/8802780/Cloud_Computing_for_Libraries (Accessed 18 March 2023).
- [2] Apostu, A., Puican, F., Ularu, G., Suciu, G., & Todoran, G. Study on advantages and disadvantages of Cloud Computing – the advantages of Telemetry Applications in the Cloud. Recent Advances in Applied Computer Science and Digital Services. Retrieved from <http://www.wseas.us/e-library/conferences/2013/Morioka/DSAC/DSAC-16.pdf> (Accessed 19 June 2024)
- [3] Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Cloud_computing
- [4] दास, के.सी. (2013)। लाइब्रेरी सेवाओं पर क्लाउड कंप्यूटिंग का प्रभाव। http://www.kiit.ac.in/centrallibrary/pdf/pdf_presentation/Impact_of_Cloud_Computing_on_Library_Services.pdf से लिया गया (18 मार्च 2024 को एक्सेस किया गया)
- [5] Velte, A. T., Velte, T. J., & Elsenpeter, R. (2010). Cloud computing: A practical approach. New Delhi, McGraw Hill Education (India) Private Limited.
- [6] Huth, A., & Cebula, J. (2011). The Basics of Cloud Computing. Retrieved from <https://www.us-cert.gov/sites/default/files/publications/CloudComputingHuthCebula.pdf> (Accessed 20 May 2024)
- [7] राव, एम. एन. (2015), क्लाउड कंप्यूटिंग, नई दिल्ली, पीएचआई लर्निंग प्राइवेट लिमिटेड।
- [8] Mavodza, J. (2012). The impact of cloud computing on the future of academic library practices and services. *New Library World*, 114(3/4), 132-141. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1108/03074801311304041>
- [9] जर्नल ऑफ मीडिया टेक्नोलॉजी, (2023), जर्नल ऑफ मीडिया टेक्नोलॉजी
- [10] AWS मीडिया ब्लॉग, (2022), मीडिया सेवाओं पर AWS श्वेतपत्र

"सशक्त नारी, सशक्त भारत: पुस्तकालयों से सशक्तिकरण की राह"
(Empowered Women, Empowered India:
Path to Empowerment through Libraries)

डॉ. भाग्यश्री राजपूत, असिस्टेंट प्रोफेसर, समाजशास्त्र, डॉ. बाबासाहेब अम्बेडकर मुक्त विश्वविद्यालय, अहमदाबाद, गुजरात

☆ **सारांश:**

सशक्त भारत का सपना तभी साकार हो सकता है जब हमारी नारियाँ आत्मनिर्भर और सशक्त बनें। महिलाओं के सशक्तिकरण के लिए शिक्षा, जानकारी, और संसाधनों तक पहुंच अत्यंत महत्वपूर्ण है। पुस्तकालयों का इस संदर्भ में एक केंद्रीय स्थान है, पुस्तकालयों में उपलब्ध तकनीकी, वैज्ञानिक, और कानूनी विषयों पर साहित्य, संसाधन और कार्यक्रम महिलाओं को उनके सामाजिक और आर्थिक विकास में सहायता करते हैं सत्ता और निर्णय लेने की प्रक्रिया में शामिल होने के लिए सशक्त बनाते हैं। जब महिलाओं को जानकारी और ज्ञान का समान अवसर दिया जाता है, तो वे न केवल स्वयं को बल्कि पूरे समाज को सशक्त बना सकती हैं। इस प्रकार, पुस्तकालय महिलाओं को उनके अधिकारों के प्रति जागरूक बनाते हैं और उन्हें स्वतंत्र सोचने और निर्णय लेने के लिए प्रेरित करते हैं। एक सशक्त नारी ही सशक्त भारत का निर्माण कर सकती है और पुस्तकालय इस दिशा में एक महत्वपूर्ण कदम हैं।

☆ **प्रमुख शब्द:** ज्ञान, सशक्तिकरण, नारीवाद, आत्मनिर्भरता, लैंगिक समानता

परिचय:

सशक्त नारी, सशक्त भारत एक ऐसी अवधारणा है जो महिलाओं को सशक्त बनाने और उन्हें समाज में समान अवसर प्रदान करने पर केंद्रित है। पुस्तकालय इस लक्ष्य को प्राप्त करने में महत्वपूर्ण भूमिका निभा सकते हैं। वे ज्ञान, सूचना और विचारों के भंडार हैं जो महिलाओं को सशक्त बनाने में मदद कर सकते हैं। हाल के वर्षों में, पुस्तकालयों ने महिला सशक्तिकरण के महत्वपूर्ण साधन के रूप में उभर कर सामने आए हैं। पुस्तकालयों में उपलब्ध संसाधन, जैसे कि पुस्तकें, पत्रिकाएं, ऑडियो-वीडियो सामग्री, इंटरनेट आदि, महिलाओं को शिक्षा प्राप्त करने, कौशल विकसित करने और आत्मविश्वास हासिल करने में, एवं, सामाजिक, आर्थिक और राजनीतिक रूप से सशक्त बनाने में भी मदद करते हैं। वे महिलाओं को विभिन्न विषयों पर जानकारी तक पहुंच प्रदान करते हैं, जिससे उन्हें अपने ज्ञान का विस्तार करने और अपने दृष्टिकोण को विकसित करने में मदद मिलती है। इसके अलावा, पुस्तकालय महिलाओं को नेटवर्क बनाने और अन्य महिलाओं के साथ विचारों का आदान-प्रदान करने के अवसर प्रदान करते हैं।

पुस्तकालयों में उपलब्ध संसाधन और महिला सशक्तिकरण:

महिला सशक्तिकरण का अर्थ है महिलाओं को उनके अधिकारों और क्षमताओं का एहसास कराना, ताकि वे अपने जीवन में सक्रिय भूमिका निभा सकें। मया एंजेलो (Maya Angelou) ने कहा है: "Each time a woman stands up for herself, without knowing it possibly, without claiming it, she stands up for all women." जब एक महिला अपने लिए खड़ी होती है, तो वह अनजाने में सभी महिलाओं के लिए खड़ी होती है। पुस्तक पुस्तकालयों को महिलाओं के सशक्तिकरण के लिए एक महत्वपूर्ण मंच के रूप में है जो

महिलाओं को अपने अधिकारों के लिए लड़ने और एक अधिक न्यायपूर्ण और समान समाज बनाने में मदद कर सकते हैं। पुस्तकालय महिलाओं को शिक्षा और साक्षरता प्राप्त करने का अवसर प्रदान करते हैं। साक्षरता महिला सशक्तिकरण का आधार है, क्योंकि यह महिलाओं को सूचना तक पहुंचने और समझने में सक्षम बनाती है। इसके अलावा, पुस्तकालय महिलाओं को विभिन्न विषयों पर किताबें, पत्रिकाएं और अन्य संसाधन प्रदान करते हैं, जिससे उन्हें ज्ञान और कौशल हासिल करने में मदद मिलती है। पुस्तकालयों में आयोजित चर्चा समूह, कार्यशालाएं और अन्य कार्यक्रम महिलाओं को समान विचारधारा वाले लोगों से मिलने और विचारों का आदान-प्रदान करने का अवसर देते हैं। इससे महिलाओं को एक-दूसरे का समर्थन करने और सशक्त बनाने में मदद मिलती है। पुस्तकालय महिलाओं को आर्थिक रूप से सशक्त बनाने में मदद कर सकते हैं। कई पुस्तकालय कौशल विकास कार्यक्रम, व्यवसाय प्रशिक्षण और रोजगार सलाह सेवाएं प्रदान करते हैं। ये कार्यक्रम महिलाओं को रोजगार के अवसर प्राप्त करने और आत्मनिर्भर बनने में सहायता करते हैं। पुस्तकालय महिलाओं को सामाजिक और राजनीतिक रूप से सशक्त बनाने में मदद कर सकते हैं। पुस्तकालयों में आयोजित जागरूकता कार्यक्रम, बहस और अन्य गतिविधियों से महिलाओं को सामाजिक मुद्दों के बारे में जागरूकता बढ़ाने और अपनी आवाज उठाने में मदद मिलती है। इससे महिलाओं को समुदाय में सक्रिय भूमिका निभाने और निर्णय लेने की प्रक्रिया में भाग लेने में सक्षम बनाया जाता है।

महिलाओं के लिए पुस्तकालयों का महत्व :

पुस्तकालय महिलाओं के लिए एक अनमोल संसाधन हैं। वे महिलाओं को सशक्त बनाने, ज्ञान प्राप्त करने और अपने जीवन को बेहतर बनाने में मदद करते हैं। कई विद्वानों ने ग्रंथालय को एक मंदिर, पूजा का घर, ज्ञान की देवी का निवास स्थान के रूप में परिभाषित किया है। यह बात ही समाज में पुस्तकालय के स्थान एवं महत्व को दर्शाती है। यूनेस्को ने सार्वजनिक पुस्तकालय को ज्ञान के स्थानीय प्रवेश द्वार के रूप में परिभाषित किया है जो आजीवन सीखने, स्वतंत्र निर्णय लेने और सांस्कृतिक विकास और सामाजिक समूह के लिए एक बुनियादी शर्त प्रदान करता है। यूनेस्को घोषणापत्र में यह भी कहा गया है कि यह कानून के स्पष्ट अधिदेश के तहत स्थापित एक संस्था होनी चाहिए, जो पूरी तरह से सार्वजनिक निधि से हो, अपनी सभी सेवाएँ निःशुल्क प्रदान करे और समुदाय के सभी सदस्यों के लिए निःशुल्क और समान उपयोग के लिए खुली हो, चाहे उनकी आयु, लिंग, धर्म, भाषा या शिक्षा का संरचनात्मक स्तर कुछ भी हो। सार्वजनिक पुस्तकालय एक कल्याण केंद्र है जो शिक्षा को बढ़ावा देने, संस्कृति को बढ़ावा देने, स्वस्थ मनोरंजन के लिए गुंजाइश प्रदान करने और समाज के सभी वर्गों को जानकारी प्रसारित करके समुदाय को उपयोगी सेवा प्रदान करता है; पुस्तकालय महिलाओं को मनोरंजन का साधन भी प्रदान करते हैं। वे उपन्यास, कहानियां, कविताएं और अन्य मनोरंजक सामग्री पढ़ सकती हैं, जिससे उन्हें तनाव मुक्ति और आराम मिलता है।

महिला सशक्तिकरण के लिए सरकारी योजनाएँ और पहलें

- (1) **राष्ट्रीय ई-पुस्तकालय:** यह डिजिटल लाइब्रेरी विभिन्न भाषाओं में लाखों पुस्तकों, शोध पत्रों, एडवेंचर और मिस्ट्री, हास्य, साहित्य और कथा, क्लासिक्स, गैर-काल्पनिक और स्व-सहायता, इतिहास, आत्मकथाएं, कॉमिक्स, चित्र पुस्तकें, विज्ञान, कविता और अन्य शैक्षणिक सामग्री को एकीकृत करती है। यह पहल शिक्षा में लैंगिक असमानता को कम करने में मदद करती है। महिलाओं को भी पुरुषों के समान शिक्षा प्राप्त करने का अवसर मिलता है। शिक्षा और कौशल विकास से महिलाओं को रोजगार के अवसर बढ़ते हैं, शिक्षित और सशक्त महिलाएं समाज में सक्रिय भूमिका निभाती हैं और सामाजिक परिवर्तन लाने में योगदान देती हैं।

- (II) **महिला प्रशिक्षण और रोजगार कार्यक्रम सहयोग योजना:** 1986-87 में शुरू की गई एक महत्वपूर्ण पहल है। इसका मुख्य उद्देश्य ग्रामीण और शहरी क्षेत्रों की गरीब महिलाओं के सशक्तिकरण के लिए उन्हें कौशल विकास और रोजगार के अवसर प्रदान करना है।
- (III) **बेटी बचाओ, बेटी पढ़ाओ योजना:** जिसका उद्देश्य लिंगानुपात में सुधार करना और लड़कियों की शिक्षा को बढ़ावा देना है। यह योजना कन्या भ्रूण हत्या, बाल विवाह और अन्य सामाजिक बुराइयों से लड़ने के लिए विभिन्न कदम उठाती है। योजना के तहत, सरकार विभिन्न प्रोत्साहन और सहायता प्रदान करती है, जैसे कि बालिका शिक्षा के लिए छात्रवृत्तियां, स्वास्थ्य सेवाएं और कौशल विकास कार्यक्रम।

शक्तिशाली पुस्तकें - महिला सशक्तिकरण में महत्वपूर्ण योगदान:

महिला सशक्तिकरण का विषय सदियों से चर्चा का विषय रहा है। इस दिशा में कई लेखकों, विचारकों और कार्यकर्ताओं ने अपने विचारों और अनुभवों को साझा किया है। इनमें से कुछ पुस्तकें ऐसी हैं जिन्होंने महिलाओं को सशक्त बनाने और उनके अधिकारों के लिए लड़ने में प्रेरित किया है।

1. वे नायाब औरतें (मृदुला गर्ग) :- इस पुस्तक में मृदुला गर्ग ने भारतीय इतिहास की उन महिलाओं के जीवन को चित्रित किया है, जिन्होंने अपने समय में चुनौतियों का सामना करते हुए भी अपने लक्ष्यों को प्राप्त किया।
2. स्त्री-मुक्ति की सामाजिकी: मध्यकाल और नवजागरण (अनामिका) :- यह पुस्तक मध्यकाल और नवजागरण के दौर की रचनाओं, रचनाकारों और दूर भविष्य तक को प्रभावित करने वाली प्रवृत्तियों को रेखांकित करते हुए स्त्री-विमर्श के उदात्त पक्षों का अन्वेषण करती है।
3. विकल विद्रोहिणी: पंडिता रमाबाई (सुजाता) :- पंडिता रमाबाई की यह जीवनी हिन्दी लोकवृत्त में दशकों से उपस्थित खालीपन को ही नहीं भरती बल्कि गहन शोध से एकत्र विपुल सूचनाओं और सामग्रियों के सहारे भारतीय पुनर्जागरण के एक स्त्रीवादी पाठ की राह खोलते हुए वर्तमान के लिए रमाबाई की प्रासंगिकता को भी रेखांकित करती है।
4. द गॉड ऑफ़ स्मॉल थिंग्स (अरुंधति राँय) :- भारत में जाति, वर्ग और लिंग की एक मार्मिक खोज, यह उपन्यास सामाजिक अन्याय की जटिलताओं और हाशिए पर पड़े समुदायों पर पड़ने वाले प्रभाव को उजागर करता है।
5. द बैंडिट क्वीन (माला सेन) :- फूलन देवी की सच्ची कहानी, एक प्रसिद्ध डाकू रानी जिसने सामाजिक मानदंडों को चुनौती दी और न्याय के लिए लड़ाई लड़ी।
6. द सेकंड सेक्स (सिमोन डी बोव्वार) :- इस पुस्तक में बोव्वॉयर ने महिलाओं को पुरुषों के रूप में एक दूसरे लिंग के रूप में देखने के सामाजिक निर्माण की आलोचना की है।
7. द फ़ेमिनिन मिस्टिक (बेटी फ्रीडन- Betty Friedan) - इस पुस्तक में फ्रीडन ने मध्यवर्गीय अमेरिकी गृहिणियों के अनुभवों का वर्णन किया है और यह पुस्तक द्वितीय लहर नारीवाद की एक महत्वपूर्ण पुस्तक है और यह घर और काम के बीच महिलाओं के संघर्ष को उजागर करती है।
8. मैं मलाला हूँ (मलाला युसुफ़झाई) :- एक युवा पाकिस्तानी कार्यकर्ता की प्रेरक आत्मकथा जिसने लड़कियों की शिक्षा के लिए लड़ाई लड़ी और तालिबान द्वारा हत्या के प्रयास में बच गई।
9. द हैंडमेड्स टेल (मागरिट एटवुड) :- एक डायस्टोपियन उपन्यास जो महिला उत्पीड़न, प्रजनन अधिकारों और अधिनायकवादी शासन के खतरों के विषयों की खोज करता है।

ये पुस्तकें महिला सशक्तिकरण के विभिन्न पहलुओं पर प्रकाश डालती हैं और महिलाओं को उनके अधिकारों के लिए लड़ने और एक बेहतर समाज बनाने के लिए प्रेरित करती हैं।

महिला पुस्तकालयों की सूची :

महिला पुस्तकालय महिलाओं के लिए एक सुरक्षित और समर्पित स्थान होते हैं, जहां वे विभिन्न विषयों पर किताबें पढ़ सकती हैं, अध्ययन कर सकती हैं, और एक-दूसरे के साथ विचारों का आदान-प्रदान कर सकती हैं। ये पुस्तकालय महिला सशक्तिकरण में महत्वपूर्ण भूमिका निभाते हैं।

1. बिब्लियोटेका फ्रांसेस्का बोनमेसन (**Biblioteca Francesca Bonnemaison - Barcelona, Spain**): यूरोप में महिलाओं के लिए विशेष रूप से पहला पुस्तकालय।
2. बिब्लियोटेका इटालियना डेले डोने (**Biblioteca Italiana delle Donne - Bologna, Italy**): बिब्लियोटेका इटालियना डेले डोने का जन्म 1970 के दशक के अंत में सेंट्रो डि डॉक्यूमेंटाजियोन, इनिज़ियाटिवा ई रिसेर्का डेले डोने के हिस्से के रूप में हुआ था, जो कि शोध और राजनीति के क्षेत्रों में सक्रिय महिलाओं के एक संघ, एसोसिएज़ियोन ऑरलैंडो द्वारा विकसित एक परियोजना के परिणामस्वरूप हुआ था, जिसने लिंग भेद की संस्कृति और महिला सार्वजनिक उपस्थिति दोनों को बढ़ावा देने के लिए इस स्वायत्त संस्थान की स्थापना की थी।
3. बिब्लियोथेक मार्गुएराइट डूरंड (**Bibliothèque Marguerite Durand - Paris, France**): पूरी तरह से महिलाओं को समर्पित फ्रांसीसी नारीवादी पुस्तकालय, डूरंड के व्यक्तिगत संग्रह के दान के साथ शुरू हुआ।
4. फेमिनिस्ट लाइब्रेरी (**The Feminist Library - Beirut, Lebanon**): कथा साहित्य, आत्मकथा, कामुकता, महिलाओं का श्रम, आध्यात्मिकता, इतिहास और सक्रियता शामिल है।
5. द फ्री ब्लैक वूमन लाइब्रेरी (**The Free Black Woman's Library - USA**): एक इंटरैक्टिव ब्लैक फेमिनिस्ट मोबाइल ट्रेडिंग लाइब्रेरी और इंटरैक्टिव बिब्लियो इंस्टॉलेशन है, जिसमें ब्लैक महिलाओं द्वारा लिखी गई 2000 पुस्तकों का संग्रह है।
6. ग्लासगो महिला पुस्तकालय (**Glasgow Women's Library - Glasgow, UK**): एकमात्र मान्यता प्राप्त संग्रहालय है जो महिलाओं के जीवन, इतिहास और उपलब्धियों को समर्पित है, जिसमें एक उधार पुस्तकालय, अभिलेखीय संग्रह और सार्वजनिक कार्यक्रमों और सीखने के अवसरों के अभिनव कार्यक्रम हैं।
7. जेसी स्ट्रीट नेशनल वूमन्स लाइब्रेरी (**Jessie Street National Women's Library - Sydney, Australia**): लाइब्रेरी की स्थापना 1989 में की गई थी और इसका नाम जेसी स्ट्रीट के नाम पर रखा गया है, जो महिलाओं के अधिकारों, शांति आंदोलन और आदिवासी लोगों के खिलाफ भेदभाव को खत्म करने के लिए आजीवन अभियान चलाती रहीं।
8. काडिन एसेरलेरी (**Kadin Eserleri - Istanbul, Turkey**): महिला कार्य लाइब्रेरी और सूचना केंद्र फाउंडेशन
9. वैंकूवर महिला लाइब्रेरी (**Vancouver Women's Library - Vancouver, Canada**): उद्देश्य महिलाओं द्वारा संचालित प्रेस की विरासत को जारी रखते हुए महिला संस्कृति को बढ़ावा देना है।

10. महिला पुस्तकालय (**The Women's Library - Sydney, Australia**): स्थापना 1992 में महिलाओं के एक समूह द्वारा की गई थी; महिलाओं द्वारा, महिलाओं के लिए और महिलाओं के बारे में लिखी गई पुस्तकें, स्वयंसेवकों द्वारा चलाई जाती हैं।
11. महिला पुस्तकालय (**The Women's Library - London, UK**): मताधिकार आंदोलन की शुरुआत से लेकर आज तक महिलाओं के अधिकारों और महिलाओं की समानता के लिए अभियान की कहानी बताता है।

☆ **भारत में महिलाओं के लिए पुस्तकालयों की चुनौतियां**

1. साक्षरता दर: भारत में अभी भी कई महिलाएं अशिक्षित हैं। कम साक्षरता दर के कारण महिलाएं पुस्तकों को पढ़ने और समझने में असमर्थ होती हैं। इससे पुस्तकालयों का लाभ उठाने में बाधा उत्पन्न होती है।
2. पारंपरिक रूढ़िवादिता: भारतीय समाज में पारंपरिक रूढ़िवादी विचारों का प्रभाव अभी भी व्यापक है। कई समुदायों में महिलाओं को घर के कामों तक सीमित रखा जाता है और उन्हें शिक्षा प्राप्त करने या पुस्तकालय जाने की अनुमति नहीं होती है।
3. पुस्तकालयों की संख्या और गुणवत्ता: भारत में ग्रामीण क्षेत्रों में विशेष रूप से पुस्तकालयों की संख्या बहुत कम है। मौजूदा पुस्तकालयों में भी पुस्तकों का अभाव, अपर्याप्त संसाधन और खराब रखरखाव जैसी समस्याएं हैं।
4. साक्षरता कार्यक्रम का अभाव: महिलाओं के बीच साक्षरता बढ़ाने के लिए पर्याप्त कार्यक्रमों का अभाव है। इससे महिलाओं को पुस्तकालयों का उपयोग करने के लिए प्रेरित करना मुश्किल हो जाता है।
5. पुस्तकालयों की संख्या और गुणवत्ता की कमी: भारत में कई क्षेत्रों में पुस्तकालयों की संख्या अपर्याप्त है। ग्रामीण क्षेत्रों में तो यह समस्या और भी गंभीर है। इसके अलावा, मौजूदा पुस्तकालयों में अक्सर पुस्तकों और अन्य संसाधनों की कमी होती है। पुस्तकें पुरानी और अप्रासंगिक होती हैं, और कई पुस्तकालयों में आधुनिक सुविधाएं भी नहीं होती हैं।
6. महिला-केंद्रित पुस्तकालय की कमी: महिला-केंद्रित पुस्तकालयों की संख्या बहुत कम है। इसका कारण यह है कि अभी भी समाज में महिलाओं को शिक्षा और ज्ञान प्राप्त करने के लिए प्रोत्साहित नहीं किया जाता है। इसके अलावा, पुस्तकालयों के लिए धन की कमी भी एक बड़ी समस्या है।
7. डिजिटल पुस्तकालय की कमी: डिजिटल पुस्तकालयों के माध्यम से महिलाएं घर बैठे ही लाखों पुस्तकों और अन्य संसाधनों तक पहुंच सकती हैं। लेकिन भारत में अभी भी कई क्षेत्रों में डिजिटल पुस्तकालयों की सुविधा उपलब्ध नहीं है। इसके अलावा, कई महिलाओं के पास इंटरनेट तक पहुंच नहीं होती है, जिससे उन्हें डिजिटल पुस्तकालयों का उपयोग करने में कठिनाई होती है।

☆ **निष्कर्ष और सुझाव :**

किताबें, ज्ञान के द्वार हैं, और पुस्तकालय उनके भंडारगृह। पुस्तकालयों में रखी किताबें महिलाओं को सशक्त बनाने में महत्वपूर्ण भूमिका निभाती हैं। एक सशक्त महिला समाज का निर्माण करती है, और एक सशक्त भारत का निर्माण करती है। इस प्रकार महिला सशक्तिकरण और पुस्तकालय एक दूसरे से जुड़े हुए हैं। हालांकि, भारत में अभी भी कई महिलाएं शिक्षा और सूचना से वंचित हैं। पुस्तकालयों को इन महिलाओं तक पहुंचने के लिए अधिक प्रयास करने की आवश्यकता है। ग्रामीण क्षेत्रों में पुस्तकालयों की संख्या बढ़ाने, डिजिटल साक्षरता कार्यक्रम चलाने और महिलाओं को प्रोत्साहित करने के लिए विशेष कार्यक्रम आयोजित

करने की आवश्यकता है। एक सशक्त महिला एक सशक्त समाज का निर्माण करती है। इसलिए, महिलाओं को शिक्षित करने और सशक्त बनाने के लिए पुस्तकालयों को बढ़ावा देना, ग्रामीण क्षेत्रों में पुस्तकालयों की संख्या बढ़ाने, डिजिटल साक्षरता कार्यक्रम चलाने और महिलाओं को प्रोत्साहित करने के लिए विशेष कार्यक्रम आयोजित करने की आवश्यकता है। एवं पुस्तकालयों को महिलाओं की जरूरतों को पूरा करने के लिए अधिक संवेदनशील और समावेशी बनने की आवश्यकता है।

महिलाएं जन्म से ही महिला नहीं होतीं, बल्कि समाज उन्हें महिला बनाता है। सिमोन डी बोव्वार (Simone de Beauvoir) ने अपनी प्रसिद्ध पुस्तक 'द सेकंड सेक्स' (The Second Sex) में कहा था, "एक महिला पैदा नहीं होती, बल्कि बनती है।" ('One is not born, but rather becomes, a woman.') इस कथन के अनुसार, महिलाओं को सशक्त बनाने के लिए, उन्हें शिक्षित करने की आवश्यकता है। पुस्तकालयों में उपलब्ध संसाधन महिलाओं को शिक्षित करने में मदद करते हैं, और उन्हें सशक्त बनाने में महत्वपूर्ण भूमिका निभाते हैं।

❖ संदर्भ:

1. पटेल संजय अने राजपूत भाज्यश्री (2023) 'सामाजिक परिवर्तनमां लायब्रेरीनी भूमिका - समाजशास्त्रीय द्रष्टिकोश'; Role of Libraries in Transforming Societies; Dr.Babasaheb Ambedkar Open University, Ahmedabad - <https://baou.edu.in/assets/pdf/Final%20Proceeding.pdf>
2. राष्ट्रीय ई.पुस्तकालय <https://ndl.education.gov.in/>
3. स्कूली शिक्षा विभाग ने राष्ट्रीय ई.पुस्तकालय के लिए संस्थागत ढांचा विकसित करने हेतु उच्च शिक्षा विभाग के अंतर्गत राष्ट्रीय पुस्तक न्यास के साथ समझौता ज्ञापन पर हस्ताक्षर किए PIB Delhi <https://pib.gov.in/PressReleasePage.aspx?PRID=2022670>
4. K, S. P. (2015) 'ROLE OF PUBLIC LIBRARY ON WOMEN EMPOWERMENT IN KERALA'
5. Laila T Abraham. (2014). Role of public libraries in non-formal education in Kerala. Kelpro Bulletin, 14(2), 60-67
6. Melanson Nicole 'Women's Libraries'; WordMothers – for women writers & women's writing - <https://wordmothers.com/resources/womens-libraries/>
7. 'Support to Training and Employment Programme for Women'; National Informatics Centre (NIC), Ministry of Electronics & Information Technology, Government of India. <https://www.india.gov.in/support-training-and-employment-programme-women?page=2>
8. UNESCO Manifesto. (2014). Retrieved January 17, 2014 from <http://unesco.org>

યુનિવર્સિટી ગીત

સ્વાધ્યાય: પરમં તપ:

સ્વાધ્યાય: પરમં તપ:

સ્વાધ્યાય: પરમં તપ:

શિક્ષણ, સંસ્કૃતિ, સદ્ભાવ, દિવ્યબોધનું ધામ
ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી નામ;
સૌને સૌની પાંખ મળે, ને સૌને સૌનું આભ,
દશે દિશામાં સ્મિત વહે હો દશે દિશે શુભ-લાભ.

અભણ રહી અજ્ઞાનના શાને, અંધકારને પીવો ?
કહે બુદ્ધ આંબેડકર કહે, તું થા તારો દીવો;
શારદીય અજવાળા પહોંચ્યાં ગુર્જર ગામે ગામ
ધ્રુવ તારકની જેમ ઝળહળે એકલવ્યની શાન.

સરસ્વતીના મયૂર તમારે ફળિયે આવી ગહેકે
અંધકારને હડસેલીને ઉજાસના ફૂલ મહેંકે;
બંધન નહીં કો સ્થાન સમયના જવું ન ઘરથી દૂર
ઘર આવી મા હરે શારદા દૈન્ય તિમિરના પૂર.

સંસ્કારોની સુગંધ મહેંકે, મન મંદિરને ધામે
સુખની ટપાલ પહોંચે સૌને પોતાને સરનામે;
સમાજ કેરે દરિયે હાંકી શિક્ષણ કેરું વહાણ,
આવો કરીયે આપણ સૌ
ભવ્ય રાષ્ટ્ર નિર્માણ...
દિવ્ય રાષ્ટ્ર નિર્માણ...
ભવ્ય રાષ્ટ્ર નિર્માણ

